

T.C.
CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

**1949-1964 YILLARI ARASINDA DOĞU
TÜRKİSTAN'DA İSTİKLAL MÜCADELESİ VE
TÜRKİYE'YE YAPILAN GÖÇLER**

Tekin TUNCER
3111040105

Tez Danışmanı
Yrd. Doç. Dr. Emin KIRKIL

MANİSA 2015

ÖZET

Yapmış olduğumuz bu çalışmamız 1911 yılında Qing İmparatorluğu'nun yıkılması sonrasında yaşanan siyasi mücadeleleri ve bu mücadeleler sonrası anavatanlarını terk etmek zorunda kalan Uygur ve Kazak Türklerinin göçleri konusunu ihtiva etmektedir. Bu sayede Doğu Türkistan tarihi içinde yaşanmış olan hâkimiyet mücadeleleri ve göç ile ilgili konuların daha sağlıklı bir şekilde değerlendirilmesine imkân sağlanmıştır.

Çalışmamız sırasında Doğu Türkistan ile ilgili olarak farklı dillerde yayınlanmış kitap, makale, gazete haberleri ve raporlar ile Türkiye'de kaleme alınmış eserler sayesinde Doğu Türkistan'da yaşanan istiklal mücadelesi ve bu mücadeleler sonucunda yaşanan göçler konusunda bilgi veren eserlerden faydalandık. Ayrıca 1952'den sonra Türkiye'ye göç etmek zorunda kalan ve bu göçü yaşamış kişilerle yapılan mülakatlar ile göç konusunda hatıratlarını yayınlayan kişilerin hatıratlarından ve bu kişilerin ellerinde bulunan belgelerden faydalandık.

Bu çalışma ile bilhassa 1949-1964 yılları arasında Doğu Türkistan'da yaşanan siyasî gelişmeler ile göçe neden olan konulara ışık tutmaya çalıştık. Göç ile ilgili olarak tüm konuların aydınlandığını söylemek zordur. Bu konuda özellikle yazılı materyallerin az olmasının yanında göçe katılmış kişilerin bir kısmının yaşlı olması sebebiyle olayların kronolojisini ve yaşadıklarını hatırlamakta zorluk çekmektedirler. Göç sırasında yaşları küçük olanlar ise olayları hatırlamamakta veya büyüklerinin kendilerine böyle anlattıklarını dile getirmektedirler. Ayrıca göçe katılan kişilerin büyük çoğunluğunun okuma yazma bilmemesi ve okuma yazma bilenlerin de yaşananları kayıt altına almaması göç konusunun tam manasıyla ortaya konulamamasında önemli bir etkidir. Yine göç sırasında yaşanan baskınlar sırasında değerli eşyaların da arasında bulunduğu evrakların yok olması bu konunun tam manasıyla ortaya konulmasını zorlaştıran bir başka önemli etkidir. Her şeye rağmen 1949-1964 yılları arasında Doğu Türkistan'da yaşanan siyasî, ekonomik ve toplumsal gelişmeler objektif olarak değerlendirilmiştir. Bu vesile ile çalışmamızın bundan sonra yapılacak olan Doğu Türkistan araştırmalarına katkı sağlayacağı umut etmekteyiz.

ABSTRACT

This study investigates the political struggle following the fall of the Qing Empire, and the ensuing migration of Uighur and Kazakh Turks who were forced to leave their country. As such, it allows a better evaluation of the power struggle in East Turkestan and the emigration that it gave rise to.

The vast body of data in this study comes from books, articles, newspaper reports, official reports, and other works, published in varying languages, on the power struggle in East Turkestan and the ensuing emigrations. Our data sources also include the memoirs and first-hand documents supplied by those who immigrated to Turkey after 1952, as well as from interviews with living immigrants.

In particular, this study aims to shed light on the 1949-1964 political turmoil in East Turkestan, and the events leading to the emigration. The analysis presented is far from addressing all of the relevant issues because, beside the scarcity of written material on the issue, some of the old emigrants have difficulty remembering the events and their chronological order, while the younger ones either cannot remember the events or report that the old emigrants have told them so. Further factors that make it hard to comprehensively document the emigration are the facts that the overwhelming majority of the emigrants were illiterate, that the literate ones simply did not record what happened at the time, and that most of the documents, along with other valuables, that could potentially shed light on the issue were lost in the raids during the emigration. With the data at hand, though, an attempt is made to objectively evaluate the political, economic, and social events in East Turkestan between 1949 and 1964. We hope our study to contribute to future research on East Turkestan.

YEMİN METNİ

Doktora tezi olarak sunduğum “1949-1964 Yılları Arasında Doğu Türkistan’da İstiklal Mücadelesi ve Türkiye’ye Yapılan Göçler” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlâk ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih
26/01/2015

Tekin TUNCER

TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI

Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 31/12/2014 tarih ve 26/Ekl sayılı toplantısında oluşturulan jürimiz tarafından Lisans Üstü öğretim Yönetmeliği'nin 24. Maddesi gereğince Enstitümüz Tarih Anabilim Dalı Doktora Programı öğrencisi Tekin TUNCER 'in "1949-1964 Yılları Arasında Doğu Türkistan'da İstiklal Mücadelesi ve Türkiye'ye Yapılan Göçler" konulu tezi incelenmiş ve aday 26.01.2015 tarihinde saat 11.00'da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra 9.00 dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından jüri üyelerine sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin,

BAŞARILI olduğuna

DÜZELTME yapılmasına *

RED edilmesine **

* Bu hâlde adaya 3 ay süre verilir.

** Bu halde adayın kaydı silinir.

OY BİRLİĞİ

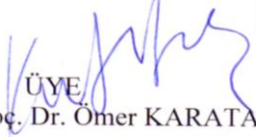
OYÇOKLUĞU

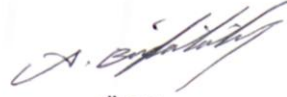
ile karar verilmiştir.

ÜYE
Prof. Dr. Mehmet ÇELİK

BAŞKAN
Yrd. Doç. Dr. Emin KIRKIL

ÜYE
Prof. Dr. Mualla UYDU YÜCEL

ÜYE
Yrd. Doç. Dr. Ömer KARATAŞ

ÜYE
Yrd. Doç. Dr. Alpay BİZBİRLİK

Evet

Hayır

*** Tez, burs, ödül veya Teşvik prog. (Tüba. Fullbright vb.) aday olabilir.

Tez, mutlaka basılmalıdır.

Tez, mevcut haliyle basılmalıdır.

Tez, gözden geçirildikten sonra basılmalıdır.

Tez, basımı gereksizdir.

T.C
YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
ULUSAL TEZ MERKEZİ

TEZ VERİ GİRİŞİ VE YAYIMLAMA İZİN FORMU

Referans No	10064285
Yazar Adı / Soyadı	TEKİN TUNCER
Uyruğu / T.C.Kimlik No	TÜRKİYE / 32956423688
Telefon	541281708
E-Posta	tekintuncer@hotmail.com
Tezin Dili	Türkçe
Tezin Özgün Adı	1949-1964 Yılları Arasında Doğu Türkistan'da İstiklal Mücadelesi ve Türkiye'ye Yapılan Göçler
Tezin Tercümesi	Between the years 1949-1964 in East Turkestan Independence Struggle and Turkey Made Migration
Konu	Tarih = History
Üniversite	Celal Bayar Üniversitesi
Enstitü / Hastane	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Bölüm	Tarih Bölümü
Anabilim Dalı	Tarih Anabilim Dalı
Bilim Dalı	Tarih Bilim Dalı
Tez Türü	Doktora
Yılı	2015
Sayfa	412
Tez Danışmanları	YRD. DOÇ. DR. EMİN KIRKIL 43708066138
Dizin Terimleri	
Önerilen Dizin Terimleri	Doğu Türkistan, Göç, Kansu, Hindistan, İskân
Kısıtlama	36 ay süre ile kısıtlı

Tezimin, Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi Veri Tabanında arşivlenmesine izin veriyorum. Ancak internet üzerinden tam metin açık erişime sunulmasının 04.02.2018 tarihine kadar ertelenmesini talep ediyorum. Bu tarihten sonra tezimin, bilimsel araştırma hizmetine sunulması amacı ile Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi tarafından internet üzerinden tam metin erişime açılmasına izin veriyorum. NOT: Erteleme süresi formun imzalandığı tarihten itibaren en fazla 3 (üç) yıldır.

04.02.2015

İmza:.....

ÖN SÖZ

Yapmış olduğumuz bu çalışmamızın ana gayesi Doğu Türkistan'da 1911-1964 yılları arasında verilen İstiklâl Mücadelesi ile Doğu Türkistan'dan göçe neden olan konuların ortaya konulması ve bu göçmenlerin Türkiye'ye nasıl yerleştirildikleri hakkında yazılmış olanların doğruluğunu veya yanlışlığını; göçler sırasında yaşananları, sıkıntıları ve göçü gerçekleştirenlerin ideallerinin gösterilmesidir. Bu doğrultuda Doğu Türkistan İstiklal Hareketi tarihine ve Doğu Türkistan'da Çin'in uyguladığı baskılar sonucu direnen bir halkın haklı bir şekilde yürüttüğü direniş mücadelesi ile bağımsız yaşama duygusuna ışık tutmaya çalıştık. Çalışmamızın tarafsızlığını koruyabilmek maksadıyla birçok farklı dilde kaleme alınmış kaynak eserlere müracaat ettik. Bununla beraber 1952 sonrasında Türkiye'ye Doğu Türkistan'dan göç edip hâlen hayatta bulunan Kazak ve Uygur Türklerinin ileri gelenleriyle de mülakatlar yaparak, Doğu Türkistanlıların Türkiye'ye göç konusunu, tüm yönleriyle ortaya koymaya çalıştık.

Çalışmamız Giriş ve altı bölümden meydana gelmektedir. Giriş bölümünde Doğu Türkistan'ın 1911 öncesi siyasi tarihi ile göç konusunun sosyolojik sebepleri ile kaynak değerlendirmesi yapılmıştır. I. Bölümde Qing İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra başa geçen umumi valiler döneminde Doğu Türkistan'da yaşanan siyasi gelişmeler ve hâkimiyet mücadelelerini ele alacağız. İlk başlıkta Qing Hanedanlığı'nın yıkılması sonrası iktidara gelen Yang Tsen-hsin'in güney bölgeleri üzerindeki politikaları ile Doğu Türkistan'da hayata geçirmeye çalıştığı ekonomik model ile Yang'a yönelik gerçekleştirilen suikastın nedenlerini ortaya koyduk. İkinci başlıkta Yang'dan sonra iktidara gelen Chin Shu-Jen'in oluşturmaya çalıştığı yönetim konusunu, Chin'in Kumul bölgesinin işgal etme nedenlerini ve bu işgal sonrasında meydana gelen Kumul ihtilâli konusu ile Tunganların bölgede hâkimiyet kurmak için giriştikleri mücadeleler konusunu ele aldık. Üçüncü başlıkta Tunganların bölgeye hâkim olmak için ikinci defa mücadelesini ve Sovyetler Birliği'nin ekonomik çıkarlarını korumak amacıyla Sheng Shih-tsai'ye destek vermesi sonrası yaşanan siyasi gelişmeler konusuna değindik.

II. Bölümde Sovyet Rusya, Guo-Min-Dang ve Komünist Çin kışkacında kalan Doğu Türkistan'da yaşananları iki başlık hâlinde inceledik. İlk başlıkta 1933 Kâşgar Hükûmeti'nin yıkılması ve Tunganların Doğu Türkistan'ı istila etmesi ile 1937 İhtilâline neden olan konuları ele aldık. II. Dünya Savaşı'nın başlaması sonrası Sheng Shih-tsai'nin

yaşadığı ikilemler ve Guo-Min-Dang yönetiminin güçlenmeye başlaması konularını inceledik. İkinci başlığımızda ise Guo-Min-Dang yönetiminin Doğu Türkistan politikası ve Kazakların “Üç Vilayet İhtilâli” sonrası kurulan Doğu Türkistan Cumhuriyeti’nin içinde yaşanan siyasi gelişmeler ile Sovyetlerin bu hükümet içine müdahaleleri sonrası yaşanan gelişmelerin bu devletin nasıl yıkılmasına neden olduğunu, etraflı bir şekilde ortaya koymaya çalıştık. Ayrıca II. Dünya Savaşı sonrası Çin’in merkezinde yaşanan Milliyetçi Çin ve Komünist Çin çekişmelerinin Doğu Türkistan’a etkilerini anlattığımız gibi Milliyetçi Çin’in ilk defa atadığı bir Türk yönetici olan Mesut Sabri Baykozi yönetiminin Doğu Türkistan’da yaşadığı sıkıntılar ve siyasi gelişmelerini ele aldık. Komünist Çin’in iktidarı ele geçirmesi sonrasında Doğu Türkistan’ı işgali ve göçe neden olan konulara değindiğimiz gibi Komünist Çin’in Doğu Türkistan’da uygulamaya koyduğu Sincan Uygur Özerk bölgesi meselesini inceledik.

III. Bölümde 1934 yılından sonra Doğu Türkistan’dan yapılmaya başlayan göçleri incelemeye çalıştık. Bu bölümü iki alt başlığa ayırarak Doğu Türkistan’dan göç eden ilk kabile olan Kazakların bölgeyi terk etme nedenlerini, Kansu’ya yerleşmelerini ve Kansu’da Tunganlarla olan çekişmelerini detaylı bir şekilde ortaya koymaya çalıştık. İkinci başlığımızda Kansu’da yaşanan siyasi çekişmeler sonrası hangi kabilelerin Kansu’dan ayrılarak Doğu Türkistan’a geri döndüklerini ve geri dönmeyi tercih etmeyip Hindistan’a gitmeyi tercih edenlerin hangi kabileler olduğunu ve bu kabilelerin Himalayaları aşarken yaşadıkları sıkıntıları, mücadeleleri ve Hindistan’a geldikten sonra yaşadıkları sıkıntıları etraflı bir şekilde ortaya koymaya çalıştık. Hindistan ve Pakistan’ın ayrılması sonrası buraya göç eden kabilelerin Pakistan’a geliş süreçleri, teşkilatlanmaları sonrası Türkiye’ye iskânlı göçmen olarak müracaat etmelerini belgeleri ile göstermeye çalıştık.

IV. Bölümde Alibek Hâkim ve Hüseyin Teyci’nin göç etmesi konusunu anlattık. Bu bölümü iki alt başlığa ayırarak: İlk başlıkta 1949 sonrası Doğu Türkistan’da Komünist Çin ile mücadele eden Osman Batur ve Canımhan Hacı’nın silahlı direnişi ile “Üç Efendiler” olarak nitelendirilen Mesut Sabri Baykozi, Mehmet Emin Buğra ve İsa Yusuf Alptekin’in siyasi mücadelelerine detaylı olarak yer verdik. Komünist Çin’in Doğu Türkistan’ı işgali sonrasında oluşmuş siyasi atmosfer sebebiyle Manas Savan bölgesinde bulunan Alibek Hâkim’in Gasköl bölgesinde bulunan Hüseyin Teyci’nin yanına

sığınması ve Gasköl'e ulaşmaya kadar göç için yaptıkları hazırlıklar ile yolda kafilenin yaşadığı sıkıntıları etraflı bir şekilde belirttik. İkinci başlığımızda göç etmeye niyetlenip bu göçü gerçekleştiremeyen Osman Batur ve Canımhan Hacı'nın Komünist Çinliler tarafından ele geçirilmesi ile Gasköl'de bulunan Alibek Hâkim ve Hüseyin Teyci'nin göç etme nedenleri ile kendi aralarında yaşadığı çekişmeleri tarafsız bir şekilde değerlendirdik. Ayrıca bu kabilelerin Hindistan'a ulaşmaya kadar yollarda yaşadıkları sıkıntıları ve Alibek Hâkim kfilesinin Hindistan sınırından içeri alınmayıp bekletilmeleri ile sınırı geçebilmek için Mehmet Emin Buğra ve İsa Yusuf Alptekin'in Hindistan Hükûmeti nezdinde vermiş oldukları mücadeleleri, belgeleri ile ortaya koymaya çalıştık.

V. Bölümde Mehmet Emin Buğra ve İsa Yusuf Alptekin'in göç etmesini anlattık. Bu bölümü iki alt başlığa ayırarak; ilk başlıkta, Mesut Sabri Baykozi Hükûmeti'nin yıkılması ve Burhan Şehidî'nin Komünist Çin'in Doğu Türkistan'ı işgal başlaması sonrasında direniş göstermeden teslim etmesini inceledik. Bu işgal sonrasında oluşmuş siyasi atmosfer sonrası Tunganlarla ve diğer yöneticilerle yapılan görüşmeler ile göç toplantıları ve göç etmeye neden olan gelişmeleri etraflı bir şekilde ortaya koymaya çalıştık. İkinci başlığımızda Buğra ve Alptekin'in göç için yaptıkları hazırlıklar, yolda yaşadıkları sıkıntılar ve Hindistan'a ulaştıktan sonra kendileri ile gelen ve daha önce buraya ulaşan diğer muhacirlerin yaşadıkları sıkıntıların giderebilmek için Suudi Arabistan, Mısır ve Türkiye'de yaptıkları mücadeleleri belgeleri ile gösterdik.

VI. Bölümde 1961 yılında Doğu Türkistan'dan göç edip Afganistan'a yerleşen Doğu Türkistanlıların göçünü anlatmaya çalıştık. Bu bölümü üç başlığa ayırarak; ilk başlıkta, Komünist Çin'in işgali sonrası oluşturulan yönetimden ve bu yönetimin uyguladığı baskılar nedeniyle Afganistan ile Çin arasında karşılıklı nüfus değişimine dayanan anlaşmayı, Doğu Türkistanlıların öğrenmesi süreci sonrasında halkın göç için yaptığı hazırlıklara değindik. İkinci başlığımızda Doğu Türkistan'dan önce Pamir Dağlarına daha sonra Afganistan'a ulaşacak olan göçün yolda yaşadığı sıkıntılardan ve Afganistan'a ulaştıktan sonra Türkiye'ye iskânlı göçmen olarak gelebilmek için verdikleri mücadelelerden bahsettik. Üçüncü başlığımızda ise önce Hindistan'a daha sonra Pakistan'a yerleşen muhacirlerin Türkiye'ye iskânlı göçmen olarak nasıl yerleştirildikleri ve Türkiye'ye geldikten sonra neler yaşadıklarını ortaya koymaya

çalıştık. Ayrıca 1964 yılında Türkiye'ye gelip Kayseri'ye yerleştirilen göçmenlerin Türkiye'de neler yaşadıklarını ayrıntılı bir şekilde inceledik.

Yapmış olduğumuz çalışmalarımız sonucunda elde ettiğimiz fikirleri sonuç kısmında değerlendirdik. Sonuç kısmından sonra ise ekler kısmına geçtik. Bu kısımda göç ile alakalı mektupları, Bakanlar Kurulu Kararlarını ve göç ile alakalı gazetelerde çıkmış haberler ile Türkiye'ye yerleşmiş olan muhacirlerden aldığımız ve tarihi değeri olduğuna inandığımız bazı evrakları ilave ettik.

Çalışmalarımız sırasında ezeli ve ebedi Türk yurdu olan Doğu Türkistan ve Türk tarihi ile alakalı yazılı eserlerden, Doğu Türkistanlı yazarların eserleri ile Çince, Rusça, Kazakça, Uygurca, İngilizce, Fransızca ve Almanca eserlerden yararlandık. Derleme, mülakat ve belge temininde yardım ve desteklerini gördüğüm Mansur Teyci, Erkin Alptekin, Abdülhamit Avşar, Ahmet Cantürk, Yakup Can, Abdülcélil Güler, Azanbay Şahin, Şemsiye Banu Bilgin, Alimcan Karluk, Celil Taşçı, Hamit Göktürk, Hüdageldi Koptaşoğlu, Mahmut Rahmanoğlu, Madalim Çalışkan, Salih Gültekin, Sansızbay Akıncı, Serkan Dinçtürk, Tibet Yüçetürk ve Fethi Ahmet Yüksel'e sonsuz teşekkürler. Tez hazırlama dönemi boyunca vermiş oldukları destekten dolayı Doğu Türkistanlılar Cemiyeti ile Doğu Türkistan Göçmenler Cemiyeti'ne ve çalışanlarına teşekkür etmek elbette yetersiz kalacaktır.

Her türlü teknik desteği aldığım ve cümlelerimin edebi bir üsluba girmesinde emekleri olan Doç. Dr. İlhan Uçar, Yrd. Doç. Dr. Abdulkadir Atıcı ve Dr. Bünyamin Taş'a yardım ve ilgilerinden dolayı teşekkür ederim.

Uygurca ve Kazakça mektupların çevrilmesinde yardımlarını esirgemeyen Doç. Dr. Mehmet Çeribaş'a, tercüme konusunda yardımına başvurduğumuz Okutman Tacettin Turgay'a, Doktora Yeterlilik Komitesi'nde ve tez savunmamda bulunan Prof. Dr. Mualla Uydu Yücel'e teşekkürü borç bilirim.

Göstermiş oldukları yakın alaka, sabır, hoşgörü ve güvenlerinden dolayı Prof. Dr. Mehmet Çelik'e ve Yrd. Doç. Dr. Ömer Kul'a, çalışmalarımız sırasında tezimizin bilimsel çerçevesini çizen Danışman Hocam Yrd. Doç. Dr. Emin Kırkıl'a şükranlarımı sunarım.

Tekin TUNCER

İÇİNDEKİLER

1949-1964 YILLARI ARASINDA DOĞU TÜRKİSTAN'DA İSTİKLAL MÜCADELESİ VE TÜRKİYE'YE YAPILAN GÖÇLER

ÖZET.....	I
ABSTRACT.....	II
YEMİN METNİ.....	III
TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI.....	IV
ÖN SÖZ.....	VI
İÇİNDEKİLER.....	X
KISALTMALAR.....	XIII
GİRİŞ.....	1

I. BÖLÜM

QİNG İMPARATORLUĞU'NUN YIKILMASI SONRASI DOĞU TÜRKİSTAN'DA YAŞANAN SİYASİ GELİŞMELER VE HÂKİMİYET MÜCADELELERİ

A. YANG TSENG-HSİN DÖNEMİNDE DOĞU TÜRKİSTAN YÖNETİMİ	10
1. Yang Tseng-hsin'in İktidar Mücadelesi ve Güney Bölgeler Üzerindeki Politikası.....	10
2. Yang Tseng-hsin'in Ekonomi Politikası ve Suikast Sonucu Ortadan Kaldırılması.....	17
B. CHİN SHU-JEN DÖNEMİNDE DOĞU TÜRKİSTAN YÖNETİMİ	21
1. Chin Shu-Jen'in İktidarı Ele Geçirmesi.....	21
2. Kumul'un İşgal Edilmesi ve Kumul İhtilâli.....	22
3. Doğu Türkistan'ın Güneyindeki Halkın Ayaklanması ve Güney Bölgelerinde Chin Shu-Jen Yönetiminin Çöküşü.....	29
C. SİYASİ ÇEKİŞMELERİN ODAĞINDAKİ DOĞU TÜRKİSTAN	42
1. Ma Chung-ying'in Doğu Türkistan'ı İkinci Defa İstila Etme Girişimi ve Kâşgar Hükûmeti'nin Kurulması	42
2. Sheng Shih-tsai'ye Sovyetler Birliği'nin Yardımı Sonrası Kâşgar Hükûmeti'nin Yıkılması ve Ma Chung-ying'in Kaçışı.....	45

II. BÖLÜM

SOVYET RUSYA, GUO-MİN-DANG VE KOMÜNİST ÇİN ÜÇGENİNDEKİ DOĞU TÜRKİSTAN

A. SOVYET DESTEKLİ SHENG SHİH-TSAİ YÖNETİMİNDE DOĞU TÜRKİSTAN.....	52
1. 1934 Sonrasında Tunganların Doğu Türkistan'ı İstila Etmesi.....	52
2. 1937 İhtilâli ve Doğu Türkistan'ın Sovyet Etkisi Altına Girmesi	54
3. İkilemler Arasındaki Sheng Shih-tsai Yönetiminin Yıkılması ve Guo-Min-Dang Yönetiminin Güçlenmesi.....	62
B. GUO-MİN-DANG YÖNETİMİNİN ÇÖKÜŞÜ VE KOMÜNİST ÇİN'İN DOĞU TÜRKİSTAN'A HÂKİM OLMASI	65
1. Guo-Min-Dang Yönetiminin Doğu Türkistan Politikası	65
2. Kazakların Üç Vilayet İhtilâli ve Doğu Türkistan Cumhuriyeti'nin Kurulması	66
3. Doğu Türkistan Cumhuriyeti İle Guo-Min-Dang Yönetimi Arasında Ateşkes İmzalanması ve Sovyetlerin Tutumu	72

4. Komünist Çin İstilası Öncesi Doğu Türkistan'ın Durumu	74
5. Mesut Sabri Baykozi Yönetimi ve Bâytık Boğda Olayı	78
6. Halkın Millî Hareketlerinin Kısıtlanması ve Komünist Çin'in Doğu Türkistan'a Hâkim Olması	84

III. BÖLÜM

HİMALAYALARI AŞAN BÜYÜK KAZAK GÖÇÜ

A. DOĞU TÜRKİSTAN'DAN KANSU'YA	93
1. Kazakların İlk Göçü Öncesinde Doğu Türkistan	93
2. Kazakların Doğu Türkistan'dan İlk Göçleri	103
3. Kansu'daki Durum ve Yapılan Mücadeleler	116
B. ELİSHAN BATUR VE ZAYIF TEYCI KAFİLELERİNİN HİMALAYALARI AŞMASI VE HİNDİSTAN'DA YAŞADIKLARI	119
1. Elishan Batur'un 1940 Yılında Hindistan'a Göçü	119
2. Zayıf Teyci Göçünün Elishan Batur Göçü İle Birleşmesi	123
3. Elishan Batur ve Zayıf Teyci Kafilelerinin Hindistan'a Ulaşması	130
4. Kazakların Hindistan'da Yaşadıkları	132
5. Hindistan ve Pakistan'ın Ayrılması Sonrası Kazakların Durumu	144

IV. BÖLÜM

ALİBEK HÂKİM VE HÜSEYİN TEYCI GÖÇÜ

A. KOMÜNİST ÇİN İŞGALİ SONRASI DOĞU TÜRKİSTAN'DA YAŞANANLAR VE ALİBEK HÂKİM KAFİLESİ'NİN GASKÖL'E ULAŞMASI	146
1. Osman Batur ve Mücadelesi	146
2. Üç Efendilerin Doğu Türkistan'daki Faaliyetleri	154
3. Komünist Çin'in Doğu Türkistan'da Yönetime Hâkim Olması	159
4. 1949 Göçü Öncesi Manas-Savan'da Durum ve Alibek Hâkim	165
5. Alibek Hâkim Göçü ve Kafilenin Hüseyin Teyci İle Birleşmesi	169
B. DOĞU TÜRKİSTAN'DA KALANLARIN MÜCADELELERİ VE GASKÖL'DEN HİNDİSTAN'A GÖÇ EDEN KAFİLELER	180
1. Osman Batur ve Canımhan Hacı'nın Göçü	180
2. Alibek Hâkim Kafilesinin Hindistan'a Doğru Göç Etmesi	188
3. Hüseyin Teyci Alkanbayoğlu ve Sultan Şerif Teyci'nin Göçü	207

V. BÖLÜM

MEHMET EMİN BUĞRA VE İSA YUSUF ALPTEKİN LİDERLİĞİNDEKİ UYGUR GÖÇÜ

A. KOMÜNİST ÇİN VE URUMÇİ'DE SAFLAŞMALAR SONUCUNDA ALINAN GÖÇ KARARI	215
1. Üç Efendilerin Görevden Alınması ve Burhan Şehidi'nin Komünistlere Teslim olması	215
2. Komünist Çin İşgali Sonrası Tunganların Tavırları	217
3. Göç İçin Yapılan Toplantılar	223
B. HİNDİSTAN'A ULAŞMAKLA BİTMİYEN GÖÇ VE MÜCADELE	226
1. Göç İçin Yapılan Hazırlıklar	226
2. Hindistan'a Göç ve Yolda Yaşananlar	229
3. Uygur Liderlerinin Hindistan'daki Mücadelesi	257

VI. BÖLÜM

1961 SONRASI DOĞU TÜRKİSTAN'DAN YAPILAN GÖÇLER VE TÜRKİYE'YE İSKÂNLI GÖÇMEN OLARAK YERLEŞTİRİLMELERİ

A. KOMÜNİST ÇİN İŞGALİ SONRASI DOĞU TÜRKİSTAN VE AFGANİSTAN'A GÖÇ	270
1. Komünist Çin Yönetimi Altındaki Doğu Türkistanlıların Yaşadıkları.....	270
2. Çin İle Afganistan Arasında İmzalanan Anlaşma Sonrası Göç İçin Yapılan Hazırlıklar	275
B. AFGANİSTAN'A GÖÇ	280
1. Çin Gözetiminde Afganistan Sınırına Kafilelerin Gelişi	280
2. Pamir'den Afganistan'a	282
3. Afganistan'a Ulaşan Kafilelerin Yaşadıkları Sıkıntılar ve Türkiye'ye İskânlı Göçmen Olarak Yaptıkları Girişimler.....	285
C. DOĞU TÜRKİSTANLI GÖÇMENLERİN TÜRKİYE'YE İSKÂNLI GÖÇMEN OLARAK YERLEŞTİRİLMELERİ	296
1. Hindistan ve Pakistan Üzerinden Türkiye'ye Gelen Doğu Türkistanlıların İskânlı Göçmen Olarak Türkiye Yerleştirilmeleri	296
2. Afganistan'dan Üzerinden Türkiye'ye Gelen Doğu Türkistanlıların İskânlı Göçmen Olarak Türkiye Yerleştirilmeleri	308
SONUÇ	313
BİBLİYOGRAFYA	325
EKLER	348
SÖZLÜ TARİH GÖRÜŞME BİLGİ FORMU	406
HARİTALAR	410

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
a.g.t.	Adı geçen tez
A. mlf.	Aynı müellif
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
Anon.	Anonim
Bkz.	Bakınız
BKY	Babıali Kültür Yayınları
BM	Birleşmiş Milletler
C.	Cilt
CAJ	Central Asiatic Journal/Weisbaden
CAR	Central Asian Review/London
Çev.	Çeviren
Dr.	Doktor
DTGD	Doğu Türkistan Göçmenler Derneği
DTTMKK	Doğu Türkistan Türkleri Millî Kurtuluş Komitesi
Diğ.	Diğerleri
DİA	Diyanet İslâm Ansiklopedisi
FEER	Far Eastern Economic Review/Hong Kong
FES	Far Eastern Survey/New York
Haz.	Yayına hazırlayan

JAH	Journal of Asian History/ Weisbaden
JPRS	Joint Publications Research Service/ New York
JRCAS	Journal of the Royal Central Asian Society/London
km.	Kilometre
Krş.	Karşılaştırmak
m.	Metre
Mat.	Matbaa
MEJ	Middle East Journal/Washington DC
MW	Moslem World/Hartford
not	Dipnot
REI	Revue du Etudes Islamiques/Paris
s.	Sayfa
S.	Sayı
(t.y.)	Baskı tarihi yok
TDAV	Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı
TDV	Türk Dünyası Vakfı
TTKB	Türk Tarih Kurumu Basımevi
UNESCO	United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu)
vd.	ve devamı
Yay.	Yayınevi
(y.y.)	Yayınevi Yok

GİRİŞ

Türk Dünyası içerisinde 1.828.418 km²'yi içine alan Doğu Türkistan'ın¹ kuzeybatısında Kazakistan, kuzeydoğusunda Moğolistan, doğusunda Çin, güneyinde Tibet Özerk Bölgesi, güneybatısında Keşmir ve Pakistan, batısında ise Tacikistan ve Kırgızistan yer almaktadır. Etrafı yüksek dağlarla çevrili olan Doğu Türkistan'ın kuzeyinde Altay, güneyinde Himalaya, Karakurum ve Karanlık dağları yer almaktadır. Kuzeyde kalan kısmına İli Havzası (Cungarya), güneyinde kalan kısmına ise Tarım Havzası (Kâşgaria) denilmektedir².

Eldeki mevcut bilgilere göre Türkistan coğrafyasına M.Ö. 220-M.S. 216 yılları arasında Hun Devleti hâkim olmuştur. Türkistan'ı hâkimiyeti altına alan Mete, Türk topluluklarını tek çatı altında toplamayı başarmıştır. Büyük Hun Devleti'nin sınırları Doğu'da Baykal gölüne, batıda Aral gölüne, güneyde ise Çin'e kadar ulaşmıştır³. Bu geniş coğrafya içerisinde bugünkü Doğu Türkistan toprakları da bulunmaktadır. Doğu Türkistan topraklarının Çinliler tarafından ilk işgal hareketi M.Ö. 39 yılında gerçekleşmiştir. Hun Devleti'nin yıkılması sonrasında Türkistan'da oluşturulmuş olan birlik dağılmıştır. M.S. II. Yüzyılda Çin boyunduruğundan kurtulan Doğu Türkistan'a 350-558 yılları arasında Akhunlar hükmetmiştir⁴. 552 yılında tarihte "Türk" adı ile kurulan ilk devleti olan Gök-Türk Devleti kurulmuştur. Doğu Türkistan bölgesi yaklaşık bir asır Gök-Türk hâkimiyetliği altında kalmıştır. Gök-Türk Devleti'nin ikiye ayrılmasından sonra Batı Gök-Türk Devleti sınırları içinde kalan Doğu Türkistan, Çin istilasına uğramış ve 654 yılında Çin hâkimiyetliğini kabul etmek zorunda kalmıştır⁵.

¹ Baymirza Hayit, **Sovyetler Birliği'ndeki Türklüğün ve İslâm'ın Bazı Meseleleri**, TDAV Yayınları, İstanbul 1987, s.284; A. Zeki Velidî Togan, **Bugünkü Türk İli Türkistan ve Yakın Tarihi**, C.I, Güven Basımevi, İstanbul 1942, s.1; L. Ligeti, **Bilinmeyen İç Asya**, Çev. Sadrettin Karatay, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1986, s.15; Peter B. Golden, **Türk Halkları Tarihine Giriş**, Çev. Osman Karatay, Karam Yayıncılık, Ankara 2002, s.343; Michael Dillon, **Doğu Türkistan, Çin Orta Asyası'nda Etnik Ayrımcılık ve Kontrol**, Çev. Dr. Hayati Aktaş, TDPY, İstanbul 2001, s.3; Joseph Castagné, **Türkistan Millî Kurtuluş Hareketi**, Çev. M. Reşat Üzmen, Orkun Yayınları, İstanbul 1980, s.60.

² Denis Sinor, **Erken İç Asya Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul 2002, s.33 vd.; Mehmet Saray, **Doğu Türkistan Türkleri Tarihi, (Başlangıçtan 1878'e Kadar)**, C.I, Kitapevi Yayıncılık, İstanbul 1998, s.9.

³ İbrahim Kafesoğlu, **Türk Millî Kültürü**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1983, s.59-60, A. mlf., "Asya Türk Devletleri", **Türk Dünyası El Kitabı**, C.I, TKAE Yayınları, Ankara 1992, s.112 vd.; Erol Güngör, **Tarihte Türkler**, Ötüken Yayınları, İstanbul 1997, s.15.

⁴ Ahmet Taşağıl, "Esaretteki Son Türk Yurdu", **Tarih ve Medeniyet**, S.37, Nisan 1997, s.22.

⁵ Mehmet Emin Buğra, **Doğu Türkistan Tarihi, Coğrafi ve Şimdiki Durumu**, Güven Basımevi, İstanbul 1952, s.11; Hasan Kurt, **Orta Asya'nın İslamlaşma Süreci**, FECR Yayınları, Ankara 1998, s.35.

Çinlilerin Doğu Türkistan'daki bu istila hareketleri 682 yılında II. Gök-Türk Devleti'nin kurulması ile sona ermiştir. Bilge Kağan, Kül Tigin ve Tonyukuk'un ölümlerinden sonra zayıflayan II. Gök-Türk Devleti, 745 tarihinde Uygurlar tarafından ortadan kaldırılmıştır. Bu suretle Doğu Türkistan'da II. Gök-Türk hâkimiyeti de sona ermiştir⁶.

Kırgız saldırıları sonrasında büyük kitleler halinde vatanlarını terk etmek zorunda kalan Uygur Türkleri, Asya'nın önemli ticaret merkezlerine göç etmek zorunda kalmıştır. Göç etmek zorunda kalan Uygurlar, gittikleri yerlerde Turfan Uygur Devleti ve Sarı Uygur Devleti adında iki devlet kurmuşlardır. Turfan Uygur Devleti'nin kurulduğu coğrafya bugünkü Doğu Türkistan topraklarını da içine almaktadır. Kırgız saldırısı sonrası mağlup olan Uygurlardan birçok kabile Çin sınırına yerleşmiştir. Çin ve Kırgız baskısını burada da hisseden Uygur Türkleri, Beşbalık bölgesinde tarihlerindeki en uzun ömürlü devletleri olan Turfan Uygur Devleti'ni kurmuşlardır⁷. Kurulan bu devlet İpek Yolu üzerinde kurulduğu için kısa sürede ekonomik olarak güçlenmiştir. Turfan Uygur Devleti, Moğollar tarafından 1209 yılı ortalarında yıkılmıştır⁸. Bahsetmiş olduğumuz Turfan Uygur Devleti, Doğu Türkistan tarihindeki en uzun ömürlü devlet olmasının yanında, günümüzde Çin esareti altında yaşamak zorunda kalan Doğu Türkistan halkının da büyük kısmını yaşadığı coğrafyayı içine alması hasebiyle önemlidir.

Doğu Türkistan'ın Moğol hâkimiyetine girmesinden sonra⁹ ülkeyi Türk töresine göre dört oğlu arasında paylaştıran Cengiz Han, Doğu Türkistan topraklarını da içine alan yerleri oğlu Çağatay'a taksim etmiştir¹⁰. Doğu Türkistan'da yaşayan Türkler, Çağatay Devleti'nin yönetiminden memnun kalmamıştır. 1239 yılında Çağatay Devleti, ikiye bölünmüştür. Burada Uygur Türkleri ile yaşayan Moğollar zaman içinde Türkleşip, Müslümanlaşmışlardır¹¹. Çağatay Hanlığının zayıflaması ile beraber siyasi olarak güçlenen Timur, 1370 tarihinde Belh şehrinde hükümdarlığını ilân etmiştir. Timur'un torunu Mirza İskender, Kaşgar ve civarını ele geçirince Doğu Türkistan, Timur Devleti

⁶ László Rásonyi, **Tarihte Türklük**, Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü, Ankara 1988, s.98; Kafesoğlu, "Asya Türk Devletleri", s.127 vd.

⁷ Özkan İzgi, "*Kao-Chang (Turfan) Uygurları*", **Tarihte Türk Devletleri**, C. I, A.Ü. Rektörlüğü Yayınları, Ankara 1987, s.235.

⁸ Mehmet Emin Buğra, **Şarkî Türkistan Tarihi**, Ofset Matbaacılık, Ankara 1987, s.238 vd.

⁹ İklil Kurban, **Doğu Türkistan İçin Savaş**, TTKB, Ankara 1995, s.11-12.

¹⁰ V. V. Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, Haz. H. Dursun Yıldız, TTKB, Ankara 1990, s.12.

¹¹ Buğra, **Doğu Türkistan Tarihi**, s.14-15.

hâkimiyetliği altına girmiştir¹². Timur'un vefatı üzerine çocukları, Doğu Türkistan'da hüküm sürmüştür¹³. Timur Devleti döneminde Doğu Türkistan coğrafyası bir ilim ve kültür merkezi haline gelmiştir¹⁴.

Timur'un torunlarından Babür Hanı'nın soyundan gelen Said Han, 1514'te Kaşgar, Hoten ve Yarkent şehirlerini ele geçirerek "Saidiye Hanlığı"nı kurmuştur¹⁵. Kurulan bu hanlığın ilk merkezi Kaşgar, daha sonraları ise Yarkent olmuştur. Saidiye Hanlığının Doğu Türkistan yönetimine hâkim olduğu dönemde, ülke idaresinde "Hocalar"ın tesiri göze çarpmaktadır¹⁶. 1644'de Çin'de meydana gelen isyan sonucunda iktidarı ele geçiren Mançular, iç karışıklıklarından faydalanarak Doğu Türkistan yönetimini ele geçirmiştir. Bu işgal sonrası yaşanan iç çekişmeler sonrasında İli şehri, Çinlilerle Moğollar arasında birkaç defa el değiştirmiştir¹⁷. Doğu Türkistan'daki siyasi çekişmeler sonucunda 1678'de "Hocalar Devri" diye adlandırılan ve 1715'e kadar süren devir başlamıştır. Bu gelişme sonrasında Doğu Türkistan'da Kalmukların etkisi göze çarpmaktadır. 1759'da ise Hocalar Devrine son veren Çinliler, Doğu Türkistan'ı tekrar ele geçirerek Türk hâkimiyetine son vermiştir¹⁸.

Doğu Türkistan'ın doğal kaynaklar bakımından oldukça zengin¹⁹ ve coğrafi konumu sebebiyle de stratejik bir mevkide bulunması, tarih boyunca Çinlilerin bölgeye saldırmalarının ana gayesini oluşturmuştur. Cungarlardan aldıkları destekle Çinliler, 1755'te Doğu Türkistan'ı işgale başlamıştır. Bu saldırılar sonucunda Çinliler, 1758'de Kaşgar'ı ele geçirmiştir. 1759'da ise Mançular, Doğu Türkistan'ı tamamen ele geçirmiştir²⁰. Bu işgale karşı Doğu Türkistan halkı direniş göstermiş ve bunun sonucunda Mançularla 1761 yılında bir anlaşma yapılmıştır. Yapılan görüşmeler sonucunda iki taraf

¹² Saray, **Doğu Türkistan Türkleri Tarihi**, s.73.

¹³ Togan, **a.g.e.**, s.64 vd.

¹⁴ Halis Bıyıktaş, **Timurlular Zamanında Hindistan Türk İmparatorluğu**, TTKB, Ankara 1989, s.7 vd.

¹⁵ Toygar Akman, **Çin'e Yolculuk**, Kaktüs Yayıncılık, İstanbul 2000, s.41.

¹⁶ Hocalar Devri ile ilgili geniş bilgi için bkz. Kadir Tuğ, **Doğu Türkistan'da Hocalar Dönemi**, Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bişkek 2004.

¹⁷ Kazakbalası, **a.g.e.**, s.13.

¹⁸ Erkin Alptekin, **Doğu Türkistan'dan Hicretimizin 40. Yılı**, Erciyes Dergisi Doğu Türkistan Yayınları, Kayseri 1992, s.5; İsmail Cengiz, **Sürgündeki Doğu Türkistan Hükümeti**, DTGD, İstanbul 2005, s.12; Rahim Er, **İmparatorluk Coğrafyasında Diplomasi Koşturmak**, BKY, İstanbul 2000, s.164; Gabdeş Cumadil Kazakbalası, **Göçten Sonra**, Büyük Türkeli Yayınları, İstanbul 1980, s.13.

¹⁹ İlyar Şemsettin, **"Doğu Türkistan Ekonomisinin Yapısal Analizi"**, **21. Asra Girerken Doğu Türkistan**, Haz. Yücel Hacaloğlu, Türk Yurdu Yayınları, Ankara 1995, s.24.

²⁰ Baymirza Hayit, **Türkistan Devletlerinin Millî Mücadele Tarihi**, TTKB, Ankara 1995, s.135; Taşağıl, **a.g.m.**, s.24.

birbirlerine saldırmayacaklarına dair anlaşmışlardır. Bu sebepten ötürü yaklaşık bir asır boyunca Çinliler, Doğu Türkistan'da hâkimiyet sağlayamamıştır²¹. Ancak bu anlaşmaya rağmen Çin'in Doğu Türkistan'ı ele geçirme politikası devam etmiştir. Çin'in işgal hareketlerine karşı 1819 yılına millî direniş hareketleri başlatılmıştır. 1819-1863 yılları arasında Doğu Türkistan'da Çin işgaline karşı birçok isyan hareketi başlatılmıştır. Bu millî direniş hareketleri sonucunda Doğu Türkistan'da yönetiminde Çin hâkimiyeti ortadan kaldırılmış ve Yakup Han, bağımsız Doğu Türkistan Devleti'ni kurmayı başarmıştır²².

Yakup Beğ'in 1877 yılında vefatı üzerine oğulları arasındaki rekabet ve mücadeleden faydalanan Mançular tekrar Doğu Türkistan'ı işgale muvaffak olmuşlardır²³. Mançuların Doğu Türkistan'daki hâkimiyetleri 1911 senesinde Çin de Cumhuriyetin ilânına kadar 35 sene boyunca devam etmiştir. 1911'den 1943 senesine kadar Doğu Türkistan hukuken Çin'in bir eyaleti sayılmakta ise de hakikatte yarı müstakil umumi valiler tarafından idare edilmiştir. Fakat bu müddet zarfında 1933 senesinde Doğu Türkistan'da müstakil bir devlet kurulmuş²⁴ ise de Rus ve Çin ittifakı sonucunda kısa sürede yıkılmıştır. 1943 yılında Doğu Türkistan'da tesis eden Milliyetçi Çin hâkimiyeti, 1949'da Komünist Çin işgaline kadar ancak altı sene devam edebilmiştir. Doğu Türkistan hâlen Komünist işgali altındadır²⁵.

Doğu Türkistan'da umumi valiler döneminde ve Komünist Çin'in hâkim olduğu dönemlerde zaman zaman göç hareketleri yaşanmıştır. Göç kavramı genel olarak, insan ve insan topluluklarının yaşadıkları coğrafyalardan yeni yerleşim yerlerine geçici veya kalıcı olmak suretiyle gitmeleri ve yerleşmeleri suretiyle meydana gelen yer değiştirme hareketidir²⁶.

²¹ Hızırбек Gayretullah, “*Bir Asır Geciken İstila*”, **İstiklâl Gazetesi**, Eylül 2008, s.5.

²² İsmail Cengiz, **Kızıl Çin İşgalindeki Doğu Türkistan**, (y.y), İstanbul 1981, s.9.

²³ Hayit, **Sovyetler Birliği'ndeki Türklüğü ve İslâm'ın Bazı Meseleleri**, s.159; Kurban, **Doğu Türkistan İçin Savaş**, s.84 vd.; Li Sheng, **Çin'in Xin-jiang Bölgesi Geçmişi ve Şimdiki Durumu**, Çev. Du Xinyue, Kaynak Yayınları, Urumçi 2006, s.109; Taşağıl, *a.g.m.*, s.24.

²⁴ Hayit, **Sovyetler Birliği'ndeki Türklüğü ve İslâm'ın Bazı Meseleleri**, s.159; İlkul, *a.g.e.*, s.40; Altan Deliorman-Abdülkadir Donuk-İsa Kocakapan, **Türklük Mücahidi İsa Yusuf**, Bayrak Basımevi, İstanbul 1991, s.23 vd.; Taşağıl, *a.g.m.*, s.24. Baymirza Hayit, “*20. Yüzyılda Türkistan'ın Millî ve Sovyet Devletlerinin Karakterleri*”, **X. Türk Tarih Kongresinden ayrı basım**, TTKB, Ankara 1991, s.787.

²⁵ Kurban, **Doğu Türkistan İçin Savaş**, s.88.

²⁶ Abdullah Saydam, **Kırım ve Kafkas Göçleri 1856-1876**, TTKB, Ankara 1992, s.1.

Göç kavramı; iç ve dış göçler olmak üzere iki grupta toplanmaktadır. Dış göçlerde insanların yaşadığı topraklarını terk edip başka ülkelere göç etmeleri söz konusu olduğundan siyasi gelişmeler ağırlık kazanırken, iç göçlerde ülkenin genel nüfusunda değişim yaşanmamasına rağmen yeni yerleşilen yerlerdeki sosyal-ekonomik ve kültürel değişimlerde sıkıntılar yaşanmaktadır. Bu sınıflandırmayı ayrıca zorunlu ve gönüllü göçler olarak da sınıflandırılabiliriz. Zorunlu göçlerde, göçe katılan şahısların göçü red veya kabul etmesi söz konusu olmazken, gönüllü göçte birey veya ailenin göç için alternatifler ortaya koyması ve bunun sonucunda göçü gerçekleştirmesi söz konusudur²⁷.

Bireylerin veya toplumların göç etme nedenlerini ortaya koyarken iki etkeni mutlaka ön planda tutmak gerekmektedir. Bunlardan ilki göç edeceklerin yaşadıkları bölge, ikincisi ise göç gerçekleştikten sonra ulaştıkları bölge ile ilgili sebeplerdir. Kişiyi veya toplumu göçe zorlayan asıl nedenler “itici sebepler”, göç sonrası hayatın devam ettirileceği bölgeye için ise “çekici sebepler” diyebiliriz. Burada üzerinde durulması gereken konu, göçü gerçekleştirenlerin bu göçü yapmalarındaki gayesinin yaşadıkları coğrafyadaki değişikliklerden mi yoksa göçün gerçekleştirildiği coğrafyanın çekiciliğinden mi kaynaklandığıdır. Göçü gerçekleştirenlerin bu sebeplerden hangisinden daha fazla etkilediği hususu, bize, göçe yol açan sebeplerin aydınlatılması imkânını vermektedir²⁸.

Göçün gerçekleşmesinde doğal afetler, hastalıklar, işgaller, siyasî baskılar ve ekonomik sıkıntılar gibi sebepler ön plana çıkmaktadır. Bu sebeplerden dolayı insanlar hayatlarının bundan sonraki kısımlarını idame ettirmek için geçici veya sürekli kalmak suretiyle yer değiştirmektedirler. Çalışmamızı ihtiva eden Doğu Türkistan’dan Türkiye’ye yapılan göçlerde saymış olduğumuz bu göç sebepleri içerisinde değerlendirildiğinde siyasi gelişmeler sonucunda göçlerin gerçekleştiğini söylemek mümkündür.

Bu bağlamda göç konusunu değerlendirebilmek için çalışmamızda 1911 yılı sonrasında yaşanan siyasi gelişmeler ile birinci elden kaynaklardan ve tali eserlerden faydalandık. Bu konuda faydalandığımız H. L. Boorman-R.C.Howard, **Biographical**

²⁷ Vildan Akan, “Göç ve Gençlik” *Toplum ve Göç*, II. Ulusal Sosyoloji Kongresi 20-21-22 Kasım 1996, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Sosyoloji Derneği, s.521.

²⁸ Saydam, **a.g.e.**, s.5.

Dictionary of Republican China, C.IV, Columbia UP, New York 1967; C.P. Skrine-P. Nightingale, **Macartney at Kashgar: New Light on British, Chinese and Russian Activities in Xin-jiang, 1870-1918**, Methuen, London 1973; R. Yang, “*Sinkiang Under the Administration of Governor Yang Tseng-hsin, 1911-1928*”, **CAJ**, C.XI, S.1, Wiesbaden 1961; Andrew D.W. Forbes, **Doğu Türkistan’daki Harp Beyleri (Doğu Türkistan’ın 1911-1949 Arası Siyasi Tarihi)**, Çev. Enver Can, Doğu Türkistan Vakfı Yayınları, Münih 1990; L. E. Nyman, **Great Britian and Chinese, Russian and Japanese Interest in Xinjiang, 1918-1934**, Esselte Studium, Malmö 1977; Wu Ai-chen, **Turkistan Tumult**, Methuen, London 1940; C. P. Skrine, **Chinese Central Asia**, Barnes&Noble, London 1926; Nicholas G. N. Roerich, **Trails to Inmost Asia**, (y.y.), New Haven 1931; G. N. Roerich, **Altai-Himalaya**, Jarrolds, London (t.y.); O. Lattimore, **Pivot of Asia: Xinjiang and the Inner Asian Frontiers of China**, Little, Brown&Co., Boston 1950 ve diğer eserlerde 1911 yılı sonrası Doğu Türkistan yönetimine hâkim olan umumi valiler dönemi ile ilgili bilgilerin yanında, bu dönemde Türkler, Tunganlar, Merkezi Çin yönetimi ve Rusya’nın Doğu Türkistan’a hâkimiyet sağlamak noktasında vermiş oldukları mücadeleler ile ilgili bilgiler bulmak mümkündür. Bu eserlerde zaman zaman yanlış değerlendirmeler görmemize rağmen dönem içinde yaşanan siyasi gelişmeler hakkında bilgi vermeleri hasebiyle dikkate alınması gereken kaynaklar olarak değerlendirmek gerekmektedir.

Doğu Türkistan’daki siyasi gelişmeler sebebiyle yaşanan göçler ile faydalandığımız kaynakları değerlendirdiğimizde bu konuda birçok eserde tarih ve göçe katılan kabilelerin sayıları konusunda yanlış bilgilere rastlanacağı gibi göçe katılan kişiler arasında zaman zaman yaşanan çekişmelerde sübjektif değerlendirmelerin olduğunu söylemek mümkündür.

H. Altay, **Anayurttan Anadolu’ya**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998; A. mlf., **Esteliklerim (Anılarım)**, Otağ Matbaası, İstanbul 1980 adlı eserler 1934 göçü sonrası yaşananları anlatması açısından önemlidir. Eserlerin yazarı bu göçe katılan biri olması sebebiyle olayları bizzat yaşadığı için kıymetli bilgiler aktarmaktadır. Ancak bu eserlerde yer isimleri ve göçe katılan kabilelerin sayıları konusunda bilgi yanlışlıkları yapılmıştır.

Barköl Tarihi Materyali, (y.y), 1952; A. K. Kesici, “Doğu Türkistanlı Kazak Türklerinin Türkiye’ye Göçünün 50. Yılı Münasebetiyle-I”, **Türk Dünyası Araştırmaları Tarih Dergisi**, S.194, Şubat 2003; A. mlf., “Doğu Türkistanlı Kazak Türklerinin Türkiye’ye Göçünün 50. Yılı Münasebetiyle-II”, **Türk Dünyası Araştırmaları Tarih Dergisi**, S.195, Mart 2003; A. Kara-Z. Selvi-M. Teyci, **Kazakların Doğu Türkistan’dan Anadolu’ya Göçü ve Osman Taştan**, Kazak Türkleri Vakfı Yayını, İstanbul 1996; F. A. Yüksel, “Peşaver Doğu Türkistan Kazak Muhacirler Derneği ve Yahya Kemal Beyatlı”. **Türk Dünyası Araştırmaları Tarih Dergisi**, S.296, Ağustos 2011; K. İslambekov, **Halife Altay’ın Hayatı ve Eserleri**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1999; M. Kalkan, “Sovyetler Döneminde Kazakların Göç Hareketleri ve Anadolu’da (Altay Köyü’nde) İskân Edilişleri”, **TÜBAR**, C.XXI, 2007 adlı eserlerde 1934-1938 yılları arasında yaşanan Kazak göçünün nedenleri, göç sırasında yaşanan sıkıntılar, Kazak Türklerinin Kansu’ya yerleşmeleri, Tunganlarla Kansu’da yaşanan mücadeleler, bu mücadeleler sonrası Hindistan’a göç edilmesi ve Hindistan’da Kazak Türklerinin yaşadığı sıkıntılar ile Türkiye’ye iskân edilmeleri ile ilgili bilgiler bulmak mümkündür.

G. Çandarlıoğlu, **Özgürlük Yolu, Nurgocay Batur’un Anılarıyla Osman Batur**, Doğu Türkistan Vakfı, İstanbul 2006; H. Oraltay, **Kazak Türkleri**, Türk Kültürü Yayını, İstanbul 1976; G. Lias, **Kazak Exodus**, Evans Brothers, London 1956; A. mlf., **Göç**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1992; H. Gayretullah, **Altaylar’da Kanlı Günler**, Hamle Yayıncılık, İstanbul 1977; A. mlf., **Uzaklara Balam**, Toker Yayınları, İstanbul 2009; A. mlf., “Osman Batur ve Millî Mücadelesi”, **Altay Kartalı Osman Batur**, Doğu Türkistan Göçmenler Derneği Yayını, İstanbul 2003; Ö. Kul, **Osman Batur ve Doğu Türkistan Millî Mücadelesi (1911-1955)**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2009; A. mlf., **On Yıla Sığan Efsanevi Ömür Osman Batur Han**, DTGD, İstanbul 2011; Ö. Kul-E. Kırkıl, “Doğu Türkistan Kazak Türk Liderlerinden Bir Portre: Hüseyin Teyci”, **Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C.I, S.2, Temmuz 2011; M. Başaran, **Doğu Türkistan İstiklâl Kahramanı Osman Batur İslamoğlu (1899-1951)**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Umumi Türk Tarihi Kürsüsü. İstanbul 1972 adlı eserlerde Doğu Türkistan’da umumi valiler döneminde ve Komünist Çin’in işgali sonrası yaşanan mücadeleler ve Osman Batur hakkında bilgiler bulunabileceği gibi 1949 göçü ve bu göçe katılan

kafilelerin Gasköl'de Hüseyin Teyci'nin yanına sığınmaları ile Hindistan'a ulaşmak için yaşadıkları sıkıntıları bulabileceğimiz bilgiler ihtiva etmektedirler.

Esir Doğu Türkistan İçin-1, İsa Yusuf Alptekin'in Mücadele Hatıraları, Haz. Ö. Kul, Berikan Yayınevi, Ankara 2010; **Esir Doğu Türkistan İçin-2, İsa Yusuf Alptekin'in Mücadele Hatıraları**, Haz. Ö. Kul, Berikan Yayınevi, Ankara 2007; M. E. Buğra, **Doğu Türkistan Tarihi, Coğrafi ve Şimdiki Durumu**, Güven Basımevi, İstanbul 1952; E. Alptekin, **Doğu Türkistan'dan Hicretimizin 40. Yılı**, Erciyes Dergisi Doğu Türkistan Yayınları, Kayseri 1992; H. Y. Anat, **Hayatım ve Mücadelem**. Haz. Soner Yalçın, Özkan Matbaacılık, Ankara 2003; A. mlf. *"Safsatalara Cevap"*, **Doğu Türkistan**, 1999, S.183-184; A. Bakır, **Doğu Türkistan İstiklâl Hareketi ve Mehmet Emin Buğra**, Doğu Türkistan Vakfı Yayınları, İstanbul 2005; A. Deliorman-A. Donuk-İ. Kocakapan, **Türklük Mücahidi İsa Yusuf**, Bayrak Basımevi, İstanbul 1991; A. D. Toprakoğlu, **İsa Yusuf Alptekin'in Hayatı ve Mücadelesi**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1997 adlı eserlerde Komünist Çin'in Doğu Türkistan'ı işgali öncesi yaşanan siyasi gelişmeler ile işgal sonrası göç etmeye karar veren Mehmet Emin Buğra ve İsa Yusuf Alptekin kafilesinin göç için yaptıkları hazırlıklar, yol güzergâhlarında yaşadıkları sıkıntılar, Pakistan'a ulaşıldıktan sonra daha önce Hindistan'a göç etmiş ancak Hindistan ve Pakistan'ın birbirinden ayrılması sonrası Pakistan tarafına geçen muhacirlerin sıkıntılarının giderilmesi noktasında devlet adamları ile yapılan görüşmeler hakkında bilgiler bulmak mümkündür. Yine muhacirlerin Türkiye'ye iskânlı göçmen olarak kabul edilmeleri için Mehmet Emin Buğra ve İsa Yusuf Alptekin'in Türkiye, Suudi Arabistan ve Mısır nezdinde vermiş oldukları gayret ile ilgili bilgiler bulunmaktadır.

"Doğu Türkistan'dan Kanlı Göçler", **Türk Göçmen ve Mülteci Dernekleri Federasyonu Türk Dünyası Üç Aylık Fikir-Kültür Dergisi**, Ekim-Kasım-Aralık 1967, S.7; R. Ataman, **Türkiye'de Yaşayan Doğu Türkistan Kökenli Uygur Türklerinin Sosyo-Kültürel Kimlikleri (Kayseri Örneği)**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006; K. Göde, *"Dünden Bugüne Kayseri'ye Gelen Uygur Türkleri"*, **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, Kasım 1992, S.71 adlı eserlerde 1964 göçü ile Afganistan üzerinden Türkiye'ye iskânlı göçmen olarak gelen muhacirlerin Doğu Türkistan'dan ayrılma nedenleri, yol güzergâhlarında yaşadıkları

sıkıntılar, Afganistan'da kaldıkları süre zarflarında nasıl bir hayat sürdürdükleri ve Türkiye'ye geldikten sonra iskân edilmeleri ile kendilerinden daha önce Türkiye'ye gelen diğer göçmenlerin nerelere yerleştirildikleri ilgili sayısal veriler bulmak mümkündür. Ayrıca Türkiye'ye iskânlı göçmen olarak yerleştirilen ailelerin Türkiye'deki yaşam şartları ile ilgili bilgiler mevcuttur.

I. BÖLÜM

QİNG İMPARATORLUĞU'NUN YIKILMASI SONRASI DOĞU TÜRKİSTAN'DA YAŞANAN SİYASİ GELİŞMELER VE HÂKİMİYET MÜCADELELERİ

A. YANG TSENG-HSİN DÖNEMİNDE DOĞU TÜRKİSTAN YÖNETİMİ

1. Yang Tseng-hsin'in İktidar Mücadelesi ve Güney Bölgeler Üzerindeki Politikası

Qing İmparatorluğu'nun 1911'de yıkılması sonrası kurulan Çin Cumhuriyeti'nin Doğu Türkistan'daki ilk umumi valisi Yang Tseng-hsin, 1867'de Yunnan bölgesinde dünyaya gelmiştir. Yang, eğitimi tamamlandıktan sonra 1899'da Qing İmparatorluğu'nda memuriyet hizmetine başlamıştır¹.

Memuriyet kariyeri hızlı bir şekilde ilerleyen Yang Tseng-hsin, 18 yıl boyunca bölgenin en yüksek memurluk görevi olan hâkimlik görevini yerine getirdikten sonra Kansu ve Ningsia vilayetlerine vali olarak atanmıştır. Yang'ın Kansu ve Ningsia bölgelerinde çalışması onun için büyük tecrübe olmuştur. Bölgelerin nüfus yoğunluğu Müslümanlardan oluştuğu için Tunganları² tanıma fırsatı elde etmiştir. Böylece Müslümanları tanımış ve bu sayede Müslümanları yönetme konusunda çok büyük tecrübeler elde etmiştir³. 1908 yılında Doğu Türkistan'ın Aksu vilayetine vali olarak atanmıştır. Bu valiliği sırasında başarılı bir yönetim ortaya koyunca Qing İmparatorluğu'nun Doğu Türkistan'daki son umumi valisi olan Yüan Ta-hua tarafından

¹ H. L. Boorman-R.C.Howard, **Biographical Dictionary of Republican China**, C.IV, Columbia UP, New York 1967, s.11.

² Çinli olan Müslümanlara Doğu Türkistan'da Tungan veya Döngen denilir. Günümüzde Çin sınırları içinde Tunganların en çok bulunduğu yer, Doğu Türkistan dâhil olmak üzere Çin'in kuzeybatı kısmıdır. Tunganların etnik yapıları hakkında bkz. Togan, **a.g.e.**, s.28. Mehmet Emin Buğra, "*Doğu Türkistan'a Dair*", **Türk Kültürü**, S.21, Ankara Temmuz 1964, s.101'de XIX. asrın başlarında Shan-xi Eyaleti'nin Dong-guan şehrinde meydana gelen Müslüman isyanının bastırılmasından sonra Çinli Müslümanlar Doğu Türkistan'a sürgün edilmişlerdir. Dong-guan şehrine nispetle "Tungani" olarak adlandırılmışlardır. Bu da zamanla Döngen şekline dönüşmüştür. Krş. için bkz. İklil Kurban, **Şarki Türkistan Cumhuriyeti: 1944-1949**, TTKB, Ankara 1992, s.19 not 41.

³ C. P. Skrine-P. Nightingale, **Macartney at Kashgar: New Light on British, Chinese and Russian Activities in Xin-jiang, 1870-1918**, Methuen, London 1973, s.212.

Urumçi Hâkimliği ve Adliye Bakanlığı görevine getirilen Yang, Çin’de ihtilâlin patlak verdiği 1911 yılında da bu görevi sürdürmüştür⁴.

1911 ihtilâlinin yankıları kısa bir süre sonra Doğu Türkistan’da da hissedilmeye başlanmıştır. Özellikle Qing İmparatorluğu yönetiminden memnun olmayan Çinli subayların başlattığı Ko-lao-huiler⁵ isyanı çok kısa sürede yayılmıştır. Bu isyan kısa sürede bastırılmışsa da isyancılar güney bölgelere sürgün edildikleri için Doğu Türkistan’ın güney bölgeleri Ko-lao-huilerin yuvası hâline gelmiştir⁶. Güney bölgelerinde bu sorun başlarken, bir diğer sorunlu bölge ise İli bölgesi olmuştur. Bu bölgedeki ihtilâlciler, Yuan Ts’un-shu önderliğinde rakip bir yönetim kurmaya muvaffak olmuştur. Bu durum Yüan Ta-hua’yı zor durumda bırakmıştır. Çünkü kendisine alternatif yeni bir yönetim ortaya çıkmıştır. Aslında Yüan, isyancılar karşısında başarısız olmamıştır. Ancak Çin’in genelinde Qing İmparatorluğu’na karşı başlatılan ihtilâl girişimi başarılı olunca Yüan da başarısız addedilmiştir. Çin’deki ihtilâl girişimi başarılı olunca 1 Ocak 1912’de Sun Yat-sen, Nanking’de Çin Cumhuriyeti’nin geçici devlet başkanlığı görevine getirilmiştir. Böylece 268 yıllık Qing Hanedanlığı dönemi sona ermiştir. 10 Mart 1912’de Sun Yat-sen ile Yuan Şih-K’ai arasında varılan anlaşma sonucunda Yuan Şih-K’ai, Çin Cumhuriyeti Devlet Başkanlığı görevine getirilmiştir.

Çin’deki ihtilâl Yüan Ta-hua’nın istediği gibi sonuçlanmayınca Yüan, tüm yetkilerini Yang Tseng-hsin’e devrederek Urumçi’den kaçmak zorunda kalmıştır⁷. Yang, yeni yönetime bağlılığını bildirince, Çin Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Yuan Şih-K’ai, Yang’ı Mayıs 1912’de Doğu Türkistan Askerî ve Sivil Umumi Valiliği görevine atamıştır. Yang, aynı zamanda Tsuan-hsü’nün kontrolünde bulunan İli bölgesinin de askerî valiliği görevine atanmıştır. Yang için bir başka problem ise ülkenin kuzeydoğusunda Moğolların yaşadığı bölge olmuştur.

Yang Tseng-hsin, Nanking Hükûmeti’nin direktifleri doğrultusunda İli bölgesindeki ihtilâlcileri dize getirmiştir. İli bölgesi, isyandan vazgeçerek Doğu Türkistan’a bağlanmış ve İli İhtilalcilerinin liderliğini yapan Yüan Tsuan-hsü’yi Kâşgar’a

⁴ Boorman-Howard, **a.g.e.**, C.IV, s.11.

⁵ Ko-lao-huiler (Yaşlı Kardeşler Cemiyeti) Tso Tsang Tang askerleri tarafından 19. yüzyılın ikinci yarısında Sincan’a getirilen Çin karşıtı güçlü bir gizli örgüttür.

⁶ R. Yang, “*Sinkiang Under the Administration of Governor Yang Tseng-hsin, 1911-1928*”, **CAJ**, C.XI, S.1, Wiesbaden 1961, s.281-282.

⁷ Boorman-Howard, **a.g.e.**, C.IV, s.11.

askerî komutan olarak atamışsa da Yüan Tsuan-hsü ve arkadaşları Urumçi'ye geldikten sonra yakalanarak idam edilmişlerdir⁸.

İli bölgesindeki sorunu halleden Yang Tseng-hsin, bu defa da Ko-lao-huiler üzerine yürümeye karar vermiştir. Ko-lao-huiler, Qing İmparatorluğu'nun son zamanlarında Kâşgar, Kuca ve Karakaş'ın birçok yöneticisini⁹ öldürdükleri gibi Kâşgar valisini ve eşini de¹⁰ öldürmüşlerdir. Yang, Ko-lao-huilerin önde gelen liderlerine haber göndererek onları affettiğini ve başka yerlere yerleşmelerine müsaade ettiğini bildirmiştir. Ko-lao-huiler de Yang ile karşı karşıya gelmemek için bu teklifi kabul etmek zorunda kalmışlardır. Ancak bu liderler daha sonra Yang'ın emri ile yakalanıp idam edilmiştir. Ko-lao-hui liderlerinin ortadan kaldırılmasından sonra hemşerisi ve güvendiği bir subay olan Ma Shao-wu'yu Kuca bölgesine askerî komutan olarak tayin etmiştir¹¹.

Yang Tseng-hsin'in İli İhtilalcileri ve Ko-lao-huilerle uğraştığı dönemde ülkenin kuzeydoğu sınırını tehdit eden Moğollar, bağımsızlıklarını ilan etmiş ve Dış Moğolistan'a bağlılıklarını bildirdikleri gibi Altay bölgesine doğru da ilerlemişlerdir¹². Moğollar, Ağustos 1912'de Khovd şehrine saldırıp burada bulunan Çinlileri öldürmüşlerdir¹³. Yang, bu olay üzerine kuzeydoğudaki bölgelere takviye kuvvetler göndererek Kumul ve Çöğçek bölgelerini güçlendirmiştir. Moğollarla uzun mücadeleler yaparak yıpranmak istemeyen Yang, Urumçi'deki Rus Konsolosluğu vasıtasıyla ülkenin kuzeydoğusundaki Moğollar meselesini, 5 Kasım 1913'te Çin-Rus Beyannamesi ile halletmiştir. Bu beyanname ile Moğollara özerklik verilmiştir¹⁴.

Doğu Türkistan'daki hâkimiyeti güçlenen Yang Tseng-hsin, Qing İmparatorluğu'nun eski düzenini çok bozmadan bazı değişiklikler yaparak hâkimiyetini sağlam hâle getirmeye çalışmıştır. Bu değişiklikler doğrultusunda Kansu ile eskiden mevcut olan ilişkileri iptal etmiştir. İli ve Altay bölgelerini işgal ederek, Urumçi, Kâşgar,

⁸ Yang, *a.g.m.*, s.276-277.

⁹ Yang, *a.g.m.*, s.278.

¹⁰ Skrine-Nightingale, *a.g.e.*, s.178; E. Sykes-P. Sykes, **Through Deserts and Oases of Central Asia**, Macmillan, London 1920, s.296.

¹¹ Yang, *a.g.m.*, s.284.

¹² T. E. Ewing, "Revolution on the Chinese Frontier: Outer Mongolia in 1911", **JAH**, C.XII, S.2, 1978, s.101.

¹³ C.E. Bawden, **The Modern History of Mongolia**, Weidenfeld&Nicolson, London 1968, s.197-198.

¹⁴ J. V. A. MacMurray, **Treaties and Agreements With and Concerning China**, OUP, Oxford 1921, s.1066-1067; Andrew D.W. Forbes, **Doğu Türkistan'daki Harp Beyleri (Doğu Türkistan'ın 1911-1949 Arası Siyasi Tarihi)**, Çev. Enver Can, Doğu Türkistan Vakfı Yayınları, Münih 1990, s.22.

Aksu ve Çöğçek vilayetlerine iki vilayet daha ilave etmiştir. Bu illerin ilave edilmesi ile Doğu Türkistan'daki illere bağlı nahiyelerin sayısı 40'tan 47'ye çıkmıştır. İmparatorluk devrinden kalma küçük nahiyelerde uygulanan “Bey” sistemi değiştirilmeden uygulanmıştır¹⁵. Ancak Yang'ın en büyük sıkıntısı Doğu Türkistan halkının her an için isyan edebileceği endişesi olmuştur¹⁶. Etrafına kendi adamlarını, akrabalarını ve Yunnanlı hemşerilerini toplamıştır¹⁷. Kendi emri altındaki adamlara dâhi sürekli kuşkuyla baktığı gibi gelen telgrafları bile okuduktan hemen sonra imha etme yoluna gitmiştir. Bu yüzden Yang'ın ne düşündüğünü kimse bilememiştir¹⁸. Kendisine sadık olanlara karşı sert ve acımasız hâlini terk eden Yang, bu suretle kendisine sadık insanlar oluşturma yoluna gitmiştir¹⁹.

Doğu Türkistan'da yaşayan yerli halka yönelik olarak Yang Tseng-hsin'in siyaseti, mahallî ve millî farklılıkları ön plana çıkartmak olmuştur. Bu siyaset, aslında Qing İmparatorluğu döneminden beri devam eden bir siyasettir. Özellikle kuzey ve güney bölgelerdeki insanların birleşmesini engellemek istediği gibi kuzey bölgesinde bağımsız hareket etmeye çalışan Moğollara karşı Cungarya bölgesinde yaşayan Kazaklara daha iyi davranma yolunu izlemiştir²⁰. Uyguladığı bu siyaset sayesinde Kumul İhtilalinde²¹ ve 1918'de Kuça İsyânında mahallî farklılıkları kullanarak isyanları çok büyümeden bastırabilmiştir²². Yang'ı en fazla zorlayan ve çareler üretmeye sevk eden olay ise dinî ve kültürel hareketler olmuştur. Her ne kadar Doğu Türkistan'da farklı boylara mensup insanlar yaşasa da bunların tamamı Türk'tü ve ortak bir kültürleri vardı. Ayrıca aynı dine mensup olmaları bu bölgede yaşayan insanları bir araya getirebiliyordu. Bunun en güzel

¹⁵ L. E. Nyman, **Great Britian and Chinese, Russian and Japanese Interest in Xinjiang, 1918-1934**, Esselte Studium, Malmö 1977, s.25-26.

¹⁶ Yang, *a.g.m.*, s.271; Wu Ai-chen, **Turkistan Tumult**, Methuen, London 1940, s.46-47.

¹⁷ W. Bosshard, “*politics and Trade in Central Asia*”, **JRCAS**, C.XVI, S.4, London 1929, s.436'da Yang, yönetimi döneminde bir aile hiyerarşisi oluşturarak akrabalarını yönetimi altında bulunan bölgelere göndermiştir. 1927'de göreve getirdiği kişilerden birkaç istisna dışında Kâşgar'dan Karia'ya uzanan Doğu Türkistan'ın en güneyindeki tüm kasabalara yerleştirdiği Çinli göçmenler ya kendisinin doğrudan ya da evlilik yoluyla bölgeye gelen akrabalarından oluşmuştur.

¹⁸ B. Davidson, **Turkestan Alive: New Travels in Chinese Central Asia**, Jonathan Cape, London 1957, s.104.

¹⁹ O. Lattimore, **Pivot of Asia: Xinjiang and the Inner Asian Frontiers of China**, Little, Brown&Co., Boston 1950, s.54.

²⁰ O. Lattimore, “*The Chinese as a Dominant Race*”, **JRCAS**, C.XV, S.3, London 1928, s.278-300. A. mlf. **Studies in Frontier History**, OUP, London 1962, s.231-234.

²¹ M. Rossabi, **China and Inner Asia**, Thames&Hudson, London 1975, s.221.

²² Yang, *a.g.m.*, s.284.

örneği daha önceki Basmacılık Hareketi²³ olarak bilinen millî mücadele hareketidir. İşte bu olay Yang'ı en fazla düşündüren konuların başında gelmiştir.

Yang Tseng-hsin'in için en önemli dış tehlike ise Ruslar olmuştur. Çünkü bu bölgede yaşayan Batı Türkistan Türkleri, XIX. asırdan beri Doğu Türkistan halkını dinî ve siyasi olarak etkilemiştir. Özellikle Buhara ve Hokand Hanlıkları bu bölgeyi etkilemiştir²⁴. Doğu Türkistan'ın güneyinde kurulan Yakup Han Devleti²⁵ buna en güzel örnektir. XIX. asrın ikinci yarısından itibaren Türkistan (Orta Asya) coğrafyasını Ruslar işgale başlamıştır²⁶. Umumi Vali Yang, Ruslardan yayılan bütün yeniliklere ve siyasi düşüncelere karşı tedbirli davranarak, bu fikirleri ülkesine sokmamaya çalışan bir politika izleme yoluna gitmiştir. Buna rağmen Rusların, Türkistan'da yaşayan Türkler ve Müslümanlardan asker almaya kalkışması sonrası çoğunluğunu Kazak Türklerinin oluşturduğu birçok kişi Rusya Çarlığı'ndan kaçarak Doğu Türkistan'a sığınmıştır²⁷.

Bolşevik ihtilâli sonrasında Yang Tseng-hsin'in korkuları daha çok artmıştır. Doğu Türkistanlıların Bolşevikler ile temas kurmasını engellemeye çalışmak istemişse de Sovyetlerin siyasi nüfuzu her geçen gün Doğu Türkistan'ı etkilemiştir²⁸. 1915'te bir Osmanlı aydını olan Ahmet Kemal, Kâşgar'da bir okul açmış ve buradaki Türkleri, Halifelik fikirleri doğrultusunda birleştirmeye çalışmıştır. Bu faaliyetler en başta Yang'ı rahatsız etmiştir. Bu sebeple bu okulu kapatmış ve okulla bağlantılı olan kişileri ise tutuklamıştır. Daha sonra halkın tepkisini azaltmak için Türkiye'ye bağlılık bildiren sembollerin kaldırılması, Çince dil dersi ve askerî eğitim dâhil edilmek koşuluyla bu

²³ Geniş bilgi için bkz. Baymirza Hayit, **Ruslara Karşı Basmacılık Hareketi Türkistan Türklüğü'nün Milli Mücadelesi**, Babıali Kültür Yayıncılık, İstanbul 2006.

²⁴ Geniş bilgi için bkz. Mehmet Saray, **Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi**, TTKB, Ankara 1999.

²⁵ Baymirza Hayit, **Türkistan: Rusya ve Çin Arasında Türkistan**, Otağ Yayınları, İstanbul 1975, s.144-148; Ömer Kul, **Osman Batur ve Doğu Türkistan Millî Mücadelesi (1911-1955)**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2009, s.26; İklil Kurban, **Doğu Türkistan İçin Savaş**, TTKB, Ankara 1995, s.84; İsmail Cengiz-Hızırбек Gayretullah, **Çin'de İslamiyet ve Türkler**, İstanbul 1983, Kent Basımevi, s.42-50.

²⁶ Rusya'nın Hokand'ı ele geçirmesinden önce Çin, Hokand Hanı'nın Doğu Türkistan'a karışmasını önlemek için yıllık vergi ödemeye mecbur etmiştir. Hokand tarafından 1831'de Çin'e dayatılan bir anlaşmayla Çin, Hokandlı idarecilere Doğu Türkistan'a müdahale hakkını vermiş ve Hokand idarecileri Çin topraklarında vergi toplayabilir hâle gelmiştir. A. N. Kuropatkin, **Kashgaria**, Thacker&Spink, Calcutta 1882, s.143-144.

²⁷ Yang, *a.g.m.*, s.305-308'de Jackson adlı bir kişiden alıntı yaparak Yang döneminde Doğu Türkistan'a sığınan Kazak mültecilerinin sayısının 300.000 olarak belirtmektedir. Ancak kanaatimizce bu rakam oldukça abartılmış bir rakamdır. W. A. Douglas Jackson, **The Russo-Chinese Borderlands**, Princeton UP, 1962, s.51'de ise kaynak belirmeden bu sayıyı 100.000 olarak vermektedir ki bu rakam daha akla yatkındır.

²⁸ G. Macartney, "Eastern Turkestan: The Chinese as Rulers Over an Alien Race", **Proceeding of the Central Asian Society**, London 10 Mart 1909, s.18-19.

okulun tekrar açılmasına izin vermiştir²⁹. Osmanlı'nın I. Dünya Savaşı'ndan yenik çıkması ve Bolşevik İhtilali'nin başarılı olması, Doğu Türkistan üzerindeki Osmanlı etkisini azaltmışsa da³⁰ Rus baskısını arttırmıştır³¹. Yang, Rusların bu baskısına daha fazla direnememiş ve 1920 yılında resmi olarak Gulca'da temsilcilik açma, İli ile Çöğçek'te özel ticaret yapma hakkı ile Gulca'da bir kütüphane açmalarına müsaade etmiştir³².

Yang Tseng-hsin, bu duruma daha fazla dayanamamış ve Sovyetlerin tepkisini çekeceğinin bile bile Gulca'daki kütüphaneyi kapatmıştır. Doğu Türkistanlıların Sovyetlerle ilişkisini kısıtlamak için Rusya'ya seyahat edenlerin sayısını azaltmaya çalışmışsa da bunda çok da başarılı olamamıştır. Ticaret yolu ile Rusya'ya gidenler komünizmden etkilenmeye, hocaları tenkit etmeye başlamıştır. Ayrıca Bolşevizm, gençler arasında hızlı bir şekilde yayılmıştır. Çünkü iş bulmak için Kâşgar ve İli'den Rusya'ya giden gençler, buralardaki arabalardan, sinemalardan, demir yollarından ve açık giyinen kadınlardan etkilenmiştir³³.

Doğu Türkistan ve etrafındaki Sovyet nüfûzu Yang Tseng-hsin'i rahatsız ettiği kadar İngilizleri de rahatsız etmiştir. Bu gelişmelerin farkında olan Yang ise içerideki gözetimlerini daha da arttırmış³⁴ ve ülkenin her tarafındaki lokantalara “Siyasi konuşma yapmak ve tartışmak yasaktır” yazılı dövizler asmıştır³⁵. İngiliz Başkonsolosu Skrine, Yang'ın bu siyasetinden rahatsız olsa da tedbir alması gerektiğini doğru bulmuştur³⁶.

Çin Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında yani Cumhuriyetin ilan edildiği 1911 yılında Doğu Türkistan'ın güneyi denilen Tanrı Dağlarının güney kısmının en güçlü kişisi Kâşgar bölgesinin askerî komutanı T'i-t'ai'dir. Bu kişi, Yang Tseng-hsin'den sonra Doğu Türkistan'daki en güçlü adam konumundadır. Kâşgar bölgesinin dağlık, başkent Urumçi'ye uzak ve haberleşme bağlantısının sıkıntı olması gibi sebeplerden dolayı T'i-

²⁹ Skrine-Nightingale, **a.g.e.**, s.248-249.

³⁰ C.W. Hostler, **Turkism and the Soviets**, George Allen&Unwin, London 1957, s.156.

³¹ Rossabi, **a.g.e.**, s.227'de bu endişesine rağmen Yang'ın Sovyet Hükümeti karşısında zayıf olduğunu fark ettiği için Batı Türkistan'daki Basmacı-Sovyet mücadelesine dâhil olmaktan titizlikle kaçındığından bahsetmektedir.

³² Forbes, **a.g.e.**, s.33.

³³ R. O. Wingate, “*Education in Chinese Turkestan*”, **JRCAS**, C.XVI, S.3, London 1929, s.326.

³⁴ Bosshard, *a.g.m.*, s.438; G. W. Hunter, “*The Chinese Moslems of Turkestan*”, **MW**, C.X, 1920, s.170.

³⁵ M. Cable-F. French, **Through Jade Gate and Cential Asia**, Hodder&Stoughton, London 1950, s.263.

³⁶ Forbes, **a.g.e.**, s.35.

t'ai, Kâşgar bölgesini âdetâ kendisine özerk bir bölge hâline getirmiş ve kendi mülkü gibi idare etmiştir. Yang, bu duruma son vermek için 1912-1914 yılları arasında Ko-lao-huilerle, ülkenin güneyinde yaptığı mücadele sırasında Kâşgar bölgesini de kendi hâkimiyeti altına almak için girişimlerde bulunmuştur. Yang, kısa sürede bölgede etkinliğini arttırmış ve Kâşgar Valisi'ni dâhi iş yapamaz hâle getirerek bölgeyi kontrolü altına almayı başarmıştır³⁷.

Yang Tseng-hsin'in amacı güney bölgelerinde kendisine sadık kişilerden oluşmuş bir yönetim oluşturmaktır. Bu doğrultuda Yunnanlı hemşerisi olan Ma Shao-wu'yu Ko-lao-huilere karşı başarılı olması sebebiyle Kuca bölgesine başkomutan olarak tayin etmiştir³⁸. Kâşgar'da hâkimiyeti sağlayan ama güvenmediği Kâşgar Askerî Komutanı Yang Tsuan-hsü'nin yerine ise Ma Fu-hsing'i askerî komutan olarak atamıştır. Ma Fu-hsing, Aralık 1915'te Tungan askerlerinden oluşmuş bir birlikle Kâşgar'a gelmiştir. Karargâhını Müslümanların yoğun olarak yaşadığı Kâşgar Eskişehir'in 4 km dışında olan Kâşgar Yenişehir'de kurmuştur³⁹. Bölgenin valisini etki altına almaya çalışmıştır. İş yapamaz hâle gelen valiyi, Yang görevden alarak yerine kardeşini vali olarak atamıştır. Ma Fu-hsing'in Doğu Türkistan'daki görevi sekiz buçuk yıl sürmüştür. Bu süre zarfında yeni valiyle birlikte bölgedeki etkinliğini arttırmıştır. Bölgede güçlü hâle geldikten sonra rüşvet yoluyla ve zorla edindiği mallarla, servetini arttırma yoluna gitmiştir⁴⁰.

Servetini arttırma derdine düşen Ma Fu-hsing, rüşvet dışında kendi adamlarının verdiği hediyeler, kömür, petrol, bakır ve mermer yataklarına da zorla el koyarak buraları işletmekle kalmamış, bu madenlerde yerli halkı zorla angarya işçisi olarak çalıştırarak çok büyük paralar kazanmıştır⁴¹. Bunların dışında Kâşgar'da bulunan Tungan askerlerinin sayısını olduğundan fazla göstererek, bu askerler için ayrılan bütçenin büyük bir kısmını da zimmetine geçirmiştir. Bu suretle çok zengin olmuş hatta kendisine bir

³⁷ Forbes, **a.g.e.**, s.36.

³⁸ Yang, *a.g.m.*, s.284.

³⁹ Doğu Türkistan'ın diğer şehirlerinde olduğu gibi Kâşgar'ın da iki şehre ayrıldığını bunların; Eski Müslüman şehri (Çincesi Shu-fu) ve Yeni Çin şehri (Çincesi Shu-leh) olduğundan bahsetmektedir. Şehrin nüfusunun takriben 40.000 olduğunu, yine Kâşgar'daki her iki şehirde de hendekler kazıldığını, mazgallar yerleştirildiğini, gün batımıyla birlikte demir kapıların akşamları kapandığını ve yüksek duvarların inşa edildiğini anlatmaktadır. Tabii bu kadar tedbirin alınmasında oluşacak bir isyanda şehrin güvenliğini sağlamak olduğunu tahmin etmek çok zor olmasa gerektir. Skrine-Nightingale, **a.g.e.**, s.19.

⁴⁰ Skrine-Nightingale, **a.g.e.**, s.243, 246-247; C. P. Skrine, **Chinese Central Asia**, Barnes&Noble, London 1926, s.86.

⁴¹ P. T. Etherton, "Chinese Turkestan", **The Asiatic Quarterly Review**, C.XX, 1924, s.247-248; Skrine, **Chinese Central Asia**, s.261.

saray dâhi yaptırmıştır⁴². Yang'ın desteğini kaybetmemek için para ve maddi değere sahip eşyaların bir kısmını da Ona göndermiştir⁴³.

Ma Fu-hsing'in bu baskıları artık bir ihtilâle dönüşme noktasına gelmiştir. Bunun farkına varan Yang Tseng-hsin, halkın şikâyetlerinin artması üzerine Ma Fu-hsing'in haddini aştığını düşünerek onu görevden almıştır. Ancak Ma Fu-hsing, bunu kabul etmemiştir. Hatta kendisini şikâyet edenleri yakalayıp öldürmüştür. Böylece hem gücünü ortaya koymaya çalışmış hem de Doğu Türkistanlılara gözdağı vermiştir⁴⁴. Bu olay üzerine Yang, Aksu Valisi Ma Shao-wu kumandasında bir kuvveti, Üç Turfan bölgesine sevk ettirmiştir⁴⁵. Ma Fu-hsing, yakalandıktan sonra kurşuna dizilmiş ve daha sonra çarmlıha gerilerek Doğu Türkistanlılara sergilenmiştir⁴⁶. Yang, Ma Shao-wu'yu bu başarısından dolayı ödüllendirilerek Hoten Valiliğine tayin etmiştir. 1927'de Kâşgar Valisi ölünce Ma Shao-wu, Hoten Valiliğinden Doğu Türkistan'ın Urumçi'den sonraki en yüksek mevkii olan Kâşgar Valiliğine atanmıştır⁴⁷.

2. Yang Tseng-hsin'in Ekonomi Politikası ve Suikast Sonucu Ortadan Kaldırılması

Qing İmparatorluğu'nun yıkılması, Doğu Türkistan ekonomisini olumsuz yönde etkilemiştir. Öncelikle hazineden yardımların kesilmesiyle beraber Yang Tseng-hsin'in uygulamaya koyduğu ekonomik model doğrultusunda kendi kendisine yeten bir ekonomik düzen içine girilmiştir. Doğu Türkistan dış ticaretinin büyük bir kısmı Çarlık Rusya ile yapılmaktaydı⁴⁸. Kendi elinde bulunan hammaddeleri Çarlık Rusya'sına satıp, kendi ihtiyaçlarını ise Çarlık Rusya'dan almaktaydı. Aslında bu duruma biraz da coğrafi

⁴² P. S. Nazaroff, **Moved On From Kashgar to Kashmir**, Allen&Unwin, London 1935, s.78-79; Skrine, **Chinese Central Asia**, s.262.

⁴³ Nyman, **a.g.e.**, s.28.

⁴⁴ Skrine, **Chinese Central Asia**, s.263.

⁴⁵ Skrine, **Chinese Central Asia**, s.264; Üç Turfan adını, dağınık ve uzun diziler hâlinde uzanan evlerinden dolayı aldığı belirtmektedir. Ancak Üç Turfan şehrinin takriben 450 km doğusunda bulunan daha büyük ve daha meşhur olan Turfan şehriyle bu şehir karıştırılmamalıdır. R. C. F. Schomberg, **A Turkestan Diary, 1926-29**, Unpublished MS in the library of the Royal Society for Asian Affairs, Devonshire Street, London (t.y.), s.44.

⁴⁶ Ma Fu-hsing'in öldürülmesi olayının çeşitli tatsız olaylara neden olduğunu belirtmektedir. Ma Shao-wu, Ma Fu-hsing'i, T'i T'ai'de iki gün çarmlıhta beklettikten sonra şahsen öldürmüştür. G. N. Roerich, **Altai-Himalaya**, Jarrolds, London (t.y.), s.163. Skrine, **Chinese Central Asia**, s.269'da ise ellerinin ve ayaklarının bir kutuya konup paketlenerek Kâşgar'daki Yang'a gönderildiğinden bahsedilmektedir.

⁴⁷ Ma Fu-hsing'in öldürülmesinden kısa bir süre sonra Ma Shao-wu'nun çektiği fotoğraf için bkz. Nicholas G. N. Roerich, **Trails to Inmost Asia**, (y.y.), New Haven 1931, s.66.

⁴⁸ Kuropatkin, **a.g.e.**, s.60-88.

konumu nedeniyle mecburdu⁴⁹. Rus parası olan rublenin I. Dünya Savaş nedeniyle değer kaybetmesi, Doğu Türkistan parasına da değer kaybettirmiştir⁵⁰. Savaş ortamı sebebiyle dış ticaret, durma noktasına gelmiş⁵¹ ve bu olaydan en fazla etkilenenlerin başında, ülkenin güneyinde tarım ile özellikle pamuk ticaretiyle geçinenler olmuştur⁵².

Yang Tseng-hsin, ekonomik olarak kötü bir dönemde iş başına gelmişse de bölgenin tabii zenginliklere sahip olmasının avantajlarını kullanmasını bilmiştir⁵³. Bazı Batılı kaynaklar Yang'ın uyguladığı ekonomik modeli başarılı bulur⁵⁴. Yang'ın izlemeye çalıştığı politikanın temelinde ilk önce halk üzerinde güven duygusunu oluşturmak olduğu için bu siyaseti bu doğrultuda değerlendirmek lazımdır. Bunda aslında kısmen başarılı da olmuştur. Çünkü Yang'ın Doğu Türkistan'ın ekonomik kaynaklarını sömürmeye başladığı dönem 1914 sonrasına denk gelir. 1911-1914 yılları arasında çok fazla yerel yönetim biçimine dokunmayarak hem güven duygusu yaratmaya çalışmış hem de Müslüman Türklerin isyanının önüne geçmeyi amaçlamıştır. Bu konuda kısmen de olsa başarılı olduğu söylenebilir. Bölgedeki altın ve gümüş paraları kendisinin çıkardığı ve geçerliliği başka hiçbir yerde olmayan kâğıt ve bakır paralarla değiştirmiştir⁵⁵. Bu suretle bu paraların bir isyan hazırlığı için harcanabilmesinin önüne geçmeye çalışmıştır⁵⁶.

Yang Tseng-hsin'in ekonomi konusunda ya da bir başka deyimle servetini arttırma konusunda sıkıntı duymasına neden olan en önemli faktör, Sovyet Rusya'dır. Çünkü Yang, komünistlerin Doğu Türkistan ile olan ticaret ilişkilerinin yeniden canlanmasını istememiştir. 1919-1925 yılları arasında Sovyetler ile ticaret yeniden canlanmışsa da bunu kendisi istediği için değil, Moskova'nın baskısı sebebi ile kabul etmek zorunda kalmıştır⁵⁷. Yang, ülkenin ekonomik gelişmesini değil, başta altın olmak

⁴⁹ 1913'te Sincan-Rus ticaretine ilişkin ayrıntılı rakamlar için bkz. Mu Ning, "*Su-lien yü Hsin-chiang sheng ti shang-yeh kuan-hsi*", **Hsin Ya-hsi-ya**, C.VI, S.5, Nanking Kasım 1933, s.42-43.

⁵⁰ Lattimore, **Pivot of Asia**, s.59.

⁵¹ Rus istatistiklerinin verdiği rakamlara göre Rusya'dan 1920 yılında Doğu Türkistan'a yalnızca 300 ton ürün ihraç edilmiştir. Ning, *a.g.m.*, s.44.

⁵² Ning, *a.g.m.*, s.43.

⁵³ Güney Sincan'ın maden kaynaklarına (özellikle yeşim taşı, altın, bakır, petrol ve kömür) dair bölüme bkz. **The China Year Book, 1924-25**, (y.y.), Tientsin 1924, s.601-602.

⁵⁴ Lattimore, **Pivot of Asia**, s.56-58; Rossabi, **a.g.e.**, s.221.

⁵⁵ Lattimore, "*The Chinese as a Dominant Race*", s.209.

⁵⁶ O. Lattimore, "*Chinese Turkistan*", **Studies in Frontier History**, OUP, London 1962, s.209.

⁵⁷ Nyman, **a.g.e.**, s.36; Lattimore, "*The Chinese as a Dominant Race*", s.216.

üzere ülkenin diğer zenginlikleri sömürmeyi amaçlamıştır⁵⁸. Doğu Türkistan'da edindiği paraları özel bir banka hesabına göndermiştir. Yang'ın servetini arttırma politikası aynı şekilde alt kademelerde çalışan memurlara da sirayet etmiştir. Onlar da burada belli bir süre kalacaklarını düşünmüşler ve bu süre zarfında ne kadar çok servetlerini arttırsalarsa bunu bir kâr olarak görmüşlerdir⁵⁹.

Doğu Türkistan umumi valisi olarak 16 yıl hüküm süren Yang Tseng-hsin, tam bir diktatör gibi hareket etmiştir. İktidarı boyunca sömürme ve Doğu Türkistan'ı fakirleştirme konusunda adımlar atmıştır. Bu suretle fakirleşmiş halkın isyan edemeyeceğini düşünmüş ve bu politikayı iktidarı boyunca devam ettirmiştir. Türk Müslümanların isyanına neden olmayacak şekilde rüşveti serbest bıraktığı gibi Doğu Türkistan'ın önde gelen isimlerini alt düzey memurluk olan vergi toplamak işinde görevlendirmiştir. Bu suretle hem Türkleri devlet kademesinin içine çeken bir politika takip etmiş hem de halk ile devlet arasında en büyük problem olan meselelerden biri olan vergi toplama işinde yerli halkı yani Türkleri kullanarak, onları halk ile karşı karşıya getirmiştir. Böylece Çinli memurlar, halk ile ilk muhatap olan kişiler olmamışlardır.

Yang Tseng-hsin'in yerli halk üzerinde uyguladığı bir diğer siyaset ise onları bir arada tutmadan dağınık hâlde yaşamalarını sağlayan bir ekonomik model uygulamasıdır. Uygulamada tarım arazilerinin olduğu bölgede yaşayan halka verimli araziler dağıtılarak çiftçilik yaptırılırken, dağlık bölgelerde yaşayanlar ise hayvancılık yapmaya yönlendirilmiştir⁶⁰. Böylece bir isyan çıkması durumunda yerli halkın dağınık olmasından dolayı bir araya gelemeyeceğini düşünmüştür. Bu uygulamaları nedeniyle Yang döneminde, Doğu Türkistan'da yerli halkın teşkilatlanması ile ilgili bilgi yoktur⁶¹. Yang'ın tüm engellemelerine rağmen Sovyet Rusya'ya işçi olarak giden Doğu Türkistanlılar burada işçi sınıfından etkilenmiştir⁶². Bu olay belli bir zaman sonra Sovyet propagandasına dönüşmüştür. Uyguladığı sansür politikası dâhi bunu önleyememiştir⁶³. Yang'ı en zor durumda bırakan olay ise komünistlerin çiftçilere eşit oranda toprak

⁵⁸ Nyman, **a.g.e.**, s.31; **The China Year Book**, s.602.

⁵⁹ Lattimore, **Pivot of Asia**, s.58; Bosshard, *a.g.m.*, s.436.

⁶⁰ O. Lattimore, **Inner Asian Frontiers of China**, Beacon Press, Boston 1962, s 189.

⁶¹ R. C. F. Schomberg, **A Second Turkestan Diary, 1930-31**, Unpublished MS in the library of the Royal Society for Asian Affairs, Devonshire Street, London (t.y.), s.82.

⁶² Nyman, **a.g.e.**, s.30.

⁶³ Schomberg, **a.g.t.**, s.82; G. Vassel, "Durchdringungspolitik in Zentralasien", **Berichte des Asiens Arbeitskreises**, Vienna 1 Şubat 1939, s.15.

dağıttıkları propagandası olmuştur⁶⁴. Bu denli etkili propagandaya rağmen Yang döneminde hiçbir ciddi isyan hareketi yerliler tarafından olmamıştır. Yang'a karşı en büyük tehlike hareketi Çinlilerden gelmiştir. Yang'ın önemli mevkilere Tunganları veya Yunnanlı hemşerilerini getirmesi Çinlileri rahatsız etmiştir. Bu rahatsızlıkla beraber artık Yang da bölgeden ayrılmanın hesaplarını yapmaya başlamıştır.

İktidarı boyunca uyguladığı ekonomik politika, Yang Tseng-hsin'i çok zengin yapmıştır⁶⁵. Bu paraları Yang ya aile fertleri yoluyla Çin'e⁶⁶ veya Manila'daki ABD'nin özel banka hesabına göndermiştir⁶⁷. Bu gelişmeler Yang'ın artık bu bölgeden gitmek istediğine dair en iyi kanıttır⁶⁸. 1928 yılında artık iyice gitme planları yapan Yang, halktan zorla topladığı paralar ile Urumçi Halk Parkı'na heykelini dâhi diktirmiştir⁶⁹. Yang'ın çevresindekiler de bölgeyi terk edeceğini anlamış ve bunu bir fırsat olarak görerek Yang'ı ortadan kaldırmaya karar vermişlerdir. Yang'ı ortadan kaldırmak için Urumçi Valisi Fan Yao-nan, Urumçi Telgraf İdaresi Mühendisi, Urumçi Hukuk Fakültesi Dekanı ve bir grup memur ile Yang'a karşı suikast düzenlemeye karar vermiştir⁷⁰. Hazırlanan plan doğrultusunda 7 Haziran 1928 günü Hukuk Fakültesindeki diploma merasimi töreninde Yang'a suikast gerçekleştirilmiştir⁷¹. Bu olaydan hemen sonra Fan Yao-nan, Genel Valilik Mührünü ele geçirmek için Yang'ın konağına gitmiş ve Yang'ın yardımcısı Chin Shu-Jen'i makamına çağırmıştır. Chin, bunu reddetmiş ve Fan Yao-nan'ı yakalamaları için kendi adamlarını göndermiştir. Kısa süren çarpışma sonrasında Fan Yao-nan, yakalanıp, 8 Haziran 1928'de adamlarıyla beraber idam edilmiştir⁷².

⁶⁴ Joseph Castagné, “*Le Probleme du Turkestan Chinois (Sinkiang)*”, **REI**, C.VII, S.2, Paris 1933, s.159.

⁶⁵ Yang'ın ekonomi politikaları hakkında geniş bilgi için bkz. “*His Excellency Yang Tseng-hsin the Late Governor General of Sinkiang*”, **JRCAS**, C.XVI., S.1, London 1929, s.89.

⁶⁶ “*His Excellency Yang Tseng-hsin*”, s.89.

⁶⁷ Bosshard, *a.g.m.*, s.436; Lattimore, **Pivot of Asia**, s.58.

⁶⁸ M. Cable-F. French, **The Gobi Desert, A Desert Journal**, Hodder&Stoughton, London 1934, s.232-233.

⁶⁹ Roerich, **Altai-Himalaya**, s.280; Seven Hedin ve Diğ., **History of the Expedition in Asia, 1927-1935**, C.IV, Elanders Boktryckeri Aktiebolag, Stockholm 1945, s.252.

⁷⁰ Nyman, **a.g.e.**, s.74; M. Nemchemko, “*Kolonial'nyi Rezhim i Agrarnye Otnosheniya v Sin'tsyane (The Colonial Regime and Agrarian Relations in Sinkiang)*”, **Problemy Kitaya**, C.VIII-IX, S.3-4, 1931, s.182-183.

⁷¹ “*His Excellency Yang Tseng-hsin*”, s.87.

⁷² Roerich, **Trails to Inmost Asia**, s.119; Hedin ve Diğ., **a.g.e.**, s.4.

B. CHİN SHU-JEN DÖNEMİNDE DOĞU TÜRKİSTAN YÖNETİMİ

1. Chin Shu-Jen'in İktidarı Ele Geçirmesi

Yang Tseng-hsin'i diploma merasimi sırasında öldürten Fan Yao-nan'ı ortadan kaldıran Chin Shu-Jen, Yang'dan sonra Doğu Türkistan'ın başına geçen kişi olmuştur⁷³. Chin'in yükselmeye başlamasında tıpkı Yang'ın Doğu Türkistan'daki yükselişi ile paralel olmuştur. Esrarkeş bir kişi olduğu için Yang'ın çalışabileceği insan profiline uygun birisidir⁷⁴. Fan'ı ortadan kaldırdıktan sonra Nanking'de bulunan Guo-Min-Dang yönetimine telgraf çekerek Doğu Türkistan'ın umumi valiliği görevinin kendisine verilmesini istemiştir. Guo-Min-Dang yönetimi ise başka çaresi olmadığı için Chin'i Doğu Türkistan'ın Umûm ve Askerî Valiliği görevine getirmiştir. Öncelikli olarak bölgede kalıcı olmasını sağlayacak tedbirleri hayata geçirmek için polis istihbarat gücünün sayısını artırmış ve ordu ile emniyet mensuplarının maaşlarını iki katına çıkartmıştır. Qing İmparatorluğu döneminden beri devam eden ve Yang'ın da dokunmadığı sistemi aynen muhafaza etmiştir⁷⁵. Tıpkı onun gibi idari işlerde dost ve akrabalarını göreve getirmiştir⁷⁶.

Chin Shu-Jen, bölge içindeki denetim, gözetim ve sansür uygulama yöntemlerini Yang Tseng-hsin döneminden daha fazla abartmıştır. Hatta bu konuyu o kadar bir abartmıştır ki insanların kendi aralarında şaka yollu bile olsa yönetimle ilgili bir şey söylediklerinde bu kişileri ya tutuklatmış ya da idam ettirmiştir⁷⁷. Ekonomik sömürü noktasında da Yang'ı taklit etmiştir. Chin'in uyguladığı ekonomik sistem sayesinde Çinli memurlar da nasibini almış ve zenginleşmiştir. Chin, elde ettiği döviz veya altını tıpkı Yang gibi Urumçi'den dışarı çıkartmış ve onun izlediği yolu takip etmiştir⁷⁸.

⁷³ H. L. Boorman-R.C.Howard, **Biographical Dictionary of Republican China**, C.I, Columbia UP, New York 1967, s.381; G. Hogg, **I See a New China**, Gollancz, London 1945, s.118.

⁷⁴ Cable-French, **The Gobi Desert**, s.219; Nyman, **a.g.e.**, s.80; G. Le Fèvre, **An Eastern Odyssey**, Gollancz, London 1935, s.260-261.

⁷⁵ Forbes, **a.g.e.**, s.64.

⁷⁶ Seven Hedin, **Big Horse's Flight: The Trail of War in Central Asia**, Macmillan, London 1936, s.171; Boorman-Howard, **a.g.e.**, C.I, s.381; F. G. Chan, "The Road to Power: Sheng Shih-ts'ai's Early Years in Sinkiang (1930-34)", **Journal of Oriental Studies**, C.VII, 1969, s.230; Lattimore, **Pivot of Asia**, s.65.

⁷⁷ Le Fèvre, **a.g.e.**, s.173; Hedin ve Diğ., **a.g.e.**, s.202; Nyman, **a.g.e.**, s.80.

⁷⁸ G. Vassel, **My Russian Jailers in China**, Hurst&Blackett, London 1937, s.97; Seven Hedin, **Across the Gobi Desert**, Routledge&Sons, London 1933, s.348.

Chin Shu-Jen, yabancılara da iyi gözle bakmayan bir kişidir. Bu yüzden yabancılardan bölgeye girişini engellemek için elinden gelen tüm gayreti sarf etmiştir⁷⁹. Bunun en önemli sebebi ise yabancı korkusudur. Çünkü yabancılardan bölgeye nüfûz etmesinin yerli halkın gözünü açabileceğinden korkmuştur⁸⁰. Aynı şekilde Doğu Türkistan'ın Merkezî Çin yönetimi ile de bağlarını hep kesmeye çalışan bir yol izlemiştir. Çünkü rüşvet, yolsuzluk ve yönetim eksikliklerinin Nankingg tarafından öğrenmesini istememiştir⁸¹.

Chin Shu-Jen yönetimi döneminde dışa kapalı bir ekonomik model takip edilmiştir. Bu dönemde Kıt'a Çin'ine hâlen kervanlarla ticaret yapılmaktaydı⁸². Yurtiçi ticaretinde geleneksel yolların kapandığı bir dönemde her geçen gün etkinliğini artıran Sovyet Rusya'nın Doğu Türkistan ile olan ilişkilerinin arttığı dönem aynı zamana denk gelir⁸³. Böylece Kıt'a Çin'i ile ekonomik ilişkileri durma noktasına gelen Doğu Türkistan'da Sovyetlerin ekonomik hâkimiyeti en üst seviye çıkmıştır⁸⁴. Böylece Sovyetler, Nankingg Hükûmetini de siyasi baskı altında tutmayı başarmıştır⁸⁵.

2. Kumul'un İşgal Edilmesi ve Kumul İhtilâli

Chin Shu-Jen'in Doğu Türkistan umumi valisi olmasından sonra uyguladığı siyasetten kimse memnun kalmamıştır. Uygulamaları; Türkleri, Tunganları, Moğolları ve hatta Çinli subayları dâhi rahatsız etmiştir⁸⁶. Müslümanlara karşı acımasızca davranmış hatta Müslümanların hacca gitmesini dâhi yasaklamıştır. Kesilen hayvan başına vergi koymuştur. Bu uygulamaları sebebiyle Müslümanların düşmanlığını kazanmıştır. Chin'in bir diğer siyasi hamlesi ise kuzey bölgelerinde yaşayan Moğollar üzerinde etkili olmuştur. Bu bölgede yaşayan Moğollar üzerinde etkinlik kurmak ve denetimi artırmak isteyen

⁷⁹ Forbes, **a.g.e.**, s.68 not 26; Le Fèvre, **a.g.e.**, s.253-268; Hedin ve Diğ., **a.g.e.**, s.25-31.

⁸⁰ Hedin, **Big Horse's Flight**, s.3; O. Lattimore, **High Tatory**, Little, Brown&Co., Boston 1930, s.304-306.

⁸¹ Hedin, **Big Horse's Flight**, s.3.

⁸² Forbes, **a.g.e.**, s.32.

⁸³ A. Barber-N. D. Hanwell, "*The Emergence of China's Far West*", **FES**, C.VIII, S.9, New York 26 Nisan 1939, s.31; Nyman, **a.g.e.**, s.35-38.

⁸⁴ Chan, *a.g.m.*, s.231; Wen Wu-Ts'eng, "*Su-o tui Hsin-chiang chih ching-chi ch'in-lüeh (Soviet Russia's Economic Aggression against Sinkiang)*", **Hsin Ya-hsi-ya**, C.VII, Nankingg Şubat 1934, s.50; Lattimore, **Pivot of Asia**, s.66-67.

⁸⁵ M. Beloff, **The Foreign Policy of Soviet Russia, 1929-41**, C.I, OUP, Oxford 1949, s.231; Chen Tien-fong, **A History of Sino-Russian Relations**, Greenwood Pres, Westport 1975, s.169.

⁸⁶ Cable-French, **The Gobi Desert**, s.220.

Chin, bölgeye Çinli memurlar göndermek yoluyla denetimi artırmak istemiş ve bu memurlara direnen Moğolları öldürmüştür⁸⁷. Bu nedenle bölgede yaşayan Türkler ve Moğollar, Chin'in uyguladığı siyaset sebebiyle kendisine düşman gözüyle bakmaya başlamıştır⁸⁸. Türk ve Moğollara karşı uyguladığı siyaset bir tarafa, Chin'in yönetiminden Çinli subay ve memurlar da memnun kalmamıştır. Tıpkı Yang Tseng-hsin'in Yunnanlı hemşerilerini ve Tunganlı Müslümanları yanında tutması gibi Chin de Kansulu hemşerilerini ve akrabalarını yanında topladığı için bu durumdan memnun olmayan Çinli subaylar, Türk ve Moğollardan daha önce harekete geçerek Chin yönetimini darbeye ortadan kaldırmaya karar vermişlerdir. Mayıs 1919 yılında Altay Valisi, Chin yönetimini darbeye indirmeye çalışmışsa da başarılı olamamıştır⁸⁹.

Chin Shu-Jen döneminde Türkleri isyana sevk eden olay Kumul bölgesinin 1931 yılında ilhak etmesi olmuştur. Kumul bölgesi, 1870 yılında Tso Tsung-t'ang döneminden beri yarı özerk bir konuma sahiptir. Hanlığın geçmişi Ming Hanedanlığı'na uzanır hatta Çağatay Hanlığı'nın nesilleri olduğu söylenir⁹⁰. Kumul Hanlığı, stratejik bir konuma sahip bir bölgeydi. Burası Doğu Türkistan'ı Kıt'a Çin'ine bağlayan büyük yola hâkim bir bölge olduğu için stratejik açıdan önemliydi⁹¹.

1911 ihtilâli sırasında Kumul Hanlığı'nın başında 47 yaşında olan Maksud Şah bulunuyordu. Yang Tseng-hsin döneminde, Maksud Şah'ın pozisyonuna dokunulmadığı gibi Kumul'un yarı özerk durumuna da karışılmamıştır. Bu nedenle Çinlilerle bu dönemde problem yaşanmamıştır⁹². Geçimlerini tarım ve hayvancılıkla sağlayan bölge halkı, topraklarının bereketli olması sebebiyle refah seviyesi iyi bir şekilde yaşamıştır⁹³. Ancak bu durum Yang'ın suikast sonucu ölümü sonrasında değişmiştir. Yang gibi politik davranmayan Chin Shu-Jen, iktidarının ilk dönemlerinde mevcut yönetime dokunmasa da zaman içerisinde bu bölgedeki yönetime dokunma ihtiyacı hissetmiştir. 1930 yılında

⁸⁷ Nyman, **a.g.e.**, s.80; Forbes, **a.g.e.**, s.73.

⁸⁸ Lin Tung-hai, "Impressions of Sinkiang", in **The People's Tribune**, C.V, S.10, Shanghai 16 Aralık 1933, s.534.

⁸⁹ Forbes, **a.g.e.**, s.73.

⁹⁰ Jun Matsumura, "Mindai Hami oke no kigen (On the Origins of the Royal Family of Kumul (Hami) During the Ming Period)", **Toyo Gahuko**, C.XXXIX, Tokyo 1957, s 32-48; Hedin ve Diğ., **a.g.e.**, s.255; A.Von Le Coq, **Burled Treasures of Chinese Türkistan**, George Allen&Unwin, London 1928, s.150.

⁹¹ R. C. F. Schomberg, "Hami or Komul", **JRCAS**, C.XVI, S.1, London 1929, s.91.

⁹² C.G. Mannerheim, **Across Asia**, Oosterhout, Helsinki 1940, s.382.

⁹³ Mannerheim, **a.g.e.**, s.380-385; Cable-French, **The Gobi Desert**, s.220-221.

Maksud Şah'ın ölümü sonrası oğlu Nâsır, babasının yerine veliaht tayin edilmiştir⁹⁴. Kumul'un Tümen Komutanı Li Hsi-tseng, Kumul'un Doğu Türkistan'a bağlanmasını önermiştir⁹⁵. Bu teklif Chin'in aklına yatmıştır. Çünkü buranın işgali ile hem yeni gelir kaynakları elde edilecek hem de Çinli memurlara yeni mevkilerin kapısı açılacaktır⁹⁶. Bunun için Nâsır ve Yolbars Han'ı Urumçi'ye çağırılmış ve Kumul Hanlığı'nı lağvettiğini bildirmiştir⁹⁷. Nâsır, Doğu Türkistan eyalet hükümetinde baş müsteşarlık görevine getirilmiş ve Kumul'a dönmesi yasaklanmıştır⁹⁸. Yolbars Han'ı ise bir grup Çinli ile beraber Kumul'a göndererek yönetimi kurmakla görevlendirmiştir⁹⁹.

Kumul Hanlığı'nın lağvedilmesinden sonra Kumul bölgesine Çinli göçmenler yerleştirilmeye başlanmış ve bu durum yerli halkının öfkesine neden olmuştur¹⁰⁰. Chin Shu-Jen, bölgeye gelen Çinli göçmenlere mutlaka arazi bulunması için Çinli hâkim Lung Hsieh-lin'e emir de vermiştir¹⁰¹. Bu nedenle bölgeye gelen Çinli göçmenlere arazi bulmak için bölgenin yerli halkı olan Uygurların topraklarına el konulmuş ve verimsiz olan çöl etrafındaki arazilere Uygurlar gönderilmiştir¹⁰². Bu durumla ilgili yerli halk merkeze dilekçe ile başvurmuşsa da hiçbir sonuç alamamıştır. Bu olay sonrasında Türklerin sakin kalması Chin'i yanlış yola sevk etmiş ve uygulamalarına devam etmiştir¹⁰³.

Chin Shu-Jen'in Doğu Türkistan'da uyguladığı siyaset ile barut fıçısına dönen Türkler ve Çinli Müslümanlar, Çin yönetimine karşı birleşmiştir. İsyanın fitilini ateşleyen gelişme ise Chang Mu isimli vergi tahsildarı ve Emniyet Müdürü olmuştur¹⁰⁴. Olayların başlamasına neden olan gelişme ise Chang Mu'nun 1931 yılında bir Uygur kızına âşık olması ile başlar. Chang Mu, kız ile evlenmek için kızı, babası Salih Dorga'dan¹⁰⁵ isterken

⁹⁴ Lattimore, **Pivot of Asia**, s.67-68; Badruddin Wee-liang Hai, **Muslim Minority in China**, MA thesis, Columbia University, New York 1956, s.100; Forbes, **a.g.e.**, s.77; Wu, **Turkistan Tumult**, s.62; Cable-French, **The Gobi Desert**, s.220; Chen Tien-fong, **a.g.e.**, s.169.

⁹⁵ Chan, *a.g.m.*, s.234.

⁹⁶ Schomberg, "*Hami or Komul*", s.93.

⁹⁷ Wu, **Turkistan Tumult**, s.62.

⁹⁸ Chan, *a.g.m.*, s.234; Wu, **Turkistan Tumult**, s.62.

⁹⁹ Wu, **Turkistan Tumult**, s.62; Cable-French, **The Gobi Desert**, s.220.

¹⁰⁰ Wu, **Turkistan Tumult**, s.63.

¹⁰¹ Chan, *a.g.m.*, s.234; Lattimore, **Pivot of Asia**, s.68.

¹⁰² Wu, **Turkistan Tumult**, s.63-64.

¹⁰³ Wu, **Turkistan Tumult**, s.64; Hedin, **Big Horse's Flight**, s.3. Lung Hsieh-lin'in, Chin'in talebi ile tutuklandığını belirtmektedir. Chan, *a.g.m.*, s.234-235.

¹⁰⁴ Forbes, **a.g.e.**, s.83.

¹⁰⁵ Salih Dorga olayı ile alakalı olarak bkz. Hızırбек Gayretullah, **Altaylar'da Kanlı Günler**, Hamle Yayıncılık, İstanbul 1977, s.31 vd. A. mlf., **Uzaklara Balam**, Toker Yayınları, İstanbul 2009, s.95 vd.

mevkiini ve gücünü kullanmaya çalışır¹⁰⁶. Bir Müslüman kızın Gayri Müslim biri ile evlenmesi dinen yasak olduğu için¹⁰⁷ kızı, Chang Mu'ya vermemişlerdir. Bu olaydan sonra iki farklı rivayet anlatılır. Bunlardan ilki; 4 Nisan 1931 gecesini Chang Mu'nun kızının evine davet edildiği ve Chang Mu ve beraberindeki 32 muhafızın öldürüldüğü şeklindedir¹⁰⁸. Bir diğer rivayet ise Chang Mu'nun kızını iğfal etmesi sebebiyle ulemanın izni olmamasına rağmen göstermelik bir nikâh töreni düzenlenip Chang Mu'nun adamları ile beraber öldürüldüğü yönündedir. Bu iki farklı rivayette Chang Mu'nun öldürüldüğü ve adamlarının ortadan kaldırıldığından bahsedilir¹⁰⁹.

Bu olay sonrası Uygurlar, ele geçirdikleri silahlarla Kumul bölgesine yerleşen Çinli göçmenlerin mahallesine saldırmış ve buradaki kişileri öldürmüştür. Böylece ihtilâl patlak vermiştir. Uygurlar, Kumul'u ele geçirmek için şehre saldırarak kısa sürede şehri ele geçirmişler ve Çinliler, Eskişehir içindeki sularla çevrili bölgeye sığınarak kapıları kapatmak zorunda kalmışlardır. Dışarıda kalan Çinliler ise öldürülmüştür¹¹⁰.

Bu olay yaşanırken yazlığında olan Maksud Şah'ın müsteşarı Yolbars Han da kısa bir süre sonra ihtilâle dâhil olmuş ve Hoca Niyaz Hacı ile birlikte hareket etmeye başlamıştır. Aynı zamanda Chin Shu-Jen'in uyguladığı siyasetten rahatsız olan Kumul bölgesindeki Tunganlar da isyana katılmışlardır¹¹¹. İhtilâle bir destek de Kırgızlardan gelmiştir¹¹². İhtilâl sonrası durumu dikkatli bir şekilde izleyen Chin, ülkenin kuzeydoğusunda başlayan ve sürekli güçlenen ihtilâl hareketine karşı sert bir şekilde müdahale edilmesine karar vermiştir. Chin, ihtilâlin ülkenin tamamını yayılmasından korkmuştur. Bu nedenden dolayı bölgeye gönderdiği askerlere, ihtilâlcilere karşı sert bir şekilde müdahale edilmesi emrini vermiştir¹¹³. Bu durum, Uygurların yeni bir politika üretmesi gerektiğini ortaya koymuştur. Yapılan müzakereler sonucunda Yolbars Han'ın Nankingg'e gönderilip Guo-Min-Dang yönetimi ile görüşmeler yapmasına karar verilmiş

¹⁰⁶ Hai, **a.g.t.**, s.101-102'de Salih Dorga'nın adını Abdullah olarak zikretmektedir.

¹⁰⁷ M. S. İsmail- M. A İsmail, "The Muslims In the Soviet Union and in People's China", **JPRS**, 19 Eylül 1960, s.8.

¹⁰⁸ Hai, **a.g.t.**, s.101-102.

¹⁰⁹ Wu, **Turkistan Tumult**, s.66; Lattimore, **Pivot of Asia**, s.69; Badruddin Wee-liang Hai, **Ta'rih al-Muslimin fi al Sin**, Incha Press, Tripoli 1974, s.122-123.

¹¹⁰ Wu, **Turkistan Tumult**, s.66; Lattimore, **Pivot of Asia**, s.69.

¹¹¹ Cable-French, **The Gobi Desert**, s.221.

¹¹² Cable-French, **The Gobi Desert**, s.42.

¹¹³ Wu, **Turkistan Tumult**, s.66.

ve Haziran 1931’de Yolbars Han gizlice yola çıkmıştır¹¹⁴. Yolbars Han’ın Guo-Min-Dang yönetimi ile gerçekten görüşmeye gidip gitmediği belli değildir. Yolbars Han’ın Kansu Eyaleti’nin kuzeybatısında bulunan Suçov şehrine gittiği ileri sürülür. Yolbars Han, Suçov’da Ma Chung-ying ile görüşür. Bu görüşmede Ma Chung-ying, Yolbars Han’a Nankingg’e gitmemesi gerektiğini çünkü Nankingg Hükûmeti’nin iç karışıklıklar ile uğraştığını, sınır bölgelerindeki idareciler üzerinde etkilerinin olmadığını belirtmiştir. Ayrıca Nankingg Hükûmeti’nin Chin’i görevden indirebilmesi için en az 2-3 yıl gibi bir zamana ihtiyacı olduğunu söylemiştir.

Ma Chung-ying, 1929’da Nankingg’e gitmiş ve burada harp akademisinde okumuştur. Nankingg’de kaldığı bu dönemde Nankingg Hükûmeti ile görüşüp Chin Shu-Jen yönetimini devirmesi karşılığında Doğu Türkistan’ın yönetiminin kendisine verilmesini istemiştir¹¹⁵. Ma Chung-ying’in Yolbars Han ile görüşmeden önce de Doğu Türkistan ile ilgilendiği çok açıktır. Çünkü Tüccar Wang ile isyana destek konusunu görüşmüştür. Ma Chung-ying’in bu işler için hazırlık yapmasının temel amacı, Doğu Türkistan’ın tamamını içine alan bir “İslâm İmparatorluğu” kurmak hayalinden olan genç bir diktatör olmasından kaynaklanmaktadır. Ama yine de Ma Chung-ying, hemen Doğu Türkistan’a saldırmamıştır. Bunun sebebi kararsızlık mı yoksa Chin yönetimini tedirgin etmek midir bu tam olarak bilinmese de Ma Chung-ying, önce sınır hattında dolaşmış ve daha sonra Ningsia bölgesine yürümek istemişse de Kemal Kaya Efendi’nin tavsiyesi üzerine Doğu Türkistan’a girmeye karar vermiştir. Chin’e saldırma kararı aldıktan sonra süratle kendisine bağlı Tungan askerleriyle An-hsi ve Kumul arasındaki çöl olan bir bölgeyi geçerek 28 Haziran’da Kumul Vahasına ulaşmıştır¹¹⁶.

Ma Chung-ying, 1 Temmuz 1931’de Kumul Eskişehir’e saldırmıştır¹¹⁷. Kumul bölgesinin komutanlığını yapan Chu Jui-chi’ye 3 Temmuz’da iki elçi göndererek Nankingg tarafından bölgenin umumi valisi olarak atandığını ve bu nedenle Kumul garnizonunu kendisine teslim etmesini emretmiştir. Chu Jui-chi ise bunu kabul etmemiş

¹¹⁴ Yulbârs Khân, **A Record of the Memoirs of Yulbârs**, Chuan-ch’i wen-hsueh chu-pan she, Taipei 1969, s.87; Hedin ve Diğ., **a.g.e.**, s.227 not 1.

¹¹⁵ W. Petro, “*Mongolia, Kansu and Sinkiang as Seen by a Member of the Haardt-Citroen Expedition*”, **JRCAS**, C.XX, S.2, London 1933, s.210; Chan, *a.g.m.*, s.238.

¹¹⁶ Cable-French, **The Gobi Desert**, s.223-225, 246.

¹¹⁷ Le Fèvre, **a.g.e.**, s.240-252; Petro, *a.g.m.*, s.205-219; W. Petro, **Triple Commission**, (y.y.), London 1968, s.124-142.

ve bunun üzerine Chu Jui-chi'nin askerleri üzerine saldırmıştır¹¹⁸. 3 Temmuz 1931'de üç defa taarruz etmişse de Ma Chung-ying'in kuvvetleri başarılı olamamıştır. Daha sonra çok az Tungan birliğini Kumul bölgesinde bırakarak Barköl'e gitmiştir¹¹⁹. Ma Chung-ying'in bu defa Barköl bölgesini tamamen ele geçirmek için 100 kişilik bir askerî grubu burada bıraktıktan sonra güneye yönelmiştir¹²⁰. Ma Chung-ying'in mücadelesini duyan bölgedeki Kazak Türkleri ve Tunganlar, Ma Chung-ying'in askerî birliğine dâhil olmuştur¹²¹.

Bir taraftan Kumul Eskişehir'de kuşatma devam ederken Barköl bölgesini ele geçirip Uygur, Kazak, Kırgız ve Tunganların Ma Chung-ying'i desteklemeye başlamaları ile güneye doğru inmeye başladığı haberini alan Chin Shu-Jen, genel sekreteri olan ama askerî tecrübesi olmayan Lu Hsiao-tsu'yu başkomutanlık görevine getirmiştir. Tu Chih-kuo ile beraber Doğu Türkistan'a yeni gelmiş olan Sheng Shih-tsai'yi ise kurmay başkanlığı görevine getirmiştir. Yeni başkomutan Lu Hsiao-tsu, acemi askerlerden oluşmuş 1.000 kişilik bir kuvveti Tu Chih-kuo komutasında Ch'i-chiao-ching bölgesine yollar. Askerî eğitim almamış ve acemi olan bu askerler, Tunganlar tarafından ortadan kaldırılır¹²². Komutanları Tu Chih-kuo ise intihar eder. Ma Chung-ying'in Genelkurmay Başkanı Kemal Kaya Efendi, bu savaşı Ma Chung-ying'in bizzat kendisinin komuta ettiğini ve savaşı kazandıktan sonra Karlık Dağ - Boğda Ula arasındaki bir bölgeye geldiğini belirtmektedir¹²³.

Ma Chung-ying, Barköl ve Çi-çiao-çing'deki başarılarından sonra Urumçi'ye giden yol güzergâhında bir miktar asker bıraktıktan sonra Kumul Eskişehir'e dönmüştür. Ma Chung-ying'in Kumul'a dönmesinden sonra kuşatma yeni bir boyut kazanmıştır. Petro, Ma Chung-ying'in 3 Temmuz-16 Ekim tarihleri arasında Chu Jui-chi'in savunduğu kaleye 43 defa saldırdığından bahsetmiştir¹²⁴. Kuşatma devam ederken Çinliler, bayağı zor durumda kalmış ve özellikle yiyecek en önemli sorun hâline gelmiştir¹²⁵. Kuşatmanın

¹¹⁸ Petro, *a.g.m.*, s.215.

¹¹⁹ Le Fèvre, *a.g.e.*, s.242.

¹²⁰ O. Lattimore, "*Chinese Turkestan or Sinkiang*", *The China Year Book*, Shanghai 1935, s.44; Hedin, *Big Horse's Flight*, s.5; Cable-French, *The Gobi Desert*, s.225; Wu, *Turkistan Tumult*, s.67; Petro, *a.g.m.*, s.217.

¹²¹ Wu, *Turkistan Tumult*, s.67.

¹²² Le Fèvre, *a.g.e.*, s.163, 183, 189; Petro, *a.g.m.*, s.217; Wu, *Turkistan Tumult*, s.69.

¹²³ Petro, *a.g.m.*, s.217; Le Fèvre, *a.g.e.*, s.189.

¹²⁴ Petro, *a.g.e.*, s.127-129.

¹²⁵ Petro, *a.g.m.*, s.217-218; Le Fèvre, *a.g.e.*, s.242-249; Wu, *Turkistan Tumult*, s.67-68.

uzaması, Ma Chung-ying'in Urumçi'ye gidişini geciktirdiği gibi Chin Shu-Jen'in toparlamasına da fırsat vermiştir. İlk etapta Ma Chung-ying'in Tungan askerlerine karşı koyabilecek tek yerel güç olan Moğolları¹²⁶, Kumul bölgesinde bulunan Tunganlar üzerine göndermeyi düşünmüş ancak Moğolların lideri Putsang Gegeen, Chin'in bu emrini yerine getirmemiştir¹²⁷.

Chin Shu-Jen, Moğollardan istediği desteği alamayınca çareyi Rus zulmünden kaçan antikomünist Beyaz Ruslara başvurmakta aramıştır¹²⁸. Beyaz Ruslar, Çarlık Rusya'yı desteklemiş ancak savaşı komünistler kazanınca Doğu Türkistan'a kaçmak zorunda kalmıştır. Chin, Beyaz Rusları savaşmadıkları takdirde Rusya'ya geri gönderilecekleri şeklinde tehdit etmiştir. Ma Chung-ying kuvvetleri ile Beyaz Rus kuvvetleri Ç'i-çiao-çing yolu üzerinde karşılaşmış ve bu mücadelenin sonunda Ma Chung-ying, iki ayağından yaralanmıştır¹²⁹. Beyaz Rus kuvvetleri ise birkaç ölü ve yaralı ile bu savaşı kazanmıştır¹³⁰. Bunun üzerine Ma Chung-ying'e ait kuvvetler, Kansu eyaletinin kuzeybatısına çekilmiştir. Bu olaydan sonra Chang P'ei-yüan, 1 Kasım 1931'de Kumul Eskişehir'i kurtarmış ve Kumul'un iç bölgelerine doğru ilerlemiştir¹³¹. Bu olay sonrası başlayan yağmalamalar sonrası Kumul halkı perişan olmuştur. Bu zulüm, halkı öyle bir bıktırmıştır ki ihtilâl destek vermeyen Uygurlar dâhi ihtilâlcilerin safına geçmiştir¹³².

Yağmalama sonrası perişan olan halk, şehri terk ederek Turfan bölgesine göç etmiştir. Kaybedilen bu savaş sonrası Ma Chung-ying, An-hsi bölgesine, Uygurlu ihtilâlciler ise Karlık Dağ bölgesindeki Bardaş mevkiine çekilmiştir. Cable ve French'in verdiği bilgiye göre daha sonra Uygurlu ihtilâlciler ile Ma Chung-ying'in kendisine bağlı kuvvetler birleşerek Chin Shu-Jen kuvvetlerine karşı çete tarzı savaşlar yürütmüştür.

¹²⁶ H. Haslund, **Men and Gods in Mongolia**, Kegan Paul, London 1935, s.208, 212, 243.

¹²⁷ Forbes, **a.g.e.**, s.108.

¹²⁸ R. C. F. Schomberg, "*The Ili District*", **JRCAS**, C.XVI, S.4, London 1929, s.457.

¹²⁹ H. L. Boorman-R.C.Howard, **Biographical Dictionary of Republican China**, C.II, Columbia UP, New York 1967, s.464.

¹³⁰ Cable-French, **The Gobi Desert**, s.226.

¹³¹ Le Fèvre, **a.g.e.**, s.286. Chan, *a.g.m.*, s.236'da kuşatmanın başlamasını Eylül 1931 olarak belirmiş olsa da bu tarih, kronolojiye pek uymamaktadır.

¹³² Wu, **Turkistan Tumult**, s.71; Hedin, **Big Horse's Flight**, s.23-24, 34-36.

Yaraları iyileştiren Ma Chung-ying, kuvvetlerini artırmak ve yeni silahlar ile kendisine bağlı kuvvetleri güçlendirme yoluna gitmiştir¹³³.

3. Doğu Türkistan'ın Güneyindeki Halkın Ayaklanması ve Güney Bölgelerinde Chin Shu-Jen Yönetiminin Çöküşü

Doğu Türkistan Umumi Valisi Chin Shu-Jen, ülkenin kuzeydoğusunda başlayan Kumul ayaklanması ve bunlara destek veren Tungan istilasının güneydeki Doğu Türkistanlılar tarafından duyulmasını istemediği için birçok tedbire başvurmuşsa da başarılı olamamıştır¹³⁴. Chin'in sansür politikası işe yaramadığı gibi Kumul bölgesinden gelen haberler ülkenin güneyinde yaşayan halkı da kıpırdatmaya başlatmıştır. Chin, güneydeki halkın hoşnutsuzluğunun farkında olmasına rağmen Ma Chung-ying'i yenmiş olmasının ve Hindistan'da bulunan İngilizlerin 4.000 tüfek ve 4.000.000 mermi göndermesinin de verdiği rahatlığı ile katı tutumuna devam etmiştir¹³⁵.

Kumul ihtilâlinde yaralanan Ma Chung-ying, Mayıs 1932'de Ma Shih-ming isimli subayını Tungan askerlerinin komutanlığına getirmiştir¹³⁶. Ma Shih-ming, kuvvetleri ile beraber Turfan yakınlarında karargâhını kurmuş ve bundan sonra diplomatik yollarla güçlenmenin yollarını aramıştır. Bu sayede Yolbars Han ve Hoca Niyaz Hacı ile Uygurlu ihtilâlciler ile ilişki kurduğu gibi Chin Shu-Jen yönetiminin Turfan'daki askerî birliğinin komutanı Ma Fu-ming isimli Tungan subayı ile de ilişkilerini geliştirerek kendi safına geçirmeyi başarmıştır¹³⁷. Bu olay, ihtilâlcileri güçlendirdiği gibi Ma Shih-ming'in safına geçen Ma Fu-ming de Urumçi'de bulunan Chin'den yardım istemiştir. Chin, bunun üzerine kendisine hem asker göndermiş hem de Hsiang Fa-yü'yi yardıma göndermiştir. Chin'in gönderdiği askerler Turfan'a gelmiş ve Ma Fu-ming, bu askerleri katletmiştir¹³⁸. Birkaç gün sonra ise yanındaki 100 askeri ile Hsiang Fa-yü gelmiş ve aynı akıbet bu askerlerin de başına gelmiştir. Hsiang Fa-yü, halkın gözü önünde idam edilmiştir. Böylece Turfan bölgesi, ihtilâlcilerin kuzeydoğudaki merkezi hâline gelmiştir¹³⁹.

¹³³ Cable-French, *The Gobi Desert*, s.226.

¹³⁴ Forbes, *a.g.e.*, s.124.

¹³⁵ Lattimore, "*Chinese Turkestan or Sinkiang*", s.43.

¹³⁶ Chan, *a.g.m.*, s.238; Wu, *Turkistan Tumult*, s.58-59.

¹³⁷ Wu, *Turkistan Tumult*, s.71-72; F. G. Chan, *Sinkiang Under Sheng Shih-tsai, 1933-44*, MA thesis, University of Hong Kong, 1965, s.68-69.

¹³⁸ Wu, *Turkistan Tumult*, s.71.

¹³⁹ Wu, *Turkistan Tumult*, s.72. Krş. için bkz. Chan, *a.g.t.*, s.68-69.

1932 yılında gerçekleşen bir diğer önemli hadisede Chin Shu-Jen'in Moğolların Tangıt Kabilesi reisini ortadan kaldırması olmuştur¹⁴⁰. Chin, Moğol liderinin oğluna ise dokunmamıştır. Aslında bu küçük çocuğun beynine kazınması için verilmiş bir gözdağıydı. Ama bu olay, düşmanı çok olan Chin'in düşmanlarının sayısını arttırmıştır. Chin dönemindeki bir diğer önemli gelişme ise Stalin'in Batı Türkistan'da göçebe yaşayanları yerleşik hayata geçirmek istemesi sonucu bunu kabul etmeyen Kırgızların 1932 başlarında Doğu Türkistan sınırına gelmesi ve olayların buraya yansması olmuştur. Ma Chung-ying'in komutanlığa getirdiği Ma Shih-ming ve Chin'in saflarından ayrılan Ma Fu-ming'in komutasında bulunan Tungan birlikleri, Urumçi'ye saldırmak için Turfan'da toplanmıştır. Turfan'daki olaylardan sonra Doğu Türkistan'ın güneyinde de ayaklanmalar patlak vermiştir¹⁴¹.

1932 yılının kış aylarında, Turfan'ın güneybatısında bulunan Kardeşir'de ayaklanma patlak vermiştir. Bu bölge, aslında Moğolların yoğun olarak yaşadığı bir bölge olmasına rağmen Moğollar, liderlerinin Chin Shu-Jen tarafından katledilmesi sebebiyle Çinlilere destek vermemiş ve 1933 yılında Türklerin başlattığı bu ayaklanma başarılı olmuştur¹⁴². Bu ihtilâli yürüten Ma Chan-tsang adında Tungan subayı, ihtilâlcilerin başına geçmiştir¹⁴³. Şubat 1933'ten sonra ayaklanmalar oldukça yayılmıştır. Tarım havzasındaki ayaklanmalar, bölge dışına da yayılarak Kuça ve Karia gibi ülkenin güney kesimlerine de sıçramıştır. Bu ayaklanmaların güneye kaymasında Tunganların, bölgedeki propagandalarının etkili olması ihtimali yüksektir¹⁴⁴. Bu ayaklanmanın farklı tarafı ise altın işçileri tarafından çıkarılmış olmasıdır. Çünkü ülkenin güney bölgesinde bulunan Karia yakınlarındaki Sugdak ve Hoten yakınlarındaki Karakaş bölgesi, altın çıkarılan yerlerdi ve buralardaki işçiler, altın çıkarmanın belli bir kotaya bağlanması ve işçilerin zor şartlar altında çalıştırılmasından dolayı Çin yönetimine öfkeliydi¹⁴⁵.

1933 yılının ilkbahar aylarında Hoca İsmail Han liderliğinde isyan ederek Karakaş kaymakamı ve birçok Çinli memuru öldürerek, Karakaş bölgesini ele geçirmiştir. İhtilâli

¹⁴⁰ "Recent Events in Sinkiang", *JRCAS*, C.XXI, S.1, London 1934, s.82-84; Haslund, **a.g.e.**, s.325.

¹⁴¹ O. Caroe, **Soviet Empire: The Turks of Central Asia and Stalinism**, Macmillan, New York 1967, s.180-188.

¹⁴² Chang Ta-chün, **Forty Years of Turmoil in Sinkiang**, North Western Warlords, Hong Kong 1956, s.33 vd.; Wu, **Turkistan Tumult**, s.240.

¹⁴³ Wu, **Turkistan Tumult**, s.240.

¹⁴⁴ Forbes, **a.g.e.**, s.132.

¹⁴⁵ F. Kazak, **Osttürkistan zwischen den Grossmächten**, Forschungen NF, Königsberg 1937, s.37-44.

yapanlar, yönetimi devirmekten yana değil, şartların değiştirilmesinden yana tavır koymuştur. Ayrıca isyanın bir diğer boyutunun da dinî bir karakter taşıdığını söylemek mümkündür. Bu yönü ile dışarıdan etkilenmediğini ve milli bir karakter taşıdığını söylemek daha doğru olur. Bir taraftan Ma Chan-tsang ve Timur kuvvetleri; diğer taraftan Hoca Niyaz Hacı, Yolbars Han, Ma Şi-ming ve Ma Fu-ming tarafından kuşatılan Kâşgar Valisi Ma Shao-wu, ilk önce Aksu bölgesine saldırmayı stratejik olarak uygun görmüştür. Çünkü bu bölgeyi kuşatmış olan Ma Chan-tsang ve Timur kuvvetlerini yenersen, daha güney bölgelerde olan ve altın rezervlerinin de bulunduğu Karakaş ve Sugdak bölgesinde isyancıları daha rahat yenebileceğini hesaplamıştır. Bu nedenle, 6 Şubat 1933'te Albay Yang komutasındaki birliklerini, Aksu bölgesine sevk etmiştir¹⁴⁶.

Ma Shao-wu'nun Albay Yang komutasında Aksu'ya gönderdiği kuvvetler, Ma Chan-tsang ve Timur kuvvetleri tarafından geri püskürtülmüş ve Yang, Maralbaşında savunmaya geçmiştir. Bunun üzerine Yenişehir komutanlığına getirilen Lui, Albay Yang'a yardım için Maralbaşına sevk edilmiştir. Güney bölgesindeki isyanın büyümesi sebebiyle Lui komutasındaki 200 asker, Hoten bölgesine gönderilmiştir. Maralbaş Eski Kaymakamı Albay Chin komutasındaki bir kısım kuvvetini ise Yarkent'e göndermiştir. Bu askerlerin gönderilmesi Ma Shao-wu'yu Kâşgar'da oldukça zayıflatmıştır. Bu açığı kapatmak için yerli Kırgızlardan zorla asker sayısını artırmaya çalıştığı gibi Sarıköl (Sarığöl) bölgesi sınırında görev yapan Çinli askerleri de geri çağırmıştır. Bir diğer tedbir olarak da kale duvarlarına asker yerleştirerek, şehrin kapılarını akşam 7'den sonra kapatarak yerli halk üzerinde baskılarını artırmak olmuştur¹⁴⁷.

Ma Shao-wu, hem ihtilâlcilerin Kâşgar'a girmesini engellemek hem de Aksu bölgesini kaybetmemek için aldığı tedbirler çok da olumlu sonuçlar vermemiştir. Ma Shao-wu'nun Karia ve Hoten'e gönderdiği kuvvetlere rağmen ihtilâlciler, Hoten ve Karia bölgesini ele geçirmiştir. 3 Mart 1933'te Karia bölgesindeki Çinli memurlar, Müslümanlara teslim olmayı kabul etmiştir. Ancak üst düzey memurlar başta olmak üzere 35 Çinli idam edilmekten kurtulamamıştır¹⁴⁸. İhtilâlciler, 28 Şubat 1933'te çok az bir direnişle Eskişehir'i, 16 Mart 1933'te ise Yenişehir'i ele geçirmiştir¹⁴⁹. Bu gelişmeler

¹⁴⁶ Wu, **Turkistan Tumult**, s.241.

¹⁴⁷ Forbes, **a.g.e.**, s.135-136.

¹⁴⁸ N. Ambolt, **Karavan: Travels in Eastern Turkestan**, Blackie&Son, London 1939, s.169.

¹⁴⁹ Mehmet Emin Buğra, **Doğu Türkistan'ın Hürriyet Davası ve Çin Siyaseti**, Osmanbey Matbaası, İstanbul 1954, s.31.

üzerine Kâşgar Valisi Ma Shao-wu, Hotenli ihtilâlciler ile barış görüşmesi yapmak için bir Uygur heyetini göndermiş ancak güney bölgesinin lideri İsmail Han Hoca, sadece iki kişinin Hoten bölgesine geçmesine izin vermiştir. Yapılan görüşmelerden bir sonuç alınamamış, böylece Cuma havzasından Lopnor'a kadar olan güney bölgelerinin kontrolü Uygurlu ihtilâlcilerin eline geçmiştir¹⁵⁰.

Mart 1933'e gelindiğinde Ma Shao-wu'nun etki alanı Kâşgar, Maralbaşı ve Yarkent bölgesi ile sınırlı kaldığı gibi aksiliklerde başını bırakmamıştır. Bunun üzerine Ma Shao-wu, Chin Shu-Jen'den yardım istemiştir. Chin ise yardım için herhangi bir şeyden bahsetmeden, gönderdiği üç telgrafta Ma Shao-wu'dan kardeşinin servetini toplamasını ve kendisini güney bölgesinin başkomutanlığına atadığını bildirmiştir. Kâşgar Valisi Ma Shao-wu'nun eski Maralbaşı Kaymakamı Albay Chin'i Yarkent'e yardım için göndermesine rağmen, bölgedeki panik havası devam etmiştir. Çünkü güney bölgesindeki işçi isyanları sebebiyle ekonomi kötüye gitmeye başlamıştır. Bu olaylar Yarkent'te enflasyonun artmasına ve Çinlilerin paniğe kapılmasına neden olmuştur¹⁵¹.

Ma Shao-wu'nun gönderdiği Albay Chin komutasındaki askerler, Uygurlu ihtilâlcileri durduramayacağını anlayınca Guma ilçesini yağmalayarak ve halkı katlederek tali yoldan geri dönmüştür. Bu gelişme üzerine Uygurlu ihtilâlcilerin yolları açılmış ve hiçbir engelle karşılaşmadan Yarkent'e doğru ilerlemişlerdir. 24 Mart 1933'te Kargalık ve 25 Mart 1933'te Posgam ele geçirilmiş ve buralarda tefecilik yapan Hintliler, öldürüldüğü gibi malları da yağmalanmıştır¹⁵². Uygurlu ihtilâlciler, Nisan başına kadar Yarkent Nehri'nin doğusunda toplandıktan sonra Yarkent'e doğru hareket etmiştir. 11 Nisan 1933'te Yarkent Eskişehir, Uygurlu ihtilâlcilerin eline geçmiştir. Bu ihtilâlde; Hoten, Kargalık ve Posgram'dan gelen ihtilâlcilerle beraber Yarkent'te oturan Badahşanlılar da katılmıştır¹⁵³.

Nisan 1933'e gelindiğinde; ülkenin güney bölgesi, ihtilâlcilerin eline geçmiş; Aksu alınmış, Urumçi kuşatma altına alınmış, Yarkent Yenişehir hariç Yarkent ele geçirilmişti. Turfan ile Aksu bölgesi alındığı için Urumçi ile bağlantı kesilmiş bir

¹⁵⁰ Forbes, **a.g.e.**, s.138.

¹⁵¹ Le Fèvre, **a.g.e.**, s.263.

¹⁵² Forbes, **a.g.e.**, s.140. Krş. için bkz. "Rising in Chinese Turkestan", **The Times**, London 20 Nisan 1933; "Reign of Terror and Destruction in Chinese Turkestan", **The Daily Herald**, Lahore 26 Temmuz 1933.

¹⁵³ "A Turkestan Massacre", **The Times**, London 3 Mayıs 1933.

vaziyetteydi. Ma Shao-wu'ya, içeride güçsüz olan askerî gücüne, Albay Yang'ın da destek olamaması sebebiyle Kırgızlar; Artûş, Sarıköl ve Bulun Kül bölgesinde ilerleyerek Çin karakollarını yok etmiştir. Bu durum karşısında artık Ma Shao-wu, Kâşgar bölgesinde pasif hâle gelmiştir¹⁵⁴.

Ülkenin güneyinde Çin hâkimiyeti ortadan kalktıktan sonra bu defa da Uygurlar ile Tunganların arasında yönetime hâkimiyet noktasında çekişmeler başlamıştır. Hoten'de Türklerin ayaklanmaya başladığı haberinin gelmesi üzerine Ma Chan-tsang, Ma Shao-wu ile anlaşma yoluna gitmiştir¹⁵⁵. Bu arada Kâşgar Eskişehir de milliyetçiler, "*Genç Kâşgar Partisi*" adında siyasi bir oluşum içine girmiştir. Ma Chan-tsang'ın, Ma Shao-wu ile ilişki içinde olduğundan şüphelenmeye başlamışlardır. İlişkiler iyice bozulduğu için Genç Kâşgar Partisi, Ma Shao-wu'nun direniş içinde olduğunu ve Ma Chan-tsang ile olan ilişkilerini düzenlemek için yedi kişilik bir heyeti, Feyz Abat'ta Ma Chan-tsang ve Timur ile görüşmeye göndermiştir. Feyz Abat'daki toplantı sonrası Osman Ali, 2 Mayıs 1933 günü Kâşgar'a doğru taarruza geçmiştir. Şehrin içinde yaşayan Uygurlar da ayaklanmaya destek vermiştir. İhtilâlciler, hükümet konağı hariç her tarafı ele geçirmiştir. Şehirden kaçan Çinliler, saraya kaçıp kurtulmuşlardır. Osman Ali'nin amacını Kâşgar'daki İngiliz Başkonsolosluğuna gönderdiği mektuptan anlıyoruz. Bu mektupta: "*Bağımsızlık mücadelemizde bize yardım etmenizi ümit ederiz...*" demiştir¹⁵⁶. 3 Mayıs 1933 günü itibariyle Yarkent Yenişehir bölgesine Hoten ayaklanmasından kaçan 450 Çin askerinin gelmesiyle direnen bölge dışında Doğu Türkistan'ın güney bölgesinde Çin hâkimiyetine tamamen son verilmiştir¹⁵⁷.

Kâşgar Yenişehir'in alınmasından dört gün sonra yani 7 Mayıs 1933'te Ma Chan-tsang'a bağlı Tungan askerleri, Aksu'dan Kâşgar'a gelmiştir. Ma Chan-tsang, Genç Kâşgar Partisi lideri ile yaptığı görüşmeler sonrası, kendisinin kandırıldığını ve Timur'un Türk milliyetçilerinin tesirine girdiğini düşünerek kendisi ile müttefik olamayacağını anlamıştır. Bunun üzerine kendisi ile müttefik olabilecek Kâşgar Valisi Ma Shao-wu'yu desteklemeye karar vermiştir. İngiliz Başkonsolosu Fitzmaurice vasıtasıyla Ma Shao-wu ile anlaşmıştır. Anlaşma sonrası Ma Shao-wu'nun ve diğer Çinli yöneticilerin görevlerine

¹⁵⁴ "*Moslem Revolt in Chinese Turkestan*", **The Times**, London 27 Nisan 1933.

¹⁵⁵ Kazak, **a.g.e.**, s.19.

¹⁵⁶ Andrew D.W. Forbes, **Muslim Separatism in Northwest China During the Republican Period**, Ph. D thesis, School of History University of Leeds, Haziran 1981, s.197.

¹⁵⁷ Forbes, **a.g.e.**, s.147.

devam ettiklerini, 8 Mayıs 1933'te yayınladığı bildirimlerle duyurmuşlardır. Bu gelişmeyi kabullenmeyen Kırgızlar, Kâşgar Eskişehir kapılarını kapatarak Tunganlara karşı bir tavır içine girince Ma Shao-wu, diplomatik bir hamleyle tansiyonu düşürmek için valilikten istifa etmiştir¹⁵⁸.

Ma Chan-tsang, Uygurların lideri Timur ve Kırgızların lideri Osman Ali'nin aralarının açılması için girişimlerde bulunmayı düşünmüştür. Ma Chan-tsang, Çin yönetimini daha önce ortadan kaldırmak için Türklerle işbirliği yapmışsa da Ma Chan-tsang, Türklerin hâkimiyetinin güçlenmesini istememiştir. Bu nedenle ilk önce Genç Kâşgar Partisi'ni yıkmaya karar vermiştir. Ma Chan-tsang bu doğrultuda kendisini Kâşgar'daki Müslümanların komutanı olarak tayin etmiştir.¹⁵⁹ Timur'u 17 Mayıs 1933'te Eskişehir'e davet etmiş ve onuruna verdiği yemekte yakalayıp tutuklamıştır. Timur'un hapsedildiğini duyan Uygurlar ile Kırgızların lideri Osman Ali, surlardan tırmanarak Timur'u kurtarmışlardır. Bu gelişme Ma Chan-tsang'ın niyetinin bir Tungan hâkimiyeti olduğunu ortaya koymuş ve Türklerin tepkisini çekmiştir. Ma Chan-tsang, 22 Mayıs 1933'te kuvvetleri ile birlikte Kâşgar Yenişehir'e çekilmiştir. Bu dönemde gizli faaliyetleri ile Tunganlara karşı faaliyet gösteren Genç Kâşgar Partisi, 40 kişiden oluşmuş bir Millet Meclisi kurmuş ve Kumul'daki Uygurlu ihtilâlcilerin lideri Hoca Niyaz Hacı'ya iki elçi göndermiştir. Böylece Uygurların faaliyetleri artmış ve Timur, Genç Kâşgar Partisi'nin etkisi altına girmiştir¹⁶⁰.

Kâşgar şehrinde bu olaylar yaşanırken, Tarım havzasının güneyinde bulunan Hoten'de de bir başka siyasi gelişme yaşanmıştır. Bu oluşumun liderliğini Mehmet Emin Buğra¹⁶¹, kardeşleri Abdullah ve Nur Ahmet ile dostları ve talebeleri başlatmıştır. Bu yeni hareket, 1932 yılının başlarında Millî İnkılap Komitesi adı altında bir örgüt kurmuştur. Daha sonra bu komiteye Gulca'nın eski kadısı Sabit Damolla da katılmıştır¹⁶². Hotenliler ile Kumul'da isyan eden Hoca Niyaz Hacı arasında 1927'den beri bir bağlantı sağlamışsa

¹⁵⁸ Forbes, **a.g.e.**, s.147-148.

¹⁵⁹ "Turkestan Muslims Capture Strategic Cities", **Star of India**, Celcutta 3 Haziran 1933.

¹⁶⁰ Forbes, **a.g.e.**, s.149-150.

¹⁶¹ Mehmet Emin Buğra'nın bu dönemde halk arasında bilinen ismi Mehmet Emin Hazrettir. Türkiye'ye geldikten sonra Buğra, soyadını almıştır. Ancak biz tezimizde bundan sonra Mehmet Emin Buğra ismini zikredeceğiz.

¹⁶² Buğra, **Doğu Türkistan'ın Hürriyet Davası**, s.30; Baymirza Hayit, **Türkistan: Rusya ile Çin Arasında**, Otağ Yayınları, İstanbul 1975, s.310; Nyman, **a.g.e.**, s.105.

da 1932 Kumul, 1933 Hoten ayaklanmaları sırasında bu iki grubun beraber hareket ettiklerine dair bir bilgi bulunmamaktadır.

20 Şubat 1933'te Millî İnkılap Komitesi, Hoten İslâm Hükûmeti adını verdikleri bir hükümet kurmuştur¹⁶³. Kaynaklarda Hoten Emirleri Hükûmeti olarak geçen bu hükümetin reisliğine Karakaş Kadısı Muhammet Niyaz, Başbakanlığına Sabit Damolla, Silahlı Kuvvetler Komutanlığına ise Mehmet Emin Buğra getirilmiştir¹⁶⁴. Ayrıca Mehmet Emin Buğra'ya "*Emir El-İslâm*", kardeşleri Emir Abdullah'a "*Han*" ve Emir Nur Ahmet' ise "*Can*" unvanları verilmiştir. Hoten emirleri, bundan sonra ülkenin güney bölgelerinde şer'i hükümleri uygulamaya başlamıştır¹⁶⁵. Batı Türkistan'ın tanınmış basmacılarından olan ve Sovyetlerle girdiği mücadele sonrası Kâşgar'a kaçıp Ma Shao-wu'nun yakalayıp Karia havzasına sürgüne gönderildiği Canip Bey, 1933 yılının Mart veya Nisan aylarında Hoten emirlerinin safına geçmiştir¹⁶⁶. Canip Bey'in askerî tecrübesi sebebiyle Hoten emirleri, onu büyük bir ordunun başına geçirmiştir. Hoten'de hâkimiyet sağlandıktan sonra Hoten emirleri, gerçekleştirmeyi düşündükleri Kâşgar Hükûmeti'ni kurmak için hâkimiyet sahalarını genişletmeye başlamışlardır.

Kırmızı üniformalı¹⁶⁷ Hoten emirlerinin askerleri, 24 Nisan 1933'te Yarkent havzasına gelmiştir. Emir Abdullah ve kuvvetlerinin gelmesinden sonra sağlanan başarılar sebebiyle Türk ve Tungan birlikleri, Yarkent havzasına gelmiştir. Tunganları sevmeyen ve bölgeye gelmesini istemeyen Emir Abdullah Han, Tunganların yardım taleplerini reddetmiştir. Bu dönemde Tunganlar ve Türkler arasında bu çekişmeler yaşanırken Türklerin kendi aralarında da çekişmeler başlamıştır. Yarkent bölgesinde Timur'un adamı olan ve Aksulu ve Kâşgarlı Uygur birliklerinin başında bulunan Hafız, Emir Abdullah Han'a hemen yardım etmemiştir. Çünkü bu iki komutan arasında rekabet vardı. 31 Mayıs 1933'te ayaklanan Aksulu Uygurlar, Aksu bölgesinin Ma Chan-tsang'a yakın olan valisini görevden alarak yerine Hoten emirlerine yakın İsmail Bey'i getirmişti. Böylece Tunganlar ve Türkler arasındaki düşmanlıklar daha da artmıştır¹⁶⁸.

¹⁶³ Forbes, **a.g.e.**, s.152.

¹⁶⁴ Hayit, **Türkistan: Rusya ile Çin Arasında**, s.310; Buğra, **Doğu Türkistan'ın Hürriyet Davası**, s.30.

¹⁶⁵ Ambolt, **a.g.e.**, s.169-175.

¹⁶⁶ Forbes, **a.g.e.**, s.153.

¹⁶⁷ Ambolt, **a.g.e.**, s.175-176.

¹⁶⁸ Forbes, **a.g.e.**, s.155-157.

Yarkent Yenişehir'i Uygurların ele geçirmesi ile Kızıl ve Yenişehir'da bulunan Tungan askerlerinin de yok edilmesi sonrası Doğu Türkistan'ın güneyinde Çin yönetimi tamamen sona ermiştir. Böylece bu bölgelerdeki güç, Uygur ve Kırgız Türklerinin eline geçmiştir. Mehmet Emin Buğra ve birlikleri sürekli güçlenirken, Tunganlar sürekli güç kaybetmiştir. Ma Chan-tsang'a bağlı kuvvetler, Kâşgar Yenişehir'e sıkışmış; Turfan ve Kansu'dan kendilerine yardım getirecek Tungan askerlerini beklemişlerdir¹⁶⁹.

Türkistan'ın güneyindeki gruplaşmalar, Hoten ve Kâşgar Türkleri arasında da başlamıştır. Bu gruplaşmalar, Ma Chan-tsang'ın ve Tunganların saf dışı edilmesinden sonra başlamıştır. Bu gruplaşmalarda tansiyonu düşürmek için Timur'un adamı Hafız, Yarkent Yenişehir'i aldıktan sonra burada ele geçirdiği ganimetleri Hotenli emirler olan Abdullah Han ve Emir Nur Ahmet Can'a vermiştir. Ama buna rağmen ilişkiler yine düzelmeyince bu defa Hafız, elindeki 400 Uygur ve 200 Dulani askerlerini silahlandırıp güçlendirme yoluna gitmiştir¹⁷⁰.

Yarkent'in alınması sonrası Hoten emirleri, bu bölgenin başına Emir Nur Ahmet Can'ı getirmiştir. Emir Abdullah ise takriben 2.000 kişilik kuvvetiyle Kâşgar bölgesine gitmiştir. Emir Abdullah Han'ın gücünün artmasına neden olan bir başka gelişme ise Canip Bey'in 1.000 kişilik kuvveti ile 11 Haziran 1933'te Kâşgar'a gelmesidir¹⁷¹. Bu gelişme, hem Türk liderlerini hem de Sovyetleri tedirgin etmiştir. Canip Bey'in ani gelişi, Sovyetlerin planlarını bozmuştur. Bu durum, Sovyetler kadar Timur ve Osman Ali'yi de tedirgin etmiştir. Çünkü bu iki Türk lideri, zevk ve sefaya dalmaları sebebiyle bölgede yaşayan Uygur ve Kırgızlar, Canip Bey'i alternatif lider olarak görmeye başlamıştır¹⁷². Emir Abdullah Han'ın Hoten İslâm Devleti Başbakanı Sabit Damolla ile beraber 4 Haziran 1933'te bölgeye gelmesi ile beraber Kâşgar'da Hotenlilerin sayısı artmıştır¹⁷³. Bu askerlerin sayısı çok olmasına rağmen silah bakımından güçsüzdür¹⁷⁴.

¹⁶⁹ Kazak, **a.g.e.**, s.20.

¹⁷⁰ Dulaniler, Yarkent ve Tarım havzasında çiftçilikle uğraşan geniş bir Uygur topluluğudur. bkz. Lattimore, **Pivot of Asia**, s.127; Forbes, **a.g.t.**, s.20.

¹⁷¹ "Chinese Turkestan Revolt: New Rebel Leader's Intervention", **The Times**, London 8 Haziran 1933; Iqbal Ali Shah, "The Crescent in Chinese Turkestan", **The New Statesman and Nation**, C.VII, 5 Mayıs 1934, s.671-672.

¹⁷² Forbes, **a.g.e.**, s.159.

¹⁷³ "Another Rebel Leader in Turkestan: Glut of Armies at Kashgar", **The Times**, 24 Haziran 1933.

¹⁷⁴ Buğra, **Doğu Türkistan'ın Hürriyet Davası**, s.40.

Kâşgar'da bu gelişmeler olurken Timur ve Hotenliler arasındaki bir başka büyük hâkimiyet mücadelesi ise Yarkent'te yaşanmaya başlamıştır. Bu bölgeyi Hotenlilere kaptırmak istemeyen Timur, adamı Hafız vasıtasıyla, Hotenli Emir Nur Ahmet Can ile görüşmeler sonrasında Yarkent Eskişehir ve Yenişehir ile Yarkent Nehri'nin batı tarafının kendisine ait olduğunu ilan etmesi üzerine Emir Nur Ahmet Can da Kâşgar'ın ve Maralbaşı'nın kendisine ait olduğunu ilan etmiştir. Bu olay sonrasında Yarkent'te bulunan beyler arasında da bölünmeler başlamıştır¹⁷⁵.

Yarkent'te bu olayların yaşandığını duyan Timur, Emir Abdullah Can'a karşı hareket etmeye karar vermiştir. Timur, ani bir karşı hareket düzenleyerek, Abdurrahim Baybeççe'nin bağında bulunan Canip Bey'e karşı 750 askerle saldırıya geçmiştir. Emir Abdullah, Canip Bey'e yardım için 100 asker göndermişse de başarılı olamamıştır. Başbakan Sabit Damolla ise yakalanacağını anlayınca Artuş'a doğru kaçmak istemişse de Timur'un askerleri tarafından yakalanmıştır. Kâşgar'da oluşan bu vaziyet sonrası; Timur, Osman Ali, Sabit Damolla ve Emir Abdullah Can, Temmuz ayı içinde bir toplantı yaparak Doğu Türkistan'ın güneyinde oluşmuş güç dengesini masaya yatırmış ve bu toplantının sonucunda Yarkent havzasının tamamı Timur'un eline geçmiştir. Hotenlilere ise Yarkent Nehri'nin doğusu bırakılmıştır. Yapılan anlaşma sonrasında Kırgız lideri Osman Ali'ye Tarım havzasının batısı düşmüştür. Bu paylaşım sonrasında güç dengesi Timur ve Osman Ali'nin lehine değişmiştir. Bu güç dengesi doğru kullanılsaydı Tunganların elinde bulunan Kâşgar Yenişehir ele geçirilebilir ve tam bir hâkimiyet sağlanabilirdi. Ancak Timur, eski müttefiki Ma Chan-tsang'a saldırma niyeti içine girmemiş hatta Hoca Niyaz Hacı'nın Ma Chan-tsang'ın Ma Chung-ying ile işbirliği içinde olduğunu ve Urumçi'ye karşı beraber hareket ettiklerini söylemesine de tepki göstermiştir¹⁷⁶. Timur, Osman Ali kuvvetlerini ortadan kaldırmak için harekete geçmiş ve durumu fırsata çevirmek isteyen Ma Chan-tsang, 500 askerini Kâşgar Eskişehir'e göndererek şehri basmıştır. Osman Ali ile girdiği mücadele ile hata eden ve güç kaybeden Timur, Kâşgar Eskişehir'e dönerken, Ma Chan-tsang'a bağlı kuvvetlerce yakalanmış ve idam edilmiştir¹⁷⁷.

¹⁷⁵ Forbes, **a.g.e.**, s.160.

¹⁷⁶ Forbes, **a.g.e.**, s.161-163.

¹⁷⁷ "Türki Chief Beheaded", **The Times**, London 25 Ağustos 1933.

Timur kuvvetlerinin ortadan kaldırmasından sonra Osman Ali, 11-13 Ağustos 1933'te Kâşgar havzasına geri dönmüştür. Kâşgar'da bu gelişmeler yaşanırken sürpriz bir gelişme yaşanmıştır. 26 Ağustos 1933'te Suriyeli bir seyyah olan Tefvik Bey adında biri Kâşgar'a gelmiştir. Suudi Arabistan'da çalışmış ve askerî tecrübesi olan Tefvik Bey'in gelişi sonrası 28 Ağustos 1933'te Hoca Niyaz Hacı'nın vekilleri de Kâşgar'a gelmiştir. Hoca Niyaz Hacı'nın amacı Tunganlara karşı Türkleri harekete geçirmektir. Bu gelişme sonrası Uygur ve Kırgız birlikleri, Suriyeli Tefvik Bey komutasında, Ma Chan-tsang'a karşı harekete geçmiştir. Bu esnada, güneyde ise Timur'un ölümü sonrası zayıflayan Hafız'a karşı Emir Abdullah Can güçlenerek Hafız'ı kuşatmıştır. Kuşatma devam ederken, Hoca Niyaz Hacı ve Tefvik Bey'in vekilleri, Hotenli emirlerden, Hafız'ı kuşatmayı bırakmasını ve ateşkes ilan ederek kendilerine yardım için Kâşgar'a gelmelerini istemiştir. 26 Eylül 1933'te iki taraf arasında ateşkes ilan edilmiş ve Hafız'ın kuvvetleri, silahsız bir şekilde Yarkent'i terk etmiştir. Böylece Yarkent Yenişehir, Hotenlilere teslim edilmiştir. Kardeşi Emir Nur Ahmet Can ise Yenihisar'a gelerek iş başına geçmiştir¹⁷⁸.

Sınırları Kâşgar'a kadar dayanan Hoten İslâm Devleti'nin Başbakanı Sabit Damolla'yı Tefvik Bey, Doğu Türkistan'ın güneyinde bir Türk birliğini görüşmek için Kâşgar'a davet etmiş ve Sabit Damolla, Kâşgar'a gitmiştir¹⁷⁹. Bu esnada Türklerin birlik içinde hareket etmeleri önemli bir olaydı ve zaruriydi. Çünkü Ma Chan-tsang'a ait Tunganlar, 7 Eylül 1933'te Tefvik Bey ve Osman Ali'nin kuvvetlerine ani saldırı düzenlemiş ve ağır kayıplar verdirmiştir. Hoten kuvvetleri, Yenihisar'a geldikten sonra Tefvik Bey ve Osman Ali'ye takviye kuvvet göndermiş, gelen bu kuvvetler sayesinde Tefvik Bey ve Osman Ali, Ma Chan-tsang'a ait kuvvetleri baskı altına almayı başarmıştır. Alınan tüm tedbirlere rağmen istenen sonuç alınamamıştır. Bu gelişmeler yaşanırken Uygurlar ile Kırgızlar arasında da anlaşmazlıklar başlamıştır. Bunların sebepleri ise Kırgızların kuşatma sırasında büyük yükün kendi askerlerinde olduğunu belirtmeleri ve Uygurların ihanet içinde olduklarını söyleyerek Tungan askerlerine yiyecek sattıklarını iddia etmeleri idi. Ma Chan-tsang'a karşı mücadele devam ederken halkın desteği azalmaya başlamış ve bu durum kuşatmayı sıkıntılı hâle getirmiştir. 26 Eylül 1933'te Tefvik Bey yaralanmış, ayrıca bölgede sıkıntı yaşadığını dile getiren Osman Ali'ye bağlı

¹⁷⁸ Forbes, **a.g.e.**, s.167-168.

¹⁷⁹ Buğra, **Doğu Türkistan'ın Hürriyet Davası**, s.40.

kuvvetler de 2 Ekim 1933'te Satıbaldı Can ve yerli kuvvetler nezaretinde Kâşgar'dan ayrılmıştır. Gelişmeler sonrası siyasi bir boşluk oluşmuş, bu siyasi boşluğu ise Hoten emirleri doldurmuştur. Böylece Kâşgar Yenişehir dışındaki Doğu Türkistan'ın güney bölgelerinin tüm hâkimiyetini Hoten emirleri ellerine geçirmiştir¹⁸⁰.

Tungan askerlerinin komutanı Ma Chung-ying, Beyaz Rus askerleri komutanı Pappengut ile giriştiği mücadelede yaralanmış ve Kansu eyaletinin kuzeybatısına çekilmiştir¹⁸¹. An-hsi bölgesinde karargâhını kuran Ma Chung-ying hastalığının geçmesini beklerken diğer taraftan da askerî olarak güçlenmenin yollarını aramıştır. Topladığı askerleri sıkı bir acemi eğitiminden geçirdikten sonra bu askerleri An-hsi'ye götürmüş, bu sayede Ma Chung-ying'in askerlerinin sayısı kısa sürede artmıştır¹⁸². Ma Chung-ying'in tedavi olduğu ve askerî gücünü artırdığı bu dönemde, Umûmi Vali Chin Shu-Jen, oldukça zor durumdaydı. Çünkü Kumul ayaklanmasını bastıramadığı gibi Turfan bölgesindeki Tungan kuvvetlerinin müdahalesine de maruz kalmıştı. Bu nedenle çareyi Sovyet yardımında aramış ve 1 Ekim 1931'de Sovyetler Birliği ile gizli bir ticaret anlaşması imzalanmıştır¹⁸³. Anlaşma gereğince Sovyetler Birliği, Doğu Türkistan'ın sekiz şehrinde ticaret şubeleri kurmuştur¹⁸⁴. Yapılan ticaret anlaşmasından Çin Dışişleri'nin haberi olmadığı için aslında anlaşma kanunlara da aykırıydı¹⁸⁵. Ama buna rağmen anlaşma uygulanmış ve Sovyetler Birliği ilişkileri daha da güçlendirmek için Chin'e birçok askerî ve ekonomik yardımda bulunduğu gibi Temmuz 1932'de de askerî uçak göndermiştir¹⁸⁶.

Chin Shu-Jen, Sovyetlerden aldığı yardıma rağmen Doğu Türkistan'da bir türlü istediği yönetimi oturtamamıştır. Ma Chung-ying, Kumul ihtilâlinde yaralandıktan sonra Mayıs 1932'de Ma Shih-ming'i Tungan askerlerinin komutanlığına getirmiştir¹⁸⁷. Ma Shih-ming, bundan sonra diplomatik yollarla güçlenmenin yollarını aramış ve Chin yönetiminin Turfan'daki askerî birliğinin komutanı Ma Fu-ming ile ilişki kurarak kendi

¹⁸⁰ Forbes, **a.g.e.**, s.168-169.

¹⁸¹ Boorman-Howard, **a.g.e.**, C.II, s.464.

¹⁸² Cable-French, **The Gobi Desert**, s.239.

¹⁸³ D. J. Dallin, **Soviet Russia and the Far East**, Yale UP, New Haven 1948, s.94-95.

¹⁸⁴ Lattimore, **Pivot of Asia**, s.67; Chen Tien-fong, **a.g.e.**, s.170.

¹⁸⁵ Chen Tien-fong, **a.g.e.**, s.170; Wu Ai-chen, **China and the Soviet Union**, Methuen, London 1950, s.254-256.

¹⁸⁶ Forbes, **a.g.e.**, s.173.

¹⁸⁷ Chan, **a.g.m.**, s.70, 238; Wu, **Turkistan Tumult**, s.58-59.

safına çekmeyi başarmıştır¹⁸⁸. Bununla beraber Chang P'ei-yüan da Chin'in emirlerine itaat etmemiştir. Halka uyguladığı zulüm sebebiyle halktan destek alamayan Chin, Doğu Türkistan'da çok zor durumda kalmıştır. Chang P'ei-yüan'ın Chin'in emrine itaat etmediği dönemde, Sheng Shih-tsai, Kumul'da bulunuyordu. Bu esnada Uygurlu ihtilâlciler, Karlık Dağ bölgesine saldırırken, bir diğer taraftan saf değiştiren Ma Fu-ming kuvvetleri Urumçi'ye doğru ilerlemiştir. İşte bu nedenle Sheng, bu ilerleyişi durdurmak için Kumul'dan batıya doğru çekilmiş ve Turfan şehrini geri almışsa da havzanın tamamını ele geçirememiştir¹⁸⁹.

Ma Shih-ming komutasındaki Uygur ve Tungan birlikleri, Ocak 1933'te Davan Çeng geçidini geçerek Urumçi'nin güneyine kadar ilerlemiştir¹⁹⁰. Ma Shih-ming kuvvetleri, 21 Şubat 1933'te Urumçi'ye gelmiştir. Tungan saldırısı sonucu zor durumda kalan Çinlilerin imdadına ise Beyaz Rus askerleri yetişmiştir. İki günlük çarpışmadan sonra bu kuvvetleri geri püskürtmeyi başarmıştır¹⁹¹. Çin yönetimi, bu gelişmeler üzerine etrafı duvarlarla çevrili Urumçi'ye daha fazla Müslüman girmesini önlemek için kapıları göçmenlere kapatmıştır. Bu yenilgiden sonra Müslümanlar, batı kapısından çekilmek zorunda kalmıştır. Çinlilerin şehirdeki gücünü artıran en önemli gelişme ise Sheng Shih-tsai kuvvetlerinin Urumçi'ye gelmesi olmuştur. İyi eğitilmiş, disiplinli ve iyi teçhizatlı olan bu askerler, Urumçi'ye gelmeseydi belki de şehir kaybedilebilirdi. Sheng'in kuvvetleri Urumçi'ye geldiğinde ihtilâlciler, kış sebebiyle taarruzu durdurup kırlara çekilmiştir. Çatışmalarda ölen Müslüman ve Çinlilerin sayısı ise takriben 6.000 kişiyi bulmuştur¹⁹².

Sheng Shih-tsai'nin gelmesi Urumçi'yi güçlendirmişse de şehrin etrafında güç, ihtilâlcilerin elindeydi. İhtilâlciler, Kâşgar'da Ma Shao-wu'yu devre dışı bırakmış ve Altay bölgesinde Şerif Han Töre önderliğinde de Kazaklar ayaklanmıştı¹⁹³. Doğu Türkistan'daki bu gelişmeler ticari ilişkilerini sekteye uğrattığı için Sovyetleri rahatsız

¹⁸⁸ Wu, **Türkistan Tumult**, s.71-72; Chan, **a.g.t.**, 1965, s.68-69.

¹⁸⁹ H. L. Boorman-R.C.Howard, **Biographical Dictionary of Republican China**, C.III, Columbia UP, New York 1967, s.121.

¹⁹⁰ H. J. Wiens, "The Historical and Geographical Role of Urumchi, Capital of Chinese Central Asia", **Annals of the Association of American Geographers**, C.LIII, S.4, Aralık 1963, s.444-445.

¹⁹¹ Wu, **Türkistan Tumult**, s.80; Hedin, **Big Horse's Flight**, s.6-7.

¹⁹² Hedin, **Big Horse's Flight**, s.7.

¹⁹³ Hayit, **Türkistan: Rusya ile Çin Arasında**, s.311; Amaç Karahoca, **Doğu Türkistan Çin Müstemlekesi**, Fakülte Matbaası, İstanbul 1960, s.13.

etmiştir. Bu durum karşısında Sovyetler, Doğu Türkistan'a yardım etmeye karar vermiş ve Nanking'deki Çin Hükûmetine başvurarak Urumçi'ye takviye kuvvet göndermek istediğini bildirmiştir¹⁹⁴. Sovyetlerin gönderdiği "Kuzeydoğu Millî Kurtuluş Ordusu" olarak bilinen disiplinli ve iyi eğitilmiş askerler, Sheng'i güçlü hâle getirmiştir. Bu kuvvetlerin desteğiyle Sheng, Ma Shih-ming komutasındaki Tungan askerlerini geri püskürtmüş ve Tungan askerleri Karaşehir'e çekilmek zorunda kalmıştır. Bu gelişme üzerine Hoca Niyaz Hacı, Ma Chung-ying'den yardım istemiştir¹⁹⁵.

Urumçi dışında bunlar yaşanırken, Urumçi'de de her geçen gün kargaşalıklar artmıştır. Özellikle savaşın ağır yükünü çeken Beyaz Rus askerleri; iyi maaş alamadıkları, at, cephane ve mühimmatın en kalitesiz olanlarının kendilerine vermesinden rahatsız olmuştur¹⁹⁶. İşgalcilerin Urumçi'den uzaklaştırılması sonrası Beyaz Rus askerleri, içinde buldukları kötü durumu şikâyet için Sovyetlerden yardıma gelen "Kuzeydoğu Millî Kurtuluş Ordusu" yetkililerine Chin Shu-Jen'i şikâyet etmiştir. Yapılan görüşmelerden olumlu yanıt alan Beyaz Rus askerleri, 12 Nisan 1933 gecesi Chin'e, karşı darbe girişimde bulunmuştur. Darbe girişimi başarılı olmuş ve Chin, Çöğçek yolundan Sovyetler Birliği'ne kaçmak zorunda kalmıştır. Daha sonra ise demiryolu ile Çin'e dönmüştür¹⁹⁷. Şehri kardeşi Chin gibi sömüren ve tahıl tekeli elinde bulduran Chun Shu-hsin'de idam edilmiştir¹⁹⁸. Darbe girişimi sonrasında Liu Wen-lung, Doğu Türkistan genel valiliğine,¹⁹⁹ Sheng Shih-tsai ise Doğu Türkistan yönetiminde en güçlü mevki olan Hudut Savunma Bakanlığı görevine getirilmiştir²⁰⁰.

¹⁹⁴ Wu, **Türkistan Tumult**, s.89-90.

¹⁹⁵ Chan, *a.g.m.*, s.238-240; S. E. Teichmann, **Journey to Türkistan**, Hodder&Stoughton, London 1937, s.20.

¹⁹⁶ Hedin, **Big Horse's Flight**, s.8-9.

¹⁹⁷ Hogg, **a.g.e.**, s.118-119.

¹⁹⁸ Wu, **Türkistan Tumult**, s.117; Hedin, **Big Horse's Flight**, s.9.

¹⁹⁹ Wu, **Türkistan Tumult**, s.109; Chan, *a.g.m.*, s.241.

²⁰⁰ Chan, *a.g.m.*, s.242.

C. SİYASİ ÇEKİŞMELERİN ODAĞINDAKİ DOĞU TÜRKİSTAN

1. Ma Chung-ying'in Doğu Türkistan'ı İkinci Defa İstila Etme Girişimi ve Kâşgar Hükûmeti'nin Kurulması

Tungan askerlerinin komutanı olan Ma Chung-ying, Ma Shih-ming vasıtasıyla Doğu Türkistan'ın başkenti Urumçi'ye saldırmış ancak başarılı olamamıştır. Buna rağmen Hoca Niyaz Hacı'nın isteği üzerine Ma Chung-ying ikinci defa Urumçi'ye saldırmaya karar vermiştir. İhtilâller sebebiyle zor durumda kalan Chin Shu-Jen, merkezi Hükûmetten habersiz, Sovyet Rusya ile gizlice anlaşınca, Çin Hükûmeti'nin gözünden düşmüştür. Bunu fırsat bilen Ma Chung-ying, Guo-Min-Dang yönetimine bağlılığını bildirmiş ve Çin Hükûmeti de Ma Chung-ying'i Tungan askerlerinin başına 36. Tümen Komutanı olarak atamıştır²⁰¹. Sağlığı düzelen Ma Chung-ying, Nisan veya Mayıs 1932 yılında karargâhını Suçov şehrine nakletmiştir. Askerlerini sıkı bir eğitime tabi tutmuş ve 1933 ilkbaharında Doğu Türkistan'ı işgal etmek için hazırlıklara başlamıştır²⁰². Hazırlıklarını tamamlayan Ma Chung-ying, Mayıs 1933'te Doğu Türkistan'a doğru hareket etmiştir²⁰³.

Ma Chung-ying'in ikinci defa Doğu Türkistan'a yönelik saldırısındaki askerlerin sayısı tam olarak bilinmese de 1931 yılında yaptığı saldırıdan çok daha fazla olduğunu söylemek mümkündür²⁰⁴. Ma Chung-ying, Mayıs 1933'te kardeşi Ma Chung-chieh'i 2.500 askeri ile beraber Hoca Niyaz Hacı'nın kontrolünde bulunan Kumul'a göndererek burayı almıştır. Daha sonra kendisi de Kumul'a gelmiştir²⁰⁵. 17 Mayıs 1933 de ise Ma Chung-chieh komutasında bulunan Tungan ve mahallî Türk birliklerinden oluşmuş takriben 4.000 civarındaki askerle, Kitai şehrine saldırmıştır. Bu çatışmada Ma Chung-

²⁰¹ Cable-French, **The Gobi Desert**, s.227; Hedin, **Big Horse's Flight**, s.6; Wu, **Turkistan Tumult**, s.70.

²⁰² G. Bexell, "Geological and Palaeontological Investigations in Mongolia and Kansu, 1929-1934", **History of the Expedition in Asia**, Haz. Hedin ve Diğ., C.IV, Stockholm 1945, s.244.

²⁰³ Vasel, **a.g.e.**, s.101-102; Bexell, *a.g.m.*, s.245-246.

²⁰⁴ Hedin, **Big Horse's Flight**, s.12; Cable-French, **The Gobi Desert**, s.228; Boorman-Howard, **a.g.e.**, C.II, s.464; "Recent Events in Sinkiang", s.85; Kazak, **a.g.e.**, s.19.

²⁰⁵ Wu, **Turkistan Tumult**, s.137; Hedin, **Big Horse's Flight**, s.11.

chieh ölmüşse de Kitai şehri Tungan askerlerinin elinde geçmiştir. Bunun üzerine 1 Haziran 1933'te Sheng, Urumçi'ye geri dönmüştür²⁰⁶.

Sheng Shih-tsai'nin işlerinin istediği gibi gitmediği bir dönemde Ma Chung-ying, çok ilginç bir karar alarak Urumçi'ye saldırmaktan vazgeçtiğini ve uzlaşmaya hazır olduğunu bildirmiştir²⁰⁷. Ma Chung-ying'in bu kararı almasında tam olarak neyin etkili olduğunu söylemek zor olsa da bununla ilgili şu tahminlerde bulunulabilir. Bunlardan biri; Chin Shu-Jen'in devrilmesini ve ülkeden kaçışını yeterli görmüş olabileceği gibi, bir diğeri ise; Hoca Niyaz Hacı ile aralarının açılmış olması veya Nankingg Hükûmeti'ne Sheng'in de bağlılığını bildirmesi sebebiyle Nankingg Hükûmeti'nin tepkisini çekmek istememiş olması olabilir. Bunlardan hangisi olursa olsun sonuçta bu saldırıdan vazgeçmesi Sheng'in tekrar kuvvetlerini toparlamasına fırsat vermiştir.

Ma Chung-ying ve Sheng Shih-tsai'yi uzlaştırmak için devreye Nankingg Hükûmeti girmiştir. Ancak Sheng, Nankingg Hükûmeti'nin Tunganları destekleyebileceğini hesaba katarak, gelen elçiye şüpheyle bakmıştır. Bu yüzden Sheng, Nankingg Hükûmeti'nden uzaklaşmış ve Sovyet Rusya'ya yakınlaşmıştır²⁰⁸. Geri çekilen Ma Chung-ying, 1933 yılının sonbaharına kadar Turfan'da kalarak tekrar askerlerini bir düzene sokmaya çalışırken, bu arada Kumul bölgesinin lideri Hoca Niyaz Hacı ile de araları açılmıştır²⁰⁹. Bu gelişme üzerine Hoca Niyaz Hacı, Sheng ile anlaşmış ve Doğu Türkistan'ın güney bölgelerinin Savunma Bakanı olarak tayin edilmiştir. Böylece Hoca Niyaz Hacı, Sheng Hükûmeti'ni tanımıştır²¹⁰. Hoca Niyaz Hacı, Devan-çeng'te bulunan Ma Shih-ming'in kuvvetleri ile karşı karşıya gelmiş ve yaptığı savaşı kaybetmiştir²¹¹. Savaş sonrası Hoca Niyaz Hacı, Kâşgarlı ve Hotenli ihtilâlcilerin elinde bulunan Kuça'ya çekilerek buradaki ihtilâlcilere tabî olmuştur²¹².

Sheng Shih-tsai, Urumçi'de kendi konumunu güçlendirmeye çalışırken, Ma Chung-ying; Ma Shih-ming'in Sheng ile anlaşan Hoca Niyaz Hacı'yı yenmesini ümit

²⁰⁶ Wu, **Türkistan Tumult**, s.138-139, 152; “Recent Events in Sinkiang”, s.85.

²⁰⁷ Chan, *a.g.m.*, s.244.

²⁰⁸ Forbes, **a.g.e.**, s.192-193.

²⁰⁹ Hayit, **Türkistan: Rusya ile Çin Arasında**, s.312.

²¹⁰ Wiens, *a.g.m.*, s.242; Hayit, **Türkistan: Rusya ile Çin Arasında**, s.313; Wu, **Türkistan Tumult**, s.146, 243.

²¹¹ Wu, **Türkistan Tumult**, s.234.

²¹² Forbes, **a.g.e.**, s.94. Yolbars Han'ın ise bu dönemde çatışmanın dışında kalarak Kumul'da kaldığı görülmektedir. bkz. Boorman-Howard, **a.g.e.**, C.IV, s.59.

ederek tekrar Urumçi'ye saldırmaya karar vermiştir. Bu doğrultuda Aralık 1933'te kuvvetlerini Davan-çeng üzerinden Urumçi'ye doğru kaydırmıştır²¹³. Bu gelişme üzerine Chang P'ei-yüan'da Vusu bölgesindeki Çinli askerlere saldırmıştır²¹⁴. Ma Chung-ying'in ilerlediği haberini alan Cungarya bölgesindeki Tunganlar da ayaklanarak Ma Chung-ying'in kuvvetlerine katılmıştır. Bir taraftan Tunganlar ile Chang P'ei-yüan'ın birbirlerini desteklemeleri, diğer taraftan Tunganların Cungarya bölgesinde ilerleyişi ile 1933 yılı kış aylarında Sheng'in durumu Urumçi'de oldukça zayıflamıştır²¹⁵.

Sheng Shih-tsai ve Ma Chung-ying'in kuzeyde ve doğuda birbirleri ile olan mücadelesi ve Kâşgar Yenişehir'de bulunan Ma Chan-tsang'ın kuvvetlerinin kuşatma altında olması, Eylül ve Ekim 1933 yılında Hoten emirlerinin işini rahatlatmıştır. Bu gelişmeler sonrasında Hoten emirleri, doğuda Çar Çan, kuzeyde de Aksu bölgesine kadar olan geniş bir coğrafyada hâkim duruma gelmiştir. Bu hâkimiyeti pekiştiren diğer bir gelişme ise Uygur lideri Timur'un öldürülmesi ve Kırgız lideri Osman Ali'nin Kâşgar'dan çekilmesi olmuştur. Hoten emirleri, bu durumdan istifade ederek bir İslâm Devleti kurma yollarını aramıştır. Kumul ihtilâlini başlatan Hoca Niyaz Hacı ve Yolbars Han, mücadeleleri sırasında bir devlet kurmak veya bağımsızlık ilan etmek gibi bir düşünceyi açıkça ortaya koyamamıştır. Hoten emirleri ise bunu açıkça ortaya koyarak, bağımsız bir İslâm Devleti kurmayı amaçlamışlardır²¹⁶.

Hoca Niyaz Hacı, Ma Shih-ming'e yenilmesi sonrasında Kuça'ya gelmiştir. Hoten emirleri ise Hoca Niyaz Hacı'ya yeni kurulacak devletin cumhurbaşkanlığı görevini teklif etmiştir²¹⁷. Bu suretle Hoca Niyaz Hacı'ya bağlı birlikleri kendi yanlarına çekmeyi düşünmüşlerdir²¹⁸. 10 Eylül 1933'te Kuça veya Aksu'da Doğu Türkistan Cumhuriyeti ilan edilmiştir. Hoca Niyaz Hacı da cumhurbaşkanı olmuştur²¹⁹. Böylece Hoca Niyaz

²¹³ Wu, **Türkistan Tumult**, s.234.

²¹⁴ Khuang Lu, **Hsin-chiang yen-chiu**, Chung-kuo pien-chiang li-shih yu-wen hsüeh-hui, Taipei 1964, s.333-334; W. Heissig, **Das Gelbe Vorfeld: Die Mobilisierung der Chinesischen Aussenlander**, Kurt Vowinckel Verlag, Heidelberg 1941, s.76.

²¹⁵ Hedin, **Big Horse's Flight**, s.196; Vasel, **a.g.e.**, s.164-165; Nyman, **a.g.e.**, s.108; Wu, **Türkistan Tumult**, s.233.

²¹⁶ Forbes, **a.g.e.**, s.197.

²¹⁷ Hedin, **Big Horse's Flight**, s.152.

²¹⁸ Buğra, **Doğu Türkistan'ın Hürriyet Davası**, s.43; Hayit, **Türkistan: Rusya ile Çin Arasında**, s.323-324.

²¹⁹ Hayit, **Türkistan: Rusya ile Çin Arasında**, s.313-314; Amine Tuna, **Doğu Türkistan'da Asimilasyon ve Ayrımcılık**, İHH İnsani Yardım Vakfı, İstanbul 2012, s.60; Necip El-Kiyani, **Türkistan Geceleri**, Bürde Yayınları, Basım Yeri ve Tarihi yok, s.75; Kurban, **Şarki Türkistan Tarihi**, s.12.

Hacı, Çinlilerden koparılmıştır. Ancak bu defa Hoca Niyaz Hacı, Sovyet Rusya ile yardım görüşmelerine başlamıştır. Hoten Hükûmeti, bu durum karşısında ümitsizliğe kapılmışsa da 12 Kasım 1933'te Doğu Türkistan Türk-İslâm Cumhuriyeti kurulmuştur²²⁰. Cumhurbaşkanlığı görevi her ne kadar Hoca Niyaz Hacı'nın elinde olsa da bu fahri bir görevdi²²¹. Asıl güç Hoten emirlerinin elindeydi.

Doğu Türkistan Türk-İslâm Cumhuriyeti'nin liderleri arasında en nüfûzlu olan ve gücü elinde bulunduran kişi Mehmet Emin Buğra'ydı²²². Millet Meclisi kurularak şer'i hükümlere dayanan bir anayasa hazırlanmıştır. Tıpkı Türk bayrağına benzer mavi zemin üzerine ay yıldızlı bir bayrak hazırlanmıştır²²³. Çin yönetiminden kalma paralar tedavülden kaldırılarak yeni paralar bastırılmış ve İsveçli misyonerlerden kalma matbaa sayesinde İstiklal Gazetesi çıkartılmıştır²²⁴.

Doğu Türkistan Türk-İslâm Cumhuriyeti'nin dış destek için İngiltere, Türkiye ve Afganistan'ın kapısı çalınmıştır²²⁵. Bütün bu siyasi hamlelere rağmen Doğu Türkistan Türk-İslâm Cumhuriyeti çok az da olsa silah almayı sadece Afganistan'dan başarabilmiştir²²⁶. Kuruluşunda Türkçü ve İslâmcı olarak kurulan Kâşgar Hükûmeti; Türkiye, İngiltere ve Afganistan ile ilişkilerinde istediği sonucu alamadığı gibi Çin, Tungan ve Sovyet Rusya'nın da düşmanlığını kazanmıştır.

2. Sheng Shih-tsai'ye Sovyetler Birliği'nin Yardımı Sonrası Kâşgar Hükûmeti'nin Yıkılması ve Ma Chung-ying'in Kaçışı

Ocak 1934 yılı itibariyle Doğu Türkistan'daki genel durumu şöyle özetleyebiliriz; Sheng Shih-tsai, Urumçi'de kuşatma altında, Ma Chung-ying'e bağlı Tungan kuvvetleri

²²⁰ Hayit, **Türkistan: Rusya ile Çin Arasında**, s.313-314; Karahoca, **a.g.e.**, s.16; Hai, **a.g.t.**, s.105-106; Baymirza Hayit, "*Doğu Türkistan'ın Türk Dünyası'ndaki Önemi*", **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, S.145, Ocak 1999, s.38.

²²¹ Forbes, **a.g.e.**, s.199.

²²² Buğra, **Doğu Türkistan'ın Hürriyet Davası**, s.40; Ambolt, **a.g.e.**, s.175.

²²³ Forbes, **a.g.e.**, s.199-200.

²²⁴ F. Aubin, "*İslam et sinocentrisme: la Chine, terre d'İslam*", **L'İslam de la seconde expansion**, Association pour l'Avancement des Etudes Islamiques, Paris 1981, s.9.

²²⁵ "*Chinese Turkestan and Autonomy*", **The Times**, London 7 Şubat 1934; "*Chinese Turkestan*", **The Times**, London 22 Şubat 1934; Buğra, **Doğu Türkistan'ın Hürriyet Davası**, s.40; Beloff, **The Foreign Policy of Soviet Russia**, C.I, s.234; Kazım Gültepe, "*Tutsak Doğu Türkistan ve Bitmeyen Çin Mezalimi-I*", **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, S.118, Ekim 1996, s.53; Rıza Bekin, "*Doğu Türkistan'ın Bugünkü Sorunları*", **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, S.195, Mart 2003, s.41.

²²⁶ Buğra, **Doğu Türkistan'ın Hürriyet Davası**, s.40.

Cungarya bölgesine hâkim, Nanking ile Doğu Türkistan arasında bulunan geniş bir sahanın hâkimi “Beş Ma’lar” denilen Tungan kuvvetlerinin kontrolü altındaydı. İli bölgesinin hâkimiyeti, Sheng’i Urumçi’de tehdit eden ve Tunganlarla işbirliği içinde bulunan General Chang P’ei-yüan’ın elindeydi. Doğu Türkistan’ın güneyi ise bağımsızlığını ilan eden Kâşgar Hükûmeti’nin elindeydi. Bu nedenler dolayısıyla Sheng, siyasi bölünmeler bir yana Nanking Hükûmeti’ne de güvenmiyordu. Doğu Türkistan’daki bu siyasi bölünme, Sheng’i rahatsız ettiği gibi Sovyet Rusya’yı da rahatsızlık etmiştir. Bu rahatsızlık devam ederken Sheng’in, Sovyetlerden yardım istemesi üzerine Sovyetler, Sheng’i doğrudan destekleme karar vermiş ve bölgeyi kuvvetlendirmiştir²²⁷.

Sheng Shih-tsai’nin bu yakınlığı Rusların işine gelmiştir. Ruslar, bu dönemde Doğu Türkistan’daki iki yapıdan rahatsızlık duymuştur. Bunlardan biri; Sovyet Rusya ve dolayısıyla komünizm anahtarı olan Doğu Türkistan’ın güneyine hâkim Doğu Türkistan Türk-İslâm Cumhuriyeti, diğeri ise; Urumçi’yi tehdit eder hâle gelmiş olan ve Japonların da desteklediği Ma Chung-ying’dir. Rusların bu rahatsızlığının temeli sadece ekonomik değildi. Hem Kâşgar Hükûmeti’nin kurulması hem de Ma Chung-ying’in Japonlarla işbirliği içinde olması, Sovyet Rusya’yı rahatsız etmiştir. Bunun içindir ki Sovyetler, Almanya veya Japonya’nın Türkistan’a nüfus etmelerine izin vermemek için elinden gelen tüm gayreti sarf etmiştir²²⁸. Sovyetlerin, Japon ve Alman siyasetinden kuşklanmasında Kâşgar Hükûmeti yetkilerinin Kabil’deki Alman elçiliğine sık sık gidip gelmeleri de etkili olmuştur²²⁹. Sovyet Rusya, Japonların bölge içine müdahale etmesinden endişe duyduğu kadar Çin’in bölgeye hâkim olmamasından da rahatsızlık duymuştur. Ruslar, Çinlilerin Doğu Türkistan’a hâkim olmalarına karşı olmadıklarını ancak bu bölgenin Mançurya’ya benzemesine müsaade etmeyeceklerini açık bir şekilde dile getirmişlerdir²³⁰. Sovyetlerin rahatsızlık duyduğu bir diğer dış tehdit konusu ise İngilizler olmuştur. Hindistan bölgesini sömürgesi altında bulduran İngilizlerin, Büyük Tibet İmparatorluğu kurmak gibi bir girişim içinde olduğunu düşünmüştür²³¹.

²²⁷ Sheng Shih-tsai, **Red Failure in Sinkiang**, Michigan UP, East Lansing 1958, s.163; A. S. Whiting-Sheng, **a.g.e.**, s.163.

²²⁸ Dallin, **a.g.e.**, s.95; E. K. Maillart, **Forbidden Journey**, Heinemann, London 1937, s.217.

²²⁹ Nyman, **a.g.e.**, s.155.

²³⁰ T. White, “*Report from Turkestan*”, **Time**, 25 Ekim 1943, s.27.

²³¹ Nyman, **a.g.e.**, s.116; Beloff, **The Foreign Policy of Soviet Russia**, C.I, s.234.

Kâşgar Hükûmeti içindeki farklı yapılanma ile Japonya, Almanya ve İngiltere'nin bölgedeki varlığından rahatsız olan Sovyet Rusya, Sheng Shih-tsai'nin gönderdiği elçiler vasıtasıyla yardım talep etmesine olumlu yanıt vermiş ve G. A. Apresoff'u Urumçi'ye yeni başkonsolos olarak göndermiştir²³². Bu gelişmelerden sonra Sheng, kendi gücünü artırmak ve Sovyet Rusya'nın bölgede güçlü hâle gelmesi için orduda geniş çaplı bir temizlik hareketine girişmiştir. Öncelikle komutanlığını Pappengut'un yaptığı Beyaz Rus ordusunda yeni bir düzenlemeye giderek, yüksek düzeyli subayları ve Pappengut'u ortadan kaldırmıştır. Bu ordunun başına Rusya'dan gelen yeni subayları atamıştır²³³. Ayrıca Sovyet aleyhtarı olan 40-50 civarında Çinli memuru da görevden uzaklaştırmıştır²³⁴. Polis teşkilatında yeni bir düzenlemeye gidilerek Sovyetlerin destek verdiği gizli bir polis teşkilatı oluşturulmuştur²³⁵.

Sheng Shih-tsai'nin, Rus yanlısı tutumu sonrası Ruslar, Nanking Hükûmeti'nden dâhi izin almadan takriben 7.000 askerden oluşmuş iki tugay asker ve çok sayıda tank, uçak ve topçu desteği ile beraber sınırdan geçerek İli ve Çöğçek bölgesindeki ihtilâlciler üzerine saldırmıştır²³⁶. Sovyet kuvvetleri, İli bölgesini elinde bulunduran ve Tunganlarla işbirliği hâlindeki Chang P'ei Yüan'a ait kuvvetleri ortadan kalmış ve bu gelişme üzerine Chang P'ei Yüan, intihar etmiştir²³⁷. Çöğçek bölgesinde bulunan Ma Shih-ming'e karşı girişilen saldırıda Tungan kuvvetleri güçlü bir direniş göstermiş ve Sovyet kuvvetlerini geri püskürtmüştür. Bu direniş ancak Sovyet kuvvetlerinin Urumçi'ye gidişini geciktirmiştir²³⁸. Sovyet kuvvetleriyle Tungan kuvvetleri arasında en kanlı çatışma Tutun Nehri bölgesinde Ma Chung-ying kuvvetleri ile olmuştur. Ancak Ruslar, hava desteği ve kullandıkları gaz bombaları sayesinde²³⁹ Tunganları yenmişlerse de iki taraf da çok sayıda kayıp vermiştir²⁴⁰. Bu yenilgi sonrası Davan Çeng'e çekilen Ma Chung-ying'e ait

²³² Whiting, *a.g.m.*, s.25.

²³³ J. Serebrennikov, **Veliki Otkhod (The Great Exodus)**, (y.y.), Harbin 1930, s.262; Beloff, **The Foreign Policy of Soviet Russia**, C.I, s.234-235.

²³⁴ Dallin, **a.g.e.**, s.97-98.

²³⁵ Chan, "*The Road to Power*", s.247; Nyman, **a.g.e.**, s.124.

²³⁶ Beloff, **The Foreign Policy of Soviet Russia**, C.I, s.235.

²³⁷ Wu, **Turkistan Tumult**, s.235; Hedin, **Big Horse's Flight**, s.14; Nyman, **a.g.e.**, s.108.

²³⁸ A. Barmine, **One Who Survived**, Putnam's Sons, New York 1945, s.231; Forbes, **a.g.e.**, s.213.

²³⁹ Gaz kullanımı ile ilgili ayrıca bkz. P. Fleming, **News From Tartary**, Jonathan Cape, London 1936, s.252; Beloff, **The Foreign Policy of Soviet Russia**, C.I, s.235; Khuang Lu, **a.g.e.**, s.333-334; A. Kamal, **Land Without Laughter**, Charles Scribner's Sons, New York 1940, s.163-164.

²⁴⁰ Wu, **Turkistan Tumult**, s.237; B. Goldman, **Red Road Through Asia**, Methuen, London 1934, s.132-133.

kuvvetlere Çin, Beyaz Rus ve Sovyet birlikleri saldırmıştır²⁴¹. Ma Chung-ying, başlarda direniş gösterip bazı Sovyet birliklerini geri püskürtmeyi başarabilmişse de sonunda burada da savaşı kaybedip Toksun yolundan Karla'ya geri çekilmek zorunda kalmıştır²⁴².

Sovyetler Birliği'nin Doğu Türkistan'a müdahalesi sonrası ortadan kaldırmayı düşündüğü diğer bir güç ise yeni kurulmuş ancak dış destekten yoksun Kâşgar Hükûmeti'dir. Sovyetlerin, en fazla rahatsızlık duydukları konu bu hükümetin başlattığı fikirlerin Batı Türkistan'a da sıçrama ihtimaliydi. Bu tehlikeyi bertaraf edebilmek için faaliyete geçen Sovyetler, bu hükümetin cumhurbaşkanı olan Hoca Niyaz Hacı ile pazarlık yapmaya başlamıştır²⁴³. Bu pazarlıkların yapıldığı dönemde Hoca Niyaz Hacı, Aksu bölgesindeydi. Pazarlıklar sonucunda Ruslar, kendileri için tehlike oluşturmayacak miktarda silahı, Hoca Niyaz Hacı'ya vermeyi kabul etmiştir. Ancak bu olay Kâşgar Hükûmeti ile aralarını açmıştır. Hoca Niyaz Hacı'nın Ruslarla anlaşmasından kısa bir süre sonra Aralık 1933'te Ma Chung-ying'e bağlı kuvvetler, Aksu bölgesinde bulunan Hoca Niyaz Hacı'ya karşı saldırıya geçmiştir. Bu saldırı sonucunda Sovyetlerden yardım almasına rağmen Hoca Niyaz Hacı, yenilerek geri çekilmiş ve 13 Ocak 1934'te Kâşgar'a gelmiştir. Normal şartlarda Kâşgar'da bulunan Hoten emirlerinin ve Kâşgar Hükûmeti mensuplarının Hoca Niyaz Hacı'ya tepki göstermeleri gerekirken, bu yaptıklarına rağmen Başbakan Sabit Damolla, Hoca Niyaz Hacı'yı samimi bir şekilde karşılamış ve kendisinin sarayını boşaltarak ona vermiştir²⁴⁴.

Hoca Niyaz Hacı ve Sabit Damolla, Kâşgar Yenişehir'i elinde bulunduran Ma Chang-tsang'ı kuşatmış ancak bu saldırıda çok büyük kayıplar verildiği için 28 Ocak 1934'te geri çekilmek zorunda kalmıştır. Bu işbirliğine aslında bir yerde Kumullu ve Hotenliler arasındaki son işbirliği de denilebilir. Ma Chung-ying'in gönderdiği ve komutanlığını Ma Fu-yüan'ın yaptığı kuvvetler çok az bir direnişle 6 Şubat 1934'te Kâşgar havzasına gelmiştir. Yaklaşık 10.000 kişiden oluşan bu kuvvetlerin girişi ile ihtilâlciler, Kâşgar'dan çekilmek zorunda kalmıştır²⁴⁵.

²⁴¹ Whiting, *a.g.m.*, s.26.

²⁴² Hedin, **Big Horse's Flight**, s.15.

²⁴³ Yulbârs Khân, **a.g.e.**, s.115-121. Krş. için bkz. Lee Fu-hsiang, **The Turkic-Moslem Problem in Sinkiang: A Case Study of the Chinese Communists, Nationality Policy**, Phd thesis Rutgers Universty, New Jersey 1973, s.60-61; Hayit, **Türkistan: Rusya ile Çin Arasında**, s.320.

²⁴⁴ Forbes, **a.g.e.**, s.217.

²⁴⁵ Thomsen-J. Glover, "*Present Day Kashgaria*", **JRCAS**, C.XXIV, S.3, London 1937, s.445.

Kâşgar'ın kaybedilmesi sonrası Kâşgar Hükûmeti, bu defa Yenişehir'da kurulmuştur. Kâşgar'dan Yenişehir'a kaçan Hoca Niyaz Hacı, daha sonra İrkeştam'a kaçırmıştır²⁴⁶. Nur Ahmet ve Sabit Damolla, Kâşgar'ı geri alabilmek için mücadele etmişse de bunu başaramamıştır²⁴⁷. Kâşgar Eskişehir'i ele geçiren Tungan kuvvetleri, 14 Şubat 1934'te eski yenilgilerin intikamını alırcasına şehri, iki gün boyunca yağmalamış ve takriben 2.000 kişiyi katletmiştir. Bu Tungan saldırısı üzerine Nur Ahmet Can, Yenişehir'in Yenişehir bölgesine çekilmiştir. Sabit Damolla ise Yarkent bölgesine çekilmiştir. Hoten emirlerinden Emir Abdullah, 2 Nisan 1934'te yardım için kuvvetleri ile beraber Yarkent'e gelmişse de Tungan saldırısı sonucunda öldürülmüştür. Tungan saldırısını önlemek için Nur Ahmet Can'ın mücadelesi de sonuç vermemiş ve 12 Nisan 1934'te Tungan kuvvetleri, içeride Nur Ahmet Can'ın da bulunduğu 500 kişiyi kılıçtan geçirerek Yenişehir'i ele geçirmiştir²⁴⁸.

Tunganların Kâşgar'a saldırması sonrasında önce Yenişehir'a sonra İrkeştam'a kaçan Hoca Niyaz Hacı, Tunganların Yenişehir'a saldırmasından önce Mart 1934'te Kâşgar Hükûmeti'nin üyeleri ve Başbakan Sabit Damolla'ya gönderdiği mektupta Sovyetlerle anlaşacağını ve Kâşgar Hükûmeti'nin dağıtılmasını talep etmiştir. Ancak toplanan Kâşgar Hükûmeti'nin üyeleri, bu isteğini reddettiği gibi Hoca Niyaz Hacı'yı da vatan haini olarak ilan etmiştir²⁴⁹. Talebinin reddedildiğini öğrenen Hoca Niyaz Hacı, Tungan saldırısı sonrası Yarkent'e çekilen Sabit Damolla üzerine harekete geçmiştir. Sabit Damolla ve Kâşgar Hükûmeti'nin önde gelen liderlerini yakalamıştır. Ancak Mehmet Emin Buğra, Hoca Niyaz Hacı kuvvetlerin atlatarak Hoten'e kaçmayı başarmıştır²⁵⁰. Hoca Niyaz Hacı'nın esir aldığı Sabit Damolla ve Adalet Bakanı Şerif Karî, Çinliler tarafından Temmuz 1934'te idam edilmiştir.²⁵¹ Bu gelişmelere bakıldığında Sovyetlerin veya Sheng Shih-tsai'nin Kâşgar Hükûmeti'nin dağıtılması noktasında çok fazla gayret sarf etmediklerini söylemek yanlış olmayacaktır. Kâşgar, 6 Nisan 1934'te

²⁴⁶ Hayit, **Türkistan: Rusya ile Çin Arasında**, s.320.

²⁴⁷ Thomsen-Glover, *a.g.m.*, s.444.

²⁴⁸ Thomsen-Glover, *a.g.m.*, s.446. Emir Abdullah ile en uzun süre kalıp en son öldürülenler Afganlılardır. Bkz. Buğra, **Doğu Türkistan'ın Hürriyet Davası**, s.45.

²⁴⁹ **Yash Türkistan**, 1935, S.LXXI, s.19-25; Hayit, **Türkistan: Rusya ile Çin Arasında**, s.320-322; Forbes, **a.g.t.**, s.556-559.

²⁵⁰ Hayit, **Türkistan: Rusya ile Çin Arasında**, s.322; Buğra, **Doğu Türkistan'ın Hürriyet Davası**, s.45.

²⁵¹ Hayit, **Türkistan: Rusya ile Çin Arasında**, s.322; N. Vakar, "The Annexation of Chinese Turkestan", **The Slavonic and East European Review**, C.XIV, S.40, 1935, s.122.

Tunganlar tarafından ele geçirilmiş, Hükûmetin önde gelenleri ise Hoca Niyaz Hacı'ya bağlı kuvvetler tarafından yok edilmiş veya esir olarak alınmıştır²⁵².

Ma Chung-ying, 6 Nisan 1932'te takriben 10.000 kişilik kuvvet ile birlikte Kâşgar'a gelmiştir. Bu kuvvetlerin yarısına yakını Türklerden oluşuyordu. Rakibi olan Sheng Shih-tsai'nin kuvvetleri ise Çinli, Beyaz Rus, Moğol ve Sovyet kuvvetlerinden oluşmaktaydı. İki tarafın kuvvetleri kıyaslandığında Ma Chung-ying'in kuvvetleri daha güçlü ve disiplinli olsa da Sheng'in avantajı ise Sovyetlerin hava desteği veriyor olmasından kaynaklanmaktaydı. Ma Chung-ying, Kâşgar'dan sonra Yenihisar ve Yarkent bölgelerini ele geçirmiş daha sonra Sarıgöl bölgesini işgal etmiştir. Bu gelişmeler üzerine Hoca Niyaz Hacı'nın elinden kaçmayı başarıp Hoten'e gelen Mehmet Emin Buğra, Tunganlara barış teklif etmişse de Tunganlar bunu reddetmiştir. 12 Haziran 1934'te Tungan kuvvetleri, Hoten'i ele geçirmiştir. Şehirde yağmalama hareketlerine girişmemişlerse de Hotenlilerin lideri Mehmet Emin Buğra'yı yakalamak için peşinden asker göndermiştir. Karia bölgesine kaçan Mehmet Emin Buğra, Tunganları atlatarak buradan İngilizlerin hâkimiyeti altında bulunan Hindistan'ın Ladak şehrinin başkenti Lah şehrine gitmiştir. Burada sığınma işlemleri tamamlandıktan sonra Srinagar'a gitmesine izin verilmiştir²⁵³.

Kâşgar Hükûmeti'nin yıkılmasından sonra Doğu Türkistan'ın güney bölgelerinde hâkimiyet, Tunganların eline geçmiştir. Bundan sonra Ma Chung-ying ile Sheng Shih-tsai'nin mücadelesi başlamıştır. Ma Chung-ying'in Maralbaşı'ndaki kuvvetlerine Sheng'in hava destekli taarruzundan sonra Ma Chung-ying, Kâşgar'daki kuvvetlerini Hoten'e çekmiştir²⁵⁴. Bundan sonraki gelişmeler tam bir sırdır. Kuvvetlerin Hoten'e çekilmesini söyledikten sonra Ma Chung-ying'in Hoten'e gitmesi beklenirken Ma Chung-ying, Sovyetlere teslim olmuştur²⁵⁵.

Ma Chung-ying'in sığınması konusu muamma olsa da Sovyetlerin Ma Chung-ying'i kabul etmesi hiç enteresan değildir. Çünkü Sovyetler, her ne kadar Sheng Shih-tsai'yi çıkarları gereği desteklese de onun ileride Sovyetlere sırtını dönme ihtimalini göz

²⁵² Hayit, **Türkistan: Rusya ile Çin Arasında**, s.322.

²⁵³ Forbes, **a.g.e.**, s.222-223.

²⁵⁴ Forbes, **a.g.e.**, s.224.

²⁵⁵ Ma Chung-ying'e İrkeştam'a giden yolun ilk aşaması olan Ming Yoluna kadar Kâşgar'daki Sovyet Konsolosluğu Sekreteri M. Konstantinov eşlik etmiştir. Forbes, **a.g.e.**, s.225 not 178.

önünde bulundurarak bu durumu bir koz olarak kullanmayı düşünmüştür²⁵⁶. Ma Chung-ying'in Sovyetlere sığınmasından sonra onun görevine kayınbiraderi Ma Hu-shan geçmiştir. Ma Hu-shan, Taklamakan Çölü'nün güney sahalarından Kargalık, Çarlık ve Kansu bölgelerini içine alan geniş bir coğrafyayı hâkimiyeti altına almıştır. Ancak işin ilginç tarafı Sheng'e bağlı kuvvetler, Ma Hu-shan'a bağlı kuvvetlere karşı herhangi bir müdahalede bulunmamıştır. Daha sonra ise Tunganlar, Eylül 1934'te Çinlilerle ateşkes anlaşması imzalanmış ve böylece Çinliler ile Tunganlar arasındaki düşmanlık geçici olarak son bulmuştur²⁵⁷.

²⁵⁶ J. Degras, **Soviet Documents on Foreign Policy, 1917-1941**, C.III, (y.y.), London 1953, s.85. Ma Chung-ying'in Sovyetlere sığınması sonrasındaki durumuyla ilgili olarak bkz. Hedin, **Big Horse's Flight**, s.240-241; "*The Rebellion in Chinese Turkestan*", **JRCAS**, C.XXII, S.1, London 1935, s.102; Fleming, **a.g.e.**, s.301; Maillart, **a.g.e.**, s.232; Forbes, **a.g.e.**, s.227.

²⁵⁷ Forbes, **a.g.e.**, s.228.

II. BÖLÜM

SOVYET RUSYA, GUO-MİN-DANG VE KOMÜNİST ÇİN ÜÇGENİNDEKİ DOĞU TÜRKİSTAN

A. SOVYET DESTEKLİ SHENG SHİH-TSAİ YÖNETİMİNDE DOĞU TÜRKİSTAN

1. 1934 Sonrasında Tunganların Doğu Türkistan'ı İstila Etmesi

1934 yılı itibariyle Doğu Türkistan'a bakıldığında; Doğu Türkistan Türk-İslâm Cumhuriyeti devrilmiş, liderlerinin bir kısmı öldürülmüş, bir kısım ise bölgeden göç etmek zorunda kalmıştır. Bu ortamda Doğu Türkistan'da hâkim iki büyük güç dengesi oluşmuştur. Bunlar; Ma Chung-ying'in Sovyetlere sığınması sonrası Hoten'de bulunan ve Tunganların başına geçen Ma Hu-shan'a bağlı 36. Tümen, diğeri ise Sovyetlerin desteklediği ve Urumçi'ye hâkim, Sheng Shih-tsai'dir. Bu iki kuvvet, Eylül 1934'de ateşkes anlaşması imzalandıktan sonra bölgede derin bir sessizlik başlamıştır. Temmuz 1934'ten sonra Ma Hu-shan, Hoten bölgesinden Tarım havzasının bulunduğu bölgeye çekilmiştir. İşte bu gelişme, Türk Müslümanların Ma Hu-shan hâkimiyeti altına girmesine neden olmuştur. Tarım havzasında hâkimiyeti ele geçiren Ma Hu-shan, burada 1934 yılına kadar hüküm sürmüştür. Bu dönem içinde Türk Müslümanlar, Tunganların hâkimiyeti altında yaşamıştır. Bu nedenle Batılılar, 1934-1937 yılları arasındaki bu döneme “Tunganistan” adını vermiştir¹. Buradaki yönetim hakkındaki bilgiler ancak bölgeye giden seyyahlardan ve İngiliz Başkonsolos Yardımcısı Gillet'in yazdığı raporlardan öğrenilebilmiştir².

Ma Hu-shan, bölgede diktatör gibi hareket etmiş ve Doğu Türkistan'da Çin hâkimiyetini yeniden oluşturmak için gayret sarf etmiştir³. Ma Hu-shan, Müslüman biri olmasına rağmen yönetimde dinî duyguları ön plana çıkartmamıştır. Sadece İslâmî duyguları, Sovyetlerin İli ve Tarım havzasının Ruslaştırma politikaları güttüğü dönemde ön plana çıkartmıştır. Ma Hu-shan, Sovyet aleyhtarı olduğu kadar Japon aleyhtarlığı da

¹ Heissig, *a.g.e.*, s.130.

² W. Filchner, *A Scientist In Tartary*, Faber and Faber, London 1939, s.222; Fleming, *a.g.e.*, s.263.

³ Fleming, *a.g.e.*, s.263; Kamal, *a.g.e.*, s.130.

yapmıştır. Nankingg Hükûmeti'ne bağlılığını bildirdikten sonra onlardan yardım talep etmiştir⁴.

Uygurların Aştin Yol dedikleri Doğu Türkistan'ın güney bölgelerinde Tungan hâkimiyeti, bölge insanına ağır yükler getirmiştir. Uyguladıkları ağır vergi yükü yüzünden bu bölgeden yıllık 1.000 külçe altın vergi toplamışlardır. Bu sebeple Çar Çan'da yaşayan Doğu Türkistanlıların 1/3'ü dağlara kaçmak zorunda kalmıştır⁵. Ma Hu-shan'ın hâkim olduğu bölgede, böyle ağır bir vergi yükü getirmesinin kendince sebepleri vardı. Çünkü 10.000 asker ve 10.000 at besleyen ve bölgenin en güçlü ordusuna sahip bu askerler, sürekli eğitim ile meşgul oldukları için tüketici bir yapıya sahipti. Bu nedenle 36. Tümen denilen bölgenin en güçlü ordusunu beslemek için halkı sömürmekten başka bir alternatifleri yoktu. Bu sömürü sebebiyle Uygurlar zaman zaman ayaklansalar da elindeki güç sayesinde Ma Hu-shan, bunları kısa sürede bastırabilmiştir⁶.

Ma Hu-shan, diğer bölgelere de yayılma hevesinde olduğu için sürekli asker toplama işine girişmiş ve Uygurlu gençler, zorla askere alınmıştır. Zaten ağır vergi yükü altında ezilen halkın elinden gençlerin alınması, tarım faaliyetlerini aksattığı gibi vergilerin de ödenemez hâle gelmesine neden olmuştur. İpek üretimi ve yeşim (mermer) madeni faaliyetleri de durma noktasına gelmiştir. Geleneksel Türk el sanatı motifleri ile üretim yapılan halıcılık sektöründe de Türk motiflerinin yerini Çin motifleri alınca üretim kalitesi düşmüştür⁷.

Ma Hu-shan'ın, bu şekilde sıkı bir askerî eğitim içine girmesinin en temel nedeni Kâşgar'a saldıracak olmasından kaynaklanmaktaydı⁸. Ma Hu-shan, Ma Chung-ying'in Hoten'e döneceğini ve ordusunun başında Sheng Shih-tsai'ye karşı mücadele edeceğini düşünüyordu. Ancak gözden kaçırdığı olay ise Sovyetlerin bölgede hâkim olmak için Sheng'e karşı Ma Hu-shan'ı kullanıyor olmasıydı. Çünkü Sovyetler, Sheng'in olası bir ihanetini göz önünde bulundurarak güney bölgelere hâkim Tunganları destekler görmüştür. Doğu Türkistan'ın güney bölgelerinde Ma Hu-shan'a karşı ilk huzursuzluk, 1935 yılında Çarlık bölgesindeki Uygurlar tarafından başlatılmıştır. Bu ayaklanma,

⁴ Nyman, **a.g.e.**, s.109; Aubin, *a.g.m.*, s.10.

⁵ Filchner, **a.g.e.**, s.254-255.

⁶ Fleming, **a.g.e.**, s.263.

⁷ Maillart, **a.g.e.**, s.226; Krishna Menon, **Delhi-Chungking**, Cumberledge, Bombay 1947, s.105.

⁸ E. K. Maillart, "*Dictature doungane: Réarmement a Khotan*", **L'illustration**, 27 Ağustos 1938, s.553-556; Fleming, **a.g.e.**, s.300.

Tunganlar tarafından kısa sürede bastırılmıştır. Bir diğer ayaklanma ise aynı yıl askerler arasında baş göstermiştir⁹. Bir taraftan fazla vergiler yüzünden halkın nefreti, diğer taraftan Ma Chung-ying'in dönmeyeceğinin anlaşılması ve Tungan askerlerinin rahatsızlığı, Ma Hu-shan'ın hâkimiyetini iyice zayıflattığı gibi muhaliflerini de çoğaltmıştır. Bu durum üzerine Ma Hu-shan, kendisine muhalif olanları idam ettirmiştir¹⁰.

2. 1937 İhtilâli ve Doğu Türkistan'ın Sovyet Etkisi Altına Girmesi

Kâşgar Hükûmeti'nin dağılmasından sonra Sovyet destekli Sheng Shih-tsai, Ma Chung-ying'e karşı zafer kazanmışsa da tam olarak bölgede hâkimiyeti ele geçirememiştir. Ma Chung-ying'in Sovyetlere sığınması sonrası bölgenin en büyük askerî gücü, Ma Hu-shan'ın eline geçmiştir. Sheng'in hâkim olduğu bölgeler ise derin bir sessizliğe bürünmüştür. Sheng'in yapması gereken hâkimiyeti tam olarak ele geçirmek ve bu doğrultuda Nanking Hükûmeti'nden habersiz Sovyetlerle ilişkilerini geliştirmeye yönelik anlaşma yapmak olmuştur¹¹. Bu anlaşma ile Sovyetler, bölgenin ekonomik kaynaklarını ele geçirmeyi düşünmüş ve bölgeyi tamamen kendi hâkimiyeti altına almayı hesaplamıştır. Bu doğrultuda bölgede; yol, uçak pistleri ve hangarlar yaptığı gibi bölgeye mühendisler göndererek, bu bölgeyi doğudaki güvenlik bölgesi hâline getirmiştir¹².

Sheng Shih-tsai, Sovyetler ile Ocak 1936 yılında ayrıca gizli bir anlaşmaya da imza atmıştır. Bu gizli anlaşma çerçevesinde Sovyetler, Sheng'e ekonomik, askerî ve siyasi destek verdikleri gibi Sheng'in Sovyetlerle olan bağlantısını daha da güçlü hâle getirmiştir¹³. Bu yakınlaşma sonrası Sovyetlerin bölgede eğitim, sağlık, inşaat ve askerî alanlarda faaliyetlere geçtiği görülmektedir¹⁴. Doğu Türkistan'da Sovyetlerin uyguladığı

⁹ Fleming, **a.g.e.**, s.267, 284-285; Maillart, **a.g.e.**, s.194.

¹⁰ Filchner, **a.g.e.**, s.292,310.

¹¹ Whiting, *a.g.m.*, s.28-29; Chen Tien-fong, **a.g.e.**, s.173-174; Chan, *a.g.m.*, s.251; Oguchi Goro, "The Chinese Muslim Struggle in the Northwest", **Moko**, C.IX, S.9, Tokyo 1942, s.17-18; Tu Chung-yüan, **Sheng Shih ts'ai yu hsin Hsin-chiang**, Sheng-huo shu-tian, Hankow 1938, s.934.

¹² Barmine, **a.g.e.**, s.231-232; B. Svanidze, **My Uncle, Joseps Stalin**, (y.y.), New York 1953.

¹³ "Russian Penetration info Sinkiang", **MW**, C.XXVI, S.4, 1936, s.414-415.

¹⁴ Dallin, **a.g.e.**, s.100; Chen Tien-fong, **a.g.e.**, s.174-175; M. Cable, "The New Dominion", **JRCAS**, C.XXXV, S.1, 1938, s.16; N. L. D. McLean, "Sinkiang Today", **International Affairs**, C.XXIV, S.3, Temmuz 1948, s.380-381.

politikalar bazı bölgelerde tepkiyle karşılaşırken bazı yerlerde tepkiye neden olmamıştır¹⁵.

Kâşgar Hükûmeti'nin dağılması sonrasında bölgeyi eline geçiren Ma Chung-ying'in Sovyetlere sığınması sonrası Kâşgar bölgesini Khung Cheng-han ile birlikte işgal eden Mahmud Muhitî'yi halk lider olarak görmeye başlamıştır. Bu durumun farkında olan Sheng Shih-tsai, ülkedeki hâkimiyetini pekiştirmek ve Türklerin tepkisini çekmemek için Mahmud Muhitî'yi Kâşgar'ın komutanlığına, Ma Shao-wu'yu ise tekrar valilik görevine getirmiştir. Ancak bu atamalardan memnun olmayan Sheng, bir ay sonra bölgenin vali ve komutanlık görevine Liu Pin'i atamıştır. Böylece Ma Shao-wu, valilikten Mahmud Muhitî ise komutanlıktan olmuştur¹⁶.

Hıristiyan asıllı olan Liu Pin'in bölgeye gelmesinden sonra ortam daha karışık hâle gelmiştir. İyi bir Çin milliyetçisi olan Liu Pin, İslâmî kural ve kaidelerden de habersiz bir politika izlemiştir. Bu durum halkta huzursuzluğa neden olmuştur¹⁷. İşte bu siyaset, Kâşgar bölgesinde tekrar milliyetçilik duygularının harekete geçmesine neden olmuştur. Doğu Türkistan'ın içinde bu olaylar yaşanırken Doğu Türkistan dışında da bazı gelişmeler baş göstermiştir. Bunlar, Kâşgar Hükûmeti'nin yurtdışına kaçabilen ve muhacerette bulunan üyeleri tarafından başlatılmıştır. Bu kişiler, Doğu Türkistan'daki durumu yeniden değerlendirmek ve dış destek bulabilmek için Afganistan'ın başkenti Kabil'de bir araya gelmiştir¹⁸.

Afganistan'da yapılan bu görüşmelere daha sonra takma isimle gizlice gelen Mehmet Emin Buğra da katılmıştır. Japon elçisi ile görüşen Buğra, Japonların kendisine destek vermeleri hâlinde Doğu Türkistan Cumhuriyeti'nin nasıl kurulabileceğini onlara anlatmıştır. Buğra, kurmayı düşündüğü bu devletin liderliğine ise General Mahmud Muhitî'yi teklif etmiştir¹⁹. Bu esnada Sheng Shih-tsai'nin hayata geçirmeyi düşündüğü ateistlik politikası, 1936 yılının sonlarına doğru ülkenin güney bölgelerinde de yayılmaya başlamıştır²⁰. Mahmud Muhitî bu fikirleri önleyebilmek için gizli bir teşkilat kurarak

¹⁵ Seven Hedin, **The Silk Road**, Routledge&Sons, London 1938, s.166; Sheng, **a.g.e.**, s.178.

¹⁶ J. Hultvall, **Mission och revolution i Centralasien**, Gummessons, Stockholm 1981s.153.

¹⁷ Forbes, **a.g.e.**, s.246.

¹⁸ Whiting, **a.g.m.**, s.35-36.

¹⁹ Hayit, **Türkistan: Rusya ile Çin Arasında**, s.313; Whiting, **a.g.m.**, s.36.

²⁰ Hedin, **The Silk Road**, s.300.

Sovyet etkisinin Kâşgar'a girmesini engellemeye çalışmıştır²¹. Sheng, Kâşgar bölgesinde zayıfladığına kanaat getirince Mahmud Muhitî'yi yakalamak istemiştir. Bunun üzerine Mahmud Muhitî, 2 Nisan 1937'de Yenihisar ve Yarkent üzerinden Hindistan'a kaçmıştır²². Bu olay üzerine halk isyan etmiştir. Aynı anda Yarkent ve Yenihisar'da Mahmud Muhitî'ye bağlı askerler de isyana başlamıştır. Bu isyan neticesinde Sovyet taraftarı olan veya Sovyetler Birliği'nde eğitim görmüş olan memurlar da öldürülmüştür. İhtilâl sonrasında Mahmud Muhitî'nin subaylarından Kiçik Ahun ve Abdul Niyaz komutasında ele geçirilen bölgelerde bağımsız bir Türk yönetimi kurulmuştur²³.

30 Mayıs 1937'de ise Kiçik Ahun liderliğindeki takriben 1.500 kişiden oluşmuş Uygur birliği, Kâşgar Eskişehir'i ele geçirmiş ve halk, onları kurtarıcı olarak karşılamıştır²⁴. Bu olaylar, Sheng Shih-tsai'yi iyice köşeye sıkıştırmıştır²⁵. 2 Haziran 1937'de Ma Hu-shan'a bağlı Tunganların 1. Tugayı, ihtilâli bastırmak için Kâşgar'a gelmiştir²⁶. Kiçik Ahun, kuvvetleri ile beraber Aksu bölgesine çekilmiştir. Ma Hu-shan ve kurmayları, Kâşgar-Hoten bölgesini ellerinde tutmayı bir can simidi olarak görmüş, olası bir zor durumda bu bölgeden Hindistan'a kaçmayı hesaplamıştır. Nitekim Mayıs 1937'de Ma Hu-shan'ın düşündüğü Sovyet müdahalesi gerçekleşmiştir²⁷. Sovyetlerin bu müdahalesi, ihtilâlcilerin de kaderini tayin etmiştir. Ağustos 1937'de Sovyet destekli Sheng kuvvetleri, Aksu bölgesini elinde bulunduran Kiçik Ahun kuvvetlerine saldırmıştır. Bu saldırıda Kiçik Ahun ve Abdul Niyaz kaçmayı başarmışsa da ihtilâlciler ağır bir darbe almıştır. Olaydan sonra Tungan kuvvetleri arasında ayrılıklar su yüzüne çıkmış²⁸ ve Tunganlar, 7 Eylül 1937'de Kargalık'tan Hindistan'a kaçmıştır²⁹.

Gelişmeler sonrasında ihtilâlciler, Yarkent tarafına çekilmek zorunda kalmıştır. Sheng Shih-tsai'nin kuvvetleri daha sonra Sovyet uçaklarının da desteğiyle³⁰ Yarkent

²¹ Forbes, **a.g.e.**, s.248.

²² "Islam in Kashgar", **JRCAS**, C.XXIV, S.4, London 1937, s.729.

²³ Muhammed Said İsmâil-Muhammed Aziz İsmâil, "Moslems in the Soviet Union China", **JPRS**, S.3936, 19 Eylül 1960, s.12-13; Hayit, **Türkistan: Rusya ile Çin Arasında**, s.324; "Doğu Türkistan Genel Kurmay Başkanı Mahmut Muhitî'nin İnkılap Önderimiz Hoca Niyaz Hacı İle Birlikte Geçirdiği Günleri ve Tercüme Hali", **Doğu Türkistan**, S.15, Ekim 1981, s.15.

²⁴ Forbes, **a.g.e.**, s.250.

²⁵ Vasel, *a.g.m.*, s.14-15.

²⁶ Forbes, **a.g.e.**, s.251.

²⁷ Whiting, *a.g.m.*, s.51; Karahoca, **a.g.e.**, s.16.

²⁸ "Rebellion in Sinkiang: The Tungans lose Kashgar", **The Times**, London, 5 Ocak 1938.

²⁹ Kao Han-jen, **The Imam's Story**, Green Pagoda Press, Hong Kong 1960, s.93-98; M. R. Khan, **Islam in China**, National Academy, Delhi 1963, s.63-67.

³⁰ Forbes, **a.g.e.**, s.254.

bölgesinde bulunan ihtilâlciler üzerine hareket etmiş ve 9 Eylül 1937’de Yarkent, Sheng’in eline geçmiştir. 15 Eylül 1937’de ise Abdul Niyaz yakalanarak öldürülmüştür³¹. Sheng’in bir sonraki hamlesi ise Hoten ve Tunganların elinde bulunan diğer bölgelere yönelik olmuştur. Saldırı sonrasında Tunganların son kalıntıları da Tibet’in güney taraflarına kaçmıştır. Böylece Sheng, Sovyet desteğiyle hem Türk ihtilâlcileri ortadan kaldırmış hem de Tungan kuvvetlerinin güney bölgelerindeki hâkimiyetine son vermiştir³².

Sheng Shih-tsai, Türklerin başlattığı 1937 ihtilâlini bastırdıktan ve Ma Hu-shan’ın Hindistan’a kaçmasından sonra yapması gereken en önemli iş olarak gördüğü Doğu Türkistan’ı tam olarak hâkimiyeti altına alma girişimlerine başlamıştır. Ekim 1937’nin başlarında Kumul bölgesine Sovyetlerin girmesiyle bu bölgedeki hâkimiyeti elinde bulunduran Yolbars Han kaçınca Kumul bölgesinde faal durumda bulunan Uygur ayaklanması da bastırılmıştır³³. Kuça bölgesinde bulunan Kırgız ayaklanmasını bastırmak için de Ekim 1937’nin sonlarına doğru kuvvet göndermiştir³⁴. İsyanı da bastırınca isyancılar lidersiz kalmıştır. Böylece Sheng, Doğu Türkistan’da yönetimi ele geçirdiğinden beri ilk defa ülkeyi hâkimiyeti altına almıştır. Ancak Sheng’in bu hâkimiyeti kendi başına sağladığını söylemek mümkün değildir³⁵.

Sheng Shih-tsai’nin Doğu Türkistan’a hâkimiyetinde Sovyet desteği açıkça göze çarpar. Ancak Sovyetlerin de kendince bölge üzerinde hâkimiyet kurma teşebbüsleri vardı. Sovyetler, Japonya’nın Türkistan’a gelebileceğinden endişe duymuştur³⁶. Bunun için de kendilerini nüfûz alanı oluşturarak savunabileceklerini düşünmüştür³⁷. Yine Doğu Türkistan’da kurduğu nüfûzu kırabilecek en büyük gücün Nankingg Hükûmeti olduğunu bildikleri için de Nankingg’den izin almadan³⁸ askeri bir birliği Doğu Türkistan’a yerleştirmiştir. Sovyetler, Çin’in Doğu Türkistan’da nüfûz etkisini ortadan kaldırmak

³¹ Hayit, **Türkistan: Rusya ile Çin Arasında**, s.324.

³² “*Rebellion in Sinkiang: The Tungsans lose Kashgar*”, **The Times**, London 5 Ocak 1938.

³³ Boorman-Howard, **a.g.e.**, C.IV, s.59; Vasel, *a.g.m.*, s.23.

³⁴ Forbes, **a.g.e.**, s.256.

³⁵ Karahoca, **a.g.e.**, s.16.

³⁶ O. E. Clubb, **Twentieth Century China**, Columbia UP, London 1965, s.172-173.

³⁷ Lattimore, **Pivot of Asia**, s.80; O. Lattimore, “*The Kimono and the Turban*”, **Asia**, C.XXXVIII, Mayıs 1938, s.274-275; M. R. Norins, **Gateway to Asia: Sinkiang**, John Day, New York 1944, s.16-17; Clubb, **Twentieth Century China**, s.172-173.

³⁸ Whiting, *a.g.m.*, s.51. Krş. için bkz. Chiang Kai-shek, **Soviet Russia in China: A Summing up at Seventy**, (y.y.), New York 1970, s.99-103.

istediği gibi Doğu Türkistan'da Sovyet nüfûzunu hâkim kılacak tedbirler de almaya çalışmıştır. Bunun için de Kansu, Ningsia ve Tsinghai bölgelerinde hâkim olan “Beş Ma’lar” olarak bilinen Tungan birliklerini ve bölgede yaşayan Türklerin Sheng’e karşı girişebilecekleri isyan hareketlerini önlemeye çalışmıştır³⁹.

Sovyetlerin 1937’de Kumul’a yerleştirdikleri 8. Alay, Doğu Türkistan’ın Sovyetler tarafından işgalinin ilk adımı olarak kabul edilebilir. Sovyetlerin Kumul’a yerleşmesinden sonra, Japonya ve Nankingg Hükûmeti arasında başlayan gerginlik sonrası 7 Temmuz 1937’de patlak veren Marco Polo Köprüsü olayı sonrası Japonya’nın Çin’in kuzey bölgelerinde hızlı bir şekilde ilerlemeye başlaması, Sovyetleri tedirgin etmiştir. Bunun üzerine Çin’e yardım etmeye başlamıştır⁴⁰. Bu ortamda Çin’in Sovyetlere ayak direme şansı yoktu. Bu sebepten Sovyet yardımına muhtaç olduğu için istemediği hâlde Sovyetlerin Doğu Türkistan’a asker göndermesine ve uçak fabrikası kurulmasına müsaade etmiştir. Sovyetler, bu askerî üsler sayesinde bölgede ekonomik olarak güçlü olan nüfûzunu askerî olarak da arttırmıştır⁴¹.

Ülkenin güney bölgeleri ekonomik olarak İngilizlerin hâkimiyeti altındaydı. Ancak İngilizler, bölgenin Çin’in elinde kalmasını istedikleri için bölgede çıkan ayaklanmalarda isyancıları değil, Çin’i desteklemiştir⁴². Buna rağmen Sovyetler İngilizleri, Doğu Türkistanlılar ile işbirliği ile suçlanmış ve İngiliz Başkonsolosunu boykot etmiştir⁴³. İngilizlerin posta işleri dâhi sıkı kontrol altına alınmış, İngiliz tebaası olup Yarkent ve Hoten bölgesinde yaşayan Hindular, bu bölgelerden kovularak kışın ortasında Himalayalara çekilmek zorunda bırakılmıştır⁴⁴. Doğu Türkistan’da misyonerlik faaliyetleri yapan İsviçrelielerin propagandaları da engellenmiştir⁴⁵. Doğu Türkistan piyasasında söz sahibi olan İngilizlerin, bu çıkarlarını ve faaliyetlerini çöktürmek için

³⁹ Sheng, **a.g.e.**, s.256.

⁴⁰ Clubb, **Twentieth Century China**, s.219-220; Wu, **China and the Soviet Union**, s.257-258, 269; O. Lattimore, “China’s Turkestan-Siberia Supply Road”, **Pacific Affairs**, C.XIII, Aralık 1940, s.393-412; A. L. Strong, “Airplane from the USSR”, **Asia**, C.LXII, S.1, Ocak 1942, s.28-31; F. F. Liu, **A Military History of Modern China, 1924-49**, UP, Princeton 1956, s.168.

⁴¹ Whiting, *a.g.m.*, s.62; Sheng, **a.g.e.**, s.258; W. Skrede, **Across the Roof of the World (Over Verdçns Tak)**, Staples Press, London 1954, s.48-49.

⁴² Teichmann, **a.g.e.**, s.191-192; W. Burton, “Tug-of-war in Cental Asia, I: Sinkiang Center of Intrigue”, **Asia**, C.XXXV, 1935, s.518-519; Davidson, **a.g.e.**, s.110-111; J. Chen, **The Sinkiang Story**, Macmillan, New York 1977, s.184.

⁴³ Wu, **China and the Soviet Union**, s.258.

⁴⁴ **The Times**, London 1 Haziran 1939.

⁴⁵ Hultvall, **a.g.e.**, s.207-211.

Türkistan coğrafyasında birçok ekonomik mala ihtiyaç duyulmasına rağmen⁴⁶ Sovyetler, düşük fiyat politikası takip ederek Doğu Türkistan'a mal göndermiştir⁴⁷.

Sovyetler, bu politika ile zaten güçlü oldukları Doğu Türkistan piyasasında daha da güçlü hâle gelmiştir. Sheng Shih-tsai'nin güney bölgelerde hâkim olmasından sonra izlediği politikalar, Sovyetleri İngilizler karşısında güçlü hâle getirmiştir. Sovyetler, bölgede sadece ticari olarak da varlıklarını devam ettirmek istememişlerdir. Aynı zamanda bölgenin doğal kaynaklarına da sahip olmak istemiştir. Vusu şehrinde bulunan petrol rezervi üzerine 1935'te kuyular kazılmış ve 1939 yılında buradan petrol üretimine başlanmıştır⁴⁸. ABD'nin Urumçi Başkonsolosu O. Edmund Clubb, Sovyetlerle ortak olarak Borotala Nehri kenarında Uranyum çıkardıklarından da bahsetmektedir⁴⁹.

Sovyetlerin bölgedeki yeraltı kaynaklarını nasıl işlediği veya ne kadar çıkardığı tam olarak bilinmese de 1940 yılında imzalanan Kalay Madeni Anlaşması sonrası Doğu Türkistan ekonomisinin tamamen Sovyetlerin kontrolü altına girdiği söylenebilir. Böylece Sheng Shih-tsai'nin kurduğu hükümet; Sovyet yanlısı, Japon aleyhtarı bir hükümet hâline dönüşmüştür. Sheng, altı köşeli yıldız Doğu Türkistan'ın amblemi olarak kabul etmiş⁵⁰ ve ülkenin birçok alanında yeni düzenlemeler yapmaya başlamıştır⁵¹. Bu düzenlemeler genelde İngiliz aleyhtarı ve Sovyet yanlısıydı. Sheng'in hâkimiyetini daha güçlü hâle getirmek için muhaliflere yönelik politikası doğrultusunda 435 kişi çeşitli bahanelerle öldürülmüştür. Bunlar içinde Hoca Niyaz Hacı, Mahmud Muhitî, Ma Hushan, Ma Shao-wu, Kazak, Tatar ve Moğol ileri gelenleri ile Doğu Türkistan Genel Sekreteri Çinli Huang Han-Chang'da vardı. Bunlardan bir kısmı öldürmüştü, bir kısmı hapsedilmiş veya Sovyetler Birliği'ne götürülmüştü⁵².

Sovyetler bu suretle Sheng'e muhalif grupları ortadan kaldırdıktan sonra Sheng, tamamen Sovyetlerin kontrolüne altına girmiştir. Moskova'da Stalin ile üç defa görüşmüş

⁴⁶ Whiting, *a.g.m.*, s.65.

⁴⁷ Forbes, *a.g.e.*, s.262.

⁴⁸ Forbes, *a.g.e.*, s.263.

⁴⁹ O. E. Clubb, **China and Russia: The "Great Game"**, Columbia UP, New York 1971, s.320.

⁵⁰ Clubb, **China and Russia**, s.286.

⁵¹ Boorman-Howard, *a.g.e.*, C.III, s.122; Dallin, *a.g.e.*, s.102; Cable, *a.g.m.*, s.13; Forbes, *a.g.e.*, s.268.

⁵² Whiting, *a.g.m.*, s.52-53; Sheng, *a.g.e.*, s.179-180.

ve Stalin'in kendisini çok iyi bir şekilde ağırladığından bahsetmektedir. Bu görüşme sonrasında Sheng artık ülkeyi Sovyet müsteşarlar ve polislerin kontrolünde yönetmiştir⁵³.

1934-1942 yılları arasında Doğu Türkistan'da hâkimiyet süren Sheng Shih-tsai'nin yönetim tarzında Stalin'in etkisi oldukça göze çarpar. Sovyet siyaseti gereğince dışa karşı fırsatçı bir politika takip edilirken, iç siyasette ise baskıya dayanan bir yol takip edilmiştir. Ama Sheng'in siyaseti de Sovyet siyasetine benzer bir yol takip etmesine rağmen çok fazla tepki çekmeden işlerini yürüten bir çizgi göstermekteydi⁵⁴. Sheng yönetimi Sovyetlere sırtını dayayan, silah gücüyle devleti kontrol altında tutmaya çalışan bir yönetim şekliydi. 1934'de Kâşgar Hükûmeti'nin yıkılması sonrası Sheng, bazı Müslümanları göstermelik makamlara getirmiştir. Ancak bu olay, bazı yazarlar tarafından abartılarak nakledilmiştir⁵⁵. Hoca Niyaz Hacı gibi halkın gözünde itibarını kaybetmiş bazı kişilere verilen makamlar daha sonra alınmakla kalmamış, 1937'de Sovyetler tarafından bu kişiler toplu bir şekilde ortadan kaldırılmış ve bu yaşananlar halkı şaşkına çevirmiştir⁵⁶.

1937-1941 yılları arasında ekonomik olarak güçlü olan toprak sahipleri, devlet dairelerinde Türklere yardımcı olan memurlar, halkın dinî duygularını canlı tutmaya çalışan hocalar veya dinî eser okuyan Müslümanlar yakalanarak hapsedilmiştir⁵⁷. Bu yakalananların bir kısmı idam edilmiş, bir kısmı ise Altaylardaki altın madenlerindeki ağır işlerde çalıştırılmıştır. Bu kişiler akşamları şehirden geçirilerek halka, sizler de bunlar gibi suç işlerseniz sonunuz onlar gibi olur havası vermişlerdir⁵⁸. Bu siyaset, yerleşik hayat sürdüren şehir ve köy hayatında etkili olmuşsa da dağlık bölgelerde yaşayan ve göçebe bir hayat süren Kırgız ve Kazakları çok fazla etkilememiştir. Bu nedenle Altay ve Tanrı Dağları bölgesinde yaşayan Kazaklar üzerinde siyasetini

⁵³ Sheng, **a.g.e.**, s.206; Whiting, *a.g.m.*, s.69.

⁵⁴ Forbes, **a.g.e.**, s.274. Sheng'in bu 8 yıllık dönemi için başarılı bir siyasi çizgi çizdiğini ve Doğu Türkistan'ın gelişiminin önünü açan reformlara imza attığını ileri süren yazarlar da vardır. bkz. Rossabi, **a.g.e.**, s.442; Norins, **a.g.e.**, s.101; A. mlf., "The New Sinkiang: China's Link with the Middle East", **Pacific Affairs**, C.XV, S.4, C.XV, S.4, Aralık 1942, s.457-470; Lattimore, **Pivot of Asia**, s.72-73; Tu Chung-yüan, **a.g.e.**, s.80-84; Whiting, *a.g.m.*, s.127, 137; Davidson, **a.g.e.**, s.112-117; Chen, **a.g.e.**, s.186-192.

⁵⁵ Sheng yönetiminin Müslümanlara verdikleri göstermelik makamların detayları için bkz. Lattimore, **Pivot of Asia**, s.73; Chen, **a.g.e.**, s.185; Norins, *a.g.m.*, s.463; Norins, **a.g.e.**, s.93; Barber-Hanwell, *a.g.m.*, s.103; Chan, **a.g.t.**, s.165.

⁵⁶ G. Wheeler, **The Modern History of Soviet Central Asia**, Weidenfeld&Nicolson, London 1964, s.143.

⁵⁷ McLean, *a.g.m.*, s.381.

⁵⁸ Forbes, **a.g.e.**, s.279.

oturtamadığı için Sheng Shih-tsai'nin Kazaklarla başı belaya girmiştir⁵⁹. Bu bölgedeki Kazaklarla problem yaşamaya başlaması, Sovyetlerin kolektifleştirme politikası sebebiyle Doğu Türkistan'a kaçmak zorunda kalan binlerce Kazak'ın bölgeye gelmesinden sonra başlamıştır⁶⁰. Bu kaçış sebebiyle Rusya'daki hayvancılık faaliyetlerinde ciddi bir düşüş yaşanmıştır⁶¹. Sovyetlerden kaçan bu Kazaklar, Doğu Türkistan'ın Cungarya bölgesine yerleşmiştir. Sovyetler, 1934 yılında Doğu Türkistan'a müdahale ettikten sonra bu bölgede yaşayan Kazakları, Sheng, kontrolü altına almaya çalışmıştır⁶². Bu müdahale sonrası Cungarya bölgesinde yaşayan 16.000 civarındaki Kazak, bu defa da Doğu Türkistan'dan göç ederek Gasköl bölgesine yerleşmiştir⁶³.

Kazakların bundan sonraki ayaklanması hakkında çok fazla bilgi yoktur. Buradaki olaylarla ilgili bilgi ancak Türkiye'ye göç edenler tarafından verilen bilgilere dayanır. Bu bilgilere göre Gasköl bölgesine gelen Kazaklar arasında üç farklı merkez oluşmuştur. Sheng Shih-tsai yönetimine karşı oluşmuş bu üç oluşumun liderliklerini Tanrı Dağı bölgesine Alibek Hâkim ve Yunus Hacı; Gasköl bölgesinde Hüseyin Teyci⁶⁴ ve Sultan Şerif Teyci; en önemli direnişi ise Altay bölgesinde Osman Batur başlatmıştır⁶⁵.

1936 ve 1944 yılları arasında Sheng Shih-tsai yönetimine karşı çok büyük bir direniş olmasa da küçük çaplı direnişler yaşanmıştır⁶⁶. Alibek Hâkim, Yunus Hacı, Hüseyin Teyci ve Sultan Şerif'in Gasköl ve Tanrı Dağı bölgesindeki direnişleri hakkında çok fazla şey bilinmese de⁶⁷ Altay bölgesinde Osman Batur'un verdiği mücadele önemlidir. Kasım 1940'da bu ayaklanma genişleyerek İli, Çöğçek ve Altay şehirleri ile güneyde yaşayan Uygurların çoğunlukta olduğu Aksu bölgesine sıçramıştır⁶⁸. Bu

⁵⁹ Sheng, **a.g.e.**, s.181; Hayit, **Türkistan: Rusya ile Çin Arasında**, s.211.

⁶⁰ Wheeler, **a.g.e.**, s.131; Caroe, **a.g.e.**, s.172; Goldfrey Lias, **Kazak Exodus**, Evans Brothers, London 1956, s.61-62, 71-72; G. Krist, **Alone Through the Forbidden Land**, Readers Union, Londra 1939, s.139-163.

⁶¹ M. Holdsworth, "*Soviet Central Asia, 1917-1940*", **Soviet Studies**, C.III, S.3, Ocak 1952, s.266.

⁶² McLean, *a.g.m.*, s.381.

⁶³ Lias, **Kazak Exodus**, s.71-72; Karahoca, **a.g.e.**, s.18.

⁶⁴ Moğollar döneminden beri kullanılan Teyci kelimesi yönetici anlamına gelmektedir. Ayrıca Oyratların kabile liderlerine de "Teyci" denilmektedir. Hünteyci ise büyük han anlamına gelmektedir. Bkz. Kazybek İslambekov, **Halife Altay'ın Hayatı ve Eserleri**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1999, s.12 not 29.

⁶⁵ Lias, **Kazak Exodus**, s.72-73, 76-77, 91-92; Karahoca, **a.g.e.**, s.16-18; Boorman-Howard, **a.g.e.**, C.III, s.46-47; Osman Batur'un hayatı ve mücadelesi için bkz. Kul, **a.g.t.**

⁶⁶ Lias, **Kazak Exodus**, s.81-85.

⁶⁷ Lias, **Kazak Exodus**, s.73; İsmail-İsmail, "*The Muslims In the Soviet Union*", s.12; McLean, *a.g.m.*, s.382.

⁶⁸ Sheng, **a.g.e.**, s.218.

ayaklanmanın güneye kadar yayılması önemlidir. 1937 ayaklanmasından beri güneyde Sheng yönetimine karşı böyle bir ayaklanma başlamamıştır.

Bölgede yaşanan gelişmeler dikkate alındığında Sheng Shih-tsai'nin ilerici olarak tanımlanmasının abartıdan ibaret olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Birçok yol yapılmış, telgraf şebekeleri genişletilmiş, ekonomik olarak kısmen istikrar sağlanmış, Sovyetlerin etkisiyle eğitim ve kültür alanında gelişmeler kaydedilmiştir⁶⁹. Bunlara rağmen Sheng yönetiminin uyguladığı baskı ve polis gücüne dayanan yönetimi, Doğu Türkistan'da Sheng yönetimine karşı ayaklanmaların çıkmasına neden olduğu için bu devri, ilerici bir devir olarak nitelendirmek fazlaca hayalperest bir yorum olur.

3. İkilemler Arasındaki Sheng Shih-tsai Yönetiminin Yıkılması ve Guo-Min-Dang Yönetimin Güçlenmesi

Sovyetlerin 1934 ve 1937 yıllarında Sheng Shih-tsai yönetimine yardım etmesi sonrasında Doğu Türkistan, Sovyet kontrolüne girmiştir. Kasım 1940'da Sovyetlerle imzalanan Kalay Madenleri Anlaşması sonrası bölgede hâkimiyetini güçlendiren Sovyetlerin etkisini kıran önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bu gelişmelerden biri, Çin için hayati öneme sahip⁷⁰ Sovyetler ile Japonya arasındaki saldırmazlık anlaşmasınının 13 Nisan 1941'de imzalanmasıdır. Japon düşmanı olan Sheng, bu anlaşmadan hiç hoşlanmasa da⁷¹ Sovyetlere karşı gelebilecek güçte olmadığı için bu anlaşmayı kabul etmek zorunda kalmıştır. Bir diğer önemli gelişme de Hitlerin, Haziran 1941'de Sovyetler Birliği'ne saldırması olmuştur. Dengelerin değiştiğinin farkında olan Sheng, bir taraftan Doğu Türkistan'da Sovyet yönetim tarzının devamını sağlarken, diğer taraftan ülkeyi tekrar Kıt'a Çin'ine bağlamak için Guo-Min-Dang yönetimi ile gizlice görüşmelere başlamıştır⁷².

Sheng Shih-tsai ve onun gibi düşünenlerin nazarında çok güçlü ve yenilmez bir orduya sahip olan Sovyet ordusu, Almanlar karşısında büyük kayıplar vererek Ural

⁶⁹ Lattimore, **Pivot of Asia**, s.75; Cable, *a.g.m.*, s.13-14; Lias, **Kazak Exodus**, s.74-75, 78. Krş. için bkz. E. Bacon, **Central Asians under Russian Rule: A Study in Cultural Change**, Cornell UP, New York 1966, s.191; A. Emiloğlu, "Changes in the Uighur Script During the Past Fifty Years", **CAJ**, C.XVII, S.1, Wiesbaden 1973, s.128-129; T. G. Winner, **The Oral Art and Literature of the Kazakhs of Central Asia**, Duke Universty Press, Durham N.C 1958, s.14-42.

⁷⁰ A. Werth, **Russia At War, 1941-45**, Barrie&Rockliff, London 1964, s.121.

⁷¹ Lattimore, **Pivot of Asia**, s.72.

⁷² Whiting, *a.g.m.*, s.80-81.

Dağları bölgesine çekilmiştir. Batı bölgelerinde zor durumda kalan Sovyetler, 1941’de Chungking⁷³ Hükûmeti’ne haber göndererek askerî yardımları kestiğini bildirmiştir⁷⁴. Bu gelişmeler, Sheng’in Sovyetlere karşı bakış açısını değiştirmesine neden olmuştur. Sovyetlerin güç kaybetmesi, Altay bölgesinde bulunan Kazakları da yeniden harekete geçirmiştir⁷⁵.

7 Aralık 1941’de güç dengesini değiştirecek bir başka önemli gelişme yaşanmıştır. Japonya, Pearl Harboart saldırısı ile ABD’ye savaş açmıştır. Milliyetçi Çin lideri Chang Kai-shek, Japonya’nın bu savaşı kazanamayacağını düşünmüştür⁷⁶. Bu yeni gelişme sonrasında ABD’ye yakınlaşarak Çinli Komünistler ile mücadele edebileceğini ve içinde bulunduğu zor durumdan çıkabileceğini hesaplamaya başlamıştır⁷⁷. Guo-Min-Dang yönetimi harekete geçerek Sheng Shih-tsai ile Mart 1942’de gizlice görüşmüştür⁷⁸. Bu görüşmede Chu Shao-liang, Sheng’e Moskova ile ilişkilerini kesmesini ve Guo-Min-Dang yönetimi ile hareket etmesi hâlinde ABD’den gelecek maddi yardımlara kendisinin de ortak edileceğini bildirmiştir⁷⁹. Bu görüşme sonrası Sheng, Guo-Min-Dang yönetimi ile ilişki kurmuş ve ortak hareket etmeye başlamıştır⁸⁰.

Sheng Shih-tsai ile Guo-Min-Dang yönetimi arasında yapılan görüşmeler, 1942 yaz mevsimi boyunca devam etmiştir. Bu görüşmeler, Chu Shao-liang ile yapılmış ve Mayıs ile Temmuz ayında; biri özel diğeri resmi olmak üzere Urumçi’de iki görüşme gerçekleştirilmiş⁸¹ ve Sheng’in daha önce yaptıklarının affedildiği belirtilmiştir⁸². Görüşmeler 5 Ekim 1942’de sonuçlanmış ve Doğu Türkistan, tekrar Çin Cumhuriyeti’ne bağlanmıştır. Sovyetlerin, Komünist Çin ile ilişkileri devam ederken, Milliyetçi Çin’e

⁷³ Nanking 1937’de Japonlar tarafından ele geçirilince yeni başken Chungking olmuştur.

⁷⁴ R. C. North, **Moscow and Chinese Communists**, UP, Stanford 1953, s.18 vd.

⁷⁵ Jackson, **a.g.e.**, s.53; İsmail-İsmail, “*The Muslims In the Soviet Union*”, s.14; Lias, **Kazak Exodus**, s.102-103; Karahoca, **a.g.e.**, s.18.

⁷⁶ Chiang Kai-shek, **Soviet Russia in China**, s.103; Whiting, *a.g.m.*, s.82.

⁷⁷ Whiting, *a.g.m.*, s.82; R. C. North, **Chinese Communism**, Weidenfeld&Nicolson, London 1966, s.167-168.

⁷⁸ H. Wei, **China and Soviet Russia**, UP, Princeton 1956, s.145. Krş. İçin bkz. Clubb, **China and Russia**, s.323; Lattimore, **Pivot of Asia**, s.79.

⁷⁹ Clubb, **China and Russia**, s.323; B. J. Esposito, “*China’s West in the 20th Century*”, **Military Review**, C.LIV, S.1, 1974, s.72.

⁸⁰ Chan, **a.g.t.**, s.163; Whiting, *a.g.m.*, s.83, 94; Sheng, **a.g.e.**, s.240; Whiting-Sheng, **a.g.e.**, s.292-301; Forbes, **a.g.e.**, s.288 not 203; A. Whiting, “*The Story of Sinkiang*”, **Amerasia**, 15 Aralık 1944, s.357-360.

⁸¹ Whiting, *a.g.m.*, s.84; Clubb, **China and Russia**, s.324-325.

⁸² Whiting, *a.g.m.*, s.85; Clubb, **China and Russia**, s.325; Chiang Kai-shek, **Soviet Russia in China**, s.101; Lattimore, **Pivot of Asia**, s.79.

yakınlaşan Sheng, hem Guo-Min-Dang yönetimine sadakatini göstermek için hem de kendisine karşı darbe yapmak ihtimali bulunan Sovyet yanlısı ilericiler denilen -içlerinde Mao Tse-min ve Tu Chung-yüan'ın da bulunduğu- kişileri idam ettirmiştir⁸³. Sovyetler, bölgeyi Sheng'in söylediği gibi kavgalı gürültülü bir şekilde üç ay içerisinde değil takriben bir yıl sonra ancak Ekim 1943'te boşaltmıştır. Hatta Sovyet kuvvetleri, bölgeden kuvvetlerini çekerken İli bölgesinde tankları ile gövde gösterisi yaparak çekilmiştir⁸⁴.

Ekim 1943'te Sovyet birliklerinin bölgeden çekilmesi sonrasında Sheng Shih-tsai, Doğu Türkistan'da güçsüz hâle gelmiştir. Bu güçsüzlüğün farkında olan Sheng, tekrar yeni bir hamle yaparak Sovyetlerle yeniden ilişkilerin kurulması gerektiğinin farkına varmıştır. Bu doğrultuda 11 Ağustos 1943'te memurları olağanüstü toplantıya çağırarak Guo-Min-Dang ile ilişkisi olan tüm memurları tutuklamıştır⁸⁵. Böylece Sheng, yeni bir temizlik harekâtına girişmiş ve bölgede sıkıyönetim ilan ederek Guo-Min-Dang üyelerini hapsedmiştir⁸⁶. Bu hamlelere rağmen Sovyetlerden istediği desteği alamayan Sheng, hem askerî hem de siyasî olarak iyice yalnız kalmıştır. Bölgede iyice güçsüz kalan Sheng'i Guo-Min-Dang yönetimi, 29 Ağustos 1944'de görevden alarak yerine geçici olarak General Chu Shao-liang'ı getirmiştir. Guo-Min-Dang yönetimi, Sheng'i başkent Chungking'de Orman ve Tarım Bakanlığı'na atamış ve ülkedeki tüm askerî birliklerin başkanlığını Chang Kai-shek'in yaptığı Milliyetçi Çin Askerî İşler komisyonluğuna bağlandığını bildirmiştir⁸⁷. Sheng, 11 Eylül 1944'te yeni görevinin başına geçmek için Doğu Türkistan'dan ayrılmıştır⁸⁸. Böylece 10 yıl hüküm sürdüğü Doğu Türkistan'da geride 100.000 yakın insanın tutuklandığı, binlerce insanın katledildiği bir devir sona ermiştir⁸⁹.

⁸³ J. Myrdal-G. Kessle, **The Silk Road**, Gollancz, London 1980, s.212; Whiting-Sheng, **a.g.e.**, s.287-290, 291-292; Whiting, *a.g.m.*, s.94 not 13.

⁸⁴ Chiang Kai-shek, **Soviet Russia in China**, s.102; Sheng, **a.g.e.**, s.264-266; Whiting, *a.g.m.*, s.86-91.

⁸⁵ Lattimore, **Pivot of Asia**, s.80; Clubb, **China and Russia**, s.329.

⁸⁶ Clubb, **China and Russia**, s.329; Lattimore, **Pivot of Asia**, s.80-81; Whiting, *a.g.m.*, s.91.

⁸⁷ Clubb, **China and Russia**, s.330; Chiang Kai-shek, **Soviet Russia in China**, s.102; F. Bridges, "Dynamite in Sinkiang", **Current History**, C.IX, Temmuz 1945, s.45.

⁸⁸ Lattimore, **Pivot of Asia**, s.74; Sheng, **a.g.e.**, s.201; Davidson, **a.g.e.**, s.118.

⁸⁹ Clubb, **China and Russia**, s.330; Chen, **a.g.e.**, s.199; Whiting, *a.g.m.*, s.94.

B. GUO-MİN-DANG YÖNETİMİNİN ÇÖKÜŞÜ VE KOMÜNİST ÇİN'İN DOĞU TÜRKİSTAN'A HÂKİM OLMASI

1. Guo-Min-Dang Yönetiminin Doğu Türkistan Politikası

Guo-Min-Dang yönetimi, Eylül 1944'te Sheng Shih-tsai'yi Orman ve Tarım Bakanı olarak Chungking'e çektikten sonra geçici olarak göreve gelen Chu Shao-liang, 1911'den beri ilk defa Doğu Türkistan'a merkezden atanan umumi vali olmuştur⁹⁰. Chungking Hükûmeti, 1944-1948 yılları arasında genel valilik sistemini kaldırarak yerine hükümet başkanlığı sistemini getirmiştir. Chungking Hükûmeti'nin Urumçi'ye gönderdiği ilk başkan olan Wu Chung-hsin, Ekim 1944'te görevine başlamıştır⁹¹. Wu Chung-hsin, Çin sınırları içinde yaşayan farklı milletlerin Büyük Çin Devleti bünyesinde erimeye mahkûm olduğunu savunan bir uç düşünceyi savunmuştur⁹².

Wu Chung-hsin, göreve başladıktan sonra bazı siyasî tutukluları serbest bırakmıştır⁹³. Ancak serbest bırakılan kişiler, Sheng Shih-tsai'nin Sovyetlere tekrar yaklaşmak için hapse attığı Guo-Min-Dang yönetimi üyeleri ve memurlarından oluşmuştur⁹⁴. Bu serbest bırakılanlar arasında Türkler yoktu. Wu Hükûmeti'nin bir diğer önemli sorunu da hızlı bir şekilde bozulan ekonomi ve yüksek enflasyon olmuştur. Sheng'in Sovyetlerden uzaklaşıp, Guo-Min-Dang yönetimine yakınlaşmaya başlamasından sonra ekonomi bozulmaya başlamıştır⁹⁵. Guo-Min-Dang yönetimi, bölgede yaşanan ekonomik sıkıntıları çözmek için "Kuzeybatı Terakki Teşekkülü" adında bir işletme kurmuşsa da⁹⁶ değişen çok bir şey olmamıştır⁹⁷.

Guo-Min-Dang yönetiminin Doğu Türkistan hâkimiyeti sonrasında ülkenin birçok bölgesine Çinli Tungan askerleri yerleştirilmiştir. Ekonomik olarak zaten zor durumda olan halk, bu asker yerleştirme politikasından oldukça rahatsız olmuştur. Halkın

⁹⁰ Gültepe, *a.g.m.-I*, s.52.

⁹¹ Lattimore, *Pivot of Asia*, s.86.

⁹² Buğra, *Doğu Türkistan'ın Hürriyet Davası*, s.41; Li Tung-fank, "Are the People of Sinkiang Turki?", *Altai*, C.1, S.2, Chungking 25 Nisan 1945; Chiang Kai-shek, *China's Destiny*, Macmillan, New York 1947, s.12-13; Lattimore, *Pivot of Asia*, s.86; Wu Ai-chen, "Will China Lose its Far West?", *Asia*, C.XXXIX, 1939, s.675.

⁹³ Forbes, *a.g.e.*, s.300; E. Lattimore, "Behind the Sinkiang Incident", *FES*, New York 3 Mayıs 1944, s.81.

⁹⁴ Lattimore, *Pivot of Asia*, s.86; Whiting, *a.g.m.*, s.104.

⁹⁵ Lattimore, *Pivot of Asia*, s.175-176; Whiting, *a.g.m.*, s.99; Chen, *a.g.e.*, s.204.

⁹⁶ A. D. Barnett, *China on the Eve of the Communist Takeover*, Thames&Hudson, London 1963, s.240.

⁹⁷ Lattimore, *Pivot of Asia*, s.86 not 65; Chen, *a.g.e.*, s.204.

“İşgal Ordusu” dediği bu ordu, vergilerini Çin’in bastırduğu paralardan almayıp, ürün olarak almıştır⁹⁸. Guo-Min-Dang yönetiminin bir başka icraatı ise eski vali Chin Shu-Jen dönemindeki gibi bölgeye Çinli göçmenler yerleştirmeye başlamasıdır. Sheng Shih-tsai döneminde halkı yatıştırmak için terkedilen Çinli göçmen yerleştirme siyaseti⁹⁹ bu dönemde tekrar uygulamaya konulmuştur¹⁰⁰. Bu suretle Doğu Türkistan’daki nüfus yapısını Çinlilerin lehine değiştirmek amaçlanmıştır. Guo-Min-Dang yönetimi ise tepkiyi azaltmak için daha fazla tarım ürünü elde edebilmek için bu göçmenleri yerleştirdiğini izah etmeye çalışmıştır. Gelen Çinliler, önce Kitai bölgesine daha sonra ise Kazakların yoğun olarak bulunduğu Cungarya bölgesine yerleştirilmiştir¹⁰¹. Bu politika doğrultusunda Kazak topraklarına Çinlilerin gelmesi sebebiyle Kazaklar, topraklarından zorla çıkartılmıştır¹⁰².

Guo-Min-Dang yönetiminin kötü ekonomi politikasının sonucu enflasyonun yükselmesi, memurların eziyeti ve rüşvetçiliği, bölgedeki nüfus yapısının değiştirmeye yönelik Çinli göçmen siyaseti, Çin’e düşmanlığın artmasına neden olmuştur. Wu Chung-hsin’in görevden alınmasından sonra Chang Chih-chung getirilmiştir. Chang’dan sonra Doğu Türkistan Hükûmet Başkanlığına Chungking’de yaşayan Guo-Min-Dang yönetimi yanlısı olduğu söylenen Uygur asıllı Mesut Sabri Baykozi getirilmiştir. Ancak Mesut Sabri Baykozi, Guo-Min-Dang yönetimi yanlısı olmasına rağmen uygulanan yanlış siyaseti çok sert bir şekilde eleştirmiştir. Hatta Guo-Min-Dang yönetiminin Doğu Türkistan’a yönelik politikasının 1932 ihtilâline neden olan Çin sömürgesinden farklı olmadığını söylemiştir¹⁰³.

2. Kazakların Üç Vilayet İhtilâli ve Doğu Türkistan Cumhuriyeti’nin Kurulması

Doğu Türkistan’da yaşayan Kazaklar, 1934-1942 yılları arasında çok büyük isyanlara dönüşmese de Sheng Shih-tsai’nin uyguladığı baskı ve zulüm politikasına karşı ayaklanmışlardır. Ancak 1940 yılından sonra bu isyanının Osman Batur önderliğinde

⁹⁸ Lattimore, *Pivot of Asia*, s.85, 178-179; Chen, *a.g.e.*, s.204-206.

⁹⁹ E. Lattimore, “*Report on Sinkiang*”, *FES*, C.XIV, S.7, New York 11 Nisan 1945, s.79.

¹⁰⁰ Whiting, *a.g.m.*, s.99-100; Chen Tien-fong, *a.g.e.*, s.178.

¹⁰¹ Lattimore, *Pivot of Asia*, s.179-180.

¹⁰² Clubb, *Russia and China*, s.364-365.

¹⁰³ Mesut Sabri Baykozi, “*Regarding Politics in the Northwest*”, *Altai*, 25 Nisan 1945’den alıntı Lattimore, *Pivot of Asia*, s.84; Buğra, *Doğu Türkistan’ın Hürriyet Davası*, s.41-42.

genişleyerek; İli, Çöğçek ve Altay bölgelerinde güçlü bir hâlde büyüdüğü görülmüştür. 1938 yılında Sovyetlerin Sheng'e yardım etmesinden sonra bu üç bölgede hâkimiyet Moskova destekli Sheng'in eline geçmiştir. Hatta Kazaklar, Sheng hâkimiyetine girmemek için Altayların yüksek bölgelerine çekilerek, 1942-1943 kışını, Doğu Türkistan-Moğolistan sınırında bulunan Tayinköl'de geçirmiştir¹⁰⁴.

Sheng Shih-tsai'nin Sovyetlerle arasının bozulmasından sonra doğal kaynaklar yönünden zengin olan İli, Çöğçek ve Altay bölgesindeki hâkimiyetini kaybetmemek için bu bölgedeki Türkleri desteklemeye başlamıştır. Ancak bu destek, doğrudan Sovyetler Birliği tarafından yapılmayıp, yapılan yardımlar Moğolistan Halk Cumhuriyeti üzerinden gerçekleştirilmiştir. 1943 yılında Osman Batur, Moğolistan vekilleri ile Sovyetlerin Kazakistan'dan gönderdiği iki Kazak vekil arasında Tayinköl'de görüşme yapmıştır. Bu görüşmelerin içeriği tam olarak bilinmese de görüşme sonrası Osman Batur ve arkadaşlarına Moğolistan sınırında güvenli bir bölge tahsis edildiği ve silah yardımıyla bulunduğu bilinmektedir¹⁰⁵. Moğolistan'ın bu yardımına karşılık Osman Batur da Moğolların hayvanlarını Doğu Türkistan'ın bazı bölgesinde otlatmalarına izin vermiştir¹⁰⁶.

Kazakların bu politikası sebebiyle Sheng Shih-tsai yönetimi, Altay Kazaklarının yaşadığı bölgeye ve hayvanlarına saldırmak yoluyla cevap vermeye çalışmıştır. Sheng kuvvetleriyle Osman Batur kuvvetleri arasındaki çatışmalar, Aralık 1943'ten itibaren şiddetlenmeye başlamış ve çatışmalar neticesinde Osman Batur'a bağlı kuvvetler, Mart 1944'e kadar Sheng kuvvetlerine ağır darbeler indirmiştir. Çatışmaya mahal olan yerler Osman Batur'un ele geçmiştir¹⁰⁷. Bunun üzerine Çin, Sovyetleri protesto etmiştir. Ancak Sovyetler, Doğu Türkistan'a yardım ettikleri şeklindeki iddiaları reddetmiştir. Sınır bölgesinde bunlar yaşanırken Çin'in Kazakları daha da kızdıracak bir hareketi ortaya çıkmıştır. Çin, yayınladığı emir doğrultusunda Kitai bölgesindeki askerlerine takviye kuvvet sağlamak amacıyla Kazaklardan 10.000 asker istemiştir. Bunun üzerine Kazak direnişi daha da artmıştır¹⁰⁸.

¹⁰⁴ Boorman-Howard, **a.g.e.**, C.III, s.47.

¹⁰⁵ Boorman-Howard, **a.g.e.**, C.III, s.47; Chiang Kai-shek, **Soviet Russia in China**, s.102.

¹⁰⁶ Hayit, **Türkistan: Rusya ile Çin Arasında**, s.328.

¹⁰⁷ Club, **Russia and China**, s.366; Whiting, *a.g.m.*, s.102; "Kazakh Rebellion in Sinkiang", **Amerasia**, C.VIII, 29 Aralık 1944, s.371.

¹⁰⁸ Forbes, **a.g.e.**, s.311.

Kazakların Osman Batur önderliğinde başlattıkları direniş hareketi, aslında bir devlet kurmaya yönelik bir politika içermiyordu. Ancak bu durum 1944 sonbaharından sonra değişmiştir. Sheng Shih-tsai'nin Chungking'e gitmesinden sonra İli Vadisinde yaşayan Kazakların ve Kırgızların da içinde bulunduğu büyük bir ayaklanma çıkmıştır. Uzun zamandır Çin'in uyguladığı politikaya karşı sessiz kalan İli halkı, hatta içinde Müslüman olmayan unsurların da¹⁰⁹ destek verdiği büyük bir ihtilâle dönüşmüştür. Bu ihtilâle daha sonra "Üç Vilâyet İhtilâli" denmiş ve Doğu Türkistan tarihinde daha önce hiç örneği görülmemiş bir ihtilâle dönüşmüştür¹¹⁰.

İli Vadisi, Doğu Türkistan'ın en zengin ve en verimli arazilerine sahip bölgesidir. İli bölgesindeki sıkıntılar Sheng Shih-tsai'nin 1942 yılında Sovyetlerden uzaklaşma siyaseti ile doğru orantılıdır. 1942'den sonra Sovyetler ile olan ticari ilişkilerin durma noktasına gelmesi sonucunda ellerinde bulunan canlı hayvan ve hammaddeleri satacakları pazar bulamayınca ekonomik olarak zayıflama başlamıştır. Böylece ellerindeki mallar değersiz hâle gelmiştir. Bu ekonomik zayıflığa bir de Çin'in uyguladığı ağır vergi yüklerinin binmesi ve yüksek enflasyon da eklenince halk, bu duruma artık dayanamaz hâle gelmiştir. Bu baskı sebebiyle birçok kişi, Sovyetler Birliği'ne kaçmak zorunda kalmıştır. Sovyetler bu dönemde Osman Batur ve arkadaşlarını Moğolistan sınırında muhafaza ederken diğer taraftan da kendisine sığınan Doğu Türkistanlıları da muhafaza etmiştir¹¹¹.

Sovyetler Birliği'ne kaçan Doğu Türkistanlılar, 1943 yılında Kazakistan'ın başkenti Alma-Atı'da "Doğu Türkistan Türkleri Millî Kurtuluş Komitesi'ni" (DTTMKK) kurmuşlardır. Bu komite, Guo-Min-Dang yönetimi ve Sheng Shih-tsai'ye karşı muhalif bir tavır takınmıştır¹¹². İli bölgesindeki küçük gruplar Çin'e karşı direniş cepheleri oluşturmuş¹¹³ böylece Kazakların Altay ve Çöğçek bölgelerinde başlattıkları ayaklanma, Eylül-Ekim 1944'te İli bölgesine sıçramıştır¹¹⁴. Daha sonra Kaş Nehri'nin kıyısında bulunan Nılkı ihtilâli, bu ihtilâli takip etmiştir. Bu ayaklanmanın Sovyetlerin desteği ile

¹⁰⁹ I. C.Y. Hsü, *The Ili Crisis: A Study of Sino-Russian Diplomacy*, Tho Clarendon Press, Oxford 1965, s.158-188; N. N. Mingulov, "The Uprising in North-West Xin-jiang, 1944-1949", *CAR*, C.II, S.2, Alma Atı 1962, s.183.

¹¹⁰ Forbes, *a.g.e.*, s.312.

¹¹¹ Mingulov, *a.g.m.*, s.183.

¹¹² Lee Fu-hsiang, *a.g.t.*, s.67.

¹¹³ Davidson, *a.g.e.*, s.122.

¹¹⁴ Forbes, *a.g.e.*, s.314.

çıkacağı iddia edilmişse de Sovyetler, bu iddiaları kabul etmemiştir¹¹⁵. İhtilalciler başlangıçta lider eksikliği yaşamışlarsa da bu lider eksikliğini daha sonra Ahmetcan Kasimî ile doldurulmuştur¹¹⁶. Tahsil görmek için Sovyetler Birliği'ne giden Kasimî, 1938 yılında Doğu Türkistan'a dönmüştür¹¹⁷. Nılkı ayaklanması sonrasında arkadaşlarıyla beraber siyasi liderliği ele geçirme girişimi içine girmiştir¹¹⁸.

Nılkı ihtilalcileri, Kasım 1944'te üzerlerine gönderilen Guo-Min-Dang birliklerini yenerek Gulca'nın kenar mahallelerine kadar ulaşmışlardır. Bu gelişme üzerine paniğe kapılan Guo-Min-Dang yönetimi, Gulca'da örfi idare ilan etmiş ve terör hareketleri başlatmıştır. Şehrin diğer bölgelerindeki Çin askerleri ancak bir hafta direnebilmiştir. 12 Kasım 1944'te artık şehrin birçok yerinde yeşil renkli bayraklar dalgalanmıştır. İhtilalciler şehri kontrol altına aldıklarına kanaat getirdikten sonra askerî karargâh kurmuş ve geçici bir hükümet kurmak için harekete geçmiştir¹¹⁹. 15 Kasım 1944'de Özbek asıllı Alihan Töre başkanlığında Bağımsız Doğu Türkistan Cumhuriyeti kurulmuştur. Ancak aradan çok kısa bir zaman sonra Sovyet destekli DTTMKK'nın ilerici lideri Ahmetcan Kasimî ortaya çıkmıştır¹²⁰.

İli ihtilâli ve lider kadrosu düşünüldüğünde bu ihtilalcileri iki gruba ayırmak mümkündür. İhtilalcilerin sayı olarak en büyük grubunu Nılkı ihtilalcileri oluşturmuştur. Bu grup daha muhafazakâr ve Türkçü olarak nitelendirilebilir. Ancak bunların sayısı fazla olsalar da teşkilatlanma konusunda oldukça zayıftırlar¹²¹. İkinci grup ise liderliğini Ahmetcan Kasimî'nin yaptığı gruptur. Grubun mensupları eğitimlerini Sovyetler Birliği'nde yapmış, ilerici denilen, sol görüşe mensup ve Doğu Türkistan'da Türklerin dışında yaşayan grupların varlığını devam ettirmekten yanaydılar. Bu ihtilâlde ilk hedef hâline gelenler ise Çinliler ile Guo-Min-Dang üyesi memur ve askerler olmuştur¹²².

¹¹⁵ H. L. Moore, **Soviet Far Eastern Policy, 1931-45**, UP, Princeton 1945, s.276; M. Beloff, **Soviet Policy in the Far East, 1944-51**, OUP, London 1953, s.97; Chen Tien-fong, **a.g.e.**, s.281; Lee Fu-hsiang, **a.g.t.**, s.66; Chen, **a.g.e.**, s.208-210; Dallin, **a.g.e.**, s.364.

¹¹⁶ Mingulov, *a.g.m.*, s.184.

¹¹⁷ Chen, **a.g.e.**, s.246-247; Beloff, **Soviet Policy in the Far East**, s.98; D. H. McMillen, **Chinese Communist Power and Policy in Xinjiang, 1949-1977**, Colorado&Folkestone, Westview 1979, s.22.

¹¹⁸ Chen, **a.g.e.**, s.212.

¹¹⁹ Chen, **a.g.e.**, s.214; Mingulov, *a.g.m.*, s.184.

¹²⁰ Mingulov, *a.g.m.*, s.184; Gültepe, *a.g.m.-I*, s.53. Hayit, *a.g.m.*, s.38'de bu devletin kuruluş tarihini 7 Ağustos 1944 olarak vermektedir.

¹²¹ Forbes, **a.g.e.**, s.324.

¹²² Ahadjan Qasim, "*Wo men tsai min-tsu wen-t'i chung ti ihsieh ts'o-wu (Some of Our Mistakes With Regard to the Nationalities Question)*", **Hsin-Hua Yüeh-Paok**, C.I, S.4, Pekin Şubat 1950, s.883.

DTTMKK'nın 15 Kasım 1944'te devletin kurulması sonrasında ihtilâli yürüten Türkçü-İslâmcı grup ile Çin'e karşı ortak hareket etme, birlik sağlamak noktasında taviz vermeyen bir siyaset yolu izleme ve daha fazla destek nasıl sağlanabilir noktasında birleştikleri söylenebilir. İli bölgesindeki ihtilâlin başarılı olmasından sonra ihtilâlciler, bu defa ihtilâli diğer bölgelerde yaymak niyeti ile Altay ve Çöğçek bölgelerine doğru ilerlemişlerdir. 30 Kasım 1945'te elde edilen başarılar sonrasında ihtilâl, Cungarya bölgesine de sıçramıştır¹²³. Kazakların lideri konumunda bulunan Osman Batur, hem ihtilâle destek verdiğini hem de Doğu Türkistan Cumhuriyeti'nin hizmetinde olduğunu belirtmiştir. İli'deki ihtilâl devam ederken Osman Batur, Altay ve Çöğçek bölgesini ele geçirmiştir¹²⁴.

Altay bölgesi dışında önderliğini Alibek Hâkim'in yaptığı Tanrı Dağlarının orta ve doğu kesimindeki Kazak grubu da Guo-Min-Dang birliklerine saldırıya geçerek Manas'a doğru harekete geçmiştir. Böylece Urumçi'nin doğu ve batısı ile Tanrı Dağlarının kuzeyindeki yol üzerindeki kasabaları ele geçirmeyi başarmıştır¹²⁵. Doğu Türkistan'daki Çin Hükûmeti, yenilgiye sebep olarak Sovyet parmağı olduğu iddiasında bulunmuş ve buna delil olarak da Sovyet silahlarını göstermiştir¹²⁶. 1945 yılının ilk yarısında gelişen olaylar dikkatli izlendiğinde Sovyetlerin etkili olduğunu söylemek mümkündür. Doğu Türkistan Cumhuriyeti yönetimi, Suiting'i ele geçirdikten ve İli vadisinde denetimi tam olarak ele geçirdikten sonra 5 Ocak 1945'te "Gulca Beyannamesi" olarak bilinen bir bildiri yayımlamıştır¹²⁷. Guo-Min-Dang yönetimi, bu beyannamenin altında yatan gerekçenin sadece Guo-Min-Dang düşmanlığı olamayacağını bunun aynı zamanda Çin düşmanlığı olduğunu da belirtmiştir¹²⁸. Bu iddialar ne olursa olsun İli ihtilâlinde bir Çin düşmanlığı olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır¹²⁹. Ancak şunu belirtmek gerekir ki ilerici grubun kendilerine rakip olarak gördükleri Alihan Töre, Hâkim Bey Hoca ve diğer din adamları grubunu saf dışı

¹²³ Forbes, **a.g.e.**, s.331.

¹²⁴ Hayit, **Türkistan: Rusya ile Çin Arasında**, s.328.

¹²⁵ Ramazan Dönmez, "*Türkistanlılar Türkiye'ye Nasıl Geldi?*", **Osman Batur**, Haz. Hızırбек Gayretullah, Orda Yayınları, İstanbul (t.y.), s.13.

¹²⁶ Werth, **a.g.e.**, s.74-79, 493-508, 519.

¹²⁷ Mingulov, *a.g.m.*, s.185.

¹²⁸ Lee Fu-hsiang, **a.g.t.**, s.67-68.

¹²⁹ "*National Minorities: Sinkiang*", **China News Analysis**, C.VIII, Hong Kong 7 Ekim 1955, s.2.

bırakıldıktan sonra Çinlilere yönelik önceden yapılan hareketlerden ve sözlerden uzaklaştığını söylemek mümkündür¹³⁰.

Ahmetcan Kasimî'nin liderliğini yaptığı grubun Doğu Türkistan Cumhuriyeti yönetiminde hâkimiyetini sağlamasından sonra Türklere ve Müslüman olmayan gruplara yönelik yenilik hareketi başlamıştır¹³¹. Bu yenilik hareketleri sonrası Müslüman olmayan diğer gruplar da yönetimde temsil hakkı elde etmiştir. Fakat Alihan Töre ve diğer Türkçü-İslâmcı liderler, Müslüman olmayanların yönetimde söz sahibi olmalarından memnun olmadıkları için Kasimî ve onun gibi düşünen diğer ilerici grup ile alttan alta mücadele etmeye başlamıştır. Alihan Töre ve onun gibi düşünen muhafazakâr gruptan olan Din İşleri Bakanı Ali Halife ve Millî Eğitim Bakanı Yardımcısı Sait Damolla, yönetimde İslâmî kuralların uygulanması gerektiğini, devlet kademesinde görev yapacak olan memurların Müslümanlar arasından seçilmesini savunmuştur¹³².

Alihan Töre ve onun gibi düşünen Türkçü-İslâmcı grubun bu fikirlerinin, 1945 yılının ortalarına doğru zayıfladığını söylemek mümkündür¹³³. İçte bu çekişmeler yaşanırken diğer taraftan Doğu Türkistan Cumhuriyeti, devlet olma yolunda hızlı bir şekilde adımlar atmaya başlamıştır. Halkın karşı çıkmayacağı yeni bir vergi sistemi hayata geçirilmiş¹³⁴ ve kendi adlarına para bastırmışlardır¹³⁵. İyi silahlanmış ve disiplinli bir ordu kurularak¹³⁶ bu kurulan yeni ordunun komutanlığına Kırgız asıllı İshak Bey geçirilmiştir. İshak Bey'in yardımcılığını ise Sheng Shih-tsai zamanında, Sovyetler tarafından desteklenen -Beyaz Rus Polinov ve Guo-Min-Dang kuvvetlerini Kensay yakınlarında Aralık 1944'te yenen- Leskin getirilmiştir. Altay bölgesinin valiliğini ve komutanlığını yapan Osman Batur ise bu işlerin aksine ilerici olarak nitelendiren grubun fikirlerini benimsememiştir¹³⁷.

¹³⁰ Lee Fu-hsiang, **a.g.t.**, s.68.

¹³¹ Mingulov, *a.g.m.*, s.186; Lee Fu-hsiang, **a.g.t.**, s.67-69.

¹³² Chen, **a.g.e.**, s.241; Lee Fu-hsiang, **a.g.t.**, s.68.

¹³³ Mingulov, *a.g.m.*, s.186.

¹³⁴ McLean, *a.g.m.*, s.383.

¹³⁵ Whiting, *a.g.m.*, s.106.

¹³⁶ K. F. Kotov, **Mestnaya Natsional'nya Avtonomiya v Kitayskoy Narodnoy Respublike**, (y.y.), Moscow 1959, s.443; Chen, **a.g.e.**, s.228; Barnett, **a.g.e.**, s.264.

¹³⁷ Barnett, **a.g.e.**, s.264.

3. Doğu Türkistan Cumhuriyeti İle Guo-Min-Dang Yönetimi Arasında Ateşkes İmzalanması ve Sovyetlerin Tutumu

İli Millî Ordusunun Manas bölgesinde başarı kazanmasından sonra Urumçi bölgesindeki Çinli yöneticiler paniğe kapılmıştır. Bu panik havası sebebiyle halk, şehri boşaltmaya başlayarak daha doğuya doğru çekilmeye başlamıştır. Hatta hükümet merkezinin Urumçi'den Kumul bölgesine dâhi kaydırılması düşünülmeye başlanmıştır. Bu arada ihtilâl, güney bölgelerine de sıçramıştır¹³⁸. Bu gelişmelere bakıldığında Guo-Min-Dang yönetiminin Doğu Türkistan'da hızlı bir şekilde güç kaybettiğini söylemek mümkündür. Bu durum, Chungking Hükûmeti'nin de dikkatini çekmiş ve müdahale etmek için Moskova nezdinde temaslara başlamıştır. General Chang Chih-chung, 13 Eylül 1945'te Urumçi'deki Sovyet Başkonsolosluğuna giderek: *“Eğer en kısa zamanda ateşkes imzalanmaması karşısında biz, meseleyi uluslararası platforma çıkaracağız”* demiştir¹³⁹. Bu gelişme üzerine, 14 Eylül 1945'te Sovyetler Birliği, bir memurunu Gulca'ya göndermiştir. Görüşme neticesinde Moskova, Doğu Türkistan Cumhuriyeti yetkililerinin görüşmeye hazır olduğunu ve bu meseleyi halletmek için kendilerinin de arabuluculuk yapabileceğini Çinlilere bildirmiştir¹⁴⁰.

Chungking Hükûmeti ile İli ihtilâlcileri görüşme yapmak için Eylül 1945'te ilişkiler konusunda deneyimli ve siyaseti iyi bilen¹⁴¹ Chang Chih-chung'u görüşmeler için göndermiştir. Çinlilerin, Sovyetlere ultiatom vermesinden sonra İli ihtilâlcileri ile Çinliler arasındaki ilk görüşmelerin Ekim ayının ortalarında yapılması kararlaştırılmıştır. 12 Ekim 1945'te İli heyetinden ilerici olarak bilinen ve Sovyet taraftarı Uygur asıllı; Ahmetcan Kasimî ile Rahimcan Sabri Hoca ve Kazak asıllı; Ebulhayr Töre, Urumçi'ye gitmiştir¹⁴². Sovyetlerin arabuluculuğundaki görüşmeler 14 Ekim 1945'te gerçekleşmiştir. İli heyetinin üzerinde durduğu konu, Guo-Min-Dang'ın Doğu Türkistan'a özerklik vermesi ve bunun sağlanması durumunda bağımsızlık fikrinden vazgeçecekleri yönündeydi. Guo-Min-Dang yönetimi ise İli ordusunun mahalli bir güç olarak kalmasını kabul ettiklerini ancak askerlikle ilgili genel konuları ve diplomatik

¹³⁸ Forbes, **a.g.e.**, s.346.

¹³⁹ Whiting, *a.g.m.*, s.106; Clubb, **China and Russia**, s.367; **United States Relations With China, With Special Reference to the Period 1944-49**, US Department of State, Washington 1949, s.125.

¹⁴⁰ Clubb, **China and Russia**, s.367.

¹⁴¹ Lattimore, **Pivot of Asia**, s.88; Barnett, **a.g.e.**, s.247.

¹⁴² Forbes, **a.g.e.**, s.350.

ilişkilerin tamamıyla kendileri tarafından yürütülmesi konusunu ısrarla dile getirmiştir. İlk bakışta uzlaşmacı bir tutum oluşmuşsa da görüşmeler ve pazarlıklar aylarca sürmüştür. Zaman zaman taraflar konuyu istişare etmek için başkentlerine gitmiştir¹⁴³.

Taraflar arasında yapılan uzun görüşmeler neticesinde 2 Ocak 1946'da uzlaşma sağlanmıştır. Bu yapılan anlaşmaya ek olarak imzalanan diğer anlaşma metninde de siyasi konular görüşülmüş ve görüşmeler sonucunda bakanlık sayısının 25 olması karara bağlanmıştır. Bu bakanlıkların başkan dâhil olmak üzere 10'unun Chungking Hükûmeti'nin atamasına, geriye kalan 15 bakan ve bunların yardımcılarının ise millet tarafından seçilmesine karar verilmiştir¹⁴⁴. Taraflar arasında en uzun ve tartışmalı konu ise askerlik konusu olmuştur. Uzun süren görüşmelerde taraflar ancak 6 Haziran 1946'da ek 2. belge üzerinde anlaşmaya varabilmiştir¹⁴⁵.

İmzalanan bu ikinci ek anlaşma sonrası; İli, Çöğçek ve Altay bölgesinde kurulan Doğu Türkistan Cumhuriyeti kendisini lağvederek tekrar Doğu Türkistan'a bağlanmıştır. Ancak bu durum karşısında Sovyetlerin izlediği siyaset kafalarda soru işareti oluşturmuştur. Sovyetlerin, İli ihtilâli ile güçlenen kuvvetlerin Urumçi'yi alma şansı varken buna neden engel olduğu ve ihtilâli gerçekleştirenlerin ise bu denli güçlü bir durumdayken Guo-Min-Dang yönetimi ile uzlaşma yolunu neden seçtikleri tam bir muammadır. Ancak Sovyetlerin uzlaşmacı bir tavır içine girmesinde Doğu Türkistan Cumhuriyeti'nin kurulduğu bölgedeki Sovyet nüfûz alanını kendisi için yeterli görüp, ihtilâlcileri Urumçi bölgesine göndermemesi daha akla yatkın bir fikir olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu suretle Sovyetler tekrar ekonomik kaynakları sömürme şansı elde etmiştir¹⁴⁶. Guo-Min-Dang yönetimi de Doğu Türkistan'ın bu üç vilayetini Sovyetlere bağlı olduğunu kabul ederek, en azından diğer bölgeleri kaybetmeyeceğini düşünerek hareket etmiştir¹⁴⁷.

¹⁴³ Lattimore, **Pivot of Asia**, s.88-89; Whiting, *a.g.m.*, s.107; Clubb, **China and Russia**, s.367.

¹⁴⁴ Barnett, **a.g.e.**, s.249.

¹⁴⁵ Barnett, **a.g.e.**, s.249-250; Whiting, *a.g.m.*, s.110.

¹⁴⁶ Whiting, *a.g.m.*, s.109-110; Chen Tien-fong, **a.g.e.**, s.282; Barnett, **a.g.e.**, s.270; G. Moseley, **A Sino-Soviet Cultural Frontier: The Ili-Kazakh Autonomous Chou**, Harvard UP, Cambridge 1966, s.25; McMillen, **a.g.e.**, s.23; G. A. Lensen, "Yalta and the Far East", **The Meaning of Yalta**, Baton Rouge 1956, s.150 vd.; E. R. Stettinius, **Roosevelt and the Russians: The Yalta Conference**, Jonathan Cape, London 1950, s.28; Clubb, **Russia and China**, s.334; Werth, **a.g.e.**, s.997.

¹⁴⁷ H. R. Lieberman, "Nanking is Seeking a Deal With the Soviets", **New York Times**, 1 Şubat 1949; W. Sullivan, "China's Northwest Veering to Russia", **New York Times**, 30 Mart 1949; Whiting, *a.g.m.*, s.117-

4. Komünist Çin İstilasası Öncesi Doğu Türkistan'ın Durumu

6 Haziran 1946'da ihtilâlciler ile Guo-Min-Dang yetkilileri arasında imzalanan ikinci ek belge 1 Temmuz 1946 da yürürlüğe girmiştir. Hükûmet Başkanı Chang Chih-chung, radyoda halka hitap ederek Doğu Türkistan'daki sorunların barışçı bir yol izlenerek halledileceğini ve tarafların arabuluculuğunda aktif rol oynayan Sovyetlere minnettarlığını bildirmiştir. Ayrıca barışın sürdürülebilmesi için Doğu Türkistan halkının da çaba harcaması gerektiğini vurgulamıştır¹⁴⁸. Aynı gün Chang başkanlığında yeni koalisyon hükümeti göreve başlamıştır. Başkan yardımcılığına ise ilerici grubun lideri Ahmetcan Kasimî getirilmiştir. İli Hükûmeti zamanında görev alan Alihan Töre ve Osman Batur gibi milliyetçi kanadın önde gelen temsilcilerine bu hükümette görev verilmeyerek, kabine dışında bırakılmışlardır¹⁴⁹.

Yeni Hükûmetin kurulması sonrasında Doğu Türkistan'daki yönetim ve hâkimiyet noktasında çok büyük değişiklikler olmamıştır. Yine üç bölge olarak adlandırılan İli, Çöğçek ve Altay bölgesinde Sovyet nüfuzu etkisi altında, yönetim ise ilerici grubun elindeydi. Geriye kalan diğer yedi vilayet ise Çinlilerin elinde olup, bunların atadıkları Çinli memurlar tarafından idare edilmiştir. Bu üyeler içinde Chang Chih-chung, Mesut Sabri Baykozi ve Tungan Wang Tseng-shen dışındaki diğer üyeler reform taraftarı olmadıkları gibi İli grubu ile de işbirliği yapılmasına karşı olmuşlardır. Bu sebeple koalisyon hükümeti içinde bir uyum ve dayanışma olmamıştır¹⁵⁰.

Başkan Chang Chih-chung, 1946 yılının ikinci yarısından itibaren bir dizi reform hareketlerini hayata geçirmeye karar vermiştir¹⁵¹. Chang'ın uzlaştırıcı ve yatıştırıcı tavrı halkı memnun etse de Guo-Min-Dang yönetimindeki diğer kişileri memnun etmemiştir¹⁵². Guo-Min-Dang yönetimi, Chang'ın tutumundan rahatsız olmasına rağmen onu görevden alamamıştır. Ülke içindeki hâkimiyetini sağlayıncaya kadar Chang'dan faydalanmayı düşünmüştür. Yönetimdeki Guo-Min-Dangların arasındaki çekişmeler gibi

119; Ts'ao Chü-jeu, **Chiang Ching-kuo lun (Talks with Chiang Ching-kuo)**, (y.y.), Hong Kong 1954, s.61.

¹⁴⁸ Forbes, **a.g.e.**, s.360.

¹⁴⁹ Boorman-Howard, **a.g.e.**, C.I, s.44; Gültepe, *a.g.m.-I*, s.53; Lattimore, **Pivot of Asia**, s.90; Boorman-Howard, **a.g.e.**, C.III, s.424.

¹⁵⁰ Lattimore, **Pivot of Asia**, s.90-91; Chen, **a.g.e.**, s.250.

¹⁵¹ Forbes, **a.g.e.**, s.362; Chang Chih-chung, *"Dilemma in Sinkiang"*, **Pacific Affairs**, C.XX, S.4, Aralık 1947, s.422-429.

¹⁵² Lattimore, **Pivot of Asia**, s.91.

Türkler arasında da çekişmeler başlamıştır. Üç bölge olarak adlandırılan yerlerdeki siyasî çekişmelerin altında Sovyet taraftarı olmak veya olmamak en büyük sebeplerinden biri olmuştur. Alihan Töre ve onun gibi düşünen milliyetçi grup, Çinilerle hiçbir şekilde masaya oturulmasını istememiştir. Bu nedenle ateşkes yapıldığında Alihan Töre, buna karşı çıkmıştır¹⁵³. Bu ateş sonrasında kurulan hükümette Alihan Töre, tüm ısrarlara rağmen görev almayı kabul etmemiştir. Daha sonra esrarengiz bir şekilde kaybolmuştur¹⁵⁴.

Alihan Töre'nin gidişinden sonra İli bölgesindeki hâkimiyet DTTMKK Üyelerinin eline geçince, Sovyetlerin nüfûzu da doğal olarak bölgeye hâkim olmuştur. Alihan Töre'nin yerine varis olarak Hâkim Bey Hoca geçmiştir¹⁵⁵. Bölgede Sovyet nüfûzunun etkilerini gösteren birçok emare göze çarpar¹⁵⁶. Bu gelişmelere bakıldığında Doğu Türkistan'ın bir bölümü Sovyet nüfûz alanı etkisinde, diğer bir kısmı ise Çin nüfûz alanı etkisine girmiş olarak iki bölgeye ayrılmıştır demek mümkündür. Aslında bu iki nüfûz alanına da itiraz eden milliyetçi grup ise yönetimden uzaklaştırılarak, işten el çektirilmiştir. Osman Batur ve onun gibi düşünenler Sovyet nüfûz alanı tam sağlanmadan Gulca yönetiminden ayrılarak dağlara çekilmiştir¹⁵⁷.

Altaylarda Osman Batur'un ve Tanrı Dağlarında Alibek Hâkim'in başlattığı mücadeleye İli bölgesindeki Kazakların destek verdiğini söyleyemeyiz. Bu bölgedeki Kazakların bir kısmı tarafsız kalmış, ancak genel çoğunluk İli yönetimine sadık kalmayı tercih etmiştir. Cungarya bölgesi Kazakları ile İli bölgesindeki Kazaklarının ananevi farklılıkları da bunda etkilidir. Kazaklar, Doğu Türkistan bölgesinde iki gruba ayrılır. Bunlar; Naymanlar ve Kereylerdir. Naymanların büyük çoğunluğu İli bölgesinde yaşar ve bunlar dokuz oymaktan oluşur. Kereyler ise; çoğunluğu Altay bölgesinde az bir kısmı ise Tanrı Dağlarının doğu eteklerine doğru Gasköl bölgesinde yaşamaktaydı¹⁵⁸. 19. asırda Çarlık Rusyası ile ticari ilişkilerini geliştiren İli ve Çöğçek bölgesindeki Kazaklar, bu ticaret sayesinde ekonomilerini güçlendirmiştir. Altay bölgesindeki Kerey Kazakları ise

¹⁵³ Forbes, **a.g.e.**, s.364.

¹⁵⁴ Lias, **Kazakh Exodus**, s.120; Barnett, **a.g.e.**, s.269.

¹⁵⁵ Barnett, **a.g.e.**, s.269.

¹⁵⁶ Forbes, **a.g.e.**, s.365; Barnett, **a.g.e.**, s.269-270.

¹⁵⁷ Boorman-Howard, **a.g.e.**, C.IV, s.47; Barnett, **a.g.e.**, s.276; Lias, **Kazakh Exodus**, s.122.

¹⁵⁸ Barnett, **a.g.e.**, s.274; G. Hambly ve Diğ., **Central Asia**, Weidenfeld&Nicolson, London 1969, s.146; Moseley, **a.g.e.**, s.16; Hambly ve Diğ., **a.g.e.**, s.145-146; Moseley, **a.g.e.**, s.16.

Ruslarla yakın ilişki içine girmemiştir¹⁵⁹. Sovyet Rusya döneminde Stalin'in göçebe Kazakları kolektifleştirme yoluyla yerleşik hayata geçirmek istemesi sebebi ile baskı ve katliamlara uğrayan Kazakların büyük çoğunluğu İli bölgesine, az bir bölüm ise Çöğçek'e yerleştirilmiştir¹⁶⁰. Bu bölgelere yerleşen Naymanlar, Sovyet nüfuzu etkisi altında kaldıkları için geleneksel sosyal yapıları bozulmaya uğramıştır. Hatta 1944 yılına gelindiğinde Doğu Türkistan Cumhuriyeti kurulduğunda İli Kazaklarının hanları dâhi yoktu¹⁶¹.

Naymanların aksine geleneksel yaşam tarzları ve kültürlerini muhafaza etmeyi başaran Altay ve Tanrı Dağı bölgesindeki Kerey Kazakları, hanları ve kabile reislerinin yönetiminde varlıklarını muhafaza etmiştir¹⁶². Osman Batur ve Alibek Hâkim işte bu reislerdendir¹⁶³. Bu farklı iki Kazak tipi 1946 yılında Doğu Türkistan Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonraki fikir ayrılıklarının yaşanmasına da neden olmuştur. Sovyetlerin arabuluculuğunda Guo-Min-Dang ile ateşkes ortamının oluşması, Kazaklar arasındaki bu fikir ayrılığının su üstüne çıkmasına neden olmuştur. Osman Batur ve Altay bölgesindeki Kazaklar; Gulca yönetimine sırtını dönerken, Ebulhayr Töre ve Delilhan gibi liderler Sovyet yanlısı yönetimi desteklemişlerdir¹⁶⁴.

Osman Batur'un bu ayrı fikirleri onun tekrar Tayinköl'e çekilmesine neden olmuştur. Orada İli yönetimine karşı direniş gösterirken diğer taraftan da Urumçi'deki Guo-Min-Dang yönetimi ile de gizlice görüşmelere başlanmıştır. Osman Batur, Manas yakınlarındaki Savan bölgesinin eski kaymakamı Alibek Hâkim ile görüşme içinde olmuştur¹⁶⁵. Bu arada Altay yönetimi, Nayman liderlerinden Delilhan'ın eline geçmiştir¹⁶⁶. Osman Batur'un muhalif tavrı, Sovyet yanlısı kaynaklar tarafından önemsiz gibi gösterilmek istenmişse de¹⁶⁷ Osman Batur'un İli yönetimine muhalefeti, hükümet

¹⁵⁹ Moseley, **a.g.e.**, s.18.

¹⁶⁰ Hambly ve Diğ., **a.g.e.**, s.156.

¹⁶¹ Moseley, **a.g.e.**, s.18.

¹⁶² Barnett, **a.g.e.**, s.274; Moseley, **a.g.e.**, s.19. Kazakların bu dönemdeki kabile ve reisleriyle ilgili olarak bkz. L. Krader, **Social Organization of the Mongol-Turkic Pastoral Nomads**, Indiana UP, The Hague 1963; E. Hudson, **Kazakh Social Structure**, Yale UP, New Haven 1938.

¹⁶³ Barnett, **a.g.e.**, s.274; Ömer Kul, "Doğu Türkistan Kazakları Arasında İlk ve Tek Kadın Vali: Hadıvan Hatice Hanım (1897-1963)", **İslam Öncesinden Çağdaş Türk Dünyasına Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu'na Armağan**, İstanbul 2008, s.533-548.

¹⁶⁴ Barnett, **a.g.e.**, s.275. Krş. için bkz. Karahoca, **a.g.e.**, s.22.

¹⁶⁵ Barnett, **a.g.e.**, s.268; İsmâil-İsmâil, *a.g.m.*, s.29; Lias, **Kazakh Exodus**, s.125; Hayit, **Türkistan: Rusya ile Çin Arasında**, s.330.

¹⁶⁶ Chen, **a.g.e.**, s.261; Mingulov, *a.g.m.*, s.188.

¹⁶⁷ Chen, **a.g.e.**, s.260-261; Mingulov, *a.g.m.*, s.189.

için büyük bir kayıp olarak değerlendirilir. Osman Batur'un gidişi ile beraber birçok Kazak, İli Millî Ordusunu terk etmiştir. Bu olay, İli Ordusu için büyük bir sorun teşkil etmiştir¹⁶⁸.

Doğu Türkistan Hükûmetinin, Guo-Min-Dang yönetimi ile anlaşma imzalamasından sonra Kâşgar bölgesinde yani ülkenin güneybatısında Ağustos 1945'te bir ayaklanma patlak vermiştir. Bu ayaklanmanın patlak verdiği dönem, İli ihtilâlcileri ile Guo-Min-Dang yönetimi arasında ateşkes yapılmadan hemen öncesine denk gelir. Bu nedenle Sovyetler, ülkenin güneyindeki bu ayaklanmayı kontrol altına almak için uğraşmıştır. Mahalli bir ayaklanma olmasına rağmen sebepleri ve çıkmasındaki ana gaye tam olarak bilinmese de bu sırada bölgenin güneyinde ihtilâl yapmaya müsait bir ortamın olduğunu söylemek mümkündür¹⁶⁹.

Doğu Türkistan Cumhuriyeti ile Guo-Min-Dang yönetimi arasında Ocak 1946'da ilk anlaşma imzalanırken güneybatıdaki ihtilâlciler Posgam ve Kargalık'ı aldıktan sonra Yarkent'e saldırmışlardır¹⁷⁰. Bu saldırıyı, Guo-Min-Dang yönetimi geri püskürtmüştür. Çinliler ve İngilizler her ne kadar ayaklanmada Sovyet parmağının olduğunu söyleseler de 1946 yılında Chang Chih-chung yönetiminde kurulan koalisyon hükümeti, Pamir bölgesindeki ihtilâlcileri yenerek Hindistan yolunu tekrar kontrolleri altına almıştır¹⁷¹. Sovyetler akıllı bir siyaset izleyerek ayaklanmacıları kontrol altına almak için bölgeye Kırgız ve Taciklerden oluşan kendi adamlarını göndererek, ayaklanmacıları kontrol altına almaya çalışmıştır. Hatta bu girişimlerinde kısmen de olsa başarılı olmuştur¹⁷². Ancak ayaklanmacıların siyasi amaçları tam olarak anlaşılmasa da bir Türk-İslâm Devleti kurmak amaçlarının olması bunların Sovyet karşıtı olduklarını da ortaya koymaktadır¹⁷³.

¹⁶⁸ Barnett, **a.g.e.**, s.264-265, 275-276; Lias, **Kazakh Exodus**, s.129-130; J. T. Dreyer, "*The Kazakhs in China*", **Ethnic Conflict in International Relations**, New York 1977, s.154; Boorman-Howard, **a.g.e.**, C.IV, s.47; Moseley, **a.g.e.**, s.17; Wang Wei-ping, **Hsin-chiang Wei-wu-erh tzu-chih ch'ü (The Sinkiang-Uighur Autonomous Region)**, (y.y.), Pekin 1959, s.46.

¹⁶⁹ Forbes, **a.g.t.**, s.458.

¹⁷⁰ Forbes, **a.g.e.**, s.374.

¹⁷¹ Beloff, **Soviet Policy in the Far East**, s.98.

¹⁷² Lattimore, **Pivot of Asia**, s.139; E. Bacon, "*Soviet Policy in Turkestan*", **MEJ**, C.I, S.4, Washington Ekim 1947, s.397.

¹⁷³ Jackson, **a.g.e.**, s.62-63.

5. Mesut Sabri Baykozi Yönetimi ve Bâytik Boğda Olayı

İli Millî Ordusu, Eylül 1945'te Manas Nehri bölgesine geldiğinde Guo-Min-Dang yönetimi, Urumçi'nin düşmesinden ve Sovyetlerin nüfûzunun artmasından korkmuştur. Bunun için de İli Hükûmeti ile geçici olarak uzlaşma yolunu aramaya başlamıştır. Doğu Türkistan'da bunlar yaşanırken Sovyetler, kuzeydoğuda Mançurya'yı ele geçirmiştir. Guo-Min-Dang'ın Sovyetlerle uzlaşma kararı Moskova'nın da işine gelmiştir. Sovyetler açısından bakıldığında Moskova, Çin'de komünist aleyhtarı ve Guo-Min-Dang taraftarı bir tutum sergilemiştir. Ancak Çin'deki mücadelenin nasıl bir seyir alacağını kestiremediği için Çin Komünist Partisi'ni himâye eder görünen bir politikada izlemesi de söz konusudur. Çünkü olası bir Çin-Sovyet çatışmasında bundan en fazla etkileneceklerinin kendileri olacaklarını biliyorlardı¹⁷⁴.

Çin'de Mayıs 1946 başlarında olaylar artmaya başlamıştır. Doğal olarak bu durum Doğu Türkistan'a da yansımıştır. Malinkovski komutasındaki takriben 300.000 Sovyet askerî kuvvetlerinin Mançurya bölgesinden geri çekilmesine rağmen Sovyetler, Çin'den istedikleri tavizleri koparmayı başaramamıştır. Çin'de Guo-Min-Dang idaresi, askerî olarak komünistlere göre daha zayıf durumdaydı. Sovyetler, Guo-Min-Dang yönetiminden istediği tavizi koparamayınca, komünistleri teşvik ederek kendilerinin boşalttığı Mançurya bölgesine Nisan, Mayıs veya Haziran aylarında Çinli komünistlerin yerleşmesini teşvik etmiş ve Çinli komünistler Mançurya'ya hareket ederek bu bölgeyi işgal etmiştir. Böylece Sovyetler tarafından boşaltılan bölgelerin büyük bir kısmı Komünist Çinlilerin eline geçmiştir. Bu durum sonrasında Guo-Min-Dang idaresi, Doğu Türkistan'da hem Sovyetlere hem de onun himâyesindeki İli Hükûmeti'ne karşı sert tavır takınmaya başlamıştır.

Doğu Türkistan'da ılımlı ve uzlaşmacı bir politikayı savunan Başkan Chang Chih-chung, 1946-1947 yılı sonbahar ve kış aylarında hem Guo-Min-Dang üyeleri hem de Doğu Türkistanlılar nezdinde itibarını kaybetmeye başlamıştır. Çünkü herkesi memnun etme politikası onu itibarsızlaştırmış ve kendisine karşı muhalif grupların oluşmasına

¹⁷⁴ Çin'de Komünizmin gelişmesi hakkında bkz., J. R. Townsend, **Political Participation in Communist China**, University of California Press, Los Angeles 1969, s.36-102; Han Suyin, **Sabah Tufanı-1, Mao Zedung ve Çin Devrimi 1893-1954**, çev. Coşkun Irmak, C.I, Berfin Yayıncılık, İstanbul 1997; Han Suyin, **Sabah Tufanı-2, Mao Zedung ve Çin Devrimi 1949-1975**, çev. Dr. M. Kürşat Bozkurt, C.II, Berfin Yayıncılık, İstanbul 1999.

neden olmuştur. Chang, İli meselesini diyalogla ve savaşız çözmek istemiştir. Eski Çin idarecilerinin aksine Urumçi’de güvenlik içinde oturmayı tercih etmeyip, Doğu Türkistan’ı dolaşmış ve bu seyahatlerinde birbirinden tutarsız konuşmalar yapmıştır. Chang’ın bu tutarsız tavrı Doğu Türkistan halkının tepkisini çekmiştir. Bunun yanında Türklerle işbirliğinden hoşlanmayan Koalisyon Hükûmeti’ndeki Çinlilerin de tepkisine neden olmuştur¹⁷⁵.

Chang Chih-chung’un bu politikası sonrası Doğu Türkistan’ın Guo-Min-Dang yönetimindeki diğer yedi vilâyetin de katı bir politika uygulamayı düşünen Çinliler, Gulcalı (Üç Vilâyet) vekillere karşı harekete geçmek için yeniden hazırlıklara başlamıştır. İlk olarak da Guo-Min-Dang üyelerinin sayısını Doğu Türkistan’da arttırma politikası içine girmiştir. Bu politikalarını Chang devrinin sonuna kadar da devam ettirmiştir¹⁷⁶. Guo-Min-Dangların nüfuzlarını arttırmasındaki en büyük faktör ise Müslümanlar arasındaki grupçuluk ve siyasî çekişmeler olmuştur. Bu gelişme sonrası Doğu Türkistan’daki Guo-Min-Dang birliklerinin komutanı Shung Hsi-lien ile Osman Batur arasında görüşmeler başlamıştır. Bu görüşme sonucunda Osman Batur, yeniden silahlandırılarak Ağustos 1946’da “Üç Vilâyet’e karşı geniş kapsamlı bir hücum başlatmıştır. Bu saldırı sonucunda Osman Batur kuvvetleri, Altay’ı geçici olarak işgal etmiştir. Ancak İli Millî Ordusu’nun yardıma gelmesinden sonra Osman Batur’un kuvvetleri, Altay bölgesinden çıkarılmıştır¹⁷⁷. Urumçi’de ise Çinli idarecilerle yapılan Ocak ve Haziran 1946 anlaşmaları sonrası rahatlama yaşanması beklenirken, tam tersine varılan anlaşmaları hiçe sayma ve oyalama politikası içine girilmiştir¹⁷⁸. Bunun üzerine 1947’de Urumçi’de geniş çaplı protestolar düzenlenmeye başlanmıştır¹⁷⁹.

Kazaklar ve Tunganlar da 24 Şubat’ta buna benzer şikâyet ve taleplerle koalisyon hükümetine dilekçeler vermiştir. Bu olaylar 25 Şubat 1947’de Urumçi’de büyük bir isyanın başlamasına neden olmuştur. Bu isyan sırasında Guo-Min-Dangların ayarladığı ajanların, Ahmetcan Kasimî ve Burhan Şehidî’yi suikast planladıkları iddia edilmiştir¹⁸⁰. Bu olaylar Chang Chih-chung yönetimindeki koalisyon hükümetinde siyasî

¹⁷⁵ Forbes, **a.g.e.**, s.380; Chang Chih-chung, *a.g.m.*, s.427. Krş. için bkz. Lattimore, **Pivot of Asia**, s.96.

¹⁷⁶ Lattimore, **Pivot of Asia**, s.92-93; Boorman-Howard, **a.g.e.**, C.I, s.44.

¹⁷⁷ Barnett, **a.g.e.**, s.276; Lias, **Kazakh Exodus**, s.128.

¹⁷⁸ Boorman-Howard, **a.g.e.**, C.I, s.44.

¹⁷⁹ Barnett, **a.g.e.**, s.251.

¹⁸⁰ Chen, **a.g.e.**, s.254.

anlaşmazlıkların had safhada olduğunu ortaya koymaktaydı. Bu yaşanan durumların sonucunda Nanking Hükûmeti, 17 Mayıs 1947’de Chang’ı görevinden almış ve yerine de Çinli olmayan ilk hükümet başkanı olarak Mesut Sabri Baykozi’yi tayin etmiştir¹⁸¹.

Guo-Min-Dang’ın Baykozi’yi başa getirmek istemesinin en önemli nedeni İli vadisindeki Sovyet taraftarı Uygurlar ile ülkenin güneyindeki Sovyet aleyhtarı Uygurlar arasındaki siyasî çekişmeleri kullanarak bundan fayda sağlamaktı. Ancak Guo-Min-Dang yönetimi, Baykozi’yi seçmekle yanlış bir hesap yapmıştır. Çünkü Guo-Min-Dang yönetimi ile işbirliği yapan Baykozi’nin, ülkenin güneyinde bulunan Uygurlardan destek alabilmesi söz konusu değildi. Şayet Guo-Min-Dang yönetimi Baykozi yerine Mehmet Emin Buğra veya İsa Yusuf Alptekin’i seçselerdi bu konuda daha başarılı olabilirdiler¹⁸². Ancak bu kişiler de muhtemelen milliyetçi oldukları ve Çinliler tarafından sevilmedikleri için bu göreve getirilmemiştir¹⁸³.

Doğu Türkistan Meclisi, 4 Haziran tarihli toplantısına katılan 90 üyenin 63’ü Baykozi’nin hükümet reisliğine karşı çıkmıştır. Mecliste bu tartışmalar yaşanırken dışarıda da Baykozi Hükûmeti aleyhinde protestolar düzenlenmiştir¹⁸⁴. Bu olaylar, 1947 yılında kurulmuş olan yeni hükümetin ömrünün kısa olacağına bir işarettir. Turfan’daki hükümet karşıtı ayaklanmanın bastırılmasından sonra Temmuz 1948 sonlarına doğru, Ülke Meclisi içinde de çatırtılar başlamıştır. Karaşehir, Turfan, Hoten, Aksu ve Üç Vilâyet vekillerinin de bulunduğu 27 üye Baykozi Hükûmeti ile olan çekişmeleri sebebiyle Urumçi’den ayrılarak Gulca’ya gitmiştir. Bu hadiseden birkaç gün sonra da bu defa Kâşgar bölgesinin üyeleri Meclis’ten ayrılmıştır. 26 Ağustos’ta ise Ahmetcan

¹⁸¹ Hükümette bu değişikliğin yapılmasından sonra Mesut Sabri Bey en yakın dostları ve dava arkadaşları olan Mehmet Emin Buğra ve İsa Yusuf Alptekin’in bu hükümette ön saflarda yer almasını sağlamıştır. Boorman-Howard, **a.g.e.**, C.I, s.44, C.III, s.23; Barnett, **a.g.e.**, s.137-141,251; Hamit Göktürk, “*Doğu Türkistan’dan Anadolu’ya Göçler*”, **Uluslararası Göç Sempozyumu, 8-11 Aralık 2005**, İstanbul 2006, s.130; Karahoca, **a.g.e.**, s.25; Buğra, **Doğu Türkistan’ın Hürriyet Davası**, s.43; Lattimore, **Pivot of Asia**, s.97; Mingulov, *a.g.m.*, s.188-189; Ahmet Kemal İlkul, **Çin-Türkistan Hâtıraları, Şanghay Hâtıraları**, Haz. Yusuf Gedikli, Ötüken Yayınları, İstanbul 1997, s.69. Krş. için bkz. A. Şekür Turan, “*Vefatının 53. Yıl Dönümü Münasebeti İle Mesut Sabri Baykuzu (1887-1949)*”, **Gökbayrak**, S.47, Kayseri Mayıs-Haziran 2002, s.5-6; Mesut Sabri Baykozi’nin hayatı ile ilgili geniş bilgi için bkz. Haşır Vahidi-Sabit Uyguri, **Dr. Mesut Sabri Baykozi Hakkındaki Doğrular ve Hakikatler**, Çev. Gültekin Pehlivan Baykozi, (y.y.), Almatı 1991.

¹⁸² Barnett, **a.g.e.**, s.256-257, 272-273; Hayit, **Türkistan: Rusya ile Çin Arasında**, s.330; İsmâil-İsmâil, *a.g.m.*, s.29; Lattimore, **Pivot of Asia**, s.112-14; Chen, **a.g.e.**, s.251.

¹⁸³ F. Robertson, **New York Times**, 1 Şubat 1948.

¹⁸⁴ Lattimore, **Pivot of Asia**, s.97; Barnett, **a.g.e.**, s.252-253.

Kasimî başta olmak üzere İli bölgesinin vekillerinin tamamı Urumçi'yi terk ederek Gulca'ya gitmiştir¹⁸⁵.

Meclis içinde yaşanan bu hadiseler sonrasında Baykozi Hükûmeti, Ağustos 1948 tarihi itibarıyla sadece kâğıt üzerinde devam eden bir hükümet hâline gelmiştir. Bu gelişmeler, Doğu Türkistan'da birbirine muhalif iki bölgenin oluşmasına neden olmuştur. Bundan sonra Urumçi ile Gulca arasında direkt bir bağlantı kurmak mümkün olmamıştır. Chang Chih-chung'un yerine Baykozi'nin tayin edilmesinden sonra Urumçi'deki Çin-Türk Koalisyon Hükûmeti bu şekilde dağılırken, ülkenin güneybatısındaki halk da ikiye bölünmüştür. Buralarda çiftçilikle uğraşan kesim Gulca idaresi saflarında bir tavır takınırken, beyler ve toprak ağaları ise Urumçi idaresinin etrafında toplanmayı uygun görmüştür. Dindar kesim ve ulema sınıfı ise tarafsız kalmayı tercih etmiştir. Böylece Guo-Min-Dang yönetiminin hayata geçirmeyi düşündüğü yeni Doğu Türkistan politikası sekteye uğramıştır¹⁸⁶.

Sovyetler açısından Uygur milliyetçilerinin Urumçi'de devletin üst kademelerinde görev almasının yanında Osman Batur idaresindeki, Guo-Min-Dang tarafından silahlandırılıp desteklenen birliklerin Doğu Türkistan-Moğolistan sınırlarında faaliyete geçmesi, Moskova'nın işine gelmemiştir. Bu doğrultuda Sovyetler, Osman Batur'un Altay'ın güneyinde ve Kumul'un kuzeyinde bulunan birliklerini ortadan kaldırmayı hedeflemiştir. Osman Batur, Nisan 1946'da Gulca idaresiyle bozuştuktan sonra Bâytik Boğda bölgesinde karargâh kurmuştur¹⁸⁷.

30 km uzunluğunda ve 15 km genişliğindeki bir dağ silsilesi olan Bâytik Boğda, Doğu Türkistan-Moğolistan sınırları boyunca uzanan en yüksek yeri 3.300 metre olan, güneydoğudan kuzeybatıya uzanan bir dağ silsilesidir. Sulak bir bölge olan Bâytik Boğda bölgesi, askerî istihkâm için uygun bir konuma sahiptir. 1915'te imzalanan Çin-Rus-Moğolistan Anlaşmasında, Çin ile Moğolistan sınırının yeniden çizilmesi kararı alınmışsa da bu sınır çizimi gerçekleşmemiştir. Bu nedenle de Bâytik Boğda bölgesi, Çin ile Moğolistan arasında her zaman tartışma konusu olmuştur¹⁸⁸. Altay bölgesinin güneyine göç etmek zorunda kalan Kazakların, Osman Batur liderliğinde Bâytik Boğda'ya

¹⁸⁵ Lattimore, **Pivot of Asia**, s.98; Aubin, *a.g.m.*, s.11.

¹⁸⁶ Lattimore, **Pivot of Asia**, s.97.

¹⁸⁷ Forbes, **a.g.e.**, s.388-389.

¹⁸⁸ A. Lamb, **Asian Frontiers: Studies in a Continuing Problem**, Pall Mall, London 1968, s.198 vd.

çekilmeleri, bu bölgede bir gerginliğin olduğunu açıkça göstermektedir. Ancak Bâytik Boğda olayında izah edilmesi zor ve tam olarak sebepleri bilinmeyen birçok husus vardır. Bâytik Boğda bölgesindeki otlaklar Qing İmparatorluğu ve daha sonraki Guo-Min-Dang dönemlerinde Kerey Kazakları ve Batı Moğol göçebelere arasında kullanılıyordu. İşte bu sebepten Kazaklar, bölgenin batı ve güney kısımlarında yer alırken, Moğollar ise kuzey ve doğusunda bulunuyordu¹⁸⁹.

Osman Batur, Çinlilerle ittifak kurduktan sonra Bâytik Boğda bölgesinin büyük bir kısmını 1946 yılı itibariyle ele geçirmiştir. Kaynakların çoğu Osman Batur'un ve maiyeti ile birlikte Altay'dan ayrıldıktan sonra Bâytik Boğda bölgesine göç ettiği konusunda hemfikirdir¹⁹⁰. Bu göçten sonra Doğu Türkistan'daki garnizon komutanı Shung Hsi-lien'in ile Osman Batur arasında bir anlaşma yapılmıştır. Ancak Bâytik Boğda bölgesinde bundan sonra neler olduğu ve ne gibi gelişmelerin yaşandığına dair geniş bilgiler bulmak mümkün olmamıştır. Osman Batur'un Guo-Min-Dang'ın sehven verdiği destekle Moğolları bu bölgeden atmaya çalıştığı söylenebilir¹⁹¹. Moğolların ise Sovyetlerden aldıkları destekle sınırın yeniden çizilebilmesi için ve bu bölgenin kendilerine ait olduğunu kabul ettirebilmek ve Bâytik Boğda bölgesini ele geçirmek için harekete geçtiğini söyleyebiliriz¹⁹².

Osman Batur kuvvetleri, Bâytik Boğda'ya çekildikten sonra 1946 yılının yaz aylarında hem Moğollarla hem de İli Millî Ordusu ile mücadele etmiştir¹⁹³. İlk zamanlar küçük çete savaşları şeklinde cereyan eden bu mücadele, zaman içerisinde büyüyerek sonbahar aylarında Altay bölgesine doğru sıçrayınca Gulca yönetimi, Moğollar ve hatta Moskova dâhi bu gelişmeleri endişe ile takip etmeye başlamıştır. Osman Batur'un Altay bölgesine yapmış olduğu bu saldırı başarısızlıkla sonuçlanınca Osman Batur tekrar Bâytik Boğda'ya geri çekilmek zorunda kalmıştır. Bu nedenle Osman Batur, 1946-1947 yılı kış mevsimini Bâytik Boğda'da geçirmiştir. Osman Batur'un mağlup olmasına rağmen

¹⁸⁹ Lattimore, **Pivot of Asia**, s.100.

¹⁹⁰ Boorman-Howard, **a.g.e.**, C.III, s.47; Barnett, **a.g.e.**, s.276; Chen Tien-fong, **a.g.e.**, s.282; Lias, **Kazakh Exodus**, s.122.

¹⁹¹ Lias, **Kazakh Exodus**, s.122.

¹⁹² Lamb, **a.g.e.**, s.200.

¹⁹³ Boorman-Howard, **a.g.e.**, C.III, s.47; Lattimore, **Pivot of Asia**, s.100.

Bâytik Boğda'da bulunması, sınır güvenliği açısından hem Sovyetleri hem de Moğolları rahatsız etmiştir¹⁹⁴.

Guo-Min-Dang kaynakları, Bâytik Boğda olayının Baykozi Hükûmeti'nin göreve gelmesinden takriben beş hafta sonra yani 5 Haziran 1947'den sonra başladığını belirtir. Bu olayda Moğollar, Sovyetlerden aldıkları dört veya beş uçak ile takriben 500 askerle Bâytik Boğda bölgesinde bulunan Osman Batur kuvvetlerine saldırmıştır¹⁹⁵. Çin, bu olayı Moskova'da bulunan elçiliği vasıtasıyla protesto etmiştir¹⁹⁶. Bununla beraber bölgeye birlikler göndermek suretiyle olaya müdahale etmeye çalışmıştır¹⁹⁷. Sovyet-Moğol ittifakı sonucunda Çinliler, 1947 yılı ortalarında Bâytik Boğda bölgesinden çekilmek zorunda kalmıştır¹⁹⁸.

Bu denli farklı ve değişik ifadelerle rağmen Osman Batur'un birlikleri 1946 yılı sonları ve 1947 yılı başlarında Bâytik Boğda'yı geçerek bu dağların kuzeyindeki Moğol hâkimiyetinde olan fakat Çin'in kendi toprakları arasında olduğunu iddia ettiği¹⁹⁹ bölgeye sokulduğunu söylemek mümkündür. Moğollar, Sovyetlerin verdiği destek sonucunda Osman Batur kuvvetlerini, Haziran 1947'den daha önce işgal ettiği bölgelere geri çekilmeye zorlamıştır. Bâytik Boğda olayı, mahallî anlamda Moğolların zaferi ile sonuçlanmıştır²⁰⁰. Böylece Moğollar, Sovyet desteği ile bölgedeki varlığını devam ettirme noktasında başarılı olmuştur. Ancak şunu belirtmek gerekir ki Bâytik Boğda bölgesindeki mücadelenin altında yatan temel neden, Çin ve Sovyetlerin Türkistan'ı elinde tutma mücadelesidir. Çin'in zayıf olduğu dönemlerde Manas Nehri ve Bâytik Boğda bölgesinin kuzey bölgeleri Çin ile Sovyet Rusya'nın fiili sınırını oluşturmuştur. Sovyetler, Osman Batur kuvvetlerini Bâytik Boğda'dan çıkarttıktan sonra da Çin üzerindeki baskılarını devam ettirerek hem Chungking Hükûmeti'ni hem de Baykozi Hükûmeti'ni doğrudan savaş yoluna girmeden baskı altına almayı başarmıştır. Olayların

¹⁹⁴ Kul, **a.g.t.**, s.222.

¹⁹⁵ Clubb, **China and Russia**, s.321; P. Calvocoressi ve Diğ., **Survey of International Affairs, 1840-1950**, Royal Institute of International Affairs/OUP, London 1953, s.359-360; Barnett, **a.g.e.**, s.267; Whiting, *a.g.m.*, s.115.

¹⁹⁶ Clubb, **China and Russia**, s.368; Whiting, *a.g.m.*, s.115.

¹⁹⁷ Barnett, **a.g.e.**, s.236.

¹⁹⁸ Clubb, **China and Russia**, s.369; Whiting, *a.g.m.*, s.115; Barnett, **a.g.e.**, s.236, 367.

¹⁹⁹ Lias, **Kazakh Exodus**, s.128-129.

²⁰⁰ Clubb, **China and Russia**, s.369; Whiting, *a.g.m.*, s.115; Barnett, **a.g.e.**, s.266-267. Krş. İçin bkz., Miao Pu-sheng-Ma Ping-yen-Li-sheng, **Lishi shang de Xinjiang**, (y.y.), Urumçi 2006, s.426.

gelişimine bakıldığında Bâytık Boğda olayı belki Sovyetler için pahalıya mal olmuşsa da uzun vadede bu işten kârlı çıkmayı başarmıştır²⁰¹.

6. Halkın Millî Hareketlerinin Kısıtlanması ve Komünist Çin'in Doğu Türkistan'a Hâkim Olması

Çin'in kendi içinde yaşadığı Komünizm-Guo-Min-Dang çekişmeleri sebebiyle uzun yıllar Doğu Türkistan bölgesi için bir siyaset geliştirememiştir. Çinli komünistlerin Doğu Türkistan'da etkili olamama sebeplerinden birisi de bu bölgede komünizm taraftarlarının az olması söylenebilir. Tabi bu olay komünistlere karşı düşman bir kesimin de oluşmasına sebep olmuştur. Komünist Çinlilerin 1937 yılı başlarındaki mücadelelerini yavaş yavaş batıya doğru kaydırıp Doğu Türkistan'a yaklaştıkları dönemde de bu defa Tungan olan "5 Ma" birlikleri tarafından yenilgiye uğratılmış ve geri püskürtülmüştür. Komünistler, bu mağlubiyeti şimdiye kadar verdikleri mücadele içerisindeki en ağır yenilgi olarak telakki etmiştir²⁰².

Komünistlerin Doğu Türkistan'da kısmen etkili olduğu dönem ise Sheng Shih-tsai dönemindeki 1937-1942 yılları arasında olmuştur. Bu dönemde 100 kadar komünist memur görev yapmışsa da Sheng'in bu memurlara yetki vermemesi sebebiyle bu memurlar da etkili olamamıştır. Sheng'in 1942'i sonrası Sovyetlerden uzaklaşması ile birlikte bu memurlar da görevden alınınca Çinli Komünistlerin Urumçi ile olan zayıf bağları iyice kopmuştur. Aslında bu durum Çinli Komünistlerin Doğu Türkistan siyasetinde ne kadar silik olduğunu gösteren bir kanıttır. Komünistlerin Doğu Türkistan'daki en büyük mücadelesi aslında Üç Vilayet bölgesinde yaşananları yakından takip etmek olmuştur. Hatta Çin Halk Kurtuluş Ordusu, 12 Ekim 1949'da Kansu'dan Doğu Türkistan sınırlarına girerken niyeti, Doğu Türkistan'daki millî hareketi ortadan kaldırmak dışında Üç Vilayeti, Sovyet kontrolünden çıkararak Çin'in kontrolüne de almaktı. Ancak bütün bunlara rağmen Çinli Komünistler, Ekim 1949'da Çin'de

²⁰¹ Kul, a.g.t., s.224.

²⁰² J. M. H. Lindbeck, "Communism, Islam and Nationalism in China", **The Review of Politics**, Indiana C.XII, S.4, Ekim 1950, s.477-478; Nym Wales, **Inside Red China**, (y.y.), New York 1935, s.154; Chang Chao-li, "Islam and Communism in China" **Islamic Literature**, C.XIII, S.12, Lahore 1967, s.8.

hâkimiyeti sağlamış olmalarına rağmen Doğu Türkistan'da etkili olan Sovyetlere karşı bir harekât yürütememişlerdir²⁰³.

Komünist Çin ve Sovyetler arasında bir siyasi mücadele olsa da Gulca yönetimi, Doğu Türkistan'da etkili olmaya başlayan Çin Komünist yönetiminden memnun kalmış veya öyle görünmüştür. Ancak ülkenin kuzeybatısında durum hiç iç açıcı değildi²⁰⁴. Çünkü İlerici grup, 1946-1947 yıllarında Gulca yönetimi içinde bulunan Sovyet aleyhtarı milliyetçiler ile mücadele içine girmiş ve bunları ortadan kaldırmıştır. İli grubunun niyeti Sovyetlerin kontrolünde kendilerince özerk bir yönetim oluşturmaktır. Bunun içinde Doğu Türkistan'da yönetimi ele geçiren Komünist Çin yönetimi ile iyi geçinmek zorunda olduklarını bildikleri için bu özerk yapıyı korumak bağlamında Mao Tse-min'nin liderliğini kabul etmek zorunda kalmıştır. Ancak İli grubunun farkında olamadığı şey, hem Çin'in hem de Sovyetlerin kendi sınırlarında böyle bir özerk yapıya müsaade etmeyeceklerini çok geç anlamış olmalarıdır²⁰⁵.

Halk Kurtuluş Ordusu'nun Çin'de yönetimi ele geçirmesinden sonra Ahmetcan Kasimî, Abdülkerim Abbas, Delilhan ve İshak Beg gibi önde gelen Gulca liderleri, 15 Ağustos 1949 günü İli'den ayrılarak Alma-atı'ya gitmiştir. Bu liderlerin niyetleri, Çin Halk Siyasî İstişare Toplantısı'nın ilk genel toplantısına katılmak için Pekin'e gitmekti. Ancak bu dönemde Gulca yöneticilerinin nasıl bir siyasi tavır takındıkları ile ilgili bilgiler bilinmemektedir. Aralık 1949 sonlarında Çin Komünist Partisi, Urumçi'de yönetimi ele geçirmeye başladığı dönemde Pekin'e gitmek isteyen Ahmetcan Kasimî ve arkadaşlarının bulunduğu uçak 27 Ağustos'ta Mançurya'da düşmüş ve bu kazada hepsinin²⁰⁶ öldüğü ilân edilmiştir²⁰⁷.

²⁰³ Forbes, **a.g.e.**, s.407.

²⁰⁴ Mingulov, *a.g.m.*, s.102-103.

²⁰⁵ Moseley, **a.g.e.**, s.22.

²⁰⁶ Miao Pu-sheng- Ma Ping-yen; Li-sheng, **a.g.e.**, s.435'te bu uçak kazası sırasında uçakta toplam 17 kişi bulunduğunu belirtmektedir.

²⁰⁷ Whiting, *a.g.m.*, s.143; Hayit, **Türkistan: Rusya ile Çin Arasında**, s.322; Davidson, **a.g.e.**, s.132-133; McMillen, **a.g.e.**, s.24; Dreyer, *a.g.m.*, s.155; Clubb, **China and Russia**, s.371; Chen, **a.g.e.**, s.275; Abdullah Bakır, **Doğu Türkistan İstiklâl Hareketi ve Mehmet Emin Buğra**, Doğu Türkistan Vakfı Yayınları, İstanbul 2005, s.90; Karahoca, **a.g.e.**, s.25; Kurban, **Şarki Türkistan Tarihi**, s.87. Aslında bu kaza ile ilgili bir sürü tartışma ve kuşkular vardır. Pekin bu haberi 4 ay sonra duyurmuştur. Bu bile kazayı şüpheli hale getiren önemli bir noktadır. Bazı batılı araştırmacılar Çin Komünist Partisi'nin bu kazadaki rolü hakkında cümleler sarf etmiştir. Ahmetcan Kasimî'nin torunu bu konuda, Çin Komünist Partisi'nin bilerek ve kasten Gulca liderlerini öldürdüğünü ifade etmiştir. Bkz. "*A Strained Type of Unity*", **FEER**, Hong Kong 14 Eylül 1979, s.8-9. Kasimî ve arkadaşlarının ölümü ile ilgili eldeki kaynaklar yetersiz olduğu için hâlen bu kaza veya ölüm tam olarak izah edilememiştir. Ancak bu kişilerin ölümü Çin komünistlerinin

Ahmetcan Kasimî'nin ölümü sonrası Üç Vilayetteki yönetimin başına Pekin'e ziyaret için gitmeyen²⁰⁸ ve bu nedenle de hayatta kalmayı başaran Seyfettin Azizî geçmiştir. Bu olay Çin Komünist Partisi'nin işine gelmiştir. Kendileri için rakip olabilecek bu kadar güçlü liderlerden kurtulunca artık kendi direktifleri ile hareket edecek olan Burhan Şehidî için Doğu Türkistan'ı yönetmek oldukça kolay olmuştur. Çin Komünist Partisi, 20 Ekim 1949'da Urumçi'ye geldikten sonra Şehidî'yi işbaşına geçirmiştir²⁰⁹. Eylül 1949'da Seyfettin Azizî'nin de içinde bulunduğu üç kişilik bir Gulca heyeti, Pekin'e gitmiştir. Ziyaretin amacı, Çin Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşu dolayısıyla düzenlenecek olan törene katılmaktır. Seyfettin Azizî, uçak kazasında ölen arkadaşları için üzüntülü ve öfkeli olmasına rağmen²¹⁰ oluşmuş yeni siyasi atmosferde çıkarlarını korumak için Çin ile bir sorununun olmadığını, bu suretle ortaya koymaya çalışmıştır. Azizî'nin Pekin'i ziyareti bir yerde Üç Vilayetin de artık Çin Komünist Partisi'nin siyasi otoritesini tanıdığı anlamına gelmektedir²¹¹.

Bu gelişen olaylar sonrasında 18 Aralık 1949'da Urumçi'de ilk Komünist Hükûmet kurulmuştur. Bu hükümetin başkanlığına Tatar Burhan Şehidî, yardımcılığına ise Uygur Seyfettin Azizî atanmıştır. Ülkedeki askerî yapılanma ise P'eng Te-huai ve eski Guo-Min-Dang komutanı Chang Chih-chung'un komutası altında tamamen Çinlilerin eline geçmiştir²¹².

İş başına geçen yeni hükümetin ilk icraatı Doğu Türkistan'da aktif olan Türkçü ve dindar çevrelere yönelik olmuştur. 1946-1947 yıllarında Doğu Türkistan'ın güneyinde faal olan ve bu durumun oluşmasından rahatsızlık duyan Guo-Min-Dang idaresi, Türkçü-İslâmcı bu millî hareketi ortadan kaldırmayı başarmıştır. Hemen arkasından Komünist Çin'in iktidara gelmesi sonrası burada mücadele etmenin imkânı kalmadığına inanan Mehmet Emin Buğra ve İsa Yusuf Alptekin, Ekim 1949'da anavatanları olan Doğu

işine gelmiştir. Çünkü bu kişiler Sovyet taraftarı oldukları için ölümleri Çinlilerin işine gelirken Sovyetler için ise bölgedeki siyasi çıkarları için bir darbe olmuştur.

²⁰⁸ Ahmetcan Kasimî'nin torununa ait olduğu düşünülen ifadeye göre; Seyfettin Azizî, Çin Komünist Partisi'ne güvenmiyordu. Bu nedenle Pekin uçuşundan hemen önce Seyfettin Azizî, uçağın varış noktasına gidip gitmeyeceği konusundaki şüphelerini ifade etmiş ve bu talihsiz gruba katılmamak için hastalığını bahane olarak ileri sürmüştür. Ahmetcan Kasimî ise kendilerine bir Çinlinin (Lo Tzi) eşlik ettiğini ve komünistlerin kendi adamlarını vurmayacağını belirterek Seyfettin Azizî'ye karşı çıkmıştır. Fakat Seyfettin Azizî ikna olmamıştır. "*A Strained Type of Unity*", s.8.

²⁰⁹ McMillen, **a.g.e.**, s.24; Dreyer, *agm.*, s.155; Boorman-Howard, **a.g.e.**, C.I, s.5.

²¹⁰ "*A Strained Type of Unity*", s.8.

²¹¹ Boorman-Howard, **a.g.e.**, C.IV, s.88.

²¹² Clubb, **China and Russia**, s.371-372.

Türkistan'dan Hindistan'a hicret etmek zorunda kalmıştır²¹³. Bu durum sonrası Doğu Türkistan'da 1950 yılı ilkbaharı itibariyle Çinli Komünistlere karşı direnebilecek kişiler olarak sadece Kumullu Yolbars Han ve Kazakların lideri Osman Batur etrafında kümelenen Kazaklar kalmıştır.

Ekim 1949'da Çin Halk Kurtuluş Ordusu, Doğu Türkistan'a girdiğinde Hükümet Başkanı Burhan Şehidî hemen teslim olma yolunu seçerken; Yolbars Han, Ma Chin-shan'ın da desteğini alarak komünistlerle mücadele etme yolunu seçmiştir. Bu mücadelede Yolbars Han'a Beyaz Ruslar da destek vermiştir. Çin'in komünistler tarafından ele geçirilmesinden sonra Guo-Min-Dang idarecileri Tayvan'a kaçmıştır. Guo-Min-Dang idarecileri, Nisan 1950'de Yolbars Han'ı Doğu Türkistan Genel Valiliği ve Başkomutanlığı görevine getirmiştir. Yolbars Han, Kumul bölgesinde birkaç ay çete savaşını devam ettirmişse de komünist birlikleri karşısında başarılı olamamıştır²¹⁴. Ma Chin-shan'a ait kuvvetlerin de komünist birliklere katılması ile iyice tek başına kalan Yolbars Han, bunun üzerine Kansu bölgesine kaçmak zorunda kalmıştır²¹⁵.

Yolbars Han gibi bölgede kalarak direnişine devam eden bir diğer kişi olan Osman Batur ise 1948 yılı başlarında Bâytik Boğda bölgesinden göç ederek Boğda Ula'nın kuzey eteklerindeki Kızıl Kalebel yöresinde karargâhını kurmuştur²¹⁶. Bu dönemde Osman Batur'a bağlı kuvvetler takriben 15.000 kişi civarındadır²¹⁷. Burhan Şehidî'nin, Eylül 1949'da Çinli Komünistlere teslim olduğunda Osman Batur, Guo-Min-Dang yönetimi ile birlikte hareket ediyordu. Ayrıca komünizmin ülkeye girmesini istemediği gibi Burhan Şehidî'nin komünistlere teslim olmasını da kabullenmemiştir. Bu yüzden tıpkı Yolbars Han gibi Osman Batur'da mücadele yolunu seçmiştir. Aslında bu mücadeleyi şu şekilde değerlendirmek daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Osman Batur ve Yolbars Han, doğrudan yönetimi devirmekten daha ziyade, kendilerine yönelik yapılan saldırıları önlemeye çalışmıştır. Bu mücadeleye daha sonra, Chang Chih-chung'un koalisyon hükümeti zamanında Maliye Bakanlığı görevini yapan Canımhan da katılmıştır. Canımhan dışında bu direnişe katılan bir diğer grup da Alibek Hâkim olmuştur. Bu grup

²¹³ Bu göçün konusu "*Mehmet Emin Buğra ve İsa Yusuf Alptekin Liderliğindeki Uygur Göçü*" başlığı altında değinilecektir.

²¹⁴ Forbes, **a.g.e.**, s.413.

²¹⁵ Boorman-Howard, **a.g.e.**, C.IV, s.60.

²¹⁶ Lias, **Kazakh Exodus**, s.129.

²¹⁷ Barnett, **a.g.e.**, s.276.

Karşehir'in Kökülük mevkiinde karargâh kurmuştur. Bu gruba, koalisyon hükümetinde genel sekreter yardımcılığı görevini yapan Salis'de dâhil olmuştur. Bundan sonra hem Osman Batur'a ait kuvvetler hem de Alibek Hâkim'e bağlı kuvvetler Komünist Çin birliklerine karşı küçük çaplı da olsa direniş hareketleri yapmıştır²¹⁸. Ancak bu mücadeleler yıpratma amacından daha öteye geçememiştir. Hatta bu mücadelelerin başarılı olamayacağını gören Alibek Hâkim grubu, Aralık 1949'da Kökülük'ten ayrılarak güneye yani Kazakların Doğu Türkistan-Tsinghai hududundaki Gasköl bölgesine doğru hareket etmek zorunda kalmıştır. Ancak Osman Batur, komünistlerle mücadelesine 6 ay kadar daha devam etmiştir²¹⁹.

Alibek Hâkim ve grubu çok zor şartlar altında Kuruk Dağ ve Lopnor bölgesini geçerek, 1950 yılı ilkbaharında Gasköl'e ulaşmıştır. Bundan sonra ise bölgedeki Kazakların ileri gelenlerinden Hüseyin Teyci ve Sultan Şerif ile ilişkiye ge miştir²²⁰. Hüseyin Teyci ve Sultan Şerif gibi Kazaklar, 1934-1936 yılları arasında Doğu Türkistan'daki siyasi atmosfer sebebiyle Barköl bölgesine gelmiştir. İlk zamanlar Doğu Türkistan'daki siyasi atmosferden etkilenmeseler de daha sonra Sheng Shih-tsai'nin baskısı bu bölgede de hissedilmeye başlayınca Aduvbay, Elishan Batur, Zayıf Teyci, Nurali Bey kabileleri gibi Sultan Şerif Teyci ve Hüseyin Teyci kabileleri de Kansu bölgesine göç etmiştir. Kansu'ya gelenlerin daha sonra Hindistan'a göç etmek istemeleri sonrası yeni bir g   kaldıramayacağını düşünen Hüseyin Teyci ve Sultan Şerif Teyci kabileleri Kansu bölgesinden ayrılmıştır. Sultan Şerif Teyci, Qinghai bölgesine giderken, Hüseyin Teyci kabileleri ile Gasköl bölgesine giderek burada yerleşmiştir. Bu nedenle Doğu Türkistan'da 1949 sonrası yaşananlardan uzak kalmıştır²²¹.

Alibek Hâkim'in buraya gelmesi ile birlikte Hüseyin Teyci ve kabilelerinin de kaderleri değişmiştir. Alibek'in Gasköl'e gelmesinden altı ay sonra ise Osman Batur, kuvvetleri ile birlikte Kanambal'a gelmiştir²²². Yolbars Han ise yolda Osman Batur ile

²¹⁸ Lias, **Kazakh Exodus**, s.129, 151-52, 154-59, 172-74; Boorman-Howard, **a.g.e.**, C.III, s.47.

²¹⁹ Bu g  n konusu "*Alibek Hâkim ve Hüseyin Teyci G  *" başlığı altında değinilecektir.

²²⁰ Lias, **Kazakh Exodus**, s.160-67; M. J. Clark, "*How the Kazakhs Fled to Freedom*", **National Geographic Magazine**, C.VI, S.5, Kasım 1954, s.625-626.

²²¹ Bu g  n konusu "*Alibek Hâkim ve Hüseyin Teyci G  *" başlığı altında değinilecektir.

²²² Lias, **Kazakh Exodus**, s.174 ve Boorman-Howard, **a.g.e.**, C.III, s.47; C.IV, s.60'da Osman Batur'un Gasköl'e geldiğini ifade etmişlerse de bu bilgi yanlıştır.

birleşmiştir. Yolbars Han, Tajinor'da²²³ Hüseyin Teyci ile buluştuktan sonra, Salis²²⁴ ile birlikte Hindistan'a gitmeyi ve oradan da Tayvan'a geçmeyi düşünmüştür. Bunun için de Tibet bölgesine hareket etmiştir²²⁵. Alibek Hâkim ise Osman Batur'un yanlarına gelebileceğini düşünerek hemen Gasköl'ü terk etmeyi düşünmediği için Yolbars Han ile birlikte hareket etmemiştir. Alibek Hâkim grubunun Osman Batur kuvvetlerinin de Gasköl'e geleceğini beklediği dönemde Komünist Çinliler, Şubat 1951'de Kanambal-Kayız bölgesine geniş bir askerî harekât düzenleyerek önce Canımhan Hacı'yı daha sonra ise Osman Batur'u ele geçirmiştir²²⁶.

Bu geniş çaplı komünist harekâtından haberdar olan Alibek Hâkim, Hüseyin ve Şerif Teyci'den oluşmuş diğer Kazak liderleri ise Tibet'e kaçmayı başarmıştır²²⁷. Osman Batur ile Canımhan ise Komünist Çinliler tarafından yakalandıktan sonra idam edilmiştir²²⁸. Diğer Kazak liderleri ise çok meşakkatli ve zorluklar içinde Ağustos 1951'de Ladak hudutlarına gelmeyi başarmışlardır. Yolbars Han ise, Ocak 1951'de maiyetiyle birlikte, Lahsa'ya gelmiştir. Salis'in ise seyahat esnasında, erzak yüzünden çıkan bir anlaşmazlık sebebiyle, öldürüldüğü kayıtlarda mevcuttur²²⁹.

Osman Batur'un idam edilmesi ve Yolbars Han'ın Tayvan'a kaçmasından sonra artık Doğu Türkistan'da Çin komünistlerine karşı direniş gösterebilecek herhangi bir grup kalmamıştır. Zaman zaman isyan hareketleri çıkmışsa da bunlar komünizme karşı veya millî bir devlet kurma amaçlı olmayıp, tamamen Çin'in uyguladığı zulüm politikasına

²²³ Lias, **Kazakh Exodus**, s.174'te Yolbars Han'ın Gasköl'e geldiğini iddia etmişse de bu bilgi yanlıştır. Yolbars Han Lop Nor'a, Hüseyin Teyci'nin yanına gitmiştir.

²²⁴ Yolbars Han'ın Salis'i yolda öldürmesi ile ilgili bilgilere "*Osman Batur ve Canımhan Hacı'nın Göçü*" başlığı altında değinilecektir.

²²⁵ Lias, **Kazakh Exodus**, s.174; Boorman-Howard, **a.g.e.**, C.III, s.47; C.IV, s.60.

²²⁶ İsa Yusuf Alptekin, **Doğu Türkistan Davası**, Marifet Yayınları, İstanbul 1981, s.262; Kul, **a.g.t.**, s.379.

²²⁷ Lias, **Kazakh Exodus**, s.180-182, 187-90; Boorman-Howard, **a.g.e.**, C.III, s.47.

²²⁸ Chen, **a.g.e.**, s.270'te Osman Batur'un komünist birlikleriyle yapılan çatışmada öldürüldüğünü belirtir. Ancak başka kaynaklar ise Osman Batur'un çarpışmada değil yakalandıktan sonra idam edildiğini belirtmektedir ki kanaatimizce de idam olayı doğrudur. Bkz. Lias, **Kazakh Exodus**, s.180-84; Boorman-Howard, **a.g.e.**, C.III, s.47; Dreyer, *a.g.m.*, s.156; Yang I-fan, **İslam in China**, (y.y.), Hong Kong 1969, s.75-79; R. C. Bush, **Religion in Communist China**, Abingdon Press, New York 1970, s.269-70; Dönmez, *agm.*, s.13.

²²⁹ Lias, **Kazakh Exodus**, s.219-222; Boorman-Howard, **a.g.e.**, C.IV, s.60. Dalay Lama, Yolbars Hân ve 5 adamının Hindistan'daki Darjeeling'e gitmesine izin vermiştir. Ancak Yolbars Han ile beraber Lahsa'ya gelen göçmenleri bırakmayarak gözaltına almıştır. Yolbars Hân, Darjeeling'den Kalküta yoluyla, 1 Mayıs 1951 günü, Tayvan'a gelerek Guo-Min-Dang idaresinde, Doğu Türkistan'ın sürgündeki genel valiliği makamına oturmuştur. Bkz. Boorman-Howard, **a.g.e.**, C.IV, s.60; Lias ve Boorman-Howard'ın bu konu ile ilgili yanlıs bilgilerini karşılaştırma yapmak için bkz. Gayretullah, **Uzaklara Balam**, s.107-112.

karşı çıkan isyanlar şeklinde olmuştur²³⁰. Sabık Doğu Türkistan Cumhuriyeti'nin ilân edildiği Üç Vilayette ise, sol muhalefet olarak isimlendirilen millî hareket devam etmiştir²³¹.

Gulca liderlerinin çoğunun uçak kazasında ölmesinden sonra liderliğe gelen Seyfettin Azizî, Pekin Hükûmeti ile ilişkilerini geliştirmiş ve başkan yardımcılığı görevine getirilmiş olmasına rağmen Sovyet Komünist Partisi üyeliğine devam etmiştir. Çinli Komünistler, Aralık 1949'da Doğu Türkistan'a girdikten sonra Guo-Min-Dang'ın etkili olduğu bölgelere asker göndermiş olmalarına rağmen Üç Vilayet bölgesine asker göndermemişlerdir²³². Aynı dönemde Çin'deki yeni siyasi oluşum nedeniyle Mao Tse-tung, Aralık 1949'da Moskova'ya gitmiş ve burada altı hafta kalmıştır. Mao ve Stalin arasında yapılan uzun görüşmelerden sonra Çin Başbakanı Çu En-lai, Moskova'ya gitmiştir. Bu görüşmeler sonucunda taraflar, Doğu Türkistan'ın petrol ve maden kaynaklarının işletilmesi konusunda 27 Mart 1950'de ortaklaşa kuracakları iki şirket konusunda anlaşmaya varmışlardır²³³.

Aslında ne Sovyetler ne de ABD, Mao'nun milliyetçiliğinin ve metanetinin farkındaydı. Çünkü Mao'nun hayali, Çin İmparatorluğu'nun Türkistan'daki eski hudutlarını tekrar ele geçirmektir²³⁴. Çin'in bu dönemde nasıl bir siyaset ortaya koyduğunun en güzel örneği Moskova'da görüşmeler devam ederken Seyfettin Azizî'nin Sovyet Komünist Partisi'nden istifa edip Çin Komünist Partisi üyeliğine geçmesidir²³⁵. Bu arada Çinliler, Doğu Türkistan'daki İli Millî Ordusu'nu dağıtmak için harekete geçmiştir. Bu ordunun komutanlarını ise Çin Halk Kurtuluş Ordusu bünyesinde görevlendirerek terfi ettirmişlerdir. Böylece İli Millî Ordusu dağıtılmıştır. Çin'in bütün bu gayretlerine rağmen Üç Vilayet bölgesindeki Sovyet nüfuzu kırlanamamıştır²³⁶.

²³⁰ Anon., **Muslem Unrest in China**, The Union Press, Hong Kong 1958, s.51-52; O. S. Fedyshyn, "Soviet Retreat in Xinjiang", **American Slavonic and East European Review**, C.XVI, S.2, Nisan 1957, s.129.

²³¹ Forbes, **a.g.e.**, s.416.

²³² McMillen, **a.g.e.**, s.37; Dreyer, *a.g.m.*, s.156.

²³³ Calvocoressi ve Diğ., **a.g.e.**, s.361; **The Times**, London 31 Mart 1950; Beloff, **Soviet Policy**, s.100; Beloff, **Soviet Policy**, s.100.

²³⁴ S. Schram, **Mao Tse-tung**, Penguin, Harmondsworth 1966, s.256; Lee Fu-hsiang, **a.g.t.**, s.128-130; Krş. için bkz. Lahiri, *a.g.m.*, s.144.

²³⁵ Boorman-Howard, **a.g.e.**, C.III, s.89; McMillen, **a.g.e.**, s.35.

²³⁶ Whiting, *a.g.m.*, s.143; Lee, **a.g.t.**, s.162-163.

1950 yılı sonbaharında Üç Vilayet bölgesinde yeni bir idari değişikliğe gidilmişse de göreve gelenler yine de Sovyet sempatzanı kişilerden oluşmuştur. Hatta Sovyet etkisinin devam ettiğini gösteren en önemli delillerden birisi de Gulca yönetiminin siyasî kolu olarak bilinen “Doğu Türkistan’da Barış ve Demokrasiyi Koruma Birliği”nin dağıtılmamış olmasıdır. Bu birliğin üye sayısı 77.394 kişidir²³⁷. Bu da ne kadar güçlü bir teşekkül olduğunu ortaya koyması açısından önemlidir. Çin Hükûmeti bu güçlü oluşumu dağıtabilmek için 1951 yılı ortalarında Üç Vilayet bölgesinde “temizlik” harekâtına girişerek önemli yönetici ve memurları ortadan kaldırmıştır²³⁸. Çinli komünistler, sadece bununla da yetinmeyerek, bu örgütün faaliyetlerine üç yıl içinde çeşitli yöntemlerle müdahale ederek, bu örgütü Çin’e hizmet eder hale getirmiştir. Böylece bu örgüt eski önemini kaybetmiştir²³⁹.

Çin yönetimi, kafasında oluşturmayı düşündüğü Doğu Türkistan’a hâkim olma politikası doğrultusunda Mart 1950’de, Doğu Türkistan’a çok sayıda Çinli göçmen yerleştirmiştir²⁴⁰. Bununla birlikte 1952-1953 yıllarında ise “toprak reformu” uygulanmıştır²⁴¹. Doğu Türkistan’da yaşayan Uygur ve Kazak Türkleri, Komünist Çin’in bu yeni politikalarına karşı oldukça sert bir şekilde karşılık vermiştir²⁴². Buna rağmen bölgede yaşayan Tunganlar, hiçbir tepki ortaya koymamıştır²⁴³. Çin Komünist Partisi’nin Doğu Türkistan’da hâkimiyetini tam manasıyla sağladığı tarih olarak 1954’ü söylemek uygundur. Bu tarihten sonra artık Doğu Türkistan’ı kendi idari biçimleri şeklinde taksim etmeye başlamıştır²⁴⁴.

15 Mart 1954’de Karaşehir’de ilk Tungan Özerk nahiyesi kurulmuştur. Bunları daha sonra Gulca’ya yakın bir yer olan ve halkı Mançuryalı olan Şive Özerk nahiyesi takip etmiştir. Haziran ayında Bayınköl’de Moğol Özerk Vilâyeti; Temmuz ayında Kızılsu’da Kırgız Özerk Vilâyeti; Bortala vadisinde yine Moğol Özerk nahiyesi; Barköl ve Urumçi’de Kazak ve Tungan Özerk nahiyeleri; Eylül’de Sarıköl bölgesinde Tacik Özerk

²³⁷ Forbes, **a.g.e.**, s.420.

²³⁸ Whiting, *a.g.m.*, s.143. Krş. için bkz. Dreyer, *a.g.m.*, s.156.

²³⁹ Lee Fu-hsiang, **a.g.t.**, s.165-66.

²⁴⁰ Jackson, **The Russo-Chinese**, s.67-68.

²⁴¹ Lee Fu-hsiang, **a.g.t.**, s.167; İsa Yusuf Alptekin, “*Temir Parda Arqasındağı Şarqî Türkistan*”, **Millî Türkistan**, S.LXXIV, 1951, s.23-27.

²⁴² İsmâil-İsmâil, *a.g.m.*, s.43; Lias, **Kazakh Exodus**, s.184; Chen, **a.g.e.**, s.270.

²⁴³ İsmâil-İsmâil, *a.g.m.*, s.36.

²⁴⁴ Forbes, **a.g.e.**, s.422.

nahiyesi; Kumul'a yakın Tungan Özerk nahiyesi ve Çöğçek etrafında yine Moğol Özerk nahiyesi kurulmuştur²⁴⁵.

Çin, 29 Kasım 1954'te Sovyetler Birliği ile yaptığı anlaşmadan hemen sonra İli Kazak Özerk Vilayetinin kurulduğunu ilân etmiştir. Böylece Üç Vilayetin kontrolü yeniden Çin'in eline geçmiştir. 1 Ekim 1955'te Doğu Türkistan, sabık Sovyet taraftarı Seyfettin Azizî başkanlığında "Xin-jiang Uygur Özerk Bölgesi" ilân edilmiştir²⁴⁶. 9 Temmuz 1956 tarihinde hazırlanan nizamnâmede; "*Xin-jiang Uygur Özerk Bölgesi, merkezî devlet organlarının kanunlarına, tamim ve kararlarına harfiyen uyacak ve bunları ifa edecektir*" şeklinde alınan karar ile ülkenin statüsü şekillendirilmiştir²⁴⁷.

²⁴⁵ "The Evolution of Minority Nationality Regional Autonomy in Xin-jiang", **CAR**, C.XV, S.3, London 1967, s.232-37.

²⁴⁶ İlkul, **a.g.e.**, s.42; D. Bonavia, "Axe Falls on a Survivalist" **FEER**, Hong Kong 10 Şubat 1978, s.24; Li Sheng, **a.g.e.**, s.6; Erkin Alptekin, "Eastern Turkestan: An Overview", **Journal Institute of Muslim Minority Affairs**, C.VI, S.1, 1985, s.129; Taşağıl, *a.g.m.*, s.24; **East Turkic Review**, S.4, 1960, s.98'den naklen İsmail Cengiz, **1982 Çin Anayasası'na Göre Doğu Türkistan'ın Hukukî Durumu-I**, Doğu Türkistan Dayanışma Derneği Yayınları, İstanbul 1998, s.3 not 19; Duygu Gözlek, "*Asya'nın Kalbi Doğu Türkistan-1*", **Gökbayrak**, S.71, Kayseri 2006, s.21; İsmail Cengiz ise 8 Ağustos 1952 tarihinde Doğu Türkistan'da 10 ayrı muhtar bölgenin tesis edildiğini ve bunlardan bir tanesinin de "Sincan (Uygur) Özerk bölgesi" olduğunu ifade etmektedir. Bkz. İsmail Cengiz, **Sürgündeki Doğu Türkistan Hükümeti**, DTGD, İstanbul 2005, s.13. Krş. için bkz. McMillen, **a.g.e.**, s.300 vd.

²⁴⁷ Hayit, **Türkistan: Rusya ile Çin Arasında**, s.336; Cengiz, **1982 Anayasasına Göre**, s.3 not 19.

III. BÖLÜM

HİMALAYALARI AŞAN BÜYÜK KAZAK GÖÇÜ

A. DOĞU TÜRKİSTAN'DAN KANSU'YA

1. Kazakların İlk Göçü Öncesinde Doğu Türkistan

Doğu Türkistan'dan vuku bulan göçler son iki asırdır bölgede meydana gelen olaylardan kaynaklanmıştır. Bu göçler ya doğrudan Çin ve Mançu istilaları yahut Batı Türkistan'ı tehdit eden Ruslar veya her iki bölgeden gelen istila ve zulümler neticesinde gerçekleşmiştir. Bu isyan hareketlerini iki döneme ayırmak mümkündür; birinci istila hareketi Mançular döneminde gerçekleşmiştir. Yaklaşık 103 yıl devam eden (1760-1863) istila hareketleri devrinde, bölge halkı, istila hareketlerini önlemek için Mançulara karşı dokuz defa¹ isyan etmişse de her defasında kanlı bir şekilde bastırılmıştır. İsyanların kanlı bir şekilde bastırılması sonucunda ise binlerce Doğu Türkistanlı vatanını terk ederek Batı Türkistan'a hicret etmek zorunda kalmıştır². Hicret edenler dışında isyanlar sırasında çok sayıda insan hayatını kaybetmiştir. Mesela Mançu İmparatoru Chen-lung zamanında patlak veren isyan sonucunda takriben 1.000.000 insan şehit olmuş, 600.000 insan ise batıya göç etmek zorunda kalmıştır. Bu isyanların sonucusu başarılı olmuş ve Yakup Han Ba-devlet müstakil bir devlet kurmayı başarmıştır³.

¹ Karahoca, **a.g.e.**, s.7.

² Buğra, **a.g.e.**, s.22-23.

³ Yakup Han, ülke içinde istikrarı sağladıktan sonra tarihi ve kültürel bağları olan ve İslâm dünyasının hamisi konumunda bulunan Osmanlı Devleti nezdine elçi göndermiştir. Sultan Abdülaziz Han'dan yardım ve himaye talebinde bulunmuş, devletinin Osmanlı Devleti'nin bir parçası olarak kabul edilmesini dilemiş ve Sultan'a biat ettiğini bildirmiştir. Osmanlı Devleti, Yakup Han'ın bu talebini kabul etmiş ve Padişah'ın direktifi üzerine Albay Kazım Bey başkanlığında beş muvazzaf ve üç emekli subaydan oluşmuş bir askerî eğitim grubunu, 1.200 piyade tüfeği, altı sahra topu ve cephanesi yapımında kullanılan barut ve malzemeleri ile Hindistan üzerinden Kâşgar'a göndermiştir. Heyet büyük coşku ve sevinç ile karşılanmış, Padişah adına hutbeler okunmuş ve paralar bastırılmıştır, geniş bilgi için bkz. Mualla Uydu Yücel, "*Yakup Bey*", **Diyanet İslâm Ansiklopedisi (DİA)**, C.43, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 2013, s.277-278. Yakup Han Ba-Devlet için ayrıca bkz., Baymirza Hayit, **Türkistan: Rusya ve Çin Arasında**, s.144-148; Kul, **a.g.t.**, s.26; Cengiz, **Sürgündeki Doğu Türkistan Hükümeti**, s.12; Gültepe, *a.g.m.-I*, s.51; Cengiz-Gayretullah, **a.g.e.**, s.42-50; İklil Kurban, **Doğu Türkistan İçin Savaş**, s.84; Dolgun İsa, "*Türk Dünyasında Doğu Türkistan'ın Rolü*", **21. Asra Girerken Doğu Türkistan**, Haz. Yücel Hacaloğlu, Ankara 1995, Türk Yurdu Yayınları, s.63'te Yakup Bey'in bu devleti 1864'te kurduğunu ve 12 yıl bağımsız bir şekilde yaşattığını belirtmektedir. Göktürk, "*Doğu Türkistan'dan Anadolu'ya Göçler*", s.130'da ise herhangi bir kaynak belirtmeksizin Yakup Bey'in devleti 1863'te kurduğunu ve bu devletin bir "*İslâm Devleti*" olduğundan bahsetmektedir.

Doğu Türkistan'da ikinci isyan hareketi dönemi ise 86 yıl süren ve farklı istila hareketlerinin yaşandığı 1876-1962 yılları arasını kapsamaktadır. Bu dönem içinde Doğu Türkistan halkı işgalcilere karşı 39 defa ayaklanmışır. 86 yıl süren bu istila dönemleri ise şunlardır;

- 1) Mançular Devri (1876-1911),
- 2) Umûmi Valiler Tarafından İdare Edilen Devir (1911-1949),
- 3) Komünist Çin Devri (1949-1962),

Doğu Türkistan coğrafyası, XIX. asrın ikinci yarısından itibaren Çin ve Rusya arasında hâkimiyet kurma mücadelesinin yaşandığı bir saha hâline gelmiştir. Doğu Türkistan'ın batı sınırındaki bu mücadele, 1860 yılında Çin ve Rusya arasında imzalanan ve daha sonra 1864'te Çöğçek'te düzenlenen protokol ile bir düzene sokulmuştu⁴. Bu anlaşma sonucunda Rusya; Mançuların, Doğu Türkistan'ın tek hâkimi olduğunu kabul etmiştir. Ancak 1911 yılında Çin'de Sun Yat-sen tarafından başlatılan ihtilâl sonrasında Mançu Hanedanlığı yıkılmış ve cumhuriyet ilan edilmiştir. 1911 sonrası her ne kadar Doğu Türkistan, Çinli genel valiler eliyle yönetilip Merkezî Çin'e hukuken bağlı görünse de, merkezden uzak olması vb. sebepler yüzünden başta bulunan idarecilerin keyfi uygulamalarıyla, bir nevi bağımsız bir şekilde idare edilmiştir⁵.

Çin'in merkezi Nanking'de cumhuriyetin ilanı ve Mançuların devrilmesi sonrası Doğu Türkistan'ın İli bölgesinde yaşayan halk, bu olaydan istifade ederek bağımsız bir hükümet kurma girişiminde bulunmuştur. Yine Kumul'da bulunan Türkler ve Tunganlar da bu olaydan istifade ile isyan etme yoluna gitmiştir⁶. İşte bu olaylar yaşanırken 1860 sonrasında Doğu Türkistan'daki etkinliğini kaybeden Rusların bölgeye yeniden müdahale edebilmesi fırsatı ortaya çıkmıştır. Ancak Nanking Hükûmeti, Doğu

⁴ Baymirza Hayit, *a.g.m.*, s.38; Li Sheng, *a.g.e.*, s.220; Zafer Selvi-Mansur Teyci-Abdülvahap Kara, **Kazakların Doğu Türkistan'dan Anadolu'ya Göçü ve Osman Taştan**, Kazak Türkleri Vakfı Yayını, İstanbul 1996, s.12.

⁵ Selvi-Teyci-Kara, *a.g.e.*, s.12.

⁶ Chan, *a.g.m.*, s.234'te Maksud Şah'ın ölümünden sonra Chin Shu-jen'in Kumul üzerindeki politikasının değiştiğinden ve Kumul'un Tümen Komutanı Li Hsi-tseng'in, Kumul'un Doğu Türkistan'a bağlanması gerektiğini önerdiğini belirtmektedir. Schomberg, "*Hami or Komul*", s.93'te bu önerinin Chin'in aklına yattığını belirtirken, Kumul'un işgalinin hem yeni gelir kaynakları elde etmek hem de Çinli memurlara yeni mevkilerin kapısını açması anlamına geldiğinden söz etmektedir. Wu, **Türkistan Tumult**, s.62 ve Rossabi, *a.g.e.*, s.221'de ise Chin'in Maksud Şah'ın oğlu Nâsir ve müsteşarı Yolbars Han'ı Urumçi'ye çağırarak Kumul Hanlığı'nı lağvettiğini bildirdiğinden söz etmektedir.

Türkistan’da merkezi hükümetin bir yaptırım gücü olmamasına rağmen Urumçi’nin eski valisi Yang Tseng-hsin, bu siyasi atmosferden faydalanarak Nanking Hükûmeti’ne bağlılığını bildirmiştir. Nanking Hükûmeti de Yang’ı Doğu Türkistan’a umumi vali atayarak, Rus tehlikesini ve bölgede oluşabilecek isyan hareketlerini savuşturmayı başarmıştır. Yang da genel durumdan istifade ile Doğu Türkistan’ı kendi prensipleriyle idare etmiştir⁷.

1911-1928 yılları arasında valilik yapacak olan ve “Sinkiang Despotu” olarak tanımlanan Yang Tseng-hsin, bölgeyi 17 yıl boyunca yönetmiştir⁸. Yang, ülkeyi iktidarı boyunca eski gelenek ve usulleri bozmadan tıpkı Mançular devrindeki gibi yönetmiştir. Aslında cumhuriyetin ilanı ile Çin’de ciddi değişimler yaşanmasına rağmen bu değişim, Doğu Türkistan’a yansımamıştır. Tabii bunda Yang’ın izlediği siyaset de önemlidir. Çünkü Yang, Çin’in hâkimiyetini kabul etse de merkezi otoritenin baskısını hissetmemiştir. Zaten Çin’in de Yang’ın izlediği siyasete müdahale edecek gücü yoktu. Bölgede Rus nüfûzunun gerçekleşmemesi için Merkezî Çin Hükûmeti ile bağlarını tamamen kesmeden, kendi varlığını devam ettirme yolunu tutmuştur. Çin’in merkezi otoritesini tanımasından sonra umumi valilik görevi süresince Mançular devrinden kalma usul olan “Yiyi Ji-yi” denilen “böl, parçala ve yönet” usulünü devam ettirmiştir⁹. Bunu gerçekleştirmek için bölgedeki farklı unsurlardan yararlanma yoluna gitmiştir. Halk içinde insanlara rütbe, mevki ve çeşitli payeler vermek suretiyle halkı birbirine düşürmeyi ve bu çekişmeler sebebiyle kendi yönetiminden memnun olmayan kişilerin dâhi birbirleriyle mücadelesinden kendisine karşı oluşabilecek birlikteliklerin önüne geçmeyi başarmıştır. Bütün bu iç çekişmelere dolayısıyla Yang döneminde Doğu Türkistan halkı, ezilmiş olmasına rağmen, ciddi bir isyan hareketi gerçekleştirememiştir¹⁰.

⁷ Yang Tseng-hsin’in Doğu Türkistan’ın yönetimi konusuna “*Yang Tseng-hsin Döneminde Doğu Türkistan Yönetimi*” başlığı altında değinilmiştir.

⁸ Chen, **a.g.e.**, s.168-170.

⁹ A. Kayyum Kesici, “*Doğu Türkistanlı Kazak Türklerinin Türkiye’ye Göçünün 50. Yılı Münasebetiyle-I*”, **Türk Dünyası Araştırmaları Tarih Dergisi**, S.194, Şubat 2003, s.18.

¹⁰ Nyman, **a.g.e.**, s.25-26’da Qing İmparatorluğundan kalma nahiyelerdeki uygulanan “Bey” sisteminin değiştirilmediğinden bahsetmektedir. Bosshard, *a.g.m.*, s.436’da kendisine karşı olan güvensizliği bir nebze hafifletmek için etrafına kendi adamlarını, akrabalarını ve Yunnanlı hemşerilerini topladığını kaydetmiştir. Lattimore, “*The Chinese as a Dominant Race*”, s.209’da ise Urumçi, İli, Kâşgar ve Aksu bölgeleri için farklı kurlara sahip paralar bastırıldığını, ayrıca bu bölgelerdeki altın ve gümüş paraları kendi çıkardığı ve başka hiçbir yerde geçerliliği olmayan kâğıt ve bakır paralarla değiştirdiğinden bahsetmektedir. Aslında Chin Shu-jen’in, bu yolla kendisinin zenginleşmesini sağlamış ve olası bir isyanın önüne de geçmek istemiştir.

Yang Tseng-hsin, 1928 yılında bir suikast sonucu öldürülünce¹¹ yerine Chin Shu-jen geçmiştir. Bu dönem, Doğu Türkistan halkı için tam bir zulüm dönemi olmuştur. Chin dönemi rüşvet, torpil, yağmalama, suçsuz insanları tutuklama, işkence ve idamlar yönüyle Doğu Türkistan halkının sindirildiği bir döneme dönmüştür. Ayrıca halkın ileri gelenlerini birbirine düşürerek aralarına nifak tohumları ekmeyi de başarmıştır. Kansulu bir Çinli olan Chin, aynı zamanda İslâm düşmanı bir kişiliğe de sahipti. İnsanların inançlarına saygı duymadığı gibi ibadet etmelerini engellemek için de her türlü baskıyı uygulamıştır. Aslında bunları yapmasının altında yatan asıl gerekçe iktidarını sağlamlaştırmaktı. Chin, uyguladığı bu yöntemler sayesinde halkı sindireceğini ve iktidarını sağlamlaştıracığını düşünmüştür¹².

Chin Shu-Jen'in bu zulüm ve baskısı yetmezmiş gibi bir de Merkezi Çin Hükûmeti, 1931 yılında bölgeye Çinli göçmen yerleştirme politikasını uygulamaya koymuştur. Bu yeni durum üzerine Kumul bölgesine Çinli göçmenler yerleştirilmeye başlanmıştır. Doğal olarak halk da bundan rahatsızlık duymuştur¹³. Zaten yeteri kadar ekonomik kazanç elde edemeyen halk, bir de ellerindeki verimli arazileri Çinli göçmenlere kaptırınca yönetime olan öfkeleri artmıştır. Bu baskı ve göçmen siyaseti nedeniyle Doğu Türkistan halkı, Chin yönetimine karşı isyan için fırsat kollamaya başlamıştır¹⁴.

¹¹ Wu, **Turkistan Tumult**, s.49'da Yang'ın öldürülmesi ile ilgili kayıtları Yen Ting-shan'ın gördüğünü ve bu kayıtları da Yen'den aldığını belirtmektedir. Ayrıca Yang'ın öldürülmesi kayıtları ve fotoğrafa için bkz. Seven Hedin, **Riddles of the Gobi Desert**, Routledge & Sons., Londra 1933, s.60-70.

¹² Hedin, **Big Horse's Flight**, s.171'de Yang'ın yaptığı uygulamanın bir benzeri olarak Chin Shu-jen'in de Kansulu akrabalarını idarî görevlere getirdiğinden bahseder. Le Févre, **a.g.e.**, s.173'te insanların kendi aralarında şaka yollu bile olsa yönetim aleyhinde bir şey söylemelerinin dâhi bu kişilerin idam edilmesi için yeterli bir sebep olduğundan bahsederken, Hedin ve Diğ., **a.g.e.**, s.202, Nyman, **a.g.e.**, s.80-81 ve Lattimore, **Pivot of Asia**, s.66'da Chin'in uyguladığı sansürler ile ilgili olarak yerli halkın birbirleriyle olan ilişkilerini en alt seviyeye indirildiğinden, şehirlerarası geçişin dâhi pasaporta bağlandığından ve bu yolla hem insanlar arasındaki ilişkilerin azaltıldığından hem de pasaportlardan aldığı vergilerle ek bir kazanç elde ettiğinden, çiftçilerden alınan vergileri iki katına çıkartmasından, bölgenin "Karakol Kuzusu" ve bu kuzulardan elde edilen derilerin silah gücünü de kullanarak halktan 1/10 fiyatına satın alınması vb. gibi konulardan bahsetmektedir.

¹³ Wu, **Turkistan Tumult**, s.63'te Kumul Hanlığı'nın lağvedilmesi sonrasında, daha önce Çinli göçmenlerin yerleştirilmesine izin verilmeyen Kumul bölgesine de Çinli göçmenlerin gelmeye başladığını ve bu gelişmenin bölgede yaşayan Uygurların öfkesine neden olduğunu belirtmektedir. Forbes, **a.g.e.**, s.81'de Chin Shu-jen'in Kumul bölgesine Çinli göçmen getirmeye çalışarak, bölgedeki Çinli nüfusu arttırmaya çalıştığından bahsetmektedir. Chan, *a.g.m.*, s.234 ve Lattimore, **Pivot of Asia**, s.68'de Chin'in Kumul bölgesine gelecek Çinli göçmelere arazi bulması için Çinli hâkim Lung Hsieh-lin'e emir verdiğini yazmaktadır. Chin'in bu politikalarına bakıldığında amacının Kumul bölgesinde ekonomik kaynakları ele geçirmenin yanında aynı zamanda bölgenin Çinlileşmesine de hizmet ettiğini ve bunu bir devlet politikası hâline getirdiğini söyleyebiliriz.

¹⁴ Hayit, **Rusya ile Çin Arasında**, s.308.

1931 yılında Kumul Hanlığı'nın lağvedilmesi ve akabinde Çinli göçmen getirme siyaseti halkın barut fıçısına dönmesine ve isyan için bir fırsat beklemesine yol açmıştır. Bu fırsat da çok geçmeden ortaya çıkmıştır. Çinli bir subayın, Kumullu Salih Dorga'nın kızı ile evlenme isteği üzerine halk bu olayı isyana dönüştürmüştür¹⁵. Bu olay, Kumul ihtilâlini başlatmış ve 1931 yılında bu isyan genişlemiştir. İhtilal kısa sürede Doğu Türkistan'ın diğer bölgelerine de sıçramıştır. Turfan bölgesinde Mahmud Muhitî, Tarım havzasında Timur ve Osman, Hoten'de Mehmet Emin Buğra ve Altay'da Şerif Han Töre, isyana katılmıştır. İsyanın liderliğini aslında Kumul bölgesinde bulunan Hoca Niyaz Hacı yürütmüştür. Kumul'da başlayan ve daha sonra diğer bölgelere yayılan bu isyan sonucunda, 1933 yılı sonu itibariyle Urumçi hariç, Doğu Türkistan'ın güney bölgelerinin tamamı Çin'den kurtarılmıştır¹⁶.

İsyanın büyümesi ve hızlı bir şekilde yayılmasını gören Rusya, bölgede nüfûzunu artırmak için harekete geçmiştir. Bunun için Cansın Dorga başkanlığında bir heyeti isyancılarla görüşmeye göndererek işbirliği teklifinde bulunmuştur. Ruslar diğer taraftan da Dış Moğolistan bölgesinde tedbirlerini artırmaya başlamıştır. Aslında Rusların amacı isyancıları desteklemek değil, Doğu Türkistan'ı tıpkı Dış Moğolistan gibi kendi güdümünde bir toprak parçası hâline dönüştürmektir. Rusların gönderdiği heyet ile yapılan görüşmeler sonucunda isyancılar işbirliğini reddetmiştir. Teklifin reddedilmesi üzerine Ruslar, bu defa Doğu Türkistan'daki isyanı sekteye uğratmak için teşebbüse geçmiştir. Çünkü Rusya, Doğu Türkistan'ın ya kendi kontrolü altında olmasını ya da bağımsız bir devlet olmamasını politika olarak benimsemiştir. Bağımsız bir Doğu Türkistan devletinin kurulması, yönetimi altında bulunan ve istila ettiği diğer Türklere de emsal olacağını

¹⁵ Hayit, **Rusya ile Çin Arasında**, s.308-309; Gayretullah, **Uzaklara Balam**, s.95-96. Hai, **a.g.t.**, s.101-102'de olayların başlamasına neden olan gelişmenin Chang Mu'nun 1931 yılında bir Uygur kızına âşık olması olayının olduğunu ve Chang Mu'nun Salih Dorga'dan kızını isterken mevki ve gücünü kullanmaya çalışması ile başladığını belirtmektedir. Bu olaydan sonra iki farklı rivayet anlatılır. Hai, **a.g.t.**, s.101-102'de 4 Nisan 1931 gecesi Chang Mu'nun kızın evine davet edildiğini ve Chang Mu ve beraberindeki 32 muhafızın öldürüldüğünü söylerken, Wu, **Türkistan Tumult**, s.66'da Chang Mu'nun kızı iğfal etmesi sebebiyle ulemanın izni olmamasına rağmen göstermelik bir nikâh töreni düzenlenip Chang Mu, iyice sarhoş olduktan sonra adamlarıyla beraber öldürüldüğü belirtir. Bu iki farklı rivayet de Chang Mu'nun öldürüldüğü ve adamlarının ortadan kaldırıldığı yönündedir. Uygurlar daha sonra, ele geçirdikleri silahlarla Kumul bölgesine yerleşen Çinli göçmenlerin mahallesine saldırmış ve buradaki kişileri öldürmüştür. İhtilâl patlak verdikten sonra Uygurlar, Çinlilerin elinde bulunan karakollara saldırmış ve buradaki Çin askerlerle vergi tahsildarlarını öldürdükten sonra mühimmatlarını ele geçirmiştir. Yeteri kadar mühimmat ele geçirdiklerine inanan Uygurlar, bu defa Kumul'a hücum ederek kısa sürede şehri ele geçirmiş ve Çinliler, Eskişehir içindeki sularla çevrili bölgeye sığınarak kapıları kapatmak zorunda kalmıştır. Dışarıda kalan Çinliler ise öldürülmüştür.

¹⁶ Karahoca, **a.g.e.**, s.9, 13.

düşünerek bu girişimi engelleme yoluna gitmiştir. Bu doğrultuda Umumi Vali Chin Shu-jen ile Ekim 1931’de gizlice anlaşarak Doğu Türkistan’daki Çin birliklerine silah sevk etmeye başlamıştır¹⁷.

Umumi Vali Chin Shu-jen, isyanın çıkmasından sonra tüm halka eziyet etmeye başlamıştır. Mesela 1932 yılında Barköl’de yaşayan Alp Ükürday’ın avuluna (köy) baskın düzenlemek suretiyle kadın, çoluk-çocuk, yaşlı demeden, Alp Ükürday da dâhil olmak üzere 93 kişiyi öldürmüştür. Bunu daha sonra başka avullara yapılan baskınlar izlemiştir. Çinlilerin avullara saldırırken izledikleri yol, bu avullarda yaşayanların isyan etmiş olanlarından kaynaklanmıyordu. Aslında bakıldığında bu kişilerin en belirgin suçları bölgede yaşayan Müslüman-Türk olmaları yani Çinli olmamalarıydı. Saldırıların artması, isyancıları öfkелendirdiği gibi isyana katılmamış olanların da isyana iştirakini arttırmıştır¹⁸.

Çinlilerin masum halka saldırıları ve isyanın geniş bir alana yayılması sonrası Doğu Türkistan halkının, Rus destekli Çinlilerle mücadele etmesi oldukça zorlaşmıştır. Zira Uygur asıllı Hoca Niyaz Hacı, Kazak Elip ve Zayıf Teyci önderliğinde Kumul bölgesindeki isyan başarıya ulaşmış, bunun sonucunda Çinliler, Kumul’dan kaçınca bölge tamamen bölge halkının eline geçmiştir. Bundan sonra Chin Shu-jen, Ruslardan aldığı destekle Kumul bölgesine yeni kuvvetler sevk ederek Kumul yakınlarında Jasankızıl mevhide Elip Batur ve 80 arkadaşını şehit etmiştir¹⁹. Elip Batur’un kardeşi Koca Akın ve oğlu Elishan, karşı saldırılar düzenleyerek, Çinlilerin gönderdikleri bu kuvvetleri geri püskürtmeyi başarmıştır²⁰.

¹⁷ Hogg, **a.g.e.**, s.118-119.

¹⁸ Kesici, “*agm.-I*”, s.18-19.

¹⁹ Selvi-Teyci-Kara, **a.g.e.**, s.14; Gayretullah, **Altaylarda Kanlı Günler**, Hamle Yayıncılık, İstanbul 1977, s.33. A. mlf., **Uzaklara Balam**, s.97. Halife Altay, **Anayurttan Anadolu’ya**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998, s.300’de saldırıda 105 kişinin şehit olduğunu belirtir. Konuyla ilgili olarak: “*Çin hükümeti, 25 Eylül 1931 Kosantu mıntıkası Şanlozi mevkiine asker çıkartarak ansızın evini basturmak suretiyle kadın ve çocuk demeden, insanlık dışı bir şekilde 105 kişiyi katlederek Elip merhumun kafasını hunharca kesmiştir*” şeklinde yazmaktadır.

²⁰ Mustafa Kalkan, “*Sovyetler döneminde Kazakların Göç Hareketleri ve Anadolu’da (Altay Köyü’nde) İskân Edilişleri*”, C.XXI, **TÜBAR**, 2007, s.131; Selvi-Teyci-Kara, **a.g.e.**, s.14. Altay, **a.g.e.**, s.301-302’de reva görülen bu gayri insanî cinayetin intikamını almak üzere Elishan Batur ve Hoca Akın’ın Çinlilere hücum ettiklerini, yapılan amansız savaştan sonra Çinlilere ağır kayıplar verdirerek kısa sürede savaştı kabiliyetlerini Çinlilere kabul ettirdiklerini belirtmektedir. Saldırının önemli bir başka tarafı ise Doğu Türkistan’dan başlayacak olan ilk göçlerin fitilinin ateşlemesidir. Çünkü bizzat mülakat yapma şansı bulduğumuz ve göçe katılmış olan Kazaklardan Sansızbay Akıncı ve Hüdageldi Koptaşoğlu gibi isimler de göçlerin Elishan Batur ve arkadaşlarının Çinlilerle yaptığı mücadeleden sonra başladığını, dahası göçe

Kumul bölgesine Chin Shu-jen'in yaptığı saldırı geri püskürtülmüşse de Çinlilerin amaçlarından vazgeçmeyip bölgeye yeni kuvvetler göndereceğini herkes bilmekteydi. Bu durum üzerine bölge halkı ilk olarak bölgede mücadele edenlerin sayısını artırma yoluna gitmiş ve liderler kendi aralarında güçlü bir ittifak gerçekleştirmeye çalışmıştır. Bu doğrultuda bölgenin ileri gelenleri bir araya gelip ortak hareket edilmesi noktasında fikir birliğine varmışlardır. Ancak bu birliğin sağlanması da meselenin halledilmesinde tek başına yeterli olmamıştır. Birlik ve beraberlik içinde hareket etme dışında bölge halkı için en büyük sıkıntı silah eksikliği ve karşılarındaki düşmanın Rus destekli olmasıydı. Çinlilere karşı başarılı olmanın ancak dış destekle sağlanabileceği noktasında hemfikirdiler. Dahası Ruslar, Çinlilerle işbirliği içinde olduklarından kendilerine yardım etmeyeceklerinin de farkındaydılar. Türklerin silah konusunda yardım alabileceği tek devlet ise Moğollar olarak görünmekteydi. Lakin onlarda Moskova'nın sözünden çıkmamaktaydı²¹. Bu durumda kendilerine ancak Müslümanların yardım edebileceğini düşünmüşlerdi. Destek almak için Kansu ve Qinghai'daki Müslümanların kapısının çalmasını en doğru yol olduğu düşünülerek Ma Chung-ying ile görüşmeye karar verilmiştir²².

Aslında 1931 yılında Kumul İhtilali başladığında Kansulu bir Müslüman olan Ma Chung-ying'e bağlı gönüllüler, Mayıs 1931'de ayaklanmaya katılmış ancak Ma Chung-ying, savaşta yaralanınca²³ Temmuz 1931'de mahiyetindeki 100 kadar gönüllü askeri de alarak memleketi Kansu'ya geri dönmüştü²⁴. 1933 yılına gelindiğinde isyan iyice büyümüş ve başkent Urumçi'ye doğru ilerlemiştir. Yeni durum tekrar Ma Chung-ying'den yardım istemeyi gerektirmiştir. Henüz 21 yaşında ve hırslı bir yapıya sahip olan

ailelerin de katıldığını ifade etmişlerdi. Ancak yaşlarının küçük olması hasebiyle olayları detaylı hatırlamadıklarını, fakat büyüklerinin ifadesiyle göçün Elishan Batur'un mücadelesinden sonra başladığını ifade etmişlerdir.

²¹ Selvi-Teyci-Kara, **a.g.e.**, s.15.

²² Cable-French, **The Gobi Desert**, s.225. Hedin, **Big Horse's Flight**, s.223-224'te Ma Chung-ying'in bu işler için hazırlık yapmasının temel nedenini Doğu Türkistan'ın tamamını içine alan bir "İslâm İmparatorluğu" kurmak hayalinde olan genç bir diktatör olmasına bağlamaktadır. Cable-French, **The Gobi Desert**, s.235-236 ve Le Fèvre, **a.g.e.**, s.140-141'de ise Ma Chung-ying'in Doğu Türkistan'a gelmek istemesindeki diğer bir sebebin Çin tarafına doğru ilerlemesi durumunda kendisine destek olan amcasının oğlu Ma Pu-fank ile karşı karşıya gelecek olmasına bağlamaktadır. Çünkü Çin'e saldırabilmek için amcaoğlu ile mücadele edip bu toprakları aşması gerekecekti. Bu nedenle kafasında kurmayı düşündüğü İslâm Devleti için Doğu Türkistan'a açılması en akla yatkın yol olarak karşımıza çıkmaktadır.

²³ Boorman-Howard, **a.g.e.**, C.II, s.464.

²⁴ Cable-French, **The Gobi Desert**, s.226'da taşralı askerî güçler devamlı ağır yenilgi almış ve bu çatışmalar sırasında bozguna uğramıştır. Ayrıca tüm kaynaklar, Ma Chung-ying'in yara aldığı ve Kansu'ya çekildiği konusunda hemfikirdir. Krş için bkz. Boorman-Howard, **a.g.e.**, C.II, s.464; Chan, *a.g.m.*, s.70, 238; Wu, **Türkistan Tumult**, s.58-59.

Ma Chung-ying, bu yardım yardım çağrısını kendisi için iyi bir fırsat olarak görmüştür²⁵. Ma Chung-ying, bu yardım sonrasında Doğu Türkistan halkının kendisini bir kurtarıcı gibi karşılayacağını hayâl etmiştir²⁶.

Mori Dağı'nda ihtilâl kuvvetlerinin başında bulunan Hoca Niyaz Hacı ile anlaşan²⁷ Ma Chung-ying, kuvvetleri ile beraber hareket ederek Kumul bölgesini ele geçirmiştir. Ancak Urumçi'den gelen Çin kuvvetleri sebebiyle dağlık bölgelere çekilmek zorunda kalmıştır. Hoca Niyaz Hacı ile Urumçi'yi fethetmeyi kararlaştıran Ma Chung-ying, bir taraftan mücadele ederken diğer taraftan Hoca Niyaz Hacı'nın Cemsarı kalesinde ele geçirdiği mühimmata ve silahlara göz dikmiştir. Bu olay Hoca Niyaz Hacı ile Ma Chung-ying'in arasının açılmasına ve ihtilâlin sekteye uğramasına neden olmuştur. Bu gelişme sonrası Hoca Niyaz Hacı ile umumi vali arasında görüşmeler başlamıştır. Umumi valinin desteğini alan Hoca Niyaz Hacı, Ma Chung-ying'e karşı mücadeleye başlamıştır²⁸.

Hoca Niyaz Hacı ile Ma Chung-ying arasında bu çekişmeler yaşanırken diğer bölgelerde de isyan genişlemiş ve Çin yönetimi zor durumda kalmıştır. 1933'te Mehmet Emin Buğra önderliğinde Turfan'da ayaklanan Uygur Türkleri Karaşehir, Korlu ve Uşşaktal'ı kuşatınca Chin Shu-jen, Kumul ihtilâlini bastırmak için gönderdiği kuvvetlerin bir kısmını Turfan bölgesine sevk etmek zorunda kalmıştır²⁹. Bu gelişme Kumul bölgesinde mücadele eden Türk ve Tungan kuvvetlerinin lehine olmuştur. Bunu fırsata çevirmek için harekete geçen Müslüman kuvvetler, Kumul'da hâkimiyeti tekrar ele geçirmiştir. Turfan bölgesinde ihtilâli başlatan kuvvetler ise Mehmet Emin Buğra ve Sabit Damolla önderliğinde Yarkent ve Hoten bölgelerini Çin işgalinden kurtarmayı başarmıştır³⁰.

²⁵ Hedin, **Big Horse's Flight**, s.223-224.

²⁶ Hedin ve Diğ., **a.g.e.**, s.223-224.

²⁷ Chan, *a.g.m.*, s.238-240; "Doğu Türkistan Genel Kurmay Başkanı Mahmut Muhiti", s.19.

²⁸ Hayit, **Türkistan: Rusya ile Çin Arasında**, s.312; "Doğu Türkistan Genel Kurmay Başkanı Mahmut Muhiti", s.19.

²⁹ Buğra, **Doğu Türkistan Tarihi**, s.30; Forbes, **a.g.e.**, s.136.

³⁰ Ambolt, **a.g.e.**, s.169'da Ma Shao-wu'nun Karia ve Hoten'e gönderdiği kuvvetlere rağmen ihtilâlcilerin bu bölgeleri ele geçirdiğini, 3 Mart 1933'te Karia bölgesindeki Çinli memurların Müslümanlara teslim olmayı kabul ettiğini ancak Hotenlilerin üst düzey memurlar başta olmak üzere 35 Çinliyi idam ettiğinden bahseder.

İhtilâlin gelişimine bakıldığında, Ağustos 1933 itibariyle Urumçi ve Tarbagatay bölgeleri ele geçirilmemiş olsa da Kumul, Barköl, Noriy, Şancu, Altay, Kardeşehir, Aksu, Kâşgar, Yarkent ve Hoten, Çinlilerden temizlenerek millî güçlerin eline geçmiştir³¹. Nisan 1933'te ihtilâlin Urumçi kapılarına dayanması ve merkezde yaşanan iç çekişmelerin artması üzerine Chin Shu-jen, Rusya üzerinden gizlice Çin'e kaçmış, Genelkurmay Başkanı Sheng Shih-tsai, yönetimi ele geçirmiştir³². Sheng, yönetimi ele geçirmesine rağmen durum pek de iç açıcı değildi. O, bir taraftan isyanla mücadele ederken, diğer taraftan Rusların bölge üzerindeki emellerine alet olmuştur. Bu gelişme sonrasında Rusların da desteği ile Doğu Türkistan'da ilerleyen Sheng, halka Çin egemenliğinin sona erdiğini söyleyerek, yerli ahaliye eşit haklar verileceği vaadiyle ihtilâlcilerle uzlaşma zemini aramıştır³³.

Hoca Niyaz Hacı, Ma Chung-ying ile ihtilafa düşünce Rusların teşvikiyle Sheng Shih-tsai ile Haziran 1933'te bir anlaşma yapmıştır³⁴. Hoca Niyaz Hacı'nın böyle bir anlaşma içine girmesinde Ma Chung-ying ile olan çekişmesi yanında Çinlilerle mücadele edecek kadar kendisini güçlü görmemesinin de etkisi vardır. Bu anlaşma gereği Tanrı Dağları'nın güney kısmı Hoca Niyaz Hacı'nın, kuzey kısmı ise Sheng'in idaresi altına girmiştir. Hoca Niyaz Hacı'nın Sheng ile uzlaşma yoluna girmesinde Ma Chung-ying'in taleplerinin de etkisi vardır. 16 Haziran 1933'de Nori'de Hoca Niyaz Hacı ve Ma Chung-ying'in görüşmesinde Ma Chung-ying, askeri tüm yetkilerin kendisine, sivil konuların ise Hoca Niyaz Hacı'ya devredilmesini teklif etmiştir. Ancak teklifi kabul etmeyen Hoca Niyaz Hacı, Ruslar ile anlaşma yollarını aramıştır³⁵.

Hoca Niyaz Hacı'nın Ruslarla anlaşmasına Doğu Türkistan halkı tepki göstermiş ve bu anlaşmayı bozmasını istemiştir³⁶. Hoca Niyaz Hacı ise kuvvetleri ile birlikte güneye

³¹ Forbes, **a.g.e.**, s.141.

³² Chan, *a.g.m.*, s.242'de Chang Ta-chün'in verdiği bilgilere dayanarak, Sheng'in, Uruba'da kendisine destek olması için verilen askerlerle yapılan müzakereler sonrasında harekete geçerek meclisi çevirip, yönetimi ele geçirdiğinden bahsetmektedir.

³³ Bu program yerli halka din ve vicdan özgürlüğü sağlayarak, vergi yükünü hafifletmeyi amaçlamıştır. Ancak beyanat tatmin edici olmamış ve ülkeyi kasıp kavurmakta olan kargaşalığın önünü de alamamıştır. Bkz. Selvi-Teyci-Kara, **a.g.e.**, s.19.

³⁴ Wiens, *a.g.m.*, s.242. Hayit, **Türkistan: Rusya ile Çin Arasında**, s.313'te Hoca Niyaz Hacı'nın Sheng ile 9 Temmuz 1933 tarihinde anlaşmaya vardığını belirtir. Buna mukabil Wu, **Türkistan Tumult**, s.146, 243'de ise Hoca Niyaz'ın 1933 Haziran sonu veya Temmuz başında taraf değiştirdiği belirtilmektedir.

³⁵ Forbes, **a.g.e.**, s.216. "*Doğu Türkistan Genel Kurmay Başkanı Mahmut Muhiti*", s.20'de anlaşmanın adı "*Pokan*" olarak geçmektedir.

³⁶ Hoca Niyaz Hacı Sovyetlerden yardım almasına rağmen yenilip geri çekilerek 13 Ocak 1934'te Kâşgar'a gelmiştir. Forbes, **a.g.e.**, s.217.

doğru ilerlemiştir. Bu esnada Kâşgar'da 12 Kasım 1933'te Kâşgar Hükûmeti resmen kurulmuřtur³⁷. İhtilâlciler, Hoca Niyaz Hacı ile görüşerek Sheng Shih-tsai ile olan anlaşmasını yok saymasını ve yeni kurulan hükümetin başına cumhurbaşkanı olarak geçmesini teklif etmiştir. Hoca Niyaz Hacı bu teklifi kabul etmiş ve Başbakanlık görevini ise Sabit Damolla uhdesine almıştır³⁸.

1934 yılının Ocak ayında Rus destekli Sheng Shih-tsai birlikleri Altay ve Çöğçek bölgesinden ilerleyerek Urumçi yakınlarında bulunan Tungan birliklerini ortadan kaldırmıştır. Daha sonra bu ordu Kâşgar'a doğru ilerlemeye başlamıştır.³⁹ Bu olay Kâşgar Hükûmetinin akıbeti için çok kötü bir gelişme olmuştur. Hoca Niyaz Hacı, devletin başına geçmiş olmasına rağmen Ma Chung-ying ile olan sürtüşmeleri devam ettiği için Müslümanlar arasında bir türlü birlik tesis edilememiştir. Rus destekli Sheng birliklerinin Kâşgar'a doğru ilerlediği dönemde Rusya'nın Urumçi Başkonsolosu Apresoff, Hoca Niyaz Hacı ile Kâşgar'da görüşüp, Kâşgar Hükûmeti'ni lağvetmesini ve Sheng ile ortak bir yönetim oluşturmasını istemiştir. Bu kritik süreçte Rus destekli Sheng birliklerinin Kâşgar'a gelmesi durumunda ihtilâlcilerin bu kuvvetleri durduramayacağını düşünen Hoca Niyaz Hacı, Apresoff'un teklif ettiği Sheng'in yardımcılığı görevini kabul ederek Urumçi'ye gitmiştir⁴⁰.

Hoca Niyaz Hacı, Mart 1934'te Kâşgar Hükûmeti'ne gönderdiği mektupta Sovyetler Birliği ile anlaşacağını belirtmiş ve Kâşgar Hükûmeti'nin dağıtılmasını talep etmiştir. Ancak toplanan Kâşgar Hükûmet yönetimi, bu teklifi reddettiği gibi Hoca Niyaz Hacı'yı da hain ilan etmiştir⁴¹. Bunun üzerine Hoca Niyaz Hacı, Yarkent'e çekilen Sabit Damolla üzerine harekete geçmiştir. Sabit Damolla ve Adalet Bakanı şerif Kârî'yi yakalayan Hoca Niyaz Hacı, Temmuz 1934'te adı geçen kişileri idam ettirmiřtir⁴². Mehmet Emin Buğra ise Hoten'e kaçıştır. Daha sonra bölgede tutunamayacağını anlayan Buğra, 20 Ağustos 1934'te harekete geçerek önce Hindistan'da iki ay kalmış,

³⁷ Hayit, **Türkistan: Rusya ile Çin Arasında**, s.313-314; Karahoca, **a.g.e.**, s.16; Hai, **a.g.t.**, s.105-106.

³⁸ Hayit, **Türkistan: Rusya ile Çin Arasında**, s.310-314; Buğra, **Doğu Türkistan'ın Hürriyet Davası**, s.30; Eser Saka, **Düşten Geleceğe Yolculuk Doğu Türkistan**, Ankara 2009, TDV Yayın Mat. ve Tic. İşl., s.20; İklil Kurban, **şarki Türkistan Cumhuriyeti**, s.12.

³⁹ Thomsen-Glover, **a.g.m.**, s.445.

⁴⁰ Wiens, **a.g.m.**, s.242; Hayit, **Türkistan: Rusya ile Çin Arasında**, s.313; Wu, **Türkistan Tumult**, s.146, 243.

⁴¹ **Yash Türkistan**, 1935, C.LXXI, s.19-25; Hayit, **Türkistan: Rusya ile Çin Arasında**, s.320-322; Forbes, **a.g.t.**, s.556-559.

⁴² Hayit, **Türkistan: Rusya ile Çin Arasında**, s.322; Vakar, **a.g.m.**, s.122.

buradan da daha sonra yedi yıl kalacağı Afganistan'a hareket etmiştir⁴³. 1939'da Kabil'de İsa Yusuf Alptekin ile görüşüp memleket meselelerinde ortak hareket etme noktasında fikir birliğine varmıştır. Buğra, 4 Nisan 1943'te Chungking'e gitmiştir⁴⁴.

Sheng Shih-tsai, iktidarı ele geçirmesinden sonra Urumçi'yi kuşatan Ma Chung-ying'i, Ruslardan aldığı destekle İrkeştam'da ele geçirmiştir⁴⁵. Böylece Sheng'in iktidarı için uygun bir ortam oluşmuştur. Bir taraftan Türkleri birbirine düşüren Sheng, diğer taraftan Ma Chung-ying'den kurtulmuştur. Artık yapması gereken ülkeyi kendi istediği şekilde dizayn etmek olmuştur.

2. Kazakların Doğu Türkistan'dan İlk Göçleri

1933-1934 yılı kış ayları Altay bölgesinde yaşayan Kazak Türkleri için oldukça sıkıntılı geçmiştir. Bu kış mevsiminde Kazakların "cut" olarak tabir ettikleri hayvanların soğuktan kırılması olayı yaşanmış, ayrıca kıtlık baş göstermiştir. Dahası bir de Sovyet destekli Dış Moğolistan'ın Altay'a saldırması üzerine binlerce Kazak Türk'ü, bölgeyi terk ederek Barköl bölgesine yerleşmiştir. Bir kısmı ise Dış Moğolistan'ın dağlık bölgelerine kaçmak zorunda kalmıştır. Sheng Shih-tsai'in 1933'ten sonra iktidara gelmesiyle baskı ve zulümler de tedrici olarak artmaya başlamıştır. Bu dönemde Çinlilerin uyguladığı zulüm ve işkence yöntemlerine⁴⁶ dayanamayacak noktaya gelen

⁴³ Buğra, **Doğu Türkistan Tarihi**, s.30-47; Hamit Göktürk, "*Mehmet Emin Buğra'nın Yurt Dışındaki Mücadelesi*", **Doğu Türkistan'ın Sesi**, S.46, İstanbul (t.y.), s.24; Bakır, **a.g.e.**, s.58-59.

⁴⁴ Buğra, **Doğu Türkistan Tarihi**, s.55; Bakır, **a.g.e.**, s.67.

⁴⁵ Forbes, **a.g.e.**, s.225 not 178'de göre Ma Chung-ying'e İrkeştam'a giden yolun ilk aşaması olan Ming yoluna kadar Kâşgar'daki Sovyet Konsolosluğu Sekreteri M. Konstantinov eşlik etmiştir.

⁴⁶ Bu dönemde Çin'in Doğu Türkistan halkına yönelik uyguladığı başlıca işkence yöntemleri şunlardır: "1. Kurbanların başına madeni bir başlık giydirerek bundan elektrik cereyanı geçirmek ve böylece masumun gözlerini dışarı fırlatmak suretiyle eziyet etmek. 2. Başını bir makineye, ayaklarını başka bir makineye bağlayarak her iki makineyi aksi istikamette hareket ettirmek suretiyle eziyet etmek. 3. Kızgın demirle vücudu dağlamak. 4. Dağlanmış vücut üzerine kızgın yağ dökmek. 5. Vücudun çeşitli yerlerine demir çiviler ve gramofon iğneleri çakmak. 6. Kurbanların cinsiyet uzuvları üzerine kolayca vurmayı sağlayacak şekilde oturtmak. 7. Cinsiyet uzvu içine domuz kılı sokmak. 8. Şerçe kızgın demir çubuk sokmak. 9. Kurbanların turnakları arasına parmakları parçalayacak şekilde çivi çakmak. 10. Kurbanı bir sabit yuvarlak üzerine dikerek orada günlerce bırakmak. 11. Kışın sıfırın altında otuz derece soğukta kurbanları buz blokları üzerine yatırmak. 12. Baş ve bütün vücudun derisini yüzmek. 13. Vücudu keskin uçlu demir taraklarla taramak. 14. Kurbanları sıkıca bağladıktan sonra ağız ve burun deliklerine kostik ve diğer yakıcı asitler dökmek. 15. Elleri bağladıktan sonra sırta gayet ağır bir kaya bağlamak. 16. Kurbanı ellerinden tavana asarak onu bu hâlde bir gece bırakmak. 17. Üzerinde sivri çiviler bulunan bir sopa ile vücuda vurmak. 18. Vücudu kanatıncaya kadar kamçulayıp ondan sonra bıçakla kesmek. 19. Vücutta bir delik açarak buraya düğümlü bir ip sokup bunu iki gün sonra açıp yaranın içine testere gibi sürterek işkence etmek. 20. Kurbanları mümkün olduğu kadar ayakta kalmalarını sağlamak için onları kulaklarından bir duvara asmak. 21. Kurbanları kışın ortasında içi su dolu fiçılara sokarak orda bırakmak. 22. Parmakları ve topukları birbirine iğne iplik veya telle dikmek. 23. Kadınları çır çıplak soyarak memelerine vurmak,

halk, bölgeyi terk etmeyi bir kurtuluş yolu olarak görmeye başlamıştır. Bu doğrultuda memleketten çıkmayı kafasına koyan Elishan Batur, amcazâdesi Aduvbay Bayğazanoğlu'nun liderliğinde 225 aile 1.170 kişiden oluşmuş ilk kabileyi 1934 yılında Barköl'den Kansu bölgesine göç ettirmiştir. Bu kabile "Aduvbay kafilesi" olarak bilinen ve Doğu Türkistan'dan Sheng iktidarı sonrası ayrılan ilk kabile olma özelliği taşımaktadır⁴⁷. Kafilede Tunğışbay Tokbayoğlu, Tayşı Sasanoğlu ve Karamolla (Seyithan Kayşibayoğlu) gibi isimler vardı⁴⁸. Kafile, Barköl'den Kansu'ya gidişi sırasında Çinliler tarafından herhangi bir engellemeye maruz kalmamıştır. Aduvbay kafilesine göç sırasında müdahale edilmemesinin sebebi Çinlilerin bunların gidişine müsaade etmesinden kaynaklanmamıştır. Çinliler, o kadar baskı ve zulüm yapmalarına rağmen, halkın bölgeyi terk edebileceğine inanmamıştır. Bu nedenle de sınır bölgelerine askeri yığınak yapmadıkları gibi tedbir de almamıştır. Böylece Aduvbay kafilesinin göçü herhangi bir engellemeyle karşılaşmadan Kansu'ya ulaşmıştır⁴⁹.

Sheng Shih-tsai yönetimi, Aduvbay kafilesinin Kansu'ya ulaşması sonrasında geride kalan halkın da aynı şekilde göç edebileceğini düşünerek, Doğu Türkistan-Kansu

*burada yazılması pek çirkin ve azap verici olan diğer uzuvlar üzerinde tahribat yapmak. 24. Başın üzerinden beyine uzun çiviler çakmak, kurbanların üzerine petrol döktükten sonra yakmak. 25. Kurbanlarını askerlerin ateş eğitimi için hedef olarak kullanmak. 26. Hiç ışık ve hava girmeyen zindanlarda hapsederek orada açlıktan ölünceye kadar bırakmak. 27. Kurbanları tehlikeli ağır işlerde kullanarak öldürmek. 28. Binlerce harp esirini ipe bağlayıp yere yatırarak, üzerinden kamyon geçirerek öldürmek. 29. Bir kısım esirleri de otomobillere bağlayarak vücutları param parça oluncaya kadar yerlerde sürükleyip öldürmek" bkz. "Türkistan Faciası", **Komünizme Karşı Mücadele Dergisi**, S.29, 1 Şubat 1952, s.1. Krş. için bkz. Kadiri, **a.g.e.**, 105-106.*

⁴⁷ **Barköl Tarihi Materyali**, (y.y.), 1952, s.82'de Aduvbay kafilesinin 113 aile 565 kişi ve Tunğışbay liderliğinde 112 aile 605 kişinin göç ettiğini belirtmektedir. Altay, **Anayurttan Anadolu'ya**, s.302-303, Kalkan, *a.g.m.*, s.132 ve Kesici, *a.g.m.-I*, s.19'da bu kafilenin 500 aileden oluşmuş olduğunu belirtmektedir. Ancak Tunğışbay kafilesini Aduvbay kafilesiyle göç ettiklerini söylemelerine rağmen göçe katılan kafilenin sayısı hakkında bilgi vermemişlerdir. Hasan Oraltay, **Kazak Türkleri**, Türk Kültürü Yayını, İstanbul 1976, s.86'da göç kafilesinin 1933 yılında ve 300 kişi ile yola çıktığını belirterek hem sayı hem de tarih olarak hatalı bilgi vermiştir.

⁴⁸ Altay, **Anayurttan Anadolu'ya**, s.303.

⁴⁹ Kesici, *a.g.m.-I*, s.19. Altay, **Anayurttan Anadolu'ya**, s.446'da Sheng'in baskısı sonrasında Doğu Türkistan'dan Kansu'ya göç eden Aduvbay'ın uzun süre Dolanşan'da yaşadığıktan sonra 1945 yılında bir kısım arkadaşı ile Sür bölgesine geçtiğini belirtmektedir. Aduvbay kafilesiyle göçe katılmış olan Hüdageldi Koptaşoğlu'ndan aldığımız bilgiye göre Aduvbay kafilesi Sür'de Çinlilerin saldırısına uğramış, Aduvbay baskından sağ kurtulmuş ancak ailesinin düşman eline düşmesi sebebiyle teslim olmak zorunda kalmıştır. Burada da tutunamayan Aduvbay, Sür'den ayrılarak önce Kanambal'a, 1948 yılında ise takriben 300 aileyle Barköl bölgesine gitmiştir. Mansur Teyci'den aldığımız bilgiye göre Tunğışbay kafilesi ile gelenler Kansu'da yaşanan çekişmeler sonrası yaklaşık 30 aile ile Gasköl'de yaşayan Hüseyin Teycilerin bulunduğu bölgeye gelmiştir. Diğer ailelerin bir kısmı Elishan Batur ve Zayıf Teyci ile Hindistan'a giderken bir kısmı ise Barköl'e gitmiştir. Hüseyin Teycilerin yanına gelen 30 aileden 12'si Hüseyin Teycilerle beraber Hindistan'a göç ederken diğer aileler ise Altay bölgesine gitmiştir. Krş için bkz. **Barköl Tarihi Materyali**, s.82.

sınırına askeri yığınak yaptığı gibi Şin Şi Sa yolunda da tedbirlerini arttırmıştır. Yol güzergâhı üzerinde bu denli tedbir alınmasının nedeni ise bölgenin tek su kaynağının bu güzergâh üzerinde bulunmasından kaynaklanmıştır. Şayet bu yoldan göç etmeyi düşünürlerse, suya ulaşmak için Çinlilerle mücadele etmek zorunda kalacaklardı. Zira bu yolun etrafı çöllerle kaplı olduğu için kabileler çölü ancak iki günde geçerek Şin Şi Sa bölgesinde bulunan su kaynaklarına ulaşabilirlerdi. Çinliler bu gaye ile yolu kontrol etmeyi ve göç etmeye kalkışacak kişileri bu suretle engellemeyi düşünmüştür⁵⁰.

Aduvbay göçünün başarılı olması sonrası Elishan Batur da Şubat-Mart 1935'te 290 aile, 1.450 kişi ile Barköl'den Kansu'ya doğru göç etmeye karar vermiştir⁵¹. Bu göçte Elishan Batur ile beraber göçe katılanlar; Sabıtbay Sadıroğlu, Sekey Tankıyoğlu, Atçıbay Hayırbekoğlu, Hoca Akın Camısbayoğlu, Kasay Sadıroğlu, Angalbay Şılgavoğlu, Mukan ve Minan Kaysaoğulları idi⁵². Elishan Batur ve arkadaşları da Aduvbay kfilesinin güzergâhı olan Şin Şin Sa yolunu takip etmiştir. Ancak bu göç, Aduvbay göçü kadar rahat geçmemiştir. Çin'in, Şin Şin Sa yolu üzerine asker yerleştirmesi güzergâhta mecburen mücadeleyi gerektirmiştir. Elishan Batur kfilesi kadın ve çocukların sayısının fazla olduğu ailelerle birlikte hareket ettiğinden, doğal olarak birçok zorluğa göğüs germek mecburiyetinde kalmıştır. Buna mukabil Çin askerleri tam teçhizatlı ve donanımlıydılar. Çinlilerin bir diğer avantajı ise kfiledekiler gibi hareket hâlinde değil, mevzilenmiş olmaları idi. Tüm bunlara rağmen Elishan Batur ve kfilesi hayatta kalmak için mücadeleyi göze alarak yola çıkmıştır. Kfile, su kaynağının bulunduğu ve kendilerinin yaşaması için gerekli olan Şin Şin Sa yolu üzerindeki Çinlilerle, Mart 1935'te Dongbastav Savaşını yapmıştır⁵³.

⁵⁰ Altay, **Anayurttan Anadolu'ya**, s.303.

⁵¹ **Barköl Tarihi Materyali**, s.82. Kesici, *a.g.m.-I*, s.19 ve Kalkan, *a.g.m.*, s.132'de rakamı 600 aile olarak verilmektedir. Oraltay, **a.g.e.**, s.86'da ise tarih olarak 1934'ü ve göçe katılan kişileri 1.000 olarak belirterek hataya düşmüştür. Çünkü kfilenin çıkış tarihi hem mülakat yapma şansı bulduğumuz kişilerden hem de diğer eserlerden anlaşıldığına göre 1935 yılıdır.

⁵² Altay, **Anayurttan Anadolu'ya**, s.305'te Elishan Batur kfilesi ile 600 ailenin yola çıktığını ve kfilede Atçıbay'ın olduğunu da kaydetmesine rağmen Atçıbay kfilesi ile göçe katılan 42 aile 210 kişiyi söyleyerek eksik bilgi vermiştir. Yine Kasım önderliğinde daha sonra Elishan Batur ile beraber Hindistan'a giden 70 aile 350 kişiden hiç bahsetmemektedir. Bu aileler de dâhil edildiğinde Elishan Batur ile göçe katılan ailelerin sayısı 600 değil, 178 aile 890 kişi, buna Atçıbay kfilesi ile katılan 42 aile 210 kişi ve Kasım kfilesi ile katılan 70 aile 350 kişi de dâhil edilince toplam 290 aile 1.450 kişi olmaktadır. Krş. için bkz. **Barköl Tarihi Materyali**, s.82.

⁵³ Gayretullah, **Altaylarda Kanlı Günler**, s.47; Selvi-Teyci-Kara, **a.g.e.**, s.26; Altay, **Anayurttan Anadolu'ya**, s.305.

Hazırlanan plana göre kafilede bulunan kadın ve çocuklar geride bırakılacak, keskin nişancılar ve süvariler gece Dongbastav bölgesine yerleşecek ve sabahın ilk ışıkları ile birlikte ani bir baskınla düşman imha edilecekti. Nişancıların mevzilere yerleşmesi sırasında Çinli birliklerin güvenlik amacıyla bulundurduğu köpeklerin havlaması üzerine Çinliler, toparlanarak silahlı mücadeleye girişmiştir. Bu savaşta Elishan Batur'un mahiyetindeki kuvvetler sayıca ve teçhizat bakımından düşmandan geride olmasına rağmen “ölürsek şehit, kalırsak gazi oluruz” düsturuyla amansız bir mücadele vermiştir. Saatlerce süren çatışmada bir türlü Çinliler geri püskürtülememiştir. Çatışmanın devam ettiği sırada ilginç bir olay, savaşın seyrini değiştirmiştir. Uzaktan bir toz bulutunun yükseldiği görülmüştür. Bu olay iki tarafı da tedirgin etmiştir. Çinliler, kafileye yardım geldiğini sanırken, kafiledekiler de Çinlilere yardım geldiğini zannetmiştir. Aslında uzaktaki bu toz bulutu iki tarafın da beklediği gibi asker değil, bir koyun sürüsü idi. Çinliler, zaten fazla kayıp verdikleri bu mücadelede, bir de yeni bir kuvvetin kendilerini daha fazla zayiata sevk edeceğini düşünerek teslim olmayı daha akıllı bir yol olarak görmüştür⁵⁴. Böylece kafilenin yaşaması için stratejik bir öneme sahip su kaynağının bulunduğu Dongbastav bölgesi ele geçirilmiş ve Çin askerlerinin silahları alındıktan sonra serbest bırakılmıştır. Savaşı kazanan Elishan Batur ve kafilesi birkaç gün burada kalarak su ihtiyaçlarını karşılamış ve hayvanlarını otlattıktan sonra Kansu'ya doğru yollarına devam etmiştir⁵⁵.

Elishan Batur ve mahiyetindekiler aslında Kansu'daki Müslümanlardan haber beklenmekteydiler. Burada bir müddet daha kalabilirlerdi ancak Dongbastav'da kalmak yeniden Çin saldırısına maruz kalmak anlamına gelmekteydi. Bu nedenle kabile yola çıkmayı daha uygun görmüş ve Kansu'ya doğru harekete geçmiştir. Kafile bu defa Kansu, Barköl ve Kumul'un kesiştiği Bestam'da ikinci bir Çin saldırısına maruz kalmıştır⁵⁶. Çinlilerin amacı göçe katılmış olan kafilenin yolunu kesmek ve geri dönmelerini sağlamaktı. Ancak Kansu'ya ulaşmayı kafaya koyan kabile, burada Çinlilerle yaptığı

⁵⁴ Oraltay, **a.g.e.**, s.86-87; Selvi-Teyci-Kara, **a.g.e.**, s.26; Gayretullah, **Altaylarda Kanlı Günler**, s.49.

⁵⁵ Çinlilerin silahlarının teslim alınmasından sonra serbest bırakılması bize Doğu Türkistanlıların ve genel olarak Türklerin savaşlarda ele geçirilen düşman kuvvetlerine nasıl davranıldığını göstermesi açısından bilgi vermektedir. Bu konuda Doğu Türkistanlıların savaşlarda ele geçirilen düşmana nasıl davranıldığı ile ilgili Gayretullah, **Altaylarda Kanlı Günler**, s.49'da şu bilgileri vermektedir: “*Gelen elçiler, teslim olacaklarını, fakat canlarının bağışlanmasını ileri sürüyorlardı. Türkün savaş yasında aman diyene kılıç kalkmazdı. Bizim başbuğumuz da atalarının bu kuralına uydu. Teslim şartlarını kabul etti.*”

⁵⁶ Selvi-Teyci-Kara, **a.g.e.**, s.26-27; Gayretullah, **Altaylarda Kanlı Günler**, s.50.

mücadeleyi kazanarak geri püskürtmüş, böylece Elishan Batur ve kafilesi için Kansu yolu tamamen açılmıştır⁵⁷. Yine bu esnada Kansu'ya giden elçilerden de haber gelmiş ve Kansulu Müslümanlar; silah ve asker yardımı yapamayacaklarını, ancak kafilenin Kansu'ya hicret etmesi durumunda ellerinden gelen yardımı sarf edeceklerini bildirmiştir. Böylece kabile Tula Kaşkarbel mevkiine ilk gelen Aduvbay kafilesine katılmıştır⁵⁸.

Elishan Batur kafilesinin Kansu'ya ulaşması sonrasında Sheng Shih-tsai yönetimi Barköl bölgesinde kalan Zayıf Teyci ve arkadaşları üzerinde baskılarını artırmaya başlamıştır. Zayıf Teyci bir taraftan baskılarla uğraşırken, bir taraftan da Elishan Batur ve arkadaşlarından haber almaya çalışmıştır. Aslında Zayıf Teyci, Elishan Batur'dan Kansu'ya ulaştıkları ve buradaki Kansulu Müslümanların kendilerine iyi davrandıklarına dair haberler gelinceye kadar Barköl'ü terk etmeyi düşünmemiştir. Ancak Elishan Batur'dan iyi haberler gelmesi sonrasında Çin baskısının da verdiği sıkıntılar sebebiyle 1936 yılı Ağustos ayında 312 aile 1.565 kişi ile birlikte Oşaktı'da yapılan toplantı sonrası göç etmeye karar verilmiştir⁵⁹.

Zayıf Teyci ile birlikte göçe katılanlar; Kasım Batur, Merdan Beysenkuloğlu, Alpıs Dudanoğlu ve Nukan Bokbasanoğlu gibi kişilerdi⁶⁰. Göç kararının alınması sonrasında kabile Ağustos 1936'da Kansu bölgesine hareket etmiştir. Göçü engellemek için kafilenin peşinden gönderilen Çinli kuvvetler geri püskürtülmüş ve yolda yaşanan birçok sıkıntıya rağmen Zayıf Teyci ve kafilesi Eylül 1936'da Elishan Batur ve arkadaşlarının bulunduğu yer olan Tula Kaşkarbel'e ulaşmıştır⁶¹.

Göçlerin başarılı olması sonrasında 1937 yılında 500 aileyle birlikte Hocam Bergen kafilesi de göç için harekete geçmiştir⁶². Ancak kabileye hem havadan hem de karadan yapılan saldırılar sonucunda kabile göçe devam edemediği gibi malları da yağmalanmış bir şekilde geri dönmek zorunda kalmıştır. Çin yönetimi Aduvbay, Elishan

⁵⁷ Selvi-Teyci-Kara, *a.g.e.*, s.27.

⁵⁸ Altay, *Anayurttan Anadolu'ya*, s.307; Kesici, *a.g.m.-I*, s.19.

⁵⁹ **Barköl Tarihi Materyali**, s.82. Altay, *a.g.e.*, s.309, Kalkan, *a.g.m.*, s.132, Selvi-Teyci-Kara, *a.g.e.*, s.29. Gayretullah, *Altaylarda Kanlı Günler*, s.54 ve Oraltay, *a.g.e.*, s.87'de 1.000 aile olarak belirtilse de bu sayı içine aynı tarihlerde göçe başlayan ailelerin dahil edilmemiş olması muhtemeldir. Yine Kasım Batur'un Zayıf Teyci ile göçe katıldığı belirtilmişse de bu kabilede bulunan 80 aile 400 kişiden hiç bahsedilmemiştir.

⁶⁰ Altay, *Anayurttan Anadolu'ya*, s.308; Gayretullah, *Altaylarda Kanlı Günler*, s.54.

⁶¹ Gayretullah, *Altaylarda Kanlı Günler*, s.55; Kesici, *a.g.m.-I*, s.19.

⁶² Altay, *Anayurttan Anadolu'ya*, s.311; Gayretullah, *Altaylarda Kanlı Günler*, s.58; Kalkan, *a.g.m.*, s.132.

Batur ve Zayıf Teyci göçlerinin başarılı bir şekilde Kansu'ya ulaşmasından sonra yeni göçler yaşanmaması için baskılarını artırmıştır. Halkın önde gelenleri tutuklanmış ve bir şehirden diğerine gitmek için dâhi izin belgesi alınması zorunlu hale getirilmiştir. Halkın elindeki silahlar toplatıldığı gibi bir kısmı da ücretsiz olarak çalıştırılmak üzere devlet hizmetine alınmaya başlanmıştır. Aralık 1937'de halkın önde gelen kişileri de birer birer tutuklanmaya başlanmıştır. Böylece halk üzerinde korku ortamı oluşturularak sindirilmeye çalışılmıştır. Ayrıca halk sürekli tedirgin bir şekilde “*acaba bugün bende tutuklanacak mıyım?*” gibi bir kaygı ile yaşamak zorunda bırakılmıştır⁶³.

Urumçi idaresinin halk üzerine uyguladığı baskı ve zulümler yetmezmiş gibi bir de Eylül 1938'de Bâytık faciası yaşamıştır⁶⁴. Altay ile Barköl arasında bir mevki olan Bâytık'e Çinliler aniden hücum ederek kadın-çocuk demeden birçok kişiyi katletmiştir. Bölge halkı bir taraftan Çinlilere karşı mücadele edip direnirken, bir taraftan da bölgede bulunanları Kaptık Dağı bölgesine sevk etmeye çalışmıştır. Yapılan mücadele sonrası bölgeyi terk eden halk, üç gün boyunca aç-susuz bir şekilde çölü geçip Kaptık Dağı bölgesine ulaşmayı başarmıştır. Halkın mal-mülkleri yağma edildiği gibi çöl sonrası su kaynağı olan Irgaytı mevkiinde bu defa da Moğol askerleri ile mücadele etmek zorunda kalmıştır. Bu mücadele sonrası kabile Barköl bölgesine geri dönmek zorunda kalmıştır.⁶⁵ Kafilenin Barköl'e gelmesinden sonra Çinliler, 1937'de 500 aile ile göç etmeye çalışan Hocam Bergen ve arkadaşlarından oluşmuş 18 kişiyi tutuklayarak Urumçi'ye götürmüş ve daha sonra bu kişiler işkence ile öldürülmüştür⁶⁶.

18 kişinin tutuklanması sonrasında halk iyice korkuya kapıldığı gibi içine kapanır hale de gelmiştir. Halk üzerinde bir korku imparatorluğu oluşturulduğu sırada Çin yönetimi, asayişle ilgili konuları görüşmek üzere 25 Kasım 1938 günü Nurali Bey'in evinde ileri gelenlerle toplantı yapılmasını kararlaştırmıştır⁶⁷. Aslında toplantının amacı

⁶³ Altay, **Anayurttan Anadolu'ya**, s.311; Kalkan, *a.g.m.*, s.132.

⁶⁴ Oraltay, **a.g.e.**, s.87; Gayretullah, **Altaylarda Kanlı Günler**, s.60. Krş. için bkz. Altay, **Anayurttan Anadolu'ya**, s.312-313.

⁶⁵ Kalkan, *a.g.m.*, s.132; Gayretullah, **Altaylarda Kanlı Günler**, s.60.

⁶⁶ Oraltay, **a.g.e.**, s.86. Altay, **a.g.e.**, s.313-314'te Hocam Bergen ve arkadaşlarının yakalandıktan sonraki akıbetiyle ilgili şu bilgileri vermektedir: “*Kafîle gayet bitkin bir hâlde Barköl'e gelir gelmez kafilenin ileri gelenlerinden 18 kişi tutuklanıp bir kamyonu yük basarcasına basılarak Urumçi'ye götürülmüştür. Gidiş o gidiş, hepsi Urumçi'de işkencelerle yok edildi*”.

⁶⁷ Selvi-Teyci-Kara, **a.g.e.**, s.30; İslambekov, **a.g.t.**, s.11. Gayretullah, **Altaylarda Kanlı Günler**, s.61'de Nur Ali Bey'in evinde yapılan toplantının 20 Kasım 1937'de gerçekleştiğini belirtmiştir. Oraltay, **a.g.e.**, s.88'de toplantı tarihini 18 Kasım 1937 olarak vermektedir. Altay, **Anayurttan Anadolu'ya**, s.315'te ise toplantı tarihini 25 Kasım 1938 olarak vermektedir. Bu bilgiler kıyaslandığında ve göçe katılan kişilerden

asayiş konularını görüşmek değil, aksine ileri gelen kişileri bir araya getirerek onları topluca tutuklamak veya toplantı esnasında yok etme⁶⁸. Çin'in toplantı talebi üzerine Nurali Bey, etrafta bulunan ileri gelen kişilere haberi ulaştırmıştır. Nurali Bey'in evindeki toplantıya kabile reislerinin gelip-gelmediğini öğrenmek isteyen Çin yönetimi, Barköllü Anganbay adında birini gözlemci olarak göndermiştir. Anganbay adındaki bu Kazak Türkü; kendisinin Çin adına buraya geldiğini, geliş amacının kabile reislerinin gelip gelmediğini Çin yönetimine bildirmek olduğunu, Çin'in bu kabile reislerini ortadan kaldırmayı düşündüğünü, kendisinin de bir Kazak Türkü olması sebebiyle bu reislerin ortadan kaldırılmasına vicdanının el vermediğini söylemiştir⁶⁹.

Angalbay'ın bu ihbarı sonrasında Nurali Bey, durumu diğer ileri gelen kişilerle paylaşmıştır. Artık burada yaşamalarının zor olduğunu ve kendilerinin de tıpkı daha önce göç edenler gibi Kansu'ya gitmeleri gerektiğini söylemiştir⁷⁰. Ayrıca toplantıya gelecek olan Çinlilerin yok edilmesi gerektiğini de sözlerine eklemiştir. Diğer kabile reisleri de Nurali Bey'in Kansu'ya göç ve gelen Çinlilerin yok edilmesi fikrini kabul etmiştir. 26 Kasım 1938 akşamı Çin askerlerinin yok edilmesi için pusu kurulmuş ve gelen 60 Çin askeri, üzerlerine açılan ateş sonucu kaçmak zorunda kalmıştır⁷¹.

Çin askerlerinin Nurali Bey'in evinde yapmayı düşündükleri yok etme planını duyan Haman kaymakam yardımcısı Hamza İnan da kendisinin yakalanıp öldürüleceğini düşünerek, bölgeyi terk etmek istemiştir. Kabile reislerinin ortadan kaldırılması için giden

de aldığımız bilgilerde bu tarihin 1938 yılı olması daha doğru bir bilgi olarak durmaktadır. Toplantıya katılan kişilerle ilgili Gayretullah, **Altaylarda Kanlı Günler**, s.61'de şu bilgileri vermiştir: “*Nur Ali Bey'in evindeki toplantıya, Ayanbet, Hüseyin Teyci, Sultan Şerif Teyci, İrkitbay Zengi, Mukadıl, Tokay Şanya, İsmail Ökürday, İlyas Dorga, Zeynullah Teyci, Selâhaddin, Çakbakkbay, Koycu Batur, Dele Zengi, Irgaybay, Ömer Ökürday, Sabırbay, Bek Sultan Begey, Alkan (İlhan'da olabilir), Şanya, Hakkâşe Hacı, İstanbul Zengi, Kabıbay Tobacan, Yusuf Akın Teyci, Kayısbay Pehlivan, Ebulhayr Zalin, Rakadil Tanjan, Abulmacin Molla, Kabi, Akman, Ziyadan Zalin, Koşuvit, Abiybay gibi kimselerin iştiraki ile 20 Kasım 1937'de verilen yerde toplandılar*”.

⁶⁸ Oraltay, **a.g.e.**, s.88; Gayretullah, **Altaylarda Kanlı Günler**, s.61; Kalkan, *a.g.m.*, s.132.

⁶⁹ Altay, **Anayurttan Anadolu'ya**, s.315; Kalkan, *a.g.m.*, s.132; Gayretullah, **Altaylarda Kanlı Günler**, s.61; Oraltay, **a.g.e.**, s.88.

⁷⁰ Kalkan, *a.g.m.*, s.132; Selvi-Teyci-Kara, **a.g.e.**, s.30.

⁷¹ Altay, **Anayurttan Anadolu'ya**, s.316; Oraltay, **a.g.e.**, s.89. Gayretullah, **Altaylarda Kanlı Günler**, s.62'de Nur Ali Bey'in evine baskın için gelen Çin askerlerinin akıbetini şu şekilde anlatmaktadır: “*Çinli piyadeler iyice silahlarımızın öldürücü mesafesine girince yaylım ateşi açtık. Çinliler bu beklenmedik ateş karşısında korkunç bir paniğe kapıldılar. Saçta kavrulmuş kavurga misali pıtır pıtır düşüyorlardı. Birkaç saatlik bir müsademedan sonra Çinliler can havli ile ateş hattından kurtularak geriye çekildiler. 300 kadar ceset bırakmışlardı. Bizler de, sağ-salim hiçbir zayıat vermeden kurtulduk. Fakat ertesi sabah Çinli piyadeler güçlü bir uçak filosunun desteğinde hücumla geçtiler. Uçaklar sabahtan akşama kadar bombardımana devam etti*”.

askerlerin Barköl'e döndüğünü görmesinden sonra tehlikenin farkına varan Hamza İnan, bölgeyi terk etmenin daha emniyetli olduğunu düşünerek bir plan hazırlamak suretiyle Haman'dan kaçmıştır⁷².

Çin'in Nurali Bey ve diğer ileri gelen kişileri ortadan kaldırma planı sonrası alınan göç kararı gereği herkes bir an önce bölgeyi terk etmek için hazırlıklara başlamıştır. Bu göç hareketi daha önce gerçekleşen Aduvbay, Elishan Batur ve Zayıf Teyci göçünden daha büyük bir göçtür. Çok kısa sürede göç edecek kabileler hazırlıklarını tamamlamıştır. Ancak en büyük sıkıntı kabilelerin kalabalık ve mevsimin de kış olmasıydı. Takriben sıfırın altında 30-40 derecelerin yaşandığı, suların buz tuttuğu bir dönemde at ve deve sırtında yapılacak bu göç, hicreti bir kat daha zor hale getirmiştir. Gerekli hazırlıkları yapan ilk kabile Nurali Bey başkanlığında 1 Aralık 1938 günü Mörgü mevkiinden hareket etmiştir. Nurali Bey ile bu göçe katılan kabile takriben 1.188 aile 5.195 kişiden oluşmuştur⁷³. Kafilenin diğer önde gelen kişileri Ayanbet, Selahattin, Ebulhayr, Ziyahan, Mukadıl, Sıban, Çakamka, Abizbay, Osman ve Ramazan'dır. Kabile liderleri Kansu'ya ulaşacak yol güzergâhını şu şekilde belirlemiştir; Moğolistan sınırındaki İnez Dağı, oradan Sarmacin yolu ile Kansu'ya ulaşılacak. Daha önceki kabileler çölü geçip Şin Şin Sa yolundan Kansu'ya gitmişlerdi. Ancak Nurali Bey, Şin Si Sa güzergâhının sıkıntılarını ve Çin'in göç için genelde bu yolun tercih edildiğini bilmesi dolayısıyla bölgede sıkı tedbirler alması yüzünden kabile bu yolu tercih etmemiştir. Nurali Bey ve kafilesi yolu uzatmış olmasına rağmen kendilerince daha güvenli gördükleri Moğolistan sınırındaki

⁷² Altay, **Anayurttan Anadolu'ya**, s.316-317'de Hamza İnan'ın kaçış planı ile ilgili olarak şunları aktarmaktadır: “Ömer ve Selahaddin Bey adlı iki arkadaşına Barköl'den hemen kaçmalarını ve ileride bir yerde kendilerini beklemelerini söylemiştir. Bu iki arkadaşı, Barköl'den uzaklaştıktan sonra Çinlilere, Ömer ve Selahaddin'e dikkat etmelerini söylemiş ancak Çinliler, Ömer ve Selahaddin'in Barköl'de olmadıklarını söylemeleri üzerine derhal atının getirilmesini ve onları arayacağını söyleyerek kendisi de Barköl'ü terk etmiştir. İleride iki arkadaşı ile buluşarak ailelerini de alarak göç için hazırlıklara başlamıştır. Şayet Hamza İnan, zeki ve kurnazca davranmamış olsaydı muhtemelen o da tutuklanacaktı. Hamza İnan ve ailesi Barköl'e geldikten sonra Sultan Şerif ve Hüseyin Teyci kabileleri ile beraber Kansu'ya göç etmiştir.”

⁷³ Altay, **Anayurttan Anadolu'ya**, s.317-319'da Nurali Bey kafilesinin 500 aile ve 2.000 kişiden oluştuğunu belirtmektedir ki muhtemelen farklı aile liderlerinin sadece isimlerini ilave ettiğinden rakam düşük çıkmıştır. Kabile ile yola çıkan Ayanbet 130 aile 500 kişi, Selahattin 170 aile 700 kişi, Ebulhayr 200 aile 915 kişi, Ziyahan 180 aile 850 kişi, Mukadıl ve Sıbal ile 330 aile 600 kişi dâhil edilmemiştir. Bunların dâhil edilmesi durumunda Nurali Bey'in kafilesi 1.188 aile 5.195 kişi etmektedir. Bkz. **Barköl Tarihi Materyali**, s.82.

İniz Dağı bölgesine yönelmiştir. Kafile burada karşılına Moğolların çıkacağını ve Moğol kuvvetleri ile mücadele etmeleri gerektiğini bilerek yola devam etmiştir⁷⁴.

Nurali Bey liderliğinde yola çıkan kafile, İniz Dağı bölgesine doğru hareketine başladıktan bir gün sonra yani 2 Aralık 1938 günü Ölgey denilen mevkie ulaştıklarında Çinliler, göçü engellemek ve sayılarını tespit etmek için keşif uçakları göndermiştir. Keşif sonrası Çin uçakları, Nurali Bey ve kafilesini dokuz gün boyunca bombalamıştır⁷⁵. Kafile Çin'in yaptığı uçaklı saldırılar sebebiyle gündüzleri yol alamaz hale gelmiştir. Kafile uçaklardan korunmak gayesiyle gündüzleri dağınık bir hâlde gizlenerek, karanlık bastıktan sonra yollarına devam etmek suretiyle yol almaya çalışmıştır. Bu şekilde hareketine devam eden kafile, bazen ismini dâhi bilmedikleri yerlerden geçerek İniz Dağı bölgesine ilerlemiştir. Göç esnasında en büyük sıkıntı kafilenin gece yol alıyor olması yanında, kadın ve çocukların da varlığı olmuştur. Ancak yeri gelmişken bu göçte kadın ve çocukların nasıl hareket ettiklerinden bahsetmekte fayda vardır. Kazak çocukları göçte yaşlarına göre gruplandırılarak göç ettirilmiştir. Mesela; iki yaşın altındaki çocuklar at sırtında annelerinin önlerine yerleştirdikleri beşiklerde göç ederken, iki ile altı yaş arasındaki çocuklar develerin veya atların üzerlerine yerleştirilen, Kazakların “*kebece*” adını verdikleri sandıklarda yollarına devam etmiştir. Altı ile 10 yaşındaki çocuklar ise özel olarak yapılmış “*aşamay*” denilen semerlerin üzerinde sağa ve sola düşmeyecek şekilde ve önden dizginlerini çeken bir kişi tarafından yol alırken, 10 yaşından büyük çocuklar ise diğer erkekler gibi normal at sırtında yol almıştır. Göçte kadınların katkılarını ayrı bir yer ayırmak gerekir. Kazaklar göçebe hayatına alışık oldukları için kadınlar da ata binip silah kullandıkları gibi çok hızlı bir şekilde çadır kurup oturabilecek hale getirebiliyorlardı. Ayrıca Kazak kadınları oldukça dayanıklı bir yapıya sahipti. Dahası göçler sırasında bazen günlerce uykusuz kalmalarına rağmen ani saldırılarda hızlı bir şekilde eşya ve çocukları toplayıp yol almak suretiyle göçte katkı sağlamışlardır⁷⁶.

⁷⁴ Oraltay, **a.g.e.**, s.89; Altay, **Anayurttan Anadolu'ya**, s.319; Gayretullah, **Altaylarda Kanlı Günler**, s.63.

⁷⁵ Altay, **Anayurttan Anadolu'ya**, s.320'de Çin uçaklarının keşif amacıyla gelmelerini şu şekilde izah etmektedir: “*Ölgey'e öğleye doğru bir keşif uçağı geldi. Oldukça alçaktan uçarak bir iki dolaştıktan sonra geri döndü*”. Gayretullah, **Altaylarda Kanlı Günler**, s.63'te ise Çin uçaklarının keşiflerinden sonra kafile üzerine saldırılarını şu şekilde anlatmaktadır: “*...Uçaklar savaşa iştirak edince bu durum değişti. Göç kafilesini keşif eden uçaklar, kafileye dalarak insafsızca bombalar oldular. İşte bu Lom-toray savaşında uçaklar göç kafilesini bombardımana tutmuştu. Savunmasız ve silahsız olduğunu anlayınca da çok alçaklara dalarak ölüm saçıyorlardı*”.

⁷⁶ Oraltay, **a.g.e.**, s.89.

Nurali Bey ve kafiləsi bir taraftan Çin uçaklarının saldırıları ile uğraşırken bir taraftan da geceleri yol alarak Çınığın deresinden Lomtoray çayına doğru ilerlemiştir. Çinlilerin hava saldırıları insandan ziyade hayvan ve mal zayıatı yaşatmıştır⁷⁷. Çünkü ani baskınlarda insanlar kaya diplerine ve dağlık yerlere saklanarak bombardımanlardan kurtulurken, özellikle hayvan sayılarının fazla olması ve emniyetli yerlere götürülememeleri sebebiyle uçak saldırılarında külliyetli miktarda telafât olmuştur. Bu olumsuzluklar yetmezmiş gibi göçün yiyecek ihtiyacını karşılayan hayvanların büyük bir kısmı ise Lomtoray çayının geçilmesi sırasında karşıya geçirilemeyerek geride bırakılmak zorunda kalınmıştır. Göç geceleri yapıldığından Lomtoray çayını geçmek için uygun derinlikte mevkiiler gece karanlığında bulunamamış ve hayvanların çoğunluğu çayın diğer kıyısında bırakılmıştır. Bu olay doğal olarak göç sırasında açlık ve fakirliğin had safhaya çıkmasına neden olmuştur⁷⁸.

Lomtoray çayını geçen kabile 11 Aralık 1938'de İnez Dağı bölgesine gelmiştir. Bölge, Moğolistan sınırı olması hasebiyle nöbet bekleyen 20-25 kişilik bir Moğol kuvveti ile karşılaşmıştır. Bu da doğal olarak Moğollarla karşı karşıya gelmek demektir. Bu nedenle Ayanbet Batur komutasında 100 kişilik bir kuvvet, Moğollar ile mücadele etmek için önden gönderilmiştir. Sınıra yaklaşılması yüzünden artık Çin uçakları sınır ihlali yapmamak için kabileye yaklaşmamış ve bombardıman yapamamıştır. Ayanbet Batur'a bağlı kuvvetler, sınır bölgesindeki Moğollarla girdikleri mücadeleyi kısa sürede kazanınca kabile, hep beraber İnez Dağı bölgesine yerleşmiştir. Dokuz günlük uçak bombardımanı sonrası bu bölgede üç gün kalan kabile, bu sürede atlarını otlatmak ve dinlenmelerini sağlamak için iyi bir fırsat bulmuştur. Kabile hesapladığı gibi İnez bölgesine gelmişse de yolculuk esnasında hemen hemen herkes oldukça fakirleşmiştir. Özellikle bombardımanlarda ölen at, koyun ve develerle beraber, Lomtoray çayının geçişi sırasında koyunların büyük kısmının karşıya geçirilememesi kabileyi fakirleştirmiştir. Mesela; göç sırasında 24 at, 11 deve, yedi sığır ve 400 koyun ile yola çıktıklarını söyleyen Halife Altay, İnez Dağı bölgesine geldiklerinde 11 at, 9 deve ve 50-60 tane koyunlarının kaldığını yazmaktadır. Bu sayılar bize göç esnasında Çin bombardımanı ve Lomtoray

⁷⁷ İslambekov, **a.g.t.**, s.12.

⁷⁸ Ayanbay Şahin ile yaptığımız mülakatta göç sırasında saldırıların ailelerini nasıl etkilediğini sorduğumuzda; geride bırakılmak zorunda kalınan mallar ve hayvanlar sebebiyle birçok ailenin günlerce aç kaldığını ve kendi ailesinin de mallarını kaybetmeleri yüzünden sıkıntılı günler yaşadığını, çocuk haliyle açlıktan saatlerce ağladığını bir anı olarak aktarmıştır.

çayında geride bırakılan koyunların sayısını vermesi dışında, göçün henüz bitmediği düşünülürse, göç sırasında yaşanacak açlık ve nakliye sıkıntılarının ortaya konulması açısından önemlidir. Yine Halife Altay, kendilerinin orta halli bir aile olduğunu, kıt kanaat geçindiklerini ve diğer zengin kişilerin de İnez Dağı bölgesine gelindiğinde ellerindeki hayvan sayılarının kendilerine yakın olduğunu yazmaktadır. Tabii bu olay akla şu soruyu getirmektedir: Orta halli ve zenginlerin durumu bu ise fakirlerin durumu nasıldır? Yine Halife Altay bu konuda kendilerinden daha fakir duruma düşen insanların olduğunu belirtmişse de mallarının varlığı ile ilgili bilgi vermemiştir. Bu durumu fakir insanlar yola çıkıp İnez Dağı bölgesine geldiğinde belki de ellerinde hiç at, koyun veya deve kalmadığı şeklinde ifade edebileceğimiz gibi kalmışsa da bu hayvanlarla göçe nasıl devam edeceklerini kestirmek veya yaşayacağı sıkıntıları tahmin etmek oldukça zordur⁷⁹.

İnez Dağı bölgesinde üç gün dinlenen kabile daha sonra 14 Aralık 1938'de İnez Dağı'nın güneyinde bulunan Kansu'ya doğru yola çıkmıştır. Kabile liderleri yol aldıkça her an saldırı tehlikesine karşı gözcülük için öncüler göndermiştir. Kabileyi sıkıntıya sokan diğer bir durum da su ihtiyacı olmuştur. İnez Dağı bölgesine gelinceye kadar su sıkıntısını kar eriterek gideren kabile, burada kar bulamayınca hem kendileri hem de hayvanları su sıkıntısı çekmiştir. Sıkıntıyı gidermek için etraftaki dağların yüksek kısımlarına giden gençler buralardan getirdikleri karlar ile sorunu çözmeye çalışmıştır. İnez Dağı'ndan hareket eden kabile, 17 Aralık 1938'de Kansu'ya bağlı Sarmacin Dağı bölgesine ulaşmıştır. Dağ olmasına rağmen kurak bir bölge olan Sarmacin'de de su sıkıntısı çeken kabile, 20 Aralık 1938'de Çinlilerin yaşadığı ve oldukça fakir bir bölge olan Anşi şehri bölgesine gelmiştir. Burada iki gün dinlenen kabile, 23 Aralık 1938'de Elishan Batur ve Zayıf Teycilerin bulunduğu Uyurhun Tula bölgesine ulaşmıştır. Bu esnada Aduvbay kafilesi ile gelenler ise Dolanşan bölgesinde bulunmaktaydı⁸⁰.

⁷⁹ Altay, **Anayurttan Anadolu'ya**, s.320-325,328. Mansur Teyci ile yaptığımız görüşmede hayvan telefatinin Lomtoray çayında olmadığını Kaltın civarındaki Sürü Özeni mevki denilen yerde gerçekleştiğini söylemiştir. Lomtoray'ın küçük bir çay olduğunu ve buranın kurak olduğunu belirtmiştir. Halife Altay'ın yer ismini karıştırdığını bu yer isminin Lomtoray değil Sürü Özen'i olduğunu belirttiği gibi "Özen" kelimesinin nehir anlamına geldiğini çayın zaten küçük olduğunu, hayvanların buradan geçememesinin mümkün olmadığını, hayvanların nehri geçerken telef olduklarını belirtmiştir.

⁸⁰ Altay, **Anayurttan Anadolu'ya**, s.446'da Sheng Shih-tsai'nin baskısı sonrasında Doğu Türkistan'dan Kansu'ya göç eden Nurali Bey ve kafilesinin, 1941 yılına kadar Sür bölgesinde ikamet ettiği belirtilmektedir. Buraya Sucu bölgesinden gelen askerler tarafından yapılan ani baskın sonrasında Kasım Batur, Kenekuş Koşu ve Kabıkış gibi kişiler öldürülmüş, Nurali Bey ise askerler tarafından şehre götürüleceği bahanesi ile tutuklanmıştır. Daha sonra o da yolda öldürülmüştür. Nurali Bey'in kafilesi 1946

Çinlilerin, kabile reislerini ortadan kaldırmak için yaptıkları planı öğrenmesi sonrası Barköl bölgesini terk eden bir diğer kabile de Sultan Şerif ve Hüseyin Teyci kafilesinin göçüdür. Bu kabile, yukarıda ifade ettiğimiz kabilelerden sayıca en kalabalık olanıdır⁸¹. Yaklaşık 1.839 aile ve 8.820 kişinin katıldığı bu göçün diğer önde gelen kişileri; Hamza İnan, Sabırbay Zalin, İsmail Zalin, Sıdık Şanya, Külülbay Şanya, Dele Zengi, Macan Şanya, Meyirhan, Cenabil, Kabibay, Koşuvıt ve Kayıt Molla gibi kişilerdir⁸². Kabile göçe başlamadan önce uzun süre Barköl bölgesinde kalmıştı. Diğer kabilelerden farkı, Barköl bölgesini geçici bir yerleşim yeri olarak görmeyip burada tam manasıyla yerleşik olmalarıdır. Bu sebepten kafilenin göçü oldukça zor ve zahmetli olmuştur. Çünkü akıllarında göç etme fikri olmadan bir anda oluşmuş ortam sebebiyle göç etmek zorunda kalmışlardı. Bu göçü diğer göçlerden ayıran birkaç unsur da sayı olarak çok kalabalık olması, yeteri kadar binek ve yük hayvanının olmaması, kış mevsiminin yaşanması, kabiledekilerin yeterli hazırlık yapamamaları ve göçün maddi boyutunu kaldırabilecek durumda olmayan ailelerin fazla olmasıydı. Ancak bütün bu olumsuzluklara rağmen alınan göç kararı sonrası kısa sürede hazırlıklar tamamlanarak Sultan Şerif ve Hüseyin Teyci önderliğinde 5 Aralık 1938'de yola çıkılmıştır⁸³.

yılında kardeşi Mukadıl, oğlu Zeynel Abidin, Macan Malsak, Sıban ve Kabibeklerle birlikte takriben 500 hane olarak Barköl bölgesine yerleşmiştir.

⁸¹ Ömer Kul-Emin Kırkıl, "*Doğu Türkistan Kazak Türk Liderlerinden Bir Portre: Hüseyin Teyci*", **Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C.I, S.2, Temmuz 2011, s.109; Selvi-Teyci-Kara, **a.g.e.**, s.30.

⁸² Altay, **Anayurttan Anadolu'ya**, s.330'da Sabırbay, Macan, Meyirhan ve Cenabil ailesinin Sultan Şerif ve Hüseyin Teyci kafilesi içinde göstermekte ancak 2.500 aile ile bu göçün gerçekleştirildiğini söylemektedir. **Barköl Tarihi Meteryali**, s.82'de ise göçe Hüseyin Teyci 409 aile 2.048 kişi, Sultan Şerif Teyci 500 aile 2.000 kişi, Sabırbay 450 aile 1.805 kişi, Macan 110 aile 600 kişi, Meyirhan 140 aile 625 kişi, İsmagul 50 aile 250 kişi ve Cenabil ise 180 aile 1.500 kişi olarak katıldığı belirtilmektedir. Bu durumda Hüseyin ve Sultan Şerif Teyci kafilesinin 1.839 aile ve 8.820 kişi olması gerekir. Böylece 1934 sonrası Barköl'den Kansu'ya ulaşan ailelerin aileler ve sayıları şu şekildedir: Atçıbay 42 aile 210 kişi, Kasım Batur 80 aile 400 kişi, İsmagul 50 aile 250 kişi, Kasım 70 aile 350 kişi, Tunguşbay 112 aile 605 kişi, Sabırbay 450 aile 1.805 kişi, Ayanbet 130 aile 500 kişi, Selahattin 170 aile 700 kişi, Ebulhayr 200 aile 915 kişi, Meyirhan 140 aile 625 kişi, Cenabil 180 aile 1.500 kişi, Macan 110 aile 600 kişi, Ziyahan 180 aile 850 kişi, Mukadıl ve Sıban ile 330 aile 1.480. Bu ailelere Aduvbay ile yola çıkan 113 aile 565 kişi, Elishan ile yola çıkan 178 aile 890 kişi, Zayıf Teyci ile yola çıkan 232 aile 1.165 kişi, Hüseyin Teyci ile yola çıkan 409 aile 2.048 kişi, Nurali Bey ile yola çıkan 178 aile 750 kişi, Sultan Şerif ile yola çıkan 500 aile 2.000 kişi dâhil edildiğinde toplam sayı 3.854 aile ve 18.200 kişi olmaktadır. Bunların içinden Aduvbay, Atçıbay, İsmagul, Nurali Bey, Sabırbay, Ayanbet, Ebulhayr, Meyirhan, Ziyahan, Cenabil, Macan, Mukadıl ve Sıban daha sonra Kansu'dan ayrılarak Barköl'e geri dönmüştür. Selahattin ise Köktogay'a yerleşmiştir. Elishan Batur, Zayıf Teyci ve Kasım ile gelenler Hindistan'a doğru göç ederken, Hüseyin Teyci ve Tunguşbay ile gelen kabileler Gasköl'e yerleşmiştir. Kansu'da altı yıl kalan Sultan Şerif Teyci de daha sonra Gasköl'e Hüseyin Teycilerin yanına gitmiştir. Ancak Kansu'dan Barköl, Gasköl ve Köktogay'a gidilirken, bu ailelerden ne kadarının geri döndüğü bilinmemektedir. Ancak şunu söylemek mümkündür ki, Kansu'ya gelenlerin büyük çoğunluğu tekrar geri dönmüştür. Gasköl'e yerleşen Sultan Şerif ve Hüseyin Teyci kafilesi de Komünist Çin'in Doğu Türkistan'ı işgali sonrası Hindistan'a göç etmiştir.

⁸³ Altay, **Anayurttan Anadolu'ya**, s.331.

Göç kafilesinin izlemeyi düşündüğü güzergâh, Nurali Bey kafilesinin izlediği güzergâh olmuştur. Bisan Dağı'nın kuzey kesiminden yola çıkan kabile, diğer kabilelerin çektiği sıkıntılardan daha fazla sıkıntıya maruz kalmıştır. Kafilenin sayıca fazla olması ötekilerle arkadakilerin mesafesinin takriben bir günlük olması durumu daha net ortaya koymaktadır. At, koyun, sığır ve develerin fazlalığı kafilenin hızlı yol almasına mani olduğu gibi konaklamayı da zorlaştırmıştır. Hem insan hem de hayvan sayısının fazlalığı gizlenmeyi de zorlaştırmıştır⁸⁴.

Göç kafilesi, İnez Dağı bölgesinde Nurali Bey kafilesinden daha sıkıntılı bir şekilde ilerlemiştir. Nurali Bey kafilesi, göç sırasında Çin uçaklarının bombardımanı ve karada sadece Moğol sınırında silahlı mücadele yaşanmışken, Teycilerin göçünde uçak bombardımanının yanı sıra Çinlilerin karada yaptıkları saldırıları ile de uğraşmak zorunda kalmıştır. Kafilenin sayıca büyük olması doğal olarak Çinlilerin yaptığı saldırılarda zayıflarının da fazla olmasına sebep olmuştur. Özellikle hava saldırıları hayvanların telef olmasına neden olmuştur ki, hayvan telefleri kafilenin zamanla açlık ve fakirlik çekmesine neden olmuştur. Tüm bu sıkıntılara rağmen kabile gündüz uçak saldırılarından korunmak, gece ise yol almak suretiyle 11 günde İnez Dağı bölgesine ulaşmıştır. Bombardımanlar sırasında bir Çin uçağı düşürülmüş ve yine yol üzerinde bir uçağın da Nurali Bey göçü sırasında düşürüldüğü görülmüştür⁸⁵. Kabile 11 günde İnez Dağı bölgesine gelmişse de tıpkı Nurali Bey kafilesi gibi Lomtoray çayını geçerken hayvanlarının büyük bir kısmını geride bırakmak zorunda kalmıştır. Kafilenin Lomtoray çayı geçilirken mallarını geride bırakmalarının başka bir sebebi de Çinlilerin bu bölgede atlı asker bulundurması ve havadan yoğun bir bombardıman yapılmasıydı⁸⁶.

Kabile, Lomtoray çayını geçip, İnez Dağı bölgesine ulaşmıştır. Moğolistan sınırında Moğol kuvvetleri olmamasından istifade ile herhangi bir çatışma yaşamadan yollarına devam etmiştir. Fakat Kansu'ya doğru ilerlemek için yol aldıklarında öncü kuvvetlerin ileride atlı, piyade ve tanklı bir Çin askeri birliğin varlığını haber vermesi

⁸⁴ Hüseyin Teyci'nin oğlu Mansur Teyci ile yaptığımız mülakatta çok sayıda insanla yapılan göç sırasında kabileler arasında bağlantının zor sağlandığını ve buna bir de Çin saldırıları eklendiği için kabiledeki kişiler arasındaki mesafenin açıldığını ifade etmiştir.

⁸⁵ Altay, **Anayurttan Anadolu'ya**, s.331.

⁸⁶ Altay, **Anayurttan Anadolu'ya**, s.331'de iki kabilede ceman 7.000 at, 100.000 koyun ve 4.000 sığırın geride kaldığını belirtmektedir. Bu rakamlar bize hem kafilenin ne kadar kalabalık olduğunu hem de saldırılar sonucunda maddi kayıpların fazlalığını göstermesi açısından önemlidir.

üzerine mücadeleye girmek istemeyen kabile, Sarmacin bölgesinden gece hızlı bir şekilde hareket ederek bölgeyi terk etmiştir. Hızlı hareket etmek zorunda olan kabile koyunlarının bir kısmını da geride bırakmak zorunda kalmıştır. Bu sayede Çinlilerin kendilerine yetişmesi mümkün olmamıştır. Bütün bu badireleri atlatan kabile Kansu'ya ulaşmayı başarmıştır. Daha sonra kabile ile gelenler Tula, Sür ve Kaşkarbel bölgesine yerleşmiştir⁸⁷.

3. Kansu'daki Durum ve Yapılan Mücadeleler

Bin bir güçlkle göç eden kabileler Kansu'ya ulaştıklarında oldukça zor durumda idiler. Göçe başlarken geride bıraktıkları malları bir tarafa, yanlarında getirmek istedikleri mallarını da saldırılar sonucu veya Lomtoray çayını geçerken bırakmak zorunda kalmışlardı. Diğer bir ifade ile kabileler fakir ve perişan bir hâlde Kansu'ya ulaşmışlardı. Artık her şeyi ile ecnebi bir memlekete yerleşmek ve yeni bir hayat kurmak zorundaydılar. Kansu bölgesi, eskiden Ma Chung-ying idaresi altındaydı. Ancak Ma Chung-ying'in Sovyetler Birliği tarafından ortadan kaldırılması sonrası Qinghai valisi ve Ma Chung-ying amcaoğlu Ma Pu-fank aynı zamanda Kansu'yu da idare etmeye başlamıştı⁸⁸.

Kabileler ilk dönemlerinde Çin zulmü sonrası rahat etmiştir. Hatta kabilelerin Kansu'ya gelmeye başladığı dönemde tesadüf eseri İsa Yusuf Alptekin de Nankingg'ten Qinghai'ye gelmiştir⁸⁹. Burada Elishan Batur ve İsa Yusuf Alptekin ilk kez karşılaşmış ve duygusal anlar yaşanmıştır. Çünkü bu kişilerden biri silahlı mücadele, diğeri ise siyasi mücadeleyi yürüten iki büyük liderdi. Görüşmede memleket meseleleri uzun uzadıya mütalaa edilmiştir. Ma Pu-fank, iki lideri sarayında misafir etmiş ve her türlü maddi ve manevi yardımda bulunacağına dair söz vermiştir⁹⁰. Ma Pu-fank, ikinci görüşmesini Zayıf

⁸⁷ Altay, **Anayurttan Anadolu'ya**, s.332.

⁸⁸ Selvi-Teyci-Kara, **a.g.e.**, s.31.

⁸⁹ **Esir Doğu Türkistan İçin-1, İsa Yusuf Alptekin'in Mücadele Hatıraları**, Haz. Ömer Kul, Berikan Yayinevi, Ankara 2010, s.323-324; Selvi-Teyci-Kara, **a.g.e.**, s.31; Gayretullah, **Altaylarda Kanlı Günler**, s.73-74.

⁹⁰ **Esir Doğu Türkistan İçin-1**, s.323. Gayretullah, **Altaylarda Kanlı Günler**, s.74'te Ma Pu-fank ile İsa Yusuf Alptekin'in görüşmesinden şu şekilde bahsetmektedir: "*General Ma ile İsa Yusuf Bey, bir okulun loş bir odasında gizlice bir araya geldiler. Bu görüşmelerde General Ma Pu-fank'tan şunlar istenmişti: 1. Türkçe tedrisat yapan bir okulun açılması ve bu okulun tedrisat işlerini de Kazanlı Türklerin deruhte etmesi, (Bu Kazanlı Türkler Rusya'daki komünist ihtilâlden kaçan Nankingg ve Kansu'da oturan aydın kimselerdi.) 2. Afganistan, Hindistan ve Suudi Arabistan gibi ülkelerde de Türk okullarının açılmasına yardımcı olunmasını, 3. Kendi okullarına da ek ders olarak bir Türkçe dersini koymasını, 4. Çin'in Doğu*

Teyci ve beraberindeki 100 kişilik heyet ile gerçekleştirmiştir. Zayıf Teyci ve beraberindekiler, Qinghai'de askeri törenle karşılanmış ve Zayıf Teyci'de Ma Pu-fank'a seçme 40 at hediye etmiştir⁹¹.

Göçün ilk zamanlarında bu şekilde dostane ilişkiler yaşansa da zamanla ilişkiler bozulmuştur. Kafileler için Kansu'ya ulaştıktan sonra en büyük sıkıntı fakirlik, işsizlik ve açlık olmuştur. Hayvanların büyük bir çoğunluğunun kaybedilmiş olması yüzünden yiyecek sıkıntısı en büyük sorun hâline gelmiştir. Halk açlık problemini çözmek için sürekli kulan⁹² avına çıkmak zorunda kalmıştır. Yaşanan fakirlik sebebiyle bölgeye yerleşen muhacirler, kulanların et yönünden verimli ve derisinin de para etmesi sebebiyle gruplar hâlinde ava çıkmak suretiyle fakirliklerini ve yiyecek sıkıntılarını bu yolla gidermeye çalışmıştır. Halkın sefaleti yetmezmiş gibi zaman içinde Kansu idarecileri ve Tibetlilerin muhacirlere karşı tutumu da değişmiştir. Bu menfi değişimin altında yatan temel etken Merkezi Çin Hükûmeti'nin Kansulu idareciler üzerindeki baskılarıydı. Muhacirlere karşı başlatılan ilk baskı, muhacirlerin ellerindeki atların alınmak istenmesi olmuştur. Bu durum zaten geçim darlığı çeken muhacirler için ayrı bir sıkıntı oluşturmuştur. Muhacirler için başka bir sıkıntı ise bölgenin yerli halkı olan Tibetlilerin yaptıklarıdır. Tibetliler, muhacirlerin bölgeye gelmesinden huzursuz olmuş ve muhacirlerin buralarda yaşamalarını istemedikleri için zaman zaman baskınlar düzenleyerek muhacirleri öldürmeye başlamıştır. Bu baskınlar sonucu zorluklar altında göç eden İrkitbay Batur, İsmail Sıbanoğlu ve Kabi Kencebayoğlu gibi tanınmış kişilerle beraber birçok genç öldürülmüştür⁹³.

Tibetlilerin yaptıkları bunlarla da sınırlı kalmamıştır. Zaman zaman muhacirlerin mallarına yapılan baskınlar veya hırsızlık olayları muhacirlere ağır darbeler indirmiştir. Zaten maddi açıdan açlık sınırında yaşayan muhacirler için Tibetlilerin bu yaptıkları

Türkistan'a çıkmasına mani olunması, (Zira Kansu eyaleti Doğu Türkistan'la Çin arasında bir berzahla tampon teşkil ediyordu. Çinlilerin Doğu Türkistan'a geçmesi için bu berzahı aşması şarttı. 5. Mülteci Türklerle müştereken bir ordunun teşkil edilmesi, 6. İltica eden Türklere mühimmat ve silah yardımı ile maddi yardımın yapılması, 7. Doğu Türkistan'daki Çinli Müslümanlarla, Kansu'daki Çinli Müslümanlar arasındaki diyalogun kurulmasında, mülteci Türklerin destek olmalarına... Gibi konularda görüş ve fikir teatisinde bulundular. İki lider, bu işlerin bir an önce gerçekleşmesi dileğiyle okuldan çıktıkları zaman ortalık kararmıştı. General Ma Pu-fank, bütün bu istekleri prensip olarak kabul etmişti. Zamanın elverdiği ve şartların hazırlayacağı zemine göre bu işleri etap etap yapacaktı. Nitekim Kansu'daki mülteciler için, 10 bin av tüfeği ve gıda yardımı göndermişti."

⁹¹ Selvi-Teyci-Kara, **a.g.e.**, s.32; Gayretullah, **Altaylarda Kanlı Günler**, s.75.

⁹² Yabani at.

⁹³ Altay, **Anayurttan Anadolu'ya**, s.334.

muhacirleri daha da fakir hale getirdiği gibi iki grubun da karşı karşıya gelmesine neden olmuştur. Buna benzer olayların yaşanması sonrası muhacirler, mahalli idarecilere şikâyetlerde bulunmuşlarsa da olumlu bir netice alamamışlardır. Bölgede yaşanan bu zulümler her geçen gün artarak devam etmiştir. Yaklaşık iki yıl bölgede kalan muhacirler, sürekli can ve mal kaygısı altında hayatlarını sürdürürken her gece tetikte ve hazır bir şekilde beklemek zorunda kalmıştır. Hatta sürekli baskın tehlikesi sebebiyle yetişkinlerin gece kıyafetlerini dâhi değiştirmeden uyuduklarına dair kaynaklarda ifadeler bulunmaktadır⁹⁴.

⁹⁴ Kesici, *a.g.m.-I*, s.21; Gayretullah, **Altaylarda Kanlı Günler**, s.76-77; Selvi-Teyci-Kara, **a.g.e.**, s.33. Altay, **Anayurttan Anadolu'ya**, s.335'te bu olayların defalarca mahallî hükümete başvurularak şikâyet edildiğinden ancak buna mahalli hükümetin hiçbir önlem almadığından bahsetmektedir. Mansur Teyci ile yaptığımız mülakatta babası Hüseyin Teyci'nin Kansu'yu neden terk ettiklerini sordüğümüzda bölgede Tungan idarecilerinin baskıları ile Tibetlilerin verdiği zararlardan dolayı Kansu'yu terk ettiklerini söylemiştir. Bu doğrultuda Elishan Batur ve Zayıf Teyci'nin Hindistan'a göç ederken babası Hüseyin Teyci'nin de Gasköl'e gittiğini belirtmiştir. Enis Turan, "*Doğu Türkistanlı Bir Âlim Halife Altay*" **Türk Yurdu**, S.8, Temmuz 1988, s.22'de Kansu'da muhacirlerin kaldığı iki yıllık dönem zarfında kötü hava koşulları, bölgede yaşayan Tibetliler ve Çinlilerin saldırıları sonucu yaklaşık 18.000 civarında olan muhacirlerin sayısının 13.000'e düştüğünü ifade etmektedir. Ancak kanaatimizce bu sayı oldukça abartılıdır. Çünkü bu iki yıllık süre içinde ailelerin bir kısmı Barköl bölgesine geri dönmüştür. Bu geri dönenlerde dâhi edilmesi durumunda Kansu'da kalan ailelerin 13.000 civarında olması daha akla yatkın gibi durmaktadır.

B. ELİSHAN BATUR VE ZAYİF TEYCI KAFİLELERİNİN HİMALAYALARI AŞMASI VE HİNDİSTAN'DA YAŞADIKLARI

1. Elishan Batur'un 1940 Yılında Hindistan'a Göçü

Kansu bölgesine çok zor şartlar altında gelen muhacirler, Çin zulmünden kaçıp rahat bir nefes aldık derken, bu defa da Kansu'da yaşadıkları sıkıntılar sebebiyle artık burada da hayatta kalabilmenin mümkün olmadığını farkına varmıştı. Bu yeni durum üzerine dış bir ülkeye gitmenin hayatlarını idame ettirmek için daha iyi olacağını düşünmeye başlamışlardı. Bu noktada akla gelen ilk ülke Hindistan'dı. Vaktiyle Böke Batur'un başaramadığı bu göçü, bu defa Kansu'ya gelenler deneyeceklerdi. Kansu'da artık yaşamının mümkün olmadığına kanaat getiren Elishan Batur önce Hindistan'a oradan da Türkiye'ye gitmeye karar vermiştir. Bölgede artık huzur iyice bozulmuş, muhacirlerin yaşadığı bölge komutanı Ma Lu-jang, bölgenin Umumi Valisi Ma Pu-fank'ın bilgisi dışında muhacirlere zulüm etmeye başlamıştır. Ma Lu-jang'ın Genel Vali Ma Pu-fank'dan habersiz bu baskıları arttırmasındaki temel neden Pekin'deki Chang Kai-shek Hükûmeti'nin Ma Lu-jang'ı kullanmasından kaynaklanmıştır⁹⁵.

Pekin Hükûmeti, Doğu Türkistan'dan göç eden muhacirlerin geri gönderilmesini istemesine rağmen Ma Pu-fank, isteğe tepkisiz kalmıştır. Ma Pu-fank'ın merkezin emirlerini yerine getirmemekteki tavrı hem Merkezî Çin'deki komünistlerle olan mücadele hem de Çin'in Japonlarla savaş hâlinde olması etkili olmuştur. Pekin Hükûmeti, Ma Pu-fank'ın başına buyruk hareketleri üzerine Ma Lu-jang ile temas kurarak muhacirlerin geriye dönmelerini sağlamaya çalışmıştır. Muhtemelen umumi valilik hayali kuran Ma Lu-jang da aldığı emirler doğrultusunda muhacirlerin at ve silahlarını toplamaya başlamıştır. Muhacirlerin durumu, Ma Pu-fank'a şikâyetleri üzerine Ma Lu-jang, kendisi ve adamlarına iftira atıldığını, askerlerine ateş açıldığını ve başıboş hayvanların ekili arazileri talan ettiğini ve bunun için tedbirler aldığını belirtmiştir. Ma

⁹⁵ Gayretullah, *Altaylarda Kanlı Günler*, s.76. Selvi-Teyci-Kara, *a.g.e.*, s.32'de Ma Lu-jang'ın muhacirlere yönelik politikasının nedeni olarak Merkezî Çin hükümetinin politikalarına işaret ederek bu konuda şunları belirtmiştir: “*Türklerin yaşadığı bölgelerden sorumlu Suçov kumandanı Ma Lu-jang, Genel Vali Ma Pu-fank'ın iradesi dışında, Türklere zulüm yapmaya başlamıştı. Esasen Pekin'deki Chang Kai-shek Hükümeti, Genel Vali Ma Pu-fank'a baskı yaparak, Kazak göçmenleri eski yurtlarına iade etmesini istiyordu.*”

Lu-jang'ın söylediklerine inanan Ma Pu-fank'ın muhacirleri koruyan bir duruş sergilememesi Ma Lu-jang'ın baskılarını daha da artırmıştır⁹⁶.

Ma Pu-fank'ın umursamaz tavrı muhacirlerle arasını açmıştır. Elishan Batur, bu yeni durumu görüşmek ve alınacak tedbirleri belirlemek üzere liderleri Dolanşan'daki evinde toplamıştır⁹⁷. Toplantıya katılanların ortak kanaati artık Kansu'da yaşanamayacağı ve hür dünyaya çıkmaları gerektiği olmuştur. Nisan 1940'ta yapılan toplantıdan sonra alınan karar⁹⁸ doğrultusunda gerekli hazırlıklarını yapan Elishan Batur ve arkadaşları, Mayıs 1940'ta Dolanşan'dan Altınçöge'ye doğru hareket etmiştir⁹⁹. Elishan Batur ve kafilesinin Tibet yolu ile Hindistan'a ulaşabilmek için bu güzergâhta bulunan ve korsanlık yapan "Holuk" adında bir Tibetliyi, kafilenin güvenli bir şekilde yol alabilmesi için, ortadan kaldırmıştır. Bunun için Elishan Batur, Hocahun ve Ömer Bey'den oluşmuş 300 kişilik bir kuvvetle, Holuk üzerine baskın düzenlemiş ve bu şaki ortadan kaldırılmıştır. Böylece kafilenin Hindistan'a doğru yola çıkmasının önünde hiçbir engel kalmamıştır. Ancak Pekin Hükûmeti, muhacirlerin hür dünyaya çıkmasını istemediği için Umûmi Vali Ma Pu-fank'ı sıkıştırmış, o da göçü engellemek için Ma Lu-jang'ı Elishan Batur ile görüşmeye göndermiştir. Ma Lu-jang da Dolanşan'da yaşayan

⁹⁶ Ma-Lu-jang, muhacirlerden 5.000'e yakın at, 2.000'e yakın deve ve 1.000'e yakın da silah zapt etmiştir. Bunları yapmasının altında yatan ana gaye ise Türklerin yegâne ulaşım vasıtası olan at ve develer alınır, hareket kabiliyetlerinin ortadan kaldırılacağını ve silahlardan arındırması durumunda da muhacirlerin kayıtsız şartsız itaat edeceklerini düşünmesi idi. Krş. için bkz. Gayretullah, **Altaylarda Kanlı Günler**, s.77; Selvi-Teyci-Kara, **a.g.e.**, s.33.

⁹⁷ Kesici, *a.g.m.-I*, s.21. Gayretullah, **Altaylarda Kanlı Günler**, s.77'de toplantının büyük bir gizlilik içinde yapıldığını ve toplantıya Elishan ve Zayıf Teyciler başta olmak üzere, Sabırbay, Jilkışı, Alpıs Teyci, İlyas, Sekey, Karmış, Kakadıl, Tanjan, Beksultan Begey, Ali Hacı, Hamza, Sadey, Şakbakbay, Yusuf Akın, Davutbay, Ömer, Koca Akın, Savurbay, Dele Zengi, Ahmad Müftü, Koyçu Batur, Angalbay, Alkan, Boğdabay, Hasan Batur, Abdeş, Şerikbay Aksakal, Abdurrak, Mardan Ökürday, Alibay, Tokay Kabibayoğlu, Koşuvit, Kayısbay, Şaşay, Afızbay, Ömer Molla, Nurgalam, Bisan Hacı, Tobacan, Ibraykan, Kara Molla ve Mukay Beylerin katıldığını belirtmektedir.

⁹⁸ Gayretullah, **Altaylarda Kanlı Günler**, s.78'de 19 Nisan 1939 tarihinde yapılan bu toplantıda alınan kararları şu şekilde sıralamaktadır: "1. General Ma Pu-fank'la aralarının kesinlikle açıldığının anlaşılmasına, 2. Anavatana dönmenin imkânsız olması yüzünden Kansu'yu terk ederek Tibet üzerinden Hindistan'a ve oradan da Türkiye'ye ulaşmak üzere göç hazırlığına başlanılmasına, 3. Bu göçte gönüllü olmayanlar, Kansu'da kalabilecekleri gibi, anavatana da dönebileceklerini ve dönmek isteyenlere zor kullanılmayacağına, 4. Her kabile başkanının kendi kabilesini göçe hazırlamasına ve hazırlığı biten kafilenin önceden tayin edilen istikamete doğru yola çıkmasına, 5. Göç yollarının; Uyrıkın-Irka'dan, Dolanşan, Sur, Aksu, Saydam Ovası, Altınçöge, Tibet üzerinden (Nakşa-Lahsa) Hindistan ve oradan da Türkiye'ye doğru olmasına karar verilmiştir".

⁹⁹ Altay, **Anayurttan Anadolu'ya**, s.337-338; Selvi-Teyci-Kara, **a.g.e.**, s.34; Kesici, *a.g.m.-I*, s.21. Gayretullah, **Altaylarda Kanlı Günler**, s.79'da göç kararların alınışından bir ay sonra hazırlıklarını tamamlayan Sabırbay, Savurbay, Bek Sultan Begey, Süleyman Molla, Raki Molla, Dele Zengi, Koyçu Batur, İdris Molla, Ömer Ökürday, Kobdabay Sofu, Bayeke Hacı, Mısırhacı, Nayzabay ve Taşa Beylerin durumlarını Elishan Teyci'ye bildirmesinden sonra, 1939 yılı Mayıs ayının sonunda göç için harekete geçilerek Altınçöge'ye doğru yola çıkıldığından bahsetmektedir.

Kazak liderlerini¹⁰⁰ yanına alarak Altınçöge'de yaşayan Elishan Batur'un yanına gitmiştir. Ma Lu-jang, Elishan Batur'a Kansu'ya dönmelerini, eskisi gibi Uyurhun Tula bölgesinde yaşayabileceklerini ve silahlarına da el konulmayacağına söz vermiştir. Kazak liderlerinin de devreye girmesi üzerine Elishan Batur ve kafilesi, Uyurhun Tula'ya geri dönmeye karar vermiştir¹⁰¹.

Elishan Batur, Ma Lu-jang'ın verdiği sözler için teminat vermesini isteyince o da Kur'an-ı Kerim'e el basıp yemin etmiştir¹⁰². Dindarlıklarıyla bilinen Kazak halkı, bunu bir teminat olarak görmüştür. Yapılan anlaşma sonrası Ma Lu-jang, Elishan Batur ve arkadaşlarının Uyurhun Tula'da geri alınmak üzere silahlarını teslim etmelerini istemiştir. Elishan Batur ve arkadaşları silahlarını teslim edip, geri dönmek üzere yola çıkmıştır. Silahlar teslim edildikten sonra yeminini hiçe sayan Ma Lu-jang, Elishan Batur, Koyçi Batur ve İdris Molla'yı tutuklamıştır¹⁰³. Bu tutuklananlar dışında birçok kişi dövülmüş, ayrıca kafilenin elindeki değerli malların hepsine de el konulmuştur. Kafile iki gün boyunca yürütülerek Sadim ovasına getirilmiştir. Elishan Batur, burada ayakları kelepçeli bir şekilde çadıra konmuş ve çevresine ise 100 kişiden oluşmuş, sekiz çadırlık bir askeri birlik nöbetçi olarak bırakılmıştır. Bu askerlerle diyalog kurmak veya Elishan Batur'un durumunu sormak dâhi suçtu. Böyle durumlarda asker tutuklu kişilerin durumunu soranları dövüyor, türlü hakaret yapıyordu. Yaşananlar muhacirler arasında intikam duygularını da kendiliğinden ortaya çıkartmıştır¹⁰⁴.

Ma Lu-jang'ın davranışları Türkleri olduğu kadar bazı Çinli Müslüman askerleri de rahatsız etmiştir. Ma Lu-jang'ın amacı Sadim ovasına gelindikten sonra muhacirleri burada toplu hâlde ortadan kaldırmaktı. Ma Lu-jang'ın yeminine ihanet etmesini içine

¹⁰⁰ Ma Lu-jang ile Elishan Batur'un geri dönmesi için giden Kazak liderleri Atçıbay, Mukadıl, Rakadil, Mennan ve İskender Bey'dir. Bkz. Gayretullah, **Altaylarda Kanlı Günler**, s.80; Kesici, *a.g.m.-I*, s.21.

¹⁰¹ Altay, **Anayurttan Anadolu'ya**, s.338-339'da Elishan Batur'un geri dönüş olayını biraz daha farklı anlatmaktadır. Tibetli korsan Holuk'un ortadan kaldırılması sonrasında Elishan Batur ve arkadaşlarının Altınçöge'ye geldiklerinde Ma Lu-jang'a bağlı kuvvetlerin evlerini bastığını, silahlı bir mücadeleye girişilmesi durumunda başta çoluk-çocuk olmak üzere birçok kişinin ölebileceği, bu yüzden Çinlilere teslim olduğunu ve Ma Lu-jang ile anlaşacağını belirtmektedir. Anlaşmaya göre; Elishan Batur, Altınçöge'de oturmayı Dolanşan'a gidecek, silahlarını teslim edecek ancak askerler de kendisine kötü davranmayacaktı. Askerlerin komutanı Ma Lu-jang'ın da anlaşmaya sadık kalacaktı.

¹⁰² Kesici, *a.g.m.-I*, s.21.

¹⁰³ Oraltay, **a.g.e.**, s.91; Gayretullah, **Altaylarda Kanlı Günler**, s.81; Selvi-Teyci-Kara, **a.g.e.**, s.35; Altay, **Anayurttan Anadolu'ya**, s.339; Kesici, *a.g.m.-I*, s.21.

¹⁰⁴ Altay, **Anayurttan Anadolu'ya**, s.339-340.

sindiremeyen Çinli Müslüman askerler, muhacirlere, Ma Lu-jang'ın 18 kişiyi daha tutuklayacağını ve dört kişiyi de kurşuna dizeceğini ihbar etmiştir¹⁰⁵.

Sadim ovasına gelindikten sonra baskılarını iyice arttıran Ma Lu-jang, bu yetmiyormuş gibi bir de kadınların iffetlerine göz dikmiştir. Çinli Müslüman askerlerin bu ihbarı sonrası artık bir adım atılması noktasında birleşen muhacirler, Hocahun, Savıtbay ve Osman Bey gibi önde gelen kişiler, Elishan Batur ve arkadaşlarının kurtarılması hususunu görüştüğten sonra bir plan hazırlanmıştır. Plana göre gece ellerindeki taş, sopa ve küreklerle Ma Lu-jang ve Elishan Batur'un bulunduğu çadırlara saldırılarak düşmanın ortadan kaldırılması ile Elishan Batur ve arkadaşlarının kurtarılması sağlanacaktı¹⁰⁶. Plan doğrultusunda harekete geçen muhacirler, Ma Lu-jang ve askerlerini imha etmeyi başarmış, Elishan Batur ve İdris Molla'yı kurtarmıştır. Ancak Koyçi Batur bu olayda şehit düşmüştür. Silah olmadığı için balta, kürek ve çomaklarla yapılan saldırılarda Angalbay yaralanmış ve birçok da şehit verilmiştir¹⁰⁷.

Muhacirlerin Ma Lu-jang'ı öldürüp, esirleri de kurtardığı haberini alan Çinliler, kafilenin arkasından saldırıya geçmiştir. Makineli tüfeklerle yapılan bu saldırı sonucunda birçok zayıat veren kabile, ancak dört gün sonra Altınçöge'de toparlanabilmiştir. Kabile perişan bir hâlde, atları, develeri, ev eşyaları ve kap kakaklarını geride bırakarak, yürüyerek Altınçöge'ye ulaşmıştır¹⁰⁸. Kabile burada da durmanın tehlikeli olduğu kanaatine vararak bir an önce Tibet yoluyla Hindistan'a hareket etmeye karar vermiştir. Ancak kabile burada ikiye ayrılmıştır. Elishan Batur, Savurbay, Begi, İlyaz, Caviş ve Hacı İdris Molla'dan oluşmuş 200 hanelik kabile Tibet üzerinden Hindistan'a doğru hareket ederken¹⁰⁹, Sabırbay başkanlığındaki 200 hane ise yollarını şaşırıp batıya doğru gitmiştir¹¹⁰.

¹⁰⁵ Gayretullah, **Altaylarda Kanlı Günler**, s.82; Selvi-Teyci-Kara, **a.g.e.**, s.35.

¹⁰⁶ Oraltay, **a.g.e.**, s.92; Selvi-Teyci-Kara, **a.g.e.**, s.35.

¹⁰⁷ Selvi-Teyci-Kara, **a.g.e.**, s.35-36; Gayretullah, **Altaylarda Kanlı Günler**, s.87; Kesici, *a.g.m.-I*, s.21; Oraltay, **a.g.e.**, s.92; Altay, **Anayurttan Anadolu'ya**, s.343.

¹⁰⁸ Kesici, *a.g.m.-I*, s.21; Altay, **Anayurttan Anadolu'ya**, s.343; Selvi-Teyci-Kara, **a.g.e.**, s.36.

¹⁰⁹ Altay, **Anayurttan Anadolu'ya**, s.344 ve Oraltay, **a.g.e.**, s.92'de tarih olarak 1940 yılını belirtmektedirler. Gayretullah, **Altaylarda Kanlı Günler**, s.89'da ise 1939 yılını vermekle kanaatimizce hatalı bilgi vermiştir.

¹¹⁰ Altay, **Anayurttan Anadolu'ya**, s.434-441'de 1940 yılında Elishan Batur ve kafilesi Tibet üzerinden Hindistan'a hareket ederken 200 aileden oluşmuş Sabırbay kafilesi ise Ayılbay, Süleyman Molla ve Kobdabay öncülüğünde batıya yönelerek iki ay sonra Moğolların bulunduğu Haciran ırmağına gelmiştir. Burada Moğollarla yapılan çatışmayı kazandıktan sonra Haciran ırmağı bölgesinde bir hafta kalan kabile yollarına devam ederek Eşekbattı mevkiine ulaşmıştır. Eşekbattı bölgesinde altı aileden oluşmuş Kaben

2. Zayıf Teyci Göçünün Elishan Batur Göçü İle Birleşmesi

Sadım ovasında Çinli askerlere karşı Elishan Batur ve arkadaşlarının kurtarılması harekâtından sonra hiç vakit kaybetmeden yola çıkılmıştır. Elishan Batur ve kfilesini daha sonra Çinli kuvvetler takip etmiştir. Ancak yaşanan silahlı mücadelede direniş gösterilmesi ve bu esnada kfilenin hızlı hareketi sayesinde Çinliler atlatılmıştır. Çinliler, Elishan Batur kfilesinden kalan malları yağmalayıp geri dönünce Kansu'da yaşayan diğer muhacirler de endişelenmeye başlamıştır. Kansu'daki muhacirler, Çinlilerin mutlaka Ma Lu-jang'ın intikamını alacağını biliyorlardı. Oluşan yeni durumu görüşmek üzere Zayıf Teyci, Kansu'da bulunan ileri gelenleri toplantıya çağırmıştır¹¹¹. Toplantıda Elishan Batur'un peşinden gidilmesi kararı alınmıştır¹¹². Ancak Kansu'ya en kalabalık grup olarak gelen Sultan Şerif Teyci ve Hüseyin Teyci kfileleri yeni bir göçü kaldıracabilecek kadar güçlü olmadıklarını savunarak Kansu'da kalmaya karar vermiştir¹¹³.

Öztürk ve ailesi de kfileye katılmıştır. Kfile kışı Eşekbattı bölgesinde geçirmiştir. Burada salgın hastalıklar sebebiyle birçok kayıp verilmiştir. 1941 yılı Mayıs ayında kfileye yeni katılımlar olmuş, böylece kfile takriben 500 aileyi bulmuştur. Burada iki yıl geçiren kfileden sadece Rakıy Molla, Tunğışbay ve Kobdabay gibi 20 aile Tibet üzerinden Hindistan'a ulaşmak için hareket etmiş, diğerleri göç etmemiştir. 20 aileden oluşmuş bu kfile Mart 1944'te Rodok mevkiine ulaşmış ve Hindistan'a geçmek için dilekçe vermişlerse de Hindistan Hükümeti bunu kabul etmemiştir. Bunun üzerine Türkistan'a geri dönmek zorunda kalan kfile, aç-susuz ve hastalıklarla mücadele ederek bütün kış yol almak zorunda kalmıştır. Yolculuk sonucunda sınırdaki Koket Karakolu mevkiine ulaşılmıştır. Hoten'e bağlı Koket sınır karakolu, kfilenin kendilerine teslim olmalarını istemiştir. Paniğe kapılan kfilenin bir kısmı teslim olmayı, diğer bir kısmı ise Tibet yaylasına çekilip Hindistan'a gitmeyi tercih etmiştir. Tunğışbay teslim olurken, Kobdabay ve Rakıy Molla'dan oluşmuş 7 ailedeki 20 kişi Hindistan'a gitmiştir. Teslim olan kişiler kurşuna dizilerek öldürülürken, içlerinden sadece İsaş, tesadüf eseri kurtulmuştur. İsaş, daha sonra amcaları Kobdabay ve Rakıy Molla kfilesine yetişmiştir. Kfile bu defa Hindistan yerine Pakistan'a gitmeye karar vermiştir. Kfile 1945 yılında birkaç ay Ot Gölü mevkiinde Tibet askerlerinin kontrolünde kalmıştır. Ancak kfileden hastalıklar sebebiyle bir kaç kişi kaybedilmiştir. Hastalıktan hayvanlar da etkilenince, kfile daha da zor duruma düşmüştür. Çaresizlik üzerine Tibet Hükümeti'nden sığınma talep eden kfile, Tibet'te yedi yıl kalmıştır. 1951 yılında ise tekrar Hindistan'a göç etmeye karar veren kfile, Çuçul mevkiine ulaştığında Hindistan'a geçiş için başvuruda bulunmuştur. Fakat Hindistan yine kfileye izin vermemiş, bunun üzerine kfile Keşmir bölgesine doğru hareket etmiştir. Ladak bölgesinin Leh şehrine yaklaşırken Hüseyin Teyci ve Sultan Şerif Teyci kfilesıyla birlikte Eylül 1951'de Keşmir'in başkenti Srinagar'a gelmişlerdir. Böylece 11 yıllık zorlu bir göç macerası sonucu Kobdabay ve Rakıy Molla ile yola çıkan yedi aile Keşmir'e ulaşmıştır. Kobdabay, Türkiye'ye gelmiştir. Rakıy Molla ise Mekke'ye giderek orada vefat etmiş, ailesi İstanbul'a yerleşmiştir.

¹¹¹ Gayretullah, **Altaylarda Kanlı Günler**, s.91'de toplantıya; Zayıf Teyci, Sekey Şanya, Alimbek, Nurgalam, Azam Molla, Ahmet Sayın, Kâri Bekir, Muhammedi, Alpıs Teyci, Aksakal Şerikbay, Hâkâşa Molla, Kara Molla, Kayısbay Pehlivan, Tokay Kabibayoğlu, Koşuvıt, Mütellap, Jilkışı, Alkan, Davutbay, Abdeş Molla, Boğdabay, Balgazi, Yusuf Akın, İbraykan, Tobacan, Mardan Ökürday, İstanbul Zengi, Kalıbay, Sarkıt, İrkitbay, Avacan, Tükti Ayak, Nurpike, Rakadil, Mukay, Hasan Batır, Karmış, Köşikeş, İzbayır Baksı, Cakay Molla, Çakbakyay, Muhammedi İsa gibi kişilerin katıldığını belirtmektedir.

¹¹² Selvi-Teyci-Kara, **a.g.e.**, s.37; Gayretullah, **Altaylarda Kanlı Günler**, s.91; Kesici, *a.g.m.-I*, s.22.

¹¹³ Selvi-Teyci-Kara, **a.g.e.**, s.37; Kul-Kırkıl, *a.g.m.*, s.108-109.

Daha sonra Sultan Şerif Teyci, Qinghai bölgesine, Hüseyin Teyci ve kafilesi ise Gasköl bölgesine yerleşmiştir.

Alınan göç kararından sonra hazırlıklara başlayan Zayıf Teyci kafilesi, Eylül 1939'da 1.500 hane olarak Saka mevkiinden hareket etmiştir¹¹⁴. Kafileye daha sonra Dolanşan'dan 400 hane ile Sekeyler kafilesi katılmıştır. Yola çıkan kafilenin ileri gelenleri; Zayıf Teyci, Mardan, Çakmak, Kayısbay, Tusup Akın, Alpıs, Koşuvıt, Karamolla, Ahmet Ali Molla gibi kişilerdi¹¹⁵. Kafile yola çıkarken en büyük sıkıntı fakirlikti. Doğu Türkistan'dan çıkarken çok güçlü olmayan kafile Kansu'da daha da fakirleşmişti. Kafiledeki çok az ailenin durumu iyi sayılabılırdi. Hatta koyunu, sığırı ve devesi olmadan sadece atlarıyla göçe katılan aileler dâhi vardı. Durumu iyi olmayan ailelerden, tehlikeyi göze alarak Elishan Batur kafilesinden Çinlilerin ele geçirdiği develeri geri alabilmek için saldırı düzenleyenler bile olmuştur¹¹⁶.

Saka bölgesinden yola çıkan kafileye Dolanşan'da Sekeyler kafilesi katılmıştır. Bundan sonra uzun ve bir o kadar da meşakkatli bir göç hikâyesi daha başlamıştır. Kafile iki gün Dolanşan'da dinlendikten sonra Sadim ovasına doğru yola çıkmıştır. Burası Elishan Batur'un kurtarıldığı ve Çinlilerle kanlı bir çatışmanın yaşandığı bölgeydi¹¹⁷. Bu nedenle Zayıf Teyci kafilesi çok dikkatli hareket etmek zorunda olduklarını bildikleri için her tarafa gözcüler göndererek tedbir almıştır. Kafile yola çıkışının beşinci gününde Sadim ovasına ulaşmış ve yorgunlukları sebebiyle dinlenmek için uygun bir bölge olarak gördükleri ovanın güney tarafına doğru hareket etmiştir. Güzergâh tuz katmanları ile örtülü olduğu için ilerlemek oldukça zor olmuştur. Bu zorluk dolayısıyla kafile ancak akşama doğru ovanın güneyine ulaşabilmiştir¹¹⁸.

¹¹⁴ Gayretullah, **Altaylarda Kanlı Günler**, s.91; Selvi-Teyci-Kara, **a.g.e.**, s.37. Altay, **Anayurttan Anadolu'ya**, s.345 ve Oraltay, **a.g.e.**, s.93'te göçün tarihini hatalı olarak 1940 vermiştir.

¹¹⁵ Altay, **Anayurttan Anadolu'ya**, s.345; Kesici, *a.g.m.-I*, s.22.

¹¹⁶ Kesici, *a.g.m.-I*, s.22.

¹¹⁷ Gayretullah, **Altaylarda Kanlı Günler**, s.91.

¹¹⁸ Altay, **Anayurttan Anadolu'ya**, s.347. Gayretullah, **Altaylarda Kanlı Günler**, s.91-92'de Zayıf Teyci kafilesinin Çinlilerle girdiği mücadeleyi şu şekilde anlatmaktadır: "*Dolanşan'ı terk edişimizin onuncu günü Saydam (Sadim) Ovası'na vardık. Fakat bir askeri birliğin peşimizde olduğu haberini aldık. Gelen Çin taburunu Hamza Zalin komutasındaki savaşılarımız karşıladı. Gün boyunca Saydam Ovası'nda çarpışmalar devam etti. Fakat Çinliler daha önceleri bu ovada başlarına gelenleri bildikleri için pek ürkek ve uzaktan dövüşüyorlardı. Akşamüzeri, düşmanı Hamza Zalin komutasındaki savaşılarımız püskürtmeyi başarmışlardı. Ama Tüye Kulak Batur'la on bir kişiyi de şehit vermişlerdi*". Krş. için bkz. Selvi-Teyci-Kara, **a.g.e.**, s.37.

Geceyi Sadim ovasının güney kısmında geçiren kafilenin bir sonraki durağı Altınçöge olmuştur. Aslında kafilenin gitmeyi planladığı yer, Elishan Batur ve arkadaşlarının Çinlilerle kanlı bir çatışmaya girdiği bölgeydi. Zaten kabile buraya geldiğinde kokuşmuş cesetleri görmüştür. Yaşananları anlayan Zayıf Teyci ve kafilesi Çinlilerin göçlerine mani olabileceği düşüncesiyle, tedbirlerini daha da artırmıştır. Nitekim kafilenin gerisinde kalan ve muhtemel bir düşman saldırısına karşı kabileyi korumak için bırakılan gözcüler, kabile ilerlerken geride çarpışmaya girmiş ve bu çarpışma akşama kadar sürmüştür. Çarpışmada aralarında Meksen ve Bökeylerin bulunduğu bir kaç kişi şehit olmuştur¹¹⁹.

Geride yaşanan çarpışmaya rağmen yoluna devam eden kabile, uzaktan görünen Momıngöl denilen dereye ulaşmış ve güvende olduklarına kanaat getirerek kabileyi dinlendirmek maksadıyla bir gün burada konaklamıştır. Ertesi gün yola devam eden kabile, Altınçöge bölgesine ulaşmıştır¹²⁰. Ancak göçün asıl büyük sıkıntısı bundan sonra başlamıştır. Çünkü kafilenin geldiği Tibet bölgesinin yüksekliği; oksijen azlığı ve soğuk sebebiyle "ıs" hastalığı denilen ciddi rahatsızlığın zuhur etmesine yol açmıştır¹²¹. Yükselti sebebiyle kabiledekiler birer birer hastalanmaya başladıkları gibi, bölgenin havası hayvanları da etkilemiştir. Hastalığa yakalanan insan veya hayvanlar önce halsizleşmeye sonra vücutları şişmeye başlamış, çoğu zaman hastalığa yakalananlar ölmüştür. Oksijen azlığı ile karşılaşan ve halsizleşen kabile, bölgenin havasına uyum sağlayabilmek için Altınçöge'de üç gün dinlenmiştir. Zayıf Teyci ve kafilesindekiler kendilerine Altınçöge'de yetişen Hamza İnan ve beraberindekilerden Sadim ovasında kalanlar

¹¹⁹ Altay, **Anayurttan Anadolu'ya**, s.346-347.

¹²⁰ Selvi-Teyci-Kara, **a.g.e.**, s.37; Gayretullah, **Altaylarda Kanlı Günler**, s.92; Altay, **Anayurttan Anadolu'ya**, s.347.

¹²¹ Kalkan, *a.g.m.*, s.132; Oraltay, **a.g.e.**, s.93; İis hastalığı ile ilgili olarak Altay, **a.g.e.**, s.347'de: "Adamlar nefes alamıyor, mosmor oluyor, kanlı köpük kusuyor ve balon gibi şişiyordu. Bazıları da şişe şişe yarıyor ve ölüyordu. Buna "ıs hastalığı" adını veriyorduk" demektir. Gayretullah, **Altaylarda Kanlı Günler**, s.92'de ise: "Tibet'te, rakımın yüksekliğinden dolayı görülen bir hastalık var, "İs" adını verdiğimiz bu hastalık, canlıların aniden balon gibi şişmesine ve ağızdan kan gelerek ölmesine sebep oluyordu. Mücahitlerimizin birçoğu hasta idi. Bu durumda düşmanla çarpışmak çok zor olacaktı. Ama ne olursa olsun teslim olacak değildik ya... İis'ten kurtulmanın ve yakalanmamanın tek çaresi, yerli hayvanların etini yiyip, çorbasını içmekti. Hastalığa yakalandıktan sonra, insan idrarı içmek de fayda veriyordu. İşte, bu şartlar altında düşman baskınına uğramamız çok feci idi. Hasta ve dermansız mücahitlerimiz iki gün iki gece düşmanla kıyasıya bir savaş verdiler. Üstün savunma ve cansiperane gösterilen kahramanlık karşısında düşman selameti kaçmada buldu, bozguna uğradı" demektir. Krş. için bkz. Selvi-Teyci-Kara, **a.g.e.**, s.38.

hakkında bilgi almıştır. Hamza İnan kafilesi bu çatışmada Tüyekulak adındaki iyi bir savaşçının şehit olduğunu söylemiştir¹²².

Altınçöğge'de üç gün dinlenen kabile, Elishan Batur kafilesinin izlediği güzergâhtan yollarına devam etmiştir. Ancak kabile, Çinlilerle ciddi bir çatışmaya girmemesine rağmen is hastalığı yüzünden perişan olmuş, hemen hemen kabilede sağlam insan kalmamıştır. Kabile buna rağmen hürriyet uğruna yoluna devam etmiştir. Hastalık kabileyi hem yavaşlatmış hem de insanların halsizliği sebebiyle mecburi konaklamalar yapılmıştır. Hastalıkla beraber peş peşe ölümler de başlamıştır. Ölülerini defnetmek kabile için ayrı bir sıkıntı olmuştur. Çünkü bölgenin karla kaplı olması, defin işlerini yapmak üzere mevtaları yanlarında taşımalarına, otlak ve yumuşak bir zemin bulduklarında ise defin yapılmasına yol açmıştır. Kabiledeki hastalık ve ölümlerin artması, düzeni de bozmuştur. Hastalanıp yola devam edemeyenler veya ölümlerini defnetmek isteyenler sebebiyle kabile dağınık bir hale gelmiştir. Kafilenin bir kısmı durmayıp yollarına devam ederken, bir kısmı ise hastalık ve cenaze defnetme sebebiyle geride kalmıştır. Bu olay doğal olarak kabilede güvenlik zafiyetini de ortaya çıkarmıştır. Çünkü kabile sadece hastalık ile uğraşmıyor bir taraftan da her an için Çin tehlikesine karşı koymak zorunda kalıyordu. Nitekim bu dağınıklık birçok insanın ölümüne neden olan Çin saldırıları ile sonuçlanmıştır. Dimarsan denilen bölgede Çinlilerin ani baskını sonrasında birçok insan şehit düşmüş, aynı zamanda fakir olan kabile daha da fakirleşmiştir. Tedbirsiz bir şekilde konaklayan ve ölümlerini defnetmekle meşgul olan kabile, bu ani saldırı sonucu kendilerini savunacak pozisyona geçinceye kadar Çinliler, makineli tüfeklerle hem insan katletmiş hem de birçok hayvanı telef etmiştir¹²³.

¹²² Gayretullah, **Altaylarda Kanlı Günler**, s.92; Altay, **Anayurttan Anadolu'ya**, s.347.

¹²³ Kesici, *a.g.m.-I*, s.22; Selvi-Teyci-Kara, **a.g.e.**, s.38. Altay, **Anayurttan Anadolu'ya**, s.349'da Çinlilerin ani baskını sırasında yaşananları şu şekilde anlatmaktadır: “Aniden saldıran cav (düşman) bize toparlanarak savunma tedbiri almaya fırsat vermeden ortalığı kasıp kavuruyordu. Makineli tüfeklerle topluluğa yayılım ateşi açılıyordu. İnsanlık tarihinde benzerine az rastlanan bir savaştı bu. Bazılarının atı isabet almış yere yuvarlanmış kendisi yayan olarak kaçmaya çalışıyordu. Heyecan, korku ve yorgunluk içinde âdeta can çekişiyorlardı. Kimisi yaralı olarak atından yuvarlanmış kanlar içerisinde çırpınıyor, kimisinin elindeki yüklü devesi, sırtındaki yükü ile cansız yerde yatıyordu. Kimisinin kebecedeki (heybedeki) çocuğu bütün gücüyle ağlıyordu, kimisinin bebeği devenin sırtındaki beşikte dünyada ne olduğundan habersiz mişıl mişıl uyuyordu. Bu şekilde herkes at ve develeri ile koşuşturuyor yahut koşuşturmaya çalışıyordu. Kulakları patlatırcasına çıkan tüfek sesleriyle, kulakların dibinden geçen mermiler arasında ‘yandım anam, eyvah babacığım, oy yavrum oy’ diyenlerin hıçkırıkları birbirine karışıyordu. Herkes canla başla biraz ilerideki obalara (taş yığınlarına) doğru ilerlemeye çalışıyordu”.

Kafileyi fakirleştiren diğeri bir unsur da hayvanlarını otlatılması için çadırlardan uzakta tutulması olmuştur. Düşmanın ani saldırısı üzerine kafiledekiler, otlakta bulunan hayvanlarını alamadan canlarını kurtarabilmek için bir an önce toparlanıp kaçmak zorunda kalmıştır. Doğal olarak bu baskın fakir olan kafileyi daha fakir hale getirdiği gibi göçü de bir kat daha zorlaştırmıştır. Yine birçok aile eşyalarını dâhi kurtarmadığından kış mevsiminde kap-kacak ve çadırı olmadan göçe devam etmek zorunda kalmıştır. Dolayısıyla birçok insan açlık ve soğuk yüzünden hayatını kaybetmiştir. Bu saldırı sonrasındaki durumu Halife Altay şu şekilde anlatmaktadır:

“Bu amansız savaşta Kalibay, iki oğlu, Nuhnebi, Es Hoca Molla ve Karmen Molla gibi belli başlı ve değerli kişiler başta olmak üzere birkaç kişi şehit düştüler. Elimizin mühim bir kısmı düşmana esir düşmüştü. Kafile artık bölünmüş ailelerden oluşmuş idiler. Bu itibarla bu ayrılık çok feci olmuştu. Son derece üzücü, çok acıklı, bir daha kavuşmanın mümkün olamayacağı bir ayrılıktı bu.

Kimisi canından çok sevdiği hayattaki tek desteği olan babasından, kimisi ak sütünü emerek kucağında büyüdüğü her şeyini ona feda ettiği anasından, kimisi gözünün nuru her an üstüne titrediği ciğerpareisi olan çocuğundan, kimisi hayatı boyunca bir yastıkta mesut ömür geçirmekte olduğu eşinden, kimisi gözü önünden bir an bile ayırmayı istemediği ve onun için yaşadığı kocasından, kimisi eteğinden tutarak büyüdüğü ve dünyada tek güvendiği ağabeyinden, kimisi gözbebeği ve hayattaki yegâne yardımcısı olan kardeşinden, kimisi candan sevdiği dost ve akrabasından istemeyerek bir anda ayrılıvermişti”.

“Bazı ev eşyaları yanlarında olan aileler barınak kurarak ateş yakıyor, çocuklarına bir şeyler yediyorlardı. Onların yanlarına giderek ateşlerinde ısınmak, yemeklerinden istemek zor bir şeydi. Ben şahsen bunu bir tenezzül meselesi sayıyordum.

Bu şekilde hayli vakit geçmişti. Ne yapacağımızı bilemiyorduk. Bir baktık ki, bazıları ev eşyalarının bir kısmını hafifletmek için bırakıyorlardı. Onlardan bir şeyler aldık, çocuklara barınak gibi bir şey kurduk ve içerisine ateş yaktık. Ama kap kacak, yiyecek bir şey yoktu. Birisi bir kazan bırakmış, hemen getirip ateşin üzerine kurduk. Hani nerde pişirecek yemek? O esnada bir koyun sürüsü geçiyordu. Çobanın itirazına aldırmadan bir koyun alarak kestik ve hepsini kazana attık, haşladık ama kazandaki etleri

almak için kepçe ya da tabak yok. Yaptığımız şişle etleri kazandan çıkarıp herkesin eline verdik ve bulduğumuz bir çanakla münavebe ile et suyunu içtik. Bu gece hayatım boyunca unutamayacağım en ağır gece idi”¹²⁴.

Çin’in bu ani saldırısını önlemek için Zayif Teyci, Hamza İnan, Alpıs Teyci ve diğer birçok kahraman mevzi alarak direniş göstermiştir¹²⁵. Bu şekilde düşmana karşı bir savunma hattı oluşturan kafile kurtulmayı başarmıştır. Kafilenin bu direniş durumu daha da zorlaştırmış fakat Çin-Tibet sınırına doğru hareket etmekten geri durduramamıştır¹²⁶. Gün batımında Kızılırmak ismini verdikleri bir nehrin kenarına ulaşan kafile geceyi burada geçirmiş, sabah olunca karşıya geçebilecek uygun bir derinlik aramıştır. Nehrin bir kısmının donması ve etrafının karla kaplı olması dolayısıyla uzun uğraşlar sonucu kafile karşıya geçebilmiştir. Fakat Dimarsan bölgesinde ani bir Çin saldırısı sonrası kafilenin bir kısmı esir düşmüştür. Bunun üzerine Zayif Teyci ve arkadaşları, Çinlilere esir düşen kardeşlerini kurtarabilmek için 500 kişiden oluşmuş bir kuvvetle saldırı düzenlemeyi ve esir düşenleri kurtarmayı kararlaştırmıştır¹²⁷.

Zayif Teyci ve 500 kişiden oluşmuş kuvvet geri dönerken, kafile yola devam etmiştir. Ancak esirleri kurtarmak için yapılan bu saldırı başarısızlıkla sonuçlandığı gibi Zayif Teyci’nin oğlu Tahir de yaralanmıştır. Yapılan savaşta esirler kurtarılamamış ancak düşmana zayıat verilerek Kızılırmak’ı tekrar geçerek kafileye yetişilmiştir. Artık kafile Tibet’in içlerine doğru iyice ilerlemiştir. Tabi bu ilerleyiş başka sorunları da beraberinde getirmiştir. Tibet bölgesi, rakımı yüksek, iklimi sert ve kurak bir bölgedir. Bu da hayvanların otlatılmasını sıkıntıya sokmuştur. Kafile zor şartlar altında Tibet içlerinde bulunan Nakşa’ya doğru ilerlemiştir. Ancak bu ilerlemede açlık, yorgunluk ve hastalıklar yanında karlı dağlardan geçişlerde birçok kişi vefat etmiştir. Bu yolculuk esnasında ölenlerden biri de kafilenin önde gelenlerinden olan Tokay Kabiyoğlu’dur. Hem ölümlerin artması hem de defin yeri kafilenin moralini bozmakla kalmamış, göçü de sıkıntıya sokmuştur. Tibet bölgesindeki toprağın sert ve buzla kaplı olması definleri tam bir işkenceye dönüştürmüştür. Gün boyu birkaç kişi tarafından sadece bir insanın

¹²⁴ Altay, **Anayurttan Anadolu’ya**, s.351, 353. Krş. için bkz. İslambekov, **a.g.t.**, s.15.

¹²⁵ Gayretullah, **Altaylarda Kanlı Günler**, s.93; Selvi-Teyci-Kara, **a.g.e.**, s.38.

¹²⁶ Mücadeleyi gören Sansızbay Akıncı, 1940 yılının kış mevsimi olduğunu ve birçok insanın öldüğü bu baskında ölenlerin fazlalığı yüzünden üzerine toprak dâhi atılmadığını tarafımıza aktarmıştır.

¹²⁷ Gayretullah, **Altaylarda Kanlı Günler**, s.93; Selvi-Teyci-Kara, **a.g.e.**, s.38.

konulabileceği mezarlar kazılabilmiştir. Buna bir de mezar kazanların hasta olması eklenince cenazeyi defnetmek tam bir eziyete dönüşmüştür¹²⁸.

Kafileyi Nakşa'ya üç günlük mesafede Tibet Hükûmeti¹²⁹ durdurmuştur. Tibetlilerin amacı Nakşa'da bulunan Elishan Batur ve kafilesi ile bu kafilenin birleşmesini engellemektir. Tibetli yetkililer kafilenin ne amaçla göç ettiğini ve nereye gitmek istediklerini sorduktan sonra, aldıkları Hindistan'a gitmek için göç ettikleri cevabı üzerine buradan geçmeleri için merkezden izin almaları gerektiğini, cevap gelinceye kadar da burada kalıp silahlarını teslim etmeleri gerektiğini Zayıf Teyci'ye bildirmiştir. Silahların bir kısmını teslim eden kabile, bir kısım silahı da güvenlik gerekçesi ile saklayarak merkezden gelecek izni beklemeye başlamıştır. Ancak bu bekleyiş, tam bir esarete dönüşmüştür. 1940 yılı Kasım ayında kışın zor şartlarında burada etrafı askerler tarafından çevrilmiş bir hâlde bekletilmiştir. Zaten birçok aile fakirdi, o kadar ki çadırı dâhi olmayan aileler vardı. Kış mevsiminde bekleyiş yetmezmiş gibi her geçen gün Tibet askerlerinin takındığı tavır da sertleşmiştir. Öyle ki ısınmak için en önemli şey tezekti ve bunu etrafta aramak gerekiyordu. Ancak Tibet askerleri, tezek aramak için dâhi etrafa çıkanları öldürmeye kalkışmıştır. Tibet askerlerinin sert ve acımasız tavrı bölgenin terk edilmesi kararının alınmasına sebep olmuştur. Çünkü artık kafilenin yapılan eziyetlere ve merkezden ne zaman geleceği belli olmayan izni beklemeye tahammülü yoktu¹³⁰.

Alınan karar sonrası, Kasım 1940'ın son günleri esir kampından göç başlatılmıştır. Kabile kampı terk edince Tibet askerleri, arkadan kabileye ateş açmışsa da, askerlerle doğrudan bir savaş yaşanmadan Elishan Batur kafilesi ile birleşmek üzere yola

¹²⁸ Halife Altay, **Esteliklerim (Anılarım)**, Otağ Matbaası, İstanbul 1980. s.60; İslambekov, **a.g.t.**, s.16-17.

¹²⁹ Altay, **Anayurttan Anadolu'ya**, s.356'da Tibet yönetimi ile ilgili olarak şunları belirtmektedir: “*Tibet halkının lideri bu dönemde Dalay Lama'dır. Dalay Lama, başkent Lahsa'da bulunup halkını idare ediyordu. Aynı zamanda Lahsa, Tibet ve Moğol halkının dinî merkezidir. Tibet halkının ekseriyeti göçebe hayat yaşayan ve siyah kıldan dokunmuş çadırlarda hayatlarını devam ettiren bir millettir. İklimi tarıma elverişli olmadığı için hayvancılıkla geçimlerini sağlarlar. Yetiştirdikleri hayvanları en çok “yak inekleri” ve bir takım keçi kuyruklu koyun cinsidir. At pek azdır ve deve hiç yoktur. Bazen tek bazen de birkaç çadırlık yerlerde otururlar. Ancak aralarındaki mesafeler birbirlerinden uzaktır. Eti hiç pişirmeden ya da az pişmiş kani ile yemeyi severler. Ayrıca peynir, tereyağı gibi süttten yapılmış gıdalarla beslenirler. Elbiseleri çok geniş ve uzundur. Biraz yukarıya doğru kaldırarak bellerini bağladıklarında göğüsleri körük gibi bir hal alır ve bu geniş göğüsleri aynı zamanda heybe vazifesi görür. Yiyeceklerini, bardaklarını, kaşıklarını hatta tütün ve çakmaklarını dâhi göğüslerinde taşırlar. Genellikle iç çamaşır filân kullanmazlar. Cübbeleri çıkarıldığı zaman çırılçıplak kalırlar. Saçları uzun olup örmek suretiyle arkalarına sarkık bırakırlar. Uzun zaman yıkanmadıkları için çok kirli olurlar. Çadırlarının içerisine özel olarak yaptıkları çamur ocaklarda koyun gübresi (tezek) yaktıkları için çadırların içerisi duman olur ve ağır bir koku yapar”.*

¹³⁰ Gayretullah, **Altaylarda Kanlı Günler**, s.93; Selvi-Teyci-Kara, **a.g.e.**, s.38.

çıkılmıştır. Aslında bu göç tarihi biraz da bilinçli seçilmiştir. Çünkü Nakşa'da bulunan Elishan Batur'a gönderilen haberciler, Elishan Batur'un da Nakşa'da durmayıp Hindistan'a doğru hareket edeceğini, bu nedenle kendilerinin de bölgeyi terk etmeleri gerektiği haberini Zayif Teyci'ye ulaştırmıştır. Bunun üzerine Zayif Teyci ve kafilesi de hareket etmiştir. Böylece iki kabile daha sonra birleşmiş ve Hindistan'a doğru hareket etmiştir¹³¹.

3. Elishan Batur ve Zayif Teyci Kafilelerinin Hindistan'a Ulaşması

Elishan Batur ve Zayif Teyci kafileleri birleştikten sonra Hindistan'a doğru yol almaya başlamışlardı. Ancak kimse ne kadar zamanda ve nasıl bir yoldan gideceklerini bilmeden yola çıkmıştır. Bilinen tek şey uzun ve zahmetli bir göç olacağı idi. Kafiledeki birçok aile yüklerini dâhi taşıyacak hayvanları olmadan yola çıkmıştır. Bu durum uzun ve meşakkatli yolculuğun ne kadar zahmetli geçeceğini kanıtıydı. Ancak kabile, ne olursa olsun yol almak zorundaydı. Kabile ilerledikçe havanın soğukluğu sebebiyle çekilen sıkıntılar yanında, yük ve taşıyıcı hayvanları olmadığı için yürümek zorunda kalan insanların durumu içler acısı bir hâl almıştır. Yorgun ve bitkin düşenler, kafilenin gerisinde kalmıştır. Bu sıkıntılara hastalık da eklenince çekilen sıkıntı insanlık dışı bir hal almıştır. Hatta birçok insan ilerleyemeyip soğuktan donarak ölmüş ve birkaç saat içinde üzerlerine yağın kar nedeniyle cesetleri dâhi bulunamamıştır¹³².

Yaklaşık dokuz ay süren göç sırasında, kafilenin fakirliğinden ve hastalıkların verdiği sıkıntıdan başka Tibetlilerin verdiği zararlar da kayda değerdi. Kabile dokuz aylık göç sırasında sürekli Tibetlilerle mücadele etmek zorunda kalmıştır. Hemen hemen her gün yapılan Tibet saldırılarında kafileden canlarını kaybedenler olduğu gibi, göç için hayati öneme sahip hayvanları da telef olmuştur. Bu durum göçün sıkıntısını daha da arttırmıştır. Doğal olarak kabile başkanları da tedbirlerini arttırmak zorunda kalmıştır. Zaman zaman Tibetlilere karşı yapılan mücadeleler kaybedilse de kabile yoluna devam etmeyi başarmıştır. Tibetlilerin sadece askerleri değil, köylüleri de gasp ve hırsızlıklar vasıtasıyla göç edenlere zarar vermek suretiyle kafileye darbe vurmuştur. Bütün bu

¹³¹ Gayretullah, **Altaylarda Kanlı Günler**, s.93; Selvi-Teyci-Kara, **a.g.e.**, s.38; Altay, **Anayurttan Anadolu'ya**, s.365; Oraltay, **a.g.e.**, s.94; Kesici, *a.g.m.-I*, s.22.

¹³² Altay, **Anayurttan Anadolu'ya**, s.366.

sıkıntılara bir de Zayıf Teyci'nin hastalıktan ölümü eklenmiştir¹³³. Zayıf Teyci ile beraber aynı yerde Sekey Bey de vefat etmiştir. İki de adlarını bilemedikleri bir gölün kenarına defnedilmiştir¹³⁴.

Kafile zorlu kış şartları ve Tibetlilerin saldırılarına rağmen bahar mevsimini görmüştür. Baharın gelmesiyle havalar yumuşamış ve hastalıklar da azalmıştır. Ancak Tibetlilerle olan mücadele sona ermemiştir. Bu mücadelelerde başarı kazanılmışsa da Ürkesbas Batur, Berdibay ve Sakay gibi kişiler şehit düşmüştür¹³⁵. Şehit düşenlerin yanında esir düşenler de olmuştur¹³⁶. Ancak esir düşenleri kurtarmak için herhangi bir girişimde bulunulmamıştır. Bütün bu yaşananlara rağmen, yoluna devam eden kafile Hindistan sınırına yaklaşmıştır. Yaklaşık bir yıla yakın süren Tibet bölgesindeki ilerleyiş sonrası Çin Hükûmeti, son bir hamle olarak kafileyi durdurmak için Eylül 1941'de Tibet'in merkezi Lahsa'dan asker sevk etmiştir¹³⁷. Kafile bu disiplinli ve modern silahlarla teçhizatlı birliklere karşı çetin mücadeleler vermiştir. Göç kafilesi ile bu seçme askerler arasında yapılan savaş üç gün sürmüştür. İlk baskında birkaç çadır ve ev eşyası ile bir miktar hayvan kaybedilmişse de özellikle Hocahun Batur ve Hasan Batur'un üstün gayreti ile bu Tibet saldırısı savuşturulmuştur¹³⁸. Tibet'ten Çinlilerin sevk ettiği seçkin askerlerin asıl amacı, son raddede kafileyi tamamen ortadan kaldırmaktı. Çünkü kafilenin Hindistan'a ulaşması durumunda hür dünyaya çektikleri sıkıntıyı ve zulümleri anlatma fırsatı bulabilirdi. Ancak bütün çabalara rağmen bu saldırı da başarılı olamamıştır¹³⁹.

Tibet-Hindistan sınırında bir taraftan çarpışmalar yaşanırken diğer taraftan kafile Hindistan sınırına doğru ilerlemesine devam etmiştir. Ancak burada da kafileyi yeni bir savaş beklemekteydi. Çünkü 1941 yılı itibariyle Hindistan'ın kontrolünü elinde

¹³³ Oraltay, **a.g.e.**, s.94; Kesici, *a.g.m.-I*, s.22; Gayretullah, **Altaylarda Kanlı Günler**, s.99-100; Altay, **Anayurttan Anadolu'ya**, s.370. Selvi-Teyci-Kara, **a.g.e.**, s.41'de Zayıf Teyci'nin kabilesinde bulunanlara nasihatini şöyle aktarmaktadır: "*Böke Batur gibi göçü tamamlamadan yolda kaldığını söyleyen Zayıf Teyci, maiyetindekilere dönerek: 'Zayıf öldü başsız kaldık diyerek, Böke Batur'un yiğitleri gibi geri dönmeyin, birlik ve beraberliklerinizi muhafaza edin ve göçü tamamlayın', dedi. Sözünün sonunda Zayıf Teyci, arkadaşlarına Elishan ve oğlu Osman'ın peşinden gitmelerini vasiyet etti*".

¹³⁴ Gayretullah, **Altaylarda Kanlı Günler**, s.102; Kesici, *a.g.m.-I*, s.22; Selvi-Teyci-Kara, **a.g.e.**, s.41. Altay, **Anayurttan Anadolu'ya**, s.370'de adını bilmedikleri için Zayıf Teyci ve Sekey Bey'in defnedildiği bu göle Zayıf adını verdiklerini belirtir.

¹³⁵ Altay, **Anayurttan Anadolu'ya**, s.370.

¹³⁶ Altay, **Anayurttan Anadolu'ya**, s.370'de Tibetlilerle yapılan mücadeleler sırasında esir düşenler ya da akıbetleri bugüne kadar sır olarak kayıplara karışanların olduğundan bahsetmektedir.

¹³⁷ Altay, **Anayurttan Anadolu'ya**, s.378; Gayretullah, **Altaylarda Kanlı Günler**, s.104-105.

¹³⁸ Gayretullah, **Altaylarda Kanlı Günler**, s.105.

¹³⁹ Selvi-Teyci-Kara, **a.g.e.**, s.42.

bulunduran İngilizler, büyük bir kafilenin sınıra ilerlemekte olduğu haberini alınca Çuçul denilen bölgeye asker göndermiş ve tedbir almıştır. Ön taraftaki gözcüler ile Hint askerleri arasında çatışmalar yaşanmıştır. Göç kafilesindeki kişilerin sınırdaki modern silahlara sahip bu askerleri mağlup etmesi mümkün değildi. Yapılan ilk çatışmada Dele Zengi, Makay, Karatay, Kakaş Mamış, Mukay ve Sultan gibi kişiler şehit düşerken, Abdullah yaralı olarak kurtulmuş, İsmail ise esir düşmüştür¹⁴⁰. Ancak İsmail'in esir düşmesi, kafilenin geleceğini ve akıbetini belirleyen önemli bir tarihi vakadır. Yaralı bir şekilde düşmana esir düşen İsmail'in üstünün aranması sonrası Müslüman ve Türk olduğu anlaşılınca Türkçe bilen biri vasıtasıyla kafilenin ne amaçla geldiği öğrenilmiştir. İsmail ise asker olmadıklarını ve Çin'de yaşadıkları zulüm sebebiyle göç edip Hindistan'a geldiklerini anlatınca, gelenlerin sığınmacı olduğu anlaşılmıştır. İşte bu olay kapıyı açan anahtar misali kafilenin Hindistanlılarla diyaloga geçmesini sağlamıştır¹⁴¹. Bu suretle Hindistan Hükûmeti, bu kişilerin ülkeye girişine izin vermiştir. Elishan Batur ve Zayıf Teyci önderliğinde binlerce kişi ile başlayan göç, sonunda Hindistan'a ancak 3.039 kişi ile ulaşmayı başarmıştır. Artık burada 12 yıl sürecek olan ve sonu Türkiye'ye geliş ile sonuçlanacak olan göçün en zor ve sıkıntılı süreci bitmiştir¹⁴².

4. Kazakların Hindistan'da Yaşadıkları

Yukarıda da ifade edildiği üzere yıllardan beri bir bölgeden diğerine geçen sürekli ölümlerle, açlıkla, fakirlikle ve hastalıkla mücadele eden kabilelerin Kansu'dan başlayıp Hindistan'a ulaşan göçünün en zahmetli kısmı tamamlanmıştır. Ancak bu defa da hayat mücadelesi başlamıştır. Hindistan Hükûmeti, ilk önce kafilenin silahlarını teslim etmesini ve hukuki işlemlerin başlatılması için müracaat etmeleri gerektiğini söylemiş, bunun üzerine silahlar teslim edilmiştir. Ancak protokol işlerinin yürütülmesi için bir heyetin seçilmesi gerekmiştir. Hintliler kafilenin önde gelen kişilerinin unvanlarını sorduklarında aldıkları Teyci, Zalı ve Şanya cevapları kendilerini şaşırtmıştır. Bu unvan kargaşasının oluşmasında dil problemi en büyük sorun idi. Durum, Hintlilerin anlayacağı şekilde

¹⁴⁰ Selvi-Teyci-Kara, **a.g.e.**, s.42-43; Altay, **Anayurttan Anadolu'ya**, s.380; Kesici, *a.g.m.-I*, s.22; Gayretullah, **Altaylarda Kanlı Günler**, s.106.

¹⁴¹ Kalkan, *a.g.m.*, s.133; Altay, **Anayurttan Anadolu'ya**, s.380; Kesici, *a.g.m.-I*, s.22; Oraltay, **a.g.e.**, s.94-95; Selvi-Teyci-Kara, **a.g.e.**, s.42-43; Gayretullah, **Altaylarda Kanlı Günler**, s.106.

¹⁴² Kesici, *a.g.m.-I*, s.22'de sınırı geçenlerin 18 Ağustos 1941'de 3.039 kişi olduğundan bahsetmektedir. Oraltay, **a.g.e.**, s.95'te tahmini bir rakamla 3.000 kişi civarında olduklarını, tarih olarak da Eylül 1941'i vermektedir. Altay, **Anayurttan Anadolu'ya**, s.380'de aynen Kesici gibi kafilenin 3.039 kişi olduğunu ve tarih olarak da Oraltay gibi Eylül 1941'i vermektedir.

Teycilerin padişah; Zalın ve Şanyaların ise vezir olduğu ifadesiyle tatlıya bağlanmıştır. Bunun üzerine iki padişah ve 12 iki vezirden oluşmuş bir yönetim kurulu oluşturulmuştur¹⁴³. Oluşturulan bu yönetim kurulu üyeleri şunlardır: Elishan Batur, Osman Zayıfoğlu (Taştan), Hamza Zalın (İnan), Çakbaybay, Koca Abdullah, Koşuvıt, Davutbay, Alpıs Teyci, Karamolla, Rakadil Tancan, Mardan Ökürday, Savıtbay, Ömer, Sadey, Bek Sultan ve Ali'dir¹⁴⁴.

Protokol işlemleri tamamlandıktan sonra kabile Hintli askerlerin kontrolünde bir kaç günlük yolculuktan sonra Ladak şehrine nakledilmiştir¹⁴⁵. Ancak kabilenin sıkıntısı bununla da bitmemiştir. Çünkü kabile önce Keşmir'e oradan da Muzaffarabad'a götürülecekti. Keşmir'e geçebilmek için çok zor bir geçit olan Zülcele Geçidi'ni (Kargil) aşmaları gerekiyordu¹⁴⁶. Ancak geçit, çok dar ve uçurumların bol olduğu bir yoldu. O yüzden çok dikkatli hareket edilmesi gerekmekteydi. Dolayısıyla kabiledekiler eşyaların taşınabilmesi için yolu iyi bilen ve engebeli arazilere dayanıklı katırlara ihtiyaç duymuştur. Bu gaye ile ellerindeki hayvanları satarak, katırlar alınmış¹⁴⁷ ve bu zorlu geçit aşılarak önce Keşmir'e buradan da Muzaffarabad'a gidilmiştir¹⁴⁸.

Kabilenin Ladak'tan Keşmir'e oradan da Muzaffarabad'a gidebilmesi için Srinagar'dan geçmesi gerekmekteydi. Tibetlilerin şikâyeti yüzünden Keşmir Mihracesi¹⁴⁹ Herisen, kabileyi Srinagar'a sokmadan dağlık bölgelerden ve çetin bir yol güzergâhından geçmelerine müsaade etmiştir¹⁵⁰. Kabile için 1.000 çadırlık bir kamp kurulmuştur.

¹⁴³ Selvi-Teyci-Kara, **a.g.e.**, s.44'te sınırda oluşturulan yönetim kurulu ile ilgili şunları belirtmektedir: *"Kazaklar arasında çok söylenen, fakat iç yüzü pek bilinmeyen '2 patşa, 12 vezir' deyiimi ortaya çıktı... Hintli komutan o güne kadar duymadığı bu makamlardan hiçbir şey anlamaz. Tercüman olmadığı için, Türkler de Çinliler tarafından verilen bu makamları komutana izah edemezler. En sonunda biri çıkar, Elishan ve Osman Teycilerin patşa, yani padişah ve zalın, şanyaların da onların vezirleri olduğunu ifade eder. Hintli komutan da buna göre protokolü tanzim eder"*. Altay, **Anayurttan Anadolu'ya**, s.381'de oluşturulan bu yönetimin iki başkan, 15 üye, bir kadı ve bir müftüden oluşup toplam 19 kişi olduğunu belirtmektedir. Krş. için bkz. Kalkan, *a.g.m.*, s.133.

¹⁴⁴ Selvi-Teyci-Kara, **a.g.e.**, s.45.

¹⁴⁵ Gayretullah, **Altaylarda Kanlı Günler**, s.108; Kalkan, *a.g.m.*, s.133.

¹⁴⁶ Kalkan, *a.g.m.*, s.133; Altay, **Anayurttan Anadolu'ya**, s.383.

¹⁴⁷ Selvi-Teyci-Kara, **a.g.e.**, s.45.

¹⁴⁸ Oraltay, **a.g.e.**, s.95; A. Kayyum Kesici, *"Doğu Türkistanlı Kazak Türklerinin Türkiye'ye Göçününün 50. Yılı Münasebetiyle-II"*, **Türk Dünyası Araştırmaları Tarih Dergisi**, S.195, Mart 2003, s.19.

¹⁴⁹ Kabile Hindistan'a geldiğinde yönetim şeklinden az da olsa bahsetmek gerekir. Çünkü bu dönemde daha Hindistan ve Pakistan birbirinden ayrılmadığı gibi Hindistan, İngiliz sömürgesi altındaydı. Bu nedenle devleti İngilizler idare etmekteydi. Ancak İngilizler bazı eyaletlere özerklik ve muhtariyetlikler tanımıştır. Muhtariyetlik verilen eyalet, Müslüman bir bölge ise başkanı Nevap, Hindu ise Raca Mihrace deniyordu. Hindistan'da bu şekilde irili ufaklı birçok Nevap ve Raca Mihrace vardır. Bkz. Altay, **Anayurttan Anadolu'ya**, s.384-385.

¹⁵⁰ Gayretullah, **Altaylarda Kanlı Günler**, s.111.

Kampın çevresi silahlı askerler tarafından korunmaktaydı. Ancak kamptaki çadır sayısı gelenlere yetmediği için bir kısım muhacir çadırsız kalmıştır. Ayrıca iklim sebebiyle sürekli yağmur yağması çadır olanları da nem dolayısıyla çadırlarında oturamaz hale getirmiştir¹⁵¹. Olumsuz iklim şartlarına alışamayan muhacirler, hastalanmaya başlamıştır. Her gün 10-15 kişinin vefat ettiği bu dönemde hayvanların da otlatılmaması yüzünden telef olduğu görülmüştür¹⁵².

Mihrace Herisen'nin ketum tutumu sebebiyle kampa gelen doktorlar da hastalarla yeterince ilgilenmemiş ve bu olay ölümlerin artmasına neden olmuştur. Yine kamptan dışarı çıkmak yasak olduğu gibi cenazelerin dâhi şehir mezarlığına gömülmesine müsaade edilmemiştir. Vefat eden kişilerin cenazeleri, çadırların aralarına gömülmek zorunda kalınmıştır¹⁵³. Hintlilerin bu tutumu, Müslümanların zoruna gitmiştir. Yerli Müslümanlar ellerinden gelen yardımı yaptıkları gibi, halka da maddi ve manevi destek olmuşlardı. Hindistan'a gelen muhacirlerin en büyük sorunlarından biri de dil problemiydi. Bölgedeki Müslümanlar bu nedenle muhacirlerin dil öğrenebilmesi için öğretmen göndererek yardımcı olmaya çalışmıştır. Ancak kamp yetkilileri, Müslümanların gönderdiği doktor ve öğretmenlerin muhacirlerle ilişkilerini kesmek için bunların kampa girmelerini yasaklamıştır. Bu olay Keşmir halkının çoğunluğunu oluşturan Müslümanların lideri Şeyh Muhammed Abdullah'ı tedirgin etmiştir¹⁵⁴.

Elinden gelen maddi ve manevi desteğini esirgemeyen Şeyh Muhammed Abdullah, Elishan Batur'dan neden göç ettiklerini, kaç kişi ile göçe çıktığını, hangi güzergâhlardan Keşmir'e ulaştıklarını, yolda yaşadıkları sıkıntıların neler olduğunu ve benzeri sorulardan oluşmuş yazılı bir bilgi istemiştir. Şeyh Abdullah'ın amacı, aldığı bu bilgileri Hintli Müslümanların lideri Muhammed Ali Cinnah'a ulaştırarak basın yayın yolu ile muhacirlerin durumunu gündeme getirmek ve oluşacak kamuoyu baskısı ile de Keşmir'de sıkıntı yaşayan bu Müslümanları, Pencap bölgesine yerleştirmek için resmi makamları harekete geçirmektir. Neticede Şeyh Muhammed Abdullah, resmi makamların dikkatini çekmeyi başarmıştır. Bunun üzerine Muhammed Ali Cinnah, yardımcısı Şevket Hayat Bey'i kampı ziyaret etmek ve kamptaki durumu incelemesi için göndermiştir¹⁵⁵.

¹⁵¹ Altay, **Anayurttan Anadolu'ya**, s.385; Gayretullah, **Altaylarda Kanlı Günler**, s.111-112.

¹⁵² Selvi-Teyci-Kara, **a.g.e.**, s.46; Altay, **Anayurttan Anadolu'ya**, s.386.

¹⁵³ Kesici, **a.g.m.-II**, s.19; Altay, **Anayurttan Anadolu'ya**, s.386.

¹⁵⁴ İslambekov, **a.g.t.**, s.20.

¹⁵⁵ Altay, **Anayurttan Anadolu'ya**, s.388.

Ayrıca Şeyh Muhammed Abdullah bizzat kendisi de kampı dolaşarak muhacirlerin durumunu yerinde görmüş ve sıkıntılarını dinlemiştir¹⁵⁶. Şeyh Muhammed Abdullah'ın kampı ziyaretinden sonra Hintli yönetici ve askerlerin tutumlarında yumuşama olduğu gibi, kamptaki sıkıntıları Pencap bölgesinin idarecilerine de iletmesi, bu olumsuz Hint tavrını kınayan mitingler ve protestolar yapılmasına neden olmuştur. Ayrıca Pencap bölgesindeki Müslümanlar, muhacirlere gıda ve giyim yardımında bulunmuştur¹⁵⁷.

Şeyh Muhammed Abdullah'ın kampta kalan Müslümanlar için yaptığı sadece bunlarla da sınırlı değildi. Kamp ziyaretlerini arttırıp buradaki muhacirlerin sıkıntılarına çareler aramak dışında, Elishan Batur'dan muhacirlerin geliş mücadelesini öğrenmiş, daha sonra bunları gazetelere taşımıştır¹⁵⁸.

Mart 1942'de Elishan Batur, Ahmet Ali Molla, Merdan ve Sadey bir gece Muzaffarabad kampından kaçarak, muhacirlerin durumu ile ilgili olarak yapabilecekleri hızlandırmak için Keşmir ile Pencap sınırında bulunan tarihi Gari Habibullah nahiyesinin başkanı İslâm Han'ın evine gitmiştir¹⁵⁹. Çünkü Şeyh Muhammed Abdullah'ın gayretiyle Muzaffarabad kampında bulunan muhacirlerin, Pencap'a taşınması ile ilgili çalışmalar hızlanmış, hatta Pencap Müslümanlarının lideri Reşat Ali Han, kampı ziyaret edip¹⁶⁰ kampın Pencap'a taşınması ile ilgili gayret sarf edeceğini söylemesine rağmen, ne Şeyh Muhammed Abdullah'ın ne de Reşat Ali Han'ın dostane gayretleri sonuç vermiştir¹⁶¹. Elishan Batur, muhacirlerin Pencap'a nakledilebilmesi ile ilgili olarak İslâm Han ile görüşüp ondan İngilizlerle irtibat kurmasını istemiştir¹⁶². Çünkü tüm bu gayretlere rağmen Muzaffarabad'daki Müslümanlar bir türlü Mihrace Herisen'in dostane olmayan tutumundan kurtulamadıkları gibi, Pencap bölgesine de nakledilememiştir. Elishan Batur, bu süreci İngilizlerin hızlandıracağını düşünerek kamptan kaçıp İslâm Han'ın da

¹⁵⁶ Gayretullah, **Altaylarda Kanlı Günler**, s.113'te Şeyh Muhammed Abdullah'ın muhacirlerin kampını ziyareti sırasındaki yetkililerin tutumlarını şu şekilde ifade etmektedir: “Bir gün kamptaki Hindu askerlerini olağan üstü bir durumda, telaşlı ve heyecanlı bir hâlde gördük. Sağa, sola koşuyorlar. Komutanları bir takım talimatlar veriyor, kampın şurası, burası temizletiliyor, bir nizam ve intizam olduğu zehabını vermeğe çalışıyorlardı. Bizler, buna pek aldırmiyorduk. Herhalde, kendilerinin bir üst komutan tarafından denetleneneğini sanıyorduk. Öğleye doğru kampta bir sıcak meltem esmeğe başladı. Herkes sevinçli idi. Gözyaşı dökenlerimiz çoktu. Artık bu cehennem hayatından kurtulduk, diyorlardı. Çünkü Müslüman lider Şeyh Muhammed Abdullah kampa çıka gelmişti”.

¹⁵⁷ Selvi-Teyci-Kara, **a.g.e.**, s.46.

¹⁵⁸ Oraltay, **a.g.e.**, s.95; Altay, **Anayurttan Anadolu'ya**, s.388.

¹⁵⁹ Kesici, *a.g.m.-II*, s.19; Selvi-Teyci-Kara, **a.g.e.**, s.47.

¹⁶⁰ Gayretullah, **Altaylarda Kanlı Günler**, s.115.

¹⁶¹ Selvi-Teyci-Kara, **a.g.e.**, s.46.

¹⁶² Altay, **Anayurttan Anadolu'ya**, s.388-389.

yardımlarıyla İngiliz Vali Sir Fireizer ile görüşmüştür¹⁶³. Görüşmede Muzaffarabad kampında muhacirlerin sıkıntıları anlatıldıktan sonra buradaki muhacirlerin Pencap'a gönderilmesi için yardımcı olması validen istemiştir¹⁶⁴.

Elishan Batur'un kamptan kaçıışı birçok dedikoduyu beraberinde getirince, Hint yönetimi kamptan yeni kaçışları engellemek için asker sayısını artırmıştır. Kampta bunlar yaşanırken Elishan Batur, İngiliz vali ile yaptığı görüşmeden olumlu sonuç almış ve Sir Fireizer, muhacirlerin Pencap bölgesine nakledilmesine izin vermiştir. Elishan Batur ve arkadaşları kamptan kaçışlarının üçüncü günü yanlarında İngiliz temsilciler ile kampa geri dönmüştür¹⁶⁵. Elishan Batur'un İngilizlerle gelmesi Mihrace'nin vereceği tepkiyi azaltmakla kalmamış, Elishan Batur'u oldukça sıcak bir şekilde karşılamasına da vesile olmuştur.

Elishan Batur'un gayretleri sonrası Muzaffarabad'da bulunan kampın Pencap bölgesine taşınması sağlanmıştır. Gerekli yazışmalar yapıldıktan sonra altı aydan beri muhacirlerin bulunduğu Muzaffarabad kampındaki kişiler, Nisan 1942'de Pencap bölgesine doğru yola çıkarılmıştır. Ancak bu nakil de sıkıntılı olmuştur. Çünkü eşyalar öküz arabaları ile taşındığı gibi çoğu insanın binek hayvanı olmaması dolayısıyla yürümek zorunda kalmıştır. Ayrıca hastaların sayısı da oldukça artmıştır. Kafile bu sıkıntılar içinde Gari Habibullah nahiyesine ulaşmıştır. Muhacirler, Gari Habibullah nahiyesinde iki gün kalmıştır. Ancak bu kalışın nedeni kafileyi dinlendirmek için yapılmışsa da zaman hastaların tedavi edilmesi ve ölenlerin defnedilmesi ile geçmiştir. Gari Habibullah nahiyesinde kalınan bu iki günde, hastalıklardan ölen insanların sayısı 15'i bulmuştur. Bu sayı kafilenin çektiği sıkıntıyı göstermesi açısından oldukça önemlidir. Muhacirlerin, Gari Habibullah nahiyesine ulaşmasından sonra Müslümanların lideri İslâm Han ve Celaleddin Bey'in gayretleri ile sıkıntı yaşayan ve maddi sorunlar çeken muhacirlere yardım etmek amacıyla "*Muhacirlere Yardım Cemiyeti*" kurulmuştur¹⁶⁶. Cemiyet sayesinde muhacirlerden haberdar olan yerli halk, muhacirlerin yeni kampları olan Tırnova köyüne kadarki yol güzergâhı üzerinde bulunan Mensehra, Abudabad ve Haripor şehirlerindeki yol kenarlarına meyve ve meşrubatlar bırakmıştır.

¹⁶³ Oraltay, *a.g.e.*, s.96.

¹⁶⁴ Gayretullah, *Altaylarda Kanlı Günler*, s.120-121.

¹⁶⁵ Kesici, *a.g.m.-II*, s.19; Selvi-Teyci-Kara, *a.g.e.*, s.47; Altay, *Anayurttan Anadolu'ya*, s.389.

¹⁶⁶ Altay, *Anayurttan Anadolu'ya*, s.389-390.

Tırnova köyünde de yerli halk, kazanlarla yemekler hazırlayarak muhacirlere sevgilerini bildirdikleri gibi yardım da yapmıştır. Yine kamptaki hastalıkların tedavisi için ilaç ve doktor gönderdikleri gibi, vefat eden muhacirlerin defnedilmesi için de ellerinden gelen gayreti sarf etmiştir.

Gari Habibullah'a gelen muhacirlerin Tırnova köyündeki Komfor kampına kadar rahat ulaşım için yerli halkın ve askeriyenin elindeki araçlar kullanılmıştır. Muhacirlerin Tırnova köyüne götürülmesi için Peşaver'den hükümet adına görevlendirilen aslen Türkistanlı olan Mahmut Beyefendi, kabile başkanlığını yapmıştır. Kabile yol güzergâhında sadece yiyecek yardımı değil aynı zamanda derin sevgi de görmüştür. Kafilenin geçtiği şehirlerde muhacirlere sevgilerini bildirmek isteyen halk, yolları kapatacak kadar kalabalıklar oluşturmuş ve muhacirleri “*Yaşasın Muhacirler*” tezahüratları yaparak karşılamıştır. Dost ve sevgi dolu karşılamalar, yıllardır zulüm altında yaşamış Türkistanlılarda unutamayacakları derin izler bırakmıştır. Bu sevgi karşısında gözyaşlarını tutamayan muhacirler, ağlaya ağlaya Tırnova köyündeki Komfor kampına ulaşmıştır¹⁶⁷.

Kampın kurulacağı Tırnova köyü, Abudabad'a bağlı Revalpindi bölgesine yakın olan Taxla'nın kuzeydoğusunda, bir nehrin kıyısında yerleşikti. Köye yerleştirilen muhacirler için kampta yapılan muameleler oldukça iyi olmasına rağmen özellikle hastalıkların artması ve bunun sonucunda ölümlerin peş peşe gelmeye başlaması kamp hayatını sıkıntılı hale sokmuştur. Kampa gelen doktorlar, hastalarla dikkatle ilgilendikleri gibi gerekli ilaçları da temin etmeye çalışmıştır. Ayrıca hastalıkların diğer sağlam kişilere bulaşmaması için aşılar yapılmıştır. Çünkü kolera ve veba gibi hastalıklar birçok kişinin ölümüne neden olmuştur. Doktorlar, vücut direncini artırmak için bol bol meyve ve sebze yenilip, süt içilmesini tavsiye ettikleri gibi mikropların engellenmesi için temizliğe çok dikkat etmeleri gerektiğini de tembihlemiştir. Alınan tüm tedbirlere rağmen hastalıklar artmış ve başta Hocahun olmak üzere birçok kişi kampta vefat etmiştir¹⁶⁸. Yine yerli

¹⁶⁷ Selvi-Teyci-Kara, **a.g.e.**, s.47; Gayretullah, **Altaylarda Kanlı Günler**, s.123; Oraltay, **a.g.e.**, s.96.

¹⁶⁸ Selvi-Teyci-Kara, **a.g.e.**, s.48.

idareciler, kampta hastalığı ilerlemiş olanları tedavi amaçlı Taxla'daki Amerikan Hastanesi'ne sevk etmiştir¹⁶⁹.

Yerli Müslümanların yaptığı yardımların yanında gazeteler ve çeşitli neşriyatlar sayesinde oluşturulan kamuoyu, hükümetten ve yerli Müslümanlardan muhacirlere her türlü yardımın ulaşmasını sağladığı gibi hemen hemen her gün kampı ziyarete gelen heyetlerin sayısını da arttırmıştır. Gelen heyetler, muhacirlerin sıkıntılarını dinlediği gibi, para, elbise, giyecek, battaniye vs. gibi yardımlarda da bulunmuştur. Halkın yaptığı yardımlar dışında, hükümet de muhacirlerin ihtiyacı için un, yağ, şeker, tuz, baharat ve odun gibi malzemeler dağıtmıştır¹⁷⁰. Tırnova köyünde bir yıl kalan muhacirler için kampta sağlanan bu imkânlarla rağmen özellikle ölümlerin çok olması kampı yaşanmaz hale getirmiştir. Muhacirler ölümlerin artmasındaki en önemli sebep olarak ise Tırnova köyündeki iklim koşullarını görmekteyler. Çünkü bölgenin havası sıcaktı ve Kazaklar soğukta yaşamaya alışmış bir topluluktur. Sıcaklığın ve iklimin etkisinden hastalananların ve ölenlerin artmasından dolayı başka bir bölgeye gitmeyi düşünmüşlerdir¹⁷¹.

Muhacirler, Tırnova köyünden gidebilmek için çareler ararken İngiltere'nin Hindistan'daki en yetkili kişisi olan ve başkent Yeni Delhi'de bulunan Sir Lord Halifax kampı ziyarete gelmiştir¹⁷². Sir Lord Halifax'ın kampı ziyarete gelmesinde yerli Müslümanların gazeteler ve diğer yayın organları ile yaptığı neşriyatın ve Muhammed Ali Cinnah'ın etkisi büyüktür. Bu olay, muhacirlerin hayatının değişmesinde önemli bir etken olmuştur. Kalabalık bir grup hâlinde kampa gelen Sir Lord Halifax, kampı gezdikten sonra Elishan Batur ile görüşüp hal hatır sorduktan sonra her türlü isteklerini kabul edeceğini belirtmiştir. Bununla beraber muhacirlerin isterlerse Hindistan'a yerleşebileceklerini ve kendilerine iş imkânı sağlanacağını, çocuklarının okutulması için

¹⁶⁹ Sansızbay Akıncı ile yaptığımız mülakatta hastalıkları ilerlemiş olan kişilerin Amerikalıların yaptırdığı bir hastaneye gönderildiğini belirtmiştir. Yaptığımız araştırmalarda bu hastanenin Taxla'daki Amerikan Hastanesi olduğu tespit edilmiştir.

¹⁷⁰ Azanbay Şahin ile yaptığımız mülakatta bölgede muhacirlere kimlerin yardım ettiği sorumuza, yerli Müslümanların yardımından ve devlet görevlileri ile bazen yabancı kişilerin de kamplara gelip yardımda bulduklarını anlatmıştır. Bu konuyu anlatırken oldukça duygusallaşan Azanbay Şahin, yerli Müslümanların kendilerine çok ilgi gösterdiğini, onların da fakir olmalarına rağmen yardım etmekten geri durmadıklarını ve bu yardımlara ibadetlerinde sürekli dua ettiğini belirtmiştir.

¹⁷¹ Hüdageldi Koptaşoğlu ile yaptığımız mülakatta takriben iki yıl boyunca Pencap bölgesinde kalan muhacirlerin hastalıkların artması ve geçim sıkıntısı sebebiyle kamp yerindeki insanların Bopal, Peşaver, Abudabad, Suvat, Çıtıral gibi farklı yerleşim yerlerine gittiklerini ve bu nedenle de muhacirler arasında irtibatın kesildiğini belirtmiştir.

¹⁷² İslambekov, **a.g.t.**, s.22.

ise hükümet nezdinde her türlü yardımı yapabileceğini ifade etmiştir. Bunun üzerine Elishan Batur, iki yıldan beri Hindistan'da olduklarını, iklim koşulları ve hastalıktan dolayı muhacirlerin yarıdan fazlasının öldüğünü, bu nedenle gelecek kaygısı duyduklarını belirtmiştir. Yeni ölümlerin yaşanmaması için kendilerinin daha soğuk bir bölgeye yerleşmek istediklerini, bunun için de hükümetin kendilerine süresiz bir ikametgâh izni vermesini ve verilen bu ikametgâh belgesinin Hindistan'ın her yerinde geçerli olacak bir şekilde düzenlenmesini İngiliz temsilcisinden talep etmiştir¹⁷³.

Elishan Batur'un Sir Lord Halifax'tan talebi olan ikametgâh izni kabul edilmiş ve Halifax'ın emriyle süresiz ve tüm Hindistan'da geçerli olacak olan ikametgâh belgeleri muhacirlere dağıtılmıştır. Bu gelişme sonrası Kazaklar uzun yıllar sürecek olan Hindistan'daki hayatlarında rahat hareket imkânı elde etmişlerdir. Hindistan'a geldiklerinde takriben 3.000 kişi olan muhacirler, bu iki yıl içinde hastalıklardan¹⁷⁴ dolayı yaşanan ölümler nedeniyle 1.200 kişi civarına düşmüştür¹⁷⁵. Ancak 1942 yılının güz mevsimine doğru ölümler azalmaya, hastalıklar ise yavaş yavaş ortadan kalkmaya başlamıştır. Bu olumlu gelişme sonrası muhacirler de yavaş yavaş kampı terk etmeye başlamıştır. Ellerindeki ikametgâh izinleri ile yeni bir düzen için kampı terk edenler sebebiyle kampta kalanların sayısı oldukça azalmıştır. Ancak hükümet, kampı tamamen kapatmamıştır. Kampı terk edenlerin yanında kampta yaşamayı tercih eden aileler de olmuştur¹⁷⁶.

Muhacirlerin Tırnova köyünde yaşadıkları sıkıntıları duyan Haydarabat Nevabı Osman Ali Han ve Bopal Eyaleti Nevabı Hamidullah Efendi, muhacirlerin isterlerse kendi bölgelerine yerleşebileceklerini ve bu konuda muhacirlere her türlü yardımı yapabileceklerini bildirmiştir. Bunun üzerine muhacirler, Osman Taştan, Hamza

¹⁷³ Gayretullah, **Altaylarda Kanlı Günler**, s.123; Altay, **Anayurttan Anadolu'ya**, s.395. Hüdageldi Koptaşoğlu ile yaptığımız mülakatta kendilerine İngiliz Pasaportunun verildiğini ve bu pasaport sayesinde rahat bir şekilde hareket etme imkânı bulduklarını belirtmiştir. Pasaportların Türkiye'ye geliş sırasında kendilerinden alındığını da ayrıca ifade etmiştir.

¹⁷⁴ "Kolera ve vebadan onlarca adam ölüyordu. Cenazeleri gömecek eli kazma tutan erkek veya kadın kalmamıştı. Hepimiz birer yaşayan mumya gibi, ağaçların dibinde can çekişiyorduk. Ölülerimizi yerli Müslümanlar defn ediyordu. Bilhassa Müslüman HAKSAR partisinin gençlik teşkilâtı bu işi gönüllü olarak üzerine almış, din adamları ve mezar kazıcı olarak geceli gündüzlü çalışmışlardı" bkz. Gayretullah, **Altaylarda Kanlı Günler**, s.123.

¹⁷⁵ Oraltay, **a.g.e.**, s.96; Altay, **Anayurttan Anadolu'ya**, s.395.

¹⁷⁶ Hüdageldi Koptaşoğlu ve ailesi kampı terk etmeyenlerdendir. Kampı terk etmeme nedenleri olarak da burada kalacak yerlerinin olması ve devletin yiyecek ihtiyaçlarını temin etmelerini söylemesi yanında, ellerinde para olmadığı için ticarete atılacak cesaretlerinin de olmamasını belirtmiştir.

Yahyaoglu, Çakmak Tasekoğlu ve Kumar Kazanbasoğlu'ndan oluşmuş bir heyeti, Bopal ve Haydarabat'a gönderip yaşamaları için uygun olup-olmadığını araştırmalarını istemiştir¹⁷⁷. Heyetin bir kısmı Bopal'in daha serin olduğunu ve burada yaşayabileceklerini söylemişse de gidenlerin bir kısmı ise her iki bölgenin de sıcak olduğunu, kendilerinin yaşaması için uygun olmadığını ifade etmiştir. Bu gelişme sonrasında yapılan müzakere sonucunda takriben 450 kişiden oluşmuş bir grup, Bopal'e yerleşmeye karar vermiştir. Geride kalan takriben 700 kişi ise kamptan ayrılarak Abudabad, Suvat ve Çatıral gibi nispeten daha serin bölgelere yerleşmeyi uygun görmüştür¹⁷⁸. Bopal'e gitmeyip farklı yerlere yerleşenler arasında Elishan Batur, Mardan Beyi, Sadey, Koşuvıt, Seyithan (Karamolla), Kumar, Rakadil, Davutbay, Kali, Kayısbay Pehlivan, Ahmet Ali Molla, Karıştay Molla, Azam Molla, İlyaz ve Haydar Kari Beyler vardı¹⁷⁹. Bu kişiler, ellerindeki imkânlarla kampı terk etmiştir. Ellerindeki birkaç at ile eşyalarını yükleyerek çoğu yürüyerek Peşaver, Abudabad, Suvat, Çıtırıl ve buralara bağlı kasabalara yerleşmiştir. Kampta alınan karar sonrası Bopal'e gitmeye karar veren 450 kişinin içinde bulunan önemli şahsiyetler ise şunlardır; Osman Taştan, Hamza İnan, Savıtbay Can, Çakbakbay, Muttalip, Süleyman, Osman Molla, İdris Molla ve Kabibek¹⁸⁰.

Bopal'e gitmeye karar verenler, gerekli hazırlıkları yaptıktan sonra Bopal Nevabı Hamidullah Efendi adına gelen Ahtaralı Han Bey ile birlikte yol hazırlıklarını tamamlayarak 1943 yılı Mart ayında Taxla istasyonundan trenle 48 saatte Bopal'e ulaşmıştır. Bopal'e gelen muhacirler güzel bir şekilde karşılanmıştır. Gelen muhacirler, Bopal'in İslâmeger kalesinin bulunduğu bölgeye yerleştirilmiştir. Burası Bopal'e 10 km mesafede bulunan serin bir bölgeydi. Ancak katile, burada fazla kalmayıp Matar ormanlarının bulunduğu bölgeye yerleştirilmiştir¹⁸¹. Çünkü Kazaklar, yetkililerden kendilerinin yaşamları için uygun olabilecek serin bir bölgeye yerleştirilmelerini istemiştir. Bu nedenle Bopal Hükûmeti de şehre 50 km uzaklıkta bulunan Matar

¹⁷⁷ Kesici, *a.g.m.-II*, s.19-20; Selvi-Teyci-Kara, *a.g.e.*, s.49; Gayretullah, *Altaylarda Kanlı Günler*, s.124-125; Altay, *Anayurttan Anadolu'ya*, s.396.

¹⁷⁸ Altay, *Anayurttan Anadolu'ya*, s.396; Kesici, *a.g.m.-II*, s.20. Oraltay, *a.g.e.*, s.96'da kafileden 400 kişinin Bopal'e yerleştiğini, geriye kalan 600 kişinin ise Tırnova'da kalarak çeşitli fabrikalara ve muhtelif işlere girdiğini belirtmektedir. Ancak rakamlar kesin olmayıp tahminidir.

¹⁷⁹ Altay, *Anayurttan Anadolu'ya*, s.396; Kesici, *a.g.m.-II*, s.22 not 50.

¹⁸⁰ Altay, *Anayurttan Anadolu'ya*, s.397.

¹⁸¹ Selvi-Teyci-Kara, *a.g.e.*, s.49; Altay, *Anayurttan Anadolu'ya*, s.398; Gayretullah, *Altaylarda Kanlı Günler*, s.126.

ormanlarını, gelenlere tahsis etmiştir. Hindistan'ın balta girmemiş ormanların bulunduğu bu bölgeyi beğenen muhacirlerin bölgeye yerleştirilmesi uygun görülmüştür.

İslâmeger kalesine yerleştirilen muhacirler, burada iki ay kaldıktan sonra Haziran 1943'te kafilenin bir kısmı Matar ormanlarına götürülmüştür. Kazaklar burayı serin ve kendi memleketinin iklimine uygun bir yer olarak düşünüp bundan sonra hayatlarını burada devam ettirmeyi planlarken geldikleri bu bölgenin hiç de beledikleri gibi olmadığını daha sonradan anlayacaklardı. Haziran 1943'de Matar ormanlarına gelen muhacirlere, burada ev yapacakları yerler gösterilmiştir. İçecek su temini için etrafta herhangi bir akarsu olmadığı için su kuyuları kazılmış, diğer taraftan sık ormanların bulunduğu bölgeye evler yapılmaya başlanmıştır. Fakat evler önceden tam hazırlanmadığı için kafilenin bir kısmı geride bekletilmiştir¹⁸². Geceli gündüzlü yağın yağmur sebebiyle her tarafı sular basmış ve salgın hastalıklar başlamıştır. İslâmeger kalesinde yavaş yavaş düzelen hastalar burada yeniden hastalanmaya ve ölmeye başlamıştır. Yağmur aralıksız yağdığı için cenazeleri dâhi gömmek mümkün olmamış ve çoğu cenaze çamurların içine gömülmek zorunda kalınmıştır¹⁸³.

Muhacirlerin yerleştirilmesinin düşünüldüğü bölge bir tepenin üstü ve çevresinde balta girmemiş ormanlar, bambuların bulunduğu, vahşi hayvanların, yılan, domuz, maymun ve birçok değişik hayvanın yaşadığı tabiri caiz ise tam bir vahşi alandı. Her tarafta vahşi hayvanların bulunduğu bu yerde yerleşmek isteyen muhacirler, hastalıkla uğraştıkları gibi her gün birileri yılan sokmasına maruz kalmıştır. Yılan sokmayan muhacir hemen hemen hiç yoktu. İşte bu durumda burada yaşamının imkânsız olduğunu anlayan muhacirler, Matar ormanlarını terk ederek tekrar Bopal'e dönmüştür¹⁸⁴. Dönüş de tam bir işkenceye sahne olmuştur. Aşırı yağmur sebebiyle yollar bozulduğu için insanlar eşyalarını öküz arabalarıyla taşıyamayıp ellerine alabildikleri ile yollara düşmüştür. Zaten aşırı yağmur nedeniyle çadır ve yorganlar nemden çürüdüğünden yanlarına dâhi almamışlardı. Hükûmetin de yardımıyla kısa sürede Matar ormanlarından getirilen muhacirler, şehre yerleştirilmiş ve hastalar tedavi altına alınmıştır. Muhacirlerin bölgeye adaptasyonunu sağlamak için bölge havasına uygun bol baharatlı yemekler verilmeye başlanmıştır. Dahası Kazaklara mevsimsel yemekleri öğretmesi için kadın

¹⁸² Gayretullah, *Altaylarda Kanlı Günler*, s.126; Selvi-Teyci-Kara, *a.g.e.*, s.49.

¹⁸³ Altay, *Anayurttan Anadolu'ya*, s.396.

¹⁸⁴ Altay, *Esteliklerim (Anılarım)*, s.111; İslambekov, *a.g.t.*, s.25-26.

aşçılar dâhi gönderilmiştir. Habibullah Han'ın da gayretiyle hastalar yavaş yavaş iyileşmeye ve bölgeye uyum sağlamaya başlamıştır.

Habibullah Han'ın gayretiyle Kazakların yerleştirildiği kampta Kazakabad adında bir de mahalle kurulmuştur¹⁸⁵. Mahallede ayrıca Kazak Mektebi ve Kazak Atölyesi adlarında okul ve işyerleri açılmıştır. Bu okullarda çocuklara, okuma yazma kursu verildiği gibi lisan da öğretilmeye başlanmıştır. Açılan atölyelerde ise deri çanta yapımı yanında kadınlara da nakış öğretilmeye başlanmıştır. Ayrıca kadın ve erkekler çadır yapımı işlerinde çalışmaya başlamıştır. Yine kalpak ve eldiven dikilerek bunların satılması suretiyle gelir elde edilme yoluna gidilmiştir.

Bir taraftan Kazakların hayat mücadelesi devam ederken diğer taraftan muhacirlere yardım eli uzatılmaya devam edilmiştir. Şimdiye kadar yardımlarını esirgemeyen Müslim Lig Partisi lideri ve daha sonra Pakistan Devleti'nin kurucusu olan Muhammed Ali Cinnah, Müslümanların lideri Şeyh Muhammed Abdullah, Habibullah şehrinin lideri İslâm Han, Celalettin Bey, Haydarabat Nevabı Osman Ali Han, Bopal Nevabı Hamidullah Han gibi birçok kişi 1941 yılından sonra Hindistan'a gelen muhacirlere yiyecek, barınma ve benzeri konularda her türlü yardımı yaptıkları gibi İngiliz Hükûmeti nezdinde de teşebbüslerde bulunmuşlardır. Muhacirlerin rahat yaşayacakları yerlere yerleştirilmeleri konusunda gayret sarf edilmiştir. Bu yardımların bir diğeri de Hindistan'ın başkenti Yeni Delhi'deki İslâmya Koleji'nin Müdürü Zakir Hüseyin'den¹⁸⁶ gelmiştir. Bopal'e kadar gelerek beş Kazak gencinin tüm masraflarını karşılamayı taahhüt ederek öğrenci okutmak istediklerini belirtmiş, bundan çok memnun kalan Kazak muhacirler Kalim, Gaffar, Şerif, Aziz ve Abdülhak isimdeki beş Kazak çocuğu bu koleje göndermişlerdir. Halife Altay, Ocak 1944'de öğrencilerin okuluna giderek okulu ve öğrencileri yerinde görmüştür. Ancak Kazaklar daha sonra hayat mücadeleleri sebebiyle koleje öğrenci gönderememişlerdir¹⁸⁷.

Kazaklara Bopal'de iken bir diğer yardım elini de Çin Konsolosluğu uzatmıştır. Tabi bu olay biraz siyasi ve göz boyama amaçlı idi. Kalküta'da bulunan Çin Konsolosluğu, muhacirlere yardım için Hindistan Hükûmeti'ne başvurmuş ve daha sonra,

¹⁸⁵ Selvi-Teyci-Kara, **a.g.e.**, s.49.

¹⁸⁶ Zakir Hüseyin daha sonra 1967-1969 yılları arasında Pakistan Cumhurbaşkanlığı görevini yapmıştır.

¹⁸⁷ Altay, **Anayurttan Anadolu'ya**, s.401; İslambekov, **a.g.t.**, s.25.

muhacirleri bizzat yerinde görmek ve durumlarını incelemek üzere Bopal'e gelmiştir. Çin Konsolosu, gerekli incelemeleri yaptıktan sonra 14 Ağustos 1944'te tekrar gelmek üzere geri dönmüştür. Çin Konsolosu, 14 Ağustos 1944'te tekrar gelip yerli hükümet ile görüşerek muhacirlere altı aylık iâşe parası verileceği müjdesini vermiştir¹⁸⁸.

Tırnova kampından ayrılıp daha sonra Matar ormanlarına giden ancak burada yaşayamayacağını anlayan Kazaklar, Bopal'e geri dönüp Kazakabad mahallesinde rahat bir hayat sürmeye başlamıştır. Bazen bu mahalleden geçim sıkıntısı için başka şehirlere gidenler olmuşsa da gidenlerin büyük bir kısmı tekrar geri dönmüştür. Bunun yanında Tırnova kampından ayrılıp Matar ormanlarının bulunduğu bölgeye gelmeyenlerin durumu ise çok perişan olmuştur. Bopal'e gitmeyip dağlık ve serin bölgeler bulmak için sürekli dolaşmak zorunda kalan muhacirler, salgın hastalıklarla boğuşmak zorunda kalmıştır. Bu hastalıklar sonucunda Elishan Batur başta olmak üzere Mardan, Koşuvit, Ahmet Ali Hoca, İlyaz, Kumar, Azam Molla ve Angalbay gibi çok değerli Kazak önderleri vefat etmiştir¹⁸⁹.

Zor şartlar altında serin bölgeler arayan muhacirler, gittikleri bölgelerin de fakir olması hasebiyle yerli Müslümanlardan da yeterince yardım alamamıştır. Ancak daha sonraları buralarda geçinemeyeceklerini anlayan muhacirler, Peşaver, Nevşere, Mardan ve Revalpindi gibi şehirlere gelerek yeni bir hayat kurma yolunu tercih etmiştir. İlk zamanlarda para sıkıntısını fazlaca hisseden muhacirler, dilenmek zorunda dâhi kalmıştır¹⁹⁰. Ancak hükümetin kendilerine verdikleri serbest dolaşım belgesi sayesinde çeşitli şehirlerde aldıkları malları başka şehirlere götürüp satmak suretiyle bir miktar para kazanmışlardır. Aslında bu ticaret sırasında trenlere ücretsiz binmeleri ve maddi durumları kötü olduğu için trenlerdeki görevlilerin müsamahakâr davranması, Kazak muhacirlerin hayata tutunmasını sağlayan en önemli unsur olmuştur. Böylece o zor günler yavaş yavaş aşılmıştır¹⁹¹. Hindistan'da çekilen bir sıkıntı da muhtemelen hava şartlarına

¹⁸⁸ Altay, **Anayurttan Anadolu'ya**, s.402.

¹⁸⁹ Kesici, *a.g.m.-II*, s.20; Gayretullah, **Altaylarda Kanlı Günler**, s.130; Selvi-Teyci-Kara, **a.g.e.**, s.50; Oralay, **a.g.e.**, s.96.

¹⁹⁰ Sansızbay Akıncı geçim sıkıntısı nedeniyle dilenmek zorunda kaldıklarını ifade etmiştir.

¹⁹¹ Altay, **Anayurttan Anadolu'ya**, s.404'te muhacirlerin şehirlere yerleşmeye başlamasından sonra yavaş yavaş ticarete atıldıklarını yazmaktadır. Mesela eski askerî botları alıp tamir ettikten sonra bunları köylere götürüp satmışlardı. Afganistan'dan gelen kuru erikleri, Peşaver'den alarak başka şehirlere götürüp satmışlardı. En büyük sıkıntılarında biri olan dil problemlerini halletmişlerdir. Trenle şehirlerarası seyahatlerde yanlarında satılık malzemeler taşımışlardı. Böylelikle şehirlerarası seyahatlerde; un, şeker,

uyum sağlayamama dolayısıyla, doğum oranının düşmesi olmuştur. 1946 yılına kadar hissedilen ve ölümler yanında doğumların da olmaması yüzünden azalan nüfus, bu tarihten sonra her iki olumsuzluğun normale dönmesiyle ortadan kalkmıştır¹⁹².

Kazakabad Mahallesinden de zaman içinde farklı şehirlere gidenler olmuştur. 1944 yılında Osman Taştan ve ailesi, 1945 yılında ise Muttalip Tandoğan, Süleyman Akdağ ve Osman Molla'nın aileleri Lahor'a gitmiştir. 1946 yılında ise Kazak büyüklerinden Çakbkbay vefat etmiştir. Bundan sonra Çakmkbayoğlu ve arkasından Halife Altay'ın aileleri de 1946 yılında Lahor'a gitmiştir. 1947 yılında Hamza İnan, Savutbaycan ve bir grup aile Kalküta şehrine gitmiştir. Bu suretle Bopal'deki Kazak mahallesinde bulunan Kazakların tamamı Bopal'i terk etmiştir.¹⁹³

5. Hindistan ve Pakistan'ın Ayrılması Sonrası Kazakların Durumu

Hindistan, Babür Devleti'nin 1858'de yıkılmasından sonra İngiliz sömürgesi altına girmiştir. Kazakların Hindistan'a göç ettiği bu dönemde, Hinduların liderliğini Gandhi, Müslümanların liderliğini ise Muhammed Ali Cinnah yapmaktaydı. Bu iki grup arasında yıllardan beri süren bir mücadele söz konusu idi. II. Dünya Savaşı'nın sona ermesi ile bu mücadele doruk noktasına ulaşmıştır. Bu mücadelede Hindular, İngiliz sömürgesinden kurtulup, Hindistan'dan ayrılmaksızın, bağımsız bir Hindistan Devleti kurulmasını savunurken, sayıları takriben 100 milyonu bulan Müslümanlar ise kendilerine mahsus bir coğrafyada Pakistan Devleti'nin kurulmasından yanaydı. Bu iki ayrı fikir sebebiyle Hindular ile Müslümanlar arasında siyasi çekişmelerin yanında kanlı çarpışmalar da vuku bulmuştur. Bu çarpışmalardan bölgede yaşayan Kazaklar da etkilenmiştir¹⁹⁴.

Hint Yarımadası'ndaki çatışmaların her geçen gün şiddetini arttırması sonucu 1947 yılında Hindistan Devleti ikiye ayrılmıştır¹⁹⁵. Bu olay Kazakların da yeniden yer

irmik, nohut ve mercimek gibi gıda maddelerinin yanı sıra birtakım pamuklu kumaşları da satmak suretiyle toparlamaya başlamışlardı.

¹⁹² İslambekov, **a.g.t.**, s.27.

¹⁹³ Altay, **Anayurttan Anadolu'ya**, s.405.

¹⁹⁴ Altay, **Anayurttan Anadolu'ya**, s.407'de, Hindistan ve Pakistan arasında yaşanan çatışmalar sebebiyle Revalpindi'de yaşayan Baytikbay'dan bir daha haber alınmadığı gibi Nevşere'de yaşanan çatışmalarda ise Osman adında bir Kazak'ın öldüğünü belirtmektedir.

¹⁹⁵ Kesici, **a.g.m.-II**, s.20.

değiştirmelerine neden olmuştur. Kazaklar, Müslüman olması hasebiyle Pakistan tarafına geçmeyi uygun görmüştür. İki hükümetin mübadele hususunda anlaşmaları üzerine Hindular Hindistan'a, Müslümanlar ise trenlerle Pakistan'a geçirilmiştir. Aynı zamanda Kazaklar da tıpkı Pakistanlı Müslümanlar gibi trenlerle Pakistan tarafına gönderilmiştir. Delhi'den Pakistan bölgesine geçemeyen Kazak aileler ise fazlaca sıkıntı çekmişlerse de zamanla onlar da Pakistan tarafına yerleşmiřtir¹⁹⁶.

Aylarca süren sınırdaki Hindu-Müslüman değişimi birçok zorluk ve sıkıntılara neden olmuşsa da 14 Ağustos 1947'de Pakistan Devleti'nin kurulmasından sonra Kazak muhacirler rahata kavuşmuştur. Pakistan Hükümeti tıpkı yerli Müslümanlara davrandığı gibi Kazak muhacirleri de Hinduların boşalttığı evlere yerleştirmiştir. Mayıs 1948 itibariyle İdris Molla ve Sadıkların aileleri Haydarabat'ta bulunurken, bunların dışındaki tüm Kazaklar Pakistan'a geçmiřtir¹⁹⁷. Mayıs 1948'de Pakistan'a en son gelen Kazak aileleri Hamza ve Savutbaylar olmuştur. Bu aileler, Hindistan'ın Kalküta şehrinden Pakistan'a geçmiştir. Bundan sonra Pakistan'a yerleşen aileler, altı yıl yani Türkiye'ye göç edinceye kadar, Pakistan'da yaşamıřtır¹⁹⁸.

¹⁹⁶ Altay, **Anayurttan Anadolu'ya**, s.407-408; Kesici, *a.g.m.-II*, s.20.

¹⁹⁷ Kalkan, *a.g.m.*, s.134; Altay, **Anayurttan Anadolu'ya**, s.408.

¹⁹⁸ Bu ailelerin Pakistan'dan Türkiye'ye göçleri "*Doğu Türkistanlı Göçmenlerin Türkiye'ye İşkânlı Göçmen Olarak Yerleştirilmeleri*" başlığı altında değinilecektir.

IV. BÖLÜM

ALİBEK HÂKİM VE HÜSEYİN TEYCI GÖÇÜ

A. KOMÜNİST ÇİN İŞGALİ SONRASI DOĞU TÜRKİSTAN'DA YAŞANANLAR VE ALİBEK HÂKİM KAFİLESİ'NİN GASKÖL'E ULAŞMASI

1. Osman Batur ve Mücadelesi

Sheng Shih-tsai'in Nisan 1933'te iktidarı ele geçirmesinden sonra uygulamaya koyduğu zulüm politikasına dayanamayan Kazakların bir kısmı Doğu Türkistan'ı terk ederek Kansu'ya, oradan da Tibet üzerinden Hindistan'a gitmişti. Ancak Doğu Türkistan'ı terk etmeyen büyük çoğunluğun durumunun bilinmesi yeniden göçe neden olan olayların izah edilmesi açısından önemlidir. Sheng'in iktidarı ele geçirmesi sonrası başta Kumul bölgesi olmak üzere hemen hemen tüm şehirler karışık ve tedirgin bir hâldeydi. Sheng, iktidarını sağlamlaştırmak ve halkın isyan etmesini engellemek üzere halkın itibar ettiği kişileri ya tutuklayarak veya ortadan kaldırmak suretiyle, isyan etmelerinin önüne geçmeye çalışmıştır. Tutuklanan kişilerin akıbetleri için girişimde bulunan kişiler de tutuklanıp ortadan kaldırılmıştır¹. Mesela bu tutuklananlar arasında Kazakların millî şairi Akit Hacı, Altay Kazaklarının önde gelen kişilerinden Mankey gibi önemli şahsiyetler de vardır². 1936 yılından sonra zulmünü artıran Sheng, kendi kabinesinde olan Baymolla Karkeoğlu'nu da tutuklamıştır. Yine Altay vilayeti valiliği yapan Şerif Han Töre de tutuklanıp, daha sonra öldürülenler arasında olmuştur³.

Çinlilerin önde gelen şahsiyetleri birer birer tutuklaması ve ortadan kaldırması sonrasında halk, tedbir amacıyla 1936 yılında Yunus Hacı başkanlığında “*Milleti Müdafaa Etmek Teşkilatı*” adı altında gizli bir teşkilat kurmuştur. Teşkilatın ikinci

¹ Polat Kadiri, (Ülke Tarihi) **Baturlar: Doğu Türkistan Millî Mücadele Tarihi (1930-1949)**, Haz. Ömer Kul, Berikan Yayınevi, Ankara 2009, s.104.

² Gülçin Çandarlıoğlu, **Özgürlük Yolu, Nurgocay Batur'un Anılarıyla Osman Batur**, Doğu Türkistan Vakfı, İstanbul 2006, s.15; Polat Kadiri, **a.g.e.** s.111; Gayretullah, **Altaylarda Kanlı Günler**, s.136. A. mlf. “*Osman Batur ve Milli Mücadelesi*”, **Altay Kartalı Osman Batur**, Haz. Hızırбек Gayretullah, DTGD Yayını, İstanbul 2003, s.16; Oraltay, **a.g.e.**, s.99.

³ Altay, **Anayurttan Anadolu'ya**, s.466 ve Oraltay, **a.g.e.**, s.100'de 1939 yılında Sheng Shih-tsai tarafında tutuklanan Şerif Han Töre'nin, 1942 yılında Urumçi'de işkence ile öldürüldüğünü belirtmektedir.

başkanlığına ise Alibek Hâkim getirilmiştir⁴. Komünizm ile mücadele amacıyla milliyetçi-mukaddesatçı bir düşünce gayesiyle gizlice kurulan bu teşkilatın üyeleri titizlikle ve yemin ettirilerek seçilmiştir⁵. Teşkilata Kaçen, Satarhan, Mokaş, Ali Ekber, Orazbay Alioğlu, Yusuf Ükirday, Ömer Zalin, Nürteza, Mirza Salih ve Nogaybay ve arkadaşları da katılmıştır⁶. Teşkilat, gizli olmasına rağmen üye sayısının artması sebebiyle Sheng Shih-tsai tarafından öğrenilmiştir. Bu nedenle Sheng, Ruslardan aldığı direktif ile Yunus Hacı'yı ve bu teşkilata üye olanları ortadan kaldırmaya karar vermiştir. Bu minval üzere Doğu Türkistan'daki 350 önemli şahsiyeti Doğu Türkistan'ın durumunu görüşmek ve meselelere çareler üretmek için Urumçi'ye davet etmiştir. Sheng'in amacı memleketin durumunu görüşmek değil, bu önemli şahsiyetleri ortadan kaldırmaktı. 1940 yılı Mart ayında düzenlenen toplantıya Nogaybay Batur hariç tüm davet edilen kişiler katılmıştır⁷.

Sheng Shih-tsai'in emri ile tutuklanan bu kişiler içinden 28'i farklı bir yere nakledilirken, diğerleri ayrı ayrı yerlere gönderilmiştir. Tutuklanan 28 kişi içinde Manas'ta kurulan Milleti Müdafaa Etme Teşkilatı Başkanı Yunus Hacı, Altay Valisi Şerif Han Töre, kardeşi Alen Töre, Urumçi'nin ileri gelenlerinden Satarhan Töre, Orazbay Alioğlu; Tarbagatay ileri gelenlerinden Erkinbek; Karışehir Moğollarından Manhang Vang da bulunuyordu. Hapsedilenlerin dışarıyla irtibatı kesilmiş, aileleri ile ancak Çinlilerin verdikleri bilgiler kadar malumat öğrenilebilmiştir. Hapsedilenlerin ağzından ailelerine memleket meseleleri ile meşgul oldukları ve önemli kararlar aldıkları, alınan bu kararların halkı sevindirecek yönde olduğuna dair mektuplar yazdırılmıştır. Çinliler, Temmuz 1940'da, tutuklulardan ailelerine yeni bir mektup yazmalarını istemiştir. Yeni mektupta Çinlilerle memleketin hayrı için önemli kararlar alındığını ve bu kararların bir an evvel uygulanabilmesi için halkın elindeki silahların ivedilikle Çinlilere teslim

⁴ Bu teşkilatın varlığı ile ilgili olarak Kul, **a.g.t.**, s.252 not 45'te Hızırбек Gayretullah ile görüştüğünü ve böyle bir teşkilatın olmadığını belirtmektedir. Millî Müdafaa Cemiyeti'nin ne zaman, kimler tarafından, ne şekilde ve kuruluş gayesinin ne olduğuna dair herhangi bir kaynağa ulaşamadık. Bu konudan bahseden Oraltay, **a.g.e.**, s.105-106'da bilgiyi aldığı kaynakla ilgili herhangi bir ifade kullanmamıştır. Bu hususun araştırılmasının Doğu Türkistan tarihi açısından önemli bir konu teşkil ettiği kanaatindeyiz.

⁵ Forbes, **a.g.e.**, s.471; Buğra, **Doğu Türkistan'ın Hürriyet Davası**, s.53; Mustafa Başaran, **Doğu Türkistan İstiklal Kahramanı Osman Batur İslâmoğlu (1899-1951)**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Umumi Türk Tarihi Kürsüsü Basılmamış Bitirme Tezi, İstanbul 1972, s.20; Kurban, **Şarki Türkistan Cumhuriyeti**, s.31; H. Ali Çakar, **Türkistan Dramı**, Dede Korkut Yayınları, İstanbul 1972, s.266.

⁶ Hayit, **Türkistan Devletlerinin Millî Mücadeleleri Tarihi**, s.324; Oraltay, **a.g.e.**, s.106.

⁷ Oraltay, **a.g.e.**, s.107.

edilmesi gerektiği yazdırılmıştır. Ancak bu ikinci mektuptan da ilk tutuklanan 28 kişi hakkında herhangi bir bilgi öğrenilememiştir. İkinci mektup sonrası harekete geçen Çinliler, halkın elindeki silahları toplamaya başlamıştır. Yukarıda ifade ettiğimiz toplantı için Urumçi'ye gitmeyen Nogaybay Batur, bu defa da silahlarını teslim etmemiştir. Bu gelişme sonrası Nogaybay Batur ve Osman İslâmoğlu (Batur), Sheng'e karşı cephe alarak harekete geçmiştir⁸.

Sheng Shih-tsai'in siyasetine karşı çıkan ve silahlarını teslim etmeyerek direniş yolunu seçen ilk kişiler olan Nogaybay ve Osman İslâmoğlu, Köktogay-Çingil bölgesine mevzilenmiştir⁹. Osman İslâmoğlu ve Nogaybay Batur'un ilk ciddi faaliyeti Altay'da maden çıkartan mühendislerin olduğu bölge olmuştur. Baskın ile memleketin asıl sahiplerinin kendileri olduğu mesajı verilmiştir. İki kişi ile başlayan mücadele, zaman içinde kendilerine katılanlarla sürekli büyümüş ve milletin umudu hâline gelmiştir¹⁰.

Osman İslâmoğlu ve kuvvetlerinin her geçen gün büyüdüğünü ve başına bela olacağını anlayan Sheng Shih-tsai, yeni bir entrika ile bu kişileri ortadan kaldırmanın planlarını yapmaya başlamıştır. Tıpkı daha önce tutukladığı 350 kişi gibi bu defa da Osman İslâmoğlu ve arkadaşlarını tutuklamak için Urumçi'den 13 kişilik bir heyeti Osman İslâmoğlu ve Nogaybay Batur'a göndermiştir¹¹. Heyetin niyeti Sheng'in onlarla görüşmek ve müzakere etmek istediğini bildirmektir. Ancak bu sinsiyolu oyuna gelmeyen Osman İslâmoğlu ve Nogaybay Batur, heyetin silahlarını almakla kalmamış, hepsini

⁸ Osman Batur'un mücadelesi için bkz. Ömer Kul, **On Yıla Sığan Efsanevi Ömür Osman Batur Han**, DTGD, İstanbul 2011.

⁹ Çandarlıoğlu, **a.g.e.**, s.20-23.

¹⁰ Altay, **Anayurttan Anadolu'ya**, s.449; Kurban, **Şarki Türkistan Cumhuriyeti**, s.6.

¹¹ Çandarlıoğlu, **a.g.e.**, s.18'de Sheng Hükümeti ilk olarak İrişan'a dört kişiden oluşmuş bir heyet gönderdiğinden ve bu heyetin mücadelenin bitirilmesini istediğinden bahsetmektedir. Hayit, **Türkistan Devletleri**, s.325, Çandarlıoğlu, **a.g.e.**, s.28 ve Abdülvahap Kara, **a.g.e.**, s.54'te görüşme sonunda İrişan; gelen elçilerden Urumçi'ye çağrılıp hapsedilmiş kişilerin serbest bırakılmasını, Altay bölgesinin yönetiminin Kazak Türklerine verilmesini, Altay'da çıkartılan madenlerin Ruslar tarafından çıkartılmaktan vaz geçirilerek Rusların bölgeyi terk etmelerini, halkın liderliğini yapan kişilerin esrarengiz bir şekilde ortadan kaldırılmasını durdurulmasını, silahların teslim edilmesinden sonra silahlı direnişe katılmış kişilerin takip edilmemesini talep ettiklerini belirtmektedirler. Krş. İçin bkz. P. Sügürbayev, **a.g.e.**, s.31-32. Çandarlıoğlu, **a.g.e.**, s.35-36 ve Kul, **a.g.t.**, s.269'da ise Urumçi Hükümeti, İrişan'a gönderdiği heyetin dışında daha sonra Osman Batur'a da akrabası Kasen Batur başkanlığında bir heyet göndermiştir demektedir. Heyet, Osman Batur'un başlattığı direnişin başarıya ulaşamayacağını bu nedenle silahlarını teslim etmesini istemiştir. Bunun üzerine Osman Batur, hükümetin 1940 yılında yapılan anlaşmaya sadık kalmadığını, halkın elindeki silahların toplatılmış olmasına rağmen hükümetin sözünde durmayarak halkın ileri gelenlerinden 13 kişiyi Urumçi'ye götürüp tutukladığını, ancak bu vekillerin serbest bırakılması durumunda kendisinin de silahını bırakabileceğini, aksi takdirde tek kişi de kalsa mücadelesine devam edeceğini belirtmiştir. Böylece yapılan görüşmelerden bir sonuç alınmadığını belirtmektedirler.

öldürmüştür¹². Planı bozulan ve istediğini elde edemeyen Sheng, Çin ve Rus kuvvetlerinden oluşmuş ayrıca Moğolların da destek verdiği askeri kuvvetle, Osman İslâmoğlu ve arkadaşlarını ortadan kaldırmak üzere harekete geçmiştir. Bu saldırıyı haber alan birçok milliyetçi, Osman İslâmoğlu'na destek vermek için onun kuvvetlerine katılmıştır. 16 Mart 1940 tarihinde milliyetçilerin karargâhına düzenlenen ani saldırıda Nogaybay Batur ve Akteke gibi önemli şahsiyetler şehit olmuştur¹³. Bu gelişme üzerine yapılan toplantıda Nogaybay'ın oğlu İrishan liderliğe, Osman İslâmoğlu ise onun yardımcılığına seçilmiştir. Milliyetçilerin bundan sonraki Çinlilere karşı savaşları başarılı olunca Sheng, 20 Nisan 1940'ta 8.000 civarında asker ve altı uçakla mücahitlerin üzerine harekât düzenlemiştir. Saldırıda milliyetçiler zor durumda kalmışlarsa da çemberi yarıp çıkmayı başarınca, Rusya'nın isteği üzerine Urumçi'de hapiste bulunan 350 kişi serbest bırakılmıştır. Bu olay üzerine İrishan Bey, ateşkes ilan etmiş ve arkasından müzakerelere başlanmıştır. Müzakerelerde Sheng, İrishan Bey'in tüm isteklerini kabul edeceğini ancak silahların teslim edilmesinin ön şart olduğunu ileri sürmüştür. İrishan Bey ise şartların kabul edilmesi durumunda silahları teslim edeceklerini söylemiştir¹⁴.

Temmuz 1940'da yapılan müzakere sonrasında halk elindeki silahları teslim etmeye başlayınca Osman İslâmoğlu buna itirazla silahını teslim etmemiştir. Osman İslâmoğlu, silahların teslim edilmeden önce Sheng Shih-tsai'in müzakere şartlarını yerine getirmesinin beklenmesi ve acele edilmemesi gerektiğini söylemiştir. Silahları zaman kaybetmeden toplamaya başlayan Sheng, göz boyama amaçlı Canımhan Hacı'yı valilik görevine getirmiştir. Ancak daha sonra valilik görevine getirdiği bu kişinin oğlunu sebepsiz yere tutukladığı gibi halk üzerindeki baskılarını da artırmıştır. 5 Haziran 1941 tarihinde de Altay madenlerinin işletilmesini yine Ruslara vermiştir. Bu olay sonrası Halil Teyci ve Elishan Ükirday gibi kişiler, Osman İslâmoğlu kuvvetlerine katılmıştır. İlk zamanlar müzakerenin bozulmaması için temkinli davranan Osman İslâmoğlu, Altay madenlerine Rus mühendislerin tekrar gönderilmesinden sonra artık harekete geçmenin

¹² Oraltay, **a.g.e.**, s.114'te elçilerin öldürüldüğünden bahsetmektedir. Bu eser dışında elçilerin öldürüldüğüne dair bir bilgi veren başka bir kaynağa rastlayamadık.

¹³ Gayretullah, **Altaylar'da Kanlı Günler**, s.142-143; A. mlf. "*Osman Batur ve Milli Mücadelesi*", **Altay Kartalı Osman Batur**, DTGD Yayını, İstanbul 2003, s.22-23; Yesevî, *a.g.m.*, s.24. Hayit, **Türkistan Devletleri**, s.325'te yapılan savaşta İrishan'ı da şehit olanlar arasında göstermektedir. Ancak yaptığımız tetkiklerde İris Han'ın bu savaşta şehit olmadığı daha sonra hastalık dolayısıyla vefat ettiği anlaşılmaktadır. Krş. İçin bkz. Çandarlıoğlu, **a.g.e.**, s.29-30; Gayretullah, **Altaylar'da Kanlı Günler**, s.138.

¹⁴ Hayit, **Türkistan Devletleri**, s.325; Oraltay, **Kazak Türkleri**, s.115.

zamanı geldiğine inanarak, madene saldırıp buradaki Çin askerlerini ve Rus mühendislerini öldürmüştür¹⁵.

Bir taraftan Osman İslâmoğlu mücadelesini engellemeye çalışan Sheng Shih-tsai, diğer taraftan da halk üzerindeki baskılarını artırmıştır. Ancak bu baskılar halkı sindirmekten ziyade yönetime olan nefretin daha da artmasına neden olmuştur. Bu durum, Osman İslâmoğlu ve arkadaşlarına katılanların sayısını da artırmıştır. Durumun kötüye gittiğini gören Sheng, yeni bir siyaset izleyerek Osman İslâmoğlu'na sulh teklifinde bulunmuştur. Bu iş için Osman İslâmoğlu'nun yakın dostu Canımhan Hacı'yı seçmiştir¹⁶. Ekim 1941'de bir heyet ile Osman İslâmoğlu ile görüşen Canımhan Hacı, kış mevsiminin yaklaştığını, çoluk-çocuğun perişan olmaması için teklifi kabul etmesini istemiştir. Gelen heyet, Canımhan Hacı'nın Osman İslâmoğlu ile yalnız görüşmesini engellemek için sürekli Canımhan Hacı'yı gözlem altında tutmuştur. Çinliler, müzakerede İrışan Bey ile yaptıkları anlaşmayı çiğnemeyeceğine dair söz vermelerine rağmen Canımhan Hacı, Çinlilerin gerçek niyetini bilmekteydi. Onların niyeti, Osman İslâmoğlu ve arkadaşlarını silah bırakmaya razı edip, Urumçi'ye götürdükten sonra ortadan kaldırmaktı. Çinlilerin teklifini Osman İslâmoğlu kabul etmezken, Halil Teyci ve Elishan Ükirday teklifin kabul edilmesi yönünde görüş bildirmiştir. Netice itibariyle müzakereyi sonlandırmak üzere 17 kişilik bir heyet, gerçek niyet anlaşıldığında, iş işten geçmiş ve bu kişiler kendilerini önce hapiste sonra da mezar da bulmuştur¹⁷.

Sheng Shih-tsai'in iki defa müzakere adı altında oyununu atlatan Osman İslâmoğlu, zayıflayan kuvvetlerini güçlendirmek için etrafa adamlar göndermiştir. Bu olayı haber alan Sheng, tedbirlerini arttırmış hatta Osman İslâmoğlu'na asker toplamakla görevli Bürkitbay Batur'u yakalayıp öldürmüştür. Bu olay sonrası halkın kurtuluş ümidi hâline gelen Osman İslâmoğlu'na halk "Batur" yani kahraman demeye başlamıştır¹⁸. 20 Şubat 1942'de Halil Teyci'nin oğlu Zayif; 25 kişi ve iki silahla, Keles Batur ise; 30 kişi ve üç silahı ile Osman Batur kuvvetlerine katılmıştır¹⁹.

¹⁵ Hayit, **Türkistan Devletleri**, s.325; Kul, **a.g.t.**, s.266.

¹⁶ Çandarlıoğlu, **a.g.e.**, s.33; Kadirî, **a.g.e.**, s.113; Hayit, **Türkistan Devletleri**, s.325-326; Kul, **a.g.t.**, s.275; Oraltay, **a.g.e.**, s.118.

¹⁷ Çandarlıoğlu, **a.g.e.**, s.34-35.

¹⁸ Gayretullah, **Altaylar'da Kanlı Günler**, s.140-141.

¹⁹ Oraltay, **a.g.e.**, s.121.

Sheng Shih-tsai'in entrikaları sonrası Osman Batur'a katılanların artması aynı zamanda silah sıkıntısını da beraberinde getirmiştir²⁰. Buna rağmen ölümü göze alan bu vatanseverler, yapılan baskınlara silahsız olarak da olsa karşılık vermiştir. Baskınların birine Osman Batur'a bağlı kuvvetlerle katılan Halil Teyci'nin oğlu Zayıf şehit olmuştur²¹.

Ancak 1943 yılı Doğu Türkistan tarihi açısından önemli bir dönüm noktası olmuştur. II. Dünya Savaşı'nda Rusların Almanlar karşısında başarısız olması sonrası kuvvetlerini geri çekmeye başlamasıyla zor durumda kalan Sheng, Ruslardan destek alamayacağını anlayınca yeniden Guo-Min-Dang yönetimi ile temasa geçmiştir²². Rus askerlerinin çekilişi, Osman Batur kuvvetlerine hareket serbestliği sağlamış ve peş peşe Sheng kuvvetlerine darbeler indirilmiştir. Öyle ki Altay'ın büyük şehirleri hariç hemen hemen her taraf ele geçirilmiştir²³.

Osman Batur, elde ettiği başarıyı kaybetmemek ve Çinlileri bölgeden atabilmek için daha fazla silaha ihtiyacının olduğunu farkındaydı. Bu doğrultuda daha önce Rusların direktifi ile hareket eden Moğollarla temasa geçilmiştir. Moğollarla yapılan anlaşma gereğince, canlı hayvan verilmesi karşılığında silah alınması konusunda anlaşılmıştır. 1943'te yapılan Bâytik anlaşması sonrasında Osman Batur ve arkadaşları silah ihtiyaçlarını gidermiştir. Hatta Moğollar daha fazla silah için Altay madenlerinin işletilmesini önermişse de Osman Batur bunu kabul etmemiştir²⁴.

Osman Batur, silahları aldıktan sonra büyük bir taarruza geçmiştir. Altay bölgesinde Çinlilere göz açtırmayan Osman Batur'un bu başarıları sonrası halk, 1943 sonbaharında yaptığı toplantıda Osman Batur'u Doğu Türkistan Kazak Türklerinin askerî ve mülki lideri olarak seçmiştir²⁵. Osman Batur kuvvetlerinin bir taraftan Çin ileri karakollarına yaptığı hücumlar devam ederken, diğer taraftan da Sheng Shih-tsai ise Rusların boşalttığı yerlere Çin'in gönderdiği askerleri yerleştirmekle meşgul olmuştur.

²⁰ Çandarlıoğlu, **a.g.e.**, s.40.

²¹ Oraltay, **a.g.e.**, s.121.

²² Whiting, *a.g.m.*, s.80-81.

²³ Club, **Russia and China**, s.366; Whiting, *a.g.m.*, s.102; "Kazakh Rebellion in Sinkiang", s.371.

²⁴ Moğollarla yapılan bu anlaşmanın içeriği için bkz. Chang Ta-chün, **a.g.e.**, s.5191-592; Çandarlıoğlu, **a.g.e.**, s.38 vd.; Kul, **a.g.t.**, s.278.

²⁵ Gayretullah, **Altaylar'da Kanlı Günler**, s.140-41; A. mlf., "Osman Batur ve Millî Mücadelesi", s.9-10, 20-21; Başaran, **a.g.t.**, s.18. Çandarlıoğlu, **a.g.e.**, s.12-13'te Sheng Shih-tsai'in bundan sonra Osman Batur ile başa çıkabilmek için Pekin'den takviye kuvvet istediğini yazmaktadır.

Böylece 34 yıl sonra ilk defa Merkezi Çin Hükûmeti, Doğu Türkistan'a asker sevkiyatı yapmıştır. Eylül 1944'te Merkezi Çin Hükûmeti, Sheng'i âdeta ödüllendirerek merkeze orman bakanı olarak atayıp²⁶ yerine Chu Shao-liang'ı vali olarak görevlendirmiştir²⁷. Herkes vali değişikliğinden sonra rahat ve huzurlu bir ortamın oluşacağını düşünürken kısa bir zaman sonra yeni valinin de Sheng'den farklı bir yanının olmadığı görülmüştür. Yeni vali, sürekli merkezden asker sevk etmekle kalmayıp, Çinli göçmenlerin yerleştirilmesi işine de hız vermiştir. Türklerin Çinlileştirilmesi politikası doğrultusunda özellikle aynı millet olmalarına rağmen boy farklılıkları ön plana çıkartılarak ve şive farklılıkları kullanılarak, halk arasında Uygur, Kazak, Özbek ve Kırgız gibi farklılık vurgusu yapılmaya başlanmıştır. Yeni vali bununla da kalmayıp Müslüman ahalinin zorla da olsa Çince öğrenmesi, Müslümanların Çinlilerle evlenmesi ve Çin örf-adetlerinin halk tarafından benimsenmesi gerektiğini savunan bir politika içine girmiştir. Bu ise yeni valiye olan nefreti artırmıştır²⁸.

Yeni valinin gelişi ile Çin'in gönderdiği asker sayısı 50.000'i bulmuş, her geçen gün hızlanan ve sayıları artan Çinli göçmenler sebebiyle halk elindeki arazileri kaybetmeye başlamıştır. Ayrıca devlet kademelerine yerleştirilen Çinli yöneticiler de rüşvet yoluyla servetlerini arttırma gayretine girmiştir. Çinli askerlerin beslenmesi de mahalli halk tarafından karşılanması, zaten aşırı vergi yükü altında ezilen halkı, âdeta nefes alamaz hale getirmiştir. Bir taraftan Çinlileştirme diğer taraftan ağır vergiler ile karşı karşıya kalan halk, bir de Çinlilerin kadın ve kızlarının namuslarına göz dikmeye başlaması sebebiyle Çinlilerden nefret eder hale gelmiştir²⁹.

Urumçi yönetiminin bu siyaseti sonrası halk, artık Çinlilere bir ders verilmesi gerektiği noktasında hemfikir olmuştur. Bu isyan hareketi İli bölgesinin Nilki kasabasında Eylül 1944'te başlamıştır³⁰. Çinli askerlerin kadın ve kızların namuslarına yönelik hareketleri üzerine başlayan isyan, kısa sürede genişlemiştir. Ancak isyanın başarıya ulaşabilmesi için mutlaka silaha ihtiyaç vardı. 1944'te II. Dünya Savaşı'nda Almanlara karşı yeniden üstünlüğü ele geçiren Ruslar, Çinlilerden intikam alma duygusuyla isyanın önderliğini yapan Alihan Töre'ye yardımda bulunabileceklerini

²⁶ Clubb, **China and Russia**, s.330; Chiang Kai-shek, **Soviet Russia in China**, s.102; Bridges, *a.g.m.*, s.45.

²⁷ Gültepe, *a.g.m.-I*, s.52.

²⁸ Buğra, **Doğu Türkistan'ın Hürriyet Davası**, s.41; Chiang Kai-shek, **China's Destiny**, s.12-13.

²⁹ Lattimore, **Pivot of Asia**, s.86; Wu, *a.g.m.*, s.675.

³⁰ Chen Tien-fong, **a.g.e.**, s.281; Lee Fu-hsiang, **a.g.t.**, s.66; Chen, **a.g.e.**, s.208-210; Dallin, **a.g.e.**, s.364.

bildirmiştir. Çünkü Ruslar, Almanların Moskova'yı işgal etmeye başladığı dönemde kuvvetlerinin büyük bir kısmını çekmeye başlayınca Sheng Shih-tsai, Çinlilerden yardım alabilmek için geride kalan Rus birliklerini de kendisi kovduğu gibi devlet kademesindeki komünist yapılanmayı da ortadan kaldırmıştır. İşte İli Ayaklanmasını Sovyet Rusya, bir intikam alma zamanı gibi gördüğü için Alihan Töre'ye yardım edebileceğini bildirmiştir. Yine Rusların yardım etmek istemelerinin altında yatan bir diğer önemli olay da Doğu Türkistan'ın stratejik önemi ve zengin yer altı madenlerine sahip olmasıydı. Çünkü yıllardan beri Ruslar, Doğu Türkistan'ın kontrolünü elinde tutabilmek için doğrudan veya dolaylı yollardan bu bölgenin siyasetine müdahale etmiştir³¹.

Alihan Töre, aslında Rus ve Çinlilerin birbirinden farklı olmadığını bilmesine rağmen, isyanın başarıya ulaşabilmesi için istemeyerek de olsa bu yardımı kabul etmiş görünmüştür. Ancak Ruslardan az sayıda alınan silahların bir kısmı da bozuk çıkmıştır. Buna rağmen halk elinde sopa, çomak, balta ve az sayıdaki silahıyla Çinlilere karşı giriştiği isyanda başarılı olmuş, Altay, İli ve Tarbagatay bölgeleri ele geçirilmiştir. İsyanın başarı ile sonuçlanması ile Kasım 1944'te Şarki Türkistan Cumhuriyeti kurulmuştur³².

1942 yılından beri Çinlilere ağır darbeler vuran Osman Batur da kuvvetleri ile beraber Alihan Töre'nin yanında yer alarak Altay'ın bir kısmını düşmandan temizlemiştir. İsyan hareketi Doğu Türkistan'ın kuzey bölgelerinde Çinlilerin temizlenmesini sağlamıştır. Doğu Türkistan'ın güneydeki halk da bu isyana katılmıştır. İsyan hareketinin güneye de sıçraması ile iyice köşeye sıkışan Çinliler, başkent Urumçi'yi tahliye ederek Kumul'a çekilmeyi düşündükleri dönemde yeniden Ruslar devreye girmiştir³³. Alihan Töre'nin ortadan kaybolması ve yerine Ahmetcan Kasimî'nin

³¹ Oraltay, **a.g.e.**, s.125. Sovyetlerin açık olarak destek verip-vermediği tam olarak bilinmemektedir. Lattimore, **Pivot of Asia**, s.87'de ihtilâli yapanların çok az silahla ve el bombalarıyla savaşı kazandığı için Sovyet desteği olmadığını iddia etmektedir. Aynı doğrultuda Lee Fu-hsiang, **a.g.t.**, s.76'da Çinlilerin, İli birliklerinin modern Rus ekipmanları ile donatıldığı yönündeki iddialarını kanıtlayacak hiçbir delil olmadığını belirtmektedir. Whiting, *a.g.m.*, s.105'te ise Sovyetlerin doğrudan desteği ile ilgili bilgisi olmamasına rağmen iddialar ışığında Sovyet desteği olduğunu ileri sürmüştür.

³² Mingulov, *a.g.m.*, s.184; Gültepe, *a.g.m.-I*, s.53. Hayit, *a.g.m.*, s.38'de devletin kuruluş tarihini 7 Ağustos 1944 olarak vermektedir.

³³ Mingulov, *a.g.m.*, s.184.

getirilmesi ile yeni dönemi dizayn etmeye başlayan Moskova, önemli mevki ve makamlara kendi adamlarını yerleştirmeyi başarmıştır³⁴.

İli idaresi ile Urumçi idaresi arasında yapılan ateşkes sonrası iki tarafı barış masasına oturtmayı başaran Rusya, 1946 yılı Ocak ayında iki tarafa anlaşma imzalatmayı başarmıştır. Anlaşmaya göre; İli bölgesinde kurulan Şarki Türkistan Cumhuriyeti lağvedilerek yerine hem Çinli hem de Türklerden oluşmuş karma bir hükümet kurulacaktı. Rusların devreye girmesi ile yapılan anlaşma sonrasında kurulan karma hükümet ile ilk kez Türkler de Doğu Türkistan yönetiminde yer almıştır³⁵.

Rusların oyunları ile kurulan karma hükümet sonrası Ocak 1946'da alınan kararlara göre halk, vali ve kaymakamları kendileri seçecek ve şehirlerin güvenlik işlerinden Türkler sorumlu olacaktı. Bu doğrultuda mahalli yöneticileri seçmek için halk sandığa gitmişse de Ahmetcan Kasimî'nin etkisi ile önemli mevkilere hep Rus taraftarı kişiler getirilmiştir. Öte yandan İli, Altay ve Tarbagatay bölgeleri için ne kadar oyunlar çevrilmek istenmişse de Çinliler bu bölgeye ihtilâlcilerin güçlü olması sebebiyle memurlarını sokmayı başaramamıştır. 1946 sonrası gelişen olaylar ve ülkedeki Rus nüfûzunun artması Milliyetçi Çin idaresini huzursuz etmeye başlamıştır. Bu durum karşısında siyasi taktik değiştirmeyi düşünen Çin yönetimi, Rus nüfûzunu kırmak için Doğu Türkistan'daki milliyetçileri iş başına getirmeyi uygun görmüştür³⁶.

2. Üç Efendilerin Doğu Türkistan'daki Faaliyetleri

Milliyetçi Çin idaresi, 1924 Ocak ayında yayınladığı genelgede Çin hudutları dâhilinde yaşayan çeşitli milletler için kendi mukadderatlarını kendilerinin tayin etmesi prensibini resmen ilan etmiş olmasına rağmen, bunu Doğu Türkistan'da hayata geçirmemiştir. Kendi kaderini tayin etmek isteyen halk, 1931 yılında Kumul ayaklanmasını çıkartmış fakat Rusya'nın da Çin'e destek vermesiyle bu isyan bastırılmıştır. Doğu Türkistan Valisi Chin Shu-jen, isyanı önlemek ve hâkimiyetini

³⁴ Forbes, **a.g.e.**, s.350.

³⁵ Barnett, **a.g.e.**, s.269; Barnett, **a.g.e.**, s.250; Hayit, **Türkistan: Rusya ile Çin Arasında**, s.330; Clubb, **China and Russia**, s.368; Chen, **a.g.e.**, s.246; Karahoca, **a.g.e.**, s.22; Lias, **Kazakh Exodus**, s.120; Gültepe, *a.g.m.-I*, s.53.

³⁶ Chih-chung'un Urumçi'ye gelmesinden sonra Sheng Shih-tsai zamanında ülkeyi terk etmek zorunda kalan "Üç Efendiler" olarak nitelendirilen Mesut Sabri Baykozi, Mehmet Emin Buğra ve İsa Yusuf Alptekin, Urumçi'ye dönmüştür. Bkz. Karahoca, **a.g.e.**, s.25; Aubin, *a.g.m.*, s.11; Buğra, **Doğu Türkistan'ın Hürriyet Davası**, s.57-58.

sağlamak için Ruslarla gizlice anlaşınca, Ekim 1932’de İsa Yusuf Alptekin, o dönem Çin’in başkenti olan Nanking’e gitmiştir³⁷. Nanking’de faaliyetlerini yürüten Alptekin, Çin’in Doğu Türkistan’da isyanları önleyerek, buradaki Türkleri Doğu Türkistan’dan ilelebet atamayacaklarını Çin yönetimine iletmiştir. Bu isyanların Milliyetçi Çin idaresinin programında yer alan her milletin kendi geleceğini tayin etme vaadini yerine getirilmesi durumunda çözebileceklerini söylemelerine rağmen, bu fikrini Çinli idarecilere kabul ettirememiştir³⁸.

İsa Yusuf Alptekin, bu fikrini Chang Kai-shek başta olmak üzere diğer devlet adamlarına her fırsatta anlatmıştır. Bu görüşmelerinde Çin’in halk üzerinde uyguladığı baskı ve kötü yönetimin Kumul ayaklanmasına neden olduğunu, Çinli genel valisinin isyanı bastırmak için Ruslarla anlaşacağını, bu suretle Rusların Doğu Türkistan’a müdahale ettiğini ifade etmiştir. Alptekin, genel valinin Ruslarla yaptığı anlaşmanın, Ruslara geniş imtiyazlar verdiğini ve bunun Doğu Türkistan’da bir Rus hâkimiyetine³⁹ neden olacağını, Doğu Türkistan’a ilk etapta muhtariyetlik verilmesini savunmasına rağmen Merkezi Çin yönetimi, bu talebi hiçbir zaman kabul etmemiştir⁴⁰.

Rusya’yı doğrudan karşısına alan bir politika içine girmesi sonrasında boş durmayan İsa Yusuf Alptekin, “*Türkistan Avazı*”, “*Tiyanşan*” ve “*Altay*” adları altında Çince ve Türkçe neşriyatlar çıkartarak, Doğu Türkistan davasına hizmet etmeye devam etmiştir⁴¹. Alptekin’in bu mücadelesine daha sonra Mesut Sabri Baykozi ve Mehmet Emin Buğra da katılmıştır⁴². “*Üç Efendiler*”⁴³ olarak adlandırılan bu kişiler, Çin’in ilk anayasa çalışmalarının hazırlandığı dönemde, Doğu Türkistan’a muhtariyetlik verilmesi

³⁷ **Esir Doğu Türkistan İçin-1**, s.218-228. Forbes, **a.g.e.**, s.447’de gidiş tarihini Ağustos 1932 olarak belirtmektedir.

³⁸ Kadirî, **a.g.e.**, s.131-132.

³⁹ A. A. Whiting, “*Soviet Strategy in Sinkiang 1933-49*”, **Sinkiang: Pawn or Pivot**, Haz. A. S. Whiting-Sheng Shih-ts’ai, Michigan UP, East Lansing 1958, s.69.

⁴⁰ **Esir Doğu Türkistan İçin-1**, s.282.

⁴¹ Buğra, **Doğu Türkistan Tarihi**, s.55; **Esir Doğu Türkistan İçin-1**, s.262-263.

⁴² Buğra, **Doğu Türkistan Tarihi**, s.55; **Esir Doğu Türkistan İçin-1**, s.427; Forbes, **a.g.e.**, s.459-460; Bakır, **a.g.e.**, s.67.

⁴³ Kadirî, **a.g.e.**, s.128 vd. Gayretullah, **Uzaklara Balam**, s.71’de “Üç Efendi” tabirini kabul etmeyerek bunların içine Canımhan Hacı’nın da alınıp “Dört Efendiler” denilmesini savunmuştur. Ancak bu tabire başka hiçbir kaynakta rastlamadığımız gibi görüştüğümüz Uygur ve Kazak asıllı kimseler de bu tabiri kabul etmemişlerdir. Krş. İçin bkz. Kul, **a.g.t.**, s.199.

ve Sinkiang isminin yerine Doğu Türkistan adının kullanılması için tüm gayretleri ile mücadele etmelerine rağmen bu istekleri kabul görmemiştir⁴⁴.

İsa Yusuf Alptekin'in 1932, Mesut Sabri Baykozi'nin 1934 ve Mehmet Emin Buğra'nın 1943 yıllarında Çin'de yapmaya başladıkları çalışmalar, 1945 yılına kadar sürmüştür. 1945 yılına kadar Rus tehlikesi ve Çin'in bu üç milliyetçinin Doğu Türkistan'a gitmelerini engellemeleri, İli ihtilâlinin anlaşma ile sonuçlanması sonrası üç liderin yeniden anavatanlarına dönmesinin yolunu açmıştır⁴⁵. Memleketlerine dönmeleri sonrasında halkın derin sevgileri ile karşılaşan üç lider, Çin'in merkezinde yürüttükleri davalarını bu defa da anavatanlarında devam etme şansı elde etmiştir. Bu doğrultuda halkı bilinçlendirmek ve millî bilinci canlı tutmak için Temmuz 1946'da müdürlüğünü Alptekin'in, başyazarlığını Buğra'nın yaptığı "*Altay Neşriyat Evi*" açılmıştır. Neşriyat evinin açılması, dönemin şartları içinde hem çok zor hem de büyük bir olaydır. Neşriyatlar sayesinde halk, hemfikir hem de kültür olarak canlı tutulmuştur. Yine bu dönemin sıkıntılarından biri de halkın kendi içinde parçalanmış olmasıydı⁴⁶.

Üç Efendilerin Doğu Türkistan'a geldikleri dönemde Rus yanlısı Ahmetcan Kasimî ve arkadaşları iş başındaydı. Rus yanlısı bir ortamın gelişmesi Merkezi Çin idaresini endişelendirmişti. Merkezi Çin Hükûmeti, 17 Mayıs 1947'de karma hükümeti görevden alarak, yönetimi milliyetçilere bırakmıştır. Mesut Sabri Baykozi genel valilik görevine, Mehmet Emin Buğra tamirat bakanlığına, İsa Yusuf Alptekin ise genel sekreterlik görevine getirilmiştir⁴⁷. Bu hükümet değişikliği, doğal olarak Rusya'yı tedirgin etmiştir. Bunun üzerine Ruslar, karma hükümette görev alan Rus yanlısı

⁴⁴ Hacı Yakup Anat, **Hayatım ve Mücadelem**, Haz. Soner Yalçın, Özkan Matbaacılık, Ankara 2003, s.46-48; Bakır, **a.g.e.**, s.67-72.

⁴⁵ **Esir Doğu Türkistan İçin-1**, s.447, Bakır, **a.g.e.**, s.77; Buğra, **Doğu Türkistan Tarihi**, s.59; Karahoca, **a.g.e.**, s.25; Aubin, *a.g.m.*, s.11.

⁴⁶ **Esir Doğu Türkistan İçin-1**, s.469-470; Bakır, **a.g.e.**, s.83; Buğra, **Doğu Türkistan Tarihi**, s.60; Anat, **a.g.e.**, s.63-70; Kazım Gültepe, "*Tutsak Doğu Türkistan ve Bitmeyen Çin Mezalimi-II*", **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, S.119, Kasım 1996, s.56; Çapraz-Altuğ, *a.g.m.*, s.52.

⁴⁷ Barnett, **a.g.e.**, s.256-257, 272-273'te Mehmet Emin Buğra ve İsa Yusuf Alptekin gerçek birer Uygur Milliyetçileriydiler ve Sovyetlerin de iddia ettiği gibi birer Guo-Min-Dang yönetimi kuklası değildiler demektedir. Ayrıca her ikisinin de Doğu Türkistan'ın özgürlüğünün her geçen gün daha da mümkün olmadığını fark edince, Sovyetler Birliği'nden ziyade Çin dâhilinde bir otonomiye tercih ettiklerini kaydetmiştir. Hayit, **Türkistan: Rusya ile Çin Arasında**, s.330 ve İsmâil-İsmâil, *a.g.m.*, s.29'da ise Buğra ve Alptekin'in Uygur vatanseverleri olduklarından bahsetmektedir. Fakat Lattimore, **Pivot of Asia**, s.112-114'te Buğra ve Alptekin'i kendileri için öz yönetim talep eden, Pan-Türkçü olarak eleştirmiştir. Chen, **a.g.e.**, s.251'de ise uzun süredir bölgede olan faaliyetlerinden dolayı Buğra'nın Baykozi'den daha büyük bir popülaritesi olduğunu söylemektedir.

Ahmetcan Kasimî ve arkadaşlarını İli'ye geri çağırılmış ve yeni hükümete yönelik bir nevi protesto hareketi içine girmiştir⁴⁸.

Milliyetçilerin iş başına geçmesi halkta büyük memnuniyet yarattığı gibi halk içindeki Çin ve Rus sempatanları arasındaki çekişmeler de yavaş yavaş unutulmaya başlanmıştır⁴⁹. Yeni Hükûmetin ilk icraatı eğitim sahasında olmuştur. Yıllardan beri politikaya alet edilen ve genç beyinlerin yıkanmasına yol açan eğitim kurumlarının yeniden dizayn edilebilmesi için harekete geçerek Türkçe eğitimi ve milliyetçi doktrini esas alan yeni bir eğitim modeline geçilmiştir. İdari alanda da eski hükümet döneminden kalan, Rus yanlısı çizgiye hizmet eden vali ve kaymakamların yerine milliyetçiler atanmıştır⁵⁰. Bunun için Rusya, Alma-atı ve Taşkent radyolarında Mesut Sabri Baykozi ve İsa Yusuf Alptekin'i emperyalist ve Pantürkist olmakla itham eden propagandalar yapmıştır⁵¹. Merkezi Çin'de Urumçi'deki yönetimden rahatsız olmuştur. Hatta 1948 yılında Çin silahlı kuvvetleri komutanı, bu yeni hükümetin izlediği siyasetin Ruslardan daha tehlikeli olduğuna dair bir beyanat yayınlamıştır. Akabinde Merkezi Çin yönetiminin, Doğu Türkistan'da kurulan yeni hükümete karşı tavrı değişmeye başlamıştır⁵².

Guo-Min-Dang yönetimi, bir taraftan Doğu Türkistan'daki Milliyetçi Hükûmeti etkisiz hale getirmek için çareler ararken, diğer taraftan her geçen gün ilerleyen Komünist Çinlerle uğraşmak zorunda kalmıştır. Çinli komünistlerin Kansu ve Kokonor eyaletlerine doğru ilerlemesi sonrası komünistler, artık Doğu Türkistan sınırına dayanmıştır. Durumdan istifade ederek, Rusya'nın Doğu Türkistan'a müdahale etmesinden çekinen Çin Merkezi Hükûmeti, bu gelişmeyi bahane ederek Mesut Sabri Baykozi ve hükümetini görevden almıştır. 17 Temmuz 1948'de Mesut Sabri Baykozi'nin yerine Burhan Şehidi, yardımcılığına ve Tamirat Nazırlığına ise Mehmet Emin Buğra getirilmiştir⁵³.

⁴⁸ Lattimore, **Pivot of Asia**, s.98'de 26 Ağustos'ta Ahmetcan Kasimî başta olmak üzere İli bölgesi vekillerinin tamamının Urumçi'yi terk ederek Gulca'ya döndüklerini yazmaktadır. Aubin, *a.g.m.*, s.11'de Buğra'yı Gulca grubunun bir bakanı olarak göstererek hata etmiştir. Lattimore, **Pivot of Asia**, s.97'de Sovyet taraftarı Gulca vekilleri adamlarının, sokaklarda Baykozi hükümeti aleyhine bildiriler dağıttığından bahsetmektedir.

⁴⁹ Buğra, **Doğu Türkistan Tarihi**, s.62.

⁵⁰ **Esir Doğu Türkistan İçin-1**, s.521-524.

⁵¹ Lattimore, **Pivot of Asia**, s.112-114.

⁵² F. Robertson, **New York Times**, 1 Şubat 1948.

⁵³ Buğra, **Doğu Türkistan Tarihi**, s.63; Hayit, *a.g.m.*, s.38. A. mlf. **Türkistan: Rusya ile Çin Arasında**, s.331.

Burhan Şehidî göreve geldikten sonra ikiyüzlü bir siyaset takip etmeye başlamıştır. Hem Çin hem de Rusya ile sıkı ilişkiler kuran Şehidî, Çin makamlarının isteklerini yerine getirdiği gibi Rus Konsolosunun fikirlerini de almaktan geri durmamıştır⁵⁴. Böyle çift taraflı bir siyaset izleyen bir politikacının yanında Mehmet Emin Buğra'nın bulunması dikkat çekici olsa da, bu istek İsa Yusuf Alptekin ve Mesut Sabri Baykozi'den gelmiştir. Üç lider en azından hükümetin içinde olup bitenleri öğrenmek şansını değerlendirmek istemişlerdir⁵⁵.

Burhan Şehidî, görevi devraldıktan sonra başkomutanlık görevine Tao Chi-yüeh'i getirmiştir⁵⁶. Ayrıca dönemin en sıkıntılı olaylarından biri de Rusya ile olan ticari ilişkilerinin azlığı yüzünden ekonomik sıkıntı yaşanıyor olmasıydı. Bu nedenle 1949 yılında Rusya, Çin ile bir ticaret anlaşması yapmak istediğini bildirince içinde Mehmet Emin Buğra'nın da bulunduğu bir heyet 10 Şubat 1949'da Rusya ile görüşmelere başlamıştır. Buğra, anlaşmasının Doğu Türkistan'ın ekonomik hayatı için tehlikeli olduğunu dile getirmişse de, anlaşma 12 Nisan 1949'da bazı değişikliklerle kabul edilmiştir⁵⁷.

Doğu Türkistan'da bunlar yaşanırken Komünist Çin kuvvetleri, Mayıs 1949'da Shan-shi eyaletini işgal etmiş ve Kansu'yu tehdit etmeye başlamıştır. Bu gelişme sonrası Burhan Şehidî'nin başkomutanlık görevine getirdiği Tao Chi-yüeh, önceden anlaştığı komünistlerin Doğu Türkistan'a girmesinin önünü açmıştır. Eylül 1949'da Komünist Çinliler, hiç bir direnişle karşılaşmadan Doğu Türkistan'a girmiştir⁵⁸. Bu duruma karşı çıkan bazı Çinli generaller, Mehmet Emin Buğra ve İsa Yusuf Alptekin'e yakınlaşmak zorunda kalmıştır⁵⁹. 10 Ağustos 1949'da Urumçi Başkonsolosu Aleksander Sevilof, Komünist Çin'in Doğu Türkistan'daki başkomutanı Tao ve Şehidî'ye bütün generallerin teslim olması yolunda bir muhtıra vermiştir. Bu gelişme sonrası Ma Chin-shan, kendisine bağlı kuvvetleri teslim ederek, Doğu Türkistan'ı terk etse de Buğra ve Alptekin, komünistlere teslim olmayı kabul etmemiştir⁶⁰.

⁵⁴ Buğra, **Doğu Türkistan Tarihi**, s.62-63.

⁵⁵ Mehmet Emin Buğra'nın görevi kabul etmesiyle alakalı bkz. **Esir Doğu Türkistan İçin-1**, s.536.

⁵⁶ Forbes, **a.g.e.**, s.468.

⁵⁷ Buğra, **Doğu Türkistan Tarihi**, s.64-65; Bakır, **a.g.e.**, s.88.

⁵⁸ Whiting, *a.g.m.*, s.117-118; McMillen, **a.g.e.**, s.24; Karahoca, **a.g.e.**, s.23; Anat, *a.g.m.*, s.20.

⁵⁹ **Esir Doğu Türkistan İçin-1**, s.550-553; Bakır, **a.g.e.**, s.89.

⁶⁰ Buğra, **Doğu Türkistan Tarihi**, s.66; Bakır, **a.g.e.**, s.89.

İli ihtilâlcilerinin akıbetleri kötü sonuçlanmıştır. Bu kişiler komünist olmalarına rağmen Çin yönetimine karşı idiler. Rusya'nın Burhan Şehidi ile ticaret anlaşması sonrası ve yeni yönetimle yakın ilişkiler içine girmesi, İli ihtilâlcilerinin Ruslar tarafından ortadan kaldırılması ile sonuçlanmıştır. Sovyetler, 26 Ağustos 1949'da bu kişilerin havayoluyla Çin'e gitmelerini istemiştir. Ancak uçağın daha sonra düştüğü ve uçakta bulunan Ahmetcan Kasimî, General İshakbek, Abdülkerim Abbasî, General Delilhan Şükürbay, Gazi Kerim, Abdülkerim İmin ve Ahmetcan Kasimî'nin kardeşi Osmancan Kasimî'nin öldüğü bildirilmiştir⁶¹.

Çin topraklarında hâkimiyeti tamamıyla ele geçiren Komünist Çin Hükûmetine karşı silahlı bir mücadelenin yapılmasını Doğu Türkistan'ın felaketine yol açacağını düşünen milliyetçiler için artık hür dünyaya çıkmaktan başka çare kalmamıştır. Bu nedenle Mehmet Emin Buğra ve İsa Yusuf Alptekin, Doğu Türkistan'dan ayrılmaya karar vermişlerdir⁶².

3. Komünist Çin'in Doğu Türkistan'da Yönetime Hâkim Olması

Doğu Türkistan'da kurulan koalisyon hükümetinin dağılmasından sonra Doğu Türkistan'da birbirine muhalif iki bölge oluşmuştur. Bunlardan biri Guo-Min-Dang'ın hâkim olduğu bölge, diğeri ise Sovyet kontrolü altına girmiş olan Gulca idi. Bu iki taraf arasında artık irtibat tamamen kesilmesine rağmen aralarında fiili bir çatışma ortamı oluşmamış ve mevcut düzen korunmaya çalışılmıştır. Daha önce Doğu Türkistan Cumhuriyeti'nin kurulmuş olduğu Üç Vilayet bölgesine Sovyet etkisi altında bulunan İlili yöneticiler hâkimdi. Bölgeyi Guo-Min-Dang'ın kontrolünde olan bölgeden ayıran sınır ise Manas Nehri olmuştur. Doğu Türkistan'da bu dönemde gerçekleşen siyasi çekişmelerle ilgili bilgiler oldukça sınırlı ve sübjektiftir. Gulca basınına göre Mesut Sabri

⁶¹ Whiting, *a.g.m.*, s.143; Hayit, **Türkistan: Rusya ile Çin Arasında**, s.22; Davidson, **a.g.e.**, s.132-133; McMillen, **a.g.e.**, s.24; Dreyer, *a.g.m.*, s.155; Clubb, **China and Russia**, s.371; Chen, **a.g.e.**, s.275; Karahoca, **a.g.e.**, s.25; Kurban, **Şarki Türkistan Tarihi**, s.87; Bakır, **a.g.e.**, s.90. "A Strained Type of Unity", s.8-9'da uçak kazasıyla alakalı farklı görüşlerden bahsetmektedir. Mesela Rus ve Çin hükümetinin kazayı düzenledikleri veya böyle bir kazanın olmadığına dair görüşlerde vardır. Miao Pu-sheng-Ma Ping-yen-Li-sheng, **a.g.e.**, s.435'de ise uçakta toplam 17 kişi bulunduğunu belirtmektedir. Kasimî ve arkadaşlarının ölümü ile ilgili eldeki kaynaklar yetersiz olduğu için hâlen bu kaza veya ölümler tam olarak aydınlatılamamıştır. Ancak bu kişilerin ölümü Çin komünistlerinin işine gelmiştir. Çünkü bu kişiler Sovyet taraftarı oldukları için ölümleri Çinlilerin işine gelirken Sovyetlerin ise bölgede siyasi çıkarlarına bir darbe olmuştur.

⁶² Göç konusuna "Mehmet Emin Buğra ve İsa Yusuf Alptekin Liderliğindeki Uygur Göçü" başlığı altında değinilecektir.

Baykozi Hükûmeti, Guo-Min-Dang yönetimi Merkezî Yürütme Komitesi'ndeki şovenist grup, özellikle “ilericiler” olmakla beraber, Müslümanların tamamına karşı politika sergilediğini iddia etmiştir. Ahmetcan Kasimî'nin Gulca'ya dönmesinden sonra İli yönetimine taraftar olan veya bu grubun himayesinde bulunanlar Baykozi Hükûmeti tarafından dışlanarak baskıya maruz kaldıkları da söylene gelmiştir. Lattimore bu hususta şunları söylemektedir: “*Urumçi Emniyet Şubesine yapılan 421 tayinden 48'ini Müslümanlar oluştururken, onların % 84'ünü Çinliler teşkil ediyordu. Emniyet'in emirleri Çince yazılıyor ve Müslüman Emniyet memurlarının silâh taşımaları yasaklanıyordu... 1947 Temmuz'unda yürürlüğe giren kanun gereğince, gizli emniyet teşkilâtı kapatılmış olmasına rağmen, Gizli Polis Birliği faaliyetini devam ettirmiştir*”⁶³.

Guo-Min-Dang yönetiminin, Chang Chih-chung'un yerine Mesut Sabri Baykozi'yi tayin etmesinden önce uzlaşmacı siyasetten tamamen uzaklaşmıştı. Bölgeye batılı gazeteciler dâhi sınırlı sayıda girebilmiştir. Guo-Min-Dang yönetiminin son yıllarındaki yolsuzlukları da bu suretle ortaya çıkarılmıştı⁶⁴. Guo-Min-Dang hâkimiyetinde bulunan bölgeden kısmen de olsa yabancılar tarafından bilgiler aktarılmışsa da Sovyet etkisi altında bulunan Gulca bölgesinden bu bilgileri almak mümkün olmamıştır. Sadece resmî yazışmaların Rusça ve Türkçe olduğunun bilinmesinin yanında, ordu içerisinde Çinlilerin, Millî Ordu'dan çıkarıldığı ve silah taşımalarının yasaklandığı tespit edilmiştir. Ayrıca en önemli meselelerden birisi olan Sovyet usulü faaliyet yürüten Gizli Polis Teşkilatı'nın da Üç Vilayette faal olduğu bilinmekteydi⁶⁵. Gulca yönetimi, kendisinin hâkim olduğu bölgelerde Sovyet aleyhtarı ve milliyetçi olan kişileri cezalandırmıştır. Tabi bu durum Guo-Min-Dang yönetimini rahatsız etmiştir. Guo-Min-Dang idaresi, Gulca yönetiminin propagandalarını ortadan kaldırmak ve güney bölgelerindeki halkı, kendi safına çekebilmek için yoğun gayret sarf etmiştir. Hatta bu doğrultuda daha önce hiçbir şekilde milliyetçilerin rahat hareket etmesine müsaade etmeyen Guo-Min-Dang yönetimi, komünizm aleyhtarı Uygur milliyetçileri Mehmet Emin Buğra ve İsa Yusuf Alptekin'in Uygurca neşriyat yapmasına

⁶³ Lattimore, **Pivot of Asia**, s.97-98.

⁶⁴ Lattimore, **Pivot of Asia**, s.97 vd.; Davidson, **a.g.e.**, s.120 vd.; Chen, **a.g.e.**, s.242 vd.

⁶⁵ Chen, **a.g.e.**, s.228; Forbes, **a.g.e.**, s.398.

dâhi müsaade etmiştir. Bu doğrultuda “*Yalkın*” ve “*Erk*” adında iki dergi çıkartılmıştır⁶⁶. Dergilerde Doğu Türkistan halkının Türk olduğunu; “*Uygur*”, “*Kazak*” ve “*Kırgız*” terimlerinin boyların isimleri olduğu ve “*İslâm’ı Koruma Cemiyeti*” adıyla kurulan güçlü bir teşkilatın her şeye karıştığı ifade edilmiştir. Neşriyatlar sayesinde Buğra ve Alptekin, Türkistan’daki Türk boylarının aynı etnik kökenden geldiklerini ve aynı kültürel değerlere sahip tek bir millet olduklarını ortaya koyma fırsatı bulmuştur. Bu tarz fikirler hem Sovyetlerin hem de onların Doğu Türkistan’daki destekçileri olan İli grubunun fikirleri ile hiçbir şekilde örtüşmemiştir. Doğal olarak Sovyetler bu durumdan oldukça rahatsızlık duymuştur⁶⁷.

Çinlilerin bu siyasetini, Doğu Türkistan’da halk arasında birlikteliği önlemek olarak ifade edilebilir. Çinliler, fikri ayrılıklarından faydalanmak istemişse de Mehmet Emin Buğra ve İsa Yusuf Alptekin’in neşriyat faaliyetleri birlik yönünde olmuştur. Bu neşriyatların Çin’in arzu ettiği şekle bürünmüş müdür sorusuna cevap vermek zordur. Ama her şeye rağmen Nanking Hükûmeti, Gulcalılar ile Urumçi’deki milliyetçilerin arasını açmayı başarmıştır. Neşriyatların uzun vadede Doğu Türkistan halkı arasında nasıl bir etki yarattığını söylemek de oldukça güçtür. Neşriyat hürriyetliği, güneydeki milliyetçiler arasında muhtariyetlik şeklinde bir yönetimin oluşabilmesi fikrinin doğmasına sebep olmuştur. Her ne kadar bu ümitler oluşmuşsa da Çin, bunun fiiliyata geçmesine asla müsaade etmemiştir⁶⁸.

Doğu Türkistan’da bunlar yaşanırken Moskova, bir taraftan Çin’in kendi içindeki Komünizm-Milliyetçi Çin çekişmesinin sonucunu beklerken diğer taraftan Gulca yönetimi sayesinde Üç Vilayet bölgesinde komünizmi yayma yoluna gitmiştir. Hatta bu doğrultuda reform hareketleri bağlamında komünizmin iyi yönlerini göstermek için halka

⁶⁶ **Esir Doğu Türkistan İçin-1**, s.469-470; Buğra, **Doğu Türkistan Tarihi**, s.60; Anat, **a.g.e.**, s.63-70; Gültepe, *a.g.m.-II*, s.56; Kemal Çapraz-Giray Saynur Altuğ, “*Ulu Mücahitlerimiz: İsa Yusuf Alptekin ve Müstecip Ülküsal*”, **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, Şubat 1995, S.98, s.52; Bakır, **a.g.e.**, s.83.

⁶⁷ Timur Kocaoğlu, “*Yaş Türkistan’ın Türkistan Basın Tarihindeki Yeri*”, **Yaş Türkistan**, Yaş Türkistan Yayınları, İstanbul 1996, s.20’de Erk Dergisini Doğu Türkistan’da çıkan bir gazete olarak belirtse de bu bir gazete değil dergidir. Krş. İçin bkz. Chen, **a.g.e.**, s.251, 254, 259. Mingulov, *a.g.m.*, s.190’da 1947’de Urumçi’de kurulan “*İslâm’ı Koruma Cemiyeti*”ne cevap olarak 1948’de Gulca’da “*Doğu Türkistan’da Barış ve Demokrasiyi Koruma Birliği*” adında bir teşkilatın kurulduğundan bahseder. Bu teşkilat aslında DTTMKK’nın genişletilmiş ve halka indirgenmiş şekli olarak ifade edilebilir. Halkın çıkarlarına değer veren herkes bu birliğe üye olabilmıştır. Birliğin programı 5 Ocak 1944 tarihli “*Gulca Deklarasyonu*”na dayanmaktadır. Doğu Türkistan Cumhuriyeti’nin siyasi programı ilk olarak 5 Ocak 1944 tarihindeki bu deklâasyonla ilân edilmiştir. Krş. için bkz. Li Sheng, **a.g.e.**, s.157.

⁶⁸ Forbes, **a.g.e.**, s.399.

toprak dağıtımı dâhi yapılmıştır⁶⁹. Aslında Sovyetlerin amacı Doğu Türkistan'ın tamamında komünizmi yaymaktı. Fakat bu hususta başarılı olamayınca Üç Vilayet bölgesini örnek bir bölge olarak geliştirip buradaki uygulamalarıyla diğer bölgeleri etkilemeyi hedeflemiştir⁷⁰.

Bu dönemde Çin'deki iç savaşta ise Komünist Partisi, Milliyetçilere karşı üstünlüğü ele geçirmeye başlamıştır. 1946 yılı sonu ve 1947 yılı başlarında Chang Kai-shek'e bağlı kuvvetler, komünistlerin başkenti Yennan'ı ele geçirmişlerse de bu başarı kısa sürmüştür. Çünkü Chang Kai-shek'e bağlı birlikler, çete çatışmalarında başarılı olamayarak geri çekilmeye başlamıştır. 1948 yılı Sonbaharına doğru Çin'de Guo-Min-Dang yönetimi sona ermiş ve Komünist Parti, iktidarı ele geçirmiştir⁷¹.

Çin'de iktidarı ele geçiren Halk Kurtuluş Ordusunun akabinde Doğu Türkistan'a doğru ilerlemesi Sovyetleri endişelendirmiştir. Çünkü Mao Tse-tung, komünizm fikrini savunuyor olsa da aynı zamanda şovenist bir Çin milliyetçisiydi ve Sovyetler bunun farkındaydı. Bu sebeple komünistlerin Doğu Türkistan'da etkinliğini kırmak için bu defa da Chang Kai-shek'i destekleyerek, Komünist Çin ile uzlaşma yollarını araması için gayret sarf etmiştir. Chang Kai-shek ise Sovyetlerin de komünist olması sebebiyle Mao yönetimi üzerinde etki edebileceğini düşünerek bu teklife olumlu yaklaşmıştır. Bu doğrultuda Chang Kai-shek, Moskova ile yapılacak görüşmelere katılması için Doğu Türkistan'da bulunan Guo-Min-Dang karargâhının komutanı Chang Chih-chung'u elçi olarak Ekim 1947'de Nanking'e çağırmıştır. Mesut Sabri Baykozi Hükûmeti'nde başkan yardımcısı olarak görev yapan Burhan Şehidî de ya Chang Chih-chung ile veya ondan sonra Nanking'e gitmiştir⁷². Uzun süre devam eden görüşmeler sonucunda Doğu Türkistan'ın geleceğiyle ilgili Moskova ile gizli bir anlaşma yapılması kararlaştırılmıştır. Müzakereler Baytik Boğda bölgesindeki gerginliklerin de 1948 yılı ortalarına doğru yumuşamasına neden olmuştur⁷³. Sovyetler Birliği, müzakereler sırasında Doğu Türkistan'da kendileri için ekonomik ve siyasî tavizler karşılığında Chang Kai-shek'e

⁶⁹ Chen, **a.g.e.**, s.258; Mingulov, *a.g.m.*, s.189.

⁷⁰ Mingulov, *a.g.m.*, s.190.

⁷¹ Forbes, **a.g.e.**, s.401.

⁷² Forbes, **a.g.e.**, s.401'de 1947 yılı sonu ve 1948 yılı başlarına kadar devam eden Sovyet-Guo-Min-Dang görüşmelerinde Burhan Şehidî'nin Chang Chih-chung ile Sovyet elçiliği arasında arabuluculuk yaptığından bahsetmektedir.

⁷³ Boorman-Howard, **a.g.e.**, C.I, s.4.

yardım sözü vermiştir. Başta bu yardımı pek dikkate almayan Chang Kai-shek, Komünist Çin kuvvetlerine Aralık 1948’de “*Hwai-Hai Savaşı*”nda yenilince fikrini gözden geçirmek zorunda kalmıştır. Aslında bu savaş, Guo-Min-Dang’ın artık çökme noktasına geldiğinin açık kanıtı olmuştur⁷⁴. Bu savaştan sonra Sovyetlere ihtiyacı olduğunu anlayan Guo-Min-Dang yönetimi, muhtemelen Moskova’nın gönlünü almak için Baykozi’yi Çin’e geri çağırarak yerine daha uysal bir kişiliğe sahip Burhan Şehidî’yi Eyalet Hükûmeti başkanlığına atamıştır⁷⁵.

Chang Kai-shek artık iyice köşeye sıkıştığını anlayınca, Sovyetlerin de talebi doğrultusunda, 1 Ocak 1949 tarihinde yayınladığı yeni yıl mesajında Çin Komünist Partisi’ne barış teklifinde bulunmuştur. Bundan sonra Chang Kai-shek, Sovyetlere ihtiyacı olduğu kanaatiyle Chang Chih-chung’u, Sovyetlerle yeni bir anlaşma imzalamak üzere Urumçi’ye göndermiştir. Bu yeni anlaşma ise Sheng Shih-tsai zamanında Sovyetlere birçok taviz verilen, 1939 yılındaki anlaşmanın yerini almıştır⁷⁶. Anlaşmanın yapılması doğal olarak Moskova’nın çıkarları doğrultusunda olmuştur⁷⁷. Chang Kai-shek ise Sovyetlerin kendisiyle bir anlaşma yapması durumunda bunun Sovyetler ile Çinli komünistlerin arasını açacağını düşünmüştür⁷⁸.

Sovyetler ile Chang Chih-chung arasında yapılan görüşmelerde ne gibi kararların alındığı bilinmemektedir. Ancak Guo-Min-Dang kaynaklarına göre, Sovyetler 1939’da imzalanan “*Kalay Madenleri İşletmeleri Anlaşması*”na benzer maddeler içeren bir anlaşma teklif etmiştir. Bu anlaşma sayesinde Sovyetler Birliği, Doğu Türkistan’da bulunan doğal kaynaklar üzerindeki politikasını değiştirmedeğini ortaya koymuştur⁷⁹. Sovyetler sadece doğal kaynaklar ile yetinmeyip ithalat ve ihracat işlerinin de kendi kontrolünde yapılmasını talep etmiştir⁸⁰. Ağır şartlar sebebiyle Guo-Min-Dang idaresi istekleri kabul etmeyince, taraflar arasındaki görüşmeler Mayıs 1949’da kesilmiştir.

⁷⁴ Clubb, *Twentieth Century China*, s.291’de Guo-Min-Dang yönetiminin Merkezî Çin’deki amaçlarına son veren Hwai-Hai Savaşı, Hwai nehrinden Lunghai demiryoluna kadar uzanan bir alanda, 7 Kasım 1948’den 12 Ocak 1949’a kadar 65 gün sürmüştür. Savaşın sonunda Milliyetçiler, toplamda 550.000 kişi olmak üzere beş ordu grubu, yedi tümen, zırhlı birlik ve diğer çeşitli birliklerini kaybetmiştir.

⁷⁵ Hayit, *a.g.m.*, s.38.

⁷⁶ Boorman-Howard, *a.g.e.*, C.I, s.4.

⁷⁷ Clubb, *China and Russia*, s.370.

⁷⁸ Lattimore, *Pivot of Asia*, s.101-102; Whiting, *a.g.m.*, s.116-17; Moseley, *a.g.e.*, s.14.

⁷⁹ Bu noktada birçok kaynak belirsiz kalmaktadır. Fakat Dreyer, *a.g.m.*, s.155’te Sovyetlerin Chiang Kai-shek’e, Sinkiang’da belirli bir egemenlik karşılığında silah verdiğini iddia etmektedir.

⁸⁰ Whiting, *a.g.m.*, s.117.

Görüşmeler sonucunda tek olumlu gelişme, Alma-atı ile Urumçi arasındaki uçak seferleri hakkının uzatılmış olmasıdır⁸¹.

Moskova, Çin komünistleri Doğu Türkistan'a gelmeden önce bölgedeki çıkarlarını korumak için bu defa da gayr-ı resmi yollardan girişimlerde bulunmuştur. 1949 yazında Kansu vilayetine kadar gelen Çin Komünist birliklerinin yakında Doğu Türkistan'a gireceğini tahmin eden Moskova, Urumçi'deki Başkonsolosu vasıtasıyla Guo-Min-Dang'ın Doğu Türkistan'daki garnizon komutanı General Tao Chi-yüeh'e, Doğu Türkistan'da tıpkı Moğolistan'daki gibi bağımsız bir ülke kurma teklifinde bulunmuştur. Moskova'nın bu teklifine göre Sovyetler; Çinli komünistlerden Doğu Türkistan'a girmemesini isteyecek, şayet bu gerçekleşmezse bu birliklerle mücadele edeceğini ileticekti. General Tao, Sovyetlerin bu teklifini Guo-Min-Dang'a iletmesine rağmen teklif kabul edilmemiştir⁸².

Sovyetlerin bu teklifi de reddedilince komünist birliklerin Doğu Türkistan'a girmesi için herhangi bir engel kalmamıştır. Zaten Temmuz 1949 itibariyle komünist birlikler, Doğu Türkistan kapılarına dayanmıştır. Artık tek çare General Tao Chi-yüeh'in komünistlere karşı vereceği mücadeleye kalmıştır. Tao'nun sonuna kadar direnmesi ve mücadelenin kaybedileceğini anlaması durumunda Himalaya Dağlarını aşarak kaçması emredilmiştir. Ancak Tao'nun böyle bir emri yerine getirmek gibi bir niyeti yoktu. Hatta savaşmak bir yana Tayvan'a kaçmak isteyen askerlerine: “*Bu şekilde hareket etmekte serbestsiniz*” demiştir⁸³. Bunun üzerine Tao'nun askerlerinden birçoğu Tayvan'a kaçmıştır. General Tao ise Doğu Türkistan'da elinde kalan 80.000 Guo-Min-Dang askerleriyle birlikte 25 Eylül 1949 günü Kızıl Çin Ordusu'na teslim olmuştur⁸⁴. Bu dönemdeki bazı kaynaklar Çin'e hâkim olan Komünist kuvvetlerinin 1949'da Stalin'in de onayını alarak Doğu Türkistan'ı resmen işgal ettiğini belirtir. Hatta bu dönemde Sovyetlerin, Çin'deki iç çekişmeler sırasında takındığı tavır komünizm tarafını veya

⁸¹ Clubb, **China and Russia**, s.370.

⁸² Whiting, *a.g.m.*, s.117-18; McMillen, **a.g.e.**, s.24; Calvocoressi ve Diğ., **a.g.e.**, s.360.

⁸³ Forbes, **a.g.e.**, s.405-406.

⁸⁴ Whiting, *a.g.m.*, s.117-118; McMillen, **a.g.e.**, s.24. Hacı Yakup Anat, “*Safsatalara Cevap*”, **Doğu Türkistan**, S.183-184, İstanbul 1999, s.20'de Doğu Türkistan'daki Guo-Min-Dang'ın askeri komutanı General Tao'nun, Eyalet Hükümeti Başkanı Burhan Şehidi ve Üç Vilâyet temsilcisi Seyfettin Azizi ile birlikte hazırladıkları teslimiyetçi komplo sonucunda Komünist Çin Ordusu'nun Doğu Türkistan'ı tek kurşun atmadan ele geçirdiğini ifade etmektedir.

milliyetçileri desteklemek şeklinde olmayıp, mücadeleyi uzaktan izleyerek oluşmuş duruma göre tavır almak şeklinde olmuştur⁸⁵.

Çin komünistlerinin Doğu Türkistan'ı işgal etmesinden bir gün sonra yani 26 Eylül 1949 günü Doğu Türkistan Hükûmeti Başkanı Burhan Şehidî, Guo-Min-Dang ile olan tüm ilişkisini keserek Pekin'de kurulmakta olan komünist hükûmetine tâbi olduğunu ilân etmiştir⁸⁶.

4. 1949 Göçü Öncesi Manas-Savan'da Durum ve Alibek Hâkim

1942'den sonra mücadelesine Osman Batur vasıtasıyla hız veren Kazaklar, İli ihtilâline destek vermişlerdir. Kazaklar, İli ihtilâlcilerinin yönetimden uzaklaştırılmasından sonra oluşan yeni hükûmete karşı ise mücadelelerine devam etmişlerdir. Milliyetçi cephe hükûmetinin görevden alınıp Burhan Şehidî'nin umumi valilik görevine getirilmesi ve Doğu Türkistan'daki Komünist Çin işgali sonrasında bölgede bulunan Kazaklar da pozisyonlarını değiştirmiştir. Bu doğrultuda adım atanlardan biri de Alibek Hâkim'dir. Alibek Hâkim, Komünist Çin işgali sonrası, Nisan 1949'da, Koçtu'da Kazak ileri gelenlerini toplantıya çağırmıştır⁸⁷. Toplantıya can güvenliği sebebiyle Osman Batur ve şüpheleri üzerine çekmek istemeyen Canımhan Hacı katılmamış, Tungan Generali Ma Chin-shan ise vekil göndermiştir. Toplantıda görüşülen iki konu şunlardı;

1- Sürekli ilerleyen Komünist Çinlilere karşı ne yapılmalı ve işgal gerçekleştiğinde nasıl bir yol izlenmeli?

2- Düşmana karşı mücadele yapılıp yapılmayacağı?

Yapılan görüşmeler sonucunda aşağıdaki kararlar alınmıştır:

1- Çin Hükûmeti tarafından yüksek bir paye ile tayin edilen General Ma Pu-fang'ı tebrik için adam göndermek,

⁸⁵ McMillen, **a.g.e.**, s.24.

⁸⁶ Forbes, **a.g.e.**, s.406. İlkul, **a.g.e.**, s.42'de bu tarihi 13-20 Ekim 1949 olarak vermektedir.

⁸⁷ Oraltay, **a.g.e.**, s.185.

- 2- Uygur Türklerinin liderleri ile temasa geçilerek alınan kararlara onların da iştirak etmelerini sağlamak,
- 3- Alınan kararların Osman Batur'a, bildirilmesini sağlamak,
- 4- Alınan kararların başlangıcı olarak, Alibek Hâkim'in Karaşehir vilâyetine göç etmesini sağlamak.
- 5- Urumçi'deki Amerikan Konsolosu ile temasa geçmek,
- 6- Komünistlere hiçbir zaman boyun eğmemek, onların her türlü propagandalarına karşı koymak, Çinli Komünistler memleketlerine geldiği takdirde, Güney Türkistan'a çekilmek, cepheyi Karaşehir'de kurmak ve hududa yakın olan Pakistan, Hindistan ve Afganistan'dan yardım talep etmek,
- 7- Milliyetçi Çin'in kuvvetleri ile de temasa geçerek, onları komünistlere karşı mücadeleye sevk etmek, bu işle Ma Chin-shan'ın meşgul olmasını sağlamak...⁸⁸

⁸⁸ Oraltay, **a.g.e.**, s.185-186'da toplantı sonra alınan kararlardan bahsetmesine rağmen bu fikrin Doğu Türkistan'da yaşayan diğer Kazakları bağlayıcı olduğunu söylemek mümkün değildir. Doğu Türkistan'da yaşayan Kazakların fikrî olarak bu kararlara iştirak etmesi normal olsa da Alibek Hâkim'in Manas Savan'da yaşayan Kazaklar üzerinde etkili olduğunu, diğer bölgelerdeki Kazaklar üzerinde etkili olmadığını belirtmemizde fayda vardır. Bu gelişmelerin yaşandığı dönemde Kazaklar üzerinde en büyük etki Osman Batur ve Canımhan Hacı'ya aittir. Alınan kararları bu bağlamda değerlendirmek daha yerinde olacaktır. Ayrıca Kazaklar kadar mücadele edilip edilmeyeceği noktasında Uygurların fikirleri de önemli olduğu için Mehmet Emin Buğra ve İsa Yusuf Alptekin'in fikirlerini de dikkate almak gerekir. Alibek Hâkim'in Kazak ileri gelenleri ile toplantı yapmasına rağmen asıl karar verilen nokta, Urumçi'de yapılan hicret kararı toplantıları olmuştur. Urumçi'de birkaç kez bir araya gelen Mehmet Emin Buğra, İsa Yusuf Alptekin, Canımhan Hacı, Osman Batur adına katılan Nurhoca Batur ve Adil Beylerin yaptığı toplantılar ve alınan karar ile ilgili **Esir Doğu Türkistan İçin-1** s.555'te şunlar belirtilmektedir: "*Mademki kendi kuvvetimiz kendimize kâfi gelmiyor, o hâlde. Doğu Türkistan'ın güney sınırından Hindistan veya Pakistan'a gidelim. Yahut onlardan sonra hür bir memleketeye gidelim. Yurdumuz ve milletimizi dışarda savunalım ya da dış yardım gücüyle kurtarmaya çalışalım*" bazıları da: "*Mümkün olduğu kadar yurdumuzdan kolayca ayrılmayalım. Dağlara çıkıp Kazak kardeşlerimizle işbirliği yapıp, çete harbi başlatalım. Eğer Çin komünistleri ile Ruslar bizi mağlup ederlerse, tedrici hâlde çekilip başka memleketlere geçerek ikinci çareye başvuralım*". Dağlara çekilip çete harbi yapılmasından yana fikir ileri sürenlere Uygur ileri gelenleri karşı çıkmıştır. Karşı çıkmalarında çoğu ailenin at, silah ve cephanesinin olmaması etkili olduğu gibi dağlarda yaşamlarını idame ettirecek kadar hayvanlarının olmaması ve maddi olarak da bu hayvanları temin edecek güçlerinin olmaması önemli bir etkidir. Ayrıca Uygurların yaşam şekilleri yerleşik hayata uygun olduğu için Kazaklar gibi dağlarda at sırtında yaşayamayacak olmalarını da unutmamak gerekir. Ayrıca şunu belirtmek gerekir ki; Urumçi'deki toplantılarda çete harbi yapılması fikrini savunan Kazaklar olmasına rağmen, bu fikrin Kazaklar arasında nasıl bir geri dönüşüm sağlayacağını, hangi boyların destek verip vermeyeceği de bilinmemektedir. Kazakların dağınık bir hâlde yaşamaları ve liderlerinin çokluğu sebebiyle bu noktada tam bir fikir birliği olduğunu söylemek mümkün değildir. Bütün bu münazaralar neticesinde göç edilmesine karar verilmiştir.

Toplantıda alınan karar doğrultusunda Ma Pu-fank'ı tebrik amacıyla Orazbay Alioğlu gönderilmiş ve kendisinden Kazaklara yardımcı olacağı sözü alınmıştır⁸⁹. Nisan 1949'da Alibek Hâkim alınan kararları görüşmek üzere Osman Batur'un yanına gitmiş ve o da alınan kararlara uyacağını bildirmiştir. Geriye dönen Alibek Hâkim, bu defa Mayıs 1949'da Urumçi'ye giderek Mesut Sabri Baykozi, Mehmet Emin Buğra, İsa Yusuf Alptekin ve Canımhan Hacı ile görüşmüş ve bu kişilerin de fikirlerini almıştır. Alibek Hâkim, Urumçi'de bulunduğu bu iki günde Burhan Şehidî'yi de ziyaret etmiştir. Diğer bir görüşmesi de Amerikan Konsolosu vekili Mr. Douglas Mackiernan ile olmuştur. Görüşme sonucunda 20 Temmuz 1949'da Douglas Mackiernan'ın bulunacağı Osman Batur, Canımhan Hacı ve Alibek Hâkim'in de katılacağı bir görüşmenin yapılmasına karar verilmiştir⁹⁰.

Urumçi'de bu görüşmeleri yapan Alibek Hâkim, alınan karar doğrultusunda görüşmenin yapılacağı Canımhan Hacı'nın evine gitmek üzere 10 Temmuz'da yola çıkmıştır. Alibek Hâkim ve Canımhan Hacı aralarında yaptıkları görüşmede önce Osman Batur ile görüşülüp sonra Mr. Douglas Mackiernan'a haber vermeyi kararlaştırmışlardır. Osman Batur ise General Tao Chi-yüeh'e bağlı komünist kuvvetlerin kendisini takip edebileceği endişesiyle gelemeyeceğini bildirmiştir⁹¹. Bu gelişme üzerine Alibek Hâkim ve Canımhan Hacı, ortak bir karar doğrultusunda Osman Batur'a haber gönderilip kuvvetlerini Karaşehir'e getirmesi ve Ma Chin-shan ile Uygur liderlerinin de Karaşehir'e gelmelerinin sağlanmasını haber vermiştir. İki hafta Canımhan Hacı'nın evinde kalan Alibek Hâkim, civardaki Kazak liderleriyle de görüşerek komünistlere karşı ortak hareket etmelerini istemiş ve daha sonra Ustu'daki evine dönmüştür⁹².

⁸⁹ Oraltay, **a.g.e.**, s.186. Bu görüşmenin detayları için bkz. **Esir Doğu Türkistan İçin-1**, s.545-549.

⁹⁰ Oraltay, **a.g.e.**, s.187.

⁹¹ David D. Wang, **Under the Soviet Shadow The Yining Incident, Ethnic Conflicts and International Rivalry in Xin-jiang, 1944-1949**, (y.y.), Hong Kong 1999, s.67-68; Çandarlıoğlu, **a.g.e.**, s.152.

⁹² Ancak burada şunu belirtmek gerekir ki, Uygur liderlerine Karaşehir'e gelmesi noktasında haber gönderilmesi Urumçi'de yapılan göç kararı ile çelişmektedir. Oraltay, **a.g.e.**, s.195'te bu fikirleri ileri sürse de kanaatimizce bu olayda Alibek Hâkim'in Uygur ve Kazak liderlerinin Urumçi'de kendi aralarında yaptıkları hicret toplantısı kararlarından haberinin olmamasından kaynaklanmaktadır. Çünkü Alibek Hâkim, Kazakların lideri konumunda olmadığı gibi sadece Manas Savan bölgesinde yaşayan Kazakların reisiydi. Bu nedenle de Urumçi'deki bu toplantılara katılmamıştır. Bu bağlamda toplantıda alınan karardan haberinin olmaması normal karşılanabilir. Alibek Hâkim'in Urumçi'ye geldikten sonra bu girişimlerde bulunması iyi niyetli olarak yorumlansa da Uygur ve Kazakların göç kararlarında veya direnişe geçmesinde bir etkisinin olduğunu söylemek mümkün değildir.

Alibek Hâkim, Eylül ayının son günlerinde kendi bölgesi olan Manas Savan'da Komünist Çinlilerin muhtemel saldırılarına karşı tedbirler almanın yoluna girmişken, asıl mücadele sahası olan Urumçi'de Burhan Şehidî ve arkadaşları; Mehmet Emin Buğra ve İsa Yusuf Alptekin'i ortadan kaldırma planı yapmaya başlamıştır. Bunun üzerine hür dünyaya çıkmaya karar veren bu iki liderin gittiği haberini Alibek Hâkim, Canımhan Hacı'dan gelen bir mektupla öğrenmiştir⁹³. Bu mektup üzerine Alibek Hâkim, 50 adamını Canımhan Hacı'yı aldirmek için gönderdiğinde Canımhan Hacı'nın da Urumçi'yi terk ederek Osman Batur'un yanına, Barköl-Kumul bölgesine gittiğini öğrenmiştir⁹⁴.

Bir anda Doğu Türkistan'da bir panik havasının oluşmasındaki asıl sebep, Komünist Çinlilere karşı Burhan Şehidî ve General Tao Chi-yüeh'in direniş göstermeden ülkeyi teslim etmelerinden kaynaklanmıştır. Bu panik havası sonrası öldürülme tehlikesi ile karşı karşıya kalan bir diğer kişi de Doğu Türkistan Genel Sekreter Yardımcısı Salis Emreoğlu'dur. Salis, arkadaşları millî şair Abdülkerim İntikbayoğlu ve Adil Seksenoğlu'nun aileleriyle birlikte, Urumçi'den ayrılarak, Alibek Hâkim'in yanına gitmiştir⁹⁵.

1949 yılında Komünist Çin yönetiminin Doğu Türkistan'da kabul edilmesi⁹⁶, ülkede dengeleri değiştirmiştir. Yeni durum karşısında vatanperver Doğu Türkistanlılar, yapılması gerekenlere dair birkaç defa toplantılar düzenlemiştir. Yapılan toplantılar

⁹³ Mektubun var olup-olmadığı tartışmalıdır. Ayrıca mektubun varlığı ile ilgili tek bilgi ise sadece Oraltay, **a.g.e.**, s.196'da geçmektedir.

⁹⁴ Kul, **a.g.t.**, s.234. Canımhan'ın gönderdiği iddia edilen ve olup-olmadığı şüpheli bir mektup sonrası Canımhan Hacı'nın Alibek Hakim'den yardım istemesi sağlıklı bir bilgi değildir. Çünkü hicret toplantılarında direniş ve göç konusu tartışılmış, bu bağlamda Canımhan Hacı, direniş gösterilmesi için dağlara çıkılması fikrini savunmuştur. Bu doğrultu da Alibek Hâkim'in yanına değil asıl direniş merkezi Osman Batur'un yanına gitmesi daha mantıklıdır. Canımhan Hacı'nın Osman Batur'un yanına gitmesini bu bağlamda değerlendirmek kanaatimizce daha sağlıklıdır.

⁹⁵ Lias, **Kazakh Exodus**, s.129, 151-52, 154-59, 172-74; Boorman-Howard, **a.g.e.**, C.III, s.47; Oraltay, **a.g.e.**, s.197. Burada akla şu soru gelmektedir. Canımhan Hacı, Osman Batur'un yanına giderken, Salis'in Alibek Hâkim'in yanına gitme nedeni ne olabilir? Salis, muhtemelen Urumçi'deki hicret kararı toplantıları sonrasında dağlara çıkılıp direnişten yana değil, göç edilmesinden yana tavır almıştır. Bu doğrultuda da Osman Batur'un yanına gitmesi durumunda hem direnişin içine girmesi gerekecekti hem de Osman Batur'un bulunduğu bölge Moğolistan sınırında olduğu için ulaşmak istediği Hindistan'a gitmesi zorlaşacaktı. Ancak Alibek Hâkim, Manas Savan'da olduğu için hem direnişten daha uzakta hem de burası Hindistan sınırına daha yakın bir yerdedi. Bu nedenle de Alibek Hâkim'in yanına gitmeyi tercih etmiştir şeklinde izah edilebilir. Bununla beraber Salis'in Uygur asıllı olmasına rağmen Mehmet Emin Buğra ve İsa Yusuf Alptekin ile neden göç etmediği de ayrıca araştırılması gereken bir başka meseledir. Kendileri ile görüştüğümüz birçok kişi Salis ile ilgili herhangi bir olumsuz durumdan bahsetmedikleri gibi Buğra ve Alptekin ile de aralarında herhangi bir nahoş durumun olduklarını iletmişlerdir. Bu nedenle Salis'in Uygurlar ile neden göç etmediği ayrıca araştırılmaya değer bir konudur.

⁹⁶ Bakır, **a.g.e.**, s.89.

sonucunda toplu olarak ülkeden göç edilmesi kararına varılmıştır. Bu doğrultuda Doğu Türkistanlı ileri gelen kişiler liderliğinde Hindistan'a iltica etmek üzere kabileler hâlinde yola çıkmıştır. 1949 yılında alınan bu göç kararından sonra Osman Batur, Canımhan Hacı, Nurgocay Batur ve Delilhan Canaltay bir grup, Alibek Hâkim ise bir başka grubu oluşturarak harekete geçirmiştir. Bu grupların ilk hedefi Gasköl bölgesine ulaşarak 1937-1938 göçünde bölgeye yerleşmiş olan Hüseyin Teyci ile birleşmek olmuştur⁹⁷. Göçün bir diğer kolu ise Mehmet Emin Buğra ve İsa Yusuf Alptekin liderliğindeki göç kafilesi idi. Hazırlıklarını tamamlayan kabileler Eylül 1949'da ilk durak yeri olarak Hindistan'a ulaşmak üzere yola çıkmıştır⁹⁸.

Osman Batur ve Canımhan Hacı'nın Kumul bölgesinde olması ve elinde yeteri kadar gücü olmayan Alibek Hâkim de muhtemelen ilk zamanlarda direnişi düşünmüştür. Ancak olayların hızlı cereyan etmesi sonrası o da çıkar yolun bölgeyi terk etmek olduğunu düşmüş ve bunun için hazırlıklarına başlamıştır⁹⁹.

5. Alibek Hâkim Göçü ve Kafilenin Hüseyin Teyci İle Birleşmesi

Komünist Çin işgali sonrası planlarını bir türlü hayata geçiremeyen ve göç kararı alan Alibek Hâkim ve kafilesinin önünde uzun bir yol bulunmaktaydı. Çok tehlikeli ve bir o kadar da zahmetli olan bu yolu aşıp Gasköl'e ulaşmak için uygun zamanı beklemek

⁹⁷ Oraltay, **a.g.e.**, s.202. Goldfrey Lias, **Kazak Türklerinin Destanı**, Kuşak Ofset, İstanbul 1992, s.90. A. mlf. **Göç**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1992, s.207; Orhan Türkdoğan, "*Bir Kazak Halk Kahramanı: Ali Beg Hâkim*", **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, S.133, Ocak 1998, s.9.

⁹⁸ **Esir Doğu Türkistan İçin-1**, s.554; Buğra, **Doğu Türkistan Tarihi**, s.68; Bakır, **a.g.e.**, s.92; Lias, **Kazakh Exodus**, s.210; Anat, **a.g.e.**, s.89; Gayretullah, **Uzaklara Balam**, s.105.

⁹⁹ Çandarlıoğlu, **a.g.e.**, s.150-154'te Nurgocay Batur ve beraberindekilerin gerekli hazırlıkları yaptıktan sonra Osman Batur ile birleştiğini bu doğrultuda Canımhan Hacı ile beraber İlenbay'dan göç ettiklerinden bahseder. Nurgocay Batur, göçünü sürdürürken Osman Batur'dan Kanatbay ve Zalebay Teyci başkanlığında bir heyet gelerek yardım talebinde bulunmuştur. Heyet, Osman Batur'un göç etmek niyetinde olduğunu ancak bunun kimseyle paylaşılmaması gerektiğini, Nurgocay Batur ile birleşmenin gerçekleşmesinden sonra yola çıkma kararı almıştır. Heyet buradan ayrıldıktan sonra Köktaş'da oturan Alen Wang ve Hadıvan Hanım'ın yanına gitmiştir. Göçe devam eden Nurgocaylar, Buken'e buradan da Cemsari'ye gelmiştir. Gece-gündüz 18 gün boyunca yola devam eden halk, Çoncu'da oturan Osman Batur'a katılmıştır. Burada vakit kaybetmeden göçe devam edilme kararı alınmıştır. Çoncu'ya geldiklerinde Doğu Türkistan, Komünist Çinliler tarafından çoktan işgal edilince Amerikalı Konsolos Yardımcısı Mackiernan ve Dr. Bessac, konsolosluğu terk ederek gizli yollardan Nurgocay ve arkadaşlarına katılmıştı. Göç edenler Çoncu'nun doğu tarafındaki Erkunduz ırmağında toplanmıştır. Osman Batur da buraya gelmiştir. Yaklaşık 1.000 aile göç etmeye karar vermiştir. Çoncu'da Osman Batur ile görüşmeye gelen Çoncu kaymakamı göç etmelerini gerektiren bir durumun olmadığını, hükümetin kendilerine hiçbir şey yapılmayacağını söylemesine rağmen Osman Batur ve Canımhan Hacı, hükümete karşı olmadıklarını, yanlarında bulunan kişilerin Çonculu olmaması sebebiyle geçimlerini daha rahat sağlayacakları ve hayvanlarını otlatabilecekleri Barköl tarafına göç etmek istediklerini söylemiştir. Krş için bkz. Kul, **a.g.t.**, s.362.

gerekiyordu. Kafilenin geçmesi gereken en tehlikeli yer ise Gobi Çölü'ydü. Bu durumu hesaba katan Alibek Hâkim, yolda su sıkıntısı yaşamamak için kar yağışının beklenmesini ve bundan sonra yola çıkılmasını planlamıştır. Ancak bu bekleme süresi aynı zamanda tehlike demektir. Her an düşman saldırısına uğrama ihtimali vardı. Bu durumu hesaba katan Alibek Hâkim, zaman kazanmak için Zeynullah Reisoğlu'nu bir mektupla Urumçi'ye, Burhan Şehidî ile görüşmeye, göndermiştir¹⁰⁰. Alibek Hâkim, mektubunda dışarı gitmek gibi bir niyetinin olmadığını ve bir süre sonra Urumçi'ye gelerek kendisiyle görüşmek niyetinde olduğunu yazmıştır. Muhtemelen Burhan Şehidî, bu mektup üzerine Alibek Hâkim'e inanmış ve göç etmeyeceğini düşünmüştür. Aslında bu olay Alibek Hâkim ve arkadaşlarına zaman kazandırmak ve Çin saldırılarını önlemek içindir. Bu esnada boş durmayan Alibek Hâkim, Kasım ayının başında Salis Emreoğlu ile Bağraş Gölü bölgesine giderek tetkiklerde bulunmuş ve burada su olmadığını görerek geri dönmüştür. Bu esnada kabile su olmasa da daha emniyetli olduğuna inandığı Kökülük bölgesine hareket etmiştir¹⁰¹.

Kökülük mevkiinde bir müddet kalan kabile, Hamza Uçar, Sabadıl Doğru ve birkaç arkadaşını kafilenin geçmeyi düşündüğü Lopnor Nehri'nin bulunduğu yerleri tetkik etmek üzere göndermiştir. Giden öncüler, Könçü kazasının bulunduğu bölgede Çin askerlerinin olup olmadığını ve Lopnor Nehri'nin buz tutup-tutmadığını öğrendikten sonra geri dönmek üzere yola çıkmıştır. Bölgeye giden Hamza Uçar ve arkadaşları, Lopnor Nehri'nin buz tutmaya yeni başladığını ve etrafında düşman olmadığını öğrenerek geri dönmüştür. Ayrıca Könçü kazası kaymakamı Emin Damolla'yı da ziyaret ederek kendilerine yardım etmesini istemiştir¹⁰².

Bir taraftan bütün bu değerlendirmeler yapılırken diğer taraftan da Alibek Hâkim ve arkadaşları büyük göç için hazırlıklara başlamıştır. Bu esnada vatanından ayrılmak istemeyip kalanlar da olmuştur. Hindistan'a ulaşmak için Lopnor Nehri'nin geçilip Gobi Çölü'nün aşılması gerekiyordu. Bu nedenle hayvanların bir kısmı satılarak çölde daha dayanıklı olacağı düşüncesiyle develer satın alınmıştır. Kabile, buğday gibi temel besin maddeleri tedarik edildikten sonra 23 Aralık 1949 sabahı Kökülük'ten hareket etmiştir¹⁰³.

¹⁰⁰ Oraltay, *a.g.e.*, s.198

¹⁰¹ Lias, *Kazakh Exodus*, s.129, 151-52, 154-59, 172-74; Boorman-Howard, *a.g.e.*, C.III, s.47.

¹⁰² Oraltay, *a.g.e.*, s.200.

¹⁰³ Kul-Kırkıl, *a.g.m.*, s.113; Oraltay, *a.g.e.*, s.202. Gayretullah, *Altaylarda Kanlı Günler*, s.208'de Kökülük'ten kafilenin çıkış tarihini Kasım 1949 olarak vermektedir.

Bu suretle kafilenin önünde aylarca sürecek bir yolculuk başlamıştır. Aynı gün akşama kadar yol alan kabile akşam hem istirahat etmek hem de hayvanları besleyip dinlendirmek için konaklamıştır. Kafilenin konakladığı yer Karaşehir-Urumçi karayolu üzerinde olduğu için tehlikeliydi. Çünkü etrafta hem Çin askerleri vardı hem de karayoluyla Güney Türkistan'a kamyonlarla asker sevkiyatı yapılıyordu. Geceyi burada geçiren ve yoluna devam eden kabile üç gün sonra korkunç bir manzara ile karşılaşmıştır. Her tarafta Komünist Çin askerlerinden kaçmak zorunda kalan Milliyetçi Çin askerlerinin kaput ve cephanelikleri vardı. Askerler açlık ve susuzluk sebebiyle bir an önce bölgeyi terk etmek için malzemelerini dâhi bırakıp kaçmışlardı. Kafiledekiler karşılaştıkları manzara karşısında tedirgin olmuştur. İlerlemek mi yoksa geri dönmek mi ikilemi arasında kalan kabile, ilerlemenin daha doğru bir yol olduğuna karar vermiştir. Geri dönüp komünistlerin elinde öleceklerine yola devam edip bir ümit kurtulmayı hesap etmişlerdi. Yoluna devam eden kafilenin ulaşmak istediği yer Lopnor Nehri idi. Buraya ulaşmak için 13 gün yol alan kabile, sonunda bölgeye varmıştır¹⁰⁴.

Issız bir bölge olan Lopnor'da sıkıntılardan birisi de nehir etrafında kamışların çokluğu, otların ise olmamasıydı. Bu durum göç için hayvanların gücünü azalttığından ota ihtiyaç artmaktaydı. Burada iki gün istirahat eden kabile, dinlendikten sonra tekrar yola koyulmuştur. Uzun ve meşakkatli bir yol olan Lopnor Nehri'nin etrafından Gobi Çölü'ne doğru hareket edilmiştir. Sürekli yol almak zorunda kalan kafiledeki hayvanlar, güçsüz düşmeye başlamıştır. İlerleyiş sırasında Kөнчу kaymakamı Emin Damolla ve adamları da Alibek Hâkim kafilesine katılmıştır¹⁰⁵. Emin Damolla ile birlikte kabileye katılan diğer arkadaşlarının da göç etmesindeki temel neden Komünist Çin'in vatanlarını işgal etmiş olmasıdır. Kafilenin Gobi Çölü'ne doğru yaptığı yürüyüş 28 gün sürmüştür¹⁰⁶. Sonunda Lopnor Nehri Gölüne ulaşılmıştır. Artık kafilenin yapması gereken Lopnor Nehri'nin karşısına geçmek ve Gobi Çölü'ne doğru ilerlemektir. Nehri geçmek oldukça sıkıntılı olmuştur. Nehrin yeterince buz tutmamış olması karşıya geçilmesini zorlaştırmıştır. Takman Batur ve Sebadil Doğru'nun tetkikleri sonrası karşıya geçilecek

¹⁰⁴ Oraltay, **a.g.e.**, s.203; Gayretullah, **Altaylarda Kanlı Günler**, s.209. A. mlf. **Uzaklara Balam**, s.73-74.

¹⁰⁵ Oraltay, **a.g.e.**, s.204.

¹⁰⁶ Gayretullah, **Uzaklara Balam**, s.80-81. Oraltay, **a.g.e.**, s.204'te yürüyüşün 28 gün sürdüğünü, kardeşi Nurkema'l'in her gün geçtikleri yerlerden heybesine koyduğu taşların sayılması sonucu öğrendiklerini söylemektedir.

uygun bir yer bulunmuş ve kabile karşıya geçmeye başlamıştır¹⁰⁷. Ancak havanın ısınması sebebiyle öğlene doğru nehirde karşıya geçişler yapılamaz hale gelmiştir. Bu nedenle az sayıda karşıya geçebilenlere karşı kafilenin geri kalanı daha gerilere giderek karşıya geçecek uygun bir yer aramıştır. Karşıya geçebilenler ise bir taraftan dinlenirken diğer taraftan geçemeyenleri beklemiştir. Ancak karşıya geçenler geride kalanları iki gün bekledikleri hâlde gelmediklerini görünce, beklemekten vazgeçip Gobi Çölü'ne doğru hareket etmiştir¹⁰⁸.

Gobi Çölü'ne doğru hareket eden kabilede güzergâh hakkında bilgisi olan kimse yoktu. Sadece Alibek Hâkim'de bulunan bir harita vasıtasıyla yol tayini yapılıyordu. Bu durum karşısında nasıl bir yol izleneceğini tespit etmek üzere Alibek Hâkim, Salis, Abdülkerim İntikbayoğlu, Adil, Takman Batur ve diğerleri bir toplantı yapmıştır. İstişarede Emin Damolla ve onunla beraber gelen Ayseri, Adambay Savaş ve Madalım Çalışkan'dan oluşmuş bir grubun kabilede iki gün önce hareket etmesine ve su bulmalarına karar verilmiştir. Grup geçtikleri yerlere işaretler bırakarak arkadaki kafilenin onları takip etmesini sağlayacaktı. Grup ile kabile arasındaki bağlantıyı ise öncülerden birisinin yapması kararlaştırılmıştır¹⁰⁹.

Öncü kafilenin yola çıkmasından iki gün sonra, kafilenin geride kalan kısmı da hareket etmiştir. Kafilenin su ihtiyacını karşılamak gayesiyle hayvanların bazılarını buz dâhi yüklenmiştir. Kabile yola çıktıktan kısa bir müddet sonra, öncü ekipten Madalım Çalışkan geri dönmüş ve ileride hiçbir şekilde su bulunmadığını, dahası toprağın kalın tabakalar hâlinde simsiyah bir hal aldığını, bu tabakalar üzerinde hayvanların ilerlemekte güçlük çektiğini, hatta ayaklarının kan içinde kaldığını haber vermiştir. Bu olumsuzluklara rağmen yola devam eden kabileye, öncülerden su bulduklarına dair hiçbir

¹⁰⁷ Gayretullah, **Altaylarda Kanlı Günler**, s.209'da kafilenin Lopnor Gölünü geçişini ve gölün kabileye verdiği korkuyu şu şekilde nakletmektedir: "*Lopnor adı ile bilinen bu gölden geçit bulmamız bir hafta sürmüştü. Mavi gök, beyaz kum yığınları, sararmış kamışlar ara sıra çat diye patlayan buz sesleri âdeta insana ürperti veriyordu. Su içmek için birçok hayvanlarımız göle gitmiş, fakat buzun çatlaması sonucunda boğulup gitmişlerdi*".

¹⁰⁸ Oraltay, **a.g.e.**, s.205.

¹⁰⁹ Madalım Çalışkan ile yaptığımız mülakatta su bulunması konusunda arkadaşlarıyla beraber öncülük ederek gittiklerini ancak buraların kupkuru olması sebebiyle su bulamadıklarını, çok susuzluk yaşadıklarını ve kabiledeki herkesin susuzluk yüzünden perişan olduğunu belirtmiştir. Krş için bkz. Oraltay, **a.g.e.**, s.206.

haber gelmemiştir. Bunun üzerine Alibek Hâkim, kafilenin yanlış bir yola girdiğini düşünerek istikametini değiştirmiştir¹¹⁰.

Gobi çöllerinde yol almaya devam eden kabile, susuzluktan kırılmak noktasına gelmiştir. Takman Batur ve bazı kişiler geriye giderek kafilenin su ihtiyacını karşılamaya çalışmışlarsa da bu çözüm olmamıştır. Kabile ilerledikçe geriden su getirmek fikri akıllıca bir çözüm olmaktan çıkmıştır. Kafilenin geçici bir çözüme değil, istikametini doğru tespit edip, bir su kaynağına ulaşması gerekiyordu. Su bulmak için zaman zaman toprak kazılmışsa da çoğu zaman su çıkmamıştır. Bazen kazılarda su çıkmışsa da bu defa da çıkan su ya acı ya da tuzlu olduğundan içilememiştir. Susuzluk içinde üç gün boyunca yol alan kabilede hayvanlar dâhi susuzluktan birbirlerini ısırmağa başlamıştır. Kabile âdeta bir ölüm sessizliğinde ağır ağır ilerlemeye devam etmiştir¹¹¹.

Uçsuz bucaksız çölde susuz bir hâlde ilerleyen kafilenin nereye gittiğini bilen bir tek Alibek Hâkim'di. Bu durum onu daha büyük bir sorumluluğun altına sokmuştur. Kafiledeki her şey onun omuzlarına binmiş ve mesuliyetini arttırmıştır. Perişan bir şekilde yoluna devam eden kabile bir taraftan da su aramaya devam etmiştir. Çünkü ne geriye gidip su getirmeye çalışan Takman Batur'dan ne de öncü olarak gönderilen Emin Damolla'dan herhangi bir haber alınmıştır. Kafileyi umutlandıran tek gelişme ancak Gobi Çölü'ne çıktıklarının beşinci günü gerçekleşmiştir. Dürbünü ile sürekli etrafı gözetleyen Alibek Hâkim, ileride bir bayır olduğunu söyleyince bu olay kafiledekiler için bir umut ışığı olmuştur. Alibek Hâkim'in elindeki haritada da bu civarda bir su kuyusu olduğuna dair işaret vardı. Bayırın görünmesi ile umutları artan kabile, buraya varduktan sonra etrafta kamışların da olduğunu görünce su aramaya başlamıştır. Sonunda bir ağaç ve etrafında bulunan su birikintisi bütün kafileyi heyecanlandırmıştır. Günlerdir susuz bir şekilde perişan hâlde yollarına devam eden kabile, suyun tuzlu çıkması ile hayal kırıklığına uğramıştır. Ancak kabilede bulunan Sebadil Doğru, tuzlu suyun buzunun tatlı olacağını söylemiş, buzları emmeye başlayan kafiledekiler bunun gerçek olduğunun farkına varmıştır. Kafiledekiler o kadar susamışlardır ki buzları emmeden dişleriyle kırarak yiyenler bile olmuştur. Böylece günlerdir susuz bir şekilde güçten düşen kafilenin

¹¹⁰ Gayretullah, **Altaylarda Kanlı Günler**, s.210'da çöldeki susuzluk sırasında bitkin düşen insanların varlığından bahsederken, susuzluk sebebiyle insanların hayvanların kanlarını içtiğinden ve at kollarını çiğneyerek susuzluklarına çareler aldığından bahsetmektedir. Krş için bkz. Oraltay, **a.g.e.**, s.207.

¹¹¹ Oraltay, **a.g.e.**, s.207.

gözlerine yeniden ışık gelmiştir. Alibek Hâkim, buzların geride kalan ve yürüyerek gelenlere de götürülmesini istemiş ve geride kalanların da su ihtiyaçları bu şekilde giderilmiştir¹¹².

Alibek Hâkim liderliğinde ilerleyen kabile o kadar zor şartlarla meşguldü ki Alibek'in kardeşi Adil Bey'in kaybolduğu ancak suyun başına gelindikten sonra fark edilmiştir. Adil Bey, susuz bir şekilde çölde yol alındığı sırada yolunu şaşırıp kabileyi kaybetmiştir. Adil Bey, etrafa adamlar gönderilmesine ve aramalar yapılmasına rağmen bulunamamıştır. Aramaların yapıldığı esnada çölde yaşanan fırtına sebebiyle insanların gözlerine kum dolmuş, hayvanların da otlak bulmak için etrafa yayılması kafilenin dağılmasına sebep olmuştur. Burada kalmanın daha kötü sonuçlar doğuracağına kanaat getiren Alibek Hâkim, içine kardeş acısını gömerek yola devam etmeye karar vermiştir. Bunun için Sebadil Doğru, Mördühan ve Zeynullah Reisoğlu'na deve ve üç at verilerek geri gönderilmiş ve Adil Bey'i aramaları söylenmiştir¹¹³.

Yola çıkan kafilenin önüne bir kaç kilometre sonra kurumuş bir nehir çıkmıştır. Aslında bu nehir, kabileyi hayata bağlayan bir yolun işaretiydi. Kum yığınları arasında bu yolu takip eden kabile, nehrin aktığı bölgeye “*Uzun Vadi*” ismini vermiştir. Vadide ilerleyen kabile, kuru bir şekilde değil karla karışık kum hâlinde esen rüzgârla karşılaşmıştır. Yağan karları, hayvanlar su ihtiyacını gidermek üzere kumla beraber yemiştir. Bunun sonucunda da bir kısım hayvan telef olmuştur. Kum ve kar yığınları arasında gece yarısına kadar ilerleyen kabile, büyük bir vadiye ulaşmıştır. Böylece günlerdir kum yığınları arasında yürümek zorunda kalan insanlar bu olumsuzluktan kurtulmuştur. Vadiye ulaşıldıktan sonra bu defa da vadiden nereye doğru hareket edileceği sorusu ortaya çıkmıştır¹¹⁴.

Kabile her tarafı karlarla kaplı vadiye ulaştıktan sonra önlerinde bu kez de sürekli yükselen dağlar bulmuştur. Kafilenin yapabileceği tek şey, suyun akış yönünü takip etmektir. Tabii bu yol alışta insanların çektiği sıkıntı kadar hayvanların çektiği eziyetler de fazlaydı. Yaklaşık bir haftadır çölde ilerledikleri için, aç ve susuz kalmışlardı. Hayvanlar

¹¹² Gayretullah, **Uzaklara Balam**, s.88; Oraltay, **a.g.e.**, s.211.

¹¹³ Oraltay, **a.g.e.**, s.212.

¹¹⁴ Madalım Çalışkan, çölde yol aldıkları sırada nereye doğru gittikleri bilmediklerini, çıkan kum fırtınaları sırasında gözlerinin karşıyı göremez hale geldiğini, kabiledekiler arasında zaman zaman bağlantının kesildiğini, yürüyüşleri sırasında insanların da hayvanların da bitkin bir hale geldiğini belirtmiştir.

için bir umut ışığı öncülerden gelen, ileride kısa boylu ağaçların olduğu haberi idi. Ancak ağaçların bulunduğu yerde otlak olmasa da hayvanlar ağaçları kemirerek açlıklarını giderebilmiştir. Bu esnada kabile de ağaçlık alanda mola vermiş ve kazanlar kurularak yemek ihtiyacı giderilmiştir. Harekete geçen kabile henüz Gobi Çölü'nden kurtulamamıştır. Alibek Hâkim birkaç gözcüyü ileri göndererek kendisine bilgi vermelerini istemiş, gözcüler geri döndüklerinde ileride tatlı bir suyun olduğu müjdesini vermişlerdir¹¹⁵. Gerçi kabilenin Gobi Çölü macerasındaki ilk bir haftalık su ihtiyacı karlar eritmek suretiyle giderilmiştir. Kabile, tatlı suyun bulunduğu bölgeye yorgun ve bitkin bir şekilde ulaşabilmiş, dinlenip ve toparlanabilmesi için 3-4 gün burada kalınmasına karar verilmiştir. Kabilenin dinlendiği dönemde de Adil Bey'i aramaya gidenlerden ve daha önce Lopnor Nehri'nin karşısına geçmeye çalışanlardan hiçbir haber alınmamıştır¹¹⁶.

Ağaçlık ve tatlı suyun etrafında birkaç gün dinlenen kabile yeniden yola çıkmıştır. Kabile yola çıkarken hayati öneme sahip hayvanlarının oldukça azaldığını fark etmiştir. Birkaç gün yola devam eden kabile, otların bulunduğu, yabani atlar denilen kulanların yaşadığı, karlı ve soğuk bir bölgeye ulaşmıştır. Bu durum kabiledekilere umut ışığı olmuştur. Artık çölden kurtulunmuş ve insan yaşamına uygun bir yere ulaşılmıştır. Bu yer muhtemelen Doğu Türkistan'dan Qinghai'ye giden güzergâhtaki bir bölge idi. Haritasına bakan Alibek Hâkim, bölgede bir yolun olması gerektiğini söylemiştir. Bunun üzerine, yol aranıp bulunmuştur. Bu durum yeni bir tehlikenin işareti anlamına gelmekteydi. Çünkü bölgede düşman askerlerinin olma ihtimali vardı ve bunun için de tedbir alınması gerekmekteydi¹¹⁷.

Yol kenarına gelen kabile, buradan geçen kamyonların bıraktıkları izleri görmüştür. Etrafa gözcüler gönderilmiş ve ileride bir kaç tane bağ evinin olduğu haberi alınmıştır. Kabile evlere yaklaştığında, bu evlerin duvarlarında Çince yazıların olduğunu görmüş, Çince bilen Salis Emreoğlu, yazıların komünist ve milliyetçi Çin askerlerinin yazdığı yazılar olduğunu söylemiştir. Kabile hem hayvanlarını dinlendirmek hem de geride kalanların yetişmesi için burada birkaç gün kalmaya karar vermiştir. Bu esnada

¹¹⁵ Gayretullah, **Altaylarda Kanlı Günler**, s.210.

¹¹⁶ Madalım Çalışkan'a Adil Bey'in kayboluşu ile ilgili soru sorduğumuzda çöldeki kar fırtınası sırasında yolunu şaşırıp kaybolduğunu, daha sonra arandığını fakat ölü veya diri hiçbir şekilde kendisine ulaşamadığını belirtmiştir.

¹¹⁷ Oraltay, **a.g.e.**, s.214-215.

etrafı inceleyenler buralarda deve izlerine rastlamıştır. İlk önce bunların Çin askerlerine ait olduğu düşünülmüşse de Çin askerlerinin deve kullanmadıkları, bu nedenle izlerin daha önce bölgeden geçen Hüseyin Teyci ve kafilesine ait olabileceği düşünülmüştür. Ancak düşmanın çok yakın olması izlerin Hüseyin Teyci kafilesine ait olmadığını da düşündürmüştür. Kafile bir taraftan dinlenirken diğer taraftan dağ yolu için izlenecek güzergâhın tespitini yapmıştır. Bu esnada ilginç bir gelişme yaşanmış ve öncüler iki yabancı yakalamıştır. Yakalanan kişiler Hüseyin Teyci kabilesinden olan ve Çarşen Sağlık kazasına alışveriş için giden kişilerdi. Bu kişilerden alınan bilgiye göre Hüseyin Teyci ve kafilesine birkaç günlük mesafede bulunduğu öğrenilmiştir. Bu kişiler serbest bırakılmış ve kafilenin gelmekte olduğu haberini vermeleri istenmiştir¹¹⁸. Burada birkaç gün bekleyen kafileye geride kalıp Adil Bey'i aramak için gidenler de katılmıştır. Adil Bey'in bulunamadığı gelenler tarafından kafiledekilere iletilmiştir. Daha sonra kafile Gasköl'de Hüseyin Teyci'nin bulunduğu bölgeye doğru hareket edilmiştir. İki günlük yolculuktan sonra Şubat 1950'de Gasköl'e ulaşan Alibek Hâkim ve kafilesini çok kalabalık bir şekilde Hüseyin Teyci ve arkadaşları karşılamıştır. Bu buluşma büyük bir sevinç gösterisine sahne olmuş ve kafiledekiler birbirine ulaşmanın sevinci ile kucaklaşmıştır¹¹⁹.

Gasköl bölgesine zor bir yolculuk sonrası Şubat 1950'de ulaşan kafile, perişan bir hâldeydi. Yola çıkarken yanlarında getirdikleri hayvanlarının büyük bir kısmını ihtiyaçları için kullandıkları, bir kısmını ise zorlu yolculukta kaybettikleri için oldukça fakir duruma düşmüşlerdi. Bu nedenle Hüseyin Teyci'nin kendilerine yapabileceği yardıma ihtiyaçları vardı. Hüseyin Teyci, 1938 yılında Doğu Türkistan'ı terk ederek Gasköl bölgesine yerleştiği için durumları daha iyiydi¹²⁰. Kafileye yapılan yardımlar konusunda farklı rivayetler söz konusudur.¹²¹ Tüm bu olumsuzluklara rağmen Alibek

¹¹⁸ Oraltay, **a.g.e.**, s.215.

¹¹⁹ Lias, **Kazakh Exodus**, s.160-67; Clark, *a.g.m.*, s.625-626; Delilhan Canaltay, **Kayıp Zaman Kıyın Kündür**, Almatı 2000, (y.y.), s.88; Çandarlıoğlu, **a.g.e.**, s.184; Kul-Kırkıl, *a.g.m.*, s.114; Gayretullah, **Altaylarda Kanlı Günler**, s.211; Oraltay, **a.g.e.**, s.216. Lias, **Kazakh Exodus**, s.165'te Osman Batur'un Alibek Hâkim gibi, Gasköl'e hareket ettiğini yazmıştır. Fakat Osman Batur, Gasköl'e gitmeye niyeti olmasına rağmen bu niyetini gerçekleştirilmeden Komünist birlikler tarafından Kanambal-Kayız'da yakalandığı için Gasköl'e gidememiştir.

¹¹⁹ Lias, **Kazakh Exodus**, s.174 ve Boorman-Howard, **a.g.e.**, C.III, s.47; C.IV, s.60'da Osman Batur'un Gasköl'e geldiğini ifade etmişlerse de bu bilgi yanlıştır.

¹²⁰ Kul-Kırkıl, *a.g.m.*, s.110-111.

¹²¹ Kul, **a.g.t.**, s.160 not 130'da Hızırбек Gayretullah, Hüseyin Teyci ve adamlarının kendilerine yardım edemediğini söylerken, bu durumun Nayman-Kerey çekişmesinden kaynaklandığını ve Hüseyin Teyci'nin,

Hâkim ve kafilesi Gasköl'de Hüseyin Teycilerle beraber yaşamıştır. Ancak burada Doğu Türkistan'daki gelişmeler hakkında çok fazla bilgi alamamıştır. Bu sebep yüzünden Alibek Hâkim; Hamza ve Takman Batur öncülüğünde bir grubu Qinghai tarafına; Kaynaş ve Zeynullah önderliğinde diğer bir grubu Dunkuang'a; Nur Muhammed önderliğinde bir grubu da Güney Türkistan tarafına göndermiştir¹²².

Hamza ve Takman Batur liderliğindeki grup Qinghai içlerine kadar ilerlemiş ve burada Çinlilerle çatışmak zorunda kalmıştır. Bu mücadelede 14 tüfek ele geçirmişse de Takman Batur, çatışmada yaralanmıştır. Kaynaş ve Zeynullah öncülüğündeki grup Dunkuang'ın Kanambal Dağı'na kadar ilerlemiş ve burada 1936 yılında vatanlarını terk eden Kaben Öztürk ile karşılaşmıştır. Daha sonra bu grup, Kaben Öztürk'ü de alarak Gasköl'e dönmüştür. Nur Muhammed önderliğinde Güney Türkistan'a gönderilenler ise 1946 yılında Alihan Töre'nin destekçilerinden Muhammed Turdi Karî ile karşılaşmıştır. 1949 yılında Komünist Çinlilerin Urumçi'yi ele geçirmesi sonrası Mehmet Emin Buğra ve İsa Yusuf Alptekin ile göç etmeye karar veren Muhammed Turdi Karî ve arkadaşları, Çinliler tarafından sınırda yakalanıp silahları alınınca 400 arkadaşı ile birlikte geri dönmek zorunda kalmıştır. Kıyafet değiştiren Muhammed Turdi Karî, Kurban Kuday'ı da yanına alıp Başkurgan'a kadar gitmiştir. Kurban Kuday daha sonra geri dönmek istemişse de Muhammed Turdi Karî, bunu kabul etmemiştir. Muhammed Turdi Karî, Başkurgan'a gelen Nur Muhammed liderliğindeki grup ile geri dönmüştür¹²³.

Kerey olmaları dolayısıyla kendi ailesine yardım etmediğini, ancak yine Kerey olan Alibek Hâkim ve ailesine yardım ettiğinden bahseder.

¹²² Oraltay, **a.g.e.**, s.218.

¹²³ Gayretullah, **Uzaklara Balam**, s.76; Oraltay, **a.g.e.**, s.220. Hasan Oraltay'ın bu iddiasına karşılık İsa Yusuf Alptekin hatıratında **Esir Doğu Türkistan İçin-1**, s.588-589'da konu ile ilgili şunları aktarmaktadır: *"Beylik avlusundan ayrılıp ailemizin bulunduğu hana geldik. Sancu'ya gelen bütün arkadaşlarımızı topladık. Onlara: 'Allah bizlere kurtulmak imkânı bahsetti. Şu anda serbestiz. Sizler, tekrar Şehidullah'a gidip hudut karakolundan geçmek suretiyle yolculuğa devam edebileceksiniz. Hazırlığınızı yapıp yola koyulun. Biz ikimiz, sizlerden ayrı yoldan hareket etmek suretiyle ve hudut karakoluna girmeden yolculuğumuza devam edebileceğiz. Bize böyle tebligat yapıldı' dedik. Fikir ve mücadele arkadaşlarımız hep bir ağızdan: 'Bu yolculuğa tekrar devam etmeye tahammül ve takatimiz kalmadı, albaşımıza geleni görmek istiyoruz dediler. Ben de onlara: 'İntibalarım göre, bizleri serbest bırakmada samimi görünmüyorlar. Sizler için gerekli olan at, alet ve edevati, erzakları ben satın alıp hazırlayacağım. Gittiğimiz yerlerdeki bütün ihtiyaçlarımızı, inşallah, gene ben temin edeceğim. Aç da tok da olsun beraber olacağız. Beni düşünmeyin. Allah yarattığı kulunu, hiç bir zaman aç bırakmayacak' dedim. Burada şunu hatırlatayım, sonradan duyduğuma göre arkadaşlardan bazıları: 'İsa, bizi bu yolculuğa zorlayacak' diye bu toplantıya katılmaktan kaçınmış ve gizlenmişler. Kökart'tan; 4 erkek, 3 kadın ve 4 çocuk olmak üzere 11 kişi geri dönmüş. Sancu'da; 16 erkek, 4 kadın ve 1 çocuk olmak üzere 21 kişi bizden ayrılıp kaldı. Sancu'da bizden ayrılanların içinde: Büyük din âlimimiz, El-Ezher'den mezun Abdülaziz Cengizhan ve Türkiye'de tahsil gören, milliyetçi ve vatanperver kardeşimiz Kurban Koday; Nanking'de Çin Halk okulunu bitiren Abdurrahim Kılıç da vardı Bunları vahşi kızıl Çinliler, çeşitli işkencelerle şehit ettiler. Diğerleri 15-*

Alibek Hâkim'in Doğu Türkistan'daki gelişmelerle ilgili bilgi almaya çalıştığı bu dönemde Osman Batur'un Hüseyin Teyci'nin yanına gönderdiği Amerika Konsolos yardımcısı Mr. Douglas Mackiernan, kâtabi Mr. Frank Baseis ve iki Beyaz Rus askeri ile görüşmüştür. Bunlar Komünist Çin liderinin kendilerini yakalayıp öldüreceklerini hissedince, Kumul bölgesinde bulunan Osman Batur ve Canımhan Hacı'nın yanına giderek yardım istemişlerdi. Osman Batur da bu kişilere Hüseyin Teyci'nin yardım edeceğini düşünerek, bir mektup yazarak yanlarına Kariygabey, İsa Batur ve Zelabayları vererek Hüseyin Teyci'nin yanına göndermiştir¹²⁴. Heyet Gasköl'e ulaştıktan sonra, Salis Emreoğlu'nun da bulunduğu bir ortamda, Alibek Hâkim'le görüşmüştür. Bu heyet daha sonra Hüseyin Teyci'nin temin ettiği sekiz at ile Hindistan'a hareket etmiştir. Alibek Hâkim, görüşmede Mackiernan'e Hindistan'a gitmeye karar veren Mehmet Emin Buğra ve İsa Yusuf Alptekin ile Chang Kai-shek'e verilmek üzere birer mektup vermiştir. Mackiernan yolda öldürülmüş olmasına rağmen kâtabi Baseis, bu mektupları Buğra ve Alptekin'e ulaştırmıştır. Ancak Chang Kai-shek'e verilecek mektubun ulaştırılıp ulaştırılmadığı ile ilgili bir kayda rastlamadık¹²⁵.

25 yıl arasında hapis yattılar. M. Emin Buğra ve benim maiyetimde Kökart'a gelenler, 36 erkek. 12 kadın ve 12 çocuk olmak üzere toplam 60 kişiydik. Bunlardan 11 kişisi, Kökart'tan; 21 kişisi Sancu'dan geri dönünce, geriye 28 kişi kalmış oldu. Bir Kazak kardeşimiz aleyhime yazdığı bir risalede: 'Kökart'taki olay sırasında, 400 silahlı millî mücahidi 11 kişilik Çin kuvvetine teslim ettiğimi' iddia etmiş. Hâlbuki kafile 60 kişiydi ve olayların da nasıl cereyan ettiğini yukarıda anlattım." Mansur Teyci ile yaptığımız görüşmede Muhammed Turdi Karî'nin yanlarına geldikten sonra İsa Yusuf Alptekin'in 400 kişiyi yarı yolda bırakıp bırakmadığı ile ilgili kendilerine herhangi bir şey söyleyip söylemediği sorumuza böyle bir şey olmadığını ve bunun gerçek dışı bir iddia olduğunu dile getirmiştir. Şayet böyle bir olay olsaydı kendilerinin mutlaka haberlerinin olacağını söyleyerek bunun İsa Bey'i yıpratma amaçlı bir düşünce olduğunu dile getirmiştir. Kanaatimize göre Oraltay ve Gayretullah'ın dile getirdiği bu konu gerçeği yansıtmamaktadır. Bu iddia ile ilgili yaptığımız araştırmamızda da 400 kişinin yarı yolda bırakıldığı ile ilgili başka hiçbir bilgi kaynaklarda yer almamaktadır.

¹²⁴ Gayretullah, "Osman Batur ve Millî Mücadelesi", s.14-15, 27-28; Kul, a.g.t., s.365; **Esir Doğu Türkistan İçin-2, İsa Yusuf Alptekin'in Mücadele Hatıraları, 1949-1980**, Haz. Ömer Kul, Berikan Yayınevi, Ankara 2007, s.21.

¹²⁵ Mehmet Emin Buğra ve İsa Yusuf Alptekin'e gönderilen mektubun içeriği şöyledir: "Xinjiang'daki Türk Milletinin âli rehberi Muhammet Emin ve İsa Bey başta olmak üzere bütün yurttaşlara selam. Cenaplarınız ve diğer yurttaşlarımızla, parlak Müslüman milletinin dostu Pakistan ülkesine sağ salim varmışsınızdır. Biz sizler hareket ettikten sonra onuncu ayda göç ederek üç ay sonra 300 aile ile birlikte Çemen dağında Hüseyin Teyci ile birleştik, Osman Batur ve Canım Hanlar da gelmek üzere. Onlar geldikten sonra, bir teşkilât kuruyoruz. Sizlerden haber almak için Damollam'ı gönderdik. Diğer hususları hâlden haberdar olmanızı ve harici devletlerle anlaşarak bizim için olacak yardımlarınızı esirgemeyiniz. Hepimiz Türk evladınız. Bizleri kendinizden saymanızı, ülkenin komünist zulmünden kurtulması için bir çare bulmanızı, bize gerekli haberlerin yetiştirilmesini rica ederiz. Bizi bu hususta habersiz bırakmayın. Akıl ve yol göstermenizi bekliyoruz. Hürmetler. Yoldaşlarınız: Alibek, Hüseyin Teyci, Salis, Hamza, Takman, Mart 1950." bkz. **EK.1**. Hüseyin Teyci'nin yanına sığınmış olan Amerikan heyetinden Mackiernan'ın 23 Ocak 1950'de Tibet sınırında öldürüldüğü ve Hüseyin Teyci'nin kendilerine yardımlarından dolayı Hall Paxton 11 Şubat 1952 tarihinde bir mektup göndererek teşekkürlerini

Kafilenin sıkıntıları, Gasköl'e geldikten sonra da bitmemiştir. Burada yiyeceklerinin azlığının yanında hayvanların zayıf düşmesi de ayrı bir problem olarak karşılarında duruyordu Bu sebeple et ihtiyaçlarını karşılamak için yapmaları gereken tek şey avcılık olmuştur. Zaten avlayabilecekleri tek hayvan da kulanlardı. Bu nedenle toplu hâlde ava çıkılarak bu ihtiyaçlarını gidermeye çalışmışlardır.

bildirmiştir. Bu mektubun ilginç yanlarından biri Gasköl'de Amerikan heyeti ile sürekli görüştüğü ve yardım ettiği iddia edilen Alibek Hâkim'den hiç bahsedilmemiş olmasıdır. Bu belgenin bir diğer önemli tarafı da yıllardan beri devam eden Amerikan heyetine Hüseyin Teyci'nin yardım etme konusunda gayret sarf etmediği tartışmalarını sonlandırmasının yanında, Alibek Hâkim'in değil Hüseyin Teyci'nin yardım ettiği tartışmalarına son vermesidir. Çünkü bu mektup doğrudan Hüseyin Teyci'nin şahsına yazılmış ve yardım etmesinden dolayı kendisine teşekkür edilmiştir. Bkz. **EK.2**. Bu mektubun aslı İngilizcedir. Bu mektubun tercümesi şu şekildedir: “ *Sayın Hüseyin Efendim, Srinagar'daki arkadaşlarımıza ettiğiniz yardım için teşekkürlerinizi sunan 23 Ocak tarihli mektubunuzdan derin memnuniyet duymaktayız. Bay Mackiernan ile ilgili haberler üzüntü verici. İki yıl önce baharda Kızıldardan kaçarken Tibet Sınır Muhafız birliklerince kim olduğunuzu bilmediğimiz birliklerce öldürülmüştür. Bu olay sizin misafirperverliğinizden ayrıldıktan sonra oldu. Bu talihsiz olayla ilgili olarak bir gün yetkili kişileri görevlendirmeyi ummaktayız. Her şeyden önce ümidinizi kaybetmemenizi temenni etmekteyiz. Unutmayınız ki sizin için çalışan ve asla cesaretinizi kaybetmeyecek arkadaşlarınızı var. Bu nedenle Türkistan'da en son beraber olduğumuzdaki gibi moralinizi yüksek tutunuz. Gelecek düşündüğünüzden parlak olacaktır. Saygılarımızla. J. Hall Paxton.*”

B. DOĞU TÜRKİSTAN'DA KALANLARIN MÜCADELELERİ VE GASKÖL'DEN HİNDİSTAN'A GÖÇ EDEN KAFİLELER

1. Osman Batur ve Canımhan Hacı'nın Göçü

Canımhan Hacı, Ekim 1949'da Urumçi Dağlarından Kumul bölgesine hareket etmesinden sonra, Şoncu'da bulunan Osman Batur kuvvetlerine katılmıştır¹²⁶. Kumul bölgesine geldikten sonra halk tarafından iyi bir şekilde karşılanmışlar ve bölge halkı kendilerine her zaman yardımcı olabileceklerini söylemiştir. Kış mevsimini Kumul'da çıkartmaya niyetli olan Osman Batur ve silah arkadaşları burada takriben beş ay kadar kalmıştır. Bu müddet zarfında Komünist Çin Hükûmeti, Osman Batur ve arkadaşları ile görüşmek için üç defa heyet göndermiştir. Gelen heyetler, Osman Batur ile Canımhan Hacı'dan Komünist Çin Hükûmetini tanımalarını istemiştir. Ancak Osman Batur ve arkadaşları Çinlilerin bu teklifini reddetmiştir. Komünistler, Osman Batur'un, tekliflerini reddetmesine rağmen ona karşı hemen harekete geçmekten çekinmiştir. Yukarıda da ifade edildiği üzere Kasım 1949'da Urumçi'deki Amerikan Konsolosu yardımcısı Douglas Mackiernan ve yanındakiler Osman Batur ve Canımhan Hacı'ya sığınmıştır¹²⁷.

Ocak 1950'de Kumul'da bulunan bütün milliyetçiler bir araya gelerek büyük bir toplantı yapmışlardı. Toplantıya Uygur Türklerinin liderleri, Guo-Min-Dang yönetiminin komutanları ve Beyaz Ruslar katılmıştır. Toplantının Osman Batur'un evinde yapılması ile bir savaş durumunda nelerin yapılması gerektiği konusunda görüşler alınmıştır. Yaklaşık bir hafta süren toplantı sonunda Kazak ve Uygur Türklerinden oluşturulacak takriben 8.000 kişilik askeri birliğin kurulmasına ve bu birliğin komutanlığına Osman Batur'un, yardımcılığına ise Yolbars Han'ın getirilmesine karar verilmiştir¹²⁸. Ayrıca Milliyetçi Çin ve Tungan askerinin de Osman Batur'un komutası altında olması kararlaştırılmıştır. Altay'da yaşayan ve komünizm karşıtı olan takriben 200 civarındaki Beyaz Rus'un da Osman Batur'a katılması kararlaştırılmıştır¹²⁹.

Gelişmeden endişelenen Komünist Çinliler, diğer Kazak Türklerinin de Osman Batur'a destek vermesini engelleyebilmek için her türlü tedbiri almaya çalışmıştır. Bu

¹²⁶ Kul, a.g.t., s.234.

¹²⁷ Çandarlıoğlu, a.g.e., s.153-154; Kul, a.g.t., s.362.

¹²⁸ Oraltay, a.g.e., s.221.

¹²⁹ Çandarlıoğlu, a.g.e., s.167 vd.

doğrultuda ilk olarak, Kumul ile irtibat kesilmiştir. Amaçları Osman Batur ve Canımhan Hacı'ya engel olup, komünist yönetimi Doğu Türkistan'ın tamamına yaymaktı. Hatta bu doğrultuda Sultan Şerif Teyci'nin bulunduğu yere gelen komünistler, halka hitaben: “*Ey zavallılar, deveye binerek Amerika'ya gitmek sevdasındasınız. Deve okyanustan geçmez*” şeklindeki sözlerine halk: “*Biz ne Amerika'ya ne de başka bir tarafa gitmek istiyoruz. Sadece Komünistlerin memleketimizden gitmesini istiyoruz. Bizi, memleketi terk etmeğe sizler mecbur bırakıyorsunuz*” demiştir¹³⁰.

Hayatı savaş meydanlarında geçen Osman Batur için 10 Şubat 1950'de başlayan savaş, yaptığı son mücadele olacaktır. Yaklaşık 18.000 kişiden oluşan Komünist kuvvetler, Kuvarşa denilen yerden hücumla geçmiştir. Komünistlerle çok şiddetli çarpışmaların yaşandığı ilk mücadele, üç gün üç gece sürmüş ve Osman Batur'a bağlı kuvvetler galip gelmiştir. Bu şekilde takriben bir buçuk ay devam eden savaşta Çinliler her zamanki gibi sıkıştıklarında Ruslardan yardım istemiştir¹³¹. Büyük fedakârlıklarla çarpışan milliyetçilerin bundan sonra işleri oldukça zorlaşmıştır¹³². Bu gelişme sonrası Osman Batur ve kuvvetleri yavaş yavaş düşman tarafından sıkıştırılmaya başlanmıştır. Müttefiklerin güçlü kuvvetleri yanında Osman Batur ve beraberlerindeki kuvvetlerin güçsüzlüğüne bir de kış mevsimi ve hayvanların zayıflığı eklenmiştir. Bu olumsuzluklar karşısında yeni plan hazırlığı içine giren Canımhan Hacı ve Osman Batur, 1.000 kişilik bir kuvvetle Altay'ın Bâytik Dağı bölgesine çekilmek üzere harekete geçmiştir. Bunun üzerine Komünistler, Osman Batur ve Canımhan Hacı'yı takibe başlamıştır. Bu olay Osman Batur ve Canımhan Hacı'nın planına uygun hale gelmiştir. Komünistlerin Kumul üzerindeki baskısı azalınca bölgeden asker toplamak kolaylaşmıştır¹³³.

Osman Batur ve Canımhan Hacı'nın, 1.000 kişilik kuvvetleri ile Bâytik Dağı'na çekilmeleri sürecinde kendilerini Komünist Çin, Rus ve Dış Moğolistan askerleri takip etmiştir. Bâytik Dağı bölgesinde, Osman Batur ve Canımhan Hacı kuvvetlerini ele geçirmek isteyen Komünistler, bölgedeki bütün su kaynaklarını kontrol altına almıştır. Bu nedenle Osman Batur ve Canımhan Hacı kuvvetleri bir müddet susuz kalmıştır. Fakat susuzluğa çare bulmak için çarpışma yolu seçilerek birkaç su kaynağı ele geçirilmiştir¹³⁴.

¹³⁰ Oraltay, **a.g.e.**, s.222.

¹³¹ Gayretullah, “*Osman Batur ve Milli Mücadelesi*”, s.31.

¹³² Çandarlıoğlu, **a.g.e.**, s.163-164; Kul, **a.g.t.**, s.370.

¹³³ Çandarlıoğlu, **a.g.e.**, s.167 vd.

¹³⁴ Oraltay, **a.g.e.**, s.224.

Osman Batur ve Canımhan Hacı'nın hayatta kalabilmek için yeni askerlere ihtiyacı vardı. Bu nedenle Moğolları oyalamak gayesiyle bir kısım kuvvetlerini Bâytik Dağı'nda bırakan mücahitler, yeniden Kumul bölgesine dönerek asker toplama işine koyulmuştur. Komünistler, Osman Batur'un Bâytik Dağı'ndan Kumul'a döneceğini hesaplayarak Kumul'un etrafını kuşatmıştır. Buna rağmen Osman Batur ve Canımhan Hacı, yollarda alınan tüm tedbirleri aşarak Kumul'un Biysan Dağı'na çıkmayı başarmıştır. Lakin çok çetin geçen savaşlar sonucunda Komünistler, Osman Batur'un Kumul'daki milliyetçilerle irtibatını kesmeyi başarmıştır. Bu durum karşısında artık daha fazla dayanacak gücü kalmadığını hisseden Osman Batur ve Canımhan Hacı her şeyden üstün gördükleri memleketlerini terk etmek için yola çıkmaya hazırlanmıştır. Haziran 1950'de Barköl'den Tibet sınırındaki Gasköl'de bulunan Hüseyin Teyci ile onun yanına sığınan Alibek Hâkimlerin bulunduğu yere gitmeye niyetlenmişlerdir¹³⁵.

Osman Batur ve Canımhan Hacı, silâh ve asker bakımından oldukça güçsüz olmalarına rağmen karşısındaki tam teçhizatlı komünist kuvvetlerine karşı büyük bir mücadele örneği vermişlerdir. Bir taraftan da göç için gerekli hazırlıklarını tamamlamaya çalışan kabile, diğer taraftan her geçen gün vatanlarından bir adım daha uzaklaşmanın hüznünü yaşamıştır. Yola çıkan kabile, 23 Temmuz 1950'de Daraktı'ya ulaşmıştır. Buranın düşmandan uzak bir bölge olduğunu düşünen Osman Batur ve maiyeti dinlenmek için hazırlıklara girişmiştir. Ancak düşman burada da rahat bırakmamış ve bir anda etraflarını sararak makineli tüfek ve havan toplarıyla mücahitlere saldırıya geçmiştir. Bu ani baskın Osman Batur ile Canımhan Hacı kuvvetlerinin birbirinden kopmasına neden olmuştur. Bu mücadele esnasında âdeta can pazarı yaşanmış ve kimsenin kimseden haberi olmamıştır. Yaklaşık bir gün süren çarpışmada birçok asker ve çoluk çocuk esir düşmüştür. Mücadelede düşman eline düşmemek için Canımhan Hacı, yaşı ilerlemiş olmasına rağmen dağa doğru kaçmıştır. Fakat kaçan kişinin Canımhan Hacı olduğunu anlayan komünist birlikler, bütün kuvvetleriyle peşine takılmıştır. Canımhan Hacı'nın üç oğlu babalarını kurtarmak için düşmana karşı büyük mücadele göstermiş olmalarına rağmen esir düşmesine engel olamamışlardır¹³⁶.

¹³⁵ Gayretullah, "Osman Batur ve Milli Mücadelesi", s.28; Oraltay, **a.g.e.**, s.224.

¹³⁶ Çandarlıoğlu, **a.g.e.**, s.184; Kul, **a.g.t.**, s.374; Oraltay, **a.g.e.**, s.225. Gayretullah, **Uzamlara Balam**, s.117'de Nurgocay Batur ile Makay savaşları hakkında yaptığı bir söyleşi de Canımhan Hacı'nın esir düşmesi ile ilgili olarak oğlu Delilhan Canaltay'ı suçlayarak şunları söylemiştir: "...Hacı Canımhan'ı kurtarmam içten bile değildi. Baskın esnasında Canımhan ve aile efradını korumak üzere büyük çaba sarf

Canımhan Hacı'nın Komünistlerin eline geçmesi Doğu Türkistan'da büyük bir üzüntüye sebep olmuştur. Çünkü O, iyi bir milliyetçi ve siyasî bir kişilik olmasının yanı sıra dindar bir zattı. Canımhan Hacı'nın esir düşmesinden sonra oğulları Osman Batur kuvvetleri ile beraber hareket etmeye devam etmiştir. Komünistler, Canımhan Hacı'yı yakaladıktan sonra ilk olarak Kumul'a götürmüştür. Halkı büyük bir alanda toplayarak Canımhan Hacı'yı elleri bağlı bir şekilde halkın arasında dolaştırmışlardır. Alana toplanan insanlardan bu halk kahramanının yüzüne tükürmesi istenmesine rağmen bu isteği kimse yerine getirmemiştir. Hatta itiraz edenler hemen tutuklanmıştır. Daha sonra Urumçi'ye götürülen Canımhan Hacı'nın yüzü siyaha boyanarak Urumçi sokaklarında günlerce dolaştırılmıştır. Komünistlerin bu şekilde davranmalarının sebebi Türkistan milliyetçilerini davalarından soğutmak ve böyle bir mücadeleye girişmeleri hâlinde onların da sonlarının bu şekilde olacağını göstermekti. Canımhan Hacı'ya yapılanları gören ve reva görülen haksızlıklara itiraz edenler hemen tutuklanmıştır. Canımhan Hacı'nın boynuna "*Hain, komünizme karşı geldi*" yazılı bir de kâğıt asılmış ve 1951 yılında idam edilmiştir¹³⁷.

Osman Batur ve Canımhan Hacı'nın oğulları, Canımhan Hacı esir düştükten sonra, Kumul'dan kaçarak Kanambal Dağı'na gitmiştir. Ancak savaş hız kesmeden devam etmiştir. Bu arada yine tanınmış milliyetçilerden biri olan Cenabil de Osman Batur'a yardım etmeye başlamıştır¹³⁸. Osman Batur ve kuvvetlerini silahla dize getiremeyen Komünist Çinliler, su kaynaklarını ve Osman Batur'a yardım götürülebilecek bütün geçitleri tutmuştur. Canımhan Hacı'nın oğulları¹³⁹ Kanambal'da kalmayarak Alibek Hâkimlerin bulunduğu Kızıлтаş'a hareket etmiştir. Osman Batur

etmişim. Bir tepeye tırmanmış, bulduğum küçük bir mağaraya siperlenmişim. Peşimden Canımhan'ın oğlu Delilhan (Canaltay) ve aile efradı gelmekte idi. Ben ateşle onları koruyordum. Canımhan Hacıyla aramda 30-40 adım kadar vardı. Yaşlı olduğu için hızlı yürüyemiyordu. Ağır adımlarla bizim bulduğumuz mağaraya doğru ilerliyordu. Aniden sağ tarafından iki Çinli asker belirdi ve Canımhan'ın önünü kesti. Ben silahımı doğrultmuş tam tetiğe basacaktım ki oğlu Delilhan silahıma sarıldı. Ne olur sakın ateş etme bizi de öldürürler diye yakarıyordu. Böylece bana mani oldu. Yoksa iki kurşunla iki Çinliyi de yere serer Hacıyı kurtarmış olurum" demektedir.

¹³⁷ Anat, **a.g.e.**, s.173'te Çinlilerin öldürdüğü diğer kişiler arasında Mesut Sabri Baykozi, Osman Batur, Canımhan Hacı, Abdülaziz Cengizhan, Kurban Abdurrahim Kılıç, Fethiddin Masum, Abdülhamit Damolla, Abdullah Semedi, Sıdık Zaln, Zekeriya Veli, Oraz Bey, Seyyid Ahmed Hoca, Zafer Hoca, Abdulkadir Tahiri, Hamit Hacı, Tursun Ali, Davud, Porbıcap'ın olduğunu belirtmektedir.

¹³⁸ Kul, **a.g.t.**, s.375.

¹³⁹ Canımhan Hacı'nın üç oğlu vardır. Bunlar Delilhan, Hamit ve Mecit'tir.

komutasında bulunan Beyaz Rus, Milliyetçi Çin ve Yolbars Han'ın komutasında bulunan askerler de Tibet'e doğru yola çıkmıştır¹⁴⁰.

Yolbars Bey'in gelmekte olduğunu haberini alan eski Genel Sekreter Salis Emreoğlu, tanınmış şairlerden Abdülkerim İntikbayoğlu, Kazak Türklerinin zenginlerinden Adil Seksenoğlu, Yolbars Han ile hareket etmek için Alibek Hâkimlerin kfilesinden ayrılmıştır. Alibek Hâkim kfilesi ise Osman Batur'un gelmesini beklemekteydi. Yolbars Han ile yola çıkan kişilerden Salis Emreoğlu, Adil Seksenoğlu, Abdülkerim İntikbayoğlu ve Muhammed Emin başta olmak üzere 18 kişi Yolbars Han tarafından Himalaya Dağlarında öldürmüştür. Yolbars Han'ın bu kişileri ortadan kaldırmasında bu kişilerin tanınmış ve aydın kişiler olmasının önemli bir etkisi vardır kanaatindeyiz. Muhtemelen Tayvan'a ulaştıklarında bu kişiler Tayvan hükümeti tarafından itibar görecekti. Bu durumu hesaplayan Yolbars Han'ın da kendisinin iyi bir mevki ve makamda yer bulup bulamayacağını düşünerek bu kişileri ortadan kaldırmış olma ihtimali yüksektir¹⁴¹. Yolbars Han, Tibet'in merkezi Lahsa'da Dalay Lama ile yaptığı görüşmede yolda komünistlerin saldırısına uğradıklarını ve bu saldırıda 18 kişinin öldürüldüğünü söylemiştir. Ancak çatışmadan sağ kurtulan Salis Bey'in oğlu Apsen, Adil Bey'in oğlu Abdulhalim ve Abdülkerim'in oğlu Toktar, Lahsa'ya ulaşarak yaşananları Dalay Lama'ya: *"Bir gün Tibet hududuna yaklaştığımızı anladık ve gece orada konakladık. Gece yarısı, yan yana bulunan üç çadıra ateş edilmeğe başlandı. Bu çadırlarda Salis Emreoğlu, Abdülkerim İntikbayoğlu, Adil Seksenoğlu, Uygur Türklerinden olan Konçu Kaymakamı Emin Damollalar vardı. Ateş edenler ise Yolbars Han ile beraberindeki Çinli askerlerdi. Üç Kazak Türk'ü ölü veya yaralı olarak yatarken, Emin Damolla koşarak Yolbars Han'ın çadırına gelir ve 'bu ne demek yahu... Biz birbirimizi mi öldürecektik' derken, Yolbars Han'ın büyük oğlu Yakup, Emin Damolla'yı arkasından vurdu. Daha sonra, Yolbars Han'ın oğullarının da yardımıyla öteki çadırlarda bulunanların hepsi öldürüldü"* şeklinde anlatmıştır¹⁴². Çatışmadan sağ kurtulan çocukların anlattıklarına göre Salis'in hanımı da öldürülenler arasındaydı. Sağ

¹⁴⁰ Lias, **Kazakh Exodus**, s.174; Boorman-Howard, **a.g.e.**, C.III, s.47; C.IV, s.60.

¹⁴¹ Lias, **Kazakh Exodus**, s.219-222. Dalay Lama, Yolbars Hân ve beş adamının Hindistan'daki Darjeeling'e gitmesine izin vermiştir. Ancak Yolbars Han ile beraber Lahsa'ya gelen göçmenleri bırakmayarak gözaltına almıştır. Boorman-Howard, **a.g.e.**, C.IV, s.60. Lias ve Boorman-Howard'ın bu konu ile ilgili yanlış bilgilerini karşılaştırmak için bkz. Gayretullah, **Uzamlara Balam**, s.107-112.

¹⁴² Gayretullah, **Uzamlara Balam**, s.110-111.

kurtulan çocuklar ise, ateş edilirken koyunların arasına saklandıkları için kurtulup, dağ civarına kaçmışlardı. Bu üç çocuk daha sonra Hindistan'a gelmiştir. Fakat Salis ve Abdülkerim'in oğulları, komünist propagandasına kapılarak Lahsa'daki Komünistlerin elinde kalmıştır¹⁴³.

Gasköl'e ulaşan bazı kişiler de artık burada kalmak istemeyip, bölgeyi terk etmenin yollarını aramaya başlamıştır. Bunun için de akla gelen ilk bölge Hindistan olmuştur. Canımhan Hacı'nın oğlu Delilhan ve diğer iki kardeşi, Alibek Hâkim kafilesinden ayrılarak birkaç gün uzak bir mesafede bulunan Hüseyin Teyci'nin yanına gitmiştir. Alibek Hâkim ve kafilesi kış mevsiminin yaklaşması sebebiyle Himalaya Dağlarını kışın geçmemek için göç hazırlığına başlamamıştır. Ekim 1950'nin son günlerinde Alibek Hâkim, Hasan Oraltay'ın yanına üç kişi katarak bir haftalık mesafede bulunan Osman Batur'un yanına göndermiştir. Bu kişiler Kızıldaş'tan hareket etmiş ve geceli gündüzlü yol alarak bir hafta sonra Kanambal Dağı'nın yakınlarında bulunan Makay'daki Osman Batur'u ziyaret etmiştir. Alibek Hâkim, oğlu Hasan Oraltay ile beraber çok sevdiği bir atını da Osman Batur'a hediye olarak göndermiştir. Burada Osman Batur ile beraber Sultan Şerif ve Cenabil de vardı. Osman Batur, Canımhan Hacı'nın ölümü sonrası oldukça üzüntülü olmasına rağmen gelen kişileri iyi bir şekilde karşılamıştır. Daha sonra Alibek Hâkim'in oğlu Hasan, Osman Batur'a babasının yazdığı mektubu vermiştir. Alibek Hâkim'in zaman kaybetmeden yola çıkıp Gasköl'e gelmesini istemesine rağmen o, arkadan gelenlerin de yetişmesi için biraz daha burada kalmanın doğru olacağını söylemiştir. Ayrıca Osman Batur bir de gördüğü bir rüyasını: *"Ben galiba bu memleketi terk edemeyeceğim. Eğer vaziyet müsait olursa, geri gidecek ve komünistlerle savaşa gireceğim. Rüyamda da, beyaz bir ata bindim ve üstümde de beyaz bir elbise vardı. Memlekete geri dönüyordum. Yemyeşil bir tepenin başında bulunan beyaz çadıra girdiğimde, Cenabil'de bana yakın bir yerde bulunuyordu"* cümleleriyle anlatmıştır. Hasan Oraltay ve beraberindekiler daha sonra geri dönmek için hazırlanınca Osman Batur, Alibek Hâkim'e bir mektup yazmış ve vaziyete göre hareket edeceğini, bir müddet sonra da oğlu Şerdiman'ı göndereceğini söyleyerek teşekkür etmiştir. Elçileri uğurlamış ve oğlu Şerdiman'a bakarak: *"Biz ihtiyarladık. Yani ben ve Alibek. Canımhan yakalandı. Şimdi sıra sizin. Delilhan, Hamza ve sen üçünüz, kurtarınız şu vatani"*

¹⁴³ Oraltay, a.g.e., s.230.

demıştır. Şerdiman, kelimeler boğazına düğümlemiş vaziyette sadece gülümsemiştir. Bunun üzerine Osman Batur: “Sizin bir şey yapacağınız yok. Bir şeyler yapabilirsek, gene biz ihtiyarlar yapacağız” demıştır¹⁴⁴.

Osman Batur verdiği karar üzerine yola çıkmazken, Sultan Şerif ve Kaben, Hasan Oraltaylarla beraber Gasköl’e hareket etmiştir. Daha sonra bu kişiler Tacnor’a gelindiğinde Hüseyin Teyci’nin yanına gitmiştir. Hasan Oraltay ve beraberindekiler ise Kızıлтаş’a Alibek Hâkim’in yanında kalmıştır. Osman Batur’un gelmediğini gören Alibek ise çok üzümüştür¹⁴⁵.

1951 yılı itibariyle Doğu Türkistan hudutları dışındaki Kazak Türklerinin üç ayrı bölgede konuşlandığını söylemek mümkündür. Osman Batur ve Cenabil, Kanambal-Makay’da; Alibek Hâkim, Kızıлтаş’ta; Sultan Şerif Teyci, Delilhan Canaltay ve Hüseyin Teyci ise Tacnor’a yerleşmişlerdi. Bu grupların hepsinin düşünceleri farklıydı. Alibek Hâkim ve kafilesi yaz mevsimi ile beraber Tibet’e doğru hareket etmeyi, Tacnor’da oturan Hüseyin Teyci, Sultan Şerif Teyci ve Delilhanlar ise Qinghai ve Kansu eyaletlerine adamlar göndererek, giyim ve yiyecekler temin ettikten sonra onlarda Tibet’e doğru hareket etmeyi düşünmüştür. Alibek Hâkim, Hüseyin Teycilerin bu düşüncesini tehlikeli bulmuştur. Çünkü bu bölgede Komünistler vardı ve bunlarla temasa geçmek tehlikeli olabilirdi. Nitekim öyle de olmuştur. İlk gidişlerinde Komünistler alışverişe gelenlere iyi davranmışlarsa da ikinci gidişlerinde onları tutuklamışlardı. Sonra da Hüseyin Teycilerin yaşadığı Tacnor’a, Osman Batur’un bulunduğu Makay’a ve Alibek Hâkimlerin yaşadığı Kızıлтаş bölgesine aynı gün hücum etmişlerdir¹⁴⁶.

¹⁴⁴ Oraltay, **a.g.e.**, s.233.

¹⁴⁵ Altay, **Anayurttan Anadolu’ya**, s.511; Gayretullah, “*Osman Batur ve Milli Mücadelesi*”, s.29.

¹⁴⁶ Çandarlıoğlu, **a.g.e.**, s.193; Oraltay, **a.g.e.**, s.238. Mansur Teyci, göçe çıkmadan önce kendilerine herhangi bir saldırı olmadığı, ancak yaşadıkları bölgenin tehlike arz etmeye başlamalarından dolayı Gasköl’ü terk ettiklerini belirtmiştir. Oraltay, **a.g.e.**, s.238’de belirttiği gibi Çin saldırısı sonrası terk etme olmadığı gibi zaten göç için hazırlıklara başladıklarını, bu doğrultuda alışveriş yaptıklarını belirtmiştir. Bu durum aslında akla daha yakın durmaktadır. Neticede saldırı olmuşsa bu saldırı da ölenlerin veya yaralananların olması gerekirken bahsedilen çatışmada bu durumlardan hiçbiri yaşanmamıştır. Mansur Teyci’ye çatışma olmadığı hâlde Türkiye’de kaleme alınan eserlerde neden çatışma olduktan sonra göç başlamıştır şeklinde bir soru yönelttiğimizde Alibek Hâkim ve kafilesindekilerine Türkiye’de size saldırı olmadıysa neden vatanınızı terk ettiniz soruları sorulduğunda kendilerinin kaçan insanlar olarak algılanmalarını istemedikleri için şeklinde bir cevap vermiştir. Mansur Teyci’nin anlattıkları gelişmeler objektif değerlendirildiğinde ortaya çıkmaktadır. Kanaatimizce bu durum Türkiye’de yazılan eserlerin kritiğe tabi tutularak yeniden yazılmasını gerektirmektedir.

1951 yılı Şubat ayında Şinghay vilâyetinden Komünist Çin askerleri Hüseyin Teycilerin bulunduğu Tacnor'a doğru hareket ederken; Sağlık-Çarşen bölgesinden çıkan Komünist Çin askerleri Kızıltaş'ta bulunan Alibek Hâkim ve kafilesine saldırmıştır. Aynı gün Kansu eyaletinden çıkan Komünist Çin kuvvetleri ise ani bir baskınla Osman Batur ve Cenabil'in bulunduğu Makay bölgesine hareket etmiştir. Nöbetçilerin dalgınlığından istifade eden komünistler, Osman Batur ile Cenabil'i gece uykuda yakalamıştır. Cenabil yakalanmışsa da birkaç Çinliyi öldürmeyi başarmıştır. Yakalandıktan sonra götürülürken bir ara kurtulmuş fakat yaşanan çatışmada vurularak şehit edilmiştir. Osman Batur, Çinlilerin geldiğini fark edince atını, hemen çadırının yan tarafındaki buz tutmuş göle doğru sürmüştür. Çadırının yakınlarına kadar gelen Komünist Çin askerlerine karşı makineli tüfekte karşılık vermiştir. Bir süre bu şekilde direnen Osman Batur, gelen kuvvetlerin çok fazla olması sebebiyle bulunduğu yerden uzaklaşmayı düşünmüştür. Hatta çocukları, babasının uzaklaşması için gayret sarf etmişse de Osman Batur, bu defa çocuklarının zor durumda olduğunu görünce tekrar geri dönmüş ve çocuklarını kurtarmaya çalışmıştır. Kızlarını atına bindirip uzaklaşırken atının ayağının buzda kayması sonucu hepsi birlikte attan düşmüştür. Bu esnada Osman Batur'a iyice yaklaşan Komünist Çin askerleri, onu canlı olarak yakalamıştır¹⁴⁷.

Osman Batur'u yakalayan Komünist Çinliler, o andan itibaren işkenceye maruz bırakmışlardır. Sırtına ağır bir demir bağladıkları için zorlukla yürüyebilen Osman Batur, bu hâlde yakalandığı Makay'dan Dungguang'a kadar yaya olarak götürülmüştür. Urumçi'de tıpkı Canımhan Hacı gibi yüzü gözü siyaha boyanmış ve elleri arkaya bağlı olarak sokak sokak dolaştırılmıştır. Halktan zorla da olsa bu büyük kahramanın yüzüne tükürmeleri istenmiştir¹⁴⁸. Osman Batur ve Canımhan Hacı'nın yakalanması Doğu Türkistan halkını yasa boğmuştur.

¹⁴⁷ Çandarlıoğlu, **a.g.e.**, s.204; Gayretullah, **Altaylar'da Kanlı Günler**, s.101, 152-153; 157, 160; A. mlf., "*Osman Batur ve Millî Mücadelesi*", s.16-17, 19, 32-33, 37; Kurban, **Şarki Türkistan Cumhuriyeti**, s.82; Başaran, **a.g.t.**, s.24. Chen, **a.g.e.**, s.270'de Osman Batur'un oğulları ise yakalanmadan Doğu Türkistan'a dönmüşler ve Altay dağına çekilmişlerdir. Urumçi radyosu, onların 1951 yılına kadar henüz yakalanmadığından bahsetmiştir. Osman Batur'un oğlu Şerdiman'ın güney batısında 1953'e kadar küçük bir Kazak isyancı çetesi yönettiği ve sonrasında otoritelere teslim olup kamu yönetiminde sorumlu bir kişi olması için yeniden eğitildiğinde bahseder.

¹⁴⁸ Lias, **Kazakh Exodus**, s.180,187, Boorman-Howard, **a.g.e.**, C.III, s.47 ve Başaran, **a.g.t.**, s.23'te Osman Batur'un Gasköl'e gittiği ve burada yakalandığından bahsetmektedir. Tetkik ettiğimiz birçok eser Osman Batur'un Kanambal Kayız'da Çin askerlerinin eline düştüğünü ortaya koymaktadır. Bkz. Kul, **a.g.t.**, s.380; Alptekin, **Doğu Türkistan Davası**, s.262; Gayretullah, **Altaylar'da Kanlı Günler**, s.157. A. mlf. "*Osman Batur ve Millî Mücadelesi*", s.32-33; Kurban, **Şarki Türkistan Cumhuriyeti**, s.82; Çandarlıoğlu, **a.g.e.**,

2. Alibek Hâkim Kafilesinin Hindistan'a Doğru Göç Etmesi

16-17 Şubat 1951'de Komünist Çin birlikleri Osman Batur'a hücum etmeden önce Alibek Hâkim ve Hüseyin Teycilerin yaşadığı bölgeye de saldırı düzenlemeyi düşünmüştür. Çinlilerin amacı Doğu Türkistan dışında yaşayan bu kişilerin hepsini yakalamaktı. Bu saldırı ihtimalinin olduğu dönemde Alibek Hâkim, Gasköl'ün Temirlik mevkiindeydi. Düşmanın her zaman ani bir baskın düzenleyebileceğini düşünen ve tedbirli davranan Alibek Hâkim, etrafa nöbetçiler yerleştirmişti. Hayvanlarını ise beslenmeleri için Gasköl'ün batı kesimindeki Aral mevkiine göndermişti. Çinli kuvvetlerin gözcüler tarafından görüldüğü 1 Şubat 1951'de Alibek Hâkim, oğlu Hasan'ı uzun zamandır olatmaya bıraktıkları hayvanlarına bakması için göndermiştir. Akşama doğru Hasan, buldukları yere bir atının hızla geldiğini ve bunun da Gasköl'deki

s.14; Altay, **Anayurttan Anadolu'ya**, s.410; Roberts Jefferson, "1949-2007 Kazakistan ve Çin'de Osman Batur Mirası", **Uluslararası Osman Batur'u Anma Günü (Basılmamış Bildiri)**, DTGD, 3 Mayıs 2008, s.2; Hayit, **Türkistan Devletleri**, s.331; Kadirî, **a.g.e.**, s.192; Tursinkan Zakenuli, "Çin Kaynaklarında Osman Batur ve Doğu Türkistan Cumhuriyeti", **Şehadeti'nin 52. yılında Altay Kartalı Osman Batur**, DTGD, İstanbul 2003, s.45; **Türkistan Şehitleri**, Doğu Türkistan Göçmenler Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1969, s.44; Yesevî, *a.g.m.*, s.25. Zikrettiğimiz dönemle alakalı bir başka önemli mesele ise Osman Batur'un yerinin Komünist Çinliler tarafından nasıl tespit edildiğidir. Osman Batur, Gasköl'e hareket ettiği hâlde amacına ulaşmadan yakalanmıştır. Bu konuda Hızırбек Gayretullah'ın kanaati, Hüseyin Teyci'nin Osman Batur'un yerini Komünist Çinlilere ihbar ettiği şeklindedir. Gayretullah, "*Osman Batur ve Milli Mücadelesi*", s.33-34'te konuyla ilgili olarak Hüseyin Teyci'nin başlangıçta müşterek hareket etme fikrine olumlu bakarken sonradan vazgeçtiğini, Alibek ve Osman Batur'un peşinde olan Kızıl Ordu'ya ispiyonda bulunduğunu ifade etmektedir. Gayretullah'a göre Hüseyin Teyci, Komünist Halk Kurtuluş Ordusu'na bağlı ve karargâhı Dzungar'da bulunan 8. Kızıl Alay Komutanlığı'na adamlar salarak, gerek Osman Batur gerekse Alibek Hâkim'in güç ve kuvveti hakkında bilgiler aktarmıştır. Ayrıca Mao ve Komünist Partisi'ne bağlılığını bildirmiştir. Mao'ya sunmak üzere 250 gr'lık altından "*kızıl yıldız bir yüzük*" yaptırarak Nimet Rakimbayev başkanlığındaki bir heyetle Qinghai Komünist Parti Başkanlığı'na göndermiştir. Bunun üzerine Çinli yetkililer Kazak Zalen başkanlığında dört kişilik bir heyeti Hüseyin Teyci'ye göndererek, elindeki silah ve adamlarıyla Halk Kurtuluş Ordusu'na katılmasını istemiştir. Talebi kabul eden Hüseyin Teyci, Kam'ın komutasında 40 Kazak yiğidini silahlarıyla birlikte Halk Kurtuluş Ordusu'na, anti-komünist ve milliyetçilerle savaşmak üzere teslim etmiştir. Hüseyin Teyci'nin bu hareketi Osman Batur ve bilhassa Alibek tarafından yakın takibe alınmıştır. Gayretullah'ın bu iddiasını destekleyen bir başka kaynak ise Lias, **Göç**, s.249-254'te "*Kırkların Akıbeti*" başlığı altında anlatılmaktadır. Bu konuda ortaya atılan iddialar çok tartışmalıdır. Alibek Hâkim ile Hüseyin Teyci'nin araları Gasköl'e geldikten sonra yeteri kadar yardım edilmediği için açılmış durumdaydı. Ancak Hüseyin Teyci'nin Osman Batur ve silah arkadaşlarının yerlerini ihbar ettiği ve 40 Kazak yiğidini Çin Halk Kurtuluşu ordusuna gönderdiği meselesi kanaatimizce hatalıdır. Bu konuda yaptığımız araştırmalarda gönderilen kişiler meselesi Gasköl'e gelecek olan Osman Batur ve arkadaşlarının ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olarak çarşıdan göç için ihtiyaç malzeme temin etmek için gönderilen kişiler olabilir. Çünkü Hüseyin Teyci, Osman Batur'a gönderdiği adamlarından bir an önce Gasköl'e gelmesini ve buradan göç etmeleri gerektiğini iletmiştir. Osman Batur da Gasköl'e geleceğini bildirince, bu kişilerin geldiklerinde ihtiyaçlarının karşılanması meselesi Hüseyin Teyci'ye bir yük oluşturmuştur. Hüseyin Teyci nasıl ki Alibek Hâkim kafilesi geldiğinde onlara yardım ettiyse Osman Batur ve mahiyetine de yardım edilmesi gerekecekti. Bu doğrultuda Hüseyin Teyci'nin zahire ve diğer malzemeleri temin ederek, gelen kişilerle Hindistan'a doğru yola çıkması bir mesele olmuştur. Hüseyin Teyci'nin bu doğrultuda girişimlerde bulunması mantıklı bir harekettir. Alibek Hâkim ve arkadaşlarının gönderilen 40 kişiyi ispiyoncu olarak düşünmesi kanaatimizce yanlıştır. Belki de Hüseyin Teyci ile Alibek Hâkim'in aralarının açılmasında bu yanlış düşünce de etkili olmuş olabilir.

kafilenin imamı Nur Muhammed olduğunu anlamıştır. Nur Muhammed heyecanlı bir şekilde düşmanın üç koldan yaklaşmakta olduğu haberini getirmiş, nöbetçilerin bildirdiğini motorlu ekipler Doğu Türkistan-Qinghai otomobil yolundan; atlı birlikler ise Taşgöl üzerinden gelmekteydiler. Saldırı ihtimaline karşı canlarını kurtarmayı başaran kafiye, Hasan Oraltayların da atları kurtarması sonucunda Himalaya Dağlarına doğru hareket etmiştir. Kafiye, bekleyip düşman kurşunu ile ölmektense, zor şartlarda da olsa kış mevsimini göze alarak Himalaya Dağlarına doğru harekete geçmiştir. Gerçi kafiye Komünist Çin askerlerinin yaklaşması sebebiyle dağılmışsa da daha sonra toplanmayı başarmıştır. Düşman baskınından kurtulmayı başaran Alibek Hâkim kafilesi eksikliklerine rağmen Kunsu'da toplanmıştır. Takman Batur, Zeynullah Reisoğlu, Safakay Baykonakoğlu ile birkaç ailenin olmadığı burada anlaşılmıştır. Ancak zaman kaybetmeden kafilenin yol alması gerekiyordu. Gerçi kış mevsiminin en soğuk günlerinde Himalayalar gibi korkunç bir dağa tırmanmak ölüme gitmekle aynı şey olsa da, düşmanın kurşunu altında ölmektense, is hastalığından veya donarak ölmek tercih edilmiştir¹⁴⁹.

3 Şubat 1951 akşamı nöbetçiler bir yabancıyı yakalayıp getirmiştir. Aslında gelen bu kişi Komünist Çinliler tarafından Alibek Hâkim kafilesine elçi olarak gönderilmiş bir Uygur'du. Elinde General Liu Meng-hsun tarafından Alibek Hâkim'e yazılmış bir mektup vardı. Tehdit dolu mektupta Alibek Hâkim'in Tibet'e doğru hareket etmesi durumunda orada da askerlerinin olduğunu, yanındaki insanların ölmesini istemiyorsa teslim olmasının en doğru hareket olacağını ve teslim olduğu takdirde kendisinin affedilmesi için gayret edeceği yazılmaktaydı. Ayrıca teslim olmak için gelecek olanlardan da beyaz bayrak sallamaları istenmiştir¹⁵⁰.

Alibek Hâkim tehdit dolu mektubu aldığı anda artık Doğu Türkistan sınırını terk etmek üzere olduğu bölgeye ulaşmıştır. Bundan sonra artık önlerinde belki de Gobi Çölü'nden çok daha tehlikeli olan Himalaya Dağları vardı. İşte bundan dolayı Alibek

¹⁴⁹ Oraltay, **a.g.e.**, s.238-242'de Alibek Hâkim ve Hüseyin Teycilerin bulunduğu bölgeye Çinlilerin saldırdığını ve bunun üzerine göçe başladıklarını belirtmesine rağmen kendisi ile mülakat yaptığımız Hüseyin Teyci'nin oğlu Mansur Teyci kendilerine yönelik bölge bir saldırının olmadığını belirtmiştir. Saldırı olmadıysa göçü neden tercih ettiklerimizi sorduğumuzda Amerikalıların ve Alibek Hâkimlerin kendi yanlarına geldiklerinden Çinlilerin haberdar olduğunu, bu olay sonrası Gasköl bölgesinin tehlike arz etmeye başlaması sebebiyle terk ettiklerini belirtmiştir.

¹⁵⁰ Gayretullah, **Altaylarda Kanlı Günler**, s.213.

Hâkim, kabilede bulunan herkesle ayrı ayrı görüşmüş ve göç sırasında yaşanacak zorlukları anlatmıştır. Ancak hiç kimse geri dönmeyi kabul etmemiştir. Alibek Hâkim, işi o kadar ciddiye almıştı ki, kabiledeki herkese geriye dönmek isteyip istemediklerini de sormuştur. Hatta bazı kişiler Alibek Hâkim'in bu soruları bilinçli sorduğunu ve kabilede komünizme meyilli insanların olup olmadığını tespit etmeye çalıştığını düşünmüştür. Ancak Alibek Hâkim'in niyeti ise ileride bir sıkıntı çıktığında halkın; “*Bizi bu yola Alibek Hâkim sürükledi*” demelerinin önüne geçmek içindi. Hatta Alibek Hâkim, kabile hareketine geçmeden hemen önce herkesi toplayarak: “*Ben başladığım yolda yürüyeceğim, bu yolda ölmeğe razıyım. Siz kendiniz düşünün taşının, sonradan bize Alibek Hâkim sebep oldu demeyin...*” demiştir. Alibek Hâkim'in kabilede bulunanlarla yaptığı konuşmadan sonra takriben 100 kişiden oluşan bir grup geri dönmeye karar vermiştir. Bundan sonra Alibek Hâkim, General Liu Meng-hsun'a bir mektup yazarak gelen Uygur ile geri göndermiştir. Alibek Hâkim, mektubunda hayatta olduğu müddetçe teslim olmayacağını, komünizm ile mücadele edeceğini, Tibet'te bulunan askerlerin varlığından ise çekinmediklerini, teslim olması durumunda kendisine yapılacak iyi muamelenin geri kalanlara gösterilmesini istemiştir¹⁵¹.

Alibek Hâkim'in konuşması sonrası ayrılmaya karar verenlerle göçe niyetlenenler vedalaşmıştır. Daha sonra takriben 300 kişiden oluşan kabile âdeta ölüme gideceğini bile bile yola çıkmıştır¹⁵². Her an düşman saldırısına uğrama ihtimaline karşı acele bir şekilde yola çıkan kabileyi büyük zorluklar beklemekteydi. Çünkü kabile henüz Himalaya Dağları eteklerine geldiği andan itibaren is hastalığıyla boğuşmaya başlamıştır. Kafilenin hedefi Eşekbattı geçidine doğru ilerlemektir. Ancak kar yağışı ve sürekli esen rüzgâr kabileye büyük sıkıntı çıkartmıştır. Kafileyi en fazla düşündürülen meselelerden biri de peşlerine takılan düşman kuvvetleri idi. Karşılarında kış şartlarına karşı tedbirli ve tank destekli takriben 5.000 kişilik bir düşman kuvveti bulunmaktaydı¹⁵³.

¹⁵¹ Oraltay, **a.g.e.**, s.243-244.

¹⁵² Lias, **Göç**, s.285'te bu sayıyı 234 kişi olarak vermekte ve 140 kişinin erkek olduğunu, geri kalanların ise kadın ve çocuklardan oluştuğunu belirtmektedir.

¹⁵³ Oraltay, **a.g.e.**, s.244'te komünist askerlerin sayısının 5.000 civarında olduğunu yazmasına rağmen bu askerlerle savaşılıp savaşılmadığı ile ilgili bir bilgi vermemiştir. Muhtemelen bu sayıyı belirtme sebebi kabile yola çıkarken bölgede bulunan komünist askerlerin gücünü belirtmek içindir. Çünkü ne göçe katılan kişilerle yaptığımız görüşmelerde ne de başka kaynaklarda bu kadar büyük bir askeri birliğin kendilerine saldırdığına dair bir bilgi yer almamaktadır. Gayretullah, **Altaylarda Kanlı Günler**, s.217'de komünistlerle yapılan mücadelelerin olduğunu ama bunların sayısı hakkında bilgi vermese de ele geçirilen 30 civarında

Alibek Hâkim liderliğindeki kabile 6 Şubat 1951’de meşhur Böke Batur’un kardeşi Şöke Batur’un mezarının bulunduğu Eşekbattı mevkiine yaklaşmıştır. Göçün yeni başlamış olmasına rağmen kafilenin durumu hiçte iç açıcı değildi. Eşekbattı mevkiine doğru ilerleyen kabileden aralarında çoğunluğunu yaşlı ve çocukların oluşturduğu takriben 70 kişi hastalanmıştır. Kabile yemek ihtiyacını gidermek için mola verdiğinde ise Himalayaların sıkıntısı olan ağaçsızlıkla karşılaşmıştır. Bu nedenle ateş yakabilmek için çevrede yabani hayvan tezeleri toplamak zorunda kalınmıştır. Mola yerinde hastaların inlemeleri kabiledekilerin moralini bozmuştur. Kabile bölgede hastaların iyileşmesi ve dinlendirilmesi için iki gün mola vermiştir. Ancak kabilede doktor ve ilaç olmadığı için hastalara müdahale etmek mümkün olmamıştır. Her aile kendi hastası ile ilgilenmek zorunda kalmıştır. Daha önce Böke Batur ile göçe katılmış ve bu olumsuzluğu tecrübe etmiş olan Hasan Batur hastaların kurtulma şansının çok zor olduğunu söylemiştir¹⁵⁴. Hasan Batur, hastalığın sıradan bir hastalık olmadığını Himalayaların meşhur havasızlığından kaynaklandığını ve hastalığı yenebilmek için insanın nefesini açabilmesini sağlayacak bir şeylerin yapılması gerektiğini söylemiştir. Çaresizlik içinde insanlar, şifa verip vermediğini de bilmeden hastaların iyileşebilmesi için “*insan idrari*” içmek zorunda kalmıştır¹⁵⁵. İçebilenler iyileşebilmiş, içemeyenler ise çoğunlukla vefat etmiştir.

Moladan sonra kabile Eşekbattı ovasına doğru hareket etmiştir. Kafilenin iki günlük molası oldukça riskli bir durum oluşturmuştur. Kafilenin yola çıkmasıyla beraber peşlerine Komünist Çin askerleri takılmıştır. Bu mola düşmanın daha da yaklaşmasına sebep olmuştur. Yoluna devam eden kabile, iki gün sonra oldukça rüzgârlı olan Minbulak denilen yere ulaşmıştır¹⁵⁶. Âdeta kasırga şeklinde esen rüzgârdan korunmak için bayırlık alanlara yürüyen kabile, rüzgârdan daha fazla yol alamayacağını anlayınca tehlikeli olmasına rağmen Minbulak’ta mecburen bir hafta kalmıştır. Bu bekleyiş sırasında artık hastalıklardan dolayı ölümler de başlamıştır. Ölenler arasında, daha önce hiçbir rahatsızlığı olmayan, Ömer Çobanoğlu’nun kardeşi Mağaday da vardır. Ölenlerin

attan bahsetmekte ve saldırının püskürtüldüğünü söylemektedir. Lias, **Göç**, s.289’da ise komünist askerlerinin sayısını belirtmese de kabileyi gözetlemek için 20 asker görüldüğünden bahsetmektedir.

¹⁵⁴ Lias, **Göç**, s.296.

¹⁵⁵ Bu hastalığa yakalananlardan biri de Hızırбек Gayretullah’tır. Bkz. Gayretullah, **Altaylarda Kanlı Günler**, s.214-215.

¹⁵⁶ Gayretullah, **Altaylarda Kanlı Günler**, s.214.

vücutlarının şişkinliği is hastalığına yorumlanmıştır. Aşağı yukarı her gün iki üç cenaze olması sebebiyle, defin işleri kafiyeyle ilerleyemez hale getirmiştir. Yine defin işleri de bir o kadar güç olmuştur. Toprak çok sert olduğu için bir kişinin mezarını kazmak hemen hemen bir günlerini almıştır. İs hastalığına yakalananlardan birisi de Alibek Hâkim'in Gobi Çölü'nde kaybolan kardeşi Adil Bey'in oğlu Kapan olmuştur. Alibek Hâkim yeğenin kurtulması için elinden gelen tüm gayreti sarf etmiştir. Hatta bu hastalık için ayının safra kesesinin iyi geldiğinin söylenmesi üzerine ayı avına dâhi çıkmıştır. Ayı bulunamayınca mandanın safra kesesi getirilmiştir. Ancak hastalık o kadar ilerlemiştir ki Kapan'ın ayağı bir çuvala sığmayacak kadar şişmiştir. Ayrıca vücudunda delikler oluşmuş ve bu deliklerden sıvılar akmaya başlamıştır. Zaten çok geçmeden de Kapan ölmüştür¹⁵⁷.

Minbulak'ta is hastalığına yakalananların sayısı o kadar artmıştır ki idrar içmek sıradan bir hal almıştır. Baş ağrıyan dâhi idrar içmeye başlamıştır. Bu şekilde davranılmasının sebebi ise hastalığın ilk günlerinde idrar içenlerin hastalıktan kurtulması dolayısıyla idi. İnsanların yaşadığı bu nahoş durum hayvanlar için de geçerliydi. Hayvanlar da Himalayaların havasından etkilenmiştir. Birçok hayvan ölmüş ve bir kısım hayvan da yürüyemez hale gelmiştir. Bunlara ayrıca otlak sıkıntısı da eklenince göç, hayvanlar için de çekilmez bir hal almıştır¹⁵⁸.

Perişan bir hâlde Minbulak'ta konaklamak zorunda kalan kafilenin peşine Gasköl'den ayrıldıktan sonra düşman askerleri de takılmıştır. Ancak kafiye Minbulak'a geldiğinde, şiddetli fırtına nedeniyle düşman izlerini kaybetmiştir. Ancak nöbetçilerden Mördühan'ın, düşmanın yaklaşmakta olduğunu bildirmesi üzerine herkes bir anda savaş hazırlıklarına başlamıştır. Bölgede çarpışmaya girmek iki taraf için de çok kolay bir iş değildi. Kuvvetli esen rüzgâr yüzünden zaten bir müddet sonra çarpışmaya giden kişiler geri dönmüştür. Çünkü düşman kuvvetleri de şiddetli rüzgâra daha fazla dayanamayıp geri çekilmek zorunda kalmıştı. Düşman zaten sadece nöbetçilerle ve bu nöbetçilere yardıma gidenlerle savaşmış, kafilenin bulunduğu yere ulaşamamıştır. Kafiye bayırların arasına gizlendiği için fark edilmemiştir. Belki de kafiye yeteri kadar güçlü olsaydı Çin

¹⁵⁷ Oraltay, a.g.e., s.245-246.

¹⁵⁸ Gayretullah, *Altaylarda Kanlı Günler*, s.215.

askerleri burada yok edilebilirdi. Ancak kafilenin perişan hâli, yeteri kadar silah ve askerin olmaması yüzünden çekilen düşmanın peşinden gidilmemiştir¹⁵⁹.

Artık Minbulak geçidinin bulunduğu yerde güvende olmadıklarını hisseden kabile, hastaları da olmasına rağmen, ayrılmaya karar vermiştir. Bir sonraki hedef olarak Kermetaş geçidi belirlenmiştir. Burası da tıpkı Minbulak gibi geçilmesi çok zor bir bölgeydi. Ancak hâlen kafilenin en büyük şansı hayvanlarının tamamen güçten düşmemiş olmasıydı. Zor şartlar altında akşama kadar ilerleyen kabile akşamleyin taşlık ve soğuk bir bölgede mola vermiştir. Ateş ihtiyacı için tezekerler toplanmıştır. Artık insanların giyecek ayakkabıları olmaması yüzünden yola çarıklarla devam etmek zorunda kalmıştır. Kabile zor şartlara karşı ne kadar tedbirler alsada her gidilen yerde bir kaç ölü bırakmak zorunda kalmıştır. Kermetaş geçidi bölgesinde bu defa da Hamza'nın küçük kızı ölmüştür¹⁶⁰.

Her geçen gün tehlike daha da artmıştır. Kafileyi sadece ayakta tutan hürriyete olan inançları idi. Yoksa çekilen bu cefaya başka türlü katlanılmazdı. Kabile ilerledikçe hayvanların durumu da ağırlaşmıştır. Atlar bir anda yere düşmeye başlamıştır. Artık kabiledekiler hayvanların hastalandığını kuyruklarından anlamaya başlamıştır. Şayet hayvanlar kuyruklarını aşağı-yukarı doğru sallamaya başlamışlarsa onların da hastalandığı anlaşılmıştır. Hayvanların ölümleri kafileye ilerletmekte zorluklar çıkardığı gibi birçok ailenin de göçe yürüyerek devam etmesine neden olmuştur¹⁶¹.

Kabile bu şekilde karlar altında da olsa yürüyüşüne devam etmiştir. Ancak göçün nereye kadar olacağı bilinse de ne kadar süreceğini kimse kestirememiştir. Daha ne kadar yol alınacağı da belli değildi. Kabile bir süre sonra Sabuncugöl denen bir yere ulaşmıştır. Bölgeyi kafilenin içinde tek bilen ve buradan daha önce geçmiş olan Hasan Batur'du. Kabile buraya ulaştığında, Alibek de dâhil kabilede hasta olmayan kimse kalmamıştı. Alibek Hâkim'in iyileşmesiyle tekrar yola koyulan kafilenin önünde aşması gereken bölge, yüksek dağların bulunduğu Boğdavan olmuştur. Kabile yoluna devam ederken arkadan iki kişinin geldiği görülmüştür. Bunlar Hüseyin ve Sultan Şerif Teyci kafilesinin bulunduğu Tacnor'dan gelenlerdi. Elçilerin geliş amacı Osman Batur'un yakalandığının

¹⁵⁹ Lias, **Göç**, s.289-293; Oraltay, **a.g.e.**, s.247-248; Gayretullah, **Altaylarda Kanlı Günler**, s.217.

¹⁶⁰ Oraltay, **a.g.e.**, s.248.

¹⁶¹ Gayretullah, **Uzaklara Balam**, s.120.

haberini vermek içindi. Haber zaten zor şartlar altında ilerleyen kafilenin manevi gücünü de kırmıştır. Gelen kişilerden biri hastalandığı için Alibek Hâkim kafilesi ile kalmış, diğeri ise ailesini bulmak üzere geri dönmüştür¹⁶².

Kafilenin Boğdavan Dağı'na yaklaştığı sırada Alibek Hâkim'in kızı da hastalığa yenik düşüp ölmüştür. Alibek Hâkim bu duruma çok üzülmesine rağmen kafilenin maneviyatını kırmamak için metanetini korumuştur. Yaşanan olumsuzluk, zorluk ve bitip-tükenmek bilmeyen dağlara rağmen kafile bir an bile geri dönmeyi düşünmemiştir. Binek hayvanlarının çoğunun telef olması ve yüksek rakımdaki oksijen azlığı insanları birbirleriyle konuşamaz hale getirmiştir. Nefes darlıkları, yoksulluk, kar ve tipi kafiledekilerde ümitsizliğe, hatta yolculuğu bitiremeyeceklerine dair kaygılara sevk etmiştir¹⁶³. Alibek Hâkim, kızını defnettikleri takdirde yabani hayvanların parçalayacağı düşüncesiyle dört gün boyunca yanında taşımıştır. Alibek Hâkim, dört gün evvel ölen kızı Nurkemal'in na'şını vefatının beşinci günü otlak bir tepenin üzerine mezar kazıp gömmüş ve mezarın başına da kesilmiş bir yabani manda başı koymuştur¹⁶⁴.

Kafilenin yürümekten artık ayakları şişmiş ve kısmen de patlamaya başlamıştır. Dahası uzun süreli yürüme yüzünden insanların baldırları zayıflamış, sinir düğümlenmesi oluşmaya başlamıştır. Bir de insanlar dışarıda taş üzerinde yattıklarından üzerlerine yağın sürekli kar ve soğuk sebebiyle vücutları bitkin hale gelmiştir. Hastalananlar her geçen gün iyileşeceğine tam tersine daha da fenalaşmıştır. Bir taraftan hastaların iyileşmesini beklemek diğer taraftan da dinlenmek gayesiyle burada iki hafta kalınmıştır. Neredeyse kimsenin atı ve devesi kalmamıştı. Ot olmaması yüzünden hayvanları beslemek için ölen hayvan veya kulan etleri yedirilmiştir. Böylece ellerindeki besili atlarını yaşatmayı sağlamışlardı. Bu olumsuzluklara bir de anne ve babasını kaybedenlerin isyan edip geri dönme ve komünistlerle çarpışma feryatları eklenmiştir. Bu

¹⁶² Oraltay, **a.g.e.**, s.249.

¹⁶³ Oraltay, **a.g.e.**, s.250'de kız kardeşi Nurkemal'in ölümü ile ilgili olarak üzüntüsünü: "*Annem bana kızgındı. Çünkü ben o akşam ölen kardeşim Nurkemal'e 'niçin sidiği çok içmiyorsun, çok içmezsen ölürsün ve cesedini de buralardaki ayılar yiyecek' demiştim. Hâlbuki ben onu sevmediğimden değil, bilakis çok sevdiğim için, olmemesini arzuladığımdan bu lafları etmişim. Zavallı kardeşim, sidik pistir diyerek içmemişti. Annem de bana 'dediğin oldu, sen öleceksin dedin o da öldü' diye dargın dargın bakıyordu*" cümleleriyle dile getirmektedir.

¹⁶⁴ Oraltay, **a.g.e.**, s.252'de manda başının konulma sebebini ayıların mandalardan korktukları için mezara yanaşmamaları için olduğunu belirtmektedir.

durum yüzünden geri dönmeye kalkışanlar dâhi olmuştur. Hatta insanlarda artık hür dünyaya ulaşma fikri bir hayal olarak görülmeye başlanmıştır¹⁶⁵.

Kafilenin başından geçen ilginç olaylardan biri de şudur; bir gün Alibek Hâkim, her zaman olduğu gibi yine bir tepenin üstüne çıkıp dürbünle etrafı gözetlediği sırada kalabalık bir grubun kendilerine doğru yaklaşmakta olduğunu fark etmiştir. Kalabalığın yabani hayvan sürüsü olma ihtimali bulursa da Alibek Hâkim, durumun öyle olmadığını söylemiştir. Dahası kfiledekilerin bazıları bunun düşman olabileceğini de söylemişlerdi. Bunun üzerine Alibek Hâkim ve arkadaşları bir müddet sonra gelenlerin Tacnor'dan kaçan Sultan Şerif Teyci, Hüseyin Teyci ve Delilhanların kfilesi olduğunu anlamıştır¹⁶⁶. Bu iki kfile sevinçle birbirleriyle kucaklaşmıştır. Bu kfile de tıpkı Alibek Hâkim kfilesi gibi bin bir zorluğu atlatarak buraya kadar ulaşabilmiştir. Bu kfile ile gelenler takriben 50 aileden oluşuyordu. Görüşme sonrasında kafilenin asıl mevcudunun göçe katılmayıp Kacıra Dağı'na doğru gittiği, gidenlerin takriben 5.000 kişi olduğu da öğrenilmiştir¹⁶⁷.

İki kfile birkaç gün dinlendikten sonra yola beraber çıkmıştır. Ancak bir müddet sonra iki kfile birbirinden ayrılmıştır. Tacnor'dan gelen kafilenin durumu Alibek Hâkim kfilesinden daha iyiydi. Onlar yıllarca Gasköl bölgesinde kaldıkları için hayvanlarının hem sayısı fazlaydı hem de bölge şartlarına alışıklardı. Alibek Hâkim kfilesindeki Hasan Batur da daha sonra gelen bu kfile ile gitmiştir. Bu durum Alibek Hâkim kfilesine için

¹⁶⁵ Madalim Çalışkan ile yaptığımız mülakatta, yolda yaşadıkları sıkıntıları sorduğumuzda; kfiledekilerin göçü ölmeden tamamlayacaklarına olan inancının kalmadığını belirtmiştir. Ayrıca açlık nedeniyle insanların takatsiz kaldığını, buna bir de binek hayvanlarının telef olmasının kfiledekilere büyük eziyetler çektiğini ifade etmiştir.

¹⁶⁶ Oraltay, **a.g.e.**, s.254.

¹⁶⁷ Altay, **Anayurttan Anadolu'ya**, s.514; Oraltay, **a.g.e.**, s.254; Mansur Teyci ile yaptığımız görüşmede iki kafilenin birbiri ile karşılaşması gibi bir durumun söz konusu olmadığını, zaten uzun süre beraber yola devam ettiklerini ancak yolda Alibek Hâkim kfilesine ile problem yaşadıklarını dile getirmiştir. Bu probleme sebep olarak da bir gün Alibek Hâkim'in haber göndererek Sultan Şerif Teyci ve Hüseyin Teyci ile görüşmek istediğini bildirmesi sonrası yaşandığını belirtmiştir. Bu görüşmede Alibek Hâkim'in Hüseyin Teyci'de olduğunu iddia ettiği altınları kfiledeki herkese paylaşılmasını teklif etmesi sonrasında yaşandığını dile getirmektedir. Alibek Hâkim'in bu teklifi sonrası Hüseyin Teyci'nin kendisinde altın olmadığını söylemesi sonrası buna inanmayan Alibek Hâkim ile Hüseyin Teyci'nin arasının açıldığını hatta Mansur Teyci, bu görüşme sonrası 30 kişilik bir kuvvetin kendilerine siper alıp ateş açtıklarını, babası Hüseyin Teyci ve kendilerinin kıyafet değiştirerek Sultan Şerif tarafından korunduğunu belirttikten sonra kfilelerin birbirinden ayrılması olayının da bundan sonra yaşandığını belirtmektedir. Oraltay, **a.g.e.**, s.254'te belirttiği gibi bir durumun olmadığını kendilerinin yollarını şaşırmadığını ve Alibek Hâkim kfilesinden kendilerine yeni bir saldırı olmaması için hızlandıklarını ve onlardan daha erken sınıra ulaşmalarının da bundan kaynaklandığını ifade etmiştir.

daha önce bölgeyi tecrübe etmiş bir kişi olması hasebiyle sıkıntı oluşturmuştur¹⁶⁸. Artık Alibek Hâkim kafilesi sadece haritaya bakarak ve bu kafilenin izini takip ederek yola devam etmek zorundaydı. Fakat Tacnor'dan gelen kabile, daha hızlı hareket edince Alibek Hâkim kafilesi de düşmanla yüz yüze gelmek zorunda kalmıştır. Aylarca ser sefil bir şekilde yol almak zorunda kalan kabiledeki bazı kişiler daha fazla ilerlemeyip yaz mevsiminin beklenmesini teklif etmişse de Alibek Hâkim, Hindistan-Tibet hududunu düşman tamamen kapatmadan geçmek için yola devam edilmesi gerektiğini söyleyerek bu teklifi reddetmiştir¹⁶⁹.

Uzun bir yolculuktan sonra kabile nihayet Mayıs ayı gibi Tibet'e ulaşmayı başarmış ve kendileri için uygun bir yer aramaya başlamıştır. Bir müddet sonra da sulak bir yer bulunmuş ve burada birkaç gün kalmaya karar verilmiştir. Bu esnada bölgeyi tanımak ve yapılacak göç için bilgi toplamak üzere Tibetliler ile temasa geçilmişse de Tibetlilerin düşmanca tavır sergilemesi yüzünden bu bilgiler alınamamıştır. Kafilenin gayesi bilgiye ihtiyaç duyulan bölgede Komünist Çin askerlerinin olup-olmadığını öğrenmektir. Bunu öğrenmeleri için de Hamza, Nursafa, Kaynaş ve Muhammed Turdu Karî görevlendirilmiştir. Ancak bu kişiler iki hafta boyunca tüm gayretlerine rağmen bilgi toplayamadıkları gibi kabiledekiler de bunlardan bilgi alamamıştır¹⁷⁰.

Tibet'te de hastalıklar kafilenin peşini bırakmamıştır. Bu defa da Alibek Hâkim'in diğer kızı Şehriban hastalanmış ve her geçen gün durumu ağırlaşmıştır. Ayrıca ölümler yaşanmaya devam etmiştir. Tibet'te Yunus Hacı'nın hanımı Bâtey de "*Allah bana camisi olan bir yerde ölmeyi nasip etsin*" duası gerçekleşmeden hayata veda etmiştir. Aynı zamanda hastalanan Alibek Hâkim'in kızı Şehriban da Tibet'te vefat edenler arasındaydı¹⁷¹.

Tibetlilerden bilgi alması için gönderilenler bir müddet sonra dönmüştür. Bu kişiler Tibetlilerin kendilerine hiç yaklaşmadığını, bazen ateş ettiklerini, yakaladıkları Tibetlilerin de hiçbir şey bilmediklerini ve develeri görünce korkuya kapıldıklarını söylemişlerdir. Haziran 1951'e gelindiğinde havalar ısınmaya başlamıştır. Havalanın

¹⁶⁸ Oraltay, a.g.e., s.254.

¹⁶⁹ Gayretullah, *Altaylarda Kanlı Günler*, s.217.

¹⁷⁰ Lias, *Göç*, s.296-297'de Alibek Hâkim kafilesinin geldiği Tibet'in çok geri kalmış bir bölgesi olması ayrıca yabancılara karşı iyi bir gözle bakmamaları hasebiyle bu tavrı Kazaklara karşıda sergilediklerinden ve ellerinde yeteri kadar mal olduğu hâlde Kazaklara mal satmadıklarından bahsetmektedir.

¹⁷¹ Oraltay, a.g.e., s.255.

ısınınca otlar da yeşermiştir. Kafile bu sayede uzun zamandır besleyemediği hayvanlarını az da olsa besleme şansı elde etmiştir. Bütün kış boyunca ellerinde kalan 30 civarındaki kısrak, bu otlar sayesinde binilecek hale gelmiştir. Ancak yaz mevsimi gelmesine rağmen ölümler hız kesmemiş, Alibek Hâkim'in küçük kızı Meryem hastalığa yenik düşerek vefat etmiştir. Temmuz ayı itibariyle göç kafilesi yedi aydan beri yollardaydı hatta nereye gittiği de belli değildi. Tibetlilerden gidecekleri yerlerle ilgili bilgi alınmak istenmişse de bu girişim sonuç vermemiştir. Buralarda komünistlerin olma ihtimali de vardı. Zira bazı yerlerde at nalı izlerine rastlanmıştır. Yolda rastlanılan Tibetlileri yakalayıp bir şeyler sorulmasına rağmen dil problemi nedeniyle anlaşamamışlardı. Kafile, Tibet sınırlarında bulunduğu esnada Tibetlilerle de problemler yaşanmıştır. Mesela Tibetliler kafileye silâhlarıyla ateş etmeye, koyunlarını ve atlarını çalıp kaçırmaya başlamıştır. Tibetlilerin bu şekilde neden davrandıkları sonradan öğrenilmiştir. Komünistlerin Tibetlilere eziyet etmeleri sebebiyle Tibetliler de kafileyi komünist sandığı için bu nahoş durum yaşanmıştır. Ancak kafiledekilerin tüm gayretlerine rağmen komünist olmadıkları Tibetlilere anlatılamamıştır¹⁷².

Havaların ısınması ile kafilenin durumunda düzelmeler başlamıştır. Yine de at ve develer sınırlı olduğu için yürümek zorunda kalınmıştır. Kafile, 6 Temmuz 1951 tarihinde kendilerine doğru bir grup atının geldiğini görmüştür. Bunların Tibetli olamayacakları kanaatiyle ve gelenlerin sayılarının az olması sebebiyle tedbir alma ihtiyacı hissedilmemiştir. Ancak gelenler Komünist Çin askeri çıkmıştır. Bir müddet sonra mevzilenen bu askerler kafileye ateş etmeye başlamıştır. Bu durum kafiledekilere güvenlik tedbirlerini yeniden gözden geçirmesi gerektiğini hatırlatmıştır¹⁷³. Artık toplu olarak yürümekten vazgeçip ayrı ayrı gruplar hâlinde göçe devam edilmesi kararlaştırılmıştır. Bu sırada, develerde yüklü makineli tüfek ve silâhlar çıkartılarak bakımları yapılmıştır. Aynı günün akşamı hava iyice karardıktan sonra Nursafa Engin'in oğlu Bağdat Engin, atları otlatırken, karanlıkta birkaç atlı gördüğünü söylemiş ve aynı şeyi Kaynaş da tekrarlayınca sabah beklenmeden yola çıkılmıştır. Gece yola çıkan kafileyi Çinliler yayılım ateşine tutmuştur. Çatışmada ne kadar Çinli öldürüldüğü bilinmemektedir. Ayrıca Çinlilerden hepsi de besili 12 at ele geçirilmiştir. Kafile

¹⁷² Oraltay, **a.g.e.**, s.255-256.

¹⁷³ Gayretullah, **Altaylarda Kanlı Günler**, s.217-218; Oraltay, **a.g.e.**, s.258; Lias, **Göç**, s.309.

çatışmadan sonra süratle bölgeden uzaklaşmıştır. Kafile bundan sonra gündüzleri erken saatte yola çıkıp akşama kadar devam ederek göçe devam etmiştir¹⁷⁴.

Geceli-gündüzlü yoluna devam eden kafile bir gün taştan yapılmış birkaç eve rastlamış ve Kaynaş tarafından incelenen bu yapıların tapınak olduğu anlaşılmıştır. Kaynaş burada bulunan kişilerden el işaretleriyle komünistlerin olup-olmadığını sormuş ve bu kişilerden el işaretleriyle komünist olmadığını öğrenilmiştir. Fakat alınan bilginin yanlış olduğu çok geçmeden anlaşılmıştır. Bu yanlış bilgidan sonra sabah geç vakitlere kadar dinlenen kafile, ağır adımlarla göçe devam ederken tehlikeli bir bölgeye gelmiştir. Bu mevkiinin bir tarafı çamurlu bir göl, diğer tarafı ise kayalıktı¹⁷⁵. Dar ve tek olan geçitten Muhammed Turdu Karî ve Delilhan, Alibek Hâkim'in de geçidin başında atından inerek, vaziyeti kontrol ettiği sırada ani bir Çin baskınına maruz kalmıştır. Kafile şaşkınlıktan dağılmağa ve oraya buraya kaçışmaya başlamıştır. Alibek Hâkim, vaziyete zor hâkim olmuş ama kafilenin elindeki 30 kısrağın düşman tarafına kaçtığı için peşinden gitmeleri mümkün olmamıştır¹⁷⁶.

Kafilenin uğradığı bu baskın Tibetlilerin kendilerine yalan söylediklerini anlamalarını sağlamıştır. Ancak tüm bu olumsuzluklara rağmen göç, bütün hızıyla devam etmiştir. Yine bir ara kafile düşmanla karşılaşmış, iki saat kadar çarpışmışsa da Çinliler kaçmıştır. Kafile 6 Ağustos 1951 tarihinde Urduk denilen bir yere ulaşmıştır. Burada da oldukça tehlikeli bir geçit bulunuyordu. Alibek Hâkim, Hamza'yı çağırarak, 10 adamla geçidi tutmalarını söylemiştir. Kafile daha sonra arkadan yürüyüşe başlamıştır. Kafilenin geldiğini gören Urduk kalesi muhafızları, geçidi tutmak için koşmuşlarsa da kafilenin kalabalık olduğunu görünce bir şey yapmamıştır. Çatışma yaşanmaması kafiledekilerin bu askerlerle dostluk kurmasını sağlamıştır¹⁷⁷.

Kafile, buradaki Tibetlilerin Hindistan ve Ladak kelimelerini bilmesinden hududa yaklaştıklarını anlamıştır. Kafile birkaç günlük yolculuktan sonra 18 Ağustos 1951 tarihinde Hindistan hududuna gelmiştir¹⁷⁸. Sınırdan bulunan bir binbaşı yanındaki askerleriyle gelerek kafilenin elindeki silahları toplamış fakat kafileyi Tibet hududunda

¹⁷⁴ Oraltay, **a.g.e.**, s.259.

¹⁷⁵ Gayretullah, **Altaylarda Kanlı Günler**, s.217.

¹⁷⁶ Lias, **Göç**, s.312-314.

¹⁷⁷ Oraltay, **a.g.e.**, s.262; Gayretullah, **Altaylarda Kanlı Günler**, s.218.

¹⁷⁸ Lias, **Göç**, s.317; Oraltay, **a.g.e.**, s.263; Gayretullah, **Uzaklara Balam**, s.129.

bekletmiştir. Kafile bir taraftan içeri kabul edilecekleri için sevinirken diğer taraftan silahları teslim alındığı içinde huzursuzdu. Çünkü her an Çinlilerin saldırısına maruz kalabilecekleri düşüncesiyle sabaha kadar uyuyamamışlardı. Kafile ertesi günü hududu geçmeyi beklerken Hindistan askerleri tarafından dört ata yüklenmiş şekilde kafilenin silâhları geri getirilmiştir. Hindistan Hükûmeti, kafilenin içeri alınmaması yönünde emir göndermiştir¹⁷⁹. Bu olay kafiledelikler için büyük bir yıkım olmuştur. Amansız bir mücadelede ve zorlu bir göçten sonra sınıra kadar gelip içeri alınmaması kafilenin moralini tamamen bozmuştur. Kafile burada kaldığı 56 gün zarfında iki defa düşman saldırısına maruz kalmıştır. Hindistan Hükûmeti'nin kafileyi içeri almamasının sebebi Komünist Çin'in yaptığı baskı sonucunda olduğu daha sonra öğrenilmiştir. Kafilenin sınırda bekleyişi erzak sıkıntısını ve açlık tehlikesini de beraberinde getirmiştir. Bu yüzden kafiledelikler ellerindeki koyunları çok dikkatli kullanmıştır. Hintli askerler, kafiledeliklere “*Siz komünistmişsiniz*” diye ithamda bulunurken, onlar da komünist olmadıklarını ispat için her türlü yolu denemiştir. Hintlilerin kafileyi geri döndürmek için böyle davrandıklarını söylemek mümkündür¹⁸⁰.

Kafile, 27 Eylül 1951 tarihinde, kalabalık Komünist Çin askeri birliklerinin hücumuna maruz kalmıştır. Çarpışma sırasında, çok yakında olmalarına rağmen, Hint askerleri kafiledeliklerine yardım etmemiştir. Sabahtan akşama kadar süren çarpışma sonunda kafiledelikler Komünist Çinlileri geri püskürtmeyi başarmıştır. Kafilede artık huduttan içeri girebilme ümitleri de yavaş yavaş kaybolmaya başlamıştır. Kış yaklaştığı için Pakistan'a geçme veya geriye dönme şansları da yoktu. Kafile ümitsizlik içinde sınırda beklemeye devam etmiştir. Sınıra gelen Kazak Türklerinin buradan Hindistan'a geçmesi oldukça sıkıntılı olmuştur. Sınırda içeri girmek için Hudut Komutanı Naransin ile görüşen Alibek Hâkim, meselenin halledilip giriş izni alınması için Ladak'a bir heyetin gönderilmesine komutanı ikna etmiştir. Yapılan müzakerelerden sonra üç kişiden oluşan bir heyetin gönderilmesi istenmişse de maddi yetersizlikler nedeniyle lisan bilen bir kişinin gönderilmesine karar verilmiştir. Elçinin ise Delilhan Canaltay olması kararlaştırılmıştır¹⁸¹. Canaltay, Ladak'a geldikten sonra kafilenin Hindistan'a kabul edilmeleri için Keşmir Başbakanı Şeyh Muhammed Abdullah ve Hindistan Başbakanı

¹⁷⁹ Lias, **Göç**, s.325; Gayretullah, **Uzamlara Balam**, s.130.

¹⁸⁰ Oraltay, **a.g.e.**, s.264-265.

¹⁸¹ Gayretullah, **Uzamlara Balam**, s.132-133.

Nehru'ya bir telgraf göndermiştir. Ayrıca Mehmet Emin Buğra ve İsa Yusuf Alptekin'e ulaştırılmak üzere ticaretle uğraşan Ahmet Tohti vasıtasıyla¹⁸² bir mektup yazmıştır. Delilhan'ın yazdığı mektupta: *"Bu yıl takriben Mayıs ayında Doğu Türkistan'dan kaçan 80 Kazak Türk'ü Ladak sınırına kadar gelip ilgililerden sığınma hakkı talep etmiş. İlgililer Kazak Türklerinin taleplerini Hindistan Hükûmeti'ne bildirmiş. Fakat Hindistan Hükûmeti onların isteklerini reddetmiş. Bunun üzerine bu kafîle büyük bir telaş ve korkuya kapılmışlardır. Zira bunları takip eden Kızıl Çin kuvvetleri yaklaşmaktaymış. Mümkün ise Hindistan Hükûmeti ile temasa geçerek bunların Hindistan'a kabulünü sağlamaya gayret ediniz. Aksi takdirde büyük bir felâket olacaktır"* demektedir¹⁸³.

Mektubu alan İsa Yusuf Alptekin gerekli hazırlıklarını yaparak, 6 Ağustos 1951 tarihinde yanına Polat Turfanî'yi de alarak Hindistan'ın Başkenti Delhi'ye gitmiştir. Delhi'de sekiz gün kalan Alptekin ve Turfanî, birkaç defa Hindistan Dışişleri Bakanlığı'na giderek, ilgililerle görüşmüştür. Hindistan Hükûmeti ise bu 80 Kazak Türk'ü ile ilgili olarak: *"M. Emin Buğra, size ve sizlerle aynı zamanlarda Keşmir'e gelen göçmenlere sığınma hakkı vermiş olduğu için Kızıl Çin Hükûmeti bizi protesto etti. Bu yüzden sizlerle aynı zamanda Hindistan'a gelen göçmenlerin Hindistan'ı en kısa zamanda terk etmelerini rica ettik. Eğer bu Kazak Türklerini de kabul edersek Kızıl Çin ile ilişkilerimiz zedelenir"* şeklinde cevap vermiştir¹⁸⁴.

Bu arada İsa Yusuf Alptekin ve arkadaşları Delhi'de iken Mehmet Emin Buğra'dan aşağıdaki mektubu almıştır: *"12 Ağustos 1951 Muhterem gardaşım İsa Beyefendi, Polat Efendi ve Abdülkerim Hacı. Selam. Delhi'den yazdığınız mektup ve telgraflarınızı aldım. Ladak'tan gelen mektup ve telgraflara göre, o gün Ladak'a giren Kazakları Hindistan Hükûmeti geri çevirmiş. Biz bu habere hayret ve endişe etmekteyiz. Bu haberin doğru veya yalan olduğunu öğrenmek için hükümet dairelerine başvurursak da bir malumat alamadık. Ben büyüklerle bugün ya da yarın görüşüp mufassal bir malumat hâsil etmek, eğer bu haber hakikatse imkân dairesinde o biçarelerin hayatını kurtarmak için çalışacağım. Mehmet Emin Buğra"*¹⁸⁵.

¹⁸² Alptekin, **Hicretimizin 40. Yılı**, s.9.

¹⁸³ **Esir Doğu Türkistan İçin-2**, s.26; Alptekin, **Hicretimizin 40. Yılı**, s.9.

¹⁸⁴ **Esir Doğu Türkistan İçin-2**, s.26; Alptekin, **Hicretimizin 40. Yılı**, s.10.

¹⁸⁵ **Esir Doğu Türkistan İçin-2**, s.26-27.

Bunun üzerine İsa Yusuf Alptekin, Hindistan Dışişleri Bakanlığındaki ilgililerle tekrar görüşmüştür. Görüşmede Kazakların iade edilmesi durumunda Çin Hükûmeti'nin bunları kurşuna dizeceğı ve bu olayın gerçekleşmesi durumunda Hindistan Hükûmeti'nin de sorumlu olacağı belirtilerek kararlarını yeniden gözden geçirmeleri ricasında bulunmuştur. Temaslar netice vermiş ve bu kişilerin Hindistan'a transit vize ile geçebileceğı kabul edilmiştir.

İsa Yusuf Alptekin, 15 Ağustos 1951'de Delhi'den ayrılarak Suudi Arabistan, Mısır ve Türkiye'ye gitmek üzere Bombay'a hareket etmiştir¹⁸⁶. Alptekin, Bombay'da iken umumi durum ve Kazaklar hakkında Mehmet Emin Buğra'dan birçok mektup almıştır. Bu mektuplar sırasıyla şöyledir: 17 Ağustos 1951 tarihli mektup: *"Ladak'tan gelen telgraf ve mektuplara bakılırsa o gün sınırdan giren Kazak Türkleri geri çevrilmiş. Biz bu haberdan çok üzölmekteyiz. Haberin doğru olup olmadığını anlamak için hükümet büyükleriyle görüşüp durumu anlamaya çalışacağız. Eğer bu haber doğru ise imkân dairesinde o biçarelerin hayatını kurtarmaya çalışacağız. Mehmet Emin Buğra."*¹⁸⁷.

23 Ağustos 1951 tarihli mektup: *"Kazak Türkleriyle ilgili olarak Başbakan Şeyh Abdullah Muhammet ile görüştüüm. Sınıra girmiş olan 100 kadar kişinin Srinagar'a getirilmesi hakkında emir vermiş olduğunu söyledi. Bunların Srinagar'a hareket ettiklerine dair daha bir haber gelmedi. Geride daha gelen olup olmadığını bilmiyormuş. Fakat daha gelecek olanlar varsa içeri almamak için karar verdik dedi. Şeyh Muhammed sınura girmiş 100 kişiyi Mekke'ye göndermek için Refugee Committee hareket etsin dedi. Bu konuyla ilgili olarak Hindistan Hükûmetinin telgraf almış olduğunu bildirdi. Daha başka gelen olup olmadığını bilmediğı için fazla bir şey söylemedim"*¹⁸⁸.

28 Ağustos 1951 tarihli mektup: *"İkinci mektubunda Kazak Türklerinin Mekke'ye gönderilmesi için hükümetin almış olduğu karardan söz etmiştim. Dün Hindistan'a Dışişleri Bakanlığı'ndan emir gelmiş. Mahiyetinizdeki Kazakları Bombay yoluyla Mekke'ye göndermek için hareket etmekten ibaretmiş. Fikrime göre Hindistan Hükûmeti, Kazak Türklerini mutlaka dış ülkelere çıkarmak için harekete geçecek. Suudi Arabistan Hükûmetinin bunları kabul etme ihtimali yoksa Türkiye'ye müracaat edersek, belki kabul*

¹⁸⁶ Esir Doğı Türkistan İçin-2, s.27; Alptekin, **Hicretimizin 40. Yılı**, s.10;

¹⁸⁷ **EK.3**.

¹⁸⁸ Esir Doğı Türkistan İçin-2, s.28-29; Alptekin, **Hicretimizin 40. Yılı**, s.10-11.

eder. Bunun için siz Türkiye'ye gittiğinizde ciddi teşebbüse girerseniz belki bir netice alabiliriz ümidindeyim. Şayet bu Kazak Türklerinin durumuyla ilgili olarak herhangi bir teşebbüse giriştiyseniz beni de haberdar ediniz"¹⁸⁹.

21 Eylül 1951 tarihli mektup: "Siz burada iken sınırdan geçen 95 Kazak kardeşimizin Ladak'tan Keşmir'e hareket ettiğine dair haber geldi. Önceki gün Ladak'tan aldığımız telgrafa göre, içlerinde Delilhan'ın (Canaltay) da bulunan 200 kadar Kazak kardeşimiz sınırdan geri çevrilmiş. Delilhan'a 'hoş geldiniz' diye telgraf çektim. Ayrıca sığınma hakkı için Hindistan hükümetiyle temas hâlinde olduğumu da bildirdim. Dün Şeyh Muhammed Abdullah ile görüşüp 'Delilhan Hacı ve arkadaşlarına sığınma hakkı veriniz, onlar burada kalmadan Türkiye'ye geçip gidecekler, İsa Yusuf Bey bununla ilgili olarak Türkiye'ye gitmiş durumda' dedim. Şeyh Muhammed Abdullah 'daha önce sınıra girmiş olan 95 kişinin dışında tekrar sınıra gelecek olanları içeri alınmaması için karar alındı, bu yüzden ben kendi başıma müsaade veremem' dedi. Şimdi ben bu 200 kişinin hayatını kurtarmak için Yeni Delhi'ye gidip elimden geleni yapmaya çalışacağım. Hareket bizden, bereketi Allaha. Sizden ricam, derhal Türkiye hükümetiyle temasa geçip bu biçareler için hareket etmenizdir. Geçen yıl göçmen kabulü için Türkiye hükümetiyle yapmış olduğumuz müracaata 'tetkik ediliyor' diye cevap geldi"¹⁹⁰.

28 Eylül 1951 tarihli mektup: "Daha önce yazmış olduğum gibi Delilhan ve Alibek (Hâkim) liderliğinde sınıra gelen 200 kişiye giriş müsaadesi alabilmek için 22.9.1951 tarihinde Yeni Delhi'ye geldim. Baş vezire (Hindistan Başbakanı Nehru kastediliyor) müracaat ettim. 9. ayın 24 ve 29'unda olmak üzere iki defa Dışişleri Bakanlığına gidip Naidu hanımla görüştim. Daha bir netice yok. Ciddi teşebbüsteyim. Herhalde, o zavallıları ölüm tehlikesinden kurtarmak için Allah yardımcı olur diye dua etmekteyim. Delilhan Hacılardan önce sınıra girmiş olan 95 kişinin başkanı Hüseyin Teyci, Sultan Şerif Teyci, Oraz Molla gibi Urumçi'den tanıdığımız ırkdaşlarımız. Bunlar 17.9.1951 tarihinde Ladak'tan Srinagar'a hareket etmişler. Onların Ladak'a gelip bana yazmış oldukları mektupları aldım. Delilhan Hacı kendisi yalnız olarak Ladak'a girmiş. Yeni gelen Kazaklar 25, 95 ve 200 olmak üzere toplam 320 kişiymişler. Arkadan gelen başka

¹⁸⁹ EK.4.

¹⁹⁰ EK.5.

olmasa gerek. Şimdi banlara yemek, içmek teminiyle, Hindistan'dan başka ülkelere göç ettirmek işi üzerimizdedir. Türkiye'de mutlaka bir netice almaya gayret ederseniz. Bu mektubu bitirmeden Delilhan Hacıdan telgraf aldım. Mahiyeti şu 'Çoluk çocuğum ve 200 kişiyle sınırda aç, sefil ve komünist tehlikesindeyiz. Mekke'ye gidebilmemiz için hareket etmenizi rica ederim' demektedir. Kendisine teselli mektubu yazacağım"¹⁹¹.

13 Ekim 1951 tarihli mektup: *"Delhi'de 21 gün kalmak mecburiyeti hâsıl oldu. Ama zahmete değer netice elde ettim. Hindistan hükümeti, şayet Keşmir hükümeti kabul ettiği takdirde Delilhan başta olmak üzere 200 kişiye Hindistan'a girme müsaadesi verdi. Yarın Keşmir'e döneceğim. Şeyh Muhammed Abdullah daha önceki konuşmamız sırasında 'Hindistan hükümeti müsaade ettiği takdirde biz de müsaade ederiz' demişti. Bunun için ümitliyim. Yalnız başına daha önce Ladak'a gelmiş olan Delilhan bundan 15 gün önce tekrar geri gönderilmiş*"¹⁹².

21 Ekim 1951 tarihli mektup: *"Delilhan ve Alibek başkanlığındaki 200 kişinin Hindistan'a girdiği haberi geldi. Herhalde bir aya kadar Keşmir'e gelirler."*¹⁹³
29.10.1951 tarihli mektup: *"Delilhan ve Alibekler başkanlığındaki 100 kişi uçakla getirildiler. Geri kalanlar da kara yoluyla getiriliyormuş. Gelenlerin vaziyeti çok perişan. Bilhassa Delilhan, iki kardeşi ve ailesi çok perişan bir vaziyette. Hiç bir şeyleri yok. Mümkün olduğu kadar yardımlaşıyoruz"*¹⁹⁴.

Mektuplardan da anlaşılacağı üzere Mehmet Emin Buğra ve İsa Yusuf Alptekin'in bu gayretleri Hindistan ve Keşmir Hükümetleri nezdinde devam ederken sınıra gelmiş olan Kazaklar hâlen içeri alınmamıştı. Tabi Çin askerlerinin de zaman zaman hücumları olduğu gibi erzaklar da bitme noktasına gelmişti. Kafilenin Hindistan sınırından girmesinden bir gün önce Çinliler yine saldırmış ve bu çatışmada Muhammed Turdu Karî, Sakan ve Balika şehit düşmüştür¹⁹⁵. Bütün bu olumsuzluklar içinde 13 Ekim 1951 tarihinde Hindistan askerleri kafilenin huduttan içeri girebilmeleri için izin çıktığını bildirmiştir. Bu haber üzerine kafiledeki herkes sevinçten ne yapacağını şaşırmıştır. Kafile tekrar silâhlarını Hint askerlerine teslim etmiştir. Bu arada bir gün önceki

¹⁹¹ **EK.6.**

¹⁹² **EK.7.**

¹⁹³ **EK.8.**

¹⁹⁴ **EK.9.**

¹⁹⁵ Gayretullah, *Altaylarda Kanlı Günler*, s.218; Oraltay, *a.g.e.*, s.267.

çatışmada şehit düşen Muhammed Turdu Karî, Sakan ve Balika'nın naaşları buraya defnedilmiştir¹⁹⁶.

Sınırdan girişle yıllardan beri hür dünyaya açılmak için çekilen hasretin bitmesi, dahası düşmandan kurtulmak anlamına geliyordu. Hint askerlerinin refakatinde tam 14 gün yol alan kabile hudut vilâyeti Ladak'a ulaşmıştır. 300 kişi ile yola çıkan kafilenden ancak 174 kişi olarak sınıra ulaşabilmiştir¹⁹⁷. Kabile Ladak'a geldikten sonra koyun ve atlarını satmıştır¹⁹⁸.

Alibek Hâkim kafilesinden önce Sultan Şerif ve Hüseyin Teycilerin kafilesi Ladak'a ulaşmıştır. Bir müddet sonra da birkaç aile ile birlikte Kaben de Alibek Hâkimlerin bulunduğu kafilenin yanına gelmiştir. Böylece binlerce kişiyi aşan kalabalıktan ancak 350 kişi Hindistan'a ulaşabilmiştir. Alibek Hâkim kafilesinden sonra gelenler olmuşsa da huduttan giremedikleri için geri dönmek zorunda kalmışlardır. Ladak'a ulaşan kabile, Keşmir ile Ladak arasındaki geçide kar yağması dolayısıyla karayolu ile değil askeri uçaklarla Keşmir'e intikal ettirilmiştir¹⁹⁹.

Ladak'tan uçakla yola çıkan kabile 26 Ekim 1951'de Keşmir'e ulaşmıştır. Kabile buradan askeri kamyonlarla daha önce Türkistanlı tüccarların oturduğu bir yer olan Safakadal Göçmen Misafirhanesi'ne yerleştirilmiştir²⁰⁰. Binaya yerleştikten sonra kafildekiler bir gün duvarda "*Doğu Türkistanlılar Cemiyeti*" yazan bir levha görmüştür. Buna şaşırarak gibi kimsenin kendilerini karşılamaya gelmemesine de sitem etmişlerdir²⁰¹. Misafirhaneye yerleştirilen kabileye Keşmirli memurlar: "*her odaya bir*

¹⁹⁶ Kesici, *a.g.m.-II*, s.19; Oraltay, **a.g.e.**, s.267.

¹⁹⁷ Oraltay, **a.g.e.**, s.267. Lias, **Göç**, s.327'de 234 kişiden 175'inin Keşmir'e ulaştığını yazmaktadır.

¹⁹⁸ Gayretullah, **Uzaklara Balam**, s.134.

¹⁹⁹ Kesici, *a.g.m.-II*, s.19; Oraltay, **a.g.e.**, s.267; Lias, **Göç**, s.328. Gayretullah, **Altaylarda Kanlı Günler**, s.219'da Keşmir'e intikal sırasındaki uçak yolcuğu ile ilgili olarak şunları yazmaktadır: "*Bulutlar arasında bir güvercin kadar şen ve mutlu uçuyordum. Artık ormanlarla kaplı dağlara turmanmıyor, kıvrıla kıvrıla akan ırmaklardan yol bulmağa çalışmıyordum. Benimle haşır neşir olan tabiatın bu geçit vermez varlıklarını baş döndürücü bir hızla geçiyor, geride bırakıyordum. Hem de, gökyüzünden onlara âdeta alay edercesine bakıyordum. Artık başı bulutlu dağlar benim yollarımı bağlamıyordu. Şu salkım salkım olan bulutlar, bu gidişle müteessir benim için 'yaşın yaşın' gözyaşı döküyorlardı. Hürriyete doğru kanatlanmışık bir kere. Başa ne gelse çekmeğe çoktan razıydık. Bu uçuşun sonunda gurbet, hasret, yokluk, sefalet ve daussıla bizleri bekliyordu*".

²⁰⁰ Gayretullah, **Altaylarda Kanlı Günler**, s.220; Oraltay, **a.g.e.**, s.268.

²⁰¹ Oraltay, **a.g.e.**, s.268. Gayretullah, **Altaylarda Kanlı Günler**, s.221'de Hasan Oraltay, kendilerini karşılayan olmadığından sitem etmesine rağmen sınırdan geçişleri için yardımcı olan Mehmet Emin Buğra ve İsa Yusuf Alptekin, Alibek Hakim ile gelen kabileyi iki hafta sonra ziyaret etmiştir. Bu durum Oraltay'ın siteminin yersiz olduğunu göstermekle beraber asıl sitem edilmesi gerekenlerin Hindistan'a ilk gelen kabilelere yönelik olması gerekir. Ancak şunu belirtmekte fayda var ki ilk gelen kabileler de bu dönemde

aille rahat rahat otursun” demesine rağmen, kabile günlerce avluda kalmıştır. Keşmir Başbakanı Şeyh Muhammed Abdullah, kafilenin durumunu tetkik etmek üzere ziyarete geldiğinde kafilenin avluda kaldığını görmüş ve emir vererek Türkistanlı tüccarların eşyaları ile dolu olan odalarının boşaltılmasını sağlamıştır. Kafile bu suretle odalara yerleşmiştir. Bu arada Keşmir Hükûmeti buradaki muhacirlere iâşe dağıtımına başlamıştır. İnsan başına haftada altışar kilo un ve pirinç dağıtılmıştır. Kızılhaç vasıtasıyla²⁰² da battaniye ve kışlık elbise temin edilmiştir. Kafilenin maddi imkânı olmadığı için Başbakan’ın alakasıyla odun ve sobalar tedarik edilmiştir. Muhacirler Keşmir lisanını bilmediği için, idari makamlarla temas kurmakta oldukça zorlanmıştır. Zaman zaman Başbakan, bakanları ile gelerek sanki millî bir vazifeymiş gibi kafiledeliklerin hal ve hatırını sormuştur. Ayrıca muhacir çocuklarının tahsil görmesi ve İngilizce öğrenmesi için de okul açmıştır. Bu okullarda ayrıca çeşitli el sanatları kursları açılmıştır²⁰³.

Muhacirler Keşmir’e gelerek düşmandan kurtulmuşlarsa da ekonomik olarak oldukça zor durumda kalmışlardır. Herkesin en büyük sıkıntısı verilen iâşelerin kesilmesi durumunda ne yapılabileceği olmuştur. Çalışmak isteseler de çalışma sahası olmadığı gibi dil bilmemeleri de büyük bir sıkıntı yaratmıştır. Bu sırada Formoza’daki (Tayvan) Mareşal Chang Kai-shek iki defa adam başı 100’er rupi para yardımı göndermiştir. Mareşal aynı zamanda birkaç kişiye de takdirname göndermiştir. Bundan sonra artık muhacirler için yeni bir hayat mücadelesi başlamıştır. Daha önce memleketlerinde zengin olan bu insanlar şimdi kendilerine gönderilen yardımlarla ne kadar ayakta durabilecekti ve bu yardımlar kesildikten sonra neler yapabilecekti? Gelen yardımların kendilerine yetmediğini gören Alibek Hâkim, bir faydası dokunur düşüncesiyle Delhi’deki Amerikan Elçisine bir mektup yazarak muhacirlerin durumu hakkında bilgi vermiştir. Alibek Hâkim’in yazdığı bu mektuba 20 Kasım 1952 tarihli ve Chester Bowles imzasıyla cevap

farklı şehirlere yerleşmiş ve geçim derdine düşmüşlerdi. Ayrıca yeni gelen kabilelerden haberlerinin olmama ihtimalini de göz önünde bulundurmak gerekir.

²⁰² Oraltay, **a.g.e.**, s.268.

²⁰³ Gayretullah, **Altaylarda Kanlı Günler**, s.222.

gelmiştir. Cevapta National-Christian Council Committee'in yani Dünya Kiliseler Birliği'nin yardım edeceği bildirilmiştir²⁰⁴.

Akabinde “*Dünya Kiliseler Birliği*” muhacirlere yardım etmeğe başlamıştır²⁰⁵. Bu doğrultuda muhacirlerin ihtiyaçları belirlemek için Donald E. Rugh incelemelerde bulunmuş ve muhacirlere yardım edilmiştir. Rugh, muhacirlerin durumunun çok kötü olduğunu görünce Keşmir'deki bir Misyoner okulunun öğretmeni vasıtasıyla yardım etmeye başlamıştır. İlk olarak yağ ve haftada kişi başına bir kilo et, şeker, çay ve çocuklar için süt verilmeye başlanmıştır. Rugh, daha sonra muhacirlerle diyalogunu arttırarak yardımları genişletmiştir. Bu doğrultuda elbise dağıtılmış, muhacirlere iş temin etmek için gayret sarf edilmiştir. Ayrıca “*Türkistan keçesi*” yapımı için ellerine sermaye olarak nakit desteği sağlanmıştır. Yine doktora eğitimini Kazak örf ve adetleri üzerine yapan Milton Clark, muhacirlere İngilizce öğretmeğe başlamıştır²⁰⁶.

Keşmir Hükûmeti, muhacirleri Pakistan'a yakın Uri isimli bir yere yerleştirmek istemiştir. Alibek Hâkim burayı görmüşse de muhacirler Türkiye'ye gitmeyi arzu ettikleri için teklifi kabul etmemiştir. Bu esnada Hindistan'a başkanlığını Haluk Şaman'ın yaptığı bir Türk Parlamento heyeti gelmiştir. Heyetin gelmesi muhacirler için bir umut ışığı olmuştur. Heyet, 12 Temmuz 1954 tarihinde Türkiye'den iskânlı izinin çıktığını Dr. Edmonds'a bildirmiştir. Amerikalılar bu muhacirleri daha evvel Güney Amerika'ya göndermek istemişlerdi. Fakat muhacirler kabul etmemişti. Bu haberi alan muhacirler Türkiye'ye gitmek için hazırlıklara başlamıştır²⁰⁷.

²⁰⁴ Oraltay, **a.g.e.**, s.271'de Dünya Kiliseler Birliği'nin yardımlarıyla ilgili bilgi vermektedir. Ayrıca kendileriyle aynı dönemde gelen Hüseyin Teyci ve kafilesine böyle bir yardım yapılmadığını Mansur Teyci görüşmemizde ifade etmiştir.

²⁰⁵ Hindistan'a ulaşabilenlere en büyük yardımı daha önce Hindistan'a yerleşmiş olan Kazak kardeşleri yapmıştır. Bunun dışında Hindistan Hükümeti, Hindistan Kızılhaç Cemiyeti, Keşmir Hükümeti ve Dünya Kiliseler Birliği, Keşmir'e gelen bütün göçmenlere iâşe ve ibate yardımında bulunmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kesici, *a.g.m.- I*, s.21; “*Doğu Türkistan'dan Kanlı Göçler*”, **Türk Göçmen ve Mülteci Dernekleri Federasyonu Türk Dünyası Üç Aylık Fikir-Kültür Dergisi**, Yıl:2, S.7, Ekim-Kasım-Aralık 1967, s.7; Gayretullah, **Altaylarda Kanlı Günler**, s.222. 1949 yılında gelen göçmenlerden 400 kişinin Türkiye'ye gelirken yol masraflarını Srinagar'dan Hindistan hududuna kadar Keşmir Hükümeti, Keşmir'den Bombay'a kadar sadece Hindistan Hükümeti ve Bombay'dan Türkiye hududuna kadar olan masrafları ise Dünya Kiliseler Birliği üstlenmiştir. Dünya Kiliseler Birliğinin ikinci bir yardımı da 1961 yılında Türkiye'ye gelen 18 kişi ile alakalıdır. Haydarabat'ta kalan 18 kişilik grubun uçak masraflarını bu kuruluş karşılamıştır. Yine bu kafilenin Haydarabat'tan Bombay'a geldiğinde Heddâm-en Nabi Cemiyeti ve bu cemiyetin başkanı Ahmet Garip Sahip de yardımda bulunanlar arasındadır. Bkz. “*Doğu Türkistan'dan Kanlı Göçler*”, s.8.

²⁰⁶ Oraltay, **a.g.e.**, s.271.

²⁰⁷ Alibek Hâkim ile beraber göçe çıkan kafilenin Türkiye'ye nasıl geldiği konusunu “*Doğu Türkistanlı Göçmenlerin Türkiye'ye İskânlı Göçmen Olarak Yerleştirilmeleri*” başlığı altında değinilecektir.

3. Hüseyin Teyci Alkanbayoğlu ve Sultan Şerif Teyci'nin Göçü

Hüseyin Teyci'nin 1920-1938 yılları arasında geçen dönemdeki hayatı ile ilgili bilgiler oldukça sınırlıdır. 1934 yılında Doğu Türkistan'ın umumi valilik görevine gelen Sheng Shih-tsai'in halk üzerindeki baskıcı tutumu ve önde gelen liderleri tutuklayıp ortadan kaldırması sonrasında Barköl'den Kansu bölgesine doğru zorunlu göçler yapılmıştır. Sayıları 18.200 kişiyi bulan bu Kazak topluluğunun Barköl, Nori, Kapdık ve dolaylarından göç etmelerine ve Qinghai bölgesine gelmelerine dair kaynaklarda teferruatlı bilgi bulunmamaktadır. Bu konuda en sağlıklı bilgileri Hüseyin Teyci'nin kaleme aldığı bir nevi hatıratında bulmak mümkündür. Lâkin bu hatırat henüz neşredilmediği için Kansu bölgesine yapılan göç ile ilgili bilgiler eksiklik arz etmektedir. Kansu'ya göç eden ilk kabile 225 aile ile Aduvbay kafilesidir²⁰⁸. Aduvbay kafilesinin göçü herhangi bir direnişle karşılaşmadan Kansu bölgesine ulaşmıştır. Aduvbay göçünün başarılı olması sonrası Elishan Batur kafilesi de Şubat-Mart 1935'te 290 hane ile Barköl'den Kansu'ya göç etmeye karar vermiştir²⁰⁹.

Elishan Batur kafilesinin Kansu'ya ulaşması sonrasında Sheng Shih-tsai yönetimi Barköl bölgesinde kalan Zayıf Teyci ve arkadaşları üzerinde baskılarını artırmaya başlamıştır. Zayıf Teyci bir taraftan bu baskılarla uğraşırken, bir taraftan da Elishan Batur ve arkadaşlarından haber almaya çalışmıştır. Elishan Batur'dan sevindirici haberler gelmesinden sonra, Çin baskısının da verdiği sıkıntılar sebebiyle, 1936 yılının Ağustos ayında 312 aile ile Oşaktı'da yapılan toplantı sonrası göç etmeye karar vermiştir²¹⁰. Zayıf Teyci ve kafilesi Eylül 1936'da Elishan Batur ve arkadaşlarının bulunduğu yere ulaşmıştır²¹¹. Bu göçlerin başarılı olması sonrasında 1937 yılında 500 aileyle birlikte Hocam Bergen kafilesi de göç için hareket etmiştir²¹². Ancak havadan ve karadan yapılan

²⁰⁸ Kalkan, *a.g.m.*, s.132; Altay, **Anayurttan Anadolu'ya**, s.302-303; Kesici, *a.g.m.-I'*, s.19. Oraltay, **a.g.e.**, s.86'da göç kafilesinin 1933 yılında ve 300 kişi ile yapıldığını belirtmektedir. Ancak bu göç kafilesi 225 aile 1.170 kişidir. Bkz. **Barköl Tarihi Materyali**, s.82.

²⁰⁹ Kesici, *a.g.m.-I'*, s.19; Kalkan, *a.g.m.*, s.132. Oraltay, **a.g.e.**, s.86'da tarih olarak 1934 verilmekte ve kafilenin 1.000 kişiden oluştuğu belirtilmektedir.

²¹⁰ Kalkan, *a.g.m.*, s.132; Selvi-Teyci-Kara, **a.g.e.**, s.29; Gayretullah, **Altaylarda Kanlı Günler**, s.54; Altay, **Anayurttan Anadolu'ya**, s.309; Oraltay, **a.g.e.**, s.87.

²¹¹ Gayretullah, **Altaylarda Kanlı Günler**, s.55.

²¹² Kalkan, *a.g.m.*, s.132; Altay, **Anayurttan Anadolu'ya**, s.311; Gayretullah, **Altaylarda Kanlı Günler**, s.58.

saldırıları sonucunda kabile, göç edemediği gibi malları da yağmalanmış bir şekilde geri dönmek zorunda kalmıştır²¹³.

Halk üzerinde bir korku imparatorluğunun kurulduğu bu dönemde Çin yönetimi, halkın asayiş durumunu görüşmek üzere 25 Kasım 1938 günü Nurali Bey'in evinde halkın ileri gelenleriyle toplantı yapılmasını kararlaştırmıştır²¹⁴. Aslında toplantının amacı asayiş konularını görüşmek değil, halk önderlerini bir araya getirerek bunları ya topluca tutuklamak veya bu toplantı esnasında ortadan kaldırmaktır²¹⁵. Nurali Bey, durumu diğer liderlerle paylaşarak artık burada yaşamalarının zor olduğunu ve kendilerinin de tıpkı önceki göç edenler gibi Kansu'ya gitmeleri gerektiğini söylemiştir²¹⁶. Diğer liderler de Nurali Bey'in göç ve gelecek olan Çinlileri ortadan kaldırma fikrini kabul etmiştir. Gerekli hazırlıkları yapan 1.188 aile Nurali Bey başkanlığında 1 Aralık 1938 günü Mörgü mevkiinden hareket etmiştir. Kabile, 23 Aralık 1938'de Elishan Batur ve Zayıf Teycilerin bulunduğu Uyurhun Tula bölgesine ulaşmıştır. Bu esnada Aduvbay kabileleriyle gelenler ise Dolanşan bölgesinde bulunmaktaydı²¹⁷.

Çinlilerin ileri gelen kişileri ortadan kaldırmak için yaptıkları planın öğrenilmesi sonrası Barköl bölgesini terk eden bir diğer kabile de Sultan Şerif ve Hüseyin Teyciler olmuştur. Sultan Şerif ve Hüseyin Teyci gibi Kazaklar, 1934-1936 yılları arasında Doğu Türkistan'daki siyasi atmosfer sebebiyle Barköl bölgesine gitmiştir. Bu kabile şimdiye kadar göç eden diğer kabileler içindeki en büyük göç kabileleridir²¹⁸. 1.789 aile ve 8.578 kişinin katıldığı bu göçün diğer önde gelenleri; Hamza İnan, Sabırbay Zalin, İsmail Zalin, Sıdık Şanya, Külülbay Şanya, Dele Zengi, Macan Şanya, Meyirhan, Cenabil, Kabibay,

²¹³ Altay, **Anayurttan Anadolu'ya**, s.311; Kalkan, *a.g.m.*, s.132.

²¹⁴ Selvi-Teyci-Kara, **a.g.e.**, s.30. Gayretullah, **Altaylarda Kanlı Günler**, s.61'de toplantıya katılan kişileri: "Nur Ali Bey'in evindeki toplantıya, Ayanbet, Hüseyin Teyci, Sultan Şerif Teyci, İrkitbay Zengi, Mukadil, Tokay Şanya, İsmail Ökürday, İlyas Dorga, Zeynullah Teyci, Selâhaddin, Şakbkbay, Koyçu Batur, Dele Zengi, Irgaybay, Ömer Ökürday, Sabırbay, Bek Sultan Begey, Ayanbet, Alkan (İlhan'da olabilir) Şanya, Hakkâşe Hacı, İstanbul Zengi, Kabibay Tobacan, Yusuf Akın Teyci, Kayısbay Pehlivan, Ebulhayr Zalin, Rakadil Tanjan, Abul Macin Molla, Kabi, Akman, Ziya Tay Zalin, Koşuvit, Abiybay gibi kimselerin iştiraki ile 20 Kasım 1937'de verilen yerde toplandılar" şeklinde belirtmektedir. Gayretullah toplanma tarihini 20 Kasım 1937 olarak vermesine rağmen Altay, **Anayurttan Anadolu'ya**, s.315'te bu tarihi 25 Kasım 1938 olarak yazarak hataya düşmüştür. Oraltay, **a.g.e.**, s.88'de ise toplantı tarihini 18 Kasım 1937 olarak vermektedir.

²¹⁵ Oraltay, **a.g.e.**, s.88; Gayretullah, **Altaylarda Kanlı Günler**, s.61; Kalkan, *a.g.m.*, s.132.

²¹⁶ Kalkan, *a.g.m.*, s.132; Selvi-Teyci-Kara, **a.g.e.**, s.30.

²¹⁷ Altay, **Anayurttan Anadolu'ya**, s.319, 329.

²¹⁸ Kul-Kırkıl, *a.g.m.*, s.109; Selvi-Teyci-Kara, **a.g.e.**, s.30.

Koşuvit ve Kayıt Molla gibi kişilerdir²¹⁹. Kafile göçe çıkmadan önce uzun süredir Barköl bölgesinde bulunuyordu. Kafilenin diğerlerinden farkı Barköl bölgesini geçici bir yerleşim yeri olarak görmeyip, burada tam manasıyla yerleşik olmalarıdır. Bu göçü diğer göçlerden ayıran bir başka unsur da sayı olarak çok kalabalık olmaları yanında, kafiledekilerin yeterli hazırlıkları yapamamaları gibi göçü kaldıracabilecek maddi imkânı olmayan ailelerin de fazla olmasıydı. Ancak bütün bu olumsuzluklara rağmen alınan göç kararı sonrası çok kısa sürede hazırlıklar tamamlanmıştır. Göçü sıkıntıya sokan en büyük sorunlardan biri de yeteri kadar binek ve yük hayvanının olmaması yanında, mevsim şartlarının olumsuzlukları olmuştur. Tüm olumsuzluklara rağmen Sultan Şerif ve Hüseyin Teyci önderliğindeki kafile hazırlıkların tamamlanması sonrası 5 Aralık 1938'de yola çıkmıştır²²⁰.

Göç kafilesinin izlemeyi düşündüğü güzergâh tıpkı Nurali Bey kafilesinin izlediği yol idi. Bisan Dağı'nın kuzey kesiminden yola çıkan kafile, diğer kafilelerin çektiği sıkıntılardan daha fazlasına maruz kalmıştır. Kafilenin çok büyük olması sebebiyle başı ile sonu arasında takriben bir günlük mesafe vardı. At, koyun, sığır ve develerin fazlalığı kafilenin hızlı yol almasına mani olduğu gibi, konaklamayı da zorlaştırmıştır. Göç kafilesi, bütün sıkıntılara rağmen İnez Dağı bölgesine ilerlemiştir. Teycilerin göçünde hava taarruzları yanında karadan da bombalı ve makineli tüfek saldırılarına maruz kalmıştır. Kafilenin çok büyük olması, doğal olarak Çinlilerin yaptığı saldırılarda zayıfların da fazla olmasına sebep olmuştur. Özellikle hava saldırıları hayvanların telef olmasına neden olmuştur ki, hayvan telefleri kafilenin ileride açlık ve fakirlik çekmesi anlamına geliyordu. Tüm bu sıkıntılara rağmen kafile gündüz hava saldırılarından kaçarak, gece ise yol almak suretiyle 11 günde İnez Dağı bölgesine ulaşabilmiştir. Hava saldırıları sırasında bir Çin uçağı düşürülmüş, yine kafile yol üzerinde bir uçağın da daha önceden düşürüldüğünü görmüştür²²¹.

²¹⁹ Altay, **Anayurttan Anadolu'ya**, s.330'da Sabırbay, Macan, Meyirhan ve Cenabil ailesinin Sultan Şerif ve Hüseyin Teyci kafilesi içinde göstermekte ancak 2.500 aile ile göçün gerçekleştirildiğini söylemektedir. **Barköl Tarihi Meteryali**, s.82'de ise göçe Hüseyin Teyci 409 aile 2.048 kişi, Sultan Şerif Teyci 500 aile 2.000 kişi, Sabırbay 450 aile 1.805 kişi, Macan 110 aile 600 kişi, Meyirhan 140 aile 625 kişi ve Cenabil ise 180 aile 1.500 kişi olarak katıldığı belirtilmektedir. Bu durumda Hüseyin ve Sultan Şerif Teyci kafilesinin 1.789 aile ve 8.578 kişi olması gerekir.

²²⁰ Altay, **Anayurttan Anadolu'ya**, s.330-331.

²²¹ Altay, **Anayurttan Anadolu'ya**, s.331'de bahsettiği düşürülen uçaklarla ilgili Mansur Teyci'ye sorduğumuzda Mansur Teyci iki uçağın değil sadece bir uçağın düşürüldüğünden bahsetmiştir.

Kafile 11 günde İnez Dağı bölgesine gelmişse de, tıpkı Nurali Bey kafilesi gibi Lomtoray çayını geçerken hayvanlarının büyük kısmını geride bırakmak zorunda kalmıştır. Ayrıca Lomtoray çayını geçerken mallarını geride bırakmalarının bir sebebi de Çinlilerin bu bölgeye atlı asker göndermesi ve havadan yoğun bir bombardıman yapmasıydı. Kafile Lomtoray çayını geçip İnez Dağı bölgesine ulaşmıştır. Kafile, Moğolistan sınırında askeri kuvvet bulunmaması dolayısıyla her hangi bir silahlı mücadele yaşamadan göçe devam etmiştir. İnez Dağı'ndan Kansu'ya doğru hareket eden kafile Sarmacı bölgesine geldiğinde öncülerin haber vermesi üzerine Çinlilerin Kansu bölgesinden getirdiği askeri birliği fark etmiş ve mücadeleye girmemek için bölgeyi hızlı bir şekilde terk etmiştir. Kafile hızlı hareket etmek zorunda olduğu için koyunlarının bir kısmını geride bırakmak zorunda kalmıştır. Bu ise Çinlilerin takibinden kurtulmalarını sağlamıştır. Bundan sonra Sultan Şerif ve Hüseyin Teyci önderliğindeki kafile Kansu'ya ulaşmıştır. Daha sonra kafile ile gelenler Tula, Sür ve Kaşkarbel bölgelerine yerleşmiştir²²².

Sadim ovasında Çinli askerlere karşı Elishan Batur ve arkadaşlarının kurtarılması harekâtından sonra vakit kaybetmeden yola devam eden Elishan Batur ve kafilesini daha sonra Çin askeri kuvvetleri takip etmek istemişlerse de takip atlatılmıştır. Çinlilerin Elishan Batur kafilesinden kalan malları yağmaladıktan sonra geri dönmeleri Kansu'da yaşayan diğer Türkleri de endişeye sevk etmiştir. Kansu'da kalan Türkler, Çinlilerin mutlaka Ma Lu-jang'ın intikamını alacağını biliyorlardı. Bu nedenle yeni durumu müzakere etmek için Zayif Teyci, Kansu'da bulunan ileri gelenleri toplantıya çağırmıştır²²³. Toplantıda Elishan Batur'un peşinden gidilmesi kararı alınmıştır²²⁴. Ancak Kansu'ya en kalabalık grup olarak gelen Sultan Şerif ve Hüseyin Teyci kafileleri yeni bir göçü kaldırabilecek kadar güçlü olmadıklarını düşünerek burada kalmaya karar

²²² Altay, **Anayurttan Anadolu'ya**, s.332. Altay, **Anayurttan Anadolu'ya**, s.331'de yola çıkan kafiiledaki malların varlığı ile ilgili bilgi verirken takriben 7.000 at, 100.000 koyun, 4.000 sığırın Lomtoray çayını geçerken geride bırakılmak zorunda kaldığından bahsetmektedir.

²²³ Gayretullah, **Altaylarda Kanlı Günler**, s.91'de toplantıya; Zayif Teyci, Sekey Şanya, Alimbek, Nurgalam, Azam Molla, Ahmet Sayın, Kâri Bekir, Muhammedi, Alpıs Teyci, Aksakal Şerikbay, Hâkâşa Molla, Kara Molla, Kayısbay Pehlivan, Tokay Kabibayoğlu, Koşuvıt, Mütellap, Jilkışı, Alkan, Davutbay, Abdeş Molla, Boğdabay, Balgazi, Yusuf Akın, İbraykan, Tobacan, Mardan Ökürday, İstanbul Zengi, Kalibay, Sarkıt, İrkitbay, Avacan, Tüküti Ayak, Nurpike, Rakadil, Mukay, Hasan Batır, Karmış, Köşikeş, İzbayır Baksı, Cakay Molla, Şakbakbay, Muhammedi İsa gibi kişilerin katıldığını belirtmektedir.

²²⁴ Selvi-Teyci-Kara, **a.g.e.**, s.37; Gayretullah, **Altaylarda Kanlı Günler**, s.91; Kesici, *a.g.m.-I*", s.22.

vermiştir²²⁵. Daha sonra Sultan Şerif Teyci, Qinghai bölgesine, Hüseyin Teyci ve kafilesi ise Gasköl bölgesine yerleşmiştir.

Hüseyin Teyci ve kafilesinin Gasköl bölgesini seçmelerinde bölgenin iklim şartlarının hayvan sürülerinin otlatılması için uygun olmasına ilaveten Gasköl bölgesinin doğusunda Qinghai'nin, kuzeydoğusunda Kansu'nun, kuzeybatısında Gobi ve Lopnor tarım bölgesi ile güneyinde Tibet bozkırlarının bulunmasıydı. Bu da Hüseyin Teyci kafilesindekilere gerektiğinde bu yerlere rahat hareket serbestliği sağlayabilirdi. Gasköl bölgesi ayrıca Barköl ve Urumçi'den de uzaktı. Bu uzaklık Sheng Shih-tsai'in baskısından da uzak olmalarını sağlamış ve fakir ailelere gerektiğinde bu bölgede sadece avlanma yolu ile de olsa geçimlerini sağlayabilecek bir ortam sunmuştur. Ayrıca Doğu Türkistan'da meydana gelebilecek her hangi bir olumsuz gelişme sonrasında da buradan rahatça başka bir bölgeye göç etmeleri sağlayabilirdi. Bütün bu olumlu düşünceler Gasköl bölgesinin seçilmesinde etkili olmuştur²²⁶.

Gasköl bölgesine çok fakir bir şekilde yerleşen Hüseyin Teyci ve kafilesi zaman içinde durumlarını düzeltmiştir. 1942 yılından sonra Gasköl bölgesinde bulunan Hüseyin Teyci'nin tekrar Barköl'e geri dönmesi için Kazakların birçok önde gelen şahsiyeti kendisiyle görüşmüştür. Ancak Hüseyin Teyci bu tekliflerin hiçbirini kabul etmemiştir. Sheng Shih-tsai'in baskılarının artması üzerine bölgede yeni bir güç oluşturmak isteyen Kazak liderleri ikinci defa Hüseyin Teyci ve kafilesine Barköl'e dönmesi için davette bulunmuştur. Zaman içinde bölgeye gelen insanların durumlarını düzeltmiş olmaları hasebiyle geri dönmeye soğuk bakması, geri dönme çağrısına olumsuz cevap verilmesini beraberinde getirmiştir. 1951 yılına kadar Gasköl'de kalacak olan Hüseyin Teyci ve kafilesi, bölgeye ilk başta 150 aile olarak yerleşmişlerse de zaman içinde sonradan gelenlerle bu sayı takriben 1.000 haneyi bulmuştur²²⁷.

²²⁵ Selvi-Teyci-Kara, **a.g.e.**, s.37; Kul-Kırkıl, *a.g.m.*, s.108-109.

²²⁶ Kul-Kırkıl, *a.g.m.*, s.110.

²²⁷ Kul-Kırkıl, *a.g.m.*, s.111.

Teycilerin kafileleri ilk zamanlar Doğu Türkistan'daki siyasi atmosferden etkilenmeseler de daha sonra bu etki hissedilmiştir. Özellikle Alibek Hâkim ve kafilesinin Gasköl'e gelmesiyle onların da kaderleri değişmiştir denilebilir²²⁸. Alibek'in Gasköl'e

²²⁸ Kul-Kırkıl, *a.g.m.*, s.110-111'de Gasköl bölgesine zor bir yolculuk sonrası Şubat 1950'de ulaşan Alibek Hâkim ve kafilesinin perişan bir hâlde olduğunu, yola çıkarken yanlarında getirdikleri hayvanlarının büyük bir kısmını ihtiyaçları için kullandıklarını, bir kısmını ise zorlu yolculukta kaybettikleri için oldukça fakir duruma düştüklerinden bahsetmektedir. Bu nedenle Hüseyin Teyci'nin kendilerine yapabileceği yardıma ihtiyaçları vardı. Hüseyin Teyci, 1938 yılında Doğu Türkistan'ı terk ederek önce Kansu'ya daha sonra Gasköl bölgesi yerleştiği için durumları daha iyiydi. Bu yardım konusunda farklı rivayetler söz konusudur. Hızırбек Gayretullah ile mülakat yapan ve Hızırбек Gayretullah'ın hayatıyla ilgili Yüksek Lisans Tezi hazırlayan ve halen bitirilmemiş olan Yüksek Lisans Tezinde Serdal Öztürk, Gayretullah'a Hüseyin Teyci'ni yaptığı yardımlar konusunu sorduğunda şu cevabı almıştır: “*Hüseyin Teyciyle karşılaşmamızda Hüseyin Teyci bize hiçbir şey vermiş değildir. Gasköl'e geldiğimizde bizim Kazaklar bağlı oldukları kabilelere göre ayrıldı. Hüseyin Teyci Nayman'dır. Gasköl'deki Kazakların çoğunluğu Nayman olmakla beraber Cadık, Barkı ve Molkı idi. Gelenlere bu kabile çekimine göre kendi kabilesinden olanlar yardım etti. Alibek, Barkı'dır. Barkıların zengin bir kitlesindedir. O, Barkılara yardım etti. Her kabile kendisinden olana yardım etti. Hüseyin Teyci bir şey vermiş değildir. Sadece 'gelenlere yardım edelim' demiştir. Yardım toplayıp bu yardımı paylaşmış değildir. Mesela bizim Ukaş Bey diye Cadık boyundan bir kişi vardı. Bizde dâhil Cadıklilere Ukaş Bey yardım etti. Salis Emreoğlu, Adil İltıkbayoğlu, Abdülkerim gibi adamlar Nayman olduğu için Hüseyin Teyci'ye geldiği zaman yardımı bırak, Hüseyin Teyci bunları çoban olarak kullanmıştır. Buna dayanamayan bu kişiler Yolbars ile gitti. Yolda Uygurlar tarafından öldürüldü. Hüseyin Teyci, yardım edelim demiştir. Ancak yardım etmemiştir. Organize edip yardım dağıtmış da değildir. Hüseyin Teyci'nin neden Gasköl'de kaldığını izah edeyim. Bu olayın geçmişi var. 1938'de Kazak göçü var. Ondan evvel Barköl Kazaklarındaki hâkim kişiler Rusya tarafından gelen Enver, Abdül ve Kemal adlı üç tane Nayman idi. Barköl Kazaklarını bunlar idare etti. Bunlar KGB ajanıydı. Dolayısıyla bunlar geldikten sonra Naymanları önemli yerlere yerleştirdiler. İddialara göre (bunlar halkın iddiası) bu Naymanların birçoğunun işi diğer Nayman olmayanların ileri gelenlerini ihbar etmek, onları rejime karşı tutuklatmak ve öldürtmek olmuş. Bunların içinde Hüseyin Teyci'de vardır. Daha sonra Hüseyin Teyci, Gasköl'e geliyor ve geri dönemiyor. Dönerse başına geleceği biliyor. Hesaba çekecekler Hüseyin Teyci'yi. Hüseyin Teyci nerede ikamet ediyor? Çin, Tibet, Doğu Türkistan hududunun kesiştiği yer olan Gasköl'de on yıl ikamet ediyor. Çinlilerden bir şey olduğu zaman Tibet tarafına, Tibetlilerden bir şey olduğu zaman Çin tarafına göç ediyor. Böylece Gasköl'de kalıyor. Hüseyin Teyci geri dönerse geride kalanların hesap sormasından korkmaktadır. Dönme kararının arkasında bu vardır. Hüseyin Teyci daha sonra Alibek Hâkim kafilesinden ayrı ancak aynı günlerde Gasköl'den göç etti”. Forbes, *a.g.e.*, s.446-447'de Hüseyin Teyci'nin çete savaşı verdiği ve Kerey Kazaklarından olduğu iddiası bulunsa da bu bilgi hatalıdır. Hüseyin Teyci'nin oğlu Mansur Teyci ile yaptığımız görüşmede kendilerinin Nayman Kazaklarından olduğunu söylemiştir. Krş için bkz. Kul, *a.g.t.*, s.160 not 130. Yine Hüseyin Teyci'nin yardım edip etmemesi ile ilgili olarak anlatılan bir diğer olay da Alibek Hâkim, Hüseyin Teyci'den Osman Batur ve Canımhan Hacı'nın Gasköl'e getirilmesi için istediği yardım meselesidir. Oraltay, *a.g.e.*, s.218'de Alibek Hâkim, kendi durumlarının kötü olduğunu ve atlarının da semiz olmadığını, bu yüzden Hüseyin Teyci'nin hayvanlarının bakımlı olması sebebiyle adamlarıyla beraber Osman Batur ve Canımhan Hacı'ya yardım gönderebileceğini söylemesine rağmen Hüseyin Teyci'nin bu meseleye ehemmiyet vermediği rivayetidir. Bu yardımlarla ilgili olarak hâlen basılmamış olan ve Hüseyin Teyci'nin oğlu Mansur Teyci'de bulunan Hüseyin Teyci'ye ait olduğu iddia edilen el yazması hatıratından alıntı yapan Kul-Kırkıl, *a.g.m.*, s.109-110 not 11'de Hüseyin Teyci'nin yaptığı yardımlarla ilgili şunları aktarmaktadır: “*Delilhan Canaltay 1950 Temmuz ayında yanına geldi. Kendilerine 300 koyun, bir Kazak ak otağını donatıp dayalı döşeli takdim ettim. Ayrıca kullanım gereksinimi ulaşım için at, deve tahsis ettim. Yanındaki kardeşleri ve Nurgocay Batur'a da yardım edildi. 1950 yılı Ağustosunda Yolbars yanında 42 Beyaz Rus askeri de olduğu hâlde yolda kullanacakları keçeden yapılan soğuktan korunacak malzemeler, altı adet koyun postundan yapılmış yorganlar vs. verilerek Hindistan'a uğurlandı. Salis Emreoğlu, Abdülkerim, Adil'den oluşmuş 18 nüfusu da yanlarına kattık... Bu yanlarına katmış oluşum azizleri (hürmet duyulan) yolda şehit etmişler. Aynı yıl 20 Ağustos'ta Sultan Şerif Teyci ve 30 aile Barköl'den bizim yanımıza Utumörinde otururken geldi. Bu Teyci Bey'e 200 koyun takdim ettim. Diğer vatandaşlarda bundan fazla yardımlarını yaptılar”. Ancak Hüseyin Teyci'nin oğlu Mansur Teyci ile yaptığımız mülakatta babasının gelen ailelerin bir kısmına yardım yapabildiğini, kalan kişilere ise**

ulaşmasından altı ay sonra ise Osman Batur ve beraberindekiler Kanambal'a gelmiştir. Yolbars Han ise yolda Osman Batur ile birleşmiştir. Yolbars Han, Hüseyin Teyci ile buluştuktan sonra, Salis Emreoğlu ile birlikte Hindistan'a gitmeyi ve oradan da Tayvan'a geçmeyi düşünmüştür. Bunun içinde Tibet bölgesine hareket etmiştir²²⁹. Alibek Hâkim ise hem Osman Batur'un yanlarına gelebileceği, hemen de Gasköl'ü terk etmeyi düşünmediği için Yolbars Han ile birlikte hareket etmemiştir. Alibek Hâkim grubunun Osman Batur kuvvetlerinin de Gasköl'e geleceğini beklediği dönemde Komünist Çinliler, Şubat 1951'de Kanambal-Kayız bölgesine geniş bir askerî harekât düzenleyerek Osman Batur'u ele geçirmiştir²³⁰. Yolbars Han ise, Ocak 1951'de maiyetiyle birlikte, Lahsa'ya gelmiştir. Daha önce de değindiğimiz gibi Salis, seyahat esnasında öldürülmüştür²³¹.

Hüseyin Teyci ve Sultan Şerif liderliğindeki kabileler Çinlilerin baskın yapabilecekleri ihtimaline karşı Ocak veya Şubat 1951'de yola çıkmıştır. Kafilenin diğer önde gelen kişileri; Kâsen Bahadır, Delilhan Canaltay, Molla Ahmet, Bagsiy, Zalebay Teyci, Kaharman ve Nurgocay Batur idi. Bu kişilerin yola çıktığı sırada Gasköl bölgesine gelen Alibek Hâkim ve kafilesi de buradan ayrılmıştır. Ancak her iki kabile, göçte belli bir bölgeye kadar beraber hareket ettikten sonra daha önce değindiğimiz tartışmalar sebebiyle yollarına ayrı ayrı devam etmiştir. Yolda bu iki kabile karşılaşmışlarsa da Hindistan'a aynı anda ulaşmamışlardı. Sultan Şerif ve Hüseyin Teyci kafilesi Tibet üzerinden Hindistan'a hicret etmiştir. Uzun ve bir o kadar da tehlikelerle dolu bu yolculuk sırasında 2.400 km'lik bir yol kat edilerek at ve deve sırtında sekiz aylık bir yolculuğun sonunda Keşmir'e ulaşılmıştır. Kabile bir kaç ay burada kaldıktan sonra Türkiye'ye

kendi yanlarında bulunan ailelerin yardımında bulunduğunu belirtmiştir. Yardımların da boy esasına göre yapıldığını belirtirken, Alibek Hâkim'in bu yardımların dağıtılması sırasında babası ile anlaşmazlığa düştüğünden bahsetmiştir. Sebep olarak da Alibek Hâkim'in tüm yardımların kendisine verilmesini ve yardımları kendisinin dağıtmak istemesini sebep olarak göstermiştir. Bu şekilde davranmasına sebep olarak da Alibek Hâkim'in kendi kafilesindekiler üzerinde otorite sağlamak istediği şeklinde yorumlamıştır. Sonuçta Alibek Hâkim kafilesi ile gelenlere Hüseyin Teyci ve yanında bulunan aileler yardımında bulunmuştur. Hüseyin Teyci'nin durumu Alibek Hâkim kafilesi ile gelenlere göre iyi olsa da mallarını bu kabile ile gelenlere vermesi durumunda kendisinin de zayıflayabileceğinin gözden bulundurulması gerekir. Muhtemelen Hüseyin Teyci de bunu düşünerek sınırlı bir şekilde yardım etmiştir. Gelen kabiledekiler daha fazla yardım beklediği için Hüseyin Teyci'nin yardım etmediğini söylemeleri de muhtemeldir.

²²⁹ Lias, **Kazakh Exodus**, s.174; Boorman-Howard, **a.g.e.**, C.III, s.47; C.IV, s.60.

²³⁰ Chen, **a.g.e.**, s.270'de Osman Batur'un komünist birlikleriyle yapılan çatışmada öldürüldüğünden bahseder. Ancak hakikat onun ele geçirilip idam edildiği şeklindedir. Bkz. Kul, **a.g.t.**, s.384; Lias, **Kazakh Exodus**, s.180-184; Boorman-Howard, **a.g.e.**, C.III, s.47; Dreyer, *a.g.m.*, s.156; Yang I-fan, **a.g.e.**, s.75-79; Bush, **a.g.e.**, s.269-70; Dönmez, *a.g.m.*, s.13.

²³¹ Lias, **Kazakh Exodus**, s.219-222; Boorman-Howard, **a.g.e.**, C.IV, s.60; Gayretullah, **Uzaklara Balam**, s.107-112.

iskânlı göçmen olarak gelebilmek için başvuruda bulunmuştur²³². Türkiye Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu Kararı ile Doğu Türkistan'dan göç eden muhacirler iskânlı göçmen olarak kabul edilmiştir²³³. Daha sonra Hüseyin Teyci ve kafilesi, gerekli hazırlıkları yapmasına dair Yeni Delhi Büyükelçiliğinden gelen yazı²³⁴ sonrasında, hazırlıklarını tamamlamıştır. Hazırlıklarını tamamlayan kabile 3 Ekim 1952 tarihinde Keşmir'den hareket etmiştir²³⁵ Kabile önce Keşmir'den Yeni Delhi'ye, buradan da Bombay'a gitmiştir. Yeni Delhi'ye kadar olan yol masraflarını Keşmir Başbakanı Şeyh Abdullah karşılamıştır. Yeni Delhi'den Bombay'a kadar olan masrafları ise Hindistan Başbakanı Nehru karşılamıştır. Kabile Yeni Delhi'den Bombay'a kadar otobüs ve trenle yolculuk yapmıştır. Buradan gemiyle önce Karaçi limanına oradan da Hint Okyanusu'ndan yoluna devam ederek Basra Körfezi'ne ulaşmıştır. Buradan trenle Bağdat'a getirilen kabile, bir gün bekledikten sonra yine trenle Nusaybin sınır kapısına getirilmiştir. Burada Türkiye'nin tahsis ettiği Güneydoğu Ekspresi ile Sirkeci Göçmen Evi'ne yerleştirilmiştir²³⁶. Sirkeci Göçmen Evi'nde takriben 11 ay kalan Hüseyin Teyci ve kafilesi Kayseri'nin Yahyalı ilçesine bağlı Kopçü köyüne yerleştirilmiştir.

²³² **EK.10.**

²³³ **EK.11.**

²³⁴ **EK.12.**

²³⁵ Kafiledekilerin gazetelere yansıyan kişi sayısı 103'tür. bkz. **EK.13.** ve **EK.14.** Kul-Kırkıl, *a.g.m.*, s.122'de rakamı 102 olarak vermektedir. Aynı makalede Mansur Teyci ise gelen kafilenin 101 kişi olduğunu belirtmektedir. Mansur Teyci'nin kendisi 101 kişi olduğunu söylemesine rağmen yaptığımız mülakatta gelen kişilerin isimlerine dair bir listenin kendisinde olduğunu söylemiştir. Listenin tetkik edilmesiyle sayının 102 olduğu anlaşılmıştır. Türkiye'ye ilk gelen kafilenin isim listesi için bkz. **EK.15.**

²³⁶ Kul-Kırkıl, *a.g.m.*, s.122'de muhtemelen Hüseyin Teyci'nin oğlu Mansur Teyci'ye dayanarak kafilenin geliş tarihini 20 Ekim 1952 olarak vermiştir. Ancak bu bilgiye rağmen 28 Ekim 1952 tarihli Milliyet Gazetesi'nde kafilenin hâlen Türkiye'ye gelmediği ve Keşmir'den yola çıktıklarına dair haber bulunmaktadır. Bkz. **EK.14.** Ayrıca 29 Kasım 1952 tarihli Milliyet Gazetesi'nde daha önce 103 kişi olarak zikredilen kişilerin 106 kişi olduğu ve bu kişilere yardım yapıldığına dair haber bulunduğu, ayrıca kafilenin Sirkeci Göçmen Evi'ne bir müddet önce geldikleri belirtilmektedir. Bkz. **EK.16.** Muhtemelen Mansur Teyci'nin 20 Ekim 1952 olarak verdiği bu tarih, gün itibari ile doğru olsa da ay olarak Ekim değil Kasım'dır.

V. BÖLÜM

MEHMET EMİN BUĞRA VE İSA YUSUF ALPTEKİN LİDERLİĞİNDEKİ UYGUR GÖÇÜ

A. KOMÜNİST ÇİN VE URUMÇİ'DE SAFLAŞMALAR SONUCUNDA ALINAN GÖÇ KARARI

1. Üç Efendilerin Görevden Alınması ve Burhan Şehidi'nin Komünistlere Teslim olması

Wu Chung-hsin'in görevden alınmasından sonra 1946 yılında Doğu Türkistan'da kurulan Karma Hükûmet Başkanlığına Chang Chih-chung, başkan yardımcılığına Ahmetcan Kasimî ve genel sekreterlik görevine ise Liu Meng-hsun getirilmiştir. Chang, hükümet başkanlığı görevi dışında Çin'in Kuzeybatı eyaletlerinin de askeri komutanlığı görevine getirilmiştir. Chang'ın yerine 19 Mayıs 1947'de yeni hükümeti kurma görevi Mesut Sabri Baykozi'ye verilmiştir. Baykozi Hükûmeti'nde genel sekreterlik görevine İsa Yusuf Alptekin, Başkan Yardımcılığına ise Mehmet Emin Buğra atanmıştır¹. Doğu Türkistan'ın eski Umûmi Valisi Chang Chih-chung, Çin'in Kuzeybatı eyaletlerinin başkomutanlığının merkezi olan Kansu'nun başkenti Lancu'ya geri dönerken, Chang Chih-chung döneminde kurulan Karma Hükûmet'te genel sekreterlik görevini yapan Liu Meng-hsun ise kuzeybatı eyaletlerinin askeri komutanlığı müşavirliğini yürütmeye devam etmiştir. Aslında bir yerde Doğu Türkistan'daki askeri işlerden sorumlu en önemli kişi konumuna Liu Meng-hsun getirilmiş de denilebilir².

Doğu Türkistan'dan ayrıldıktan sonra hedefleri doğrultusunda hareket eden Chang Chih-chung, yeni oluşumun isteklerini yerine getirebilecek bir ekip olmasına çalışmıştır. Chang, Chang Kai-shek'den milliyetçi ve komünizm karşıtı biri olması sebebiyle Shung Hsi-lien'in görevden uzaklaştırılmasının kendilerinin siyaseti açısından daha uygun olduğunu ileri sürmüştür. Bu istekten sonra Chang Kai-shek, Chang'a güvenmesinin de verdiği rahatlıkla Shung Hsi-lien'i görevden alarak yerine General Tao Chi-yüeh'i getirmiştir. Bu askeri değişiklikle yetinmeyen Chang, Çinli Komünistlerin

¹ Forbes, a.g.e., s.382, 450; Esir Doğu Türkistan İçin-1, s.523; Buğra, Doğu Türkistan Tarihi, s.61.

² Buğra, Doğu Türkistan Tarihi, s.61.

Nankingg'e saldırı hazırlığında olduğu bir dönemde yine Chang Kai-shek'e başvurmuştur. Tıpkı Shung Hsi-lien'in görevden alınmasına neden olan bahaneyi yani Sovyetleri ön plana sürerek Mesut Sabri Baykozi ile İsa Yusuf Alptekin'in de Sovyetler Birliği'nin pek hoşuna gitmediğini belirtmiştir. Bu yüzden Sovyetlerin bu hükümeti devirebilmek için yerel güçlerden faydalanarak müdahale etme girişimi içinde bulunduğunu söyleyerek, görevden alınmalarının Sovyetlerin desteğinin kazanılması noktasında doğru olduğuna ikna etmiştir. Bu görüşme sonrası Chang Kai-shek, 29 Aralık 1948 tarihinde Baykozi'yi görevden alarak yerine Burhan Şehidi'yi Doğu Türkistan umumi valiliği görevine getirmiştir³.

Burhan Şehidi, yerel halkın tepkisini çekmemek için Mehmet Emin Buğra'yı başkan yardımcılığı ve Tamirat Nazırlığına, Chang Chih-chung'un isteği üzerine ise Liu Meng-hsun'i yeniden eski görevi olan genel sekreterlik görevine, General Tao Chi-yüeh'i de Doğu Türkistan'daki Milliyetçi Çin askerlerinin başkomutanlığına getirmiştir. Şehidi umumi valiliğe, Liu ise tekrar genel sekreterlik görevine geldikten sonra; Chi Yu-wu ve Liu, sık sık bir araya gelerek Çin'de oluşmuş yeni düzen sonrası alacakları pozisyon için görüşmeler yapmıştır. Fakat Chang'ın hiçbir direniş gösterilmeden teslim olacağı şeklindeki haberlerin başkent Urumçi ve diğer vilayetlere yayılmasından sonra halk arasında büyük bir panik ve korku havası oluşmaya başlamıştır. Bu haberler Doğu Türkistan'da bulunan Milliyetçi Çin askerleri arasında da panik havasının oluşmasına neden olmuştur. Bu gelişme, Doğu Türkistanlı Müslüman-Türk liderler ile Çinli ve Tungan subayların birlikte hareket etmeleri gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Bu iki grup arasında sık sık toplantılar yapılmaya başlanmış ve fikirler masaya yatırılmıştır⁴.

Çin Komünist birlikleri 1949 yılının Mart ayı sonlarına doğru Pekin'i tamamen işgal ederek Nankingg'e yaklaşınca⁵ Guo-Min-Dang yönetiminin geçici Devlet Başkanı Li Zung-rin, Chang Chih-chung'u, Nankingg'e çağırarak, ondan Çinli komünistlerle barış görüşmelerini yürütmesi için Guo-Min-Dang yönetimi adına Pekin'e gitmesini istemiştir⁶. Chang, 1 Nisan 1949 tarihinde Pekin'e gitmiş fakat görüşmeleri yaptıktan

³ Hayit, *a.g.m.*, s.38; Boorman-Howard, *a.g.e.*, C.I, s.4; Hayit, **Türkistan: Rusya ile Çin Arasında**, s.331; Karahoca, *a.g.e.*, s.27.

⁴ Buğra, **Doğu Türkistan Tarihi**, s.66'da bu açıklamalara rağmen Tao Chi-yüeh ve Liu Meng-hsun, emrindeki subayları teslim noktasında ikna etmeye çalışmış ve başarılı olduğundan bahsetmektedir.

⁵ Clubb, **Twentieth Century China**, s.291.

⁶ Anat, *a.g.e.*, s.79.

sonra geri dönmemiştir. Chang, işbirliği yaptığı General Huang Şao-sung vasıtasıyla Komünist Çinliler ile yapılan barış şartlarını Nankingg Hükûmetine iletmıştır. Pekin’de de kalmayan Chang, Chi Yu-wu ile birlikte Doğu Türkistan’a gitmiştir. Komünist Çin Hükûmeti’nin barış şartlarını Nankingg Hükûmeti maddelerinin ağır olması yüzünden kabul etmemiştir. Bu gelişme üzerine Çin Komünist birlikleri 24 Nisan 1949 tarihinde Guo-Min-Dang yönetiminin başkenti Nankingg’i işgal etmiştir⁷.

Chi Yu-wu, Urumçi’ye döndükten sonra Pekin’deki gelişmeler ışığında Doğu Türkistan’daki Komünist Çin taraftarları ve Urumçi’deki Sovyet başkonsolosluğu ile temas kurmuştur. Yeni Umûmi Vali Burhan Şehidî ise Sovyetlere ve Çin Komünistlerine yaranmak için Doğu Türkistan’daki Millî Hükûmet zamanında göreve getirilmiş ne kadar bürokrat ve memur varsa hepsini görevden almakla kalmamış, bunların yerine Sovyet Başkonsolosunun önerdiği kişileri atamıştır. Bu gelişme halkta Sheng Shih-tsai dönemindeki Sovyet müdahalesini hatırlatmıştır⁸.

2. Komünist Çin İşgali Sonrası Tunganların Tavrıları

Çin komünist kuvvetleri Şien’i alıp Kansu’ya doğru ilerlemeye başlayınca Merkezi Çin Hükûmeti, bu gelişme üzerine General Chang’ı görevden alarak yerine General Ma Pu-fank’ı atamıştır. Ma Pu-fank, Doğu Türkistan’a komşu Qinghai eyaletinin hem reisliğini hem de buradaki 8. Ordunun başkomutanlığı görevini yürütmekteydi. Bu gelişme ile Merkezi Çin Hükûmeti’nin Kuzeybatı Çin Askeri ve Mülki İşler Başkomutanlığına antikomünist birini tayin etmesi Doğu Türkistan’da bulunan milliyetçileri memnun etmiştir. Aynı zamanda Ma Pu-fank ile İsa Yusuf Alptekin’in eskiye dayanan bir dostluğu da bulunmaktaydı⁹.

Doğu Türkistan’da bu gelişmelerin yaşandığı dönemde takriben 100.000 civarında Tungan askeri bulunmakta ve komutanlıklarını da Urumçi’de görev yapan General Ma Chin-shan yürütmekteydi. Ma Pu-fank’ın Kuzey Batı Çin’e başkomutan olarak atanması onu fazlasıyla memnun etmiştir. Ancak bu gelişme hem General Tao Chi-yüeh’i hem de Burhan Şehidî’yi rahatsız ederek endişelenmelerine sebep olmuştur. General Tao’dan talimat alan Çin Derneğinin Başkanı Liu Shao-li, Çin Derneğinde bir

⁷ Suyin, **Sabah Tufanı-1**, s.533.

⁸ Buğra, **Doğu Türkistan Tarihi**, s.63.

⁹ **Esir Doğu Türkistan İçin-1**, s.542; Anat, **a.g.e.**, s.79.

toplantı düzenlemiş ve Ma Pu-fank'ı tebrik için bir heyet gönderilmesini kabul etmiştir. Gidecek heyetin başkanlığına ise İsa Yusuf Alptekin'in olmasını şart olarak koşmuştur. Uygur, Kazak, Çinli ve Tunganlardan oluşmuş kalabalık bir heyet General Ma Chin-shan'ın kendilerine tahsis ettiği bir otobüsle Ma Pu-fank'ı ziyarete gitmiştir¹⁰.

Bu ziyarete gitmeden önce İsa Yusuf Alptekin'i General Tao Chi-yüeh, Genel Sekreter Liu Meng-hsun ve Urumçi Belediye Başkanı Gün Vu ziyaret etmiş ve Alptekin'e: *"Ruslarla, bizim aramızda imzalanan protokolü tasdik için merkeze gönderdik. Onun tasdikine mâni olmayın. Siz General Ma Pu-fank'ı tebrik için gidiyorsunuz. Gittiğinizde bu anlaşmadan bahsetmeyin. Merkeze, tasdik etmesin diye tavsiyede bulunmasını da istemeyin. Belki siz merkeze kadar da uzanabilirsiniz. Oraya giderseniz, Ruslarla yapılan şu anlaşmanın imzalanmaması, onaylanmaması için gayret etmeyin"* ricasında bulunmuşlardır. Mesut Sabri Baykozi ve Mehmet Emin Buğra ise: *"Sizin gitmeniz iyi oldu. General Ma Pu-fank'a anlaşmayı bozmasını söyleyin. General Tao Chi-yüeh'in yerine General Ma Chin-shan'ı başkomutan tayin ettirtmeye gayret edin. Burhan Şehidi'yi de azlettirin"* demiştir¹¹.

İsa Yusuf Alptekin başkanlığındaki heyet birkaç günlük yolculuktan sonra General Ma Pu-fank'ı tebrik ziyaretini gerçekleştirmiştir. Ma Pu-fank bu durumdan ziyadesiyle memnun olmuştur. Bütün Çin gazete ve radyoları heyetin gelişini haber yapmıştır. Doğu Türkistan'ın, Komünist Çin ile savaşmadan teslim hazırlığında olduğu bir dönemde heyetin gitmesi büyük bir kıymet ve anlam taşımaktaydı. Heyetin General Ma Pu-fank'ı ziyaret ettiği zaman 1949 yılının Ramazan Bayramı'na denk gelmiştir. Alptekin daha sonra General Ma Pu-fank'a: *"Sizinle esaslı konuşmak ve görüşmek için geldim. Bu kadar meşguliyetinize rağmen bana bir kaç defa randevu vereceksiniz, görüşüp konuşacağız"* demiştir. Alptekin bundan sonra, General Ma Pu-fank ile iki defa daha görüşmüş ve ona: *"Elinize iyi bir fırsat geçti. Yapılacak iş, Çin esaretindeki bütün milletlere istiklal hakkı tanımadır. Hatta Çinli Müslümanlara, Moğollara, Tibetlilere, Doğu Türkistanlılardan oluşmuş Federe bir devlet kuralım. Bunun başına siz başkan olun. General Tao Chi-yüeh'in yerine yeğeniniz Ma Chin-shan'ı getirin. Ve Burhan'ı azledin, yerine Mehmet Emin Buğra'yı Eyalet Hükûmeti başkanı yapın. Doğu*

¹⁰ Altan Deliorman-Abdülkadir Donuk-İsa Kocakapan, **Türklük Mücahidi İsa Yusuf**, Bayrak Basımevi, İstanbul 1991, s.44; Anat, **a.g.e.**, s.79.

¹¹ **Esir Doğu Türkistan İçin-1**, s.544-545.

Türkistan'daki 100 bin kişilik Çin kuvvetlerinin 50 bin kişilik silahını, emir verin Müslüman-Türklere teslim etsinler. Şimdi hemen hemen merkezi Çin'le irtibatınız kesilmiş durumda. Merkez sizi cezalandırabilecek durumda değil. Çinli Müslüman, Moğol, Tibet ve Doğu Türkistan'daki kuvvetler birleşip Komünist Çin'e karşı koyalım. Sizin bölgenize girmesinler" demiştir.¹²

İsa Yusuf Alptekin'in General Ma Pu-fank ile bu görüşmeleri yaptığı dönemde Komünist Çin kuvvetleri, Şansi vilâyetine kadar gelmiş ve Kansu'ya doğru ilerlemeye başlamıştır. General Ma Pu-fank'ın oğlu General Ma Chi-yuan ise ellerindeki 8. Ordunun Başkomutanı olarak Şansi sınırında Komünist Çin kuvvetlerine karşı savaşa başlamıştır. Alptekin, Ma Pu-fank'ın oğlu General Ma Chi-yuan ile de savaşa gitmeden önce görüşmüştür. Bu görüşmede General Ma Chi-yuan, Alptekin'in yanında kendisine bağlı komutanlara: "*Komünist Çin'i mağlup edeceğiz. Ta Pekin'e kadar gideceğiz. Sen hangi sarayı istiyorsun? Hangi köşkte oturmak istiyorsun?*" diye esprili bir şekilde sorular sormuştur. Müthiş bir öz güven içinde olan General Ma Chi-yuan, daha sonra Alptekin ile vedalaşmıştır. General Ma Chi-yuan, hareketinden önce kuvvet komutanlarıyla beraber Alptekin'i yine ziyaret etmiş ve ona: "*Emin olun İsa Bey! Biz harp edeceğiz. Komünistleri, Kuzey Batı Çin'e sokmayacağız. Doğu Türkistan'a da gelemeyecekler*" demiştir¹³.

İsa Yusuf Alptekin'in General Ma Pu-fank'ın yanından bulunduğu sırada General Tao Chi-yüeh'in ne amaçla geldiği bilinmese de, Lancu'ya gelip General Ma Pu-fank'la görüştüğü kaynaklarda geçmektedir. Daha sonra Alptekin'i de kaldığı otele davet ederek Alptekin'e itidalli, ihtiyatlı hareket etmesini söylemiştir. Alptekin, General Ma Pu-fank'a General Tao Chi-yüeh'i burada tevkif ederek yerine General Ma Chin-shan'ı tayin etmesini ve Burhan Şehidi'yi görevden alarak yerine Mehmet Emin Buğra'yı getirmesini söylemiştir. Alptekin'in bu teklifi üzerine General Ma Pu-fank, Merkezi hükümetin nasıl bir tepki göstereceğini bilmediğini ve yapılacak bu askeri düzenlemenin Komünist Çin ile Milliyetçi Çin arasında yapılan Lancu savaşının kazanılmasından sonra yeniden değerlendireceğini söyleyerek Alptekin'in teklifini geçiştirmiştir. Ma Pu-fank'a bağlı kuvvetler Lancu Muharebesinde, Komünist Çin birliklerinin durdurmayı başarmışlarsa

¹² **Esir Doğu Türkistan İçin-1**, s.545-546.

¹³ **Esir Doğu Türkistan İçin-1**, s.546.

da daha sonra Komünist Çinliler bölgeye gerekli askeri takviyeleri yaparak 22 Haziran 1949'da Lançu'nun kapılarına kadar ulaşmıştır. Yeni durum sonrası Alptekin, Lançu'dan ayrılarak 3 Eylül 1949'da Doğu Türkistan'a geri dönmüştür¹⁴.

İsa Yusuf Alptekin, Urumçi'ye döndükten sonra halkın panik ve korku içinde olduğunu görmüştür. Alptekin'in döndüğünü duyan Ma Chin-shan ise hemen Mehmet Emin Buğra ve İsa Yusuf Alptekin ile görüşmek istediğini söylemiştir¹⁵. Daha sonra Buğra ve Alptekin, Ma Chin-shan ile görüşmeye gitmiştir. Görüşmede Ma Chin-shan, General Tao Chi-yüeh'in Komünist Çin kuvvetlerine karşı hiçbir direniş göstermeden 26 Eylül 1949'da teslim olma kararı aldığını¹⁶, karara birçok komutanın karşı çıkmasından sonra ise şayet direnmeleri durumunda Sovyetlerin İli'de bulunan millî orduyu kendilerine karşı kullanacağını söylediğini Buğra ve Alptekin'e iletmiştir. Daha sonra General Ma Chin-shan, Buğra ve Alptekin'e bu gelişme sonrasındaki planını açıklamıştır. Ma Chin-shan'ın düşündüğü ilk plan, Kansu'ya döneceğini söyleyip Urumçi'den ayrılarak, Güney Türkistan'a geçip burada Milliyetçi Çin kuvvetleriyle direnişe geçmektir. Ancak Güney Türkistan'da yapılacak bu direniş için Merkezi Çin Hükûmeti'nin yardımları kesmesinden dolayı bölge halkının bu askerleri besleyip besleyemeyeceği meselesi ortaya çıkmıştır. İkinci planı ise Urumçi'de bir darbe yapma girişimi idi. Komünist Çin'e destek veren kişilerin listesinin çıkartılarak bunları ortadan kaldırıp, yönetime Baykozi, Buğra ve Alptekin'in getirilmesini düşünmüştür. Ancak bu planların riskli tarafı, ister Güney Türkistan'dan bir direnişin başlatılması isterse darbe ile yönetimin devrilmesi olsun, her iki durumda da Sovyet Rusya'nın müdahale etme olasılığının yüksek olmasıydı. Bu durumda da Doğu Türkistan'da bulunan milliyetçilerin,

¹⁴ Deliorman ve Diğ., **a.g.e.**, s.44.

¹⁵ Çandarlıoğlu, **a.g.e.**, s.152.

¹⁶ Whiting, *a.g.m.*, s.117-118; McMillen, **a.g.e.**, s.24; Li-sheng, **a.g.e.**, s.177 vd.; Hayit, **Türkistan Devletleri**, s.330; Forbes, **a.g.e.**, s.406. Kurban, **a.g.e.**, s.42'de bu tarihi 13-20 Ekim 1949 olarak vermektedir. Cengiz, **Sürgündeki Doğu Türkistan Hükümeti**, s.12'de Çin'in tamamına hâkim olan komünist kuvvetlerinin 1949'da Stalin'in de onayını alarak Doğu Türkistan'ı resmen işgal ettiğini ifade etmektedir. Sovyet yöneticilerin Doğu Türkistan'da komünist bir yönetim oluşturmak istemeleri kendileri açısından doğru olarak kabul edilse de, Doğu Türkistan'ın işgali konusunda bizzat Stalin'in direktifleri doğrultusunda yapıldığına dair elimizde herhangi bir kanıt yoktur. Çalışmanın çeşitli yerlerinde de bahsedildiği üzere Merkezî Çin'deki mücadeleler sırasında Sovyetlerin bakış açısı gelişmeleri yakından takip ederek, sonuçlarının görünmesinden sonra hareket etmek şeklinde olmuştur. Çin Komünist Partisi'nin yönetime hâkim olmasından sonra da çeşitli alanlarda ilişkiler kurulduğu bir gerçektir. Anat, *a.g.m.*, s.20'de bahsedilen bu tarihte Doğu Türkistan'daki Guo-Min-Dang Askeri Komutanı General Tao Chi-yüeh, Eyalet Hükümeti Başkanı Burhan Şehidî ve Üç Vilâyet temsilcisi Seyfeddin Azizi gibi kişilerin ortaklaşa hazırladıkları teslimiyetçi komplo sonucunda Komünist Çin Ordusu'nun Doğu Türkistan'ı tek kurşun atmadan ele geçirdiğini ifade etmektedir.

Ruslardan gelecek müdahaleyi önleyecek bir orduya ihtiyaçlarının olması ve bu ordunun iâşesi meselesi ortaya çıkmıştır. Buğra ve Alptekin, Ma Chin-shan'ın ortaya koyduğu planlardan sonra Rusların müdahalesini önlemenin zor olduğunu, bunun daha önce gerçekleşen İli ihtilâlinde yaşandığını belirterek, Rusların ihtilâle müdahale ettiğini ve bu yeni durumda da Rusların aynı tavrı takınacağını belirtmişlerdir. Darbe yapıp kendilerinin yönetime getirilmesi durumunda Rusların müdahale edeceğini, Baykozi hükümeti zamanında Rus tavrının neler olduğunu izah etmişlerdir¹⁷.

Ma Chin-shan, bu görüşme sonrasında teslim olmayı düşünmeyen komutanlarla bir toplantı yapmış ve toplantıda aldığı kararlar da darbe yapılması kararlaştırılmıştır. Ancak darbe planı General Tao Chi-yüeh ve Burhan Şehidî tarafından öğrenilmiştir. Bunun üzerine Ma Chin-shan ve arkadaşları kaçarak saklanmıştır. Mehmet Emin Buğra ve İsa Yusuf Alptekin, darbe girişimi gerçekleşmeyince bundan sonra ne yapılması gerektiği konusunda fikir teatisinde bulunduktan sonra General Ma Chin-shan ile yeniden görüşmüştür. Görüşmede General Ma Chin-shan: *“Şimdi yapılacak şey şu: Biz askerimizi bırakıp, bu işe karşı çıkan generaller olarak Urumçi'den ayrılacağız. Asker kalacak. Biz iki yolu takip etmek istiyoruz. Bize merkezden bir uçak gelecek; Biz buna bineceğiz. Çin'in geçici merkezine gideceğiz. Orası daha Komünist Çinliler tarafından tamamıyla istila edilmedi. Ama bunun için uçak doğrudan doğruya, hiç bir yere inmeden gelemiyor. Yolda yakıt alması lazım benzin alacağı yer Sucu. Şimdi o uçağın gelebilmesi için Komünist Çin'in Sucu'yu istila etmemiş olması gerekiyor. Eğer Komünist Çin, uçak gelmeden Sucu'yu istila ederse uçak gelemes. Uçak gelemesze biz, Pakistan yolunu tercih edeceğiz ve Güney Türkistan'a, Hindistan'a ve oradan da Formoza'ya gideceğiz. Eğer uçak gelirse, yalnız Mehmet Emin Buğra ile ikiniz, yanınıza başka kimseyi almadan bizimle beraber kaçabilir misiniz”* demiştir. Bunun üzerine Buğra ve Alptekin: *“Uçak gelse bile bütün fikir arkadaşlarımızı, ailemizi bırakıp sizlerle gidemeyiz. Biz memleketten ayrılırsak, bizimle birlikte ayrılmak isteyen fikir ve mücadele arkadaşlarımızı, saftaşlarımızı ve ailemizi beraberimizde alıp gitmeye mecburuz”* demişlerdir. Ma Chin-shan ise: *“O hâlde biz Urumçi'den ayrılmadan önce sizin Doğu Türkistan hududundan çıkmanız lazım. Olmadığı takdirde General Tao Chi-yüeh, sizin ikinizi ve adamlarınızı tevkif edecek. Biliyorsunuz bu adamlar sizleri sevmiyor. Aranız açık. Bizden korktuğundan sizlere el*

¹⁷ Deliorman ve Diğ., a.g.e., s.52.

uzatamıyor, uzatamadı. O hâlde siz hemen bizden önce hareket edip, çıkacaksınız. Ben size kuvvetli bir askeri kamyon ve bir miktar silah vereceğim. Bu arabayla gidebileceğiniz yere kadar gidip orada bu arabayı satıp parasını ikiniz alabilirsiniz. Şimdi anladığıma göre, sizle biz burada bir kuvvetiz. Müslüman Türkler, Çinli Müslümanlar, komünist aleyhtarı Çinliler, burada kuvvetiz. Tao Chi-yüeh ve Liu Meng-hsun bundan çok korkuyorlar. Bunun parçalanmasını istiyorlar. Onun için bizim istihbaratımıza göre Liu Meng-hsun: 'Emin ile İsa, Doğu Türkistan'dan ayrılmak için pasaport isterse pasaport verin' diye Harici Müdürlüğe talimat vermiş. Liu Meng-hsun ve General Tao Chi-yüeh ile bir görüşün" demiştir.¹⁸

İsa Yusuf Alptekin, Ma Chin-shan'a: "Zamanında siz böyle bir hadise meydana gelirse biz dağa çıkacağız. Dağda çetecilik yapacağız. Yenilirse Tibet hududuna gideceğiz demiştiniz." dediğinde Ma Chin-shan: "Ben o zaman sizi teselli etmek için, biraz ümitlendirmek için öyle demiştim. Biz dağa çıkamayacağız. Çünkü dağ hayatını yaşayamayız. Dağdaki Kazak kardeşlerimizin asıl yemekleri et, süt, ayran, kımız, peynir gibi şeylerdir. Bizim Çinli Müslümanların asıl yemeği, un, et ve sebzedir. Biz şehir insanlarıyız. O hayata dayanamayız. Doğu Türkistan'a komşu olan Çinghay Eyaleti'nin Seydan Yaylasında bir türlü sivrisinek var. O, ısırduğunda adamları ve hayvanları öldürüyor. Kısacası, biz öyle yalnız et ve hayvan gıdalarıyla ve çadır hayatıyla yaşayamayız. Aynı zamanda bizde sürü de yok. Et yesek bile kesecek hayvan bulamayız. Bu ordunun dağa çıkması için, on binlerce koyunumuzun olması lazım. Olsun ki kesip yiyelim. Ama Kazak kardeşlerimizin atları, koyunları, sığırları var. Gerektiğinde onları kesip yerler. Ben size söyledim ama biz dağa çıkıp çetecilik yapamayız. Benim ya kendi memleketim olan Kansu'ya dönmem lazım. Fakat oraların büyük bir kısmı işgal edildi. Ya da sizinle Güney'e gitmem lazım. Orada durup, gelecek Komünist Çinlilerle harp etmem, onlara karşı koymam lazım. Yenilirse Pakistan'a, Hindistan'a geçmem lazım. Şimdilik o da mümkün değil. Yahut dediğimiz gibi bir darbe yapmamız lazım. Şimdi Kansu'ya gidemedik. Rusların tehdidi ve ikazı icabı darbe de yapamadık. Şimdi çaresiz olarak askerlerimizi bırakıp şu teslimiyete karşı çıkan komutanlarla Doğu Türkistan'dan ayrılmaya karar verdik" demiştir¹⁹.

¹⁸ Esir Doğu Türkistan İçin-1, s.553.

¹⁹ Esir Doğu Türkistan İçin-1, s.553.

3. Göç İçin Yapılan Toplantılar

Ma Chin-shan ile yapılan görüşme sonucunda Komünist Çin ve Sovyetler karşısında başarılı olamayacağına inanan Tunganlar, Doğu Türkistan'dan ayrılmaya karar vermiştir. Bu gelişme sonrası Mehmet Emin Buğra ve İsa Yusuf Alptekin bazı mücadele arkadaşları ve hanımları ile de dağlara çekilip Kazaklarla beraber hareket etme fikirlerini paylaşmıştır. Bu konuşmaların sonucunda dava arkadaşları ve bazı hanımlar: "*Biz hanımız. Uzun zaman at üstünde kalamayız. Uzun zaman at üstünde yolculuk yapamayız. Bir kere şehirden dağa kaçmak için yeteri kadar atımız da, dağa çıktıktan sonra yatacağımız ak öyümüz, yemek için de hayvanımız yok. Biz şimdi tamamıyla Kazak kardeşlerimizin eline bakmış olacağız. Onun yurdunda, ak öyünde yatacağız. Onun kestiğini ve verdiğini yiyeceğiz. Un yok, pirinç yok, sebze yok. Kısacası, onlar verirse yiyeceğiz, vermezlerse aç kalacağız. Yeteri kadar silahımız da yok. Biz, Kazak kardeşlerimize sığınsak bile Doğu Türkistan'a gelen Çin kuvvetleri belki Mehmet Emin Buğra'yı geri verin. İsa'yı geri verin. İkisinin iadesine karşılık size şu kadar para, şu kadar koyun, şu kadar un vereceğiz gibi Kazak kardeşlerimizin ihtiyacı olan şeyleri vadedecekler. Belki mevki, makam vadedecekler. Bizleri, bazı Kazak kardeşlerimizin verme ihtimali var. Çünkü her kabilenin içinde paradan, isimden, şöhretten hoşlanan adamlar var. Bu yol çok tehlikeli. Bu mesele, zamanında emsali olan meselelerdir"* fikri ortaya çıkmıştır²⁰. Sonuçta bu fikir galip gelmiş ve dağlara çekilip Kazaklarla beraber hareket etmekten vazgeçilerek Doğu Türkistan'ın güney tarafından Hindistan'a hicret etmeye karar verilmiştir²¹.

Mehmet Emin Buğra ve İsa Yusuf Alptekin, Ma Chin-shan ile yapılan görüşme sonrasında oluşmuş yeni durumu yeniden değerlendirmiştir. Milliyetçi Çin subayları, kendilerinin Komünist Çinlilere karşı yapacakları bir mücadele sonrası bu mücadelenin içine Sovyetler Birliği'nin dâhil olacağını ve böyle bir durumda savaşı kazanma şanslarının olmadığını düşünerek askerlerini Doğu Türkistan'da bırakarak Pakistan yoluyla Tayvan'a hareket etmiştir²².

²⁰ Esir Doğu Türkistan İçin-1, s.553. Krş. için bkz. Anat, a.g.e., 87.

²¹ Buğra, Doğu Türkistan Tarihi, s.68; A. Doğan Toprakoğlu, İsa Yusuf Alptekin'in Hayatı ve Mücadelesi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1997, s.14.

²² Buğra, Doğu Türkistan Tarihi, s.66.

Doğu Türkistan'daki Müslüman-Türk liderler de, tıpkı Çinli subaylar gibi geleceklerini değerlendirmek için bir araya gelmiştir. Bu görüşmelerde Sovyetler Birliği, Komünist Çin ve ülkeyi teslim etme fikrinde olan Milliyetçi Çin subayları karşısında zor bir durumun ortaya çıkması yüzünden topluca dış ülkelere göç etme kararı almıştır²³. Eylül 1949 yılında yapılan toplantılara Mehmet Emin Buğra, Canımhan Hacı, İsa Yusuf Alptekin, Osman Batur adına Nurgocay Batur ve Adil Bey katılmıştır²⁴.

Bu görüşmelerde göç konusu ile ilgili iki ayrı fikir öne çıkmıştır. Her iki fikirde de Hindistan veya Pakistan'a göç edilmesi konusunda anlaşılmıştır. Sadece göçün hangi güzergâhlar kullanılarak yapılacağı tartışılmıştır. Mehmet Emin Buğra ve İsa Yusuf Alptekin, Hindistan veya Pakistan'a göçün sınır boylarına kadar motorlu taşıtlarla yapıp, daha sonra at ve develerle seyahate devam edilmesi fikrini savunmuştur. Bu duruma gerekçe olarak da yolun daha hızlı bir şekilde kat edileceğini, şayet göçün atlarla dağ yolundan gerçekleşmesi durumunda çocuk ve yaşlıların mağdur olabileceği fikrini öne sürmüşlerdir. Canımhan Hacı başkanlığındaki grup ise motorlu araç tercih edildiği takdirde komünistlerin daha iyi imkânlarla sahip olması sebebiyle kabileye yetişebileceklerini ileri sürerek, at ile göç edilmesi görüşünü savunmuştur²⁵.

Göç güzergâhı üzerinde yapılan fikir teatileri uzun sürmemiş, Doğu Türkistanlı Müslüman-Türk liderler, müşterek bir kararla, dağ ve ova yolundan olmak üzere iki ayrı güzergâhtan göç edilmesini kararlaştırmıştır. Alınan karar gereğince en kısa zamanda harekete geçmek üzere göç hazırlıklarına başlanmıştır. Ayrıca her ihtimale karşı Ma Chin-shan'dan bir miktar silah talep edilmesine karar verilmiş, bu silahların alınması için Nurgocay Batur ve Enver Canaltay bir müddet Urumçi'de kalmıştır²⁶.

Buraya kadar verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere Doğu Türkistanlı Müslüman-Türk liderler Sovyet Birliği, Komünist Çin ve Komünist Çin'e teslim olma fikrinde olan Milliyetçi Çin askerlerinin başkomutanı General Tao Chi-yüeh ve onun taraftarlarına karşı koyacak kudrette olmadıkları için ittifakla göç kararı almışlardır. Dahası dış ülkelerde vatanlarını kurtarabilmek için mücadeleye devam kararı vermişlerdi.

²³ Geniş bilgi için bkz. Çakar, **a.g.e.**, s.89 vd.

²⁴ Deliorman ve Diğ., **a.g.e.**, s.52; Alptekin, **Hicretimizin 40. Yılı**, s.6; Kul, **a.g.t.**, s.361.

²⁵ Canaltay, **a.g.e.**, s.85 vd.; Çandarlıoğlu, **a.g.e.**, s.141 vd.; Alptekin, **Hicretimizin 40. Yılı**, s.6; Çakar, **a.g.e.**, s.89-91.

²⁶ Kul, **a.g.t.**, s.361.

Göç güzergâhı üzerinde fikir teatileri olmuş, Canımhan Hacı başkanlığındaki grup dağ yoluyla, Mehmet Emin Buğra ve İsa Yusuf Alptekin grubu da motorlu araçlardan yararlanmak suretiyle ova yolundan göç etmeye karar vermiştir²⁷.

²⁷ Deliorman ve Diğ., **a.g.e.**, s.53.

B. HİNDİSTAN'A ULAŞMAKLA BİTMİYEN GÖÇ VE MÜCADELE

1. Göç İçin Yapılan Hazırlıklar

Mehmet Emin Buğra ve İsa Yusuf Alptekin, göç etmeye karar vermiş olmalarına rağmen bunun mahalli yansımalarının ne olacağını ve bu konuda nasıl bir tepki ile karşılanacaklarını bilemiyorlardı. Özellikle Burhan Şehidi ve General Tao Chi-yüeh'in göç kararı sonrası nasıl bir tavır takınacakları önemli bir husus idi. Bunu öğrenebilmek gayesiyle henüz Urumçi'den ayrılmamış olan Ma Chin-shan ile fikir teatisinde bulunmak için görüşülmüştür. Göç etmek istediklerini ancak göç kararına karşı Burhan Şehidi ve General Tao Chi-yüeh'in nasıl bir tepki vereceğini bilmediklerini, dağ yolu ile göç etmeye karar veren Kazak Türkleri için bir miktar silah yardımıyla bulunup bulunmayacağı Ma Chin-shan'a sorulmuştur²⁸. Doğu Türkistanlı Müslüman-Türk liderler, Sovyetler Birliği ve Kızıl Çin komünistlerine teslim olma fikrinde olan Milliyetçi Çin askerlerinin başkomutanı Tao ve onun taraftarlarına karşı koyacak kudrette olmadıkları için ittifakla göç etmeye ve dış ülkelerde mücadeleye devam karar vermiştir. Alınan göç kararından sonra Canımhan Hacı, 11 Eylül 1949'da Urumçi'yi terk ederek 160 km doğusundaki Kuçenze kasabasına giderek burada Osman Batur'la buluştuktan sonra 12 Ekim 1949'da Barköl'e hareket etmiştir²⁹. Alptekin ve arkadaşları ise göç için hazırlıklara başlamıştır.

Ma Chin-shan ile yapılan görüşme sonrası onun söylediklerinden hareketle Mehmet Emin Buğra ve İsa Yusuf Alptekin, pasaport çıkartabilmesi için Liu Meng-hsun'un yanına gitmiş ve kendilerine pasaport hususunda yardımcı olmalarını istemiştir³⁰. Buğra ve Alptekin, bu görüşmede sadece kendileri için değil aynı zaman da kendileri ile beraber göç etmeyi düşünen 50 kişiye de pasaport verilmesini talep etmiştir. Bunun üzerine Liu Meng-hsun, bu kadar kişiye Merkezî Hükûmet'e danışmadan pasaport vermesinin mümkün olmadığını, ancak isterlerse kimseye sormadan Alptekin, Buğra ve ailelerine hemen pasaport verebileceğini söylemiştir. Diğer kişiler için ise ancak General Tao Chi-yüeh ile görüşüp izin belgesi konusunda yardımcı olabileceğini söylemiştir. Liu

²⁸ **Esir Doğu Türkistan İçin-1**, s.550 vd.; Kul, **a.g.t.**, s.361. Çandarlıoğlu, **a.g.e.**, s.149'da Ma Chin-shan'dan talep edilen silahlar ile ilgili olarak 56 adet Japon yapımı silahın Nurgocay Batur'a verildiğini yazmaktadır.

²⁹ Alptekin, **Hicretimizin 40. Yılı**, s.6; Deliorman ve Diğ., **a.g.e.**, s.53.

³⁰ Anat, **a.g.e.**, s.87; Bakır, **a.g.e.**, s.92.

Meng-hsun ile yapılan görüşmeden olumlu bir netice alamayan Buğra ve Alptekin, bu defa General Tao Chi-yüeh ile görüşerek, göçle ilgili durumlarını izah ettikten sonra pasaport çıkartabilmeleri konusunda Liu Meng-hsun nezdinde tavassutta bulunmasını rica etmişlerdir. Ancak yapılan bu görüşmeden de olumlu bir sonuç alınamamış ve General Tao, Liu'ya pasaport vermesi için herhangi bir baskı yapamayacağını söylemiştir³¹.

Mehmet Emin Buğra ve İsa Yusuf Alptekin, General Tao Chi-yüeh'den kendisi ile beraber ana vatandan ayrılmayı düşünen yoldaşları için ayrı ayrı çıkış belgesi vermesini rica etmiştir. Bunun üzerine General Tao, Buğra ve Alptekin'e kalabalık bir şekilde hareket etmelerinin faydalı olmadığını ve bu kadar kişinin bir anda ülkeden ayrılmasının halk içinde bir panik havası yaratacağını belirtmiştir. Bu durumun kendisini de zora sokacağını söyledikten sonra gitmeyi düşünen kişilerin önemli şahsiyetler olması sebebiyle bunun ülke için bir kayıp olacağını söylemiştir. Buğra ve Alptekin, kendilerine Ma Chin-shan'ın uçak ile ülkeyi terk etme imkânını sunmuş olmasına rağmen ülküdaşlarını yarı yolda bırakmamak için bu teklifi reddettikleri gibi kendileriyle gelmek isteyenlere izin belgesi çıkartabilmek için gayret sarf etmiştir. General Tao'yu bu konuda ikna etmeyi başaran Buğra ve Alptekin, kendileriyle birlikte göç etmeyi düşünen arkadaşları için ayrı ayrı izin belgesi almayı başarmıştır³².

Mehmet Emin Buğra ve İsa Yusuf Alptekin, izin belgeleri alındıktan sonra, General Tao Chi-yüeh'e: “*Şayet bizim buradan ayrılmamızı istemiyorsanız ve bizleri sınırdan geri çevirmeye niyetiniz varsa, bunu açıkça söyleyin ki biz de zahmetlere katlanıp yola çıkmayalım*” demiştir. Bu söze fena hâlde bozulan General Tao ise: “*Askerlerden size zarar gelmez, başkasını bilmiyorum*” demiştir. Bunun üzerine Buğra ve Alptekin, General Tao'ya: “*Başkaları demekle, mahalli Hükümeti mi kast ediyorsunuz?*” diye sormuştur. General Tao ise: “*Hayır, hayır öyle demek istemedim*” diyerek konuşmayı geçiştirmiştir³³.

³¹ **Esir Doğu Türkistan İçin-1**, s.555; Bakır, **a.g.e.**, s.92.

³² Bakır, **a.g.e.**, s.92. Anat, **a.g.e.**, s.88'de pasaport çıkartılan kişilerin İsa Yusuf Alptekin, Mehmet Emin Buğra, Polat Kadiri, Abdurrahim Ötkür, Emin Vahidi, Kurban Koday, Cengizhan Damolla, Bay Azizî olduğundan bahsetmektedir.

³³ **Esir Doğu Türkistan İçin-1**, s.556.

General Tao Chi-yüeh ile aralarında geçen bu diyalogdan sonra Mehmet Emin Buğra ve İsa Yusuf Alptekin'in kuşkuları artmıştır. General Tao, Buğra ve Alptekin'in yanından ayrılmadan önce: *“Elinizdeki bütün silahların numaralarını yazıp verin ben de bunu listeye dâhil edeyim. Bunun dışında yolda herhangi bir siyasî beyanatta bulunmamızı rica ederim”* diyerek uyarmıştır. Buğra ve Alptekin, General Tao'nun yanından ayrıldıktan sonra Liu Meng-hsun'nın yanına giderek, kendileri için pasaport ve izin belgesi verilmesi için ellerindeki silahların seri numaralarını bildirmiştir. Aradan birkaç gün geçtikten sonra General Tao, Alptekin'i evine davet etmiştir. Bu davette mümkünse yanlarında silah götürmemelerini, Urumçi'den Doğu Türkistan'ın güneyine kadar olan bölgede kontrolün kendi ellerinde olduğunu, bu nedenle yol boyunca silahlara ihtiyaçları olmayacağını, bununla beraber Kâşgar'daki yardımcısına telgraf çekip, Urumçi'de bıraktıkları silahların yerlerine kendilerine Kâşgar'da silah verilmesini teklif etmişse de Alptekin, General'e ellerindeki silahları veremeyeceklerini söylemiştir. Aradan iki gün geçtikten sonra Liu, Buğra ve Alptekin'e pasaportları, General Tao ise izin belgelerini vermiştir³⁴.

Mehmet Emin Buğra ve İsa Yusuf Alptekin'in göç etmek için girişimlerde buldukları bu dönemde maddî olarak oldukça sıkıntılı bir dönem içerisindeydiler. Alptekin, elinde bulunan tüm maddî imkânlarla Urumçi'deki Altay Yayınevi'ni faaliyete geçirmişti. Olayların hızlı bir şekilde cereyan etmesi sebebiyle de Altay Yayınevi'nin mallarını satıp maddiyata dönüştürememişti. Bu yüzden Alptekin, Altay Yayınevi'nin bundan sonra da millete hizmet eden bir kurum olarak devam edebilmesi için yayınevinin tüm malzemelerini mahallî hükümete hibe etmiştir. Alptekin, aldığı bu kararı iletmek için Burhan Şehidî'ye giderek durumu izah etmiştir. Burhan Şehidî ise birkaç gün sonra yayınevine adamlarını göndererek buradaki malzemeleri söktürmüş, Alptekin'e bir adamını göndererek hibesinin fedakârlığı olarak kendisine maddî yardımda bulunmak istediğini bildirmiştir. Ancak Komünist Çin birliklerinin Lançu'dan çıkıp, hızla Doğu Türkistan'a ilerlemesi üzerine Urumçi'den ayrılmak zorunda kalan Alptekin'e Burhan Şehidî tarafından herhangi bir para ödemesi yapılmamıştır³⁵.

³⁴ Anat, a.g.e., s.88.

³⁵ Esir Doğu Türkistan İçin-1, s.558.

Kafile yola çıkmadan önce İsa Yusuf Alptekin'i Komünist Çin'e teslim olmaya karar verenler, engellemeye çalışmıştır. Hatta Ruslar dâhi Alptekin'i göndermemeye uğraşmıştır. Alptekin'i Doğu Türkistan'da alıkoymak için Rusya'dan adam dâhi göndermişlerdi. Dahası Alptekin'i alı koymak için çareler üretmeye çalışan Ruslar, bunun ancak ona bir suç isnat edilmesi durumunda olabileceğini düşünerek bunun için Alptekin'e suç isnat etmeye çalışmışlardır. Ancak Alptekin'e milliyetçi veya vatansever diye bir suç uydurmanın kolay olmayacağını bildikleri için Genel Sekreterlik yaptığı dönemde rüşvet alıp, görevini kötüye kullandığı şeklinde bir suç uydurulabilirse tutuklanabileceğine kanaat getirmişlerdir. Ancak üzerinde ne mal-mülkü ne de parası olduğundan, dahası geçmişinin temiz olmasından dolayı tutuklayamamışlardır³⁶.

2. Hindistan'a Göç ve Yolda Yaşananlar

İsa Yusuf Alptekin ve arkadaşları henüz Urumçi'den ayrılmadan Burhan Şehidî başkanlığındaki hükümette görev alan İli Grubu Üyeleri, Alptekin'in yurtdışına çıkmasına müsaade etmeyeceklerini ve onu yargılamak için mahkeme önüne çıkaracakları şeklindeki tehditlerini duymaya başlamıştır. Durumun iyice aleyhlerine geliştiğini gören Alptekin ve arkadaşları artık Urumçi'de kalmanın tehlikeli olduğunu düşünerek ayrılmaya karar vermişlerdir. Alptekin, Urumçi'deki dost ve akrabalarını dâhi göremeden 20 Eylül 1949 gecesi saat 12'de Urumçi'den ayrılmıştır³⁷. Alptekin, Urumçi'den sadece yanına aldığı bir muhafızla yola çıkmıştır. Mehmet Emin Buğra ve kafilenin diğer kişileri ise kendisinden üç gün önce, hükümetin kendileri için ayarladığı bir kamyonla 17 Eylül 1949'da Urumçi'den ayrılmıştı³⁸. Alptekin ise hem hükümetin kendisine tahsis ettiği kamyonu hem de Doğu Türkistan Gençlik Teşkilatının büyük jeeplerinden birini alarak yola çıkmıştır. Böylece General Ma Chin-shan'ın tahsis ettiği kamyonun bozulması durumunda yola bu jeeple devam etmeyi düşünmüştür. Bu şekilde yoluna devam eden Alptekin, 22 Eylül 1949 tarihinde Kuçar şehrine ulaşmıştır. Böylece kendisinden önce yola çıkan Buğra ve arkadaşlarına yetişmiştir. Alptekin, özellikle

³⁶ Esir Doğu Türkistan İçin-1, s.559.

³⁷ Buğra, Doğu Türkistan Tarihi, s.68; Esir Doğu Türkistan İçin-1, s.558; Alptekin, **Hicretimizin 40. Yılı**, s.6.

³⁸ Alptekin, **Hicretimizin 40. Yılı**, s.6; Buğra, **Doğu Türkistan Tarihi**, s.68; Bakır, **a.g.e.**, s.92. Anat, **a.g.e.**, s.89'da Urumçi'den ayrılan ilk grupta kendisiyle beraber Kurban Koday, Settar Bülbül, Abdurrahim Kılıç, Mükbul Çoban, Hevir Timur, Hamdül Kavan, Uygur Adil ve Muhammed Tohti'nin olduğu ve bu gruptakilerin 15 Eylül'de yol güvenliğini sağlamak için ilk çıkan grup olduğunu ifade etmektedir.

Karāşehir, Korla ve Būğür gibi şehirlerden gece geçmeyi tercih ederek buralardaki yurttaşlarının paniğe kapılmasını önlemeye çalışmıştır³⁹.

İsa Yusuf Alptekin, Kuçar şehrinden ise gündüz geçmek zorunda kalmıştır. Kuçar'a birkaç kilometre uzaklıkta bulunan Şamalbağ kasabasına geldiğinde General Tao Chi-yüeh ve Liu Meng-hsun'un Doğu Türkistan'ı Çin komünistlerine direnmeden teslim edilmesi fikrinin güneydeki komutanlar tarafından da desteklediği propagandası yayılmaya başlamıştır. Ancak Alptekin, Aksu şehrine ulaştığında buradaki Çinli komutanlarla görüşmüş ve olayın gerçek olup-olmadığını sormuştur. Çinli komutanlar böyle bir gelişmeden haberlerinin olmadığını söylemiştir. Bu da aslında General Tao ve Liu'nun propaganda yolu ile halkın direncini kırmaya çalıştığının açık bir kanıtı idi.

İsa Yusuf Alptekin, 27 Eylül 1949'da Kâşgar'a ulaştığında⁴⁰ Kâşgar'daki 42. Tümen Komutanı General Cav Si-guvan'a rastlamıştır. General Cav, akşam ziyaretlerine geleceğini söylemiş ve Buğra ve Alptekin'i ziyaret ettikten sonra yemeğe davet etmiştir. Yemekte, Buğra ve Alptekin'e göç etmemelerini ve burada kalmaları durumunda kendilerini koruyabileceğini, gideceklerse de bu kadar kıymetli insanı hep beraber götürmemelerini söylemiştir. Buğra ve Alptekin ise bunların dava arkadaşları olduklarını ve götürmemeleri durumunda daha sonra başlarına kötü şeyler gelebileceğini söyleyerek beraber gitmek istediklerini General'e iletmıştır. Bu konuşmalardan sonra General Cav, ayrılmakta kararlı iseler Kâşgar'ı bir an önce terk etmeleri gerektiğini söylemiştir⁴¹.

Bu görüşme sonrası Buğra ve Alptekin'in göç için tercih etmesi gereken iki alternatif yol güzergâhı ortaya çıkmıştır. Bunlardan biri Afganistan ile Pakistan'a giden Taşkurgan yoluydu. Ancak Rus sınırına çok yakın olduğu için tehlikeli bir yol güzergâhıydı. İkinci yol ise Keşmir'in Ladak şehrine giden Kargalık yoluydu. Bu güzergâh Rus sınırına uzak olduğu için diğer yola göre daha güvenli idi. Bu nedenle Buğra ve Alptekin liderliğindeki kafile ikinci yolu tercih etmiştir⁴². Çünkü Ruslar, Buğra ve Alptekin'in vatani terk etmek istediklerini bildikleri için onları yakalayıp geri çevirmek niyetindeydi. Ayrıca General Cav Si-guvan da bu yolun kafile için daha

³⁹ Esir Doğu Türkistan İçin-1, s.560; Anat, a.g.e., s.91; Bakır, a.g.e., s.92.

⁴⁰ Buğra, Doğu Türkistan Tarihi, s.68; Esir Doğu Türkistan İçin-1, s.560; Alptekin, Hicretimizin 40. Yılı, s.6; Anat, a.g.e., s.93; Bakır, a.g.e., s.92.

⁴¹ Esir Doğu Türkistan İçin-1, s.561; Anat, a.g.e., s.97.

⁴² Buğra, Doğu Türkistan Tarihi, s.68; Bakır, a.g.e., s.92.

emniyetli olduğunu söylemiştir. General'in bu yolu teklif etmesinin sebebi güvenlik dışında General Ma Chin-shan'ın kabileyi göçten vazgeçirmek için girişimlerde bulunabileceği düşüncesinden kaynaklanmış olabilir. Buğra ve Alptekin'in liderliğini yaptığı kafilenin Taşkurgan yolunu tercih etmesi durumunda aynı güzergâhı kullanan General Ma Chin-shan ile karşılaşma ihtimalleri vardı. Ayrıca Buğra ve Alptekin, acilen Kâşgar'dan ayrılmadıkları takdirde General Ma Chin-shan'ın yanlarına gelip onları Taşkurgan yolundan göçe zorlama ihtimali de vardı. Tabi bu durum beraberinde sınırdaki Rus tehlikesini ortaya çıkarabilirdi. Bu sebeplerden ötürü General Cav, Buğra ve Alptekin'e Kargalık üzerinden göç etmelerini ve bir an önce Kâşgar'dan ayrılmalarını tembihlemiştir⁴³.

Bu arada General Ma Chin-shan ve General Ye-chin başta olmak üzere 200'e yakın kişi Urumçi'den ayrılarak Kâşgar'a doğru yola çıkmıştır. 26 Eylül 1949'da General Tao Chi-yüeh ve Burhan Şehidî, Komünist Çin lideri Mao'ya telgraf çekerek Doğu Türkistan'ın Komünist Çin'e bağlandığını bildirmiştir. Aynı zamanda bu iki lider Rus yanlısı Abdülkerim Han Mahdum'u Kâşgar'a vali olarak atamıştır. Bu gelişme üzerine General Cav Si-guvan, Mehmet Emin Buğra ve İsa Yusuf Alptekin'in yeni vali Abdülkerim Han Mahdum ile karşılaşmaması için haber göndererek Kâşgar'dan hemen ayrılmalarını tavsiye etmiştir. Alptekin'in Kâşgar'da olduğunu duyan ve Yenişehir'de bulunan eşi Fatma Hanım da Kâşgar'a gelmiştir. Fatma Hanım'ın Kâşgar'a gelme sebebi ise Alptekin'in Kansu'da komünistlere esir düştüğünü duyması sebebiyleydi. Buğra ve Alptekin, Kâşgar'ın yeni valisi Abdülkerim Han Mahdum'u ziyaret ederek, göç etmek istediklerini ve bu göçün yapılma zaruretlerini anlatmışlardır⁴⁴.

Mehmet Emin Buğra ve İsa Yusuf Alptekin, pasaport ve çıkış belgelerini 30 Eylül 1949'da aldıktan sonra 1 Ekim 1949 günü sabah saat 6'da Kâşgar'dan yola koyulmuştur⁴⁵. Buğra ve yanındakiler iki saatlik bir yolculuktan sonra Alptekin'in memleketi olan Yenişehir'a ulaşmıştır. Alptekin ise Kâşgar Eskişehir'de yanındaki bazı kişilerin işleri olması sebebiyle beklemiş ve kendisi de daha sonra bu kişileri de alarak Yenişehir'e gitmiştir. Yenişehir'den yola çıkan Alptekin, Yarkent'e geçmiş ve burada

⁴³ **Esir Doğu Türkistan İçin-1**, s.561-562.

⁴⁴ Anat, **a.g.e.**, s.94-95.

⁴⁵ **Esir Doğu Türkistan İçin-1**, s.563. Anat, **a.g.e.**, s.100'de kafilenin Kâşgar'dan çıkış tarihini 9 Ekim 1949 olarak vermektedir.

eski bir dostu olan General Than Chin-ren'i görmüştür. Bu subay, Alptekin ve arkadaşları Yarkent'e varmadan General Tao Chi-yüeh ve Burhan Şehidî tarafından görevden alınmıştır. Yarkent valiliğine ise Çin taraftarı ve yerli bir Müslüman-Türk olan Pasar Bey atanmıştır. Buğra ve Alptekin, Pasar Bey'le de görüşmüştür⁴⁶.

Mehmet Emin Buğra ve İsa Yusuf Alptekin liderliğindeki kabile 2 Ekim 1949'da sabah saat 5'te Yarkent'ten ayrılarak akşam saat 8'de Kargalık'a ulaşmıştır. Kafile burada beklemeden hemen yola çıkmak istemişse de bir kısım arkadaşlarının Aksu'da, at bakıcılarının da Kâşgar'da kalması sebebiyle kafileye yetişebilmeleri için 10 gün beklemiştir. Bekleyiş sırasında Komünist Çin ve Rus karşıtı bazı milliyetçiler, Buğra ve Alptekin gibi önderlerin yurdu terk etmesinin geride büyük bir tehlikenin geldiğine işaret ettiğini düşünerek bu kabile ile yola çıkmayı düşünmüştür. Bu kişiler, ellerinde ne çıkış izni ne de pasaport olmasına rağmen Buğra ve Alptekin gibi iki önderlerinin Hindistan sınırında kendilerine yardımcı olacağını ve kendilerinin pasaport olmasa dâhi Hindistan'dan sınırı geçirebileceklerini düşünmüştür. Bu düşüncede olanlar kısa sürede Kargalık'ta toplanmaya başlamıştır⁴⁷.

Rus ve Çin yanlısı olan bazı kişiler, Mehmet Emin Buğra ve İsa Yusuf Alptekin'in Yarkent ve Hoten'in eski komutanı General Than Chin-ren ile anlaşmasını ve birleşme kararı aldıklarını, bu birleşme neticesinde Hoten ve Yarkent'te bir isyan başlatarak burada bir devlet kurmaya çalışacakları şeklinde dedikodular çıkartmışlardır. Dedikodular üzerine Rus konsolosluğu ile General Cav Si-guvan, Yarkent Valisi Pasar Bey ile birçok kişiyi Kargalık'a göndermiştir. Pasar Bey ve yanındakiler Kargalık'a geldikten sonra etrafı teftiş etmeye ve kafileyi yakından takip etmeye başlamıştır. Kafile, Kurban Bayramını Kargalık'ta geçirmiştir. Buğra, 3 Ekim 1949 günü bayram namazını müteakip halka hitap ettikten sonra şehrin büyükleriyle bayramlaşmaya gitmiştir. Bu esnada Buğra ve Alptekin, Çin komünistleri Kuzeybatı Başkomutanı Pin De-huy'un Kansu eyaletinin güneyindeki Sucu şehrine gelerek General Tao Chi-yüeh ve Burhan Şehidî'yi Sucu'ya

⁴⁶ Alptekin, **Esir Doğu Türkistan İçin-1**, s.563. İsa Yusuf Alptekin memleketi Yenişehir'e en son 24 yıl önce gelmiştir. Burada yaşayan dost ve akrabalarını ziyaret etmek istemişse de yaklaşmakta olan Komünist Çin tehlikesi sebebiyle kimseyle görüşmeden evine gitmiştir. Burada birkaç saat kalan Alptekin ve arkadaşları tekrar yola çıkarak akşam saat 7'de Yarkent'e ulaşmıştır. Alptekin, **Esir Doğu Türkistan İçin-1**, s.563.

⁴⁷ Buğra, **Doğu Türkistan Tarihi**, s.68; **Esir Doğu Türkistan İçin-1**, s.563-564; Bakır, **a.g.e.**, s.94.

çağırdığını ve komünist askerlerin hızlı bir şekilde Doğu Türkistan'a doğru ilerlediği haberlerini almıştır⁴⁸.

Bu önemli gelişme sonrası durumun her geçen gün kötüleştiğini gören Mehmet Emin Buğra ve İsa Yusuf Alptekin, yarım kalan işlerini hızlandırmak için adamlar görevlendirmiş ve 13 Ekim 1949'da saat 11:20'de iki otomobil ile yola koyularak aynı günün akşamı saat 8'de Kökyar'a varmıştır. Buğra ve Alptekin'in Kargalık'tan ayrıldığını duyan çaresiz yurttaşlar, liderlerinin arkasından Kökyar kasabasına kadar gitmiştir. Buğra ve Alptekin, arkalarından gelecekleri beklemek için Kökyar'da birkaç gün kalmıştır⁴⁹.

16 Ekim 1949 günü Burhan Şehidî, Mehmet Emin Buğra ve İsa Yusuf Alptekin'e verilmek üzere Pasar Bey'e bir telgraf yollamıştır. Telgrafta Burhan Şehidî, çok önemli meseleleri görüşmek üzere Buğra ve Alptekin'in Yarkent'e gelmesini istemiştir. Pasar Bey, telgrafı aldığı anda Buğra ve Alptekin, Kargalık'tan ayrıldığı için yeni bir telgraf yazmak durumunda kalmış ve iki liderle görüşmek istediğini bildirmiştir. Ancak Buğra ve Alptekin, Pasar Bey'e elle yazılı bir not göndererek kendilerinin Burhan Şehidî ile görüşecek hiçbir meselelerinin olmadığı söylemiştir. Bu telgraf sonrası Alptekin'in aklına General Tao Chi-yüeh'in ağzından kaçırıldığı "*Askerlerden bir müdahale olmayacaktır. Acaba yerli hükümet yolda sizlere mani olur mu?*" sözü gelmiştir⁵⁰.

At bakıcılarının ve geride kalan kişilerin de yetişmesinden sonra Mehmet Emin Buğra ve İsa Yusuf Alptekin liderliğindeki kabile 19 Ekim 1949 günü saat 13.30'da Kökyar'dan ayrılmıştır. Kabile, Kökyar'ın hemen yakınında bulunan Pusa kasabasına saat 15.30'da ulaşmıştır. Kabile, Pusa kasabasında, geride kalanların yetişmesi ve ufak tefek ihtiyaçların karşılanması için iki gün mola vermiştir⁵¹. Geriden gelen kabilenin kimi atla, kimi deveyle, kimi eşekle, kimi de yaya olarak yola çıktığı için durum oldukça içler acısı idi. Yürüyemeyecek durumda olan yaşlı ve çocukları, at ve develerin üstünde heybe şeklinde yapılmış tahta taburelere minderler koyarak oturtmuşlardı. Bazıları ufak çocuklarını sırtlarına bağlamıştır. İhtiyar ve hasta anne-babalar, hamile hanımlar at sırtında yakınları ise onların atını çekip götürerek yola devam etmişlerdi. Bütün kabile, vatanlarından ayrılmanın ve sıkıntılı bir yol perişanlığıyla sanki kıyamet kopmuşçasına

⁴⁸ Toprakoğlu, a.g.t., s.14.

⁴⁹ Anat, a.g.e., s.102; Bakır, a.g.e., s.94; **Esir Doğu Türkistan İçin-1**, s.565.

⁵⁰ **Esir Doğu Türkistan İçin-1**, s.566; Bakır, a.g.e., s.94.

⁵¹ Anat, a.g.e., s.104.

ilerlemeye devam etmiştir. Urumçi'den ayrılırken takriben 60 kişi civarında olan kafiyle yolda katılanların eklenmesiyle bu sayı takriben 200 kişiye ulaşmıştır. Bu kalabalıkla yoluna devam eden kafiye, Doğu Türkistan'ın son kasabası olan Pusa'dan da ayrılmıştır. Bu ayrılış, uzun yıllar sürecek gurbet hayatlarının zor ve çileli günlerinin başlangıcıdır⁵².

Kafiye, 21 Ekim 1949'da Pusa'dan ayrıldıktan sonra, dağlık ve tepelik yolları takip ederek bir ovaya ulaşmıştır. Kafiye bu dağ yollarından, dar geçitlerden ve uçurumların bulunduğu yerlerden geçmek zorunda kalmıştır. Hatta yollarını dâhi kaybetme noktasına gelmiştir. Bu zorlu doğa şartları sebebiyle kafiye oldukça ağır bir şekilde ilerlemek zorunda kalmıştır. Kafiye bir ara bayağı bir yol aldıktan sonra bir tarafı uçurum olan bir dağa varınca burada hem kafiyleyi hem de atları dinlendirmek için birkaç saat mola vermiştir. Daha sonra kafiye tek sıra hâlinde bu uçurumlu bölgeyi geçmiştir. Tehlikeli bölgeyi atlatan kafiye Akmescit denen kasabaya ulaşmıştır. Bölgeye kafileden ilk ve son ulaşanlar arasında takriben 2-3 saatlik bir mesafe oluşmuştur. Yolculuk esnasında bir kaç kişi atlarından düşmüşse de can kaybı yaşanmamıştır. Akmescit'e ulaşan kafiye, her tarafın karla kaplı olması yüzünden karları temizleyerek çadır kurmak zorunda kalmıştır⁵³.

Yoluna devam eden kafiye 22 Ekim 1949'da Akmescit'ten hareket ederek Toprakdavan Dağı eteklerine ulaşmıştır. Dağ çok dik olduğundan aşağıdan bakan kişi, yukarıdakileri hemen kayıp düşecekmiş gibi görmekteydi. Bu yerden atla geçmenin mümkün olmaması yüzünden herkes yaya ve tek sıra hâlinde yürümüştür. Kafiye tepesi tamamen karlı bu dağın üzerine ancak üç saatte çıkabilmiştir. Tepedeki yüksek rakım sebebiyle atlar soluk almakta güçlük çekmeye ve atların bazıları da oldukları yere çökmeye başlamıştır. Dağın inişi de çıkışından çok daha zahmetli olmuştur. Hayvanların sırtlarındaki yükler kayıp boyunlarına dolaştığı için inmek ve ilerlemek oldukça güç bir hâl almıştır. Kafiye tam kurtulup rahat bir yere gelmeyi düşünürken başka dik ve çileli bir dağ yoluna girmek zorunda kalmıştır⁵⁴.

Toprakdavan'dan sonra kafiye her tarafı kayalık ve taşlık bir bölge olan Kısmak'a ulaşmıştır. Bu yer hayvanların yükleri ile iki taşın arasına sıkışıp kalacak kadar dar bir

⁵² **Esir Doğu Türkistan İçin-1**, s.567; Anat, **a.g.e.**, s.104.

⁵³ Anat, **a.g.e.**, s.104; Bakır, **a.g.e.**, s.94.

⁵⁴ **Esir Doğu Türkistan İçin-1**, s.567.

bölge idi. Yol, çok engebeli ve dik olduğundan kafildekiler hayvanların yüklerinin bir kısmını kendileri taşımak zorunda kalmıştır. Kısmak'tan geçmek için çok büyük eziyetlere katlanan kabile hem çok büyük bir korku hem de elden geldiğince büyük bir dikkatle ilerlemeye çalışmıştır. Hayvanlar merdivenden iner gibi taştan taşa atlayarak bazen ön ayakları bir metre yüksekte, arka ayakları çukurda kalır hâlde ilerlemiştir. Kafilenin geçtiği en zor bölge olan Kısmak yolu takriben 1.000 m idi. Bu zorluklarla ilerleyen kabile akşam Halastan Nehri kenarına varmıştır⁵⁵.

Yoluna devam eden kabile, 23 Ekim 1949 günü Halastan Nehri'ni geçmeye başlamıştır. Ancak bu nehir, kafilenin yolunu 66 defa kesmiş ve bu nehirden o yüzden 66 defa geçmek zorunda kalmıştır. Hayvanlar nehirden geçerken ayakları ikide bir taşların arasında sıkışıp kalmıştır. Bu yüzden bazı atlar üzerlerindeki yüklerle beraber nehre düştüklerinden kafildeki bazı kişilerin kıymetli eşyaları kaybolmuştur. Çoğu insanın eşyaları ve kıymetli evrakları da suda ıslanmıştır. Hazır elbiseleri olanlar üstlerini değiştirerek yola devam ederken, imkânı olmayanlar ise ıslak elbiseler yüzünden hastalanmış, bazıları ise ölmüştür. Hayvanların ve insanların bu nehirden her gün birkaç defa geçmek mecburiyetinde kalması kafildeki bazı kişilerin ayaklarının donmasına, etlerinin de çürümeye başlamasına neden olmuştur⁵⁶.

Mehmet Emin Buğra ve İsa Yusuf Alptekin liderliğindeki kabile 24 Ekim 1949 günü, geçitlerin en dehşetlisi olarak adlandırdıkları Maymun geçidine ulaşmıştır⁵⁷. Geçidin olduğu yerde sular çamur tabakası ile kaplı olduğu için bu geçidi geçmek kabile için tam bir zulüm olmuştur. Bu tehlikeyi atlarmayı başaran kabile daha sonra, gayet dik ve dar olan yollardan göçlerine devam etmişlerdir. Bu zorlu yolda Alptekin'in ailesi de önemli bir tehlike atlarmıştır. Çocuklarının bindiği atın ayağının kayması sonucunda at yuvarlanıp tam uçurumun kenarına geldiğinde kafildeki 4-5 kişi atı tutup çocuklarını ölüm tehlikesinden kurtarmıştır. Başka bir ailenin çocuğu da sepetin içinde yıkılan atın altında kalmış ve hemen eşyaları ata bağlayan ipler kesilerek bu çocuk da ölmekten kurtarılmıştır. Bu zorlu ve tehlikeli yolculuğun sonunda kabile, akşam iki hanenin yaşadığı Köde denilen bir yere gelmiş ve burada konaklamıştır⁵⁸.

⁵⁵ Anat, a.g.e., s.105.

⁵⁶ **Esir Doğu Türkistan İçin-1**, s.568.

⁵⁷ Anat, a.g.e., s.107; Bakır, a.g.e., s.94.

⁵⁸ **Esir Doğu Türkistan İçin-1**, s.569; Anat, a.g.e., s.107.

25 Ekim 1949 günü de yoluna devam eden kafilenin bundan sonraki yolculuğunda nehirli bölge az olsa da kayalıklar ve keskin sivri taşların olduğu bölgelerden devam etmiştir. Keskin kayalıklar sebebiyle hayvanların ayakları kanlar içinde kalmıştır. Bu nedenle hayvanlar tepeleri tırmanırken artık yürüyemez hale gelmiş ve oldukları yere çökmeye başlamıştır. Yolculuğun sonunda kafiye 3.500 m rakımlı Gurunciga denilen yerde konaklamıştır. Burada rakım yüksekliği sebebiyle hava basıncı dayanılmaz bir hâl almış ve insanlar nefes alamaz duruma gelmiştir. Etraftan tezek toplamak, yorgun ve nefes darlığı çeken kafiyelekiler için tam bir eziyet olmuştur. Hava basıncının fazlalığı ve oksijen azlığı yüzden kafiyeledeki birçok insan nefes darlığı, baş dönmesi ve halsizlik sebebiyle hareketsiz ve iş yapamaz hale gelmiştir. 26 Ekim 1949 günü kafiye Gurunciga'dan hareket edip biraz yol aldıktan sonra buz tutan bir nehrin üzerinden yürümeye başlamıştır. Kafilenin buz tabakasının kalınlığını bilmeden yürümeye devam etmesi tehlikenin boyutunu göstermesi açısından önemlidir. Kafiyelekiler balta ve kazma gibi aletlerle buz kırıyarak kalınlığını tespit edip, atları taşıyabileceğine kanaat getirdikten sonra buz tabakasından yürüterek yollarına devam etmiştir. Zorlu şartlar altında ilerleyen kafiye her tarafı buzlarla kaplı geniş bir yere gelmiştir. Akşam olması havanın soğumasını da beraberinde getirmiştir. Geceyi burada geçiren kafiye 27 Ekim 1949 günü buradan ayrılarak yüksek bir dağın dibine gelmiştir. Kafiye her türlü zorluğa katlanarak dağı tırmanmış, tepeye vardıklarında dehşet verici bir manzarayla karşılaşmıştır. Sirtına kürk örtülmüş vaziyette bir kişinin yattığını gören kafiye bunun kendilerinden önce hanımını ve çocuklarını bir deveye yükleyen ve erken yola çıkan kendi kafiyelelerinden biri olduğunu anlamıştır. Bu kişi hanımının ölmesi üzerine çocuklarını soğuktan kurtarmak için yoluna devam etmekteydi. Bu olay çileli göç yolculuğunda insanların nasıl bir sıkıntı ve cefa çektiğini göstermesi açısından önemlidir. Kafiyeledeki herkes kendilerini bu felaketlere sürükleyen Rus ve Komünist Çin rejimine karşı her adımda lanet okuyarak yürüyüşlerine devam etmiştir. Çok dar ve eğri büğrü yollardan geçen kafiye daha sonra, uzakta bir düzlük ve nehir görmüştür. Burası Yarkent deryası idi. Bin bir meşakkat sonucu bu nehre ulaşılabilmiştir⁵⁹.

Kafiyelekiler nehrin kenarında Hindistan'dan gelmekte olan birkaç yurttaşıyla karşılaşmıştır. Çin askeri birliğinde görevli bu kişilerden sınırda bulunan Çin'in, silahlı

⁵⁹ **Esir Doğu Türkistan İçin-1**, s.570'de İsa Bey olayın kahramanının ismini vermemiş, sadece kendisinden Kargalıklı biri diye bahsetmiştir.

birçok adamının kendilerine doğru geldiğini öğrenince tedirgin ve korku içine düşmüştür. Ayrıca Mehmet Emin Buğra ve İsa Yusuf Alptekin, bu iki Türkistanlı askere kendilerinin burada ne işleri olduğunu sormuş ve bu askerler de vazife için Kökart'taki komutanlarının kendilerini Mezar Dere'ye gönderdiğini, atlarının yolda ölmesi yüzünden Kökart'a at almak için gittiklerini söylemiştir. Buğra ve Alptekin, bu askerlere kendilerinin geleceklerinden haberlerinin olup-olmadığını sormuş ve askerler de: *"Sizlerin geleceğinden haberimiz vardı. Sizleri karşılayıp iyi şekilde yollamak için, Şehidullah'tan bir başkanımız, Kökart'a geldi. Herhalde sizleri güzel bir şekilde uğurlayıp sınırdan geçirecektir"* demiştir⁶⁰. Bunun üzerine Buğra ve Alptekin, bu askerlere gece kendi yanlarında konaklamalarını ve sabah olunca kendilerini Kökart'a götürmelerini söylemiştir. Ancak askerler bu teklifi kabul etmemiştir. Bu gelişme sonrası Buğra, Alptekin ve birkaç kişi gece sınırdaki durum hakkında görüşmüştür. Bu görüşme sonucunda niyetlerinin kötü olmadığını Çinlilere anlatmak üzere Muhammed Rahimcan, Süleyman Selçuk ve Bay Azizi'nin vekil gönderilmesi kararlaştırılmıştır⁶¹.

28 Ekim 1949 günü seçilen vekiller, bir miktar hediyeyle hududa gönderilmiştir. Bir müddet sonra vekillerin arkalarından kabile de sınıra doğru ilerlemeye başlamıştır. Kafile yolculuğu sırasında her gün Yarkent deryasını birkaç defa geçmek zorunda kalmıştır. Yarkent deryası, Halastan deryasına göre suyu daha fazla ve derin olsa da, suyun altında hayvanların yürümesine engel olacak kayalar ve büyük taşlar yoktu. Bazı yerlerde su, atın belinden geçerek üstteki eşyaları ıslatmıştı. Eşekler ise yüzerek geçtiğinden üstündekiler tamamen ıslanmıştı. Kafile yaklaşık olarak Kökart'a 5 km kadar uzaklıkta bir yere geldiğinde Çinlilerle görüşmek için gönderdikleri vekillerin geri döndüklerini görmüştür. Bu vekiller, Kökart kasabasına yaklaştıklarında ağaçların arasında pusu kuran askerlerin kendilerine ateş ettiğini, atlarından inmeye mecbur olduklarını, kendilerine sert davrandıklarını, kim olduklarını, nereden gelip nereye gittiklerini sormuştur. Onlar da kendilerini tanıtip vazifelerinin olduğunu bildirmiştir. Yine de askerler, bunları ortalarına alıp sert ve kötü muamelelerde bulunarak, karakola götürmüştür. Karakola vardıklarında, karargâh komutanı vekillerle değil Buğra ve Alptekin ile görüşeceğini söylemiştir. Ayrıca karakol komutanı kabilede kaç kişinin olduğunu, ne kadar silah ve cephanelerinin bulunduğunu, kendilerine karşı nasıl bir

⁶⁰ **Esir Doğu Türkistan İçin-1**, s.571.

⁶¹ Anat, **a.g.e.**, s.111.

plânlarının olduğunu soruşturmuştur. Karakol komutanı vekillere: "*Sen git söyle, M. Emin ile İsa buraya gelsinler. Onlarla özel görüşeceğim. Gelmeden önce ellerindeki silahları teslim etsinler, sonra silahları geri vereceğiz*" demiştir⁶².

Yoluna devam eden kabile Çin askerlerinin bulunduğu karargâha 3 km kala bir askerin kendilerine doğru geldiğini görmüştür. Çince yazılmış bir mektubu Mehmet Emin Buğra'ya vermiştir. Mektupta Karargâh Komutanı Sun Pu-guy: "*Sizleri kendim karşılayamadım. Affedersiniz! Sizlerle görüşmeyi arzu ediyorum. Teşriflerinizi rica ederim*" diye yazmaktaydı. Kabile karargâha 2 km uzaklıkta bulunan Kırgız vadisi denilen bir ovaya ulaşmıştır. Kabile, arkada kalanları bekleyip karakola toplu hâlde mi, yoksa aralarından iki kişiyi mi göndermeyi istişare etmiştir. Bu istişareden sonra karakola gitmeyip akşamı orada geçirmeye karar vermişlerdir. Burada bekleyen kabile gelenlerin katılımı ile takriben 300 kişiyi bulmuştur. Karakola gitme konusunda yaptıkları istişare neticesinde ertesi gün Buğra ve Alptekin'in gitmesine karar verilmiştir⁶³. O gece herkes yarın ne olacak düşüncesiyle uyuyamamış ve sabahı zor etmiştir.

29 Ekim 1949 gününün sabahı Mehmet Emin Buğra'ya kabiledeki bazı kişiler Karargâh Komutanı ile görüşmeye İsa Yusuf Alptekin ile gitmemesini söylemiştir. Buna gerekçe olarak da şayet orada iki liderin başlarına bir hâl gelmesi durumunda kabilenin başsız kalacağını ve bu yüzden iki liderin aynı anda gitmesinin doğru olmadığı ileri sürülmüştür. Buğra, konuyu Alptekin'e açtığı anda, kabiledeki duyarlı kişilerin haklı olduğunu söyleyerek karakola, yanına bir de yardımcı olarak gitmiştir⁶⁴. Karargâh, sağ taraftan Ladak yoluna, sol taraftan Şehidullah'a giden yolun arasında yüksek bir tepenin üstündeydi. Askerî bakımdan önemli bir mevkie yerleşmişti⁶⁵. Alptekin'i, Şehidullah, Kökart ve Mezar Dere'deki Çin askerlerinin komutanı Sun Pu-guy kapıda karşılanmıştır. Alptekin'i saygı ve hürmetle içeri aldıktan sonra hâl hatır sormuş ve Alptekin de Buğra'nın gelememesi yüzünden özrünü dilemiştir. Sun Pu-guy: "*Kâşgar'daki Başkomutan Muavini General Cav Si-guvan'dan sizleri güzel uğurlamam ve kolaylıkla sınırdan geçirmem için bana telgraf geldi. Ben, bunun için özel olarak Şehidullah'tan geldim. Sizleri derhal yola göndereceğiz*" diye vaatte bulunmuştur. Daha sonra ise

⁶² Bakır, a.g.e., s.94; *Esir Doğu Türkistan İçin-1*, s.572. Krş. için bkz. Anat, a.g.e., s.112-113.

⁶³ *Esir Doğu Türkistan İçin-1*, s.573.

⁶⁴ Bakır, a.g.e., s.94-95.

⁶⁵ Anat, a.g.e., s.112.

Alptekin'e kaç kişi olduklarını sorunca Alptekin, kafilenin 60 kişiden ibaret olduğunu söylemiştir. Ayrıca niyetlerinin kötü olmadığını ve sorunsuz bir şekilde sınırdan geçmek istediklerini anlatmıştır⁶⁶.

Sun Pu-guy, Mehmet Emin Buğra'nın gelmemesi üzerine İsa Yusuf Alptekin'e ikisinin onuruna öğlen yemeği hazırlattığını ve mümkünse kendisiyle beraber gelen gencin Mehmet Emin Buğra'yı çağırmağa gitmesini ve yemekten sonra hudut konularını görüşmek istediğini söylemiştir. Bunun üzerine Alptekin, Buğra'nın çok yorgun ve hasta olduğunu söylemesine rağmen Sun Pu-guy, ısrarla gelmesini isteyince, çaresiz kalan Alptekin, kendisiyle gelen arkadaşını Buğra'yı çağırması için göndermiştir. Yaklaşık iki saat sonra Buğra gelmiş ve Sun Pu-guy, saygı ve hürmetle kendisini karşılamıştır⁶⁷. Yemekten sonra oturduğu yerden ayağa kalkan Sun Pu-guy: *"Kanuna riayet etmem için, sizleri kontrol etmem lazım. Bundan önce silahlarınızı bize teslim ediniz. Bu, bir sınır intizamıdır. Silahlarınızı sonra geri vereceğiz. Amerika Konsolosu geldiğinde de böyle yapmıştık"* demiştir⁶⁸. Bunun üzerine Buğra, kabilede bulunan kişilere bir not göndermiş ve kabiledekilerin silahlarını vermelerini, bunun güvenlik açısından olduğunu, daha sonra silahların kendilerine iade edileceğini yazmıştır⁶⁹.

Bunun üzerine kafilenin bulunduğu yere giden birkaç asker, kabiledeki kişileri karakolun önüne getirmiştir. Daha sonra bu askerler kafilenin elindeki silahları, pasaport ve çıkış belgelerini toplamıştır. Sun Pu-guy, Mehmet Emin Buğra veya İsa Yusuf Alptekin'e kafilenin olduğu yere gidip eşyaları kontrol ettikten sonrada pasaport ve çıkış belgelerini vereceğini söylemiştir. Sun Pu-guy, Buğra ve Alptekin ile kafilenin bulunduğu yere inmiştir. Kabilede bulunan kişiler bir meydana toplandıktan sonra Sun Pu-guy, yavaş yavaş çıkıp gelmiştir. Askerler önce bütün erkeklerin üzerlerini aramaya başlamıştır. Kadın ve kızların üzerlerini sert ve terbiyesizce arandığını gören Alptekin, buna itiraz ederek kadınların üzerlerini bir kadının araması gerektiğini söyleyince Sun Pu-guy, kadınların üzerlerini Buğra ve Alptekin'in hanımlarının aramasını söylemiştir. Arama

⁶⁶ **Esir Doğu Türkistan İçin-1**, s.573'te karakol komutanı ile yapılan görüşmede İsa Yusuf Alptekin'in 60 kişilik bir sayı vermesindeki neden muhtemelen Urumçi'den ayrılırken pasaport ve çıkış izni olanların kastedilmesinden dolayıdır. Çünkü bu kabileye yol üzerinde katılanlarda olmuş ve bu sayı 300 kişiyi bulmuştur.

⁶⁷ Bakır, **a.g.e.**, s.95.

⁶⁸ **Esir Doğu Türkistan İçin-1**, s.574; Anat, **a.g.e.**, s.112-113; Bakır, **a.g.e.**, s.95.

⁶⁹ Bakır, **a.g.e.**, s.95.

işlemi tamamladıktan sonra bir asker çıkış belgelerini ve pasaportları sahiplerine geri vermiştir⁷⁰.

Sun Pu-guy, işlemlerin tamam olduğunu ve isterlerse bugün, isterlerse yarın gidebileceklerini söylemiştir. Bu sözler kafiyeledeki insanları oldukça rahatlatmıştır. Kafile tam yola koyulmak için hazırlıklara başladığında bir asker gelerek komutanlarının Mehmet Emin Buğra ve İsa Yusuf Alptekin'i çağırdığını ve bu aramalarda hiçbir eşyalarının kaybolmadığına dair imza atmaları gerektiğini iletmiştir. Alptekin, Buğra'nın ata bindiğini ve yola koyulduğunu, bu yazı için iki kişinin karakola gitmesine gerek olmadığını, kendisinin burada yazıyı yazıp verebileceğini söylemesine rağmen, asker bunu kabul etmemiştir. Bunun üzerine Alptekin, karakola gitmek zorunda kalmıştır⁷¹.

Karakola giden İsa Yusuf Alptekin'i Sun Pu-guy, karakolun önünde karşılamıştır. Sadece kendisinin imzasının olmayacağını Mehmet Emin Buğra'nın da gelmesi konusunda ısrar etmiştir. Daha sonra Sun Pu-guy, Alptekin'i alarak karakola götürmüştür. Alptekin, karakola yaklaştığında Kökart Karakol Komutanı Li ile karşılaşmıştır. Li, Sun Pu-guy'a Alay Komutanı'ndan bir telgraf geldiğini bunu tercüme edene kadar kafilenin bekletilmesini söylemiştir. Bunun üzerine Sun Pu-guy da kafileyi bekleteceğini ve çıkış belgeleri ile pasaportlara da yeniden geçici olarak alıkoyacağını söylemiştir. Tabi bütün bunlar sonradan anlaşıldığına göre Buğra ve Alptekin'in yakalanması içindi⁷².

İsa Yusuf Alptekin, karakola gittikten sonra Sun Pu-guy, uzun bir süre ortalıktan kaybolmuştur. Şüphelen Alptekin, Sun Pu-guy'u çağırarak: *"Niçin yazıyı yazmıyoruz ve yola koyulmuyoruz"* dediğinde; *"Yazı yazmayalım. Çünkü telgrafta tercüme meselesi hallolmadı. Bu telgrafta, belki sizi ilgilendiren emir olabilir. Ayrıca sizden topladığımız silahları, sayıp başkomutanlıktan gelen listeye karşılaştırana kadar biraz beklemeliyiz"* şeklinde bir cevap almıştır. Sun Pu-guy biraz oturduktan sonra çıkıp gitmiş, bir müddet sonra gelmiştir. Alptekin'e işlerin uzadığı için kafiyeledekilere haber gönderdiğini ve işler bitinceye kadar beklemeleri gerektiğini, bunun içinde yarın yola çıkmaları gerektiğini tavsiye ettiğini söylemiştir. Alptekin ise bu durumda kafilenin yanına gidip orada beklemek istediğini söylemesine rağmen Sun Pu-guy bunu kabul etmemiştir. Bu arada

⁷⁰ Esir Doğu Türkistan İçin-1, s.575.

⁷¹ Anat, a.g.e., s.113.

⁷² Buğra, Doğu Türkistan Tarihi, s.68.

meselenin ciddiyetini anlayan ve Alptekin'e refakat eden iki genç de kaçmıştır. Böylece Alptekin, karakolda yalnız kalmış ve kafile ile irtibatı kesilmiştir. Daha sonra tutuklanarak atların yemlerinin bulunduğu, gayet pis, havasız ve çok soğuk bir yere götürülmüştür. Ayakları yere değmeyecek ve elleri bağlı bir şekilde ahırın damına asılmıştır. Alptekin ne kadar kendisini anlatmaya gayret etmişse de kimseye dinletememiştir. Kapısına da iki tane nöbetçi bırakıp gitmişlerdi. Bir zaman sonra elleri sızıdan dayanamayacak hale gelen Alptekin, dışarıdan kendi arkadaşlarından birinin sesini duymuştur. Bunun üzerine bulunduğu yerin bilinmesi için tüm gayretiyle bağırınca dışarıdaki asker, Türkçe olarak bunun yasak olduğunu söylemiş, Alptekin, nöbetçinin Türk olduğunu anlayınca askerden çok eziyet çektiğini biraz olsun kendisini aşağıya indirmesini rica etmiştir. Yanındaki Çinli askerin bunu yapması durumunda komutanına söyleyeceği için kabul etmemiştir. Ancak bu durumu komutanına söyleyebileceğini söyleyerek gitmiştir⁷³.

Gece yarısına doğru Sun Pu-guy, İsa Yusuf Alptekin'in yanına gelerek tehdit vâri bir şekilde: *"Sen zamanında devlet askerlerine karşı çıktın. Sizleri arayacağım zaman, canımı sıktın. Mehmet Emin Buğra'yı getirmeme karşı çıktın. Adamların ellerindeki silahları tamamen teslim etmedi. Sen de, biz arayıp bulmadan önce silahını teslim etmedin. Onun için seni bu hâlde bıraktık. Senin bize söz söyleyecek yüzün var mı?"* deyip dışarı çıkmıştır. Elleri bağlı ve tavana asılmış hâlde bekleyen Alptekin, bir müddet sonra parmaklarından kan geldiğini, odanın içi soğuk ve havasız olduğundan nefes almasının zorlaştığını hissedince kapıda nöbet tutan askerlerin birisinin gelmesini rica etmiştir. Bunun üzerine nöbetçiler Alptekin'in ellerini bağlayan askerle içeri girmiştir. Alptekin elinin çok ağrıdığını, kan dolaşımının durduğunu ve elinin kanadığını söyleyip kendisini indirmesini tekrar rica etmiştir. Gelen asker elini kontrol ettikten sonra Alptekin'i asılı olan yerden aşağıya indirmiş ve böylece az da olsa rahatlamıştır. Alptekin olayların yaşandığı 30 Ekim 1949 sabahı üşüdüğünü ve kendisine bir yorgan veya battaniye verilmesini istemiştir. Alptekin, bu hâldeyken Sun Pu-guy içeri girmiştir. Sonra Alptekin'e dönerek: *"Sen gelmeden önce, başkomutanlık, elinizdeki silahların adedini ve numaralarını bildirmişti. Fakat teslim etmiş olduğunuz silahların adetleri ve numaraları tutmuyor. Onun için seni burada tutuyoruz."* demiştir. Takriben öğlen saat 2 sıralarında

⁷³ **Esir Doğu Türkistan İçin-1**, s.576.

dışarıda hareketlilik olduğunu duyan Alptekin, kapının deliğinden bakınca askerlerin ellerinde kendi silahları olduğunu ve gülerek kafilenin olduğu yere doğru gittiklerini görmüştür. Aradan bir iki saat geçtikten sonra dışarıda birinin güldüğünü duymuştur. Daha sonra Alptekin'in bulunduğu yere gelen bu askerler, ellerinde hem kendisinin hem de Mehmet Emin Buğra'nın dürbünü, fotoğraf makinesi ve bazı değerli eşyalarını göstererek Alptekin'in moralini bozmaya çalışmıştır. Akşamüstü saat 5-6 sıralarında Alptekin'in bulunduğu yerin kapısı açılmış ve Alptekin, karşısında birkaç asker ile Buğra'yı görmüştür. Alptekin, Buğra'nın kendisini ziyarete geldiğini sanmıştır. Ancak daha sonra askerler Buğra'yı sırtından iterek içeriye atıp kapıyı kilitleyip gitmiştir. Böylece Alptekin gibi Buğra da tutuklanmıştır⁷⁴.

Bu arada 30 Ekim 1949 günü Mehmet Emin Buğra'yı tutuklayan Sun Pu-guy, Buğra'dan teslim edilmeyen silahların iade edilmesini ve dört tane de atın verilmesi için kervancı başlarına birer pusula yazmasını istemiştir. Buğra da Sun Pu-guy'a pusulayı yazarak vermiştir⁷⁵. Buğra ve İsa Yusuf Alptekin daha sonra Çinlilerin bu atları kendilerini götürmek için istediklerini anlamıştır. Buğra ve Alptekin'in karakolda bulunduğu esnada kafiyelekiler yüklerini hayvanlara yükledikten sonra karakolun yanına gelerek liderlerinin serbest bırakılmamasını protesto etmiştir. Bunun üzerine askerler protesto için gelen insanlara sert bir şekilde müdahale etmiş ve karakoldan uzaklaştırmıştır. Hatta kafiyelekiler Buğra ve Alptekin'i gizlice kaçırmak için ellerine sopa, kürek, taş gibi cisimler alarak karakolun etrafını sarmıştır. Bunun üzerine Çin askerleri silahsız bu kişilere ateş açmıştır⁷⁶.

⁷⁴ Buğra, **Doğu Türkistan Tarihi**, s.68; Anat, **a.g.e.**, s.118; Bakır, **a.g.e.**, s.95.

⁷⁵ **Esir Doğu Türkistan İçin-1**, s.578'de Buğra'nın yazdığı bu pusula da: "*Muhterem Selçuk Efendi başta olmak üzere bütün dostlara: Malûmunuz olsun ki; İsa Efendi ile beni alıkoymanın sebebi, tüfek, tabanca ve mermilerin tamamen teslim edilmemiş olmasındandır. Ben bütün yol arkadaşlarıma, elinde mevcut silah ve mermileri, hiç bırakmadan teslim etmeleri hususunda nasihat etmişim. Şimdi bütün dostlar, teslim etmeden alıkoyduğu tüfek, tabanca ve mermileri teslim etmezlerse beni ve İsa Efendi'yi serbest bırakmadan Şehidullah'a ve oradan Guma'ya götüreceklermiş. Böyle olursa hepimiz çok müşkülata maruz kalırız. Elbette sizler, bu mektubumu gördüğünüz andan itibaren, ciddiyet ile hareket edip mesuliyetinizi idrak ederek, alıkoyduğunuz silahları, derhal teslim ediniz. Şunu da biliniz ki, bizi alıkoymalarına bundan başka sebep yok iken hiç endişelenmeyiniz. 30.10.49 -imza- M. Emin Buğra.*" "*Atçı Mehmet Rahim ve Baki Ahunlara; Malûmatınız olsun ki, yukarıdaki tarafa aşlık/tahıl götürmek için 4 at lâzım imiş. Veriniz. 30.10.49, M. Emin Buğra*" denmesine rağmen daha sonraki gelişmelerde Mehmet Emin Buğra ve İsa Yusuf Alptekin'in tutuklandıktan sonraki süreci dikkatli incelendiğinde meselenin bu kadar basit ve kafilenin silahlarını teslim etmemesinden kaynaklanmadığı anlaşılacaktır.

⁷⁶ Anat, **a.g.e.**, s.115-116.

1 Kasım 1949 günü akşam saat 9 sıralarında birkaç asker içeri girerek selam verdikten sonra Mehmet Emin Buğra ve İsa Yusuf Alptekin'in ellerini çözüp Sun Pu-guy'un bulunduğu odaya götürmüştür. Askerlerin bir anda iyi davranmaya başlamasına rağmen Buğra ve Alptekin, bunun bir göz boyama ve taktik icabı olduğundan şüphelenmiştir. Aradan birkaç dakika geçtikten sonra Buğra'nın kızı Fatma Hanımı ve Alptekin'in yedi yaşındaki oğlu Aslan'ı askerler alıp getirmiştir. Sun Pu-guy, Buğra ve Alptekin'i çocuklarla fazla konuşmamaları için ikaz etmiştir. Çocuklar babalarını gördükten sonra boyunlarına sarılıp ağlamaya başlamıştır. Buğra ve Alptekin de kendilerini tutamayarak çocuklarını bağırklarına basıp ağlamaya başlamıştır⁷⁷. Bu tablo karşısında bazı Çinliler, vicdan azabından olsa gerek dışarı çıkmıştır. Muhtemelen Alptekin, bundan sonra çocukların kulağına, kendilerine yapılan işkenceleri anlatmaya başlamıştır. Bunu anlatmasının sebebi Çinlilerin kendilerini işkence ile öldürdükten sonra "*kendileri öldü*" diyerek halkı kandıramaması ve Çinlilerin içyüzünü vatandaşlarına anlatmaları için yapmıştır.

İsa Yusuf Alptekin, çocuklarının kulağına Çinlilerin ellerini tekrar bağlayıp işkenceye başlayacaklarını, eğer kafile huduttan geçerse gözlerinin arkada kalmamasını, gittikleri dış ülkelerde çocuklarının okuyup kendilerini yetiştirip vatana millete hizmet etmelerini, Çinlilerin kendilerini okutmadığı için bilgisizlikten bugünlere geldiklerini, gelecekte yurtlarını kurtarmak için mücadele etmelerini, babalarının ve Türkistan halkının Çinlilerden intikamlarını almalarını vasiyet etmiştir. Annelerinin tutuklandıkları yere gelse de hiçbir faydasının olmayacağını bu yüzden geri dönmemelerini söylemiştir. Yine arkadaşlarından herhangi birisinin sınırdan geçmesi durumunda arkasındakilere bakmadan canını kurtarmasını, ölenin arkasından ölmeyeceğini, gençlerin okutulmasını ve gelecekte Türkistan dâvasını gittikleri ülkelerde yaymalarını kafiledeki bütün kişilere anlatmalarını söylemiştir⁷⁸.

Bir müddet sonra askerler, çocukların yanlarından ayrılmaları ve çıkıp gitmeleri için zorla kollarından tutup çekiştirmeye başlamıştır. Gecenin 11'inde Çin askerleri, silahlarını Mehmet Emin Buğra ve İsa Yusuf Alptekin'e doğru çevirmiş olduğu hâlde 10 piyade askerin arkasından Sun Pu-guy içeriye girmiştir. Bir kâğıt çıkararak yerlerinden

⁷⁷ **Esir Doğu Türkistan İçin-1**, s.579-580; Bakır, a.g.e., s.95.

⁷⁸ **Esir Doğu Türkistan İçin-1**, s.580.

kalkmalarını emretmiş ve elindeki yazıyı okumaya başlamıştır. Okuduğu telgrafi Çin kuvvetlerinin Kâşgar'daki başkomutan muavini Cav Si-guvan göndermişti. Telgrafta Buğra ve Alptekin'in gelip-gelmediği, çok insanla yola çıktıkları, çok miktarda izinsiz silah taşıdıkları, şayet karargâha gelmişlerse yakalanıp arkadaşları ile beraber geri gönderilmeleri, şayet sınırı geçmişlerse Şehidullah ve Kökart'tan asker çıkartıp arkalarından kovalayarak yetiştikleri yerde tutuklayıp geri getirilmeleri emredilmekteydi. Sun Pu-guy, telgrafa dayanarak Buğra ve Alptekin'i tutukladığını ve kendilerini Guma şehrine götüreceğini söylemiştir. Kısa bir zaman sonra Buğra ve Alptekin'in yanına birkaç asker gelerek sadece ellerini arkadan sıkıca değil, bindirdikleri atlara da ayaklarını bağlamıştır. Başka bir ata da eşyalarını yüklemek suretiyle Şehidullah yoluyla alıp götürmüşlerdir⁷⁹.

Kökart'tan Şehidullah'a kadar olan yol çok kötü, dar, eğri büğrü, engebeli ve kayalıktı. Geceleri çok karanlık ve tehlikelerle doluydu. Mehmet Emin Buğra ve İsa Yusuf Alptekin, gece gündüz yol aldıkları için uykusuzluktan yorgun düşmüştür. Yolların çok bozuk olması, atların yorgun düşmesine ve yürümekte zorluk çekmelerine neden olduğu için yol boyunca sürekli devrilip durmuştur. Buğra ve Alptekin, bir kaç defa atların altında kalmıştır. Bu yorucu yolculuktan sonra Buğra ve Alptekin, 2 Kasım 1949 günü Şehidullah kasabesindeki askerî karargâha ulaşmıştır⁸⁰. Burada bulunan birkaç Çinli ile görüşen Buğra ve Alptekin'e Kökart'takinden farklı olarak birazcık yemek verilmiş ve daha sonra başka bir odaya götürülmüşlerdir. Buğra ve Alptekin'in kalacağı bu oda, Kökart'takinden güzel olsa da yatacak bir yatak olmadığı için mecburen yerde yatmak zorunda kalmışlardır⁸¹.

4 Kasım 1949 günü Çinlilerin gönderdiği bir Türk askeri, içeri girerek Mehmet Emin Buğra ve İsa Yusuf Alptekin'i götüreceğini söyledikten sonra çıkıp gitmiştir⁸². Öğle yemeğinden sonra, birisinin ismi Chin Lan olan iki asker gelmiş ve Buğra ve Alptekin'i götüreceklerini söylemiştir. Bir avluya çıkan iki liderin üstü aranmıştır. Buğra ve Alptekin'i önceki kötü atlara bindirip eşyalarını yükleyen Chin Lan ve iki asker, Şehidullah'tan alıp götürmüştür⁸³. Ancak bu defa Buğra ve Alptekin'in elleri

⁷⁹ Buğra, *Doğu Türkistan Tarihi*, s.68; Bakır, *a.g.e.*, s.95.

⁸⁰ *Esir Doğu Türkistan İçin-1*, s.582.

⁸¹ Bakır, *a.g.e.*, s.95.

⁸² *Esir Doğu Türkistan İçin-1*, s.583.

⁸³ Buğra, *Doğu Türkistan Tarihi*, s.68.

bağlanmamıştır. İki lider biraz yol gittikten sonra Şehidullah'tan geri çevrilmiş, Hotenli bir arkadaşına denk gelmiştir. Bu kişi, Buğra'yı tanıyınca selam vermiş ve bir iki laf etmiştir. Bunun üzerine yanlarında bulunan askerler, Buğra ve Alptekin'in durumu hakkında kimseye haber vermemesi için bu kişiyi Şehidullah'a göndermişlerdir. Buğra ve Alptekin, o gün geç saatlerde hareket etmişlerse de kervan yürüyüşü ile üç günlük yolu bir günde alarak Ali Nazar Korgan adında bir yere gelmiştir. O kadar hızlı gitmişlerdir ki atları yorgun ve zayıf olduklarından yere yığılmıştır. Çinli askerler, vaktin geç olmasına bakmadan oradaki Kırgız Türk büyüklerine iki at ve Sancu Dağı'nı aşmak için 5-10 katoz (Tibet Sığırı) bulmaları için emir vermiştir⁸⁴.

Mehmet Emin Buğra ve İsa Yusuf Alptekin, 5 Kasım 1949 günü şafak sökerken Kırgızların tahsis ettiği atlara binip kendilerinin iki atına da eşyalarını yükleyip Ali Nazar Korgan'dan hareket etmiştir. Birkaç saat sonra Darboğaz denen yere gelmişlerdir. Buğra ve Alptekin, Şehidullah'ta iken, Hoten vilâyetinden gelen 300'den fazla yolcunun karargâhtan geri çevrildikleri haberini almışlardır. Darboğaz'da hicret niyetiyle Hoten'den gelen vatandaşlarına rastlamışlardı ve bu kişilere bir zarar gelmesin diye kendilerini tanıtmamışlardır. Fakat onlar tanımışlar saygı ve hürmet göstererek, geçerken selam vermişlerdir. Ali Nazar Korgan'dan hareket eden Buğra ve Alptekin, gece saat 1'de bir dağın dibine kadar gelmiş ve bu dağın tepesine bin bir zorlukla ulaşmıştır. Bu dağı aşmaları tam bir günlerini almıştır. Bu dağdan Çukur Ötek denilen konak yerine inmişlerdir. Çukur Ötek'te Buğra ve Alptekin'e kötü bir haber ulaşmıştır. Buğra ve Alptekin'i Guma nahiyesine götürmek için 15 askerlin Körlen denilen mevkie geldikleri haberi iki lideri oldukça endişeye sevk etmiştir⁸⁵.

6 Kasım 1949'da Mehmet Emin Buğra ve İsa Yusuf Alptekin, Çukur Ötek'ten ayrılmıştır. İki lider bütün dikkat ve düşüncelerini bu askerlerin tavrına bağlamış ve bu askerlere doğru ilerlemiştir. Ayakta duran askerlerin içinde, başında Kırgız kalpağı olan bir yanında uzunca sallanan tabancası, bir yanında askeri çantası olan, acayip kıyafetli birisinin çömelerek oturmakta olduğunu görmüşlerdir. Buğra ve Alptekin'i gördüğü hâlde ayağa bile kalkmamıştır. Buğra ve Alptekin, bu kişinin davranışına karşı istiflerini bozmadan yanından geçip kendileri için tahsis edilmiş olan bir evin önünde atlarından

⁸⁴ Esir Doğu Türkistan İçin-1, s.584.

⁸⁵ Bakır, a.g.e., s.96.

inmişlerdir. Daha sonra oturan bu asker başı yanlarına gelerek Buğra ve Alptekin'e sert bir muamelede bulunarak, kalacakları evin kapı ve damına nöbetçiler bırakmıştır. Bu durum Buğra ve Alptekin'in korkularını iyice artırmıştır. 8 Kasım 1949 günü bu acayip kıyafetli asker başı Buğra ve Alptekin'e ailelerini de birlikte götüreceğini söyleyerek yanına bir miktar asker alıp Çukur Ötek'e gitmiştir. Buradaki askerlerin çoğunun Türk olması ve muhtemelen iki lidere iyi muamele yapabileceklerini düşünerek bu askerleri de yanında götürmüştür. 9 Kasım akşamı aileleri almak için giden asker başı geri dönmüş ancak aileleri getirememiştir. Yanına yeteri kadar erzak almadığı için daha ileri gitmemiş ve geri dönmek zorunda kalmıştır⁸⁶.

Mehmet Emin Buğra ve İsa Yusuf Alptekin, 10 Kasım 1949 günü sabah erkenden yola çıkartılmıştır. Kervan gidişiyile üç günde alınan yolu bir günde giderek Sancu'ya ulaşmışlardır. Sancu'ya yaklaştıkları zaman askerler ikiye ayrılarak bir bölüğü kendilerinden önde gidip uzaklaşmış, diğer bölük ise gerilerinde kalmıştır. Bunu, Buğra ve Alptekin'in askerle hiç alakası olmayan bir yolcu havası vermek için yapmışlardı. Buğra ve Alptekin, halkının bu hileyi anlaması ve kendilerine bunların eziyet ettiğini göstermek için atlarını kamçılıyarak önlerindeki askerlere yetişmek istemiştir. Önlerindeki askerler, Buğra ve Alptekin'in kendilerine yaklaştığını görünce yetişmemeleri için atlarını kamçılıyıp uzaklaşmıştır. Bunun üzerine Buğra ve Alptekin, bu defa da arkadaki askerlerin kendilerine yetişmesi için atlarını yavaşlatmışlarsa da gerideki askerler hareketsiz kalarak gelmemiştir. Bu plana rağmen istediklerini yapamayan Buğra ve Alptekin, Sancu sokaklarına, serbest olarak girmiş gibi görünmüştür⁸⁷.

Mehmet Emin Buğra ve İsa Yusuf Alptekin, Sancu kasabasına gelinceye kadar yol boyunca sık sık evlerinden ayrılıp Hindistan'a gitmek için yola düşmüş yurttaşları ile karşılaşmıştır. Bu kişilere Çinliler eziyet etmesin diye selam dâhi vermemelerine rağmen bu kişiler kendilerini tanıdıklarından, cesaretle selam verip saygı göstermişlerdi. Hatta bazıları kendilerini tutamayıp cesaretle: "*Allah yardım etsin!*" diye dua edip ağlamıştır. 11 Kasım 1949 akşamı Türk askerlerinden birisi: "*Aileniz ve yol arkadaşlarınızı, sizlerle görüştürmemek için başka yol ile Kargalık'a oradan da bilinmeyen bir yere götürmüşler*"

⁸⁶ Esir Doğu Türkistan İçin-1, s.585; Bakır, a.g.e., s.96.

⁸⁷ Buğra, Doğu Türkistan Tarihi, s.69.

diye Buğra ve Alptekin'e kötü bir haber ulaştırmıştır⁸⁸. Bu haber iki lideri çok ama çok üzmüştür. 12 Kasım 1949 günü 12 kişilik bir takım asker ve komutanı, Guma'dan Sancu'ya gelip Buğra ve Alptekin'i buldukları evin avlusunda ziyaret etmiştir. Gelen komutan, "*Size müjde getirdim*" diye bir mektup uzatmıştır. Hoten'deki Çin kuvvetlerinin komutanından gelen bu mektup büyük bir merakla açılıp okunmuştur. Albay Lu'dan gelen mektupta şunlar yazılıdır:

"Reis muavini M. Emin ve Genel Sekreter İsa,

Hayatınızı kurtarmak şerefine nail olduğumdan dolayı bahtiyarım. Sizler, Reis Burhan ve Kurtarış ordusu komutanının emri ile tevkif edilmişsiniz. Bu tevkif, sizin için hayati tehlike arz ediyordu. Karar, önce tevkif etmek, sonra salıvermekten ibaretti. Sizleri salıvermek hususunda Başkomutan muavini Cav'dan emir aldım. Ayrıca sizin sağ-salim Hindistan'a gidebilmeniz için bir plân hazırlandı. Aile efradınız huduttan geçerek gidecek. Ancak siz, tebdili kıyafet ile Sancu'dan kaçmış olacaksınız. Sözde sizi kovalayan, hakikatte size refakat edecek iki asker vazifelendirilmiştir. Askerler, size iki gün sonra yetişecek ve sizi gizli bir yoldan sınıra geçirip, sizinle birlikte Hindistan'a gideceklerdir. Bu askerlere Hindistan'da iyi bakın, vefasızlık göstermeyin.

Sizler kaçtıktan sonra biz sizi aratmış olacağız, bulamamış gibi davranacağız. Durumu alâkalı makamlara bildirip, kendim için ceza isteyeceğim. General Tan, General Tao Chi-yüeh tarafından Urumçi'ye davet edildi ve Pekin'e temsilci olarak gidecek. Ben ona refakat edeceğim. Bu mektubu okuyup yakın veya gizli şekilde mahfaza edin.

*İmza: Sizlerle Kargalık'taki emniyet idaresinde üzüm çardağı altında konuşan adam*⁸⁹.

Takım komutanı, Mehmet Emin Buğra ve İsa Yusuf Alptekin'e: "*Aile efradınız ve maiyetinizdekiler, Kökart'tan Sancu'ya getirildi. Siz de şu andan itibaren serbestsiniz. Şu andan itibaren gidip onları görebilirsiniz*" demiştir. Bunun üzerine Buğra ve Alptekin hemen ailelerinin bulunduğu yere gitmiştir⁹⁰.

⁸⁸ Esir Doğu Türkistan İçin-1, s.586.

⁸⁹ Esir Doğu Türkistan İçin-1, s.587.

⁹⁰ Buğra, Doğu Türkistan Tarihi, s.69; Bakır, a.g.e., s.96.

Mehmet Emin Buğra ve İsa Yusuf Alptekin tutuklandıktan sonra kabileyle beraber gelen bazı kişiler korktuklarından geri dönmüşlerdi. Yollar karlı ve buzlu, hava aşırı derecede soğuktu ve kafiledeki çoğu ailenin hayvanlarının yemi bitmiş, yakacak ve yiyecekleri kalmamıştı. Koyunlarını Çin askerleri götürmüş, karşı gelenleri, hayvan ahırına kapatıp eziyet etmişlerdi. Kargalık'tan kabileyi yakalayıp geri götürmek için 40'a yakın asker gelmişti. Gelenler Buğra ve Alptekin'in yakalanıp götürüldüğünü duyunca 6 Kasım 1949 günü geri gitmiştir⁹¹.

Mehmet Emin Buğra ve İsa Yusuf Alptekin yakaladıktan sonra ailelerinin ve arkadaşlarının ellerinde bulunan önemli evrakları, Çinliler farkına varmadan yok etmiştir. Neticede Buğra ve Alptekin'in aileleri ile bir kısım arkadaşları geri çevrilmiştir. Geri kalanları 6 Kasım'da Şehidullah tarafına götürülmüştür. Buğra ve Alptekin'in ailelerinin bulunduğu kafilenin kervancı başları, atların en huysuz, yaralı, zayıf ve sıskasını ayırmıştır. Gece çıkılan yolda büyük eziyetler çekilmiştir. Şehidullah'ta yakacak odun olmadığından ve erkeklerin de odun veya tezek toplamasına izin verilmediğinden çay ve yemek pişirmek işkenceye dönmüştür. Bu arada atların da yemleri bittiğinden işe yaramaz hale gelmişlerdi. At bakıcıları askerlere; *"eğer kafiledekileri Guma şehrine yetiştirmek vazifeniz ise, atları, birkaç gün otlak yerlerde bakmamız lâzım"* diyerek izin isteyince bu istek askerler tarafından kabul edilmiştir. Kafile, 9 Kasım günü Şehidullah'tan alınıp Ali Nazar Korgan'a getirilmiştir. Burada bir gün kaldıktan sonra takriben yedi günlük yolu, dört günde kat ederek 12 Kasım'da Sancu'ya gelmişlerdir⁹².

Çinli takım komutanı biraz konuştuğundan sonra Mehmet Emin Buğra ve İsa Yusuf Alptekin'i Beylik evine götürmüştür. Burada Alptekin'e: *"Emir icabı, aile efradınız Şehidullah'taki karakoldan geçmek suretiyle, Hindistan yolculuğuna devam edebilir. Mehmet Emin Buğra ile ikinizi, hudut karakoluna götürmeden gizli bir yolla huduttan geçirmek ve Hindistan'a kadar size refakat etmek için iki asker bırakacağız. Diğer askerler Guma'ya dönecekler"* demiştir. Buğra ve Alptekin, Beylik avlusundan ayrılıp ailelerinin bulunduğu hana dönmüştür. Sancu'ya gelen bütün arkadaşlarını toplayıp onlara: *"Allah bizlere kurtulmak imkânı bahşetti. Şu anda serbestiz. Sizler, tekrar*

⁹¹ Anat, a.g.e., s.131.

⁹² Anat, a.g.e., s.136. **Esir Doğu Türkistan İçin-1**, s.588'de Ali Nazar Korgan'a 9 Kasım'da ulaşan kafile 10 Kasım'da Sancu'ya doğru yola çıkmıştır. Dört gün sonra Sancu'ya ulaştığından bahsetmektedir. Buna göre bu tarihin 14 Kasım olması gerekmektedir. Ancak 12 Kasım tarihi belirtilmektedir.

Şehidullah'a gidip hudut karakolundan geçmek suretiyle yolculuğa devam edebileceksiniz. Hazırlığımızı yapıp yola koyulun. Biz ikimiz sizlerden ayrı yoldan hareket etmek suretiyle ve hudut karakoluna girmeden yolculuğumuza devam edebileceğiz. Bize böyle tebligat yapıldı" demişlerdir. Fikir ve mücadele arkadaşları hep bir ağızdan: *"Bu yolculuğa tekrar devam etmeye tahammül ve takatimiz kalmadı, kalıp başımıza geleni görmek istiyoruz"* demiştir. Bunun üzerine Alptekin onlara: *"İntibalarım göre, bizleri serbest bırakmada samimi görünüyorlar. Sizler için gerekli olan at, alet ve edevati, erzakları ben satın alıp hazırlayacağım. Gittiğimiz yerlerdeki bütün ihtiyaçlarımızı, inşallah, gene ben temin edeceğim. Aç da tok da olsak beraber olacağız. Beni düşünmeyin. Allah yarattığı kulunu, hiç bir zaman aç bırakmayacak"* demiştir⁹³. Bu arada kafiledeki bazı kişiler: *"İsa, bizi bu yolculuğa zorlayacak"* diyerek toplantıya katılmaktan kaçınmıştır. Kökart'tan, dört erkek, üç kadın ve dört çocuk olmak üzere 11 kişi geri dönmüş⁹⁴, Sancu'da 16 erkek, dört kadın ve bir çocuk olmak üzere 21 kişi Buğra ve Alptekin'den ayrılıp burada kalmıştır⁹⁵. Sancu'da Buğra ve Alptekin'den ayrılanların içinde büyük din âlimi, El-Ezher'den mezun Abdülaziz Cengizhan ve Türkiye'de tahsil gören, milliyetçi ve vatanperver Kurban Koday⁹⁶, Nanking'de Çin Halk okulunu bitiren Abdurrahim Kılıç da vardı. Bunlar daha sonra Komünist Çinliler tarafından çeşitli işkencelerle şehit edilmiştir. Diğerleri ise 15-25 yıl arasında hapis cezasına çarptırılmıştır⁹⁷.

Mehmet Emin Buğra ve İsa Yusuf Alptekin maiyetinde Kökart'a gidenler 36 erkek, 12'şer kadın ve çocuk olmak üzere toplam 60 kişidir. Bunlardan 11 kişi Kökart'tan,

⁹³ **Esir Doğu Türkistan İçin-1**, s.588-589.

⁹⁴ Anat, **a.g.e.**, s.138'de geri dönmek isteyenlerin 14 kişi olduğunu belirtmektedir. Bu kişiler Hacı Yakup Anat, Abdurrahim Ötkür, Bay Azizi, Abdülaziz Cengizhan, Abdullah Naman, Fedhiddin Mahsum, Muhammed Tohti, Yusuf Nacidi, Mehmet Emin Mustafa, Hever Timur, Hamdül Kavan, Abdurrahim Kılıç, Kurban Koday ve Selçuk Süleyman'dır.

⁹⁵ **Esir Doğu Türkistan İçin-1**, s.589.

⁹⁶ Mücahit, gazeteci, yazar ve öğretmendir. 1919 -1929 yıllarında Doğu Türkistan'ın Hoten vilâyetinde doğduğu tahmin edilmektedir. Okumak için Türkiye'ye gelmiş ve Balıkesir Öğretmen Okulunu bitirdikten sonra Halk evlerinin maddi yardımıyla Doğu Türkistan'a dönmüştür. "Yalkın" isimli bir gazete çıkartmış ancak gazete daha sonra kapatılmıştır. Tekrar "Yurt" isimli bir gazete çıkartmıştır. 1949 yılında Çinliler tarafından "Pantürkist" suçlamasıyla idam edilmiştir. Bkz. "*Şehitlerimiz*", **Doğu Türkistan**, Yıl:3, S.34, Nisan (t.y.), s.23.

⁹⁷ **Esir Doğu Türkistan İçin-1**, s.589.

21 kişi ise Sancu'dan geri dönünce Buğra ve Alptekin kafilesinde geriye toplam 28 kişi kalmıştır⁹⁸.

İki lider, komünistlerin eline geçmesin düşüncesiyle bazı mühim evrakları ve resimleri imha ettikten sonra⁹⁹ tekrar at ve gerekli eşyaları satın almaya koyulmuştur. Guma'dan gelen askerlerin komutanı, Mehmet Emin Buğra ve İsa Yusuf Alptekin kafilesinin çok acele at bulması hususunda Sancu beyine sıkı tembih ve talimatta bulunmuştur. Kafileyi Hindistan'a götürmeleri hususunda kervancılara emir verilmiştir. Komutanın bu yardımı sayesinde kafiye, at bulma imkânını elde etmiştir. Buğra ve Alptekin ayrılmadan önce Sancu'da ailelerine, kendilerinin hareketinden hemen sonra

⁹⁸ Gayretullah, **Uzaklara Balam**, s.76 ve Oraltay, **a.g.e.**, s.220'de İsa Bey'in sınırda 400 kişiyi yarı yolda bıraktığı ve ölümlerine sebep olduğuna dair iddiasına Mansur Teyci, Muhammed Turdi Karı'nın İsa Bey kafilesinden ayrıldıktan sonra kendilerinin bulunduğu Gasköl'e geldiğini, zikredilen konuyla ilgili kendilerine herhangi bir şey söylemediğini, böyle bir şey olması durumunda muhakkak konuşulacağını, bunun gerçek dışı bir iddia olduğunu dile getirmiştir. Ayrıca bunun İsa Bey'i yıpratma amaçlı bir düşünce olduğunu dile getirmiştir ki kanaatimizce göre Oraltay ve Gayretullah'ın dile getirdiği konu gerçeği yansıtmamaktadır. Bu iddia ile ilgili yaptığımız araştırmamızda da 400 kişinin yarı yolda bırakıldığına dair başka hiçbir kaynakta bilgi bulunmamaktadır. Krş için bkz. Anat **a.g.e.**, s.138. Bir diğer önemli mesele ise Mehmet Emin Buğra ve İsa Yusuf Alptekinleri göçe çıktıklarında yanlarında üç ton altın olduğu şayiasıdır. Bununla ilgili olarak Anat, **a.g.e.**, s.147-148'de şunları aktarmaktadır: *"Bize atılan ikinci İftira ise 3 ton altını alıp kaçtılar demeleriydi. Kendileri uşaklık yapıp bize hayali casusluk yükliyorlardı. Bizler bağımsız bir Doğu Türkistan için yanıp tutuşan vatanseverlerdik. Bir başka millette kul köle olmak bize yakışmazdı. Biz de öyle yaptık. Doğu Türkistan medyasında yaklaşık 5-6 yıl bu iftira işlendi. Vatanımızın 3 ton altının düşmanlara verdiler diye. Bu yolculuğun Sefer Müdürü bendim. Altay Neşriyatı'nın mallarını mağazalarda satıp 250 yamgu kadar para toplamıştım. Bu paradan Kargalıkta kiraladığımız atlar için 200 yamgu verdik. Çünkü Ladak'a bir at kirası 100 ser tengeydi. Yani 2 Yamgu idi. Yolda yiyeceğimize ve diğer ihtiyaçlarımıza harcadık. Sancu'ya geldiğimizde 4 zıkça yani 40 ser altın, 3000 dolar, 1000 ser tenge, 3500 Rupi çeki kalmıştı. Bunları da iki liderimizin kendilerine teslim etmiştim. İsa Bey'in 8 tane altın yüzük, 8 tane 10 somluk nikolay tillası, 6 serlik 1 zıkça altın vardı. Sancu'da bunları Uygur Adil çalmış. Daha sonra bu açığa çıktı. Buğra Bey'in ise hiç parası yoktu. 2000 yılı Ankara'da vefat eden baldızı Hivi Han Hacı yanındaki 40 ser kepek altını Buğra Bey'e vermişti. Ayrıca Altay Neşriyatına mensup kişilerin her birinin yaklaşık 4-5 ser altınları vardı. Kafilye katılanların toplam serveti bu söylediklerimden ibaretti. Bunun dışındakiler hayal ve iftiradır. Birçok insan parasızlıktan vatanda kalmak zorunda kalmıştır. Hatta sınırda parasız kalıp geriye dönen insanlarımızın da sayısı oldukça çoktur. 3 ton altını Buğra ve İsa Beylerin bulmaları imkânsızdı. Böyle bir para, altın olsaydı mutlaka benim haberim olurdu. Çünkü sefer müdürüydim ve tüm olup bitenler benim kontrolümdeydi. Biz ayrıldığımızda hükümette Burhan Şehidi vardı. Tüm maddi imkânlar ve Maliye İşleri Çinlilerin elindeydi. Bize bu altınları onlar mı verdiler? Siz yurtdışında bize karşı faaliyet yapın diye mi? verdi. Bu tamamen safsata ve karalamadır. Bu iftiranın aslı olsaydı Buğra ve İsa Beyler Hindistan'da ve Türkiye'de geçim zorluğu çekmezlerdi. Buğra Bey ölene kadar bir ev bile alamamıştır".*

⁹⁹ Arslan Alptekin ile yapılan ve kayıtları elimizde mevcut bir görüşmede imha edilen evraklarla ilgili olarak Çinlilerin Buğra ve Alptekin Beyleri tutuklamasından sonra annesinin birçok değerli evrakı yok ettiğinden bahsetmektedir. Bu konuda söyledikleri şöyledir: *"Rahmetli (İsa Bey'den bahsediyor) siyasi hayata atıldığı günden itibaren birçok arşivi saklamış, ondan sonra gelen mektupları zarfları ile saklamış, fakat biz yolculuğa çıktıktan sonra Kökart'a geldiğimizde bu askerlerin durumu değişince annem çok tedbirli, yakında nehirde var Kökart'ta burası iki yol açılıyor. Birisi Hindistan'a doğru gidiliyor, biriside Sancu şehrine doğru gidiliyor. Burada annem bazı yakınları çağırarak kovaların içinde su getiriyor ve evrakları suyun içine batırıyorlar. Bir müddet bırakınca suyun içinde gevşemeye başlıyor kâğıtlar, ondan sonra götürüp nehre bırakıyorlar, bir iki çuvalda kovayı götürüp ben dökmüşüm".*

Şehidullah'a gitmelerini ve kafiledekilerin sağ-salim karakoldan geçtikten sonra bir yerde buluşmaları yönünde nasihatte bulunmuştur. Buğra ve Alptekin, kendilerini huduttan geçirip Hindistan'a kadar refakat edecek iki askerle buluşmuştur. Bu askerlere rüşvet olarak, bir miktar para ve eşya verilmiştir. Hindistan'a vardıktan sonra da kendilerine çok iyi bakacakları hususunda vaatlerde bulunulmuştur¹⁰⁰.

Mehmet Emin Buğra ve İsa Yusuf Alptekin, 14 Kasım 1949 gecesi kıyafetlerini değiştirip, Polat Kadirî ve Ahmet Rıza'yı da yanlarına alarak, gizlice Sancu'dan ayrılarak zaman kaybetmeden Kepez denen yere varmıştır. 15 Kasım'da Körlen denilen yerde istirahat ettikten sonra 16 Kasım'da aileleri Buğra ve Alptekin'e yetişmiştir. Kafiledekiler 14 Kasım gecesi, 26 at ve iki at bakıcısıyla yola çıkmıştır. Geniş Kaya denen yerde konakladıklarında gece hizmetçilerden birisi, bir atı alıp kaçmıştır. Atlar aç, susuz ve yorgun olduğundan yürümekte zorluk çekmiştir. Buğra ve Alptekin'in karakoldan bir an evvel geçip gitmesi zaruri olduğu için aileleriyle beraber hareket etmemiştir. Aksi takdirde birçok zorlukla karşılaşabilecekleri düşüncesiyle yanlarına yolda yemek üzere iki haftalık ekmek ve erzaklarını almışlardır. 17 Kasım günü Polat Kadirî'nin yerine Buğra'nın damadı M. Yunus Buğra ile bir seyisi yanlarına alarak yüklerini iki ata yükleyip, toplam altı at ve bir eşekle, Körlen'den ayrılp gece Çukur Ötek'e varmışlardır¹⁰¹.

Çukur Ötek'te, Şehidullah'tan geri gönderilen birçok Hotenli büyükle karşılaşmıştır. Bu kişiler geçmişte, Çinlilere gayet sadık hizmet eden, Çinlilere iyi görünmek için kendi milletine zulüm eden kişiler oldukları hâlde Çinliler bu kişilere de sınırda çok kötü muamelelerde bulunmuştur. İsa Yusuf Alptekin, onlara herkesin geri gönderilip gönderilmediğini sormuştur. Bu kişiler de, bazı kişilerin rüşvet vererek geçtiğini, bazı kişilerin ise çok para teklif etmiş olmasına rağmen sınırdan geçmelerine müsaade edilmediğini söylemiştir. Yoluna devam eden Mehmet Emin Buğra ve Alptekin, 18 Kasım 1949'da Sancu Dağı'nı geçmiştir. Bu defa Boynuzbaşı denilen dağın en üst tepesi buzlanmış olduğundan atlarından inerek çok dikkatli bir şekilde yaya olarak yola devam etmişlerdi. Dağın tepesinden inerken, yürüyecek halleri kalmamışsa da bu zorluklara dayanıp yarım günde Darboğaz geçidini aşıp Ali Nazar Korgan'a

¹⁰⁰ Anat, a.g.e., s.136-137.

¹⁰¹ Buğra, **Doğu Türkistan Tarihi**, s.69; **Esir Doğu Türkistan İçin-1**, s.590; Bakır, a.g.e., s.96.

ulaşmışlardır. Burası yürüdükleri en zor yollardan biri olsa da, yorgunluğa bakmadan, ertesi gün hudut karakolundan geçip geçemeyecekleri düşüncesiyle o gece gözlerine uyku girmemiştir¹⁰².

Mehmet Emin Buğra, İsa Yusuf Alptekin ve yanındakiler 9 Kasım 1949 günü hudut karakolundan gündüz geçmenin tehlikeli olabileceği düşüncesiyle Ali Nazar kalesinden öğlenden sonra saat 2’de hareket etmişlerdir. Tahminen gece saat 11’de Karakaş deryası sularından, gecenin koyu karanlığında bin bir zorluk içinde geçebilmişlerdir. Yanlarında bulunan askerler, karakola yakın yerlerde oldukları için bu yerleri geçinceye kadar kimsenin sigara içmemesini, atları ürkütmemelerini, öksürmemelerini, sessizce yürüyüp hiçbir şekilde konuşup gürültü yapmamalarını tembih etmişlerdir. Kafiledekiler de askerlerin bu söylediklerine harfiyen uyarak korku içinde yollarına devam etmiştir. Kafilenin sağ tarafında karargâh, sol tarafında ise bir dağ vardı. Bu iki yerin arası takriben 1,5 km idi. Kafiledekiler bu ikisinin ortasındaki dar bir yoldan gizlice geçmeyi zor da olsa başarmıştır. Bu ölüm kalım yolculuğu korkular içinde sürerken Buğra ve Alptekin’i götürmekte olan askerler, bir dağın ortasına gelince birbirleriyle biraz konuştuktan sonra yanlarına gelerek, tehlikeli bölgeden geçtiklerini ancak kendilerinin geri dönmek istediklerini söylemiştir. Kafiledekiler de iki askere hizmetlerinden dolayı teşekkür edip hediyeler verdikten sonra uğurlamıştır. Kafiledekiler yoluna devam edip iki saat yol yürüdükten sonra yine Karakaş Nehri’nden geçmek zorunda kalmıştır. Hâlâ yakalanma korkusu içlerinden çıkmamıştır. Ertesi sabaha yakın bir zamanda, üç günlük yolu bir günde yürüyerek Çiviklik denen yere gelinmiştir. Mehmet Emin Buğra, İsa Yusuf Alptekin ve yanındakiler, kafalarındaki plana göre hiç durmadan yola devam etmek istemişlerse de iki günden beri uykusuz ve yorgun olduklarından mola vermek zorunda kalmışlardır¹⁰³.

20 Kasım 1949’da Söğüt Dağı’nın dibine gelinmiştir. Çiviklik’ten hareket edip Kotaz Çılga denen yerden geçilmiştir. Gittikleri bu yol, çok kurak olduğundan, bir türlü bitmediği gibi İsa Yusuf Alptekin’in yollarda sağlığı da bozulmuştur. 21 Kasım günü dağa tırmanmaya başlanmıştır. Böylece yollarına devam eden kafiye, Melikşah isimli bir yere gelmiştir. Melikşah’ta konaklayıp ailelerini beklemek istemişlerse de su ve ot

¹⁰² Buğra, **Doğu Türkistan Tarihi**, s.69.

¹⁰³ **Esir Doğu Türkistan İçin-**, s.591-592.

bulunmadığından, yiyeceklerinin de az olması sebebiyle, yola devam etmeye karar vermişlerdir. Kafilenin 22 Kasım'da yolculuğu başlamadan bitmiştir. Boransu denen yere geldiklerinde şiddetli bir fırtına sebebiyle mecburen mola vermek zorunda kalmıştır. Etraflarında insan ve hayvan cesetleri vardı. Fırtınaya rağmen büyük bir kaç kayayı yuvarlayıp çadırlarını kurmayı başarmışlardır. Kafiye, 23 Kasım 1949 günü yola devam ederken, önlerine her tarafı buzla kaplanmış bir meydan çıkmıştır. Burası üstü buz tutmuş tabii bir göldü ve üstünden geçmek tehlikeli olmasına rağmen bu yapılmıştır. Ancak bir müddet sonra uzaktan bazı seslerin geldiği duyulmuştur. Önce arkalarından gelenleri Çin askerleri sanarak endişeye kapılmışlarsa da etrafa dikkatle baktıklarında bu seslerin dağ yolunu takip eden bir kervandan geldiğini ve kendilerine bağırarak gölden geçmemeleri gerektiğini ikaz ettikleri anlaşılmıştır. Kervandakilerin ikazı üzerine kafiyecekiler geçmeye cesaret edemeyip dağ yoluna dönmek zorunda kalmıştır. Dağın eteğini takip ederek Boransu denen yere ulaşılmıştır. Bu arada Ladak tarafından birkaç merkeple adamlar gelmiş ve kendilerini çadıra zor bela atmışlardır. Neredeyse donmak üzere olan bu kişilerin kaş, kirpik, bıyık ve sakakları buz tutmuştu. Soğuktan kafiyecekilere cevap verecek halleri bile yoktu. Biraz ısındıktan sonra kendilerine, Kökart karakolundan rüşvet vererek geçen arkadaşlarıyla karşılaşp-karşılaşmadıkları ve geldikleri yolda yolcuların olup-olmadığı sorulmuştur¹⁰⁴.

Kafiyecekiler 24 Kasım'da Karakurum Dağı'nı aşmıştır. Kafiye biraz yol aldıktan sonra susuz, ağaçsız ve ıssız bir yer olan Çaycuş'a gelmiştir. Yoluna devam eden kafiye o akşam Devlet Bey Öldü adlı bir yere gelmiştir. 25 Kasım'da kafiyecekiler yola erkenden çıkmış ve Karakurum'un en yüksek tepesi Depsen'e varmıştır. Depsen'de uzun bir tırmanıştan sonra iki dağın arasında ovamsı bir yere ulaşılmıştır. Buradan da tırmanarak düz bir meydana çıkılmıştır. İnişli çıkışlı ve uçurumlu yerlerden geçerek Kızılyar denilen bir yerde konaklamışlardır. 26 Kasım'dan itibaren kafiyecekiler her tarafı buz tutmuş, geniş bir ovanın içinden yürümeye başlamıştır. Yalnız burada su olduğu için yemek pişirilebilmiştir. Abdülaziz Han Hacı, kafiyecekilere yolcu pilavı yapmıştır. Kafiye, 27 Kasım 1949'da Çontaş/Büyüktaş denen yerde, sol tarafta Şayuk suyunun akmakta olduğu bir konak yerine gelmiştir. Bu yolda odun çok olsa da su geçitleri tehlikeli olduğundan kervanlar bu yolu tercih etmiyorlardı. Kafiye iniş tarafı çok dik, eğri büğrü ve kayalık

¹⁰⁴ Esir Doğu Türkistan İçin-1, s.592-593.

yerlerden geçerek Sultan Konağı denen yere gelip konaklamıştır. Burada Hoten vilâyetinin Vali Yardımcısı Osman Beyefendi ve Masum Ahun Aka başta olmak üzere birçok hemşerilerinin konaklayıp istirahat ettiklerini ve kurtulduklarını gördükleri için sevinmişlerdir. Kafiler birbirlerine başlarından geçenleri anlatmıştır. Kafiler, 28 Kasım günü erkenden yola çıkarak dağ boyundan ilerleyerek iki-üç su geçidini geçtikten sonra akşam Kötelik denilen yerde konaklamıştır¹⁰⁵.

Kafilenin 29 Kasım'daki yolculuğu daha önceki günlere göre biraz daha rahat geçmiştir. En azından su ihtiyaçlarını karşılayan pınarlar bulunmaktaydı. Epey yol alındıktan sonra Yartüskün adlı yere gelinmiştir. Burada kafileyi kendilerinden önce ayrılan Urumçi şehrinden Sultan Efendi, Abdulahat Hacı; Kargalık'tan kafileye katılan Yasin Hacı, Habibullah Hacı, Abdülkerim Hacı, Abdurrahim Efendi, Şehbaz ve Kâri başta olmak üzere Dapkun denen yerde takriben 40-50 kişi karşılaşmıştır. Birbirlerini görenler, kucaklaşıp ağlamıştır. İsa Yusuf Alptekinlerin kafilesi yurttaşlarına yetiştiklerinde vakit erken olduğu için yola devam etmek istemişlerse de bu yurttaşlar bırakmayıp sevinçlerinden çadırlarda çalgı çalıp şarkılar söyleyip "*Yaşasın yurdumuzun azatlığı*" diyerek şenlenip oynamaya başlamışlardır. İki lider buradaki yurttaşlarından sınırdan kimlerin geçip kimlerin geçemediğini sormuştur. Muharrem Kâri, Doktor Abdür-rauf ve kardeşleri, Ethem Efendi, Hasan Hacı, Ahmet Kıl Hacı, Barat Ahun, Habib Ahunbay, İsmail Huycan, Münevver Hoca ve Tursun Hacı başta olmak üzere birçok arkadaşının sınırdan geçip Ladak'a gittiklerini; birkaçının çeşitli sebeplerden dolayı Kökart'tan geri döndüğünü öğrenmişlerdir¹⁰⁶.

30 Kasım 1949 günü yoluna devam eden kafiler akşam Çarbağ denilen köye gelmiş ve geceyi burada geçirmiştir. 1 Aralık'ta Çarbağ'dan hareket edilmiştir. Bu yolda kafiler yine sularla boğuşmak zorunda kalmış ve Şayuk ırmağını geçen kafiler Yüksek Yayla denen yere gelmiştir. 2 Aralık'ta Yüksek yayladan ayrılan kafiler biraz yürüdüktan sonra yine kayalık yollara sapmıştır. Akşama doğru Çank Tang yaylasına ulaşan kafiler geceyi burada geçirmiştir. Bu yayladan 3 Aralık'ta hareket eden kafilerde, İsa Yusuf Alptekin'in rahatsızlığı oldukça ilerlemiştir. Artık yemek yemekte dâhi zorlanır hale geldiği için kasmaya başlamıştır. Bu yüzden bir an önce kendilerini bir köye atmak ve buradan elde

¹⁰⁵ **Esir Doğu Türkistan İçin-1**, s.595.

¹⁰⁶ **Esir Doğu Türkistan İçin-1**, s.596.

edecekleri süt ile Alptekin'in midasını rahatlatmayı düşünmüşlerdir. Nihayet, uzakta, bir dağın eteğinde Şayuk köyü görünmeye başlamıştır. Şayuk köyüne varmaları için Şayuk ırmağından geçmeleri gerekmektedir. Biraz zorlukla da olsa en sonunda Şayuk köyüne varılmıştır. Bu köyde, Alptekin süt bulup içmişse de midası bunu kabul etmemiş ve rahatsızlığı iyice artmıştır. Bir müddet burada kalan kabile arkalarından gelen aileler için burada at ve erzak alıp göndermiştir¹⁰⁷.

Bu arada, Abdülaziz Hacı: "*Ailelerimiz, sınırdan geçti mi yoksa geçmedi mi malûm değil. İsa Bey Efendim, çok zayıfladınız yorgun düştünüz. Sizi iyileştirmemiz lâzım. Onun için bu köyde beklememizin faydası yok. Ladak'a gidelim*" diye ısrar etmiştir. Kafiledelikler de Hacı Muhammed Yunus'u geriden gelen ailelerini beklemek için Şayuk köyünde bırakmaya karar vererek, 6 Aralık'ta hareket etmiştir. Yüksek tepelere tırmanıp, geçit vermez kayalıklardan yürüyerek büyük zorluklar içinde bir ovaya inmeyi başaran kabile, akşam Durbuk köyüne varmıştır. Kabile 7 Aralık'ta yola çıkmaya biraz geç kalmıştır. Yola çıkmak istemişlerse de Durduk köyündeki insanlar, yolun çok kötü olduğunu, geç kalındığı için yolda birçok tehlikenin doğabileceğini söylemeleri üzerine bir gün daha köyde kalıp, ertesi sabah erkenden hareket etmeye karar verilmiştir. Kabile 8 Aralık günü Durbuk'tan hareket etmiştir. Kabile yüksek bir tepeye tırmanıp uzun süre gittikten sonra bu dağdan kurtulup bir başka kayalık yerden geçerek Sultan Dağı'nın yanındaki bir at ahırına ulaşmıştır. Burası eskiden bir handı ve bakımsızdı. Gece, harap durumda olan bu ahırda geçirilmiştir. 9 Aralık'ta bu at ahırından hareket ederek epey yol alınınca Soltak Dağı görünmeye başlamıştır. Dağ yolunu bazı yerlerde karlar kapatmış olduğundan kabile çok dikkatli gitmek zorunda kalmıştır. Daha sonra kabile, bu dağı aştıktan sonra Şahtı köyüne varmış ve geceyi orada geçirmiştir¹⁰⁸.

Kabile, 10 Aralık 1949'da Şahtı köyünden erkenden hareket etmiştir. Yolları üstündeki Rembirpur denen yere varmadan, güzel giyinmiş kervancı başları Mehmet Rahimcan ile Ladak'ta durmakta olan yurttaşlarından Tohti Niyaz Beyler kafileyi karşılamıştır. Bu kişilerin getirdiği atlara binerek Rembirpur'a gidilmiştir. Bu kişiler, kafileyi Müslüman bir Hintlinin evine götürmüştür. Kabile, büyük bir titizlikle hazırlanan yemekleri, ömürlerinde hiç yemek yememiş gibi iştahla yemiştir. Ancak İsa Yusuf

¹⁰⁷ *Esir Doğu Türkistan İçin-1*, s.597.

¹⁰⁸ *Esir Doğu Türkistan İçin-1*, s.597-598.

Alptekin'in midesi, hasta olduğu için, yemekleri kabul etmemiştir. Bu arada Mehmet Emin Buğra'nın tanıdıklarından Çöğçek vilâyetinde Gulam Ali Efendi, kafilenin Ladak'a girmeden önce, kendi evlerinde istirahat etmelerini ve Ladak'tan kendilerini karşılamak için gelenlerin de evine geleceklerini söylemiştir. Bu nedenle kafiye 11 Aralık günü, Gulam Ali Efendi'nin evine gitmiştir. Ladak'tan kendilerini karşılamak için çok sayıda misafirin geldiği görülmüştür. Bu kişilerle yolda yaşananlar konuşulmuştur. Ancak gelen kişilerden bazıları, yolda çekilen sıkıntılar sebebiyle çok zayıflamış olan Alptekin'i tanıyamamıştır. Kafiye daha sonra yurttaşları tarafından güzel şekilde hazırlanmış atlara binerek Ladak'a hareket etmiştir. Ladak'a gidinceye kadar yolda, kendilerini karşılamak için gelen üçer-beşer kişilik gruplar hâlindeki yurttaşlarla görüşülmüştür. Kafiye akşama doğru saat 4.30 sıralarında Ladak'a ulaşmıştır. Kafileyi Ladak'ta Muharrem Kârim başta olmak üzere birçok kişi karşılamıştır¹⁰⁹.

Kafiledelikler, Ladak Hükûmeti tarafından hazırlanmış olan Vezir Bağ'na yerleştirilmiştir. Bu yere iner inmez, çok sayıda kişi kafiledelikleri ziyaret etmek için gelmiştir. Ziyaret için gelenler arasında başta Ladak'ın askeri komutanları, kaymakamı, İmam Sahip, Abdullah Şah Han, Abdülhak Efendi olmak üzere hükümet erkânı da vardı. Birkaç gün geçtikten sonra Hint askerleri Komutanı Muhterem Efendi, Kaymakam Muavini Abdullahcan Efendi ve Ladak Müslümanlarının büyüklerinden Abdülhak Efendi başta olmak üzere birçok kişi peş peşe Mehmet Emin Buğra ve İsa Yusuf Alptekin'i evlerine davet etmiştir¹¹⁰. Ayrıca kaymakam, bu kişilere çok miktarda odun ve un yardımında bulunmuştur. Aradan bir kaç gün geçtikten sonra Yasin Hacı, kafiledelik kişilerin aile fertlerinin geldiğini ve onları gözüyle gördüğünü haber verince, bu habere çok sevinilmiştir. Ancak Muhammed Yusuf Hacı'nın Alptekin'in çocuklarının yolda ayaklarının donduğunu söylemesi Alptekin'i son derece üzümüştür. Alptekin hatıratında bu olaydan duyduğu büyük ıstırapı ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır¹¹¹.

¹⁰⁹ Buğra, **Doğu Türkistan Tarihi**, s.70; Bakır, **a.g.e.**, s.97; **Esir Doğu Türkistan İçin-1**, s.599.

¹¹⁰ Buğra, **Doğu Türkistan Tarihi**, s.70.

¹¹¹ **Esir Doğu Türkistan İçin-1**, s.599. Arslan Alptekin, kendisinin ve kız kardeşinin yolda yaşadığı sıkıntıyı ve parmaklarının kesilmesi olayını şöyle anlatmaktadır: "*Annem yük taşıdığı için yorgun ondan önce her akşam benim, kız kardeşimin ve ikiz kardeşimin çizmelerini çıkarıyordu. Çoraplar ıslandıysa onları değiştiriyordu. O gün annemin takati kalmadığı için bizim ayakkabılarımızı çıkarıp ayaklarımızı temizleyemedi. Ondan sonra çadırda kuramadık. Çadır bezini tepemize geçirdik öyle yattık. Tabi kalktığımızda hem kız kardeşimin hem benim ayaklarımız donmuş. Keçeden çizmeyi çıkarmaya çalışıyorlar çıkmıyor. Kesiyorlar orda onlar şiş tabi. Beni yine ata bindiriyorlar. Şimdi iki sepet var. Birinde erkek kardeşim birinde kız kardeşim, bende atın üstündeyim. Benim atın üstünde olmam işte hayatımı kurtarıyor.*"

3. Uygur Liderlerinin Hindistan'daki Mücadelesi

20 Aralık 1949 akşamı Mehmet Emin Buğra, İsa Yusuf Alptekin ve yanındakilerin aile fertleri Ladak'a ulaşmış ve kafiledelikler şehrin dışında karşılanmışlardır. Ailelerle beraber gelen Polat ve Settar Beyler gibi arkadaşlarının da çok perişan bir hâlde oldukları görülmüştür. Eşyaları ve çocukları taşımak için özel olarak yapılmış heybeye benzer ağaç sandığın içindeki iki yavrusunun çok zayıf, yüzleri sararmış ve perişan bir hâlde olduklarını gören Alptekin, çocuklarına sarılıp yüzlerinden öptükten sonra hâl hatır sormuştur. Çocukları, ayaklarının üşüdüğünü ve yolda çok dert çektiklerini söyleyerek ağlamaya başlamıştır. Daha karşılaşır karşılaşmaz, Alptekin, hanımına çocukların ayaklarının durumunu sormuştur¹¹².

1949 yılında Komünist Çin kuvvetleri, Milliyetçi Çin kuvvetlerini mağlup edip Çin'in tamamını ele geçirdikten sonra bu defa Doğu Türkistan'a doğru yönelmiştir. Yukarıda ifade ettiğimiz üzere Mehmet Emin Buğra ve İsa Yusuf Alptekin, oluşmuş bu yeni durum sonrasında Doğu Türkistan'da kalamayacaklarına karar vererek vatanlarından ayrılmıştı. Buğra ve Alptekin, 20 Eylül 1949 günü Urumçi'den ayrılmış, 1 Ekim 1949 günü gerekli pasaport ve izin belgelerini temin ettikten sonra Kâşgar'dan hareket etmiştir.

Bazen düşünüyorum da keşke kurtulmasaydım. Keşke atın üstünde ben oturmasaydım diyorum bazen. Kız kardeşim sepette oturtulduğu için ayakları bükülmüş vasiyette olduğu için irin aşağı akıyor, kana karışıyor, ondan haberimiz yok. Ondan sonra benim yara çabuk açılıyor. Ondan sonra orda irinler aşağı akıyor. Son zamanlarda iyice halsizleşiyorum, küçük kardeşimi Sattar abi kucağına alıyor, onun sepetine beni yatırıyor. Çünkü atın üstünde duracak halim kalmıyor ama kız kardeşim canlı, devamlı konuşuyor. Herkes ümidi benden kesiyor, Yalkın kurtulur falan diye düşünüyorlar. Radah'ta annem her ikimizin ayakkabılarını çıkardı, yaraları pansuman etmek için ondan sonra benim parmaklarımdan bir tanesi kangren oluyor. Allah'tan kangren ilerlemiyor Hindistan'a geldiğimiz gün. Parmaklardan iki tanesi düşüyor. Kız kardeşim de tam karşıda oturuyordu. Bir çığlık attı annem belli etmek istememiş bana ama kız kardeşim çığlık atınca Arslan'ın iki parmağı düştü diye ben başlamışım ağlamaya. İki-üç gün öyle ağladım hiç durmaksızın, uyku uyduysam belki uykuda ağlamışım ama devamlı hareket hâlinde olduğumuz için öyle iki-üç gün ağladığımı annem söylerdi. İki tane parmak kaybetmek bir insanın çok zoruna gidiyor ama neticede beş tane parmak gitti. Hindistan'ın Ladak bölgesinin başkenti olan Leh denen şehre geldik. Orda askeri hastanede bizim gelmekte olduğumuz haberini almışlar, babamla bizden önce gittiği için hastaneleri ayarlıyorlar, yaralıları gelebilir diye ama bizim bu hale düştüğümüzden haberi yok babamın. Ondan sonra bizi Ladak'ın epey bir dışında karşıladılar ondan sonra karşıladıkları zaman bizim bu durumumuzu görünce babam çok üzüldü ve orda oturup ağlamıştı. Bizi Leh'e getirir getirmez doğru askeri hastaneye getirdiler. Orda kız kardeşim ve benim ayaklarımız ameliyat oldu. Birkaç gün geciksek daha yükseklere kesilme ihtimali vardı ama Allah'tan parmaklardan kurtardık işi ama kız kardeşim kurtulmadı”.

¹¹² Toprakoğlu, **a.g.t.**, s.14. Türkistan'da "üşümek" "donmak" olarak kullanılmakta olup, yolculuk esnasında İsa Yusuf Alptekin'in iki evladının ayaklar donmuştur. Eşi, İsa Bey'in endişelenmemesi için kendisini teskin edici sözler sarf etmiştir. Lakin durumun ciddiyeti çok kısa bir süre sonra anlaşılmalı ve gerekli müdahalenin yapılması için çocuklar hastaneye yatırılarak, acilen ameliyata alınmıştır. Arslan Alptekin'in ameliyat sırasında sol ayak parmakları kesilmek zorunda kalmıştır. Kızı ise kurtarılamayarak vefat etmiştir.

19 Kasım 1949 günü sınırı geçip, 11 Aralık 1949'da Ladak'a varmışlardı. Ertesi gün ise kafilenin geride kalanları ve aileleri de Ladak'a ulaşmıştı. Alptekin, 13 Aralık 1949 günü zor şartlar altında geçen yolculuk sırasında hastalanan çocuklarının tedavisi için askeri bir uçakla Ladak'tan Keşmir'in merkezi olan Srinagar'a gitmiştir¹¹³.

İsa Yusuf Alptekin'in kızı Yalkın, Himalaya Dağlarının zor şartlarında süren göç sırasında hastalanmıştır. Alptekin'in Srinagar'a gelmesinin asıl sebebi de bir an önce kızının tedavisini gerçekleştirmek içindi. Alptekin, Ladak'tan Srinagar'a hanımı Fatma ve çocukları ile birlikte gitmiştir. Beraberinde kendi hükümetleri döneminde Urumçi Hastanesi Başhekimliğini yapmış olan Dr. Abdür-rauf'u da getirmişlerdir¹¹⁴.

İsa Yusuf Alptekin'i Srinagar'da Mesut Sabri Baykozi'nin yeğeni Albay Ethem Bey karşılamıştır. Ayrıca Abdülreşit Hacı, Yasin Kaan, Mehmet Emin Hacı, İbrahimcan Hacı ve Alican başta olmak üzere bir grup Doğu Türkistanlı da Alptekin'i karşılayanlar arasındaydı. Alptekin, Srinagar'da otele yerleştikten¹¹⁵ hemen sonra hemşerileriyle görüşmüş ve Ethem Bey, Dr. Abdür-rauf, Hacı Muhammet Kasım ve Yasin Kâri gibi hemşerilerinin yardımı ile çocuklarını hastaneye götürüp muayene ettirmiştir. Ancak hastanelere yatıramadıkları için otele doktor çağırıp tedavi ettirmeye çalışmışlardır. Alptekin'in kızı Yalkın o sırada 7 yaşındaydı. 24 Aralık 1949 günü kızı Yalkın'ın hastalığı ağırlaşmış, boğazı hırıldamaya başlamış ve su içemeyecek hale gelmiştir. Gece durumunun ağırlaşması üzerine Dr. Abdür-rauf Bey çağırılmış, ancak tüm gayretlere rağmen Yalkın kurtarılamamıştır¹¹⁶.

¹¹³ Alptekin, **Hicretimizin 40. Yılı**, s.7; Bakır, **a.g.e.**, s.97.

¹¹⁴ **Esir Doğu Türkistan İçin-2**, s.3.

¹¹⁵ Arslan Alptekin, otele yerleşmeden önce kendilerinin otele neden kabul edilmedikleri ve kafilenin Keşmir'e geldiği zamanki içler acısı durumunu anlatırken şunları belirtmiştir: "*Srinagar'a geldiğimiz zaman iki tane otel vardı. Biri daha zenginlerin kalabileceği diğeri daha fakirlerin yani durumu iyi olmayan insanların kalabileceği bir yer. Ama otele sokmadılar bizi. Neden? O yolculukta iki aya yakın ne yıkanmışsınız ne de iç çamaşırı değiştirmişsiniz ne gömlek değiştirmişsiniz, her tarafınız bit olmuş. Bir de yünlü kürkten giyiyorsunuz, saçlar uzamış iyice ondan sonra hepimizin saçı bitler içinde, ondan sonra hepimizi bir yere götürdüler, her şeylerimizi çıkartırdılar, onları yakıtılar, yıkayıp saklama imkânı yok. Ondan sonra annem dâhil olmak üzere saçlarımız kestiler. Saç çıkıyor kesildikten sonra ama hayat kaybettikten sonra geri gelmiyor. Ondan sonra hayvanları dezenfekte eder gibi bizi dezenfekte ettiler. Sonra yeni kullanılmış elbiseler getirdiler, giydirdiler. Onlarla otele kabul olduk. İşte oteldeki üçüncü gün kız kardeşim vefat etti. Ondan sonra hayat devam etti. Hindistan da biz 4 yıl kaldık*".

¹¹⁶ **Esir Doğu Türkistan İçin-2**, s.3; Buğra, **Doğu Türkistan Tarihi**, s.70; Toprakoğlu, **a.g.t.**, s.14; Bakır, **a.g.e.**, s.97. **Esir Doğu Türkistan İçin-2**, s.3'te kızı Yalkın'ın 7 yaşında olduğu belirtilmektedir. Arslan Alptekin ile yapılmış olan ve elimizde bulunan kayıtlarında göçe çıktığında 8 yaşında olduğunu belirtmektedir. Yalkın, Arslan Alptekin'den 3 yaş küçük olduğuna göre yaşının 5 olması gerekmektedir.

Keşmir'in merkezine gelmiş ve birkaç gün içinde kızını kaybetmiş olan İsa Yusuf Alptekin, kızının matemini tuttuğu sırada Alptekin'i yalnız bırakmayan Hizmet Gazetesi Muhabiri Mekin Lal, Keşmir Radyosu Muhabiri Muhammet, Şeyh Gazetesi'nin sahibi Ali Muhammet Han, kendisi şerefine yemek düzenlemiştir. Davetin düzenlenme sebebi, Alptekin'i Srinagar'ın önde gelen kişileri ve gazetecileriyle tanıştırmak içindi. Alptekin içinde evlat acısına rağmen davasını anlatmak üzere bu yemeğe gitmiştir. 29 Aralık 1949 günü düzenlenen ziyafete Millî Konferansın başkâtibi Muhterem Mevlana Muhammet Said Mesudî ile Hindistan, Amerikan ve İngiliz gazetelerinden muhabirler katılmıştır. Alptekin de Türkistan'ın durumu ve kendilerinin hicret etme sebepleriyle ilgili bilgi vermiştir. Alptekin, daha önce 1940 yılında Keşmir'e geldiğinde Hacı Muhammet Kasım'a, Srinagar'da "*Türkistanlılar Cemiyetini*" kurdurtmuştu. Bu cemiyeti kurdurtma sebebi, muhacir Türkistanlılar ile Keşmir Hükûmeti arasındaki irtibatı sağlamak, kimsesiz fakir-fukara muhacirlere hükümetin yardım etmesini, ucuz erzak vermesini temin etmek, muhacirlerin pasaport ve resmi işlerinde yardımcı olması amaçlanmıştı. Alptekin'e burada bulunan Türkistanlılar, gelen muhacirler için neler düşündüğünü sorduğunda o, fakir olanlara yardım temin etmek, okul çağında olan çocukları okutmak veya sanat öğretmek, sanatı olanları bir işe yerleştirmek şeklinde planları olduğunu iletmiştir. Hatta bunlar için kendisine yardımcı olmalarını dostlarından rica etmiştir. Alptekin, onuruna verilen yemekte tanıştığı Keşmir Millî Konferansı'nın başkâtibi Mevlana Muhammet Sait Mesudî'yi daha sonra ziyaret etmiştir. Bu ziyarette Mehmet Emin Buğra başta olmak üzere, Ladak'ta bulunan yurttaşları namına selam takdim ettikten sonra durumları hakkında uzun bir konuşma yapmıştır. Daha sonra Sait Mesudî vasıtasıyla Albay Ethem Bey, Hacı Muhammet Kasım ve Alptekin, Keşmir Başvekil Muavini Gulam Muhammet Bakşi'yi ziyaret etmiştir. Bakşi'ye Keşmir Hükûmeti'nin muhacirlere yönelik iyi ve dostça yaklaşımlarından dolayı teşekkür edilmiştir. Ayrıca Ladak'a olan uçak seferleri sayısının arttırılmasını ve oradaki muhacirlerin bir an evvel Srinagar'a getirilmesi ricasında bulunulmuştur. Hacı Muhammet Kasım da muhacirlerin resmi satış merkezlerinden ucuz alışveriş yapabilmeleri için birer belge verilmesini istemiştir. Görüşmede yanlarında bulunan Mevlana Muhammet Said, muhacirlerin isim listesinin getirilmesi durumunda ucuz alışveriş yapılabilmesi için kendilerine belge

Toprakoğlu, **a.g.t.**, s.12'de Yalkın'ın 1943 doğumlu olduğunu belirtmektedir. Buna göre Yalkın'ın 6 yaşında olması gerekmektedir.

verebileceğini söylemiştir. Alptekin'in Srinagar'daki bir diğer teması ise 7 Ocak 1950 günü Keşmir'deki Hindistan askeri kuvvetlerinin Komutan Yardımcısı Serdar Gur Dipsing'e yapmış ve Hint askerlerinin kendilerine gösterdikleri yakın alâka ve yardımlardan dolayı teşekkür etmiştir. Tıpkı Gulam Muhammet Bakşi'ye söylediklerini bu kez de Serdar Gur Dipsing'e ileterek Ladak'ta kalan yurttaşlarının bir an evvel Srinagar'a getirilmesinde yardımcı olmalarını rica etmiştir. Serdar Gur Dipsing, Alptekin'in bu talebini kabul etmiştir¹¹⁷.

İsa Yusuf Alptekin, Mesut Sabri Baykozi'nin üç çocuğunu Türkiye'ye göndermek için Hindistan'a gelen ve bu çocukları Türkiye'ye gönderdikten sonra Türkistan'a dönemeyip Delhi'de kalarak Milliyetçi Çin Elçiliği'nde memur olan Davut Osman isimli bir yurttaşından aldığı habere göre Milliyetçi Çin Elçisinin kendilerine yardım etmek istediğini öğrenmiştir. Alptekin, 5 Ocak 1950 günü Delhi'deki Guo-Min-Dang yönetimi Büyükelçisi Lo Ca-lun'dan bir mektup almıştır. Mektupta: *“Sayın İsa Bey, Size çok hemderttik bildiriyorum. Lütfen arkadaşlarınızın adet ve isimlerini liste hâlinde verebilerseniz ayrıca pasaportu olmayanlar için üçer resim gönderirseniz sizlere yardıma hazırım. Milliyetçi Çin Hükûmeti Delhi Sefiri Lo Ca-lun”* yazmaktaydı. Alptekin, Çin elçisinin bu mektubu üzerine, Türkistanlıların durumunu anlatan Türkçe bir mektup yazarak Albay Ethem Bey vasıtasıyla Delhi'ye göndermiştir. Ancak bir süre sonra, Hindistan Hükûmeti'nin Komünist Çin Hükûmeti'ni tanınması üzerine, Milliyetçi Çin Elçisi Delhi'den ayrılmak zorunda kalmıştır. Elçiden, sekiz gün içinde Delhi'ye gelmelerini ve Alptekin ile görüşmek istediğini bildiren bir telgraf alınmıştır. Bunun üzerine Alptekin, hemen Ladak'ta bulunan Mehmet Emin Buğra'ya telgraf çekerek durumu bildirmiştir. Buğra'dan Srinagar'a gelmesini ve kendisiyle birlikte Delhi'ye gitmeleri gerektiğini ifade etmiştir. Buğra ise, kötü hava şartları sebebiyle uçak bulunmadığını, bu yüzden uçak beklediğini bildirmiştir. Geç kalmak istemeyen Alptekin, 14 Ocak 1950 günü Delhi'ye hareket etmiş ve Çin Elçisi ile görüşmüştür. Görüşmede muhacirlerin durumu ve Doğu Türkistan'da yaşanan gelişmeler değerlendirilmiştir. Alptekin, Çin Elçisine, Hindistan ve Pakistan başta olmak üzere, çeşitli ülkelerde çok sayıda muhacir Türkistanlı bulunduğunu, bunların zor şartlar altında olduklarını, bu nedenle Guo-Min-Dang yönetiminin kendilerine yardım etmesi gerektiğini söylemiştir.

¹¹⁷ **Esir Doğu Türkistan İçin-2**, s.6; Toprakoğlu, **a.g.t.**, s.15.

Bunun üzerine elçi yardım yapılması hususunda girişimlerde bulunacağını ifade etmiştir. Daha sonra Guo-Min-Dang yönetimi, Doğu Türkistan Hükûmeti'nde görev yapmış olanlara kişi başı 150'şer rupi, diğer kişilerin tamamına ise dağıtılmak üzere 3.000 rupi göndermiştir¹¹⁸.

İsa Yusuf Alptekin, Delhi'de 18 Ocak 1950 günü ABD'nin Hindistan Büyükelçisi Loy Handerson ile görüşmüştür. ABD Elçisi'ne çektikleri sıkıntıları anlattıktan sonra, kendilerine yardım etmeleri hususunda talepte bulunmuştur. Alptekin, 19 Ocak 1950 günü Ethem Beyle birlikte, Çin Elçiliği Memuru ve Çinli bir Müslüman olan Bedrettin Hay adlı birisi aracılığıyla Keşmir'in Hindistan'daki Ticaret vekili Hoca İhsanullah'ı ziyaret etmiştir. Alptekin, Hoca İhsanullah'tan kendisini Keşmir Hükûmeti Başbakanı Şeyh Abdullah ile görüştürmesini rica etmiştir. Aynı gün Pakistan'ın Hindistan'daki Yüksek Komiseri İsmail Bey'i ziyaret edip, Türkistanlı muhacirlere yaptıkları yardımlardan dolayı teşekkür etmiştir. Sonradan gelecek muhacir ve hemşerilerine de yardımda bulunulmasını rica etmiştir. Bu sıralarda Mehmet Emin Buğra da Srinagar'a gelmiştir. Bunun üzerine Alptekin bir telgrafla çekerek Buğra'nın Delhi'ye gelmesini istemiştir. 25 Ocak 1950 tarihinde Albay Ethem Beyle birlikte Amerikan Elçisi'ni tekrar ziyaret edip, kendisinden yardım talep etmiştir. Türkistan'daki Çin mezâlimini, hicretlerinin nedenlerini, yollarda çektiklerini anlatıp, Amerikan Hükûmeti ile BM ve diğer yardım kuruluşlarının kendileri ile ilgilenmesi için ricada bulunmuştur. Muhacir çocuklarından bir kısmının Amerika'da hükümet tarafından okutulmasını istemiştir. Elçi bunları Hükûmetine ulaştıracağını vadedmiştir. Bu sırada 26 Ocak 1950 günü Milliyetçi Çin Elçisi Hindistan'dan ayrılmıştır. Alptekin de son defa Dr. Lun'u ziyaret ederek yardım taleplerinin Guo-Min-Dang yönetimine ulaştırılması için ricada bulunmuştur¹¹⁹.

İsa Yusuf Alptekin, 28 Ocak 1950 günü saat 8.45'te Ethem Beyle birlikte Keşmir Hükûmeti Başbakanı Şeyh Abdullah'ı ziyaret etmiştir. Şeyh Abdullah ile daha eskiden tanışıklığı bulunan Alptekin, Keşmir Hükûmeti'nin muhacirlere karşı göstermiş olduğu yakın ilgi ve alakadan dolayı teşekkürlerini bildirdikten sonra bir kısım muhacirin hâlen Ladak'ta olması sebebiyle bu muhacirlerin Srinagar'a getirilmesi hususunda yardımcı olmalarını ve kendisinin Nehru ile görüşmesinin sağlanması için yardımcı olmasını

¹¹⁸ **Esir Doğu Türkistan İçin-2**, s.7-9. Milliyetçi Çin Hükümeti, Doğu Türkistanlılara yardım için gönderdiği paraların 150.000 rupi olmasına rağmen bu paraların büyük bir kısmı Çinlilere dağıtılmıştır.

¹¹⁹ **Esir Doğu Türkistan İçin-2**, s.10-11.

istemiştir. Bunun üzerine Şeyh Abdullah da muhacirlerin sıkıntıları ile yakından ilgileneceğini ve muhacirler için toplu bir yardım yapılabilmesi meselesini ise Keşmir’de görüşmek istediğini bildirmiştir. Alptekin, Şeyh Abdullah ile görüştüğü gün yani 28 Ocak 1950 tarihinde ayrıca Türkiye’nin Hindistan Büyükelçisi Ali Türkgeldi ile de bir görüşme yapmıştır. Büyükelçiye, Mehmet Emin Buğra başta olmak üzere bütün muhacirler adına selamlarını ve sevgilerini iletmiştir. Ali Türkgeldi’ye yaşadıkları sıkıntıları anlattıktan sonra büyükelçiden şu ricalarda bulunmuştur:

"1. Mümkün olduğu takdirde bize yapmış oldukları yardımlar ve iyilikler için Hindistan ve Keşmir Hükûmeti'ne Türkiye adına lütfen teşekkür edilmesini ve muhacirlere yapılacak yardımın arttırılması için tavsiyede bulunulmasını,

2. Türkiye Hükûmeti'nin Keşmir'e iltica eden muhacirleri iskânlı göçmen olarak kabul etmesini,

3. Türkiye Hükûmeti'nin muhacir çocuklardan bir kısmını okutmasını ve muhacirlere maddî yardımda bulunmasını" istemiştir¹²⁰. Bunun üzerine Türkiye’nin Hindistan Büyükelçisi Ali Türkgeldi, isteklerini ayrıntılı bir şekilde yazmalarını ve bu şekilde durumu Türkiye Hükûmetine bildireceğini söylemiştir. Daha sonra Alptekin, Buğra’nın da Delhi’ye gelmesinden sonra birkaç defa büyükelçiliği ziyaret edip, dert ve davalarını anlatmıştır. Ali Türkgeldi, muhacirlerin durumları ve taleplerini Türkiye Hükûmeti’ne bildirmiştir. Ancak bu girişimlerden önemli bir netice alınamamıştır. Hatta Hindistan Hükûmeti, muhacirlerin ülkeyi terk etmelerini istediği sıralarda Buğra ve Alptekin, sık sık büyükelçiliğe gidip herhangi bir gelişme olup-olmadığını sorduklarında büyükelçilikten *"henüz cevap gelmedi"* şeklinde cevap almıştır. Bu sıkıntılı günlerde Buğra ve Alptekin ayrıca Afganistan, Mısır ve Irak elçiliğine başvuru yapmışlarsa da bu elçiliklerden de bir netice alamamışlardır¹²¹.

İsa Yusuf Alptekin, 29 Ocak 1950 günü Amerikan Sefiri aracılığı ile Ethem Bey’i de yanına alarak New York Times Gazetesi’nin Güneydoğu Asya temsilcisi Trumbul’u ziyaret etmiştir. Gazeteciye muhacirlerin yaşadıkları tüm sıkıntıları ve dertlerini anlatmıştır. New York Times Gazetesi, Alptekin’in anlattıklarını gazetesinin birinci

¹²⁰ *Esir Doğu Türkistan İçin-2*, s.13-14.

¹²¹ Toprakoğlu, *a.g.t.*, s.15; Bakır, *a.g.e.*, s.98.

sayfasında manşetten yayınlamıştır¹²². Buğra ve Alptekin, Hindistan’da kaldığı dört yıl içinde Amerikan Elçiliği’nin siyasî ve askeri ataşesi, genel sekreteri vb. memurları ile görüşmelerini sürdürmüştür. Zaman zaman büyükelçi ile de görüşmüştür. Mehmet Emin Buğra ve İsa Yusuf Alptekin’in Amerikalılarla yaptığı temaslarından da önemli bir netice çıkmamıştır. Büyükelçi Loy Handerson, muhacirlerin üç talebini ABD Hükûmetine bildirmiştir ki bunlar; muhacirlere yardım, muhacir çocukların okutulması ve dışarıda yapacakları mücadele için maddî yardımdır. Muhacirlere yardım meselesi ABD’nin tavsiyesi ile Dünya Kiliseler Birliği tarafından bir yıl sonra gerçekleşmiştir. O sırada bu yardımdan daha ziyade Hindistan’a sonradan gelen Kazak Türkleri faydalanmıştır. Çocukların okutulması işinde ise, muhacirlerin belirlediği 12 çocuktan ancak dördü kabul edilmiştir¹²³.

İsa Yusuf Alptekin, 1 Şubat 1950 tarihinde Hindistan Dışişleri Bakanlığı görevlilerinden Sihna isimli bir kişiyi ziyaret etmiştir. Kendilerine yapılan yardımlardan dolayı teşekkür ve muhacirlerin sıkıntılarında bahsederek kendilerine maddi ve manevi yardımda bulunmalarını talep etmiştir. Sihna sayesinde aynı gün Dışişlerinin iki önemli görevlisi ile de görüşülmüştür. Sinha’dan kendilerini Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı K. P. S. Menon ile görüştürmesi için söz alınmıştır. 2 Şubat 1950’de Mehmet Emin Buğra’nın da Delhi’ye gelmesi üzerine Hint Dışişleri görevlileriyle birlikte görüşülmüştür. C. S. Jha adındaki görevli ile yapılan görüşmede müsteşardan randevu alınması konusunda rica bulunulmuştur. Hindistan Dışişleri Bakanlığı’nın ikinci adamı olan K. P. S. Menon ile yaptıkları görüşmelerde muhacirlerin sıkıntıları ve kendilerine yapılacak yardımlarla ilgili taleplerde bulunulmuştur. Ayrıca komünizm tehlikesi ile ilgili bilgi verilmiştir. Delhi’de Nehru ile görüşemeyen Buğra ve Alptekin, Keşmir’e döndükten sonra Nehru’nun da Keşmir’e geldiği haberini duyunca haber göndererek Keşmir Başbakanı Şeyh Abdullah’ın evinde görüşmüşlerdir. Bu görüşmede de muhacirlerin sıkıntıları ve kendilerine yardım edilmesi ile ilgili görüşlerini bildirmişlerdir¹²⁴.

¹²² **Esir Doğu Türkistan İçin-2**, s.14’te bir Amerikalının bu yazılardan etkilenecek, muhacirler için 100 rupi ile giyecek eşyası gönderdiğinden bahsedilmektedir.

¹²³ **Esir Doğu Türkistan İçin-2**, s.16’da bu kişilerin Davut, Settar Makbul Çoban, Habib Ahunbay, Abdülkerim Hüsameddin olduğu belirtilmektedir. Bunlardan Habib Ahunbay ile Abdülkerim Hüsameddin daha sonra geri gönderilmiştir. Davut ile Settar Makbul Çoban orada kalıp çalışmıştır. Settar Makbul Çoban daha sonraları uzun süre Radyo Liberty’de görev yapmıştır.

¹²⁴ **Esir Doğu Türkistan İçin-2**, s.17-18.

Ladak ve daha sonra Keşmir'in merkezi Srinagar'a gelen Doğu Türkistanlıların sayısı 798 kişidir. Bu kişiler sınırdan geçerken 852 kişi olmalarına rağmen bunlardan 54'ü vefat ettiği için sayıları azalmıştır¹²⁵. Mehmet Emin Buğra ve İsa Yusuf Alptekin, muhacirlerin Hindistan'da ikamet etmelerini sağlamak için Hindistan Hükûmeti'ne müracaat etmiştir. Ancak girişimlere rağmen Hindistan Hükûmeti, muhacirlere ikamet izni vermemiştir. Hindistan'ın ikamet izni vermemesinin sebebi Komünist Çin ile arasının bozulacağını düşünmesinden kaynaklanmıştır. Hindistan Hükûmeti ikamet izni vermediği gibi muhacirlerin Hindistan'dan bir an evvel ayrılmalarını da istemiştir. Diğer taraftan Komünist Çin de muhacirlerin kendilerine iade edilmelerini talep etmiştir. Bu gelişmeler yaşanırken Türkiye'nin Delhi Büyükelçiliği'ne Hindistan'daki muhacirlerin Türkiye'ye kabulü için yapılan bütün isteklerden de bir sonuç alınamamıştır. Bunun üzerine Buğra ve Alptekin, İslâm ülkelerinden Afganistan, Mısır ve Irak Elçiliklerine başvurarak muhacirlerin kendi memleketlerine kabul edilmelerini talep etmişlerse de olumlu cevap alamamışlardır¹²⁶. Oluşmuş yeni durum sebebiyle yüzlerce muhacir, mecburen her türlü tehlikeyi göze alarak Doğu Türkistan'a geri dönmek zorunda kalmıştır. Bunun üzerine Buğra ve Alptekin, geriye kalan muhacirlerin Suudi Arabistan'a gönderilmesine karar vermiştir. Muhacirleri Müniriddin Alemdar ve Abdulahat Türkistan başkanlığında Bombay'a göndermiştir. Giden muhacirler, Sabu Sıddık Misafirhanesi'ne yerleştirilmiştir. Ancak misafirhanenin şartlarına göre gelen misafirlerin iki haftadan fazla kalması yasak olduğu için misafirhaneye yerleşenler bir müddet sonra yer bulma sıkıntısına düşmüştür. Suudi Arabistan'a gitmek için ise yol ve "ayakbastı" paraları olmadığı için Bombay'a giden muhacirler oldukça sıkıntı yaşamıştır. Alptekin, meseleyi dile getirmek için New York Times gazetesinin Güneydoğu Asya Temsilcisi Trumbol'u tekrar ziyaret etmiştir. Bombay'daki muhacirlerin durumunu anlatması üzerine Trumbol, konuyla ilgili makaleler yazmıştır. Dahası Bombay'daki gazeteleri konuyla ilgili haberdar edip yazılar yazılmasını sağlayınca buradaki Müslümanlar, muhacirlerin durumu ile yakından ilgilenmeye başlamıştır. Göçmenlerle ilgilenmek üzere Müslümanlar, Taç-Mahal Oteli'nde bir büro açıp, cemiyet kurmuştur. Bu cemiyet sayesinde bir kısım

¹²⁵ **Esir Doğu Türkistan İçin-2**, s.19. Buğra, **Doğu Türkistan Tarihi**, s.70'te sınırı geçenlerin takriben 600, ölenlerin 65, donma tehlikesi geçirenlerin ise 55 kişi olduğunu belirtmektedir.

¹²⁶ Toprakoğlu, **a.g.t.**, s.15.

muhacir, Arabistan'a gönderilmiş ve geriye kalanların ise Sabu Sıddık Misafirhanesi'nde uzun süre kalmaları temin edilmiştir¹²⁷.

Yine çalışmamızın önceki bölümlerinde de bahsettiğimiz üzere Komünist Çin'in Doğu Türkistan'ı istilâ etmesinden sonra, ülkede yaşayan Kazak ve Uygurların bazı ileri gelenleri birkaç yüz kişiyle Doğu Türkistan'dan ayrılmıştır. Bu kişiler uzun ve meşakkatli yolculuk sonrası Tibet'e yakın Çemen Dağı'nda birkaç yıldan beri ikamet etmekte olan Hüseyin Teyci ve beraberindeki Kazakların yanına gitmişlerdi. Bu Kazak ve Uygur ileri gelenleri arasında Alibek, Hamza, Tekman Batur ve Salis bulunmaktaydı. Bu kişiler teferruatını daha önce anlattığımız ve Mehmet Emin Buğra ve İsa Yusuf Alptekin'e ABD Konsolosu Mackarnin aracılığı ile Mart 1950 tarihli bir mektup göndermişlerdi¹²⁸. Buğra ve Alptekin, Kazaklardan gelen mektubu, İngilizceye tercüme ettirmiş ve ABD Büyükelçisine iletmıştır. Ayrıca ABD Büyükelçisinden Kazaklar için yardımcı olmalarını rica etmişlerdi. Aynı şekilde Hindistan Hükûmeti'nin ilgili makamlarını da ziyaret etmişler ve Kazaklardan gelen mektubun tercümesini onlara da vererek yardımcı olmalarını istemişlerdi. Hatta Dalay Lama ile temas kurarak meseleyi çözmek için girişimlerde bulunmuşlarsa da Dalay Lama ile görüşmemişler fakat isteklerini iletilmeyi başarmışlardı. Tüm bu girişimlere rağmen Hindistan Hükûmeti, Kazakların ülkeye girişi ile ilgili olumlu cevap vermediği gibi ülkelerinde bulunan muhacirlerin de bir an evvel ülkeyi terk etmelerini istemiştir¹²⁹. Bu sırada Kazaklar, Çin'in Tibet'i ele geçirmesi sebebiyle harekete geçerek Keşmir-Tibet sınırına gelmiştir. Bu gelişmeden Ladak'ta bulunan Ahmet Tohti Bey sayesinde haberdar olunmuştur. Keşmir Hükûmeti ise sınırda bulunan Kazakların kabul edilmesi işinin kendi tasarruflarında olmadığını, Delhi'deki Merkez Hükûmetin işi olduğunu bildirmiştir¹³⁰.

¹²⁷ Buğra, **Doğu Türkistan Tarihi**, s.70; **Esir Doğu Türkistan İçin-2**, s.19. Türkiye'ye iskânlı göçmen olarak gelenler arasında Uygurlardan ziyade Kazakların fazla olma nedeni de bundandır. Bir kısım Uygur Türk'ü Hindistan Hükûmeti'nin tavrı nedeniyle Türkistan'a geri dönerken bir kısmı ise Suudi Arabistan'a yerleşmiştir. Mehmet Emin Buğra'nın takriben 600 ve İsa Yusuf Alptekin'in 798 kişi olarak zikrettiği rakamlardan sonra Türkiye'ye neden az sayıda Uygur geldi sorusunun cevabı da bulunmuş olacaktır. Kazakların sayısının fazla olma nedeni ise hem gelenlerin sayı olarak Uygurlardan fazla olması hem de Hindistan'a gelen Kazakların sayı olarak çok az bir kısmının Türkistan'a geri dönmüş olmasından kaynaklanmaktadır.

¹²⁸ **EK.1**'deki mektup olup muhtevası daha önce belirtildi.

¹²⁹ **Esir Doğu Türkistan İçin-2**, s.26.

¹³⁰ Mektubun İngilizcesi için bkz. Alptekin, **Hicretimizin 40. Yılı**, s.29. Mektubun Türkçesi için bkz. **Esir Doğu Türkistan İçin-2**, s.25; Buğra ve Alptekin'in Ahmet Tohti Bey'den aldıkları telgrafa göre 25 kişiden oluşmuş bir Kazak grubunun Hindistan sınırına geldiğini ancak Hindistan'ın bu kişileri kabul etmediğini yazmıştır. Bu gelişme üzerine Buğra ve Alptekin, Keşmir Başbakanı Şeyh Muhammet Abdullah, Başbakan

Bu arada Mehmet Emin Buğra ve İsa Yusuf Alptekin, Ahmet Tohti Bey'den bir mektup daha almıştır. Mektupta sınıra gelenlerin sayısının 80 kişiyi bulduğu, bu kişilerin sığınma hakkı talep etmelerine rağmen Hindistan Hükûmeti'nin bunu kabul etmediği yazılmaktaydı. Mektubu alan Alptekin, yol hazırlığını tamamladıktan sonra 6 Ağustos 1951 tarihinde Polat Turfanî ile Hindistan'ın Başkenti Delhi'ye gitmiştir. Burada sekiz gün kalan Alptekin, Kazakların yurda kabulleri ilgili temaslarda bulunmuştur¹³¹. Ancak Komünist Çin ile ilişkilerinin bozulacağı gerekçesi ile bu istek kabul edilmemiştir. Hindistan Hükûmeti sadece muhacirlere transit geçiş hakkı verebileceğini söylemiştir¹³². Bu gelişme üzerine Alptekin, 15 Ağustos 1951'de Delhi'den ayrılarak Suudi Arabistan, Mısır ve Türkiye'ye gitmek üzere Bombay'a geçmiştir. Çünkü Hindistan hududuna gelenler için yer bulmak meselesi ortaya çıkmıştır. Bu arada Alptekin, Bombay'da iken Srinagar'da bulunan Buğra ile mektuplaşmaya ve Kazakların durumuyla ilgili haberler almaya devam etmiştir¹³³.

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere bin bir zorlukla Hindistan sınırına gelmeyi başarabilen Kazak kabilelerinin durumları oldukça kritik bir hâldeydi. Komünist Çin askerleri bu kabileleri kovalamakta, yer yer meydana çelen çatışmalarda birçok insan hayatını kaybetmekteydi. Üstelik de her geçen gün dertleri ve sıkıntıları da artmaktaydı. Kazak kabileleri artık hür dünyaya açılmanın eşiğine geldikleri bir yerde yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kalmışlardı. Komünist Çin ile ilişkilerinin bozulmasını istemeyen Hindistan Hükûmeti ise Kazak kabilelerine sığınma hakkı vermek istememişti. Bu gelişmelerin yaşandığı sıralarda İsa Yusuf Alptekin, Delhi'de Hindistan Dışişleri Bakanlığı yetkilileriyle görüşmüş ve hükümet yetkililerini kısmen de olsa yumuşatmayı başarmıştı. Hatta bu girişimler neticesinde sınıra gelen ilk kabiledeki 25 kişilik Kazak Türkünün sığınma hakkının verilmesi sağlanmıştır. İlk kabileden sonra gelenlere ise Hindistan Hükûmeti sığınma hakkını vermemiş ancak transit geçiş sağlayabileceği

Yardımcısı Gulam Mohammed Bakşi ve Keşmir'deki Hint Ordusu Komutanı General Mahadev Singh'e 3 Ağustos 1951 tarihinde bir mektup yazarak sınıra kadar gelen Kazaklarla ilgili yardımcı olmalarını istemiştir.

¹³¹ Toprakoğlu, a.g.t., s.15.

¹³² **Esir Doğu Türkistan İçin-2**, s.26-27.

¹³³ "*Ladak'tan gelen telgraf ve mektuplara bakılırsa o gün sınırdan giren Kazak Türkleri geri çevrilmiş. Biz bu haberden çok üzülmekteyiz. Haberin doğru olup olmadığını anlamak için hükümet büyükleriyle görüşüp durumu anlamaya çalışacağız. Eğer bu haber doğru ise imkân dairesinde o biçarelerin hayatını kurtarmaya çalışacağız. Mehmet Emin Buğra*" bkz. **EK.3**.

vaadinde bulunmuştur¹³⁴. Zaten Hindistan Dışişleri Bakanlığı yetkilileri, Alptekin'e her şartı düşünerek, Kazakları kabul edebilecek bir ülke bulmasını tavsiye etmiştir. İşte Alptekin'in İslâm dünyasına ve Türkiye'ye yaptığı seyahatinin asıl amacı da budur. Ama burada en önemli mesele hangi ülkenin bu Kazak Türklerini kabul edeceği konusu olmuştur. İlk akla gelen ülkeler Suudi Arabistan, Mısır ve Türkiye'dir. Alptekin'in de ziyaret etmeyi düşündüğü devletler o yüzden bunlar olmuştur. Ancak Buğra, Alptekin'e yazdığı mektuplardan birinde Suudi Arabistan'ın Kazak Türklerini kabul etme ihtimalinin hemen hemen yok olduğunu belirtmekteydi¹³⁵. Mısır'ın tutumu ise belli değildi. Türkiye ise, daha önce yapılan bir müracaatta "*tetkik ediliyor*" diye bir cevap vermişti. Her şeye rağmen Alptekin, bu ülkelere giderek girişimlerde bulunmaya karar vererek yola çıkmıştır¹³⁶.

Bu doğrultuda İsa Yusuf Alptekin mutlaka bir netice alabilmek maksadıyla 6 Eylül 1951 tarihinde Suudi Arabistan'a geçtikten sonra burada bulunan hacıları ve bazı gazeteleri ziyaret ederek Doğu Türkistan'da yaşananlarla ilgili açıklamalarda bulunmuştur. 13 Eylül 1951'de Suudi Arabistan Devlet Başkanı Melik Abdülaziz Bin Suud'un Mina'daki vekili Emir Faysal ile görüşmüştür. Daha sonraki günlerde Suudi Arabistan Hükûmeti Maliye Bakanı Abdullah Süleyman ve İçişleri Bakanı Abdullah Faysal ile görüşmesinde öncelikle vatandaşlarına yönelik göstermiş oldukları yakın ilgiye teşekkürlerini ilettikten sonra kendilerine yardımcı olmaları hususunu dile getirmiş ve kendisinin devlet başkanı ile görüştürülmesi konusunda yardımcı olmalarını talep etmiştir. 29 Eylül 1951 günü Kraliyet Teşrifat Müdürü Fuat Şakir Bey, Kral Melik Abdülaziz Bin Suud'un görüşme talebini kabul ettiğini bildirmesi üzerine Kraliyet Muhafız Alay Komutanı Cevdet Bey, Melik Abdülaziz Bin Suud'a Alptekin'i takdim etmiştir. Alptekin, Melik Abdülaziz'e Suudi Devleti'nin, Türkistanlı muhacirlere karşı göstermiş olduğu yakınlık, yardım ve himâyeden dolayı, şükranlarını bildirmiş ve Suudi Hükûmeti'nin Hindistan'ın Bombay şehrinden gelen 62 Türkistanlı Hacı'nın

¹³⁴ **Esir Doğu Türkistan İçin-2**, s.27.

¹³⁵ "*İkinci mektubunda Kazak Türklerinin Mekke'ye gönderilmesi için hükümetin almış olduğu karardan söz etmiştim. Dün Hindistan'a Dışişleri Bakanlığı'ndan emir gelmiş. Mahiyetinizdeki Kazakları Bombay yoluyla Mekke'ye göndermek için hareket etmekten ibaretmiş. Fikrime göre Hindistan Hükümeti, Kazak Türklerini mutlaka dış ülkelere çıkarmak için harekete geçecek. Suudi Arabistan Hükümetinin bunları kabul etme ihtimali yoksa Türkiye'ye müracaat edersek, belki kabul eder. Bunun için siz Türkiye'ye gittiğinizde ciddî teşebbüse girerseniz belki bir netice alabiliriz ümidindeyim. Şayet bu Kazak Türklerinin durumuyla ilgili olarak herhangi bir teşebbüse giriştiyseniz beni de haberdar ediniz"* bkz. **EK.4**.

¹³⁶ Alptekin, **Hicretimizin 40. Yılı**, s.13.

muamelelerini kolaylaştırdığını ve hac vergilerini affettiğini belirterek, yurttaşları namına teşekkür etmiştir. Melik'e daha sonra Komünist Çin zulümlerini ve memleketlerinden ayrılma sebeplerini anlatmıştır. Melik'in isteklerinin olup-olmadığını sormasından sonra Alptekin, hâlâ Hindistan tarafından kabul edilmeyen ve hudutta bekletilmekte olan 100 kişilik Kazak kardeşlerinin Suudi Arabistan'a kabul edilmesini istemiştir. Daha önceden hazırlamış olduğu bir arzuhâli ise takdim etmiştir. Kral daha sonra felâketzede Türkistanlı muhacirlere yardım etmenin kendileri için dinî bir vecibe olduğunu, Suudi Arabistan'ın bütün Müslümanların vatanı olduğunu, her Müslümanın burada yaşamaya hakkı olduğunu, Türkistanlı Müslümanların durumlarını yakından bildiklerini ve onlar için ellerinden gelen çabayı göstereceğini ifade etmiştir¹³⁷.

1950 yılında Arabistan'a gelen Doğu Türkistanlıların meseleleriyle de ilgilenen İsa Yusuf Alptekin, buraya gelen muhacirlerin bazılarının komünistlikle itham edilerek Suudi Hükûmeti'ne ihbar edildiğini ve bu sebepten dolayı tutuklandıklarını öğrenmiştir. Alptekin, meseleyi halletmek için bütün yabancıların ikamet işine bakan Emniyet Genel Müdürlüğü Hariciye Bölümü Müdürü Aziz Ziya ve Emniyet Müdürü Ali Cemil'i ziyaret ederek görüşmüştür. Görüşmede yurttaşların komünizm zulmünden kaçtıklarını, bunların komünist olmadıklarını anlatmıştır. Bunun üzerine Emniyet Müdürü Ali Cemil, Türkistanlıların durumları hakkında Alptekin'den geniş bir rapor hazırlamasını istemiş ve Alptekin de geniş bir raporu hazırlayıp takdim etmiştir¹³⁸.

İsa Yusuf Alptekin, Suudi Arabistan'dan sonra 22 Ekim 1951'de uçakla Mısır'a gitmiş ve burada da temaslarda bulunmuştur¹³⁹. Ancak Mısır Hükûmeti'nden de olumlu bir cevap alamayan Alptekin, 6 Ocak 1952 tarihinde Türkiye'ye geçmiştir¹⁴⁰. Alptekin'in Suudi Arabistan ve Mısır seyahatlerinde bulunduğu sırada Mehmet Emin Buğra da Alptekin ile aynı gün Türkiye'ye gelmiştir. İki lider bundan sonra Türkiye'deki görüşmeleri beraber yürütmüştür. Alptekin, Buğra ile birlikte Kazak Türklerinin iskânlı göçmen olarak kabul edilmelerini sağlayabilmek için dönemin üst düzey devlet adamları ile görüşmüştür. Görüşmelerde dönemin TBMM Başkanı Refik Koraltan, Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü, Maliye Bakanı Hasan Polatkan, Eğitim Bakanı Tevfik İleri,

¹³⁷ Suudi Arabistan'daki görüşmeler için bkz. **Esir Doğu Türkistan İçin-2**, s.34 vd.; Toprakoğlu, **a.g.t.**, s.15.

¹³⁸ **Esir Doğu Türkistan İçin-2**, s.41 vd.

¹³⁹ Toprakoğlu, **a.g.t.**, s.15.

¹⁴⁰ **EK.17**. Son Telgraf Gazetesi, 7 Ocak 1952, s.1; Yeni İstanbul Gazetesi 7 Ocak 1952, s.1.

Gümrük Tekel Bakanı Sıtkı Yırcalı, Ticaret Bakanı Muhlis Ete, Toprak ve İskân Genel Müdürü Haşim İşcen, Milletvekillerinden Sait Bilgiç, Remzi Oğuz Arık, Milliyetçiler Derneği Başkanı Haluk Karamağaralı gibi ileri gelen kişilerle görüşmeler yaparak, onlardan yardım talep etmişlerdir¹⁴¹.

Mehmet Emin Buğra ve İsa Yusuf Alptekin, Kazak Türklerinin göçmen olarak Türkiye'ye kabulü için Türk basınıyla da devamlı temas halinde bulunarak, beyanat vermekten geri durmamıştır¹⁴². Netice itibariyle bu hummalı çalışmalar neticesinde, Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti, Hindistan ve Pakistan'da biçare durumda bulunan toplam 1.850 Doğu Türkistanlıyı iskânlı göçmen olarak Türkiye'ye kabul etmeye karar vermiştir¹⁴³. Bu kabul edilişten sonra göçmenlere Türkiye'ye girişleri sırasında Muhacir Kâğıdı¹⁴⁴ ve Tabiiyet Beyannamesi¹⁴⁵ de verilmiştir.

¹⁴¹ Alptekin, **Hicretimizin 40. Yılı**, s.15.

¹⁴² İsa Yusuf Alptekin, Türkiye'ye geldikten sonra Son Telgraf, Yeni İstanbul, Akşam, Vatan ve Hürriyet gazetelerine beyanatlar verdiği gibi Komünizmle Mücadele Dergisi ve Orkun Dergisi'nde de yazılar yayınlamıştır. Yazılarının tamamını burada vermemize imkân olmadığı için sadece birkaç örneğini göstermekle iktifa ettik. Bkz. **EK.18**.

¹⁴³ **EK.11**.

¹⁴⁴ **EK.19**.

¹⁴⁵ **EK.20**.

VI. BÖLÜM

1961 SONRASI DOĞU TÜRKİSTAN'DAN YAPILAN GÖÇLER VE TÜRKİYE'YE İSKÂNLI GÖÇMEN OLARAK YERLEŞTİRİLMELERİ

A. KOMÜNİST ÇİN İŞGALİ SONRASI DOĞU TÜRKİSTAN VE AFGANİSTAN'A GÖÇ

1. Komünist Çin Yönetimi Altındaki Doğu Türkistanlıların Yaşadıkları

Doğu Türkistan'da Komünist Çin tarafından işgalin gerçekleştirilmesinden sonra insan hafızasının alamayacağı zulüm ve işkenceler başlamıştır. Hürriyet için düzenlenen bütün direnişler, maddi yokluklar ve dünya kamuoyunun ilgisizliği nedeniyle etkisiz kalmıştır. Bu nedenle pek çok Doğu Türkistanlı Müslüman-Türk bağımsızlık için daha aktif faaliyet göstermek ve dünya kamuoyunun ilgisini çekmek amacıyla vatanlarından ayrılmak zorunda kalmıştır.

Bu bölümde 1961 yılında Doğu Türkistan'dan ayrılarak Afganistan'a, daha sonra da Türkiye'ye getirilerek Kayseri'ye yerleştirilen Doğu Türkistanlıların hicreti üzerinde durulacaktır. Çin'deki iç savaş 1925 yılından beri devam etmekteydi. II. Dünya Savaşı'ndan sonra, Guo-Min-Dang yönetimi ile Çin Halk Kurtuluş Ordusu arasında 1947 yılında başlayan savaş, komünist birliklerin galibiyeti ile sona ermiş ve 1949 yılında Çin Halk Cumhuriyeti kurulmuştur¹. Kurulan yeni yönetimin tartışılmaz tek lideri komünist olduğu kadar şovenist bir Çin milliyetçisi olan Mao Tse-tung'dur. Mao, Çin Halk Cumhuriyeti kurulduktan sonra hayallerini süsleyen eski Çin İmparatorluğu'nun Türkistan'daki sınırlarına erişmek için harekete geçmiştir. Bunun için ilk etapta 12 Ekim 1949'da Wang Chen komutasındaki piyade birliklerini Kansu yakınlarındaki sınırdan geçirerek Doğu Türkistan topraklarına sokmuştur². Çin'in tüm dünyanın ve bilhassa bölgede siyasi nüfûzu olan Sovyetler Birliği'nin gözleri önünde gerçekleştirdiği bu işgal

¹ Suyin, **Sabah Tufanı-1**, s.533.

² Forbes, **a.g.e.**, s.407.

hareketinin en belirgin amacı Doğu Türkistan'daki millî hareketi bastırarak, bölgeyi Çin'in siyasi kontrolü altına almak ve ülkedeki Sovyet nüfûzunu kırmaktı. Komünist Çin orduları amaçlarına ulaşmak için Doğu Türkistan topraklarında ilerlerken, ülkede bulunan Guo-Min-Dang askerlerinin bir kısmı Tayvan'a kaçmıştır. Büyük bir kısmı da hiç direniş göstermeden teslim olmuştur³. Bu işgal hareketine karşı Doğu Türkistan halkı kendi imkânları ile karşı koymaya çalışmış ise de direnişler, düşmanın elinde bulundurduğu silah gücü ve sayı üstünlüğü sebebiyle başarısız olmuştur. 20 Ekim 1949'da Komünist Çin ordusunun Urumçi'ye girmesi ile Doğu Türkistan resmen Çin Halk Cumhuriyeti'ne ilhak edilmiştir⁴.

Bütün bu gelişmeler yaşanırken, iç savaşın bu doğrultuda neticeleneceğini sezen Doğu Türkistanlılar vatanlarını terk etmiştir. Bu liderlerden Ahmetcan Kasimî, Abdulkadir Abbas, Delilhan ve İshak Bey Alma-atı'ya gitmiş ve kısa bir süre sonra davet edildikleri “Çin Halk Siyaseti İstişare Konferansı”na katılmak üzere Pekin'e hareket ettikleri sırada, 27 Ağustos 1949'da, uçaklarının Mançurya'da düşmesi sonucunda ölmüştür⁵. Mehmet Emin Buğra ve İsa Yusuf Alptekin ise Tibet yoluyla Hindistan'a hicret etmiştir⁶. Her şeye rağmen ülkede kalan liderler ise uzun süre Çin ordusuna karşı mücadele etmiştir. Osman Batur ve Canımhan Hacı ise çıkmış oldukları göç yolculuğu sırasında, 1951 yılında yakalanmış ve ağır işkenceler sonucu idam edilmiştir⁷. Çin ordusuna karşı direnen Yolbars Han da vatani terk etmek zorunda kalmıştır⁸.

İşgalci Komünist Çin, Doğu Türkistan'daki nüfûzunu artırmak ve ileride meydana gelebilecek millî hareketleri önlemek amacıyla bir dizi uygulamayı hayata geçirmiştir. Bu uygulamaların başında, yukarıda açıkladığımız direniş liderlerinin yakalanması ve direnişçilerin yok edilmesi için başlatılan inkılâp aleyhtarı unsurları tasfiye hareketi

³ Whiting, *a.g.m.*, s.117-118; McMillen, *a.g.e.*, s.24; Li-sheng, *a.g.e.*, s.177 vd.; Hayit, **Türkistan Devletleri**, s.330; Forbes, *a.g.e.*, s.406.

⁴ McMillen, *a.g.e.*, s.24; Dreyer, *a.g.m.*, s.155; Boorman-Howard, *a.g.e.*, C.I, s.5.

⁵ Whiting, *a.g.m.*, s.143; Hayit, **Türkistan: Rusya ile Çin Arasında**, s.322; Davidson, *a.g.e.*, s.132-133; McMillen, *a.g.e.*, s.24; Dreyer, *a.g.m.*, s.155; Clubb, **China and Russia**, s.371; Chen, *a.g.e.*, s.275; Kurban, **Şarki Türkistan Tarihi**, s.87; Bakır, *a.g.e.*, s.90; Karahoca, *a.g.e.*, s.25; Forbes, *a.g.e.*, s.444.

⁶ Buğra, **Doğu Türkistan Tarihi**, s.68; Esir **Doğu Türkistan İçin-1**, s.558; Alptekin, **Hicretimizin 40. Yılı**, s.6.

⁷ Çandarlıoğlu, *a.g.e.*, s.204; Gayretullah, **Altaylar'da Kanlı Günler**, s.101, 152-53; 157, 160; A. mlf., “Osman Batur ve Millî Mücadelesi”, s.16-17, 19, 32-33, 37; Kurban, **Şarki Türkistan Cumhuriyeti**, s.82; Başaran, *a.g.t.*, s.24.

⁸ Lias, **Kazakh Exodus**, s.174; Boorman-Howard, *a.g.e.*, C.III, s.47; C.IV, s.60; Ancak şunu belirtmekte fayda var ki Canımhan Hacı, Osman Batur ve Yolbars Han'ın direnişi ancak kendilerini ve mahiyetini korumaya yöneliktir. Bu kişilere karşı yapılan saldırıda ancak savunma amaçlı direnişler göstermişlerdir.

gelmekteydi. Bastırılan direnişçilerin bir daha ortaya çıkmasını önlemek, mahalli milliyetçileri tasfiye etmek ve halk üzerinde etkili olabilecek aydın ve din adamlarını ortadan kaldırmak ise komünist iradenin üzerinde ciddiyetle durduğu faaliyetler olmuştur. Bu hareketlerin en önemlilerinden biri ise 1950 yılında yürürlüğe konulan Doğu Türkistan'a Çinli göçmen getirilmesi olmuştur⁹.

Bu karar doğrultusunda, her yıl düzenli olarak Çin'den yüzbinlerce göçmen Doğu Türkistan'a getirilmeye başlanmıştır. Göçmenlerin toprak sahibi yapılması, Doğu Türkistan'ın gerçek sahipleri olan Müslüman-Türk halkını ekonomik olarak sıkıntıya sokmuştur. Bu doğrultuda, 1952-1953 yıllarında toprak reformu hareketi başlamıştır. Bu harekete hazırlık olarak 1950-1951 yıllarında halk meclisleri açılarak, toprak sahipleri ile çalışanlar arasında ihtilafların oluşması sağlanmıştır. Toprak reformunun başlaması ile de halk mahkemeleri kurularak toprak sahiplerinin elinden toprakları alınmıştır. Toprakların verimli olan kısmı Çinlilerin "*İstihsal Ordusu*" adını verdiği Çinli göçmenlere dağıtılmıştır. Geri kalan verimsiz topraklar ise Müslüman-Türk halkı arasında paylaştırılmıştır. Herkes üstüne düşen 5 Mo (yaklaşık 3 dönüm arazi) toprak parçasından tek başına çalışmak ve mevsim sonunda ne olursa olsun en iyi verimi elde etmek zorundaydı. Belli bir süre sonra işgalciler uygulamanın verimsizliğini ileri sürerek, 1955 yılında, kooperatifleri birleştirmek suretiyle halk arasında "*Kaperansiya*" denilen büyük kooperatifler kurmaya başlamıştır. Belli bir sistemle yürütülen bu uygulamalar sonucunda, 1958 yılında başlayan ve Müslüman-Türk halkın tam bir köle hâline getirilmesi demek olan "*Komün*" hareketi hayata geçirilmiştir. Komünlerde insanlar birkaç yüz kişilik barakalarda yaşıyor ve çok az gıda ile sağlıksız şartlarda günde 18 saat çalıştırılıyorlardı. Komünde yaşayanların hiç bir insani hakkı yoktu. Aile kavramını ortadan kaldırmak için kadınlar ve erkekler ayrı barakalarda kalır, ancak izne tabi olarak görüşebilirlerdi. Yaşamın son derece güç olduğu komünlerde, tedavi imkânı da yoktu. Buna ilave olarak cenazeler bile hiçbir dinî merasime izin verilmeden toplu olarak çukurlara gömülürdü. Kısacası sözde halkın yararı için kurulan komünlerde sessiz bir soykırım devam etmiştir¹⁰.

⁹ Chan, *a.g.m.*, s.234; Lattimore, *Pivot of Asia*, s.68; Wu, *Turkistan Tumult*, s.63.

¹⁰ Ebubekir Türksoy, "*Hicret*", **Gökbayrak**, S.1, Ocak-Şubat 1994'den http://www.gokbayrak.com/dergi_oku.asp?id=6&sid=8/30.10.2014.

Çin Hükûmeti, yukarıdakilere ek olarak gerekli gördüğü zamanlarda çıkarları doğrultusunda, sair hareketler ortaya koymuş ve bu hareketleri zorla halka kabul ettirmeye çalışmıştır. Mesela hükümet yapısı içinde bulunan milliyetçi ve dindar memurları tasfiye etmek amacıyla baskı ve sindirme hareketleri içine de girilmiştir. Çinli işgalciler bu hareketlerin uygulanması sırasında muhalefet eden kişileri ağır şekilde cezalandırmıştır. Uygulanması düşünülen hareketlerin yürütülebilmesi açısından sakınca oluşturabilecek kişiler, halk mahkemelerinde sahte suçlarla itham ve yalancı şahitlerin sözlerine dayanarak idam edilmiştir. İdamlar, halka ibret olması için geniş meydanlara zorla toplanan halkın gözü önünde gerçekleştirilmiştir. İdam edilen kişilerin cesetleri çürüyünceye kadar idam edildiği yerde tutulmuş, sahipleri tarafından alınmasına ve dinî tören düzenlenmesine izin verilmemiştir¹¹.

Çin işgalinin başlamasından hemen sonra ülkede seyahat yasağı getirilmiştir. Komün uygulamasının başlamasıyla yiyecek ve içecekler karneye bağlanmış ve mümkün olduğu kadar temel gıda maddeleri kısıtlanmıştır. Bütün bunlara ilave olarak haberleşme özgürlüğü de ortadan kaldırılmıştır. Herhangi bir örgütlenme olmaması için iki kişinin dâhi çarşıda veya sokakta konuşmaları yasaklanmış, ev ziyaretleri izne tabi tutulmuştur. Okullarda çocuklara baskı yapılarak evlerde konuşulan konular hakkında bilgi alınmış ve çeşitli yöntemlerle ispiyonculuk teşvik edilmiştir. Dinî bir düşüncüyü kesinlikle kabul etmeyen Komünist Çin yönetimi, İslâm dininin etkisini kırmak amacıyla pek çok eylem gerçekleştirmiştir. İlk olarak Doğu Türkistan'da İslâm dini kanun dışı ilan edilmiştir. Dinî tedrisat ve ibadet yasaklanmıştır. Müslümanların hacca gitmeleri, seyahat yasağı nedeniyle imkânsız hale getirilmiştir. Buna ek olarak namaz kılmak, oruç tutmak yasaklanmıştır. Oruç tutmayı engellemek için ramazan aylarında toplu öğle yemekleri düzenlenmiş ve halk öğle vakti yemek yemeye zorlanmıştır. Medrese ve camiler kapatılarak, sinema, karargâh ve hatta ahır hâline dönüştürülmüştür. Bu türden olaylara tepki gösterenler çok ağır şekilde cezalandırılmıştır. Tüm ülkede aramalar yapılarak dinî neşriyatlar toplatılmıştır. Bu neşriyatlar, meydanlarda bizzat din adamlarına yok ettirilmiştir. Din uğruna hizmet eden din adamları, asılsız suçlamalarla idam edilmiştir. Gerçek din âlimlerinin yerine bilgisiz ve komünizme hizmet eden hocalar getirilerek, komünizm propagandası yaptırılmıştır. Bütün bu yasaklara ek olarak Müslüman-Türk

¹¹ “*Türkistan Faciası*”, s.1.

halkının millî değerlerini ortadan kaldırmak için Türk ve Doğu Türkistan kelimelerinin kullanımını dâhi yasaklanmıştır¹².

Çin Halk Cumhuriyeti, Doğu Türkistan'ı 1955 yılında Uygur Özerk bölgesi olarak tamamen kendine bağladıktan sonra¹³ Müslüman-Türk halkını asimile etmek için kendi vatanlarında Türk halkına azınlık muamelesi yapmaya başlamıştır. Bu nedenle Uygur, Kazak veya Özbek gibi Türk boylarının aslında Çinli olduğu kampanyası yürütülmeye başlanmıştır. Kendini ağabey, diğerlerini de kardeş millet olarak kabul ettirmeye çalışmıştır. Asimile politikası gereğince, yeni evlilik yasaları çıkartılmış, Çinliler ve Türkler arasındaki evlilikler teşvik edilmiştir. Doğu Türkistan'ın adı Sinkiang (yeni

¹² Komünist Çin işgali sonrası önce İsa Yusuf Alptekin ile hicret etmeye karar veren ve daha sonra Doğu Türkistan'a geri dönen Anat, **a.g.e.**, s.172-173'te Komünist Çin işgali sonrası bölgedeki durum hakkında hatıratında şu bilgilere yer vermektedir: "...Doğu Türkistan'da çiftçiler nüfusun % 80'ini teşkil eder. Köylerde toprak sahipleri: Az Toprak Sahipleri, Ortakçılar, Yıllıkçılar olmak üzere bölümlere ayrılırlar. Toprak sahipleri tohum ve çiftçilik aletlerini ortakçılara verir, ürün eşit olarak taksim edilirdi. Az toprak sahipleri yerlerini kendi ekerdi. Yıllıkçılar topraksız köylülerdi ve toprak sahiplerine çalışır, yıllık ücret alırdı. Komünistlerce bu istismar sayılırdı. Dolayısıyla kira haklarını azaltma hareketini yapıp, toprakların çoğunu hazineye aldılar. Yani devlet istismarı yaptılar. İşkencenin en büyüğü, boğaz işkencesidir. Çin komünistleri, Doğu Türkistan'da ilk olarak insanları aç bırakarak işkence yapmıştır. Karşı gelenler hemen hapishanelere doldurulmuştur. Bu harekât sonucunda binlerce Uygur Türk'ü hapishanelere doldurulup idam edilmiştir. Çin'de kızıl devrim hüküm sürdüğü için, Çinlilere göre, rejim aleyhtarlarını temizlemek, yok etmek lazımdı. Bu hareket ile milyonlarca, on milyonlarca kişiyi rejim muhalifi ismiyle hapse attılar, öldürdüler, kamplara götürdüler. Doğu Türkistan'da bu muhaliflerin sayısı yüz binlerce ifade edilebilir. Bende bunların içindeydim ve bir rejim muhalifiydim. Öldürülenlerin içinde; Mesud Sabri, Osman Batur, Canımhan Hacı, Abdulaziz Cengizhan, Kurban Koday, Yıldırım Sabri, Albay Abdulgafur Sabri, Abdurrahim Kılıç, Fethiddin Masum, Abdülhamit Damolla, Abdullah Semedi, Siddık Zalıtıg, Zekeriye Veli, Oraz Bey, Seyid Ahmed Hoca, Zafer Hoca, Abdulkadir Tahiti, Hamut Hacı, Tursun Ali, Davud, Porbıcap, gibi birçok insan vardı. Bu yıllarda bir ilçenin komünist parti sekreterinin onayı ile bir insan kurşuna dizilebiliyordu. Kanun yoktu ve her şey keyfiyete bağlıydı".

¹³ İlkul, **a.g.e.**, s.42; Bonavia, *a.g.m.*,s.24; Li Sheng, **a.g.e.** s.6; E. Alptekin, *a.g.m.*, s.129; Taşağıl, *a.g.m.*, s.24; Cengiz, **1982 Çin Anayasası'na Göre Doğu Türkistan'ın Hukukî Durumu-I**, s.3 not 19; Gözlek, *a.g.m.*, s.21; İsmail Cengiz, **Sürgündeki Doğu Türkistan Hükümeti**, s.13'de ise 8 Ağustos 1952 tarihinde Doğu Türkistan'da 10 ayrı muhtar bölgenin tesis edildiğini ve bunlardan bir tanesinin de "Sincan (Uygur) Özerk bölgesi" olduğunu ifade etmektedir. Krş. için bkz. McMillen, **a.g.e.**, s.300 vd.

toprak)¹⁴ olarak değiştirilmiş ve başta yer isimleri olmak üzere Çince kelimelerin halk diline yerleştirilmesi sağlanmaya çalışılmıştır¹⁵.

Doğu Türkistanlılar, ülkelerinin Komünist Çin tarafından işgal edilmesinden sonra pek çok defa bağımsızlık amacıyla ayaklanmıştır. 1951’de Osman Batur ve Canımhan Hacı’nın yakalanmasından sonra dağlardaki direnişçilerin dağıtılması ile işgalci Çinlilere karşı silahlı mücadele hareketleri kısıtlı da olsa devam etmiştir. Fakat işgalcilerin, bütün direniş ve direnişçileri ortadan kaldırma politikasına rağmen Müslüman-Türk halkı her fırsatta yine de kıyama kalkmaktan geri durmamıştır. Bu ayaklanmalar; silah yetersizliği, maddi yokluklar ve dış dünyanın ilgisizliği nedeniyle başarıya ulaşamamıştır. Nitekim 1956 ve 1958 yıllarında Hoten vilayetinde meydana gelen ayaklanmalar uzun süreli olmamış ve çok kanlı bir şekilde bastırılmıştır¹⁶.

2. Çin İle Afganistan Arasında İmzalanan Anlaşma Sonrası Göç İçin Yapılan Hazırlıklar

Doğu Türkistan halkı bu baskı rejiminden kurtulmak ve ülkesini bağımsızlığa kavuşturmak için elinden geleni yapmaya hazırdı. Fakat Çinlilerin ülkede uyguladıkları politika ve baskı nedeniyle ülke içinde bağımsızlık hareketlerine girişilmesi son derece zor olmuştur. Doğu Türkistan halkının bütün bu olumsuzluklar içinde yaşamak zorunda kaldığı 1955 sonrası dönemde, Afganistan Hükûmeti ile Çin Halk Cumhuriyeti arasında

¹⁴ Buğra, **Doğu Türkistan Tarihi**, s.27; Dillon, **a.g.e.**, s.4; Morris Rossabi, “*Xin-jiang*”, **Encyclopedia of Asian History**, C.IV, New York 1988, s.250; Alptekin, **Hicretimizin 40. Yılı**, s.5; A. mlf., “*Doğu Türkistan’a Şingcang İsmi Verilişinin 95. Yıldönümü*”, **Bayrak Gazetesi**, 14 Kasım 1979, s.2; Li Sheng, **a.g.e.**, s.117; Melike Ülker-Nazmiye Yüce, “*Doğu Türkistan’ın Sessiz Çılgılığı*”, **Gökbayrak**, S.77, Mayıs Haziran 2007’den http://www.gokbayrak.com/dergi_oku.asp?id=46&sid=923 (30/10/2014); Cengiz, **Sürgündeki Doğu Türkistan Hükümeti**, s.12; Taşağıl, **a.g.m.**, s.24; İdil Nilay Demir, **Xin-jiang’da Çin Politikası**, A. Ü. Sinoloji Anabilim Dalı Basılmamış Lisans Tezi, Ankara 1988, s.1. Oraltay, **a.g.e.**, s.22’de Doğu Türkistan’a “Xin-jiang” isminin verilmesini 1768 tarihine dayandırmaktadır. Çandarlıoğlu, **a.g.e.**, s.15’te Doğu Türkistan’a “*Yeni ülke*” anlamına gelen “*Hsin-chiang*” adının Japonya’da yetmiş, Çin asıllı Sheng Shih-chi’in adamları tarafından 1933 yılında takıldığını ve Rusya ile anlaşıp yeni bir rejim kurulduğunu belirtmektedir. Yusuf Ziya Arpacık, **Osman Batur ve Asrın İbretlik Olayları**, İlteriş Yayınları, İstanbul 2008, s.106’da kaynak göstermemekle beraber 1878 yılındaki işgalden sonra “*zorla ele geçirilen yeni ülke anlamına gelen Xin-jiang*” adını verdiklerini ifade etmektedir. Anat, **a.g.m.**, s.21 not.1’de Doğu Türkistan’ın Xin-jiang olarak değiştirilme tarihini 1887 olarak vermektedir. Erkal Tanrıdağı, “*Çin Komünist Partisi’nce Yazdırılıp, Neşrettirilen “Uygurların Kısaca Tarihi”nin Hiçbir İlmî Kıymeti Yoktur*”, **Doğu Türkistan’ın Sesi**, S.38, Temmuz 1993, s.8’de Xin-jiang’ın “*Yeni Sınır*” anlamına geldiğini ifade etmektedir. Roostam Sadri, “*The Islamic Republic of Eastern Turkestan: A Commemorative Review*”, **Journal Institute of Muslim Minority Affairs**, C.V, S.2, London 1984, s.295’te ise Doğu Türkistan isminin Xin-jiang olarak değiştirilme tarihini 1882 olarak vermektedir.

¹⁵ Buğra, **Doğu Türkistan Tarihi**, s.27; Hayit, **a.g.e.**, s.148; Taşağıl, **a.g.m.**, s.24; Çandarlıoğlu, **a.g.e.**, s.15; Ömer Kul, **a.g.t.**, s.27.

¹⁶ Anat, **a.g.e.**, s.176.

bir göç anlaşması imzalanmıştır. 1959 yılında imzalanan bu anlaşma ile Afgan olduğunu ispat edebilenler için Afganistan'a göç etme imkânı doğmuştur¹⁷. 1964 yılında Türkiye'ye gelişle sonuçlanacak olan göçün başlangıç noktası bu anlaşmadır. Göç ile ilgili olarak yazılı bir kaynak olmamasından dolayı ancak göçe katılmış olan kişilerin verdiği bilgiler doğrultusunda, göçün nasıl gerçekleştiği öğrenilebilmiştir. Bu nedenle göçe liderlik eden ve göçün başlamasının ilk kıvılcımlarını başlatan Mehmet Cantürk'ün¹⁸ ve bu göçe katılmış bulunan Hamit Göktürk ile Mahmut Rahmanoğlu'nun anlattıkları doğrultusunda bu göçün nasıl gerçekleştirildiği ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Afganistan ile imzalanan bu anlaşmanın öğrenilmesi konusu oldukça ilginçtir. Göçün liderliğini yapan Mehmet Kasım'ın yanına eski bir sınıf arkadaşı sessiz ve kuytu bir köşede yaklaşarak, eline bir gazete sıkıştırır. Fakat herhangi bir açıklama yapmadan uzaklaşır. Bunun sebebi ise Çin Hükûmeti'nin sokakta iki kişinin konuşmasını, hatta selamlaşmasını dâhi yasaklamış olmasıdır. Böyle bir durum gerçekleştirildiğinde kişiler cezalandırılmaktaydı.

Mehmet Kasım, medrese tahsili görmüş, iyi derecede Arapça ve Farsça bilen, Yarkent yakınlarındaki Çıvgan Camii'nde görev yapan bir imamdı. Aynı zamanda geniş çevresi olan ve halk tarafından sevilen bir vatanseverdi. Mehmet Kasım, uzun süren tahsil hayatı sebebiyle özgür dünya ülkeleri hakkında bilgilere sahip olmuştur. Özellikle, Komünist Çin işgalinden önce babası ile İbrahim Hacı adlı bir çiftçinin sohbetlerinde Osmanlı Devleti ve İstanbul hakkında çeşitli bilgiler öğrenmiştir. Bahsedilen İbrahim Hacı, Komünist Çin işgalinden önce Yarkent yakınlarında geniş toprakları olan zengin bir çiftçi iken, 1900'lü yılların başında hacca gitmiştir. Çarlık dönemindeki Rusya'nın

¹⁷ İbrahim Yarkın, “Doğu Türkistan Göçmenleri İle İlgili Bazı Meseleler”, **Türk Kültürü Dergisi**, S.38, Aralık 1965, s.64; Mine Akman, **Uyghur Immigrants In Turkey: A Home Away From Home**, Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2010, s.52; Remzi Ataman, **Türkiye’de Yaşayan Doğu Türkistan Kökenli Uygur Türklerinin Sosyo-Kültürel Kimlikleri (Kayseri Örneği)**, Gazi Üniversitesi Sostal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006, s.67. Anlaşmanın metinleri aramalarımıza rağmen bulunamamıştır. Ancak göçe katılan Hamit Göktürk, Mahmut Rahmanoğlu'dan öğrendiklerimize göre; aileleri, Çin ile Afganistan arasında imzalanan bir anlaşma sonucu vatanlarından ayrılmıştır. Bu konuda en somut bilgiyi aktaran ve göçün kıvılcımını başlatan Mehmet Cantürk, anlaşmanın varlığından, ismini hatırlamadığı ancak sınıf arkadaşı olduğunu bildiği bir kişinin kendisinin eline tutuşturduğu Çin'in resmi gazetesi vasıtasıyla öğrendiklerini aktarmıştır.

¹⁸ Mehmet Cantürk'ü, Doğu Türkistanlılar Mehmet Kasım olarak bilmektedirler. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde Mehmet Cantürk ismini, bu nedenle Mehmet Kasım olarak kullandık.

başkenti Moskova'yı görmüş, bunun yanında Çarlık Rusyası'nın idaresi altında bulunan Türk şehirlerini gezmiştir. Özellikle İbrahim Hacı'nın I. Dünya Savaşı öncesinde ziyaret ettiği Osmanlı Devleti'nin payitahtı İstanbul'da birkaç hafta kalmış, Osmanlı Devleti'nin büyüklüğü ve dünya siyasetindeki etkisini müşahade etmiştir. İbrahim Hacı, Doğu Türkistan'a döndükten sonra seyahatleri sırasındaki izlenimlerini gizli toplantılarla halka anlatmıştır. Fergana, Oş, Semerkant ve Buhara gibi Rus işgali altındaki Türk illerindeki durumu incelemiş ve bunlar hakkında Doğu Türkistanlı aydınları bilgilendirmiştir. Osmanlı Devleti içindeki Kars ve Erzurum gibi şehirler ile özellikle İstanbul hakkında anlattıkları Doğu Türkistan halkı üzerinde büyük etki yaratmıştır. İbrahim Hacı'nın anlattığı Sultan Ahmet Meydanı'ndaki mehter gösterileri ve asker talimleri, Mehmet Kasım'ın hafızasında silinmeyecek izler bırakmıştır¹⁹.

Eski sınıf arkadaşının Mehmet Kasım'a verdiği gazete, Komünist Çin Hükûmeti'nin resmi yayın organıydı ve sadece Çinli üst düzey yöneticilerinin elinde bulunmaktaydı. Bu arada Mehmet Kasım, komünist sempaticanı olduğunu bildiği arkadaşının, resmi gazeteyi nasıl elde ettiğini öğrenememiştir. Mehmet Kasım, gazeteyi okuduğunda, 1959 yılının Ağustos ayında Çin diktatörü Mao ile Afganistan Başvekili Muhammet Davut Şah arasında imzalanan geniş kapsamlı bir anlaşmanın yayınlandığını görmüştür²⁰. İki ülke ekonomik, ticari, kültürel ve siyasi yönden birbirleri ile yakın ilişkiler kurmayı amaçlamaktaydı. Fakat Mehmet Kasım'ın ilgisini çeken ve pek çok Doğu Türkistanlının kaderini direkt etkileyen, sınırların karşılıklı olarak açılmasını öngören madde olmuştur. Bu maddeye göre, Doğu Türkistan'da yaşayan Afgan kökenli kişilerin Afganistan'a geri gelebileceği belirtilmekteydi. Mehmet Kasım anlaşmayı okuduktan sonra bu maddeden yararlanarak, Doğu Türkistanlıların yaşadıkları zorluk ve baskıları özgür dünyaya anlatmak gayesiyle, Afganistan'a hicret etmeyi düşünmüştür. Ancak, asıl sorun Doğu Türkistan'da yaşayan kişilerin çok az bir kısmının Afgan vatandaşı olması yüzünden yaşanmıştır. Çünkü nüfusun büyük çoğunluğu Uygur ve Kazaklardan oluşmuştu. Mehmet Kasım ve onun gibi Doğu Türkistan'dan hicret etmeyi

¹⁹ İbrahim Hacı'nın anlattıklarını Mehmet Kasım, küçük yaşta iken dinlemiş ve hafızasında silinmeyen izler bıraktığını kendisinin söylediklerini kayıt altına alan oğlu Kul Ahmet Cantürk'le yaptığımız görüşmeler sonucunda aldığımız ve yayınlanmamış olan notlarından öğrendik.

²⁰ 89 yaşında ve Alzheimer hastası olan Mehmet Kasım'la sağlık problemleri nedeniyle görüşemedik. Ancak oğlu Kul Ahmet Cantürk ile yaptığımız görüşmede, babasından bu gazeteyi ne yaptığını sormasını istediğimizde, gazeteyi ne yaptığını, bu evraki nereye koyduğunu veya imha edip etmediğini hatırlamadığını söylemiştir.

düşünenlerin, gayelerini gerçekleştirmek için, anlaşmadaki Afgan kökenli olma maddesini aşmaları gerekmekteydi. Bunun için de yıllardan beri Afganistan ile ticaret yapılmasından dolayı sağlanan dostlukları ve akrabalıkları kullanmayı düşünmüşlerdi. Bu kişiler, Afganistan’da yaşayan akrabalarını referans göstererek veya bir kısım insanlar da Çinli memurlara rüşvetler vererek anlaşmadaki maddeyi kendi lehlerine uygulatmayı başarmıştır²¹.

Göç etmeyi ve çektikleri sıkıntıları hür dünyaya anlatmayı kafasına koyan Mehmet Kasım, bu amaç doğrultusunda ilk önce yol hakkında bilgi sahibi olan bir arkadaşıyla istişarede bulunmuş, aynı zamanda Afganistan’ın Pekin Büyükelçiliğine bir mektup yazmıştır. Mektubun cevabı takriben bir ay sonra kendisine ulaşmıştır. Afganistan Büyükelçisi anlaşmayı doğrulamış ve Afganistan’a göç etmek isteyenlerin bir dilekçe ile büyükelçiliğe başvurmaları gerektiğini bildirmiştir. Anlaşmanın doğrulanması ve şartların öğrenilmesinden sonra çok gizli bir şekilde hazırlıklar yapılmaya başlanmıştır. Mehmet Kasım, Müslüman-Türk halkı gündüzleri kamplarda çalıştığı için anlaşmanın anlatılması ve fikirlerinin alınması amacıyla akşamları ev ziyaretlerine gitmeye başlamıştır. Komünist Çin Hükûmeti’nin bu çalışmalardan haberdar olmaması gerekmekteydi. Aksi takdirde çalışmaları engelleyebilirlerdi. İmam olan Mehmet Kasım’ın çevresi genişti ve pek çok kişi ile ülkenin kötü durumu hakkında fikir alışverişinde bulunabiliyordu. Bu nedenle, ilk önce güvenilir ve tanıdığı kişilere anlaşma ile ilgili bilgiler ulaştırmıştır. Gizlilik nedeniyle anlaşma ve çalışmalar yalnızca Mehmet Kasım’ın tanıdığı kişiler ve onların yakın akrabalarına ulaştırılmıştır. Mehmet Kasım, bir gün Afganistan Büyükelçiliğinden gelen mektubu okurken polis tarafından yakalanıp Reste Karakoluna götürülmüştür. Burada Çinli polis ve memurlar, Mehmet Kasım’ın çalışmalarının anlamsız olduğunu, bunun bir işe yaramayacağını söyledikten sonra bütün dilekçelerin Afganistan Hükûmeti tarafından kabul edilmesi durumunda dâhi bu göçe hiç kimsenin cesaret edemeyeceğini ima etmiştir. Hatta Mehmet Kasım’ın anne ve babasının

²¹ Hamit Göktürk ve Mahmut Rahmanoğlu ile yaptığımız mülakatta kendilerinin Uygur kökenli olmalarına rağmen bu anlaşma maddesinden nasıl faydalandıklarını sorduğumuzda, birçok ailenin ticaret ile meşgul olması sebebiyle Afganistan’a gittiğini ve kendi ailelerinden de bazı kişilerin Afganistan’dan kız alıp kız verdiklerini, bu yolu kullanarak Afganistan’daki akrabalarını referans göstererek kendilerinin de Afgan kökenli olduklarını Çinlilere kabul ettirmek suretiyle anlaşmadan faydalandıklarını belirtmişlerdir. Ayrıca birçok ailenin de Çinli memurlara rüşvet vermek suretiyle akrabaları Afganistan’da olmadığı halde varmış gibi işlem yaptırdığını söylemişlerdir.

dâhi kendisine inanmayacaklarını ve göçe razı olmayacaklarını biraz da tehditle karışık Mehmet Kasım'a iletmişlerdir.

Çinlilerle arasında geçen bu diyalogdan sonra Mehmet Kasım, okun yaydan çıktığı düşünerek: “Eğer sol kolum bana karşı gelir ve gelmem derse bilin ki sol kolumu keserim.” cevabını vermiştir. Bu cevap üzerine Mehmet Kasım'ı tartaklayan polisler daha sonra serbest bırakmıştır²². Çin Hükûmeti, bu olayda sadece gözdağı vermeye çalışmış; ama başarılı olamamıştır. İşgalcilerin düşündüklerinin aksine hazırlıkların yapılması açısından olumlu olmuştur. Bu olay, yapılan çalışmalardan Komünist Çin Hükûmeti'nin haberdar olduğunu ortaya koymaktadır. Bundan sonra artık gizli olarak çalışmanın bir anlamı kalmamıştır. Çalışmalar hız kazanmış ve açık olarak hicret hazırlıkları yapılmaya başlanmıştır. Mehmet Kasım'ın polisler tarafından götürülmeden önce okumakta olduğu mektupta, dilekçelerin ihtiva etmesi gereken konular ve kabul edilme şartlarının neler olduğu yazmaktaydı. Çalışmaların açıktan açığa yürütülmesi sonucu daha geniş halk kitlelerine ulaşmak mümkün olmuştur. Ancak, buna rağmen seyahat özgürlüğünün olmaması ve haberleşmenin sıkı şekilde kontrol edilmesi nedeniyle Afganistan ile yapılan anlaşmadan ülkenin diğer bölgelerinde yaşayan halk haberdar olamamıştır. Ayrıca, bu çalışmalar yürütülürken, Afganistan'dan hiçbir hükümet görevlisinin de bölgeye gelmemiş olması, anlaşmanın duyulmamasında etkili olan bir başka unsur olmuştur²³.

²² Çinlilerin niçin böyle bir tutum içine girdikleri ve Mehmet Kasım gibi aktif bir kişiyi neden serbest bıraktıkları düşünülebilir. Bu soruyu oğlu vasıtasıyla Mehmet Kasım'a sordüğümüzda bunun sebebinin muhtemelen Afganistan Büyükelçiliği ile yakın ilişkilerde bulunan bir kişinin tutuklanmasının, oluşturulmaya çalışılan Afganistan-Çin yakınlaşmasına zarar verebileceği düşüncesi olduğunu söylemiştir.

²³ Kendisi ile mülakat yapma şansı bulduğumuz Mahmut Rahmanoğlu, anlaşmadan nasıl haberleri olduğunu sordüğümüzda şöyle cevap vermiştir: “Ticaret sayesinde bir kısım Afganistanlı Doğu Türkistan'a yerleşmişti. Çin ile Afganistan arasında yapılan anlaşma Doğu Türkistan'a yerleşen Afganistanlıların geri dönebilmelerine fırsat vermişti. Çin'in anlaşma sonrası Afganistanlı olanların memleketlerine gidişlerine izin vermesini takip eden süreçte Doğu Türkistan'daki Afganistan vatandaşları, hükümet yetkililerine başvurarak geri dönmek için izin istemişlerdi. Bu olayı haber alan aile büyükleri Doğu Türkistan'dan Afganistan'a gidebilmek için müracaatta bulundular ve bir kısım Uygur Türk'ü de durumdan istifade ederek Çin zulmünden kurtulmak gayesiyle, Haziran 1961'de, Mehmet Cantürk liderliğinde Afganistan'a geçmeyi kararlaştırdı.”

B. AFGANİSTAN'A GÖÇ

1. Çin Gözetiminde Afganistan Sınırına Kafilelerin Gelişi

Müslüman-Türk halkının her şeyden aziz bildikleri vatanlarından ayrılmaları ve yabancı bir ülkeye hicret etmelerinin verdiği acının büyük olduğu muhakkaktır. Hicretin temel sebeplerinden birisi de bütün bu insanlık dışı muamelelerin özgür dünya kamuoyuna duyurulmasıydı. Altı ayı gizli olmak üzere 20 ay süren bu çalışmalar sonucunda Afganistan Büyükelçiliği'nden dilekçe formları gönderilmiştir. Formların doldurulup gönderilmesinden takriben bir ay sonra da mahalle karakolları tarafından dilekçe sahiplerine tebligatlar yapılmıştır.

Buna göre hicrete katılacak olanlar üç kafiye ayrılmış ve ilk kafilenin 15 gün zarfında Yarkent Toluk Ortaokulu'nda toplanmaları kararı alınmıştır. 17 Mayıs 1961 tarihinde ilk kafiye yüksek duvarlarla çevrili Toluk Ortaokulu'nun avlusunda toplanmıştır. Okulun avlusuna toplanan halkın tapu, altın, gümüş vs. gibi değerli eşyalarına Çinliler el koymuştur. Parası olanların ise Afganistan'da geri almak koşuluyla paralarını bankaya yatırmaları şart koşulmuştur. Kafileye katılanların yanlarında bir iki yastık, yorgan ve kap kacak dışında hiçbir şeyleri yoktu²⁴. Yiyecek olarak da karne ile aldıkları ve hicret için ayırdıkları kurutulmuş ekmekleri vardı. 17 Mayıs 1961 günü kafilenin toplanmasına rağmen halk çeşitli bahanelerle okul avlusunda bekletilmiştir. Bu arada dışarı ile bağlantı kurlmaları yasaklanmıştır. Sürekli olarak polis gözetiminde tutulmuşlardır. Önemli olan bir konu da, Doğu Türkistanlıların "*Kara Hitay*" dedikleri bir komiserin bu yolculuk için Pekin'den gönderilmiş olmasıdır. Okul avlusunda polis gözetiminde günlerce bekletilen halk, sadece suda haşladıkları şalgam ve kuru ekmekle beslenmiştir. Ayrıca okul bahçesinde kaldıkları bir haftalık süre zarfında, kafilede bulunanlara komünizm lehinde propaganda yapılmıştır. Zulüm altında yaşamaktansa vatanından, anne, babasından ve bütün dostlarından ayrılmayı göze alan halka, Çinliler yeni vaatlerde bulunmuştur. Bunun yanında kampta bulunanların hepsinin Doğu Türkistan'da kalan akrabalarının listesi alınarak endişe yaratılmaya çalışılmıştır. Nitekim kafileye kocasının yanında katılan

²⁴ Hamit Göktürk, göçe çıkan birçok aile gibi kendi ailesinin de çok fakir olduğunu; ancak ticaretle uğraşan bazı ailelerde çok olmasa da değerli eşya ve altınların olduğunu belirtmiştir. Bu kişilerin altınlarını Çinlilere vermemek için bastonların içine dâhi sakladıklarından da bahsetmiştir.

birkaç kadın, hicret ettikten sonra anne ve babalarına, kendileri yüzünden işkence edileceği endişesi ile kafileden ayrılmıştır.

Göç sırasında yaklaşık 118 aile, 1961 yılında Doğu Türkistan'dan Afganistan'a geçmiştir²⁵. Ancak göçün diğerlerinden farkı resmi izinle yapılmış olmasıdır. Ailelerin tamamı bir defada değil; kısım kısım göç etmiştir. 24 Mayıs 1961 günü ilk kafileyi Afganistan sınırına götürecek kamyonlar gelmiştir. Aileler Afgan sınıra kadar Çin Hükûmeti'nin tahsis ettiği kamyonlarla yollarına devam etmiştir. Manas, Kutubi, Urumçi, Aksu, Kuçar, Yenisaha ve Kâşgar yolunu takip eden kabile sınırı geçerek Taşkurgan bölgesinden Pamir Dağları bölgesine gelmiştir. 34 aile ve 128 kişiden oluşan ilk kabile Mehmet Kasım'ın liderliğinde eşyalarıyla birlikte dört kamyonu sığıştırılmıştır. Yanlarında Pekin'den gelen halkın Kara Hitay dediği komiser ve 10 polis ile yola çıkmaya hazırlanmıştır. Uğurlamaya gelenler, herhangi bir garantisi olmayan ve yolculuğa çıkan kardeşlerinden ayrılmanın buruk sevinç ve endişesini taşımıştır²⁶. Halk, hâlâ hangisinin daha iyi olduğuna karar verememiştir. Ağır bir zulmün bulunduğu vatanlarında yaşamak mı, yoksa güvenilmezliğini pek çok defa kanıtlamış Komünist Çin Hükûmeti'nin imzaladığı anlaşmaya sadık kalacağını umarak yolculuk riskine atılmak mı?

Yarkent'ten teslim edilen kamyonlarla aynı günün akşamı kabile Kâşgar'a gelmiştir. İlk kafiledeki nüfus yaklaşık olarak 135-140 kişi kadardı. Kâşgar'da büyükelçiliklerin bulunduğu yer olan Çinebağ'daki eski İngiliz Büyükelçiliğine yerleştirilerek bir hafta bekletilmiştir. Giriş ve çıkışları kontrolde tutulan kafiledakilere ait evrak, tapu veya komünistlerin yayın organına ait basın kupürleri toplatılmıştır²⁷. Bir hafta sonra görevli polis memurları tarafından tekrar kamyonlara bindirilmişlerdir. Afganistan, kısmen Batı Türkistan sınırında olduğu için kabile Taşkurgan şehrine doğru yol almıştır. Kâşgar'dan ayrıldıkları günün gecesi, Opal Taş Melik²⁸ denen yere gelinmiştir. Ertesi günden itibaren tamamen dağlık ve tepeli bölgelere ulaşılmıştır.

²⁵ "Doğu Türkistan'dan Kanlı Göçler", s.11.

²⁶ Hamit Göktürk, Çin Hükûmeti'nin izin vermemesine rağmen komşularının ve akrabalarının kendilerini gözyaşları içinde uğurladığını, bu kucaklaşmalarda birbirlerini unutmamaları için feryat ettiklerini belirtmiştir.

²⁷ Mehmet Kasım'a verilen ve göçün başlangıç noktasını oluşturan; ancak akıbetinin ne olduğunu hatırlamadığı Çin Resmi Gazetesi'nin Kâşgar'da alınmış olma ihtimali yüksektir.

²⁸ Kâşgarlı Mahmud'un türbesinin bulunduğu yer.

Taşkurgan şehrinin kenarından geçtikten sonra kabile kamyonlardan indirilmiştir. Kafileyi getiren kamyonlar geri dönmüş, bölgenin askeri karakolunda bulunan memur ve polis gözetiminde gece burada geçirilmiştir.

Sabahleyin kılavuzluk yapmaları için bölgenin yerlisi olan ve dağlarda yaşayan bir grup insan getirilmiştir. Kılavuz grubunun yardımıyla konakladıkları yerin ilerisinde bulunan ırmağın üzerindeki köprüden geçilmiştir. Köprüden geçiş oldukça zor olmuştur. Kullanılmayacak durumda olan asma köprüden birer birer karşıya geçtikleri için bu geçişleri ancak akşama kadar tamamlanabilmiştir. Gece ırmak kenarında geçirilmiştir. Kılavuzlar ertesi gün, ailelerin nüfusu ve çocuk sayısını dikkate alarak herkesin merkep satın alması gerektiğini söylemiştir²⁹. Parası olanlar para karşılığı, olmayanlar ise ellerinde bulunan özellikle kumaş, kilim ve benzeri eşyalar karşılığında merkep satın almıştır. Maddi durumunun yetersizliğinden dolayı 6-7 nüfuslu aileler ikişer, 4-5 nüfuslu aileler ise birer merkep almıştır. Burada üç gün kaldıktan sonra Pamir yaylasına, oradan da Afganistan hududuna doğru yola çıkılmıştır. Subaşı ve Çiçekdağı denen yerlerden Himalaya Dağlarının uzantıları olan tepelerden geçtikten sonra Dikilitaş adlı tepeye varılmıştır. Görevliler tepeden aşağısını göstererek bu taraf Afganistan dedikten sonra kafilenin o yöne doğru gitmesini tembihlemişlerdir³⁰.

2. Pamir'den Afganistan'a

Kılavuzsuz kalan kabile, Afganistan diye gösterilen yöne doğru hareket etmiştir. Sol taraflarında Himalaya Dağları, sağ taraflarında ise kayalık bir tepe bulunan yeşil manzaralı bir alanda ilerlemişlerdir. Arkalarındaki tepeden Çinli memur ve polisler kafileyi seyretmiştir. Bu arada havanın bozması nedeniyle tepedeki memurlar artık görünmez olmuştur. Karşılarına çıkan tepeye tırmanmaya çalışırken, Haziran ayı olmasına rağmen kar yağışı başlamıştır³¹. Kar yağışı dolayısıyla herkes kendi derdine

²⁹ Mahmut Rahmanoğlu, kabiledeki muhacirlerin maddi yokluklar sebebiyle ellerindeki kumaş, kilim vb. eşyalarını satmalarının yanında altın dişlerini ve gömlek düğmelerini dâhi satmak zorunda kalan ailelerin olduğundan bahsetmiştir.

³⁰ Hamit Göktürk, Çinli görevlilerin kendilerine âdeta “*gidin sizden kurtulalım*” dercesine sınırdaki elleriyle ileriye gösterdiklerini ve burası Afganistan dedikten sonra tepenin başında kafilenin gidişini seyrettiğini belirtmiştir.

³¹ Kar yağışı ile ilgili ilginç bir hikâyesini anlatan Hamit Göktürk, akşam olup uyumak için keçenin dibine girdiğinde havanın soğuk olmasına rağmen sıcacık bir uyku çektiğini, sabah kalktığında keçesinin üstünde bir karış kar yağdığını gördüğünü, bu karın keçesinin üstünde kendisine yorgan vazifesi yaptığını anı olarak aktarmıştır.

düşerek ellerinde bulunan giyecek ve örtülerle soğuktan korunmaya çalışmıştır. Diğer taraftan ise tepeyi bir an önce aşarak sığınacak bir yer bulmayı arzulamışlardır. Tepeyi aştıktan sonra bir km kadar yürüyen kabile, ileride eve benzer iki yapı görmüş ve sevinçle oraya doğru hareket etmiştir. Evlerin bulunduğu yere vardıklarında ise yapıların iki kümbet olduğu anlaşılmıştır³². Kümbetlerin durumlarından buraya yıllardır hiçbir canlının uğramadığı anlaşılmıştır. Kümbetin birine kadınlar, diğerine ise erkekler yerleştirilmiştir. Merkepler ise kümbetlerin etrafına bağlanmıştır. Kurt tehlikesine karşı gençler merkeplerin başında nöbet tutarak geceyi dışarıda geçirmiştir. Kafiledekiler sabah uyandıklarında ise yarım metre karla karşılaşmıştır. Kabile uyandırılarak bir sayım yapılmış ve dilsiz bir gencin olmadığı fark edilmiştir. Tüm aramalara rağmen genç bulanamamıştır. Burada da daha fazla kalmalarına imkân yoktur. Kafilenin ileri gelenleri bir toplantı yaparak çözüm yolu aramıştır. Kafilede bulunanlardan biri, küçük yaşta babasıyla Pamir yaylasına gelerek Kırgız Türkleri ile ticaret yaptığını ve bölgeye yabancı olmadığını belirterek, 4-5 kişinin kendisiyle gelmesini ve ileride belki bir insanoğluna rastlayabileceğini söylemiştir. Bunun üzerine dört kişi ellerine birer sopa alarak keşif yapmaya gitmiştir.

Bu kişiler zorlu dağ yollarında üstün gayret ile 4-5 km kadar ilerledikten sonra bir tepenin arkasından duman yükseldiğini görmüş ve insanoğlunun yaşadığı bir yer bulmanın sevinci ile o tarafa doğru yönelmiştir. Oraya vardıklarında ise 7-8 çadırlık bir oba görmüşlerdir. Çadırlara 200 m kadar yaklaştıklarında ise ikisi genç, biri ihtiyar üç Kırgız onları durdurarak, “*Kimlerdensiniz? İlerlerseniz vururum!*” diyerek ellerindeki silahlar ile 10-15 m kadar yaklaşarak “*İn misiniz, cin misiniz? Buraya 20 yıldan beri hiçbir insanoğlu ayak basmamıştı.*” demiştir. Bu kişiler Kâşgar’dan geldiklerini, yalnız olmadıklarını, 130 kişinin kümbetlerin bulunduğu yerde kaldığını ve hayatlarının tehlikede olduğunu anlatmıştır. Kırgızlar, bu kişilere “*Müslüman mısınız?*” diye sorduklarında, onlar da Müslüman olduklarını söylemişlerdir. Bunun üzerine Kırgızlar, bunların Müslüman olup olmadığını anlamak için Nas, Felak, İhlas ve Tebbet sürelerini okumalarını istemiştir. Gelen kişilerin bu süreleri okumasından sonra Kırgızlar, bu

³² Mahmut Rahmanoğlu, yol boyunca böyle birçok kümbete rastladıklarını, bir kümbetten diğer kümbete olan mesafenin yaya yürüyüşle bir günlük mesafe aralığında yapılmış olduğunun dikkatini çektiğini, kafiledeki insanların sayısının çok fazla olması sebebiyle yol boyunca denk gelinen kümbetlere sığmadıkları için birçok kişinin yine dışarıda yatmak zorunda kaldığını belirtmiştir.

kişilerin boyunlarına sarılmış ve komünizm baskısından kurtuldukları için tebrik etmişlerdir.

Kırgızlar gelen kişileri çadırlarına davet ederek onlara süt, yoğurt, kaymak, yoğurt kuru ve sütlü çay ikram etmiştir³³. Kümbette kalanlara acil yardım gerektiğini söylediklerinde ise Kırgızlar kendilerinin karşı tepenin arkasındaki ağanın çobanları olduklarını ve burada gördükleri malların ise ağanın olduğunu, kendi ellerinde bir şey olmadığını söylemiştir. Bunun üzerine kafileden gelenler atlara binerek ağanın yanına doğru hareket etmiştir. Tepeyi aştıktan sonra gösterişli birkaç çadır ile karşılaşmıştır. Kırgız çobanlar durumu ağanın hanımına anlatınca acele ile çay ikramında bulunmuştur. Daha sonra 12 adet Tibet öküzü, 10 adet at ve merkep ile iki tulum, kaymak, süt ve yoğurt kuru yükleyerek yanına kafileden kişileri de alarak kümbete doğru hareket edilmiştir. Kümbetlerin yanlarına vardıklarında ağanın hanımı kendi elleriyle yiyecekleri dağıtmıştır. Hanım ağa daha sonra kayıp olan dilsiz genci aramak için iki kişiyi görevlendirmiştir. Onlar da bir süre sonra kayıp olan bu genci bulamadan geri dönmüştür. Çay ikramından sonra ağanın hanımı derhal yola çıkmalarını söylemiştir. Hemen hemen akşam namazı sıralarında Kırgız çadırlarının bulunduğu bölgeye gelinmiştir. Misafirlere akşam yemeği olarak kaymak ve süt ikram edilmiş, gece çadırlarda geçirilmiştir.

Kafiledelikler sabah kahvaltıdan sonra, Afganistan Nüfus Dairesinden memurların Pamir yaylasında yaşayan Kırgız Türklerinin nüfusunun tetkiki için geldiğini ve ileride bir yerde oldukları haberini almıştır. Bir müddet sonra iki kişi gelerek nüfus memurlarının kafiledeki 4-5 kişiyi çağırdıklarını söylemiştir. Kafilenin ileri gelenlerinden dört kişi, nüfus memurlarının yanına gittiklerinde, memurların; “*Hududu nasıl geçtiniz? Bu devleti sahipsiz mi buldunuz?*” tarzında tehditkâr ve şiddet dolu sözleriyle karşılaşmıştır. İşin ciddiyetini anlayan Mehmet Kasım, Pekin’deki Afganistan Büyükelçiliğinden gelen mektubu memurlara vermiştir. Memurlar, mektubu alarak okumuş, aralarında Farsça bir şeyler konuşmuştur. Kafilede Farsçayı bilen tek kişi olan Mehmet Kasım, memurlara gerekli bilgileri vermiştir. Memurların tavırları aldıkları cevaplardan sonra değişmiştir.

³³ Mahmut Rahmanoğlu ve Hamit Göktürk, Kırgız lideri Rahmankul Han’ın gelen ailelere hayvansal gıdalar konusunda yardım ettiğini belirtirken; Göktürk, Kırgızlardan alınan atların bedelleri olarak Kırgızlara kumaş vb. gibi eşyaların verildiğini ifade etmiştir.

Afganistanlı memurlar, bu görüşmeden sonra bölgedeki ileri gelen Kırgızları toplayarak, Taşığnan denen bölgeye kadar kafilenin ihtiyaçlarını karşılamalarını ve her konuda kafiledakilere yardımcı olarak resmi hükümet makamlarına ulaştırmalarını söylemiştir. Oradaki Kırgız Türklerinin lideri Rahmankul Han³⁴ ve mahiyeti, kafiledekileri Taşığnan'a kadar getirmiş, Şığnan'da hudut muhafız komutanlığına teslim ederek geri dönmüştür³⁵.

3. Afganistan'a Ulaşan Kafilerin Yaşadıkları Sıkıntılar ve Türkiye'ye İskânlı Göçmen Olarak Yaptıkları Girişimler

Kafile Şığnan'da bir hafta kalmıştır. Daha sonra Bedahşan'ın hudut kasabası olan Zeybeğ'e, oradan da Bedahşan'a gelmiştir. Kafile, Bedahşan'a gelirken geçtikleri köy ve kasaba halkları onlara kayısı, kavun, üzüm, süt ve yoğurt gibi çeşitli gıdalar ikram etmiştir³⁶. Ağustos ortalarında kafile Bedahşan'a ulaşmış ve Hırka-i Şerif adlı ziyaretgâhın yanında bulunan büyük bir bağa yerleştirilmiştir. Kafile, ağustos sonuna kadar Afgan Hükûmeti tarafından tahkikata tabi tutulmuştur. Ayrıca 1961 yılı eylül ayı başlarında liderliğini Seyit Abdülveli Efendigil'in yaptığı yaklaşık 20 aileden oluşmuş ikinci kafilenin geleceği haberi alınmıştır.

Bağa yerleştirildikten sonra eskiden Yarkent, Hoten ve Yenihisar gibi Doğu Türkistan'daki şehirlerden ticaret yapmak amacıyla Afganistan'a daha önce gelmiş olan kafiledeki bazı yaşlıları tanıyan Bedahşanlı tüccarlar, kafiledekileri ziyaret etmeye başlamıştır. Kafilenin durumunu görüp Bedahşan'da kiralık evler tutmuşlardır. Bu suretle, ilk kafile Bedahşan'ın muhtelif mahallelerine yerleştirilmiştir. Daha sonra gelen ikinci kafile de birinci kafile gibi buraya yerleştirilmiştir. Bir yandan kendi yerleştirilme

³⁴ Rahman Kulhan, Van'ın Erciş İlçesine bağlı Ulupamir köyünde yaşayan Kırgızların 1990 yılına kadar liderliğini yapmıştır. 1913 yılında Pamir bölgesinde dünyaya gelen Hacı Rahmankul Han'ın göç, sürgün ve çatışmalarla geçen 77 yıllık çileli ömrü, yakalandığı hastalıktan kurtulamayarak, 6 Ağustos 1990'da Erzurum Devlet Hastanesi'nde sona ermiştir. Dokuzu erkek, biri kız; on çocuğu olan Rahmankul Han'ın vefatı, Pamir Kırgızlarını derinden etkilemiştir. Bkz. İsmail Cengiz, "Dünyanın Damı Ulu Pamir'den Erciş'in Ulu Pamir Köyüne Rahmankul Han Ata'nın Öyküsü", <http://www.iyigunler.net/rahmankul-han-atanin-oykusu-makale,1815.html/23.11.2014>.

³⁵ Hamit Göktürk, Kırgızların kendilerini götürmek için görevlendirilenlerden birinin kafiledakilere atlarından vermek istememesi sebebiyle, Rahmankul Han'ın çok sinirlendiğini ve bu kişiye eşyaları sırtına alarak götürmesini söylediğini anlatırken; Rahmankul Han'ın liderlik ve otoritesinden övgüyle söz ettiği gibi bu kişinin durumuna da oldukça acıdığını belirtmiştir.

³⁶ Mahmut Rahmanoğlu, kafilenin Bedahşan yolculuğu sırasında Feyzabad'ın İşkaşım bölgesine geldiğinde aklıktan yol üzerindeki yerlerde yalvarırcasına yiyecek temin etmeye çalıştığını, bölgede bulabildikleri yenilebilir otları yiyerek yollarına devam ettiğini belirtmiştir.

meseleleri, diğ er yandan ikinci kafilenin soruşturulmasında Mehmet Kasım, aktif rol oynamıştır. Tam bu sırada liderliğini Mir Ahmet Batur'un yaptığı yaklaşık 20 aileden oluşmuş uğüncü kafilenin de sınırdan geğtiği haberi alınmıştır. Üçüncü kafilde bulunanların çoğunluğunu ihtiyar kadın ve erkeklerle çocukların oluşturduğu öğrenilmiştir. Kafile büyük sıkıntılarla Afganistan'ın İşkaşım vilayetine ulaşmıştır. Mehmet Kasım ve bazı ileri gelenler, hemen Bedaşan Hâkimine (Valisine) başvurmuş, uğüncü kafilenin durumu ve sıkıntılar anlatılarak yardımcı olunması istenmiştir. Üçüncü kafilenin de Bedaşan'a getirilebilmesi için validen kendilerine araç tahsis etmesi istenmiştir. Bunun üzerine vali, Hudut Muhafız Komutanlığı'nı ve İşkaşım'deki resmi makamları arayarak onlardan, kafile hakkında bilgi aldıktan sonra adamlarına Mehmet Kasım'a üç adet kamyon tahsis edilmesini emretmiştir.

Mehmet Kasım, kamyonların tahsis edilmesinden hemen sonra İşkaşım'e doğru yola çıkmıştır. Üçüncü kafileyi alıp geri dönmeleri tam bir hafta sürmüştür. Bu arada ikinci kafile bir kısım evlere yerleştirilmiş, diğ erleri ise bağda kalmaya devam etmiştir. Mehmet Kasım'ın getirdiği uğüncü kafile de bağa yerleştirilmiştir. Kafile yerleştirildikten sonra bir heyet oluşturularak Bedaşan Valisi'ne yardımlarından dolayı teşekkür edilmiştir. Üçüncü kafile yerleştirildikten birkaç gün sonra liderliğini Yusuf Batuhan'ın yaptığı, yaklaşık 24 aileden oluşmuş dördüncü kafilenin de yolda olduğu haberi alınmıştır. Mehmet Kasım, dördüncü kafile daha Afganistan'a gelmeden kafilenin yerleşebileceği kiralık evler aramaya başlamıştır. Kafileye Bedaşan, Gazne, Kandahar, Hanabat ve Belh gibi şehirlerden kiralık evler ayarlanmıştır. Dördüncü kafile, 1961 yılı eylül ayının sonuna doğru Pamir yaylası üzerinden Afganistan'a giriş yapmıştır. Kafile, Bedaşan'a ulaşınca daha önce Mehmet Kasım ve arkadaşlarının ayarladığı yerlere yerleştirilmiştir.

Aradan tam bir yıl geçtikten sonra, 1962 yılı eylül ayında, Gazne, Kandahar ve Hanabat şehirlerine yerleşen 24 aileyi Afganistan polis kuvvetleri Bedaşan'a getirerek Mezar-ı şerif ziyaretđahi bahęesine koymuş ve bunlar askeri kuvvetler tarafından kordon altına alınmıştır. Bu Doğu Türkistanlıların, 20 Eylül 1962'de Pamir yaylası üzerinden tekrar Çin'e iade edileceği öđrenilmiřtir³⁷. Bunun üzerine Mehmet Kasım ve arkadaşları

³⁷ Hamit Göktürk, Bedaşan'a geldikten sonra Afganlıların kendilerine yardım etmeleri dışında, komünist bir ülkeden gelmiş olmalarından dolayı ön yargılı baktıklarını, Afgan Hükümeti'nin kendi ailesini de Doğu Türkistan'a geri göndermek istediğinden bahsederken, geri gönderilmeye karşı insanların feryat ve figan

Çin'e geri gönderilmek istenen dördüncü kafiledeki kişileri görmek için yanlarına gitmiştir. Ancak kafiledeki kişilerin bir suçu olmamasına rağmen sanki azılı suçlularmış gibi muamele gördüklerini fark eden Mehmet Kasım ve arkadaşlarının görüşmesine izin verilmemiştir. Bunun üzerine Mehmet Kasım ve arkadaşları, durumu anlatmak üzere Bedahşan Valisine gitmeye karar vermiştir. Bu görüşme talebine ancak 18 Eylül 1962 günü olumlu cevap veren vali ile görüşülüp detlerini anlatabilme imkânı elde etmişlerdir.

Mehmet Kasım ve arkadaşları, Vali'ye 24 ailenin gönderilmemesi için âdeta yalvarmıştır. Vali, bu iş için elinde hiçbir şey olmadığını ancak hudut komutanının kendilerine yardımcı olabileceğini söylemiştir. Mehmet Kasım ve arkadaşları da hemen hududa doğru yola çıkmıştır. Bin bir güçlkle komutan ile görüşme imkânı bulan Mehmet Kasım, durumu kendisine anlatmıştır. Komutana: *“Bizleri Afganistan'dan illaki tasfiye edecekseniz, bizi Çinlilere teslim edeceğinize siz kurşuna dizin daha iyi. Kanımız hiç olmazsa Müslüman olanlar tarafından akıtılmış olur. Kanımız size helal olsun. Sanmayın ki Çin'e teslim edilirse bize orada yaşama hakkı tanıyacaklar, bizi sizlerin gözleri önünde hemen sınırda kurşuna dizerler. Allah aşkına, şu hemşerilerimizin durumuna bir bakın.”* diyerek ağlamıştır. Komutan, 60 yaşlarında, yufka yürekli bir insandır. Anlatılanlar karşısında gözleri yaşarmış ve hemen yaverini çağırarak ona, Mehmet Kasım ve arkadaşları ile beraber gidip 24 ailenin durumunu yerinde inceleyeceğini söylemiştir. Hudut Komutanı da Mehmet Kasım ve arkadaşları ile birlikte Bedahşan'a doğru yola çıkmıştır.

Bedahşan'a gelip 24 ailenin feryatları ve kendilerini yerlere atarak çırpınışlarını gören Hudut Komutanı hıçkırarak ağlamaya başlamıştır. Hemen oradaki askerlere kışlalarına dönmelerini, kendisinin merkeze telgraf çekeceğini ve ikinci bir emri bekleyeceğini söylemiştir. Bunun üzerine askerler hemen kışlalarına dönmüştür. Komutan; Mehmet Kasım ve arkadaşlarına dönerek hemşerilerini ikinci bir emir gelene kadar misafir etmelerini istedikten sonra 24 aileden oluşan topluluğa *“Geçmiş olsun!”* diyerek karargâhına dönmüştür. Mehmet Kasım ve arkadaşları da bu 24 aileyi hemen kendi evlerine yerleştirmiştir.

ettiğini, bu feryatlar sonrasında hudut komutanının kendilerine acıdığını ve göndermeyeceğine dair yemin ettiğini ifade etmiştir.

Mehmet Kasım ve arkadaşları yine de tereddütten kurtulamamış, Afganlıların tekrar bu aileleri geri gönderebilir kaygısını taşımıştır. Bunun üzerine, aralarında bir istişare yaparak, Afganistan'ın başkenti Kabil'e yerleşmeyi kararlaştırmışlardır. Kabil'de ülke başkonsoloslukları bulunması sebebiyle böyle bir durumun tekrar tezahür etmesi durumunda oradaki herhangi bir başkonsolosluğa sığınmayı düşünmüşlerdir. Ailelerin Kabil'e taşınma işleri, 1963 yılı ortalarına kadar sürmüştür. Bu taşınmalardan sonra Bedahşan'da sadece 10-12 aile kalmıştır.

Bu arada herkes geçim kaygısına düşmüştür. Mesleği olanlar kendi meslekleri ile alakalı işlerde çalışırken, meslekleri olmayanlar ise çeşitli fabrikalara yerleşerek çalışmaya başlamıştır³⁸. Mehmet Kasım, Doğu Türkistan'da imamlık yaparken Afganistan'a geldikten sonra saatçilik mesleğini öğrenmiş ve daha sonra saatçi dükkânı açmıştır. Bir taraftan geçim sıkıntısı ile hayatlarına devam ederlerken, diğer taraftan vatanlarından haber almak için uğraşmışlardır. Bunun için Mehmet Kasım, her gün gece saat 04.00'da Urumçi ve Pekin Radyolarının Uygurca yayınlarını ve Moskova Radyosunun Taşkent'ten Özbekçe verdiği Doğu Türkistan haberlerini takip etmiştir. Radyolardan dinlediği haberlere sürekli üzülmesine rağmen, içinde devamlı bir şekilde Doğu Türkistan için bir şeyler yapamamanın ıstırabını duymuş ve bu durum kendisini rahatsız etmeye başlamıştır.

Mehmet Kasım, Doğu Türkistan için bir şeyler yapamamanın verdiği sıkıntı içinde bir gün saatçi dükkânını kapattıktan sonra Kabil'deki Birleşmiş Milletlerin UNESCO teşkilatına ait kütüphaneye giderek Arapça ve Farsça eserleri araştırmaya başlamıştır. Buraya gitmesindeki amacı, vatanına yardımcı olacak bir şeyler yapabilir miyim, duygusuydu. Buradan edindiği bilgilerle Kabil'de yayınlanmakta olan Enes Gazetesine Doğu Türkistan'dan hicret etmelerinin sebepleri hakkında bir makale yazmıştır. UNESCO Kütüphanesi'nde tetkik ettiği birçok kitabın içinde özellikle Sıratü'l-Müstakim ve Hukuk-u Beşer (İnsan Hakları) isimli iki kitap ilgisini çekmiştir. Bu kitapları defalarca okumuştur. Hukuk-u Beşer adlı küçük bir risale şeklindeki kitaptan kütüphane memurundan kendisine temin etmesini rica etmiştir. Mehmet Kasım defalarca

³⁸ Hamit Göktürk, Afganistan Hükümeti'nin kendilerine vatandaşlık hakkı vermemesine ve yasak olmasına rağmen, çalışmalarına ses çıkartmadığını belirtirken, Afganistan halkının kendilerine yardım ettiğini; ancak hükümetin hiçbir iase yardımında bulunmadığını, bunun da Afganistan'ın fakir bir devlet olmasından kaynaklandığını belirtmiştir.

bu kitabı mütalaa ettikten sonra Doğu Türkistan'daki Çin zulmünü Kabil'deki basın organlarına anlatmaya ve uluslararası kamuoyunun bu konuya dikkatini çekmeye karar vermiştir. Bunun için de başkent Kabil'deki Enes Gazetesine Farsça makaleler yazmış, Kabil Radyosundan konuşma hakkı verilmesini istemiştir. Her iki kuruluş da, Vezaret-i İlam Bakanlığı'ndan yani Ulaştırma ve Basın Bakanlığı'ndan izin gerektiğini; yoksa talebinin mümkün olmayacağını belirtmiştir. Bunun üzerine, bir dilekçe yazarak Ulaştırma ve Basın Bakanlığı'na başvurmuştur. Mehmet Kasım'ı İçişleri Bakanlığı'na havale etmişlerdir. İçişleri Bakanlığı'na gittiğinde, dilekçesini bakanlık sekreteri alarak bakana iletmıştır. Bir süre sonra İçişleri Bakanı, Mehmet Kasım'ı makamına çağırmıştır. Mehmet Kasım, makama girdiğinde bakan, kendisine hitaben: *“Siz bu faaliyetleri burada yapamazsınız. Afganistan küçük bir devlet, biz Rusya ve Çin'i karşımıza alamayız. Bu işlerinizi ancak Türkiye'de gerçekleştirebilirsiniz. Eğer bu görüşünüzde samimi iseniz Türkiye'ye gidin.”* diyerek, Mehmet Kasım'ı makamından çıkarmıştır. Bu olaydan sonra Mehmet Kasım'ın hayatı, akşamları Hukuk-u Beşer kitabını incelemek, geceleri Urumçi ve Taşkent Radyolarını takip etmek, gündüzleri ise geçim derdi ve dünya havadislerini takip etmekle geçmiştir. Bu arada, Doğu Türkistan'dan gelen muhacirleri takip eden Kabil'deki Çin Büyükelçiliği, Afganistan Hükûmeti'nden muhacirlerin geri iade edilmesini resmen talep etmiştir. Mehmet Kasım, Çin Büyükelçiliğinin bu isteğini ve bunun sonucunda Afganistan Meclisi'nin aldığı kararı Kabil Emniyet Müdürlüğüne gittikten sonra öğrenmiştir.

Bir gün iş dönüşü annesi ve babası Mehmet Kasım'a Kabil Emniyet Müdürlüğü'nden bir polisin gelip kendisini sorduğunu ve emniyete uğraması gerektiğini söylemiştir. Mehmet Kasım, ertesi gün dükkânını açmadan Kabil Emniyeti'ne gitmiştir. Orada yabancı işler servisinde eve haber bırakan Komiser Bekir adında bir memurla görüşmüştür. Komiser Bekir, Mehmet Kasım'ı odasına davet ederek, masasının çekmecesinden bir yazı çıkartmış ve okumasını istemiştir. Mehmet Kasım, komiserin verdiği yazıyı, iki üç defa okuduktan sonra, komiser, Mehmet Kasım'a dönerek: *“Anlandın mı benden bu kadar başının çaresine bak!”* diyerek kâğıdı tekrar çekmecesine koymuştur. Kâğıtta, 1961'de Pamir yaylasından Afganistan'a gelen Doğu Türkistanlıların tamamının 22 Eylül 1964'de resmen Çin Hudut Muhafızlığına teslim edileceği yazmaktadır. Afganistan Meclisi'nin kararı olan bu yazının altında Başbakan, İçişleri ve Dışişleri Bakanlarının resmi mührü ve imzası vardır.

Mehmet Kasım, Komiser Bekir ile vedalaştıktan sonra, vakit kaybetmeden Pakistanlı Profesör Habibullah Han'ın evine gitmiş ve durumu Habibullah Han'a anlatmıştır. Bunun üzerine Habibullah Han, İngilizce bir dilekçe hazırlayarak Mehmet Kasım'a vermiş ve dilekçeyi Kabil'deki UNESCO şubesine götürüp, mümkünse mutlaka başkana vermesini tembihlemiştir. Yusuf Batuhan ve iki hemşerisini yanına alan Mehmet Kasım, denilen yere gitmiş ve dilekçeyi başkana verebilmek için saatlerce beklemiştir. Nihayet dilekçelerini bizzat başkana iletebilmiştir. UNESCO Başkanı, dilekçeyi alıp okuduktan sonra tercümanına bir şeyler söylemiştir. Tercüman da, Mehmet Kasım ve yanındakilere: *“Burası küçük bir müessese, bu mesele Afganistan'ın kendi iç meselesidir. Biz devletin işlerine karışamayız.”* diyerek dilekçelerini kendilerine iade etmiştir.

Mehmet Kasım ve arkadaşları, UNESCO binasından buruk bir şekilde ayrılırken tam karşılarında *“Turkish Embassy”* yazılı bir levha görmüştür. Hemen karşı kaldırıma geçerek orada üzerinde Türkçe, *Türkiye Cumhuriyeti Kabil Büyükelçiliği* yazılı levhayı tekrar tekrar okumuşlardır. Ondan sonra sefarete girmeye karar verdiklerinde, elçiliğin bahçe kapısında iri yarı bir bekçi ve Afgan bir polis ile karşılaşmışlardır. Bekçi ilk önce Mehmet Kasım ve arkadaşlarına tehditkâr sözlerle: *“Geri çekilin, ne istiyorsunuz?”* şeklinde bağırmıştır. Mehmet Kasım da kendilerinin Doğu Türkistan'dan gelen Uygur Türkleri olduğunu ve Afganistan Meclisi'nin almış olduğu kararı anlatmıştır. Anlatılanlar karşısında biraz yumuşayan iri kıyım adam, Mehmet Kasım'a: *“Sizler bahçede bekleyin, ben sefire haber vereyim.”* diyerek binaya girmiştir. Bekçi yarım saat sonra dönmüş, Mehmet Kasım ve arkadaşlarına bir binayı göstererek oraya gitmelerini ve orada kendilerini elçilik genel sekreterinin beklediğini söylemiştir. Bunun üzerine Mehmet Kasım ve arkadaşları, gösterilen binaya doğru yürümüştür. Binaya 60-70 m kala, daha sonra adının Kaya Toperi olduğunu öğrendikleri Kabil Büyükelçiliği Genel Sekreteri, kendilerini karşılamıştır.

Kaya Toperi, önlerini keserek ne istediklerini ve niçin geldiklerini sormuştur. Bunun üzerine Mehmet Kasım: *“Bizler, Doğu Türkistan'dan Pamir üzerinden 1961 haziran ayında Afganistan'a geçerek Bedaşan'a geldik. Haziran ayından eylüle kadar dört kafile hâlinde gelip Bedaşan'a yerleştik. Ertesi senesi Afgan makamları 24 ailenin Çin'e iade edileceği yönünde meclis kararı alınca Afgan makamları da bunun üzerine Gazne, Kandahar ve Mazar-ı Şerife giderek buraya yerleşen Doğu Türkistanlı 24 aileyi*

toplayıp Bedahşan'ın Hırka-i Şerif adlı ziyaret yerinin avlusunda topladılar. Alınan karara göre de bu ailelerin 20 Eylül 1962'de Çin makamlarına teslim edilmesine karar vermişler. Bu ailelerin feryat ve figanlarından ıstırap duyduğumuz için Bedahşan Valisi ile görüştük. Bedahşan Valisi ise bu konuda bize Hudut Komutanının yardımcı olabileceğini söyleyince, bizler de Hudut Komutanı ile görüşüp bu 24 ailenin Çin'e iade edilmemesini istedik. Hudut komutanına eğer bizim bu topraklardan ihracımız gerekiyorsa siz bizleri kurşuna dizin, kanımız helâl olsun. Siz sanmayınız ki bu gönderilen aileler hayatlarına devam edecek. Muhafızların gözü önünde Çinliler kurşuna dizer, dedik. Komutanın da anlattıklarımız karşısında gözleri yaşardı. Yaverini alıp 24 ailenin bulunduğu yere gelerek ailelerin durumlarını yerinde gördü. Bu manzaranın karşısında komutan ağlayarak muhafızların kışlalara gitmesini söyledi. Kabil'e telgraf çekerek ikinci bir emri bekleyeceğini söyledi. Böylece bu tehlikeyi geçici olarak atlattık. 24 aileyi evlere yerleştirdik. O günden itibaren imkân buldukça Bedahşan'dan Kabil'e taşınmaya başladık. Şimdi gene 1961 haziranından 1961 eylül sonuna kadar Afganistan hudutlarından geçen ne kadar nüfus varsa hepsinin tekrar iadesi söz konusu oluyor. O yüzden geldik." demiştir.

Kaya Toperi anlatılanları dinledikten sonra: "Afgan topraklarına Pamir Yaylası'ndan geçtiğiniz gün ve saatten haberimiz var. Bedahşan'da başınıza gelenlerden de haberimiz var. Kabil ve diğer vilayet ve kazalarda kaç aile ve nüfus olduğundan da haberimiz var. Şu ana kadar kimse gelip de derdini anlatmadı. Biz elçilik olarak Katağan, Aybek, Mezar-ı Şerif ve Gazne civarındaki ve yaylalardaki Türklerin çadırlarına gittik. Onlarla hasbihâlde bulduk. Günlerce onların misafiri olduk. Sizler daha yeni geliyorsunuz." demiştir. Daha sonra Mehmet Kasım ve arkadaşlarını, elçilik binasına buyur ederek kendilerine odasında çay ikram etmiştir. Genel Sekreter, elçiye haber vermek üzere ayrılarak gitmiştir. 15-20 dakika sonra tekrar odaya dönmüş ve elçinin kendilerini kabul ettiğini bildirerek, Mehmet Kasım ve arkadaşlarını elçinin yanına götürmüştür. Kabil Büyükelçisinin odasına girdiklerinde uzun boylu, zayıf, 60 yaşlarında, isminin Talat Benler olduğunu öğrendikleri Kabil Büyükelçisi ile karşılaşmışlardır. Elçi, masasından kalkarak Mehmet Kasım ve arkadaşlarına kaç aile olduklarını, nerelerde ikamet ettiklerini, niçin geldiklerini, Doğu Türkistan'ın nüfusu, toprak genişliği ve diğer konularla ilgili sorular sormuştur. Daha sonra ise kendisinden ne istediklerini sormuştur. Mehmet Kasım da Bedahşan ve Kabil'de başlarına gelenleri anlattıktan sonra Çin'e iade

tehlikesi ile karşı karşıya olmalarından dolayı Türkiye'ye gitmek için iltica taleplerinin olduğunu büyükelçiye iletmiştir. Büyükelçi kafiledeki herkesin aynı fikirde olup olmadığını sormuştur. Mehmet Kasım da kafiledeki herkesin aynı görüşte olduğunu söylemiştir. Büyükelçi, Mehmet Kasım ve arkadaşlarına bahçede istirahat etmelerini, kendisinin de Afgan makamlarını dolaşıp geleceğini söyleyerek ayrılmıştır.

Mehmet Kasım ve arkadaşları bahçede elçiyi beklemeye başlamıştır. Yaklaşık bir buçuk saat sonra makam aracının kapıdan girdiğini görünce arabaya doğru yürümüşlerdir. Büyükelçi, aracından inerek Mehmet Kasım ve arkadaşlarına: *"Bu iade tehlikesi artık yok. Afgan Hükûmeti sizlere, vatandaşlık teskeresi verecek. Burada istediğiniz yerde yaşayabilirsiniz. Ben Başbakan, İçişleri ve Dışişleri Bakanlarıyla görüştüm."* demiştir. Büyükelçi yaptığı görüşmelerde bakanlara, bu kişilerin Türk olduğunu söylediğini belirtmiştir. Afgan bakanlar, mahcup bir tavırla, iade kararının Afgan Meclisi'nin kararı olduğunu, kendilerinin sadece bu karara uymak zorunlulukları olduğunu belirtmiştir. Daha sonra Büyükelçiye, bu kararı tekrar görüşülmesi için meclise götüreceklerine dair söz vermişlerdir. Elçi: *"Bana, sizlerin istediğiniz yerde Afgan vatandaşı olarak yaşayabileceğiniz konusunda söz verdiler."* diyerek sevinçli bir şekilde gülmüştür. Mehmet Kasım ve arkadaşları, büyükelçiye bir yıl önceki 24 ailenin iade olayını ve şimdi de tüm ailelerin iade edilmesi yönünde çıkan meclis kararını anlattıktan sonra: *"Bugün sizin hatırınız için, bu sözü vermiş olabilirler. Bizleri daha sonra parça parça iade edebilirler. Lütfen bize Türkiye'ye gidebilmemiz için yardımcı olun!"* demiştir. Büyükelçi: *"O konuda bir şey diyemem. Fakat neden olmasın? Gelin görüşelim."* diyerek Mehmet Kasım ve arkadaşlarını makamına davet etmiştir.

Kabil Büyükelçisi makamında, Mehmet Kasım ve arkadaşlarına, Doğu Türkistan'dan gelen kişilerin Afganistan'ın hangi bölgelerine yerleştikleri hakkında detaylı bilgi almıştır. Türkiye'ye gitme konusunda herkesin aynı fikirde olup olmadığını ısrarla tekrar sormuştur. Mehmet Kasım ve arkadaşları da herkesin hemfikir olduğunu tekrar tekrar beyan etmiştir. Daha sonra başkâtibini çağırarak, bir telgraf metni yazdırmıştır. Telgrafın içeriği aşağı yukarı Mehmet Kasım ve arkadaşlarının anlattığının özeti şeklindedir. Telgrafa cevabın 15 gün içinde gelebileceğini söylemiştir. Telgrafın yazılmasından sonra Mehmet Kasım ve arkadaşları müsaade isteyerek elçilik binasından ayrılmıştır. Büyükelçilik Genel Sekreteri, bahçe kapısına kadar Mehmet Kasım ve

arkadaşlarını uğurlamıştır. Mehmet Kasım, Büyükelçilik Genel Sekreterine adını sorduğunda, genel sekreter de Kaya Toperi olduğunu söylemiştir. Mehmet Kasım ve arkadaşları ayrılırken Kaya Toperi, her türlü sıkıntılarında kendilerine uğrayabileceklerini söylemiştir.

Mehmet Kasım ve arkadaşları, Kabil'e gelerek buradaki bütün hemşerilerine durumu anlatmıştır. Ankara'dan Kabil Büyükelçiliğine 15 gün sonra müracaatları hakkında bilgi geleceğini söylemiştir. Artık bütün Doğu Türkistanlılar, 15 gün sonra gelecek olan haberi merakla beklemeye başlamıştır. Mehmet Kasım, 15 gün sonra sefarete giderek, Genel Sekreter Kaya Toperi ve Başkâtip Hayati Bey ile görüşmüş ve bu kişilerden, Ankara'dan cevabın henüz gelmediğini ve beklediklerini öğrenmiştir. Mehmet Kasım, telgrafın cevabını öğrenmek için haftada üç-dört defa sefarete uğramıştır. Sefarete her gittiğinde telgrafa cevabın gelmediği söylenmiş, kendilerinin bir sıkıntılarının ve dertlerinin olup olmadığı sorulmuştur. Bu durum takriben bir yıl sürmüştür. Sürenin uzamasından sonra sefarete gidip gelişler seyrekleşmeye başlamıştır. Mehmet Kasım bir gün, iş yerini kapatıp eve döndüğünde, konsolosluktan dört kişinin ertesi gün konsolosluğa uğramasını söylediklerini öğrenmiştir. Ertesi gün Mehmet Kasım, erken saatlerde konsolosluğa gittiğinde Kaya Toperi kapıda: "*Gözünüz aydın 170 aile kabul edildi.*" demiştir. Konsolosluk binasında bu 170 ailenin ikamet ettiği yerler tespit edilmiş ve adresleri belirlenmiştir. Kabil dışında ikamet eden hemşerilerine haber verme sorumluluğu Mehmet Kasım'a tevdi edilmiştir. Büyükelçilik yetkilileri, ayrıca mali konuda kendisine yardımcı olacaklarını söylemiştir. Bunun üzerine Mehmet Kasım, derhal diğer vilayetlerdeki hemşerilerine mektup, telefon ve telgraf yolu ile haber vermek için çalışmaya başlamıştır. Haber alan ve Türkiye'ye gitmek isteyen ailelerin Kabil'e gelmelerini istemiş ve Türkiye'ye gelmek isteyen aileler Kabil'e gelerek buraya yerleşmeye başlamıştır. Mehmet Kasım, Kabil'e gelen ailelerin listelerini anında sefaret yetkililerine ulaştırmıştır.

Bu sırada Kabil'de bulunan Çin, Rus ve Amerikan elçilikleri Türkiye aleyhine "*Türkiye'de din yok, ezan falan duymazsınız. Her gün hastanelerden 20 ölü çıkar. Ölüm sebebi gıdasızlıktır. Kadınlar anadan üryan gezerler. Yaşlılar sakalıyla sarığı ile gezemezler vs.*" gibi halkı kışkırtıcı propagandalar yürütmüşlerdir. Amerikan elçiliği, Kanada'ya her yıl belli sayıdaki nüfusu (yılda 35 kişi) götüreceğini, Ruslar ise belli

sürelerle üçer veya dörder aileyi Rusya'ya götürebileceklerini beyan etmekteydi. Çinliler ise Doğu Türkistanlıların hür dünyaya çıkmaması için ellerinden gelen her türlü maddi, manevi ve siyasi baskı yolunu seçmişti. Bu kampanyalar neticesinde, Doğu Türkistanlılar içinde bölünmeler başlamıştır. Afganistan'da bulunan Doğu Türkistanlıların çoğu Mekke ve Medine gibi mukaddes topraklara gitme arzusunda idi. Bu görüş zamanla ağırlık kazanmıştır. Bu gelişme üzerine Mehmet Kasım, konuyu Kabil'de kendilerine her konuda yardımcı olan ve dertlerine koşan Habibullah Âdem'e iletmıştır. Habibullah Âdem de bunun çok güzel bir fikir olduğunu, eğer faydası olursa kendisinin de Arabistan Konsolosluğuna gelebileceğini söylemiştir. Daha sonra Mehmet Kasım ve Habibullah Âdem birlikte Arabistan Konsolosluğuna gitmiştir. Yetkililerle görüşüp dertlerini anlatmışlardır. Yetkililer ise kendilerine her yıl hac mevsiminde dört ailenin alınabileceğini, toplu hâlde alamayacaklarını beyan etmiştir. Mehmet Kasım ve Habibullah Âdem, konsolosluktan ayrıldıktan sonra cemaatleri ile bir evde toplanmıştır. Habibullah Âdem: *"Gördüğünüz gibi Arabistan'a toplu hâlde gidemezsiniz. Toplu hâlde gidebildiğiniz takdirde, Doğu Türkistan davasını pankartlar hâlinde, Beytullah'ın duvarlarına asarak anlatabilecekseniz gidin, aksi takdirde Allah (cc) indinde vebalden, sorumluluktan kurtulamazsınız. Sizler için, davanız için en hayırlısı Türkiye'ye gitmek, eğer kabul ederlerse ben de gelirim."* demiştir. Mehmet Kasım ve arkadaşları yaptıkları istişare toplantısı neticesinde Türkiye'ye gitmeye karar vermiştir.

Bu sırada Cidde'de bulunan Tayvan Büyükelçiliğinden 170 aileye Tayvan Pasaportu ile Suudi Arabistan'da yaşayabileceklerine dair bir yazı ve formlar gönderilmiştir. Bu gelişme sonrasında, Mehmet Kasım ve arkadaşları meseleyi Habibullah Bey'e açmışlar ve onun önerisi ile Türkiye'de bulunan Uygur liderlerinden Mehmet Emin Buğra ve İsa Yusuf Alptekin'in fikirlerinin alınması için mektup göndermişlerdir. 15 gün içerisinde her iki liderden de cevaben mektuplar gelmiştir. Mehmet Kasım, mektupların içeriğini Habibullah Bey'e Farsça olarak anlatmıştır. Bu iki mektubun içeriği şöyle idi: *"Çin pasaportu ile ben bir Çinliyim diye Arabistan'da yaşamak ister misiniz; yoksa ben bir Müslüman Türküm diye Türkiye'de mi yaşamak istersiniz? Bizler bu konuda tercihi tamamen sizlere bırakıyoruz. Karar sizin."* Habibullah Bey dinledikten sonra: *"İşte liderler ve liderlik vasıfları, Türkiye'ye gidin ve onların yollarından ayrılmayın."* tavsiyesinde bulunmuştur. Aynı gün Doğu Türkistanlılar bir araya gelerek Habibullah Bey'in ve Türkiye'deki liderlerinin

söylediklerini kendi aralarında istişare etmiştir. Bu istişareden sonra hep birlikte Türkiye'ye gitmek üzere fikir birliğine varılmıştır³⁹. Afganistan'da kalmak isteyen altı aileyle yapılan görüşmeler neticesinde, onlar da Türkiye'ye gitmeye razı olmuşlar ve Türkiye'ye gidecekler listesine eklenmişlerdir.

Mehmet Kasım, iki gün sonra sefarete gittiğinde, Genel Sekreter Kaya Toperi: *"Liste veriyorsun, senden sonra gelerek bizim bilgimiz dışında adımız yazılmış diyerek, isimlerini sildiriyorlar. Bizimle oyun mu oynuyorsun?"* demiştir. Bunun üzerine Mehmet Kasım, Genel Sekreter Kaya Toperi'ye başka ülkelerin konsolosluklarının yapmış olduğu propaganda kampanyalarını anlatmıştır. Genel Sekreter Kaya Toperi: *"Neden bize bu olanları anlatmadın, niçin bizi bilgilendirmedin?"* diyerek kızmıştır. Kaya Toperi daha sonra: *"Türkiye'ye gitmenizi geciktirmek bizim elimizde, elinden geldiği kadar 170 ailenin tamamını göndermeye çalış."* demiştir. Bu görüşmeden sonra, Mehmet Kasım'ın yapmış olduğu temas ve sohbetlerinden sonra, 74 aile takriben beş ay sonra Türkiye'ye gitme konusunda kesin karar almıştır.

³⁹ Bu istişare toplantısında fikir birliği ile Türkiye'ye gidilme kararı alınmışsa da Hamit Göktürk, bu konuda ailelerin Çin propagandasına kapılarak büyük bir kısmının gitmekten vazgeçtiğini ve bu kişilerin daha sonra çok perişan olduğunu, tekrar Türkiye'ye gelebilmek için 1967 yılında müracaatta bulunduğunu ve bir kısım ailenin bu yolla Türkiye'ye geldiğini beyan etmiştir.

C. DOĞU TÜRKİSTANLI GÖÇMENLERİN TÜRKİYE'YE İSKÂNLI GÖÇMEN OLARAK YERLEŞTİRİLMELERİ

1. Hindistan ve Pakistan Üzerinden Türkiye'ye Gelen Doğu Türkistanlıların İskânlı Göçmen Olarak Türkiye Yerleştirilmeleri

Mehmet Emin Buğra ve İsa Yusuf Alptekin, Hindistan'a iltica ettikten sonra Pakistan'daki Kazak Türkleriyle mektuplaşarak, onların dertleriyle de ilgilenmekten geri kalmamıştır. Daha önce geniş bir şekilde izah edildiği üzere, Pakistan'a yerleşen Kazak Türkleri Lahor, Revalpindi ve Peşaver gibi şehirlerde yaşamaktaydı. Bu Kazak Türkleri, 1931'de Doğu Türkistan'da, Çinli Genel Vali Chin Shu-jen ve Sheng Shih-tsai'ye karşı Hoca Niyaz Hacı liderliğinde başlatılan ayaklanmalar sırasında baskıya maruz kalmış ve bunun üzerine Kansu, Tibet, Keşmir ve Hindistan yoluyla Pakistan'ın Peşaver şehrine gelip yerleşmişlerdi. 17 Ekim 1951 tarihinde Peşaver'de Şarkî Türkistan Kazak Muhacirleri Encümeni adında bir dernek kurarak⁴⁰ burada benliklerini korumaya çalışmışlardı. Derneğin başkanlığını Osman Taştan, yardımcılığını Hamza İnan, Genel Sekreterliğini Ateyhan Bilgin, kâtipliğini Halife Altay ve veznedarlığını ise Kayım Molla (İyimolla) yapmıştı⁴¹. Derneğin kurulmasındaki asıl gaye Pakistan'da dağılmış hâlde yaşayan Kazak Muhacirlerini bir araya getirerek, muhacirler arasında birlik beraberlik duygularını güçlendirmek ve nihai hedef olarak da muhacirleri Türkiye'ye yerleştirmektir⁴².

Cemiyetin kuruluş çalışmalarına zemin oluşturmak amacıyla, ilk faaliyet olarak değişik şehirlerdeki muhacirlerin sayıları tespit edilmiştir⁴³. Listeler hazırlandıktan sonra 1950 Şubatı'nda Türkiye Büyükelçisi Nebil Batu'ya teslim edilmiştir⁴⁴. Kazaklar, Nebil Batu'dan burada yaşayan Kazakların Türkiye'ye göç etmek istediklerini ve bu konuda

⁴⁰ Altay, **Anayurttan Anadolu'ya**, s.413; Selvi-Teyci-Kara, **a.g.e.**, s.53; Kesici, *a.g.m.-II*, s.20; Fethi Ahmet Yüksel, "Peşaver Doğu Türkistan Kazak Muhacirler Derneği ve Yahya Kemal Beyatlı", **Türk Dünyası Araştırmaları Tarih Dergisi**, S.296, Ağustos 2011, s.22.

⁴¹ Kesici, *a.g.m.-II*, s.22 not 55; Yüksel, *a.g.m.*, s.22; Altay, **Anayurttan Anadolu'ya**, s.412; Selvi-Teyci-Kara, **a.g.e.**, s.53.

⁴² Altay, **Anayurttan Anadolu'ya**, s.412.

⁴³ Yüksel, *a.g.m.*, s.22'de 1941 yılında 3.039 kişi olarak Hindistan'a ulaşan bu kişilerden derneğin faaliyetleri sonucunda 1.400 kişi kaydedilmiştir, demektir. Sayının azalma sebebi ölümler dolayısıyladır. Ayrıca muhacirlerin Hindistan'da kaldığı dönem zarfında ölümler dışında doğumlar da gerçekleşmiştir. Muhtemelen 1.400 kişilik rakamın içine takriben 800 civarında doğum sonucu oluşmuş nüfus da dâhildir.

⁴⁴ Selvi-Teyci-Kara, **a.g.e.**, s.53.

kendilerine yardımcı olmalarını istemiştir. Büyükelçi Nebil Batu ise bu konuda elinden gelen tüm gayreti sarf edeceğini ve durumu Türkiye'ye ileteceğini ifade etmiştir. Aradan bir yıl geçtikten sonra büyükelçiden aldıkları cevapta Türkiye'nin Pakistan'da yaşayan muhacirlere yardım edeceğini, ancak bunun biraz zaman alacağını bildiren bir haber almışlardır⁴⁵.

İsa Yusuf Alptekin, Hindistan'a döndükten sonra, Türkiye Cumhuriyeti'nin Doğu Türkistanlı göçmenleri kabul edeceği yönündeki kararını Pakistan'daki Kazak Türklerine de iletmıştır. Bu haber, muhaceretin vermiş olduğu çeşitli sıkıntılar içinde yaşamakta olan Pakistan'daki Kazak Türklerini son derece sevindirmiştir.

Doğu Türkistan'dan göç etmek zorunda kalan muhacirler manevi yönden oldukları kadar maddi olarak da sıkıntı içine düşmüşlerdi. Yola çıkarken yeterli miktarda maddiyatla vatanlarından ayrılamayan muhacirler, ellerindeki para veya malların bir kısmını yol masrafına harcamış, bir kısmını sınır kapılarındaki tutuklamalarda veya Komünist Çin askerlerinin ani baskınları sırasında kaybetmişlerdi. Ellerinde kalan az bir maddiyatı ise Hindistan'a sığındıktan sonra harcamışlardı. Bu durum, hâliyle muhacirlerin oldukça sıkıntı yaşamasına neden olmuştur. Sıkıntılarının farkında olan İsa Yusuf Alptekin, Kalküta, Bombay ve Delhi ile Suudi Arabistan ve Türkiye'deki zengin kardeşlerine müracaat ederek topladığı 2.980 Riyali, 23 Ekim 1952 tarihinde Hindistan'daki Kazak Türklerine göndermiştir. Masrafları düştükten sonra ele geçen 2.980 Riyal karşılığı 14.276 Rupi⁴⁶, 341 Kazak Türküne dağıtılmıştır⁴⁷.

Hem iskânlı göçmen kararı hem de maddî yardımlar Pakistan'daki Kazak Türklerini hayli sevindirmiştir. Bu sevinçlerini de İsa Yusuf Alptekin'e yazmış oldukları 1 Temmuz 1952 tarihli mektupta şöyle ifade etmişlerdir:

“Âli cenap, âli mertebe, sahib-i izzet, kâidu'l-millet Hacı İsa Yusuf Alptekin Hazretlerine,

Seyahatinizden başarılı olarak Keşmir'e dönmüş olmanızdan son derece memnun olduk. Kavim ve milletiniz için, ezilen vatansız kardeşlerinizin geleceği, saadeti ve türlü

⁴⁵ Kesici, *a.g.m.-II*, s.20.

⁴⁶ Hindistan'ın para birimidir.

⁴⁷ **EK.21.**

memleketlerde perişan bir vaziyette yaşamakta olan milletinizin namusunu korumak için sarf etmiş olduğunuz gayretleri yazıp bitirmek mümkün değildir. Bunun için biz, Pakistan’da yaşamakta olan Kazak kardeşleriniz ve Doğu Türkistan Kazak Cemiyeti namından size bütün kalbimizle şükranlarımızı arz ederiz.

Saniyen Pakistan’daki Kazak vatandaşlarımızın daima Türkiye’ye gidip yerleşebilme arzusunda oldukları sizce de malumdur. Bunun için de Türkiye Hükûmeti’nin göçmen kabul edeceğine dair almış olduğu karar bizleri son derece sevindirdi. Bunu bir nimet diye kabul edip, sizi de mübareklerimiz.

Malum olduğu veçhile Pakistan’daki muhacirlerin iktisadi durumları o kadar iyi olmadığı gibi % 95 faizinin yol masrafı için sarf edeceği parası yoktur. Bu hususta da faaliyet göstermenizi rica ederiz. Eğer yol masrafı meselesi hâl edilecek olursa, Pakistan’daki bütün hemşerilerimiz Türkiye’ye gidecektir...

Hürmetlerimizle,

Hacı Osman⁴⁸, Hacı Hamza⁴⁹, Atayı Han⁵⁰, Hacı Kayummollah, Ali Hacı, Halife⁵¹ »⁵²

Hindistan ve Pakistan’ın ayrılmasından sonra Pakistan tarafına yerleşen muhacirler için sıkıntı sadece maddiyat veya Hindistan Hükûmeti’nin vize vermeme problemleriyle sınırlı değildir. Pakistan’daki Kazak Türklerinin bir an önce Türkiye’ye göç etmek arzusu dışında diğer bir sıkıntıları da Pakistan’daki Komünist Çin Büyükelçiliği’nin buradaki Kazak Türkleriyle temas kurup, onları tatlı vaatlerle kendi emellerine alet etmeye çalışmaları olmuştur. Nitekim Peşaver’deki “Doğu Türkistan Kazak Göçmenler Derneği”, İsa Yusuf Alptekin’e 2 Eylül 1953 tarihinde yazmış olduğu aşağıdaki mektubunda bu tehlikeyi açık bir şekilde dile getirmektedir. Mektupta:

“Muhterem Liderimiz İsa Yusuf Alptekin Bey,

⁴⁸ Osman Taştan.

⁴⁹ Hamza İnan

⁵⁰ Ateyhan Bilgin

⁵¹ Halife Altay.

⁵² EK.22.

Selamdan sonra iltimasımız şu ki, Hacı Hamza, Halife adlı iki kişi aracılığıyla 1.9.1953 tarihinde Karaçi'deki Türkiye Büyükelçiliği'ne gidip, Türkiye'ye gitmek için iskânlı göçmen meselesini görüştük. En kısa zamanda Türkiye'ye gitmek arzusunda olduğumuzu belirttik. İlgililer, durumu Türkiye Dışişleri Bakanlığı'na intikal ettireceklerini bildirdiler. 'Mehmet Emin Hazretim⁵³ ve İsa Bey kanalıyla müracaatlarınızı yapın.' dediler. Biz Hazretim'e yazdık. Sizden de bu hususta yardımcı olmanızı rica ederiz.

Çünkü Pakistan'da bir taraftan iktisadi müşkülâtlar ve diğer taraftan da komünist elçiliğinin propagandaları bizleri son derece tedirgin etmektedir. Bu sene 1 Ekim tarihinde Çin Halk Cumhuriyeti'nin 5. yıldönümü kutlanacakmış. Komünist Çin Elçiliği, Pakistan'daki bütün Doğu Türkistanlılara davetiye gönderdi. Yol masrafları ile otel, yeme-içme masraflarını da üzerine alıyorlar. Bizim Türkiye'ye gitmemizdeki maksadımız komünistlerden kurtulmak idi. Eğer Türkiye'ye gidememe gibi bir durum hâsıl olursa iktisadi durumları bozuk olanların komünistlere aldanma ihtimali vardır.

Formoza yardımı hususunda henüz bir cevap gelmedi. Bu hususta zat-ı âlinizden ricada bulunmuştuk. Herhalde Cenab-ı âlilerinden ricamız şu ki, Pakistan'daki bu muhacirler hakkında bir çare düşünürsünüz...

Hürmetlerimizle, Hacı Hamza, Halife"⁵⁴

Hindistan ve Pakistan'daki toplam 1.850 Doğu Türkistanlının iskânlı göçmen olarak Türkiye'ye kabullerine karar verilmişse de, gerek Yeni Delhi'deki gerekse Karaçi'deki Türkiye Büyükelçiliklerinin iskânlı göçmen olarak Türkiye'ye gidecekler hakkında gerekli tahkikatı yapması gerekiyordu. Bunun için de Karaçi'deki Türkiye Büyükelçiliği, İsa Yusuf Alptekin'e 28 Haziran 1952 tarih, 146/22 sayılı ve 30 Haziran 1952 tarihli ve 385 sayılı yazısıyla bu hususta yardımcı olmak üzere, tamamıyla itimada layık bir veya birkaç kişinin adresini talep etmiştir. Ayrıca Türkiye'ye gidecek mültecilerin yol masraflarının Türkiye'ye kadar kendileri tarafından karşılanması ile ilgili yazı gönderilmiştir⁵⁵.

⁵³ Mehmet Emin Buğra kastedilmektedir.

⁵⁴ EK.23.

⁵⁵ EK.24.

Hindistan'daki göçmenler hakkında Yeni Delhi'deki Türkiye Büyükelçiliği ise bu husustaki bilgileri doğrudan İsa Yusuf Alptekin'den almıştır. Bir fikir verebilmek için Yeni Delhi'deki Türkiye Büyükelçiliği'nin Alptekin'e Türkiye'ye iskânlı göçmen olarak gitmek için başvuran ilk kabileyle ilgi olarak yazmış olduğu 26 Temmuz 1952 tarih ve 56 nolu yazısına Alptekin de 1 Ağustos 1952 tarihinde cevap yazmıştır⁵⁶.

Sırası gelmişken önemli bir konuya burada temas etmek gerektiği kanaatindeyiz. Şöyle ki; Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti, Keşmir'deki bütün Türkistanlılara iskânlı göçmen olarak Türkiye'ye gidebilmeleri için vize vermiş olduğu hâlde Alibek Hâkim, Hamza Uçar ve ailelerine vize vermekten imtina etmiştir. Bu konu ile ilgili olarak elde belge olmamakla beraber söylenenler şunlardır: İskânlı göçmen için yapılan müracaatlar sırasında Alibek Hâkim ve Hamza Uçar'ın "komünist" olduklarına dair Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti'ne bir ihbarda bulunulmuştur. İhbarı yapan kişinin kim olduğu tam olarak ortaya çıkarılabilmemiş değildir. Lakin göç hareketi sırasında, Hindistan'da ve Türkiye'de aralarında yaşadıkları husumetler sebebiyle bu kişinin Hüseyin Teyci olduğu iddia edilmektedir. Bir başka kişi olarak da bu şikâyet mektubunu, İsa Yusuf Alptekin'in yazdığına dair iddia da vardır. Şikâyet mektubunun ortada olmaması hasebiyle ne Hüseyin Teyci ne de Alptekin'in bunu yaptığını söylemek doğru değildir. Ancak Alptekin ile ilgili söylenen iddiaları bir nebze ortadan kaldırmak için Alptekin'in bu ailelerle ilgili yaptığı girişimlerden bahsetmekte fayda vardır. Çünkü Alibek Hâkim'in Türkiye'ye gelmesi yine Alptekin'in yazdığı bir senet sayesinde olmuştur. Bu durumda Alptekin'in şikâyet ettiği bir kişiyi kefil olarak Türkiye'ye iskânlı göçmen olarak neden getirtsin sorusunun cevabını vermek gerekir. Netice itibariyle yapılan ihbarı değerlendiren Türk Hükûmeti; Alibek Hâkim ve Hamza Uçar'ın iskânlı göçmen olarak Türkiye'ye gitmeleri için vize vermemiştir. Yeni Delhi'deki Türkiye Büyükelçiliği'nin Konsolosluk İşlerini Tedvire Memuru Asım Akyamaç imzasıyla 29 Eylül 1953 tarihinde İsa Yusuf Alptekin'e çekilen telgraf bu nahoş durumu teyit etmektedir. Telgrafta şöyle denilmektedir:

*"Listede adlarını işaretlemiş olduğumuz dokuz aile reisi, Alibek ve Hamza'yı bekletmek istediklerini mektupla bildirdiler. Alibek ile Hamza hakkındaki ret kararı nihai olduğundan geri kalan 32 kişinin Bombay'a hareketinin teminini rica ederim."*⁵⁷

⁵⁶ EK.25.

⁵⁷ Esir Doğu Türkistan İçin-2, s.83.

İsa Yusuf Alptekin, telgrafi aldıktan sonra hem Keşmir’de oturma müsaadeleri biten Doğu Türkistanlılara oturma müsaadesi alabilmek, hem de Alibek Hâkim ve Hamza Uçar ailelerinin Türkiye’ye iskânlı göçmen olarak gidebilmeleri gayesiyle Türkiye Büyükelçiliği nezdinde tavassutta bulunması için Hindistan Başbakanı Nehru’ya 31 Ekim 1953 tarihli bir mektup yazmıştır. Mektupta şunlar yazmaktadır:

“... İkinci kafile hâlinde Keşmir’e sığınan 350 Kazaktan, 235 kişisi Türkiye’ye iskânlı göçmen olarak gitmişlerdir. Burada şu hususun belirtilmesinde fayda vardır ki, Alibek başkanlığındaki 85 Kazak’ın büyük bir kısmı iskânlı göçmen olarak Türkiye’ye hareket etmiştir. Geride kalan 59 kişinin 42’si liderleri Alibek ve Hamza’ya Türkiye Hükûmeti’nin vize vermemesi üzerine iskânlı göçmen olarak Türkiye’ye gitmeme kararı almışlardır. Şu anda Keşmir’de bulunan Kazakların toplam sayısı 97 olup, 59’u Alibek’in adamlarıdır. Geriye kalan 38 kişi ise Sultan Şerif Teyci’nin adamları olup, Türkiye’ye iskânlı göçmen olarak gidebilmek için vize talebinde bulunmuşlardır. Geriye kalan 6 kişi ise Keşmir’de kalmak istemektedirler⁵⁸. Eğer Türkiye Hükûmeti, Alibek ve Hamza’ya vize verirse geri kalan 59 kişi de Türkiye’ye iskânlı göçmen olarak gideceklerdir.

Eğer mümkünse bu meyanda Türkiye Büyükelçiliği ile temas kurup, bu vatandaşlarımıza vize verilmesi için delalette bulunmanızı istirham edecektik. Böylece Keşmir’de sadece altı kişi kalmış olacak... ”⁵⁹.

İsa Yusuf Alptekin serbest göçmen olarak Türkiye’ye gidebilmek maksadıyla 10 Mart 1954 tarihinde Yeni Delhi’ye geldiği sırada Dünya Kiliseler Birliği Teşkilatı⁶⁰ Hindistan Şubesi’nin başkanı Donald E. Rugh, Alptekin’e Türkiye Hükûmeti’nin Alibek Hâkim ve Hamza Uçar’a vize vermemekte ısrar ettiğini söylemiştir. Ancak ilgililere Alptekin’in yazılı bir kefaletname vermesi durumunda, belki bir formül bulunabileceğini ifade etmiştir. Bunun üzerine Alptekin, hiç tereddüt etmeden Rugh’a kendi eliyle aşağıdaki 10 Mart 1954 tarihli kefaletnameyi yazıp vermiştir:

⁵⁸ Keşmir’de kalmak isteyen kişiler Delilhan Canaltay, kardeşleri ve aileleridir.

⁵⁹ **Esir Doğu Türkistan İçin-2**, s.82-83.

⁶⁰ Bu teşkilat Doğu Türkistanlı göçmenlerin yol masraflarını karşılamaktaydı.

*“Ben Türkistan’da iken bildiğime göre Alibek komünist değildi, belki de komünistlere karşı bir adamdı. Onun muhacerete çıktıktan sonra, komünist olduğu veya komünizmle alakalı herhangi bir faaliyette bulunduğunu duymadım.”*⁶¹

Verilen bu kefaletnameye dayanarak Türkiye Hükûmeti, bilahare Alibek Hâkim ve Hamza Uçar ailelerinin iskânlı göçmen olarak Türkiye’ye gidebilmeleri için vize vermiştir⁶². İşin bir başka olumsuz tarafı da, yukarıda ifade ettiğimiz belge ve bilgilerden de anlaşılacağı üzere, sadece Türkiye Hükûmeti, Alibek Hâkim ve Hamza Uçar’ın iskânlı göçmen olarak Türkiye’ye gidebilmeleri için vize vermemekte direnmemiş, Hindistan Hükûmeti de bu iki Doğu Türkistanlının Hindistan’daki oturma müsaadelerini uzatmada tereddüt etmiştir. Alptekin’in Keşmir’deki soydaşlarının oturma müsaadelerinin uzatılması için yardımcı olmasını dileyerek Hindistan Hükûmeti Başbakanı Nehru’ya yazmış olduğu 31 Ekim 1953 tarihli mektubunu cevaplandırılan Hindistan Dışişleri Bakanlığı, 1 Aralık 1953 tarihinde cevaben şunları yazmıştır:

“Sayın Bay Alptekin,

Elimizde olmayan sebepler nedeniyle Başbakan’a yazmış olduğunuz 31 Ekim ve 11 Kasım tarihli mektuplarınıza bu kadar geç cevap verdiğimizden dolayı affınızı istirham ederiz.

*Keşmir’deki tüm Sinkianglı göçmenlerin oturma müsaadelerinin uzatılması için Jammu ve Keşmir Hükûmeti’ne talimat verilmiş olduğunu bildiririz. Alibek ve Hamza ailelerinin oturma müsaadeleri ayrı bir mevzu teşkil ettiğinden henüz tetkik edilmektedir”*⁶³.

Daha sonra İsa Yusuf Alptekin’in kendi eliyle yazdığı kefaletnameye dayanılarak yapılan girişimler sonuç vermiş, Alibek Hâkim ve Hamza Uçar’ın ailelerinin Türkiye’ye iskânlı göçmen olarak yerleştirilmelerine müsaade edilmiştir⁶⁴. Artık Türkiye’ye gidişleri belli olan bu muhacirlerle ilgili dönemin gazetelerinde birçok haber yapılmıştır. Mesela Milliyet Gazetesi, Hüseyin Teyci’ye dayanarak yaptığı haberinde 103 kişinin yakın bir

⁶¹ **EK.26.**

⁶² **Esir Doğu Türkistan İçin-2**, s.84’te İsa Yusuf Alptekin ile Donald E. Rugh arasında yapılan görüşmede Doğu Türkistanlı Turdi Ahunbay’ın tercümanlık yaptığı belirtilmektedir.

⁶³ Belgenin aslı İngilizcedir. Bkz. **EK.27.**

⁶⁴ **EK.28.**

dönemde Türkiye'ye geleceğini bildirmiştir⁶⁵. Aynı gazete 28 Ekim 1952'de bu 103 kişilik kafilenin Hüseyin Teyci başkanlığında yola çıktığı haberini yapmıştır⁶⁶. İlk göçmen kafilesi 12 Kasım 1952 tarihinde Sirkeci Göçmen evine yerleştirilmiş ve gelenlere çeşitli yardımlarda bulunulmuştur⁶⁷. Bunu diğer kafilelerin gelişi izlemiştir⁶⁸. İstanbul'a getirilen Doğu Türkistanlı göçmenler geçici olarak Zeytinburnu, Sirkeci ve Tuzla'daki göçmen misafirhanelerine yerleştirilmiştir. Göçmenlerin tespit edilen iskân mahallerine sevkleri bir defada olmamış, 1953'den 1958 yılına kadar peyderpey yapılmıştır. Bu süre zarfında Toprak ve İskân İşleri Genel Müdürlüğü tarafından iaşeleri karşılanmıştır. Muhacirlerin göçmen evlerinde kaldığı ve devletin ihtiyaçlarını giderdiği bu dönemde ise muhacirlerin yerleştirilmeleri için gerekli evlerin yaptırılması için hükümet bütçesinden paralar ayrılmıştır⁶⁹. Misafirhanelerdeki Doğu Türkistanlı göçmenler daha sonra değişik illerde yapımı tamamlanan evlere yerleştirilmiştir. Muhacirlerin yerleştirildiği bu yerler şunlardır:

1- 201 nüfustan ibaret 59 aile Niğde vilâyeti Aksaray kazası Sultanhan nahiye merkezine,

2- 468 nüfuslu 146 aile Manisa vilâyeti Salihli kazası merkezine,

3- 344 nüfuslu 104 aileden ibaret bir grup Kayseri vilâyetinin Develi kazası Sindelhöyük ve Karacaviran köyleri ile Yahyalı kazasına bağlı Kopçı ve Hocahacılı köylerine,

4- Doğu Türkistanlı göçmenlerin kendi memleketlerinin ismini verdikleri Niğde vilâyetinin Ulukışla kazasına bağlı Altay köyüne ise 545 nüfustan ibaret 160 aile,

5- Konya vilâyeti merkez köylerinden İsmil'e 238 nüfustan ibaret 60 aile,

6- Konya Ereğlisi'ne 35 nüfustan ibaret 11 aile,

⁶⁵ **EK.13.** Milliyet Gazetesi, 2 Ağustos 1952, s.3.

⁶⁶ **EK.14.** Milliyet Gazetesi, 28 Ekim 1952, s.3.

⁶⁷ Altay, **Anayurttan Anadolu'ya**, s.426; **EK.16** Milliyet Gazetesi, 29 Kasım 1952, s.3.

⁶⁸ Göç kafilelerinin geliş tarihleri ve sayıları için bkz. Altay, **Anayurttan Anadolu'ya**, s.426. Göç kafilelerinin gelişleri ile ilgili olarak gazetelerde çıkan haberler için bkz. **EK.29.**

⁶⁹ **EK.30.**

7- Sadece 10 nüfustan ibaret iki göçmen ailesi de Adapazarı'nın merkezine iskân edilmiştir.

1.850 kişiye iskânlı göçmen olarak karar çıkmasına rağmen gelenlerin toplam sayısı 542 aile ve 1.841 kişidir. 1967 yılı itibariyle 1.234 doğum hadisesi ile bu miktar artarak 3.075'e yükselmiştir⁷⁰.

Hindistan'dan İskânlı Göçmen olarak Türkiye'ye yerleşen Doğu Türkistanlılar, bundan sonraki yaşamlarını devam ettirmek için Türkiye'nin değişik şehir ve ilçelerine yerleştirilmiştir. Muhacirlerin yerleştirdikleri yerlerdeki durumları ile ilgili olarak kısaca bilgi vermekte fayda vardır:

1. Niğde vilâyeti Aksaray ilçesi Sultanhan nahiye merkezine iskân edilen göçmenlere hükümet tarafından her aileye 500 m²'lik bahçeli ve üç odalı birer ev, aile başına 1.000 liralık mütedavil sermaye ve her nüfus başına 50 dekarlık tarla verilmiştir. Sultanhan nahiyesindeki göçmenler kendilerine hükümet tarafından verilen 1.000 liralık sermayeleri birleştirerek iki traktör satın almıştır. Bu traktörleri sıra ile kullanarak tarlalar sürülmüştür. Ancak göçmenlere verilen tarlalar kıraç topraklar olduğundan yaptıkları ziraat sırasında sulama sıkıntısı sebebiyle umumiyetle yağmura bağlı kalmışlardır. Sultanhan nahiyesinde 201 nüfus iskân edilmiştir. Aradan geçen 10 yıl zarfında bu nüfus artarak 363'e yükselmiştir. Kayseri vilâyeti Develi ilçesinin Sindelhöyük, Karacaviran köyleri ile Yahyalı ilçesinin Kopçı, Hocahacılı köylerine iskân edilen göçmenlerin durumları da hemen hemen aynıdır.

2. Manisa vilâyetinin Salihli ilçe merkezinin Kurtuluş mahallesine iskân edilen 468 kişilik göçmenlerin hepsi kendilerini esnaf olarak yazdırdığı için bu göçmenlerden her aileye 3 odalı birer ev ve 100 liralık mütedavil sermaye verilmiştir. Bu nedenle

⁷⁰ "Doğu Türkistan'dan Kanlı Göçler", s.10; Orhan Türkoğan, **Salihli'de Türkistan Göçmenlerinin Yerleşmeleri**, Ankara (t.y.), (y.y.), s.6-7; Kadirca Kafli, **Türkiye'ye Göçler**, İstanbul 1966, Çeltüt Matbaacılık, s.16-17. Gayretullah, **Uzaklara Balam**, s.147'de Türkiye'ye yerleşen muhacirlerin yerleştirdikleri yerler, aile sayıları ve verilen arazilerin miktarlarını bir tablo hâlinde yazmıştır. Bu tabloya göre; Kayseri Develi'ye 104, Konya İsmil köyüne 72, Niğde Ulukışla'ya 226, Niğde Zenginköy'e 10, Adapazarı'na 2, Manisa Salihli'ye 160 ve İstanbul Zeytinburnu'na 3 ailenin yerleştirildiğini belirttikten sonra devlet tarafından Develi'ye yerleştirilenlere 3.328 dönüm arazi ve 104 ev; Konya İsmil köyüne yerleştirilenlere 11.664 dönüm arazi ve 62 ev; Niğde Ulukışla'ya yerleştirilenlere 16.995 dönüm arazi ve 226 ev; Niğde Zenginköy'e yerleştirilenlere 300 dönüm arazi ve 10 ev; Niğde Sultanhan'a yerleştirilenlere 9.600 dönüm arazi ve 60 ev verildiğini belirtirken, Salihli, Adapazarı ve Zeytinburnu'na yerleştirilenlere arazi dağıtılmadığını; ancak ev verildiğini kaydetmiştir. Ancak bu tabloda köy isimleri verilmediği gibi rakamlarda da eksiklikler bulunmaktadır. Krş. için bkz. Akman, **a.g.t.**, s.52.

Salihli'ye yerleşen göçmenlere devlet tarafından arazi tahsisi yapılmamıştır. Bu kişiler küçük el ve zanaat işleri⁷¹ ile ticaretle geçimlerini sağlamamıştır.

3. Niğde vilâyetinin Ulukışla ilçesine bağlı Altay köyüne iskân edilen göçmenlere hükümet tarafından her aileye 500 m²'lik bahçeli ve üç odalı birer ev, her nüfus başına 30 dekarlık tarla, Ziraat Bankası tarafından bir yıl vade ve % 7 faiz ile her aileye 1.000-1.500 liralık kredi verilmiştir. Köy halkı doğdukları Altayların ismini bu köye vermiş, kolektif çalışma ve birbirlerine yardımın en mükemmel örneğini göstererek 1960 yılına kadar dört traktör almaya muvaffak olmuştur. 1966 yılında köydeki traktörlerin sayısı beşe yükselmiştir. Bu arada köyde nüfus artışı olmuştur. 1956 yılında 540 nüfus olarak köy kuran Doğu Türkistanlı göçmenlerin 1966 yılında nüfuslarının miktarı 800'ün üstüne çıkmıştır. Köye devlet tarafından 1960 yılında 24 beygir gücünde dizel motorlu bir de değirmen yaptırılmıştır. Ayrıca 18 kilovat/saatli bir jeneratör olmasına rağmen 1960 yılında henüz elektrik köye ulaşmadığı için jeneratör kullanılamamıştır. Köyde göçmenler kendi imkânları ile bir camii yaptırmıştır. Köyün topraklarının kıraç olması hasebiyle en büyük ihtiyacı sulama olmuştur. Bu sebeple artezyenlerin açılması bahis konusu olmuştur. Köyün ikinci büyük ihtiyacı ise esasen köyde ekilen toprakların az olup, ihtiyaca yetmemesiydi. Köyün merası az olduğundan aslında hayvancılıkta çok usta olan Doğu Türkistan göçmenleri bu sebeple köyde hayvan yetiştirememiştir. Bu durum köy halkını ister istemez geçimini sadece ziraattan değil, başka sahalardan aramaya sevk etmiştir. Bu sebeple köy halkı imal ettiği deri ceket, eldiven, şapka ve gocuklarını civar şehir ve kasabalarda satmak sureti ile küçük ticaret yaparak geçimlerini sağlamıştır.

4. Konya vilâyeti merkezine bağlı İsmil köyünde 238 nüfuslu 60 hane Doğu Türkistanlı göçmen iskân edilmiştir. Hükümet tarafından her nüfus başına 16 dekarlık arazi tahsis edilmiş olup, tüm tutar 3.872 dekadır. Bu köy halkı, kendilerine tahsis edilen arazinin azlığı dolayısı ile geçimlerini sağlayabilmek için aralarında tam bir dayanışma ve yardımlaşma örneği göstererek borçlanmak sureti ile alabildikleri iki traktörün borcunu tamamen ödemiştir. Ayrıca bu dayanışma ve yardımlaşma sayesinde köyde tarlasını ekip biçecek kudrette olmayan dul ve yetimler, ihtiyar ve acizler ve hastalarla çok fakir olanların tarlaları da sıra ile müştereken ekilip biçilmiştir. Harman sonunda

⁷¹ Salihli bölgesine yerleştirilen Kazakların el ve zanaat işleri için bkz. M. Rifat Çelebi, **Kazak Türkleri ve Salihli Yöresi Kazak Yerleşmesi**, (y.y.), İstanbul 1975, s.17 vd.

umumî ve müşterek masraflar çıkarıldıktan sonra mahsul bedeli çalışan veya çalışmayan bütün göçmenler arasında taksim ve tevzi edilmiştir.

5. Kayseri vilâyet merkezine iskân edilen göçmenlerden dört aile çiftçi olarak, geri kalanları ise esnaf ve sanatkâr olarak kaydedilmiştir. 74 aileden oluşmuş 234 kişi Kayseri vilâyetinin merkezindeki Sümer mahallesinde toplu bir şekilde iskân edilmiştir. Her aile başına hükümet tarafından üç odalı, bahçeli birer ev inşa edilip verilmiştir. Bunun için hükümet 1.416.000 lira sarf etmiştir. Her esnaf, aile başına 4.000 lira mütedavil sermaye verilmiştir. Bunun tutarı 255.000 liradır. Dört çiftçi aileye verilen sermayenin tutarı 25.000 liradır. Göçmenler bu mütedavil sermayeleri birleştirerek ve İskân Umumi Müdürlüğünün murakabesi altında iki kooperatif kurmuştur. Göçmenlerden bu kooperatiflerde hem bedenen çalışmak suretiyle faydalanılmış, hem de bu kooperatiflerin imal ve satış yaptığı malların kârından hisse verilmiştir. Burada dikkat çeken bir husus da Kayseri halkının göçmenleri bağrına basarak gösterdiği büyük himmet ve yardımseverliktir. Hükümetin verdiği boş evi olan fakat hiç bir zaruri ev eşyası bulunmayan ve bunu tedarik kudretine sahip olmayan göçmenlere Kayseri halkı kendi arasında topladığı 60.000 lira ile zaruri ev eşyası satın alarak yardımda bulunmuştur. Kayseri halkı sözü geçen teşekkülleri vasıtası ile göçmenlerden iş yapmaya kabiliyetli olan kadın, erkek bütün göçmenleri belediyenin ve devletin birçok müesseselerinde münasip işlere yerleştirmiştir. Kayseri halkı ayrıca Ramazan aylarında çeşitli yardımlarda bulunduğu gibi okul çağındaki çocukların vilâyetin çeşitli mekteplerinde okutmalarını da sağlamıştır⁷².

⁷² “Doğu Türkistan’dan Kanlı Göçler”, s.13-14. Doğu Türkistan’dan göç ederek Türkiye’ye yerleşenler dışında başka ülkelere yerleşenler de olmuştur. Bu göçmenlerin yerleştikleri yerler şunlardır: “1. **Batı Türkistan’da:** Doğu Türkistan göçmenleri, yakınlığı ve geçiş kolaylığı dolayısı ile en çok sayıda Batı Türkistan’a göç etmiştir. Hâlen Batı Türkistan’a yerleşmiş bulunan göçmenlerin tüm sayısı tahminen 250 - 300 bin arasındadır. Bunlar Batı Türkistan’ın Taşkent, Kızılorda, Alma - Ata şehirlerine iskân edilmişlerdir. Doğu Türkistan’dan Batı Türkistan’a vaki göçlerin küçük gruplar hâlinde veya münferit şekilde devam ettiği umulmaktadır. 2. **Suudi Arabistan’da:** 1934, 1937, 1949 senelerinde Hindistan ve Pakistan’a iltica eden Doğu Türkistan göçmenlerinden takriben 6.000 kişi hâlen Suudi Arabistan’ın Mekke, Medine, Taif, Cidde ve Riyaz şehirlerine yerleşmiş bulunmaktadır. Bunlar umumiyetle ticaretle meşgul olduklarından ve müsait bulunan mahallî şartlardan faydalandıklarından bu göçmenlerimizin mali durumları, diğer memleketlerdeki göçmenlerimizin durumlarından çok üstündür. Ancak bunlar gittikçe mahallî şartlara daha fazla intibak ederek milliyetlerini ve Türklüklerini kaybetme tehlikesine maruz bulunmaktadırlar. 3. **Türkiye’de:** Muhtelif tarihlerde gelerek muhtelif şehirlere yerleşen 2.429 iskânlı, bakiyesi serbest göçmen olmak üzere tahminen 3.000 kadar Doğu Türkistanlı göçmen vardır. 4. **Pakistan’da:** Pakistan’daki Doğu Türkistanlı göçmenlerden aldığımız haberlere göre, bütün Pakistan’ın muhtelif şehirlerine yerleşmiş bulunan Doğu Türkistanlı göçmenlerimizin sayısı tahminen 600 kadardır. Bunlar Revalpindi, Peşaver, Karaçi, Gilgit gibi şehirlerde ticaretle meşguldürler. 5. **Hindistan ve**

Türkiye'ye iskânlı göçmen olarak yerleştirilen Doğu Türkistanlılar zaman içinde yerleştirildikleri şehirlerdeki yerlerden tekrar göç ederek daha rahat geçimlerini sağlayabilecekleri bölgelere taşınmışlardır. Özellikle bu göçmenlerin tercih ettikleri yer İstanbul olmuştur. İstanbul'da genel olarak Zeytinburnu, Fatih, Kocamustafapaşa, Göztepe Örnek mahallesi, Güneşli Evren mahallesi gibi yerler olmuştur. Ayrıca buralara yerleşmeyi tercih edenlerin yanında başka semtlere yerleşenler de olmuştur.

Doğu Türkistan'ın 1949 yılında Komünist Çin istilasına maruz kalmasından önce ve sonra Hindistan, Pakistan ve Afganistan gibi ülkelere sığınan, bilahare Türkiye'ye yerleşen Doğu Türkistanlılar, kendilerinin Türkiye'de serbest ve iskânlı göçmen olarak kabul edilmesi için büyük çaba sarf eden İsa Yusuf Alptekin'e zaman zaman minnettarlıklarını sözlü ve yazılı olarak izhar etme nezaketini göstermişlerdir⁷³.

İsa Yusuf Alptekin, Doğu Türkistan'ın Komünist Çin istilasına uğramasından önce ve sonra dış ülkelere sığınan soydaşlarının büyük bir çoğunluğunun gerek iskânlı, gerekse serbest göçmen olarak Türkiye'ye gelip yerleşmesinden sonra kendisi de ailesiyle birlikte Haziran 1954'te Türkiye'ye gelmiştir. 27 Kasım 1957'de serbest göçmen olarak Türk vatandaşlığına müracaat eden İsa Yusuf Alptekin, Bakanlar Kurulunun 4 Aralık 1957 tarih ve 1712-1958-4/11126 sayılı kararıyla Türk vatandaşlığına kabul edilmiştir⁷⁴.

İsa Yusuf Alptekin, kendisinden önce serbest göçmen olarak Türkiye'ye yerleşen mücadele arkadaşı Mehmet Emin Buğra ile birlikte, Suudi Arabistan ve Türkiye'deki vatan ve milletini seven, davasına bağlı fedakâr ve vefakâr vatandaşlarının maddî ve manevî destek ve yardımlarıyla Doğu Türkistan'ı ve Doğu Türkistan davasını Türk ve dünya kamuoyuna duyurabilmek için çaba sarf etmiştir. 1960'ta "*Doğu Türkistan Göçmenler Derneği*"nin kurulmasında sonra mücadele daha da kesif bir şekilde artarak devam etmiştir. Bu meyandaki çalışmaların bir kısmı 1972 yılında İstanbul'da yayımlanan "*Doğu Türkistan Göçmenler Derneği Neler Yaptı*" adlı broşürde ve 1974

Keşmir'de: Keşmir'deki Türkistan Muhacirler Komitesi Reisi Muhammed Kasım Damulla'nın bu kerre bildirdiğine göre Hâlen Keşmir'le Hindistan idaresindeki kısmında ve bütün Hindistan'da dağınık olarak yerleşmiş olan Doğu Türkistanlıların mevcudu ancak 334' tür. Bunlar Hindistan'ın Ladak, Srinagar, Bombay, Haydarabat ve Kalangung gibi şehirlerinde ticaretle meşguldürler" bkz. "*Doğu Türkistan'dan Kanlı Göçler*", s.15-16.

⁷³ Doğu Türkistanlıların İsa Yusuf Alptekin'e gönderdiği birçok teşekkür mektubu vardır. Bu nedenle biz bunlara örnek olabilecek birkaç mektubu almayı uygun gördük. Bkz. **EK.31**.

⁷⁴ **Esir Doğu Türkistan İçin-2**, s.99; Toprakoğlu, **a.g.t.**, s.17; Deliorman ve Diğ., **a.g.e.**, s.67.

yılında İstanbul'da yayımlanan “*Doğu Türkistan, İnsanıktan Yardım İstiyor*” adlı kitaplarda derlenmiştir⁷⁵.

2. Afganistan'dan Üzerinden Türkiye'ye Gelen Doğu Türkistanlıların İskânlı Göçmen Olarak Türkiye Yerleştirilmeleri

Mehmet Kasım ve arkadaşlarının aylarca yaptıkları çalışmalara rağmen Türkiye'ye gelmeye kesin karar veren ailelerin sayısı 74 idi. Geride kalanlar, Türkiye aleyhinde yapılan propagandalara kanarak gelmeyeceklerini kesin olarak bildirmiştir. Mehmet Kasım ve arkadaşları daha sonra bu 74 ailenin kesin kararını konsolosluğa bildirmiştir. Kabil Büyükelçiliğinden ve Doğu Türkistanlılardan oluşmuş bir grup, Birleşmiş Milletlerin Kabildeki UNESCO şubesine gitmiştir. Elçilik mensupları Doğu Türkistanlıları göstererek, aile ve nüfus sayılarını belirterek Türkiye'ye mülteci olarak gideceklerini ve Dünya Kızıl Hac Teşkilatı'ndan Kabil'den Ankara'ya kadar uçak temin edilmesini istemiştir. Teşkilat görevlilerinden yardım sözünün alınmasından sonra Mehmet Kasım ve arkadaşları sefaret erkânı ile birlikte sefarete dönmüştür. Sefaret erkânı ve Genel Sekreter Kaya Toperi, sefarette bulunan Doğu Türkistanlılara yolculuk için hazırlıklarını yapmalarını söylemiştir. Bunun üzerine, Türkiye'ye göç etmeye karar veren aileler yolculuk için hazırlıklara başlamıştır.

Bir süre sonra Kabil Büyükelçiliği'nden, muhacirlerin Ankara'ya çıkacakları tarihleri bildiren yazı alınmıştır. Yazıya göre 8, 10, 12 Ekim 1965 tarihlerinde birer gün ara ile üç uçakla, gruplar hâlinde Türkiye'ye intikal edilecekleri öğrenilmiştir. İlk kabile 8 Ekim'de, elçilikle yapılan listeye göre, eşyaları ile birlikte Bibi Mehru Havaalanı'nda hazır olmuştur. Böylece birinci kabile uçağa bindirilerek Türkiye'ye gönderilmiştir. Ayın 10'unda ikinci uçak gelmiştir. Mehmet Kasım'ın bütün aile fertlerinin ve akrabalarının bu ikinci kabilede yer almasına rağmen, Kaya Toperi'nin isteği ile üçüncü kabileyle ayın 12'sinde gitmek üzere geri kalmıştır. Yolculuk zamanı gelip, son kabile uçağa binerken, daha önceden menfi propagandalara kanan kalabalık bir grup, aldatıldıklarını ve Afganistan'da kalmaktan vazgeçip, pişman olduklarını söylemiştir. Kendilerinin de kabileye dâhil edilmelerini isteyerek ağlamaya başlamıştır. Bu kişilerin hallerini gören

⁷⁵ Bkz. **Doğu Türkistan Göçmenler Derneği Neler Yaptı**, DTGD, İstanbul 1972; İsa Yusuf Alptekin, **Doğu Türkistan İnsanıktan Yardım Bekliyor**, Otağ Matbaası, İstanbul 1974.

elçilik erkânı: *"Ne istiyorlar niçin ağlıyorlar?"* diye sormuştur. Mehmet Kasım da Kaya Toperi ve diğer görevlilere durumu izah etmiştir. Kaya Toperi de yapılan propagandalara kanmalarının normal olduğunu ve kalan kişilerin önde gelenlerinin kendisine takdim edildiği takdirde, yardımcı olmaya çalışacaklarını söylemiştir. Mehmet Kasım'dan da Türkiye'de bunların kabulü için çalışma yapmasını istemiştir. Mehmet Kasım, Mensurcan ve Hasancan isminde iki kişiyi Kaya Toperi'ye takdim etmiş ve onlarla da vedalaşarak uçağa binmiştir. Kalkıştan bir süre sonra uçak Tahran Havaalanına iniş yapmış ve yakıt ikmali gerçekleştirmiştir. Uçak, pervane arızası sebebiyle Tahran'dan havalandıktan bir saat sonra tekrar iniş yapmıştır. Durumun erken fark edilmesi üzerine büyük bir tehlike atlatılmıştır.

Mehmet Kasım ve üçüncü kabile, bir iki gün Tahran'da bir otelde kaldıktan sonra Kabil'den gelen ayrı bir uçakla, 14 Ekim günü Ankara'ya nakledilmiştir. Ankara havaalanında yemek ve diğer ihtiyaçları giderildikten sonra isim ve soyisim tespiti yapılmıştır. Gelen ailelere yeni soyadları verilmiştir. Bu işlemler bittikten sonra, otobüslerle Kayseri'ye doğru yola çıkılmıştır. Kayseri'ye doğru ilçe ve kasabaları heyecanla seyreden kabiledekiler Himmet Dede'ye vardıklarında kalabalık bir topluluk, gelen kişileri askeri törenle karşılamıştır. Askeri yetkili birinin kısa bir konuşma yapmasından sonra tekrar arabalara binilerek yolculuğa devam edilmiştir. Kayseri'ye geldiklerinde ise Düvenönün'de bulunan Meydan Otel'e yerleştirilmişlerdir. Önceden gelen iki kabile ise Sivas ve Sakarya otellerine yerleştirilmiştir.

Kafilenin Kayseri Toprak İskân Müdürlüğü tarafından iâşe ve diğer ihtiyaçlarıyla birlikte günlük yemek ihtiyaçları karşılanmıştır. Diğer taraftan Ankara Radyosu tarafından Doğu Türkistanlıların Türkiye'ye intikal ettiği her saat başı Türkiye ve dünya kamuoyuna haber olarak verilmiştir. Her gün çevre il ve ilçelerden ziyaretçiler gelmeye başlamıştır. Bilhassa Adana, İzmir, Nevşehir, İstanbul, Ankara, Niğde, Aksaray ve Konya'ya gelip yerleşen Doğu ve Batı Türkistanlılar, Kırım-Kafkas, İdil-Ural ve Azerbaycan'dan gelerek Türkiye'nin çeşitli illerine yerleşenler tarafından akın akın ziyaretler yapılmıştır. Her üç otelde, Toprak İskânın ve Polis Teşkilatının gazetecileri mevcuttur. Gelen ziyaretçilerin, polis tarafından kimlik kontrolü yapıldıktan sonra görüşmelerine izin verilmiştir.

Bu arada Cumhuriyet Bayramı olmuştur. İlk kez hür bir Türk Devleti'nin millî bayramına katılmışlardır. Millî kıyafetleriyle yaşlılar önde olmak üzere, yaş hadlerine göre sırayla meydandaki geçit törenine katılmışlardır. Geçit töreni bittikten sonra gelen ziyaretçiler ile meydanda bulunan parkın içinde hatıra resimleri çekmişlerdir. Yerli ve yabancı basın mensupları tarafından da resimleri çekilmiştir. O günün hatırası olan resimler Mehmet Kasım'da mevcuttur⁷⁶. Meydanda dönemin belediye başkanı Nuh Mehmet Çalık ve Kayseri Müftülüğü tarafından Doğu Türkistanlılara karşı gösterilen alaka ve milliyetçi-mukaddesatçıların gösterdiği ilgi takdire şayandır.

Doğup büyüdükları yurtları Doğu Türkistan'dan, Kızıl Çin esareti yüzünden hicret etmek zorunda kalan bu ve benzeri muhacirler 5.000 m yükseklikteki meşhur Pamir yaylaları üzerinden yürüyerek 120 gün sonra Afganistan'a iltica etmişlerdir. Afganistan'da iken İstanbul'daki Doğu Türkistan Göçmenler Cemiyetine müracaat eden bu Doğu Türkistanlılar, Türkiye'ye göç etmek istediklerini bildirmiştir. Bunun üzerine Doğu Türkistan Göçmenler Cemiyeti uzun uğraşlar neticesinde listesini hazırladığı 118 ailenin iskânlı göçmen olarak Türkiye'ye yerleştirilmesi için 12 Eylül 1963 tarihinde resmen Başbakanlığa ve aynı zamanda Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliğine müracaat etmiştir⁷⁷. Afganistan'daki Doğu Türkistanlı mültecilerin Türkiye'ye getirilmesi işi Doğu Türkistan Göçmenler Cemiyeti ve bu cemiyetin başkanı İsa Yusuf Alptekin ile yardımcısı avukat İlhan Musabay'ın gayretleri sonucunda gerçekleşmiştir⁷⁸.

Bu hususta, gerek Türkiye Hükûmetinin gerekse başta Konya Milletvekili Dr. Faruk Sükan olmak üzere bazı milletvekili ve senatörlerin samimi gayretleriyle, Doğu Türkistanlı mültecilerin iskânlı göçmen olarak Türkiye'ye getirilmeleri kabul edilmiş ve 1964 mali yılı bütçesine gerekli ödenek konulmuştur. 118 ailenin getirilmesi kabul edildiği hâlde Afganistan'dan sadece 234 kişiden ibaret 74 aile Türkiye'ye göç edebilmiştir. Diğer aileler ise Afganistan'da kalmıştır. Bu 74 aile Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliğinin nakil ücretlerini ödeyerek temin edilen⁷⁹ Afgan Hava Yollarına ait uçaklarla üç katile hâlde Kâbil'den Ankara'ya getirilmiştir. İlk katile 11

⁷⁶ EK.32.

⁷⁷ Esir Doğu Türkistan İçin-2, s.535-536.

⁷⁸ EK.33; Akman, a.g.t., s.53.

⁷⁹ Esir Doğu Türkistan İçin-2, s.550.

Ekim, ikinci katile 13 Ekim ve üçüncü katile de 16 Ekim 1965 tarihinde Türkiye'ye ayak basmıştır⁸⁰. Bu göçmenler, İstanbul'dan özel olarak gelen Doğu Türkistan Göçmenler Cemiyeti temsilcileri ve ilgili bazı daire memurları tarafından Ankara Havaalanında karşılanmıştır. Göçmenler gerekli gümrük ve tabiiyet işlemlerinin tamamlanmasından sonra aynı günün akşamında otobüslerle iskân mahalli olan Kayseri'ye sevk edilmiştir⁸¹.

Afganistan'da kalıp Türkiye'ye gelemeyen diğer ailelerden 165 kişinin de getirilmesi için Doğu Türkistan Göçmenler Cemiyeti, 11 Mayıs 1965 tarihinde Türkiye Hükûmeti Başbakanlığına, akabinde 26 Eylül 1965 tarihinde ise Dışişleri Bakanlığına tekrar müracaat etmiştir. Dönemin Köyişleri Bakanı Osman Sabit Avcı'nın özel ilgisi ve Doğu Türkistan Göçmenler Cemiyeti Başkanı İsa Yusuf Alptekin'in 21 ay devam eden sürekli takibi sonucunda bu kişilerin Türkiye'ye gelişleri sağlanmıştır.

Doğu Türkistanlı göçmenlerin yurda getirilmesi gayesiyle hazırlıklara girilerek iskân mahalli olan Kayseri vilâyet merkezinde göçmen evlerinin inşasına başlanmıştır. Bir taraftan iskân hazırlıkları yapılırken diğer taraftan göçmenlerin bir an evvel yurda getirilmesi için Doğu Türkistan Göçmenler Cemiyeti ve cemiyetin başkanı İsa Yusuf Alptekin, Ankara'ya sık sık giderek Dışişleri ve Köyişleri Bakanlıklarının ilgili birim ve daireleriyle temaslarda bulunmuştur⁸². Teşebbüsler, semeresini vermiş; bunun sonucunda Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliğinin bedelini vererek kiraladığı büyük bir İngiliz nakliye uçağı ile 70 kişiden ibaret 29 aile, 5 Kasım 1967 tarihinde bir Pazar günü Ankara Esenboğa Havaalanına inmiştir⁸³. Göçmenleri havaalanında Kayseri ve İstanbul'dan özel olarak gelen Doğu Türkistanlılar, Köyişleri ve Dışişleri Bakanlıkları, Toprak ve İskân İşleri Genel Müdürlüğü ve Kızılay'ın ilgili kişileri yanında Ankara'daki bazı talebe teşekkülleri, dernek mümessilleri, gazeteciler, gazete ve TRT muhabirleri karşılamıştır. Aileler, Kızılay tarafından havaalanı salonunda çay ikram edilerek ağırlandı; bilâhare Köyişleri Bakanlığının AK Köprü Varlık mahallesindeki göçmen evleri inşaat amirliği binasına götürülerek üç gün misafir edilmiştir. Göçmenler burada

⁸⁰ **EK.34.** Nolu Belge Milliyet Gazetesi, 10 Ekim 1965, s.3. Kemal Göde, "Dünden Bugüne Kayseri'ye Gelen Uygur Türkleri", **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, S.71, Kasım 1992, s.48'de kaynak belirtmeden bu tarihleri 8-10-12 Ekim olarak vermekte ve gelenlerin 104 aile 370 kişi olduğunu 12 Ekim 1965'ten 16 Kasım 1966 tarihlerine kadar otellerde kaldıklarını ve daha sonra evlerine yerleştirdiklerini ifade etmektedir.

⁸¹ **Esir Doğu Türkistan İçin-2**, s.546.

⁸² Alptekin'in bu faaliyetleri için bkz. **Esir Doğu Türkistan İçin-2**, s.551-556.

⁸³ **Esir Doğu Türkistan İçin-2**, s.555.

üç gün misafir edildikten ve bu müddet zarfında Ankara'nın belli başlı yerlerini gezip gördükten sonra 8 Kasım 1967 Çarşamba günü Kızılay'ın temin ettiği otobüslerle Kayseri'ye hareket etmiştir⁸⁴. Hükûmet, İskân Genel Müdürlüğü vasıtası ile bu göçmenlerin, daha önce gelenler gibi, Kayseri'deki evlerinin inşaatı ikmal edilinceye kadar otellerde barındırılması ve iaşeleri sağlanmıştır. Daha sonra muhacirlere evler yaptırılarak⁸⁵ buralara yerleştirilmiştir.

1967 sonrasında ise Doğu Türkistan'dan ülkemize gelmeler, sayıları sınırlı olmakla beraber, devam etmiştir. Bunlar, daha ziyade kendi imkânlarıyla bunu gerçekleştirmişler⁸⁶. Son zamanlarda sayıları 10-15 aile ile sınırlı olan ve ülkemize sığınan Doğu Türkistanlıların sayısı her geçen gün artmaktadır⁸⁷.

⁸⁴ Göçmenlerin Ankara'daki programları ile ilgili bkz. **Esir Doğu Türkistan İçin-2**, s.555-556.

⁸⁵ **EK.35**.

⁸⁶ Komünist Çin'den kaçan iki aile ilgili bir örneği ekler kısmına koymayı uygun gördük. Bkz. **EK.36**.

⁸⁷ 1967 ve sonrasında Doğu Türkistan'dan Türkiye'ye gelen göçmenler için bkz. Akman, **a.g.t.**, s.53 vd.

SONUÇ

Doğu Türkistan tarihinin Qing Hanedanlığından sonraki devirleri incelendiğinde, 1911-1928 yılları arasında iktidarı ele geçiren Yang Tseng-hsin'in otoriter ve baskıcı bir yönetim modeli uyguladığına şahit olunmaktadır. Bu baskı ve otoriter tavır ile Yang, iktidarını sağlam hâle getirmeye çalışırken Doğu Türkistan'da yaşayan halk ise her an isyana hazır bir bekleyiş içine girmiştir. Yang'ın 1928'de suikast neticesinde öldürülmesinden sonra, iktidara gelen kişiler döneminde de Doğu Türkistan'daki baskıcı ve otoriter yönetim tarzı devam ettirilmiş, halkın sükûneti Yang döneminden tamamıyla farklı olmuştur.

Çin yönetiminin halk üzerinde uygulamaya koyduğu zulüm ve baskı siyaseti, Doğu Türkistan'da yaşayan halkı 1930'lu yıllarda âdeta patlamaya hazır bir bomba hâline getirmiştir. Bu durum Yang Tseng-hsin'in varisleri döneminde ortaya çıkmıştır. Fletcher bu durumu; "*Doğu Türkistan 19. asırda Çin İmparatorluğu içindeki en çok isyankâr ülke olmuştur.*" şeklinde yazar. Doğu Türkistan'da 1930 ve 1940'lı yıllarda yaşanan çatışma ortamının oluşmasının temel nedeni de budur. Çatışmalar genelde iktidarın yönetim tarzına karşı isyanlar ve bu yönetim tarzından kurtulmaya yönelik gerçekleştirilen bağımsızlık hareketleri şeklinde cereyan etmiştir.

Yang Tseng-hsin'den sonra işbaşına gelen Chin Shu-jen'in yönetim konusundaki baskıcı ve otoriter tavrının yanına bir de yönetim beceriksizliği eklenince bu durum halkın ayaklanmasına neden olmuştur. Chin'in 1931 yılına kadar uyguladığı yanlış politikalar, Doğu Türkistan'da yaşayan halkın düşmanlığını kazanmasına neden olmuştur. Özellikle Uygur özerkliğinin sembolü olan Kumul Hanlığının işgal edilmesi bunun en belirgin örneklerinden biridir. Doğu Türkistan'da 1931'den sonraki altı yılda Kumul Hanlığının lağvedilmesi ile ilgili olarak patlak veren ve birbirini takip eden ihtilâlleri Chin, ancak doğrudan Sovyetler Birliği'nin 1934 ve 1937 askerî müdahaleleriyle bastırabilmiştir.

Milliyetçi Çin Devri'nde Doğu Türkistan'ın yönetilmesi konusunda, büyük devletlerin bakış açısına göre bu ihtilâllerin çıkış sebepleri arasında, Çinli yöneticilerin kabiliyetsiz olduklarına yönelik bir kanaat vardır. Ayrıca ihtilâllerin başarısız olması sebebiyle ilgili olarak da ihtilâller gerçekleştirilenler arasında birlik ve beraberlik duygusunun azlığı ile lider eksikliği gibi sebepler ön plana çıkmıştır. Bu yüzeysel

değerlendirmeye göre mesele çok basite indirgenmiş ve sanki başka sebepler yokmuş gibi genel bir bakış açısı ortaya konulmuştur. Uygurlar ile Kazaklar arasındaki etnik ve ekonomik farklar veya göçebeler ile çiftçiler arasındaki ayrılıklar üzerinde durulmamıştır. Bundan başka Doğu Türkistan'daki Çin yönetiminin sadık savunucuları olan Tunganların rolü ise kısmen bilinmektedir. Denilebilir ki; Doğu Türkistan'ın hizipçilik, ayrılıkçılık, Müslümanlar arasındaki birlik-beraberlik duygusunun zayıflığı ve dış destek olmaması sebebiyle kendi bağımsızlığına kavuşamayacak bir ülke olduğu kanaati uyandırılmak istenmiştir. Bu görüşü savunmak mümkün değildir. Çünkü Doğu Türkistanlıların 1930'lu yıllardaki mücadelelerinin ortak gayesi; bağımsız Doğu Türkistan İslâm Devleti kurmak olmuştur.

Genel Vali Chin Shu-jen'in Kumul Hanlığını ilhak etmesinden sonra bölgenin önde gelen kişileri Hoca Niyaz Hacı ve Yolbars Han, Kansu bölgesinde bulunan Ma Chung-ying'den yardım istemiştir. 1931 yılında başlayan Kumul İhtilâlinin çıkış sebepleri ne olursa olsun bu ihtilâlin varmak istediği, sonuçta Kumul bölgesini yeniden özerk hale getirmek ve Chin'i devirmektir. Kumul İhtilâlinin bir başka önemli özelliği de Kansu bölgesinde sakin bir şekilde hayatlarını devam ettiren Tunganların fiilen ihtilâle katılmış olmalarıdır. Bunun yanında Uygurların da komşu Kansu vilâyetinden gelmekte olan Ma Chung-ying'in işgalci Tungan ordusu ile işbirliği yapmasıdır.

Kumul halkı özellikle Uygurlardan oluşmasına rağmen, Çinlilerle aynı ortamda yaşamayı öğrenmişlerdi. Kumul Hanı Maksud Şah, Uygurca'yı Çin aksanıyla konuşan ve Çinliler gibi giyinen biriydi. Onun Baş Müsteşarı Yolbars Han da Çinceyi iyi bilen biriydi. Nitekim Yolbars Han yurdu terk ettikten sonra Türkiye'ye değil, Tayvan'a yerleşmiştir. Güç bir ortamda Tarım havzasına çekilmek zorunda kalan Hoca Niyaz Hacı da Sheng Shih-tsai ile anlaşmaya vararak, Urumçi'de Çin yönetimi dâhilinde yer almıştır. Kısacası, Kumul İhtilâlini tam bir bağımsızlık hareketi olarak nitelendirmek mümkün değildir.

Tarım havzasındaki durum ise tamamıyla farklıdır. Bu bölgede 1933-1934 ve 1937 yıllarındaki ihtilâller tam manasıyla bağımsızlık mücadelesi şeklinde yürütülmüştür. Kumul'un tersine Doğu Türkistan'ın güneyi; Çin'e değil, Afganistan'a daha yakındır. Kâşgarlılar ve Hotenliler, Çinliler gibi giyinmedikleri gibi Uygurca'yı da Çin aksanıyla konuşmak bir yana, halkın büyük bir çoğunluğu Çinceyi bilmiyordu. Doğu

Türkistan'ın güneyi Tungan birliklerinin işgaline girdiği dönemde halk, onları din kardeşleri olarak değil; Çin yönetimine hizmet eden ve Çince konuşan “*İşgalci Birlikler*” olarak görmüştür. Milliyetçi Çin Cumhuriyeti döneminde de Ma Fu-hsing'in 1916'dan 1924 yılına ve ondan sonra Ma Şao-wu'nun 1924'ten 1933 yılına kadar devam eden müstebit yönetimleri sebebiyle halk, Tunganları Çinlilerin Doğu Türkistan'daki bir kolu şeklinde nitelendirmiştir.

Doğu Türkistan'ın güneyinde 1932-1933 yıllarında ihtilâl yapma imkânı ortaya çıktığında, Kâşgar ve Hoten'deki liderler hiç gecikmeden bu fırsatı değerlendirmiştir. Daha önce de belirttiğimiz gibi; Kâşgar'daki ihtilâl, millî istiklâl mücadelesi idi. 1933'te Kâşgar Hükûmeti'nin kurulması ile neticelenmiştir. Kâşgar Hükûmeti'nin çoğunluğu Hoten emirleriyle işbirliği yapan “*Millî ihtilâl Komitesi*” üyelerinden oluşmuş, liderleri Çin aleyhtarı oldukları kadar Tunganlara da karşı olan kişilerden oluşmuştur. Doğu Türkistan İslâm Cumhuriyeti aynı zamanda Sovyet aleyhtarıydı. Bunun sebebi ise Rusların 19. asırda Türkistan'ı işgal etmesiyle başlayan ve daha sonra Basmacılar Millî Hareketi'nin Sovyetler tarafından bastırılması sonucunda, Kazak steplerinin zorla kolektifleştirilmesiyle devam eden müstemlekeci siyaset idi.

Kâşgar hükümet yönetiminin çoğunluğunu Hoten Hükûmetinin üyeleri oluşturmuştur. Hoten emirleri ülkedeki bağımsızlık hareketinin aşırı uçları idi. Bu liderler yalnız Urumçî'deki Çin yönetimi ve ülkeyi işgal etmekte olan Tungan generali Ma Chung-ying ile değil, aynı zamanda Kumul'un Uygur lideri Hoca Niyaz Hacı ile de anlaşamamıştır. Hoca Niyaz Hacı'nın Sheng Shih-tsai ile anlaşmasından sonra Hotenliler, ona, Sovyet ve Çin emperyalistleri ile işbirliği yapan biri gözüyle bakmıştır. Kâşgar Hükûmeti'nin bu katı tutumu; yani dış güçlere tamamıyla düşman gözüyle bakan bir siyasi çizgi takip etmesi, zaman içinde Hotenlilerin yalnız kalmasına neden olmuştur. Bilindiği gibi, 1933'te Sovyetlerin yıkıcı girişimlerine maruz kalan Kâşgar Hükûmeti, 1934 başlarında Kumullu, Tungan ve Çinli birliklerinin ittifakı ile yıkılmıştır. Bu yenilgiye rağmen, Doğu Türkistan'ın güneyindeki bağımsızlık ruhu her zaman güçlü bir şekilde kendisini muhafaza etmiştir.

1934 ve 1937 yıllarındaki Sovyet askerî müdahalelerinin neticesi olarak Doğu Türkistan halkının Tarım havzası ve Kumul bölgesindeki millî hareketlerine büyük darbe indirilmiştir. Doğu Türkistan 1937-1942 yılları arasında Sovyetler Birliği'nin çizdiği yola

göre sanki bir polis devleti gibi yönetilmiştir. Bu devirde Sheng Shih-tsai yönetimine açıkça tepki gösterenler, Altay bölgesindeki Kerey Kazakları olmuştur. Kerey Kazakları, Moğolistan Halk Cumhuriyeti'nin hudut bölgelerinden harekete geçerek Sheng'in birliklerine karşı çete saldırıları düzenlemiştir. 1943'te Sheng, Sovyetler Birliği ile bozuştuktan ve Merkezi Çin Hükûmeti ile müttefik olduktan sonra, İli vadisinde 1871'den beri ilk defa yeni bir ihtilâl için zemin oluşmuştur. İli bölgesindeki ihtilâl hareketlerinin başlangıçta Sovyetler tarafından desteklendiği bir gerçektir. Nitekim Moskova, Doğu Türkistan Türkleri Kurtuluş Komitesini kurdurarak, komiteyi destekleme yoluna gitmiş, bu sayede Sheng'i ve Guo-Min-Dang yönetimini baskı altında tutmayı amaçlamıştır.

Sovyetlerin Sheng Shih-tsai yönetimini baskı altına almak istemesinin altında yatan ana gaye, "Üç bölge" olarak nitelendirilen İli, Altay ve Çöğçek'in ekonomik ve politik imtiyazlarının geri alınması isteğidir. Sovyetlerin doğrudan doğruya askerî müdahalesi, 1945'te Gulca'da bağımsız Doğu Türkistan Cumhuriyeti'nin ilân edilmesiyle neticelenmiştir. Yine aynı yıl Sovyetler, İli Millî Ordusunu Manas Nehri etrafında durdurmuştur. Doğu Türkistan Cumhuriyeti yönetimindeki Sovyet taraftarları, milliyetçileri saf dışı ederek İli, Çöğçek ve Altay'da kendi durumlarını pekiştirmiştir.

İli'de kurulan Doğu Türkistan Cumhuriyet yönetiminde Sovyetlerin desteklediği ve İlericiler olarak tanınan birçok yerli yönetici de görev almıştır. İlericiler olarak adlandırılan bu grup; Çin'deki Guo-Min-Dang yönetimine karşıydı. Böyle olduğu için, Çin Komünist Partisi ve diğer kaynaklar, 1944-1949 yıllarındaki İli İhtilâlini gerçek anlamda "Kurtuluş Savaşı" olarak nitelendirmiştir. İli İhtilâli, daha fazla Sovyetler tarafından hazırlanmış ve teşvik edilmiştir. Guo-Min-Dang yönetimi bunu anlamıştır. Nitekim bunun üzerine, Doğu Türkistan'ın güneyindeki halkın desteğini kazanmak için Mehmet Emin Buğra ve İsa Yusuf Alptekin gibi Türk milliyetçilerini Urumçi yönetiminde yüksek mevkilere atamıştır. Guo-Min-Dang'ın bu siyaseti kısmen başarılı olmuştur. Guo-Min-Dang yönetiminin, Sovyet etkisini kırmak için Mesut Sabri Baykozi'yi hükümet başkanlığına atamasından sonra milliyetçi bir politika takip edilmeye başlanmıştır. Tabi bu durum hem Guo-Min-Dang yönetimini hem de Sovyetleri rahatsız etmiştir.

1949 Sonbaharında Halk Kurtuluş Ordusu birlikleri Doğu Türkistan'a girmeye başladığında Sovyetler Birliği ve onun himâyesi altındaki İli yönetimi, Çin Komünist

Partisi'nin hâkimiyetini kabul etmek zorunda kalmıştır. Onlar, ülkenin kuzeybatısında Sovyetlerin nüfûzu altında, belli oranda özerkliği korumayı ümit etmişlerdi. Ama Çin Komünist Partisi, böyle bir özerkliğe müsaade etmemiştir. Nitekim Çin Komünist Partisi, ülkenin güney ve doğusunda sağcı İslâmî muhalefeti bastırmak; kuzeybatıdaki Sovyet tesiri altında olan sol muhalefeti ezmek ve Doğu Türkistan'da Sovyet nüfûzunu tamamıyla yok etmek için harekete geçmiştir.

Çin komünistleri, 1949'dan Doğu Türkistan'da Uygur Özerk bölgesinin ilân edildiği 1955 yılına kadar bu maksatlarında başarılı olmuştur. Hint yarımadasında Pakistan'ın Çin'e müttefik olmasıyla, Kâşgar ve Hoten'in ötesindeki dağlık bölgelere çekilen liderler bağımsızlık mücadelelerinde dışarıdan yardım alma ümitlerini de kaybetmiştir. Bu doğrultuda, başta Türkiye olmak üzere, farklı yerlere göç etmek zorunda kalmıştır. 1960'ta Moskova ile Pekin arasında anlaşmazlık başladıktan sonra İli bölgesinden 60.000 kadar kişinin Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyetine geçmesinin propaganda alanında Sovyetler Birliğine faydalı olduğu bir gerçektir. Bununla birlikte, Doğu Türkistan'daki Kazaklar arasında Doğu Türkistan Cumhuriyeti, Sovyet nüfûzu sorunu halledilmiş ve Doğu Türkistan ile Sovyetler Birliği arasındaki hudut kapıları tamamıyla kapanmıştır. Bu arada, Doğu Türkistan'a Çinli göçmen yerleştirme politikasına devam edilmiştir. Son 30 yılında ülkenin demografisi, Doğu Türkistan'ın modern tarihinde benzeri olmayan bir şekilde değişmiştir. Bugün Doğu Türkistan, her zaman olduğundan daha fazla Çin'in bir parçası hâline getirilmiş durumdadır.

Doğu Türkistan'ın siyasi tarihi içindeki bu çekişme ve baskılar halkın zaman içinde bölgeden göç etmesine neden olmuştur. Özellikle, Sheng Shih-tsai döneminde uygulanan baskı ve zulümler neticesinde, bu baskılara dayanamayan bir kısım Kazak Türk'ü, 1934 yılında bölgeden göç ederek Kansu'ya yerleşmiştir. Bu göçler, Milliyetçi Çin'in Doğu Türkistan'ı ele geçirmesinden sonra yapılan ilk göçlerdir. Göçe katılan ve bölgeyi terk eden ilk kabile, 1934 yılında 225 aile 1.170 kişi ile **Aduvby Bayğazanoğlu** kabileleri olmuştur. Bu göçün içinde 112 aile ve 605 kişi ile Tunguşbay ve kabileleri de vardır. Daha sonra Barköl'den Kansu'ya yapılan göçlere Atçıbay 42 aile 210 kişi, Kasım Batur 80 aile 400 kişi, İsmagul 50 aile 250 kişi, Kasım 70 aile 350 kişi, Sabırbay 450 aile 1.805 kişi, Ayanbet 130 aile 500 kişi, Selahattin 170 aile 700 kişi, Ebulhayr 200 aile 915 kişi, Meyirhan 140 aile 625 kişi, Cenabil 180 aile 1.500 kişi, Macan 110 aile 600 kişi, Ziyahan

180 aile 850 kişi, Mukadıl ve Sıban ile 330 aile 1.480 kişi ile katılmıştır. Bu ailelere Aduvbay ile yola çıkan 113 aile 565 kişi, Tunguşbay ile yola çıkan 112 aile 605 kişi, Elishan ile yola çıkan 178 aile 890 kişi, Zayıf Teyci ile yola çıkan 232 aile 1.165 kişi, Hüseyin Teyci ile yola çıkan 409 aile 2.048 kişi, Nurali Bey ile yola çıkan 178 aile 750 kişi, Sultan Şerif ile yola çıkan 500 aile 2.000 kişi dâhil edildiğinde toplam sayı 3.854 aile ve 18.200 kişi olmaktadır. Kansu'ya yapılan göçlerin başarıyla sonuçlanması sonrası 1937 yılında 500 aile ile Hocam Bergen ve kafilesi göç etmek istemişse de Çinliler göçün gerçekleşmesini engellemiştir. Kansu'ya giden bu aileler zaman içinde burada da rahat edememiştir. Özellikle, Merkezi Çin yönetiminin baskıları sonrası kabilelerin sığındığı Tunganların muhacirlere karşı tutumu, zaman içinde sertleşmiştir. Bu sertleşme sonucunda Kansu'ya yerleşen aileler yeniden bir göç dalgası içine girmiştir. Göç hareketleri bu defa özgür dünyaya açılmaya yönelik olarak Hindistan'a doğru gerçekleşmiştir. Bölgede bulunan 3.854 aile ya da bir başka ifadeyle yaklaşık olarak 18.200 kişinin bir kısmı Hindistan'a doğru hareket ederken bir kısmı ise yeni bir göçü kaldıramayacağını düşünerek Kansu'dan ayrılarak Gasköl, Barköl ve Qinghai bölgelerine yerleşmiştir.

Sultan Şerif Teyci ve kafilesi Kansu'ya geldikten sonra Tunganların tutumu sebebiyle Qinghai bölgesine yerleşmiş ve burada altı yıl kalmıştır. Daha sonra Kansu'yu terk ederek Gasköl bölgesine yerleşen Hüseyin Teyci ve kafilesinin yanına gitmiştir. Atçıbay, Nurali Bey, Sabırbay, Ayanbet, Ebulhayr, Meyirhan ve Ziyahan Barköl'e geri dönerken, Selahattin Köktogay'a, Hüseyin Teyci ve Tunguşbay ise Gasköl'e yerleşmiştir. Uzun yıllar Qinghai bölgesinde yaşayan Sultan Şerif Teyci, Hüseyin Teyci kafilesi ile birlikte 1949 sonrasında Hindistan'a göç etmiştir.

Doğu Türkistan'ı terk ederek Kansu'ya yerleşip, Tungan baskısı üzerine Hindistan'a gidenler ise 200 aile ile Elishan Batur, 200 aile ile Sabırbay, 1.500 aile ile Zayıf Teyci kabileleriydi. Zayıf Teyci ve kafilesine yolda 400 aile Sekeyler kafilesi dâhil olmuştur. Kabilelerin hepsi daha sonra yolda birleşerek Hindistan'a doğru bin bir güçlkle ulaşmıştır. Yaklaşık 10.000 kişiden oluşmuş 2.300 aile olarak yola çıkan kabileler yolda hastalık, yollarını şaşırma, yaşlılık, fakirlik ve Çinli kuvvetlerin saldırısı vs. gibi sebeplerle birçok kayıplar vermiştir. Ancak tüm bu olumsuzluklara rağmen 3.039 kişi Hindistan'a ulaşmayı başarmıştır. Hindistan'a ulaşmayı başaran kişilerin sayısına

bakıldığında binlerce kişinin hayatlarını kaybettiği anlaşılmaktadır. Bu da insanın içini acıtan ve insanlığın kendisini sorgulaması gereken önemli bir konudur. Bu kişilerin sıkıntıları sadece Hindistan'a ulaşmakla da bitmemiş, bu defa da bölgeye uyum sağlanamaması nedeniyle bir de fakirlikle mücadele etmişlerdir.

Hindistan'a yerleşen Kazak Türkleri uzun yıllar burada yaşamıştır. Pakistan'ın Hindistan'dan ayrılması sonrasında Kazak muhacirler, Pakistan'a yerleşmiştir. Komünist Çin'in Doğu Türkistan'a hâkim olması sonrası bu defa hem Kazak hem de Uygurlardan oluşmuş kabileler vatanlarını terk etmek zorunda kalmıştır. Bu kabileler değişik yol güzergâhlarını izleyerek Hindistan sınırına hareket etmiştir. Kabileler Hüseyin Teyci, Sultan Şerif Teyci, Delilhan ve Alibek Hâkim kabilelerinden oluşmuş Kazaklar ile; Mehmet Emin Buğra ile İsa Yusuf Alptekin kafilesinden oluşmuş Uygurlardı. Bu kabileler de tıpkı daha önce göç eden diğer kardeşleri gibi bin bir zorluk atlatarak Hindistan'a ulaşmıştır. Buradan da daha önce Hindistan'a gelen diğer muhacirler ile Bakanlar Kurulu'nun 1952 yılında Doğu Türkistanlı muhacirlerin Türkiye'ye iskânlı göçmen olarak yerleştirilmesini kabul etmesinden sonra 1953 ile 1958 yılları arasında bu muhacirler Türkiye'ye yerleşmiştir. Gelen muhacirler Kayseri, Niğde, Manisa, Konya ve Adapazarı'na bağlı ilçe ve köylere iskân edilmiştir. Bu göçmenler ilk geldiklerinde Sirkeci, Tuzla ve Zeytinburnu'nda Türkiye Hükûmeti tarafından oluşturulan göçmen evlerinde misafir edilmiştir. Daha sonra, bu kişiler devlet tarafından çeşitli şehirlerde inşa edilen evlere nakledilmiştir.

Doğu Türkistan'dan gerçekleşen ve Türkiye'ye geliş ile sonuçlanan son göç hadisesi ise 1961 yılında başlamıştır. 1955 yılında, Uygur Özerk bölgesinin oluşturulması sonrası, Çin yönetiminin uyguladığı baskı ve şiddete dayanamayan bir kısım Doğu Türkistan halkı, 1961 yılında Çin ile Afganistan arasında imzalanan bir anlaşmayı kullanarak vatanlarını terk etmiştir. Bu göçün diğerlerinden farkı Çin Hükûmeti'nin göçmenlerin çıkışına müsaade etmesidir. Yapılan anlaşma gereği, Doğu Türkistan'da yaşayan Afganlıların, Afganistan'a geçişine müsaade edilmiştir. Çin'in uyguladığı baskılardan bıkan bir kısım Doğu Türkistanlı bu anlaşmadan faydalanarak kendilerini Afgan kökenli olarak göstererek vatanlarını terk etmiştir. 1961 yılında başlayan bu göç sonucu Afganistan'a gelen aileler, daha sonra İsa Yusuf Alptekin'in de girişimleri ile Türkiye'ye iskânlı göçmen olarak kabul edilmiştir. Türkiye Hükûmeti, 118 ailenin

gelişine izin verdiği hâlde Türkiye'ye 74 aile gelmiştir. Muhacirler, 1964 yılında önce Ankara'ya, daha sonra da Kayseri'ye yerleştirilmiştir.

Yapmış olduğumuz bu çalışmamız neticesinde şimdiye kadar siyasi tarih ve göç ile ilgili olarak ortaya konulmuş ve bilgi karmaşasına neden olan konuları açıklamaya çalıştık. Özellikle siyasi tarih konusu ortaya konulurken, bu mücadeleler sırasında Çinlilerin baskıları ve halkın bağımsızlık duygularının isyanlara neden olması temel gerekçe olarak görülmektedir. Ancak isyan hareketlerinde başarılar elde edilmeye başlanmasından sonra mevki, makam, kabilecilik gibi hareketlerin isyanların başarılı bir şekilde sonuçlanmamasına ve kendi aralarında yaşadığı çekişmelerin Doğu Türkistan'da bağımsız bir devlet kurulamamasında önemli bir etken olduğunu gözden kaçırmamak gerekmektedir. Yine maddi yokluklar, silah eksikliği, lider eksikliği ve bölgedeki ekonomik değere sahip yer altı ve yer üstü kaynakların özellikle Sovyet Rusya'nın dikkatini çekmesi, bölgeye zaman zaman Sovyet müdahalesini beraberinde getirmiştir. Doğal olarak bu durum, Çin-Rusya çekişmesinin bölgede etkili olmasına neden olduğu gibi bölge halkının da ellerindeki ekonomik kaynaklardan yeterince istifade edememesine ve fakirlik yaşamasına neden olmuştur. Halk, bağımsızlık mücadelesi verdiği anda ise bölgedeki ekonomik çıkarlarını korumak isteyen Sovyet Birliği, Çinlilere destek vererek binlerce Doğu Türkistanlının öldürülmesine neden olmuşlardır.

Doğu Türkistan tarihi içinde 1911 sonrası umumi valilerin idaresi altında yaşamak zorunda kalan halkın özellikle Kazak ve Uygur nüfus yoğunluğuna sahip olduğunu görmekteyiz. Bu durum bölgenin bir Türk bölgesi olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Çin'in uyguladığı siyaset sonucu bölgeye yerleştirilen Çinli göçmenler ile bölge nüfusunun Çinliler lehine değiştirilmek istendiğine şahit olmaktayız. Bu durum karşısında halk isyanlarında birlik ve beraberliğin olmadığını söylemek gerekmektedir. Özellikle isyanlar döneminde en fazla birlik ve beraberliğe ihtiyaç duyulan dönemde dâhi kişilerin şahsi ihtirasları, Uygur-Kazak çekişmesi ve irtibatsızlık bağımsızlığın gerçekleştirilememesinde en önemli neden olarak karşımıza çıkmaktadır. Zaman zaman bu birlik ve beraberliği sağlamaya yönelik hareketler sağlanmışsa da bu defa da Çin'in veya Sovyetler Birliği'nin halkı bölmeye yönelik hareketlerinde başarılı olduğunu ve bunun sonucunda isyanların bağımsız bir devlete dönüşemediğini görmekteyiz.

1934 sonrası başlayan ve önce Kansu'ya daha sonra Hindistan'a ulaşan göçler ile ilgili olarak Çin'in uyguladığı baskılarla beraber geçim sıkıntısını da gözden kaçırmamak gerekir. İlk göçlere baktığımızda, bu göçlerin Barköl bölgesinden Kansu'ya doğru yapıldığına şahit olmaktayız. Özellikle, Sheng-Shih-tsai yönetiminin baskıları ve ekonomik kaygıların sonucunda Kansu'ya doğru göç edilmiştir. Özellikle, göçe çıkan aileler ve sayıları ile ilgili birçok bilgi eksikliği bulunmaktadır. Göçe katılan kabilelerin sayıları yuvarlak rakamlarla zikredilmiş, yol güzergâhlarında bazı yer isimleri yanlış belirtilmiş ve Kansu'ya ulaşıldıktan sonra yaşanan gelişmeler tek taraflı değerlendirilmiştir. Göçe katıldığı hâlde adları zikredilmeyen ailelerin yanında bazı kabilelerin aynı dönemlerde yola çıkmış olmasına rağmen sanki farklı zamanlarda yola çıkmışlar gibi zikredildiğini görmekteyiz. Yine tarihler ve sayılar konusunda birçok yanlış bilgi bulunmaktadır. Araştırmalarımız sonucunda sayılar ve tarihler konusunda en doğru bilgiyi aktarmaya çalıştık. Ayrıca Kansu'ya ulaşıldıktan sonra Tunganlarla burada yaşanan mücadelelerde olayların tek taraflı anlatıldığını ve maddi sıkıntılardan dolayı Tunganların bir zaman sonra kendilerine hiç yardım etmediği şeklinde anlatılanlarda eksiklikler olduğunu söylemekte fayda vardır.

Kansu'dan Hindistan'a gerçekleştirilen göç için birçok kaynaktan en büyük eksikliğin Hüseyin Teyci ve Sultan Şerif Teyci kabileleri dışında sanki tüm ailelerin Hindistan'a göçe çıkmış gibi gösterildiğine şahit olmaktayız. Çalışmamız neticesinde, göçe katılan ve katılmayan aileler ile Barköl bölgesine geri dönen ailelerin hangileri olduğunu ortaya koymaya çalıştık.

Komünist Çin'in Doğu Türkistan'ı işgali sonrasında gerçekleştirilen 1949 göçü sırasında yaşanan göç toplantıları ve bu toplantılar sonrası gerçekleştirilen göçlerle ilgili birçok eser kaleme alınmış olmasına rağmen, en fazla bilgi kirliliğine bu dönemi anlatan ve göçe katılmış kişilerin Türkiye'ye yerleştikten sonra kaleme aldıkları eserlerin neden olduğunu görmekteyiz. Özellikle, bu eserlerde Uygur-Kazak ve Kazaklar arasında da Nayman-Kerey çekişmesinin hat safhada olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca, bu eserlerin birçoğunda en çok dikkat çeken şey göç etmek istemeyip mücadele etmek istedikleri hâlde artık kendilerinden başka mücadele eden kimse kalmadığı için göç etmişler gibi bir havanın oluşmuş olmasıdır. Bu durum doğal olarak birçok yanlış bilgiyi de beraberinde getirmiştir. Bu yanlış bilgilerin yanında birçok tartışmalı konunun da

varlığını tespit ettik. Bu olayları anlatırken tarafsızlığımızı koruyarak olayları değerlendirmeye çalıştık. Ancak, Doğu Türkistan’da yaşanan Uygur-Kazak çekişmesinin günümüzde de devam ettiğini üzülenek de olsa söylemek gerekmektedir.

Şimdiye kadar birçok kişi tarafından dillendirilen; ama hep tek taraflı yazıldığı için objektif olarak değerlendirilemeyen Salis Emreoğlu’nun öldürülmesi olayına yeni bir pencere açmaya çalıştık. Göçe başlamadan önce yapılan toplantılar sonrası Kazakların dağ yolundan, Uygurların ise motorlu taşıtlarla göç etmesi kararı almış olmasına rağmen, bazı eserlerde Uygurların direniş göstermeden kaçtıkları şeklinde bir algının oluşturulmaya çalışıldığını söyleyebiliriz. Aynı konu ile ilgili ortaya atılan bir diğer önemli konunun da Mehmet Emin Buğra ve İsa Yusuf Alptekin’in kendileri ile göçe çıkan kişileri yarı yolda bıraktıkları gibi iddialardır. Bu iki konuda da araştırmalarımız neticesinde Uygurların direniş göstermeden kaçmadıklarını ve kendileri ile yola çıkan ülküdaşlarının ise kendilerinin geri dönmeye karar verdiklerini tespit ettik. Bu konuların neden böyle aksettirilmiş olabileceğini araştırdığımızda ise şahsi ihtirasların, çekememezliklerin ve olmaması gereken ama Türk dünyasına Rusların yerleştirdiği kabilecilik anlayışlarının neden olduğunu söyleyebiliriz. Yine bu kabilecilik anlayışının o kadar ileri seviyelere götürüldüğünü; hatta aynı boya mensup Kazaklar arasında Nayman-Kerey çatışmasının bile yaşandığına üzülenek şahit olmaktayız. Tabi bu da Doğu Türkistan’daki mücadeleler sırasında neden birlik beraberlik oluşturamadıkları ve neden bağımsız bir devlet kuramadıkları sorusuna verilecek en güzel cevaplardan biri olsa gerektir.

Göç sırasında en dikkat çekici özelliklerden birisi de gidilen bölgelerde kendilerine yapılan veya yapılamayan yardımlar konusunda olmuştur. Özellikle 1949 göçü sırasında, Gasköl bölgesine gelen kabilelere Hüseyin Teyci’nin yardım konuları günümüze kadar devam ettirilmiş ve bu sebeple birçok gönül kırıklıklarının olduğunu görmekteyiz. Ancak şunu söylemekte fayda var ki bu göç sırasında Kazaklar üzerinde Hüseyin Teyci’nin ve Uygurlar üzerinde Mehmet Emin Buğra ile İsa Yusuf Alptekin’in emekleri açık bir şekilde göze çarpmaktadır. Türkiye’de kaleme alınan göç ile ilgili eserlerde, özellikle Hüseyin Teyci ile ilgili, birçok önemli iddia ortaya atılmıştır. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki göç konusunda kaleme alınan eserlerin birçoğunda bilgi yanlışlığı ile eserleri yazan kişilerin aileleri ile Hüseyin Teyci arasında sürtüşmelerin

olduğuna şahit olmaktayız. Bu durum, doğal olarak yazılan eserlerin objektifliğine zarar verdiği gibi olayların yanlış aksettirilmesine de neden olmuştur.

Doğu Türkistan'dan Türkiye'ye göç etmiş olan kişiler ile ilgili önemle üzerinde durulması gereken konulardan birisi de göç etme nedenlerini tam olarak ortaya koyamamalarıdır. Bu konuda, Doğu Türkistanlı muhacirler arasında kanaatimizce yanlış olan bir algıdan bahsetmekte fayda vardır. Doğu Türkistan'da ve göç sırasında sürekli silahlı mücadele ettikleri ve Çinlilerle savaşa savaşa Hindistan sınırına geldiklerine yönelik bir algı oluşturmaya çalıştıklarına şahit olmaktayız. Ancak araştırmalarımız şunu ortaya koymaktadır; Doğu Türkistan'da mücadelelere katılmış olmalarının yanında göç sırasında da küçük gruplar hâlinde yapılan Çin saldırılarına karşı direnişler göstermişlerdir. Ancak eserlerin abarttığı gibi büyük bir direnişin olduğunu söylemek mümkün değildir. Bu direniş olayının bu şekilde aksettirilmesinin nedeni kanaatimizce Türkiye'ye gelindikten sonra kendilerine yönelik göç ile ilgili sorularda "Bu kadar büyük bir çatışma yoktuysa neden vatanı terk ettiniz?" sorularına karşı bir önlem alma girişimi olarak durmaktadır. Ancak Türkiye'deki muhacirlerimizin neden mücadele etmedikleri değil; neden mücadele edemediklerini ortaya koymaları gerekmektedir. Bu minval üzere, eserlerini yeniden bir kritiğe tabi tuttuklarında, kanaatimizce olayları daha iyi değerlendireceklerini ve kaçan insanlar olmadığını, kaçmak zorunda bırakılan insanlar olduklarını dünya kamuoyuna daha rahat anlatacaklardır.

Türkiye'ye yerleştiren muhacirlerin Doğu Türkistan'da uğradıkları baskı ve işkenceler yüzünden öz vatanlarını terk etmek zorunda kalmaları sonrasında yaptıkları göçler, insanlık açısından utanç vericidir. Hicret etmek zorunda kalan muhacirler Türkiye'ye geldikten sonra kendilerine gösterilen şefkat, yakın alâka ve yardımlardan ötürü minnettar kalmışlardır. Doğu Türkistanlı göçmenler Türkiye'ye yerleştirdikten sonra çok dağınık surette iskân edilmiş olmalarından ve fakirlik dolayısı ile çocuklarını mahallî ilkokullardan öteye üniversitelerde okutamamaktan sıkıntı çekmişlerdir. Zaman içinde özellikle deri ve naylon sektöründe iş yerleri kurmak suretiyle fakirlikten kurtulmaya ve çocuklarını da okutmaya başlamışlardır. Ayrıca, yerleştirdikleri yerleri zaman içinde terk ederek, özellikle İstanbul'a göç etmişlerdir.

Her şeye rağmen Türkiye'ye iskânlı göçmen olarak yerleşen ve Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığını alan bu muhacirler anavatanları olan Doğu Türkistan'a hasretlik

duydularını, her vesile ile ortaya koymaktadırlar. Ancak, Türkiye'ye yerleşmekten ve Türkiye'nin kendilerine açmış olduğu kucaktan memnuniyetlerini yayınladıkları neşriyatlarla ve devlet adamları ile yaptıkları görüşmelerde her vesile ile belirtmişlerdir. Bu tezimiz, bundan sonra yapılacak olan çalışmalara ve Doğu Türkistan davasına ışık olursa kendimizi bahtiyar hissederiz.

BİBLİYOGRAFYA

A. YAZILI KAYNAKLAR

- "*Turkestan Muslims Capture Strategic Cities*". (3 Haziran 1933). **Star of India**. Celcutta.
- "*Another Rebel Leader in Turkestan: Glut of Armies at Kashgar*". (24 Haziran 1933). **The Times**.
- "*A Strained Type of Unity*". (14 Eylül 1979). **FEER**. Hong Kong.
- "*A Turkestan Massacre*". (3 Mayıs 1933). **The Times**. London.
- "*Chinese Turkestan and Autonomy*". (7 Şubat 1934). **The Times**. London.
- "*Chinese Turkestan Revolt: New Rebel Leader's Intervention*". (8 Haziran 1933). **The Times**. London.
- "*Doğu Türkistan Genel Kurmay Başkanı Mahmut Muhiti'nin İnkılap Önderimiz Hoca Niyaz Hacı İle Birlikte Geçirdiği Günleri ve Tercüme Hali*". (Ekim 1981). **Doğu Türkistan**. S.15, s.13-21.
- "*Doğu Türkistan'dan Kanlı Göçler*". (Ekim-Kasım-Aralık 1967). **Türk Göçmen ve Mülteci Dernekleri Federasyonu Türk Dünyası Üç Aylık Fikir-Kültür Dergisi**. S.7, s.1-16.
- "*His Excellency Yang Tseng-hsin the Late Governor General of Sinkiang*". (1929). **JRCAS**. C. XVI, s.87-89.
- "*Islam in Kashgar*". (1937). **JRCAS**. C.XXIV, S.4, s.729.
- "*Kazakh Rebellion in Sinkiang*". (29 Aralık 1944). **Amerasia**. C.VIII, s.371.
- "*Moslem Revolt in Chinese Turkestan*". (27 Nisan 1933). **The Times**. London.
- "*National Minorities: Sinkiang*". (7 Ekim 1955). **China News Analysis**. C.VIII, s.2-7.
- "*Rebellion in Sinkiang: The Tungans lose Kashgar*". (5 Ocak 1938). **The Times**. London.
- "*Recent Events in Sinkiang*". (1934). **JRCAS**. C.XXI, S.1, s.81-88.

- “*Reign of Terror and Destruction in Chinese Turkestan*”. (26 Temmuz 1933). **The Daily Herald**. Lahore.
- “*Rising in Chinese Turkestan*”. (20 Nisan 1933). **The Times**. London.
- “*Russian Penetration into Sinkiang*”. (1936). **MW**. C.XXVI, S.4, s.414-415.
- “*Şehitlerimiz*”. (tarih yok). **Doğu Türkistan**. C.III, S.34, s.22-23.
- “*The Evolution of Minority Nationality Regional Autonomy in Xin-jiang*”. (1967). **CAR**. C.XV, S.3, s.232-237.
- “*The Rebellion in Chinese Turkestan*”. (1935). **JRCAS**. C.XXII, S.1, s.100-105.
- “*Türki Chief Beheaded*”. (25 Ağustos 1933). **The Times**. London.
- “*Türkistan Faciası*”. (1 Şubat 1952). **Komünizme Karşı Mücadele Dergisi**. S.29, s.1-4.
- Ai-chen, W. (1939). “*Will China Lose its Far West?*”. **Asia**. C.XXXIX, S.3, s.675-678.
- _____ (1940). **Turkistan Tumult**. London: Methuen.
- _____ (1950). **China and the Soviet Union**. London: Methuen.
- Akan, V. (20-21-22 Kasım 1996) “*Göç ve Gençlik*” **Toplum ve Göç, II. Ulusal Sosyoloji Kongresi**. T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Sosyoloji Derneği
- Akman, M. (2010). **Uyghur Immigrants In Turkey: A Home Away From Home**. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Basılmamış Yüksel Lisans Tezi.
- Akman, T. (2000). **Çin’e Yolculuk**. İstanbul: Kaktüs Yayıncılık.
- Alptekin, E. (14 Kasım 1979). “*Doğu Türkistan’a Şingcang İsmi Verilişinin 95. Yıldönümü*”. **Bayrak Gazetesi**.
- _____ (1985). “*Eastern Turkestan: An Overview*”. **Journal Institute of Muslim Minority Affairs**. C.VI, S.1, s.127-136.

- _____ (1992). **Doğu Türkistan'dan Hicretimizin 40. Yılı**. Kayseri: Erciyes Dergisi Doğu Türkistan Yayınları.
- Alptekin, İ. Y. (1951). "*Temir Parda Arqasındağı Şarqî Türkistan*". **Millî Türkistan**. S.LXXIV, s.23-27.
- _____ (1974). **Doğu Türkistan İnsanlıktan Yardım Bekliyor**. İstanbul: Otağ Matbaası.
- _____ (1981). **Doğu Türkistan Davası**. İstanbul: Marifet Yayınları.
- Altay, H. (1998). **Anayurttan Anadolu'ya**. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- _____ (1980). **Esteliklerim (Anılarım)**. İstanbul: Otağ Matbaası.
- Ambolt, N. (1939). **Karavan: Travels in Eastern Turkestan**. London: Blackie & Son.
- Anat, H. Y. (1999). "*Safsatalara Cevap*". **Doğu Türkistan**. S.183-184, s.20-22.
- _____ (2003). **Hayatım ve Mücadelem**. Haz. Soner Yalçın, Ankara: Özkan Matbaacılık .
- Anon. (1958). **Muslem Unrest in China**. Hong Kong: The Union Press.
- Arpacık, Y. Z. (2008). **Osman Batur ve Asrın İbretlik Olayları**. İstanbul: İleriş Yayınları.
- Ataman, R. (2006). **Türkiye'de Yaşayan Doğu Türkistan Kökenli Uygur Türklerinin Sosyo-Kültürel Kimlikleri (Kayseri Örneği)**. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Aubin, F. (1981). "*İslam et sinocentrisme: la Chine, terre d'İslam*". **L'İslam de la seconde expansion, Paris 1981, Association pour l'Avancement des Etudes Islamiques** (s. 25 pasage). içinde Paris: Association pour l'Avancement des Etudes Islamiques.
- Bacon, E. (Ekim 1947). "*Soviet Policy in Turkestan*". **MEJ. C.I, S.4, s.386-400**.
- _____ (1966). **Central Asians under Russian Rule: A Study in Cultural Change**. New York: Cornell UP.

- Bakır, A. (2005). **Doğu Türkistan İstiklâl Hareketi ve Mehmet Emin Buğra**. İstanbul: Doğu Türkistan Vakfı Yayınları.
- Barber, A., & Hanwell, N. D. (26 Nisan 1939). “*The Emergence of China’s Far West*”. **FES**. C.VIII, S.9, s.28-43.
- Barmine, A. (1945). **One Who Survived**. New York: Putnam’s Sons.
- Barnett, A. D. (1963). **China on the Eve of the Communist Takeover**. London: Thames & Hudson.
- Barköl Tarihi Materyali**. (1952).
- Barthold, V. V. (1990). **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**. Haz. H. Dursun Yıldız, Ankara: TTKB.
- Başaran, M. (1972). **Doğu Türkistan İstiklâl Kahramanı Osman Batur İslamoğlu (1899-1951)**. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Umumi Türk Tarihi Kürsüsü. İstanbul.
- Bawden, C. E. (1968). **The Modern History of Mongolia**. London: Weidenfeld & Nicolson.
- Bekin, R. (2003, Mart). “*Doğu Türkistan’ın Bugünkü Sorunları*”. **Türk Dünyası Tarih Dergisi**. S.195, s.40-45.
- Beloff, M. (1949). **The Foreign Policy of Soviet Russia, 1929-41**. C.I, Oxford: OUP.
- Beloff, M. (1953). **Soviet Policy in the Far East, 1944-51**. London: OUP.
- Bexell, G. (1945). “*Geological and Palaeontological Investigations in Mongolia and Kansu, 1929-1934*”. S. Hedin, & Arkadaşları içinde, **History of the Expedition in Asia**. C.IV, Stockholm, s.193-254.
- Bıyıktay, H. (1989). **Timurlular Zamanında Hindistan Türk İmparatorluğu**. Ankara: TTKB.
- Bonavia, D. (10 Şubat 1978). “*Axe Falls on a Survivalist*”. **FEER**. s.24.

- Boorman, H. L., & Howard, R. (1967). **Biographical Dictionary of Republican China**. C.I, New York: Columbia UP.
- _____ (1967). **Biographical Dictionary of Republican China**. C.II, New York: Columbia UP.
- _____ (1967). **Biographical Dictionary of Republican China**. C.III, New York: Columbia UP.
- _____ (1967). **Biographical Dictionary of Republican China**. C.IV, New York: Columbia UP.
- Bosshard, W. (1929). "*Politics and Trade in Central Asia*". **JRCAS**. C.XVI, s. 433-454.
- Bridges, F. (Temmuz 1945). "*Dynamite in Sinkiang*". **Current History**. C.XI, s.40-45.
- Buğra, M. E. (1952). **Doğu Türkistan Tarihi, Coğrafi ve Şimdiki Durumu**. İstanbul: Güven Basımevi.
- _____ (1954). **Doğu Türkistan'ın Hürriyet Davası ve Çin Siyaseti**. İstanbul: Osmanbey Matbaası.
- _____ (1987). **Şarkî Türkistan Tarihi**. Ankara: Ofset Matbaacılık.
- _____ (1964, Temmuz). "*Doğu Türkistan'a Dair*". **Türk Kültürü**. S.21, 95-101.
- Burton, W. (1935). "*Tug-of-war in Cental Asia, I: Sinkiang Center of Intrigue*". **Asia**. C.XXXV, s.516-520.
- Bush, R. C. (1970). **Religion in Communist China**. New York: Abingdon Press.
- Cable, M. (1938). "*The New Dominion*". **JRCAS**. C.XXXV, S.1, s.9-21.
- Cable, M., & French, F. (1934). **The Gobi Desert, A Desert Journal**. London: Hodder & Stoughton.
- _____ (1950). **Through Jade Gate and Cential Asia**. London: Hodder & Stoughton.

- Calvocoressi, P., & Diğ. (1953). **Survey of International Affairs, 1840-1950**. London: Royal Institute of International Affairs/OUP.
- Canaltay, D. (2000). **Kıyılı Zaman Kıyılı Kunder**. Almatı: Yayınevi Yok.
- Caroe, O. (1967). **Soviet Empire: The Turks of Central Asia and Stalinism**. New York: Macmillan.
- Castagné, J. (1933). “*Le Probleme du Turkestan Chinois (Sinkiang)*”. **REI**. C.VII, s. 153-184.
- _____ (1980). **Türkistan Millî Kurtuluş Hareketi**. Çev. M. Reşat Üzmen, İstanbul: Orkun Yayınları.
- _____ (1981). **Kızıl Çin İşgalindeki Doğu Türkistan**. İstanbul: Yayınevi Yok.
- _____ (1998). **1982 Çin Anayasası’na Göre Doğu Türkistan’ın Hukukî Durumu-I**. İstanbul: Doğu Türkistan Dayanışma Derneği Yayınları.
- _____ (2005). **Sürgündeki Doğu Türkistan Hükûmeti**. İstanbul: Doğu Türkistan Göçmenler Derneği.
- Cengiz, İ., & Gayretullah, H. (1983). **Çin’de İslamiyet ve Türkler**. İstanbul: Kent Basımevi.
- Chan, F. G. (1965). **Sinkiang Under Sheng Shih-tsai, 1933-44**. MA thesis, University of Hong Kong. MA thesis University of Hong Kong.
- _____ (1969). “*The Road to Power: Sheng Shih-ts’ai’s Early Years in Sinkiang (1930-34)*”. **Journal of Oriental Studies**. C.VII, s. 224-260
- Chao-li, C. (1967). “*Islam and Communism in China*”. **Islamic Literature**. C.XIII, S.12, s.5-14.
- Chen, J. (1977). **The Sinkiang Story**. New York: Macmillan.
- Chih-chung, C. (Aralık 1947). “*Dilemma in Sinkiang*”. **Pacific Affairs**. C.XX, S.4, s.422-429.

- Chung-yüan, T. (1938). **Sheng Shih ts'ai yu hsin Hsin-chiang**. Hankow: Sheng-huo shu-tian.
- Chü-jen, T. (1954). **Chiang Ching-kno lun (Talks with Chiang Ching-kuo)**. Hong Kong: Yayınevi Yok.
- Clark, M. J. (Kasım 1954). “*How the Kazakhs Fled to Freedom*”. **National Geographical Magazine**. C.VI, S.5, s.621-644.
- Clubb, O. E. (1965). **Twentieth Century China**. London: Columbia UP.
- _____ (1971). **China and Russia: The “Great Game”**. New York: Columbia UP.
- Coq, A. L. (1928). **Burled Treasures of Chinese Türkistan**. London: George Allen & Unwin.
- Çakar, H. A. (1972). **Türkistan Dramı**. İstanbul: Dede Korkut Yayınları.
- Çandarlıoğlu, G. (2006). **Özgürlük Yolu, Nurgocay Batur’un Anılarıyla Osman Batur**. İstanbul: Doğu Türkistan Vakfı.
- Çapraz, K., & SaynurAltuğ, G. (Şubat 1995). “*Ulu Mücahitlerimiz: İsa Yusuf Alptekin ve Müstecip Ülküsal*”. **Türk Dünyası Tarih Dergisi**. S.98, s.51-54.
- Çelebi, M. R. (1975). **Kazak Türkleri ve Salihli Yöresi Kazak Yerleşmesi**. İstanbul: Yayınevi Yok.
- Dallin, D. J. (1948). **Soviet Russia and the Far East**. New Haven: Yale UP.
- Davidson, B. (1957). **Turkestan Alive: New Travels in Chinese Central Asia**. London: Jonathan Cape.
- Degras, J. (1953). **Soviet Documents on Foreign Policy, 1917-1941**. C.III, London: Yayınevi yok.
- Deliorman, A., Donuk, A., & Kocakapan, İ. (1991). **Türklük Mücahidi İsa Yusuf**. İstanbul: Bayrak Basımevi.
- Demir, İ. N. (1988). **Xin-jiang’da Çin Politikası**. Ankara: Ankara Üniversitesi Sinoloji Anabilim Dalı Basılmamış Lisans Tezi.

- Dillon, M. (2001). **Doğu Türkistan, Çin Orta Asyası'nda Etnik Ayrımcılık ve Kontrol**. Çev. Dr. Hayati Aktaş, İstanbul: TDPY
- Doğu Türkistan Göçmenler Derneği Neler Yaptı.** (1972). İstanbul: Doğu Türkistan Göçmenler Derneği.
- Dönmez, R. (Tarih Yok). "*Türkistanlılar Türkiye'ye Nasıl Geldi?*". **Osman Batur**. Haz. Hızırбек Gayretullah, İstanbul: Orda Yayınları, s.12-16
- Dreyer, J. (1977). "*The Kazakhs in China*". **Ethnic Conflict in International Relations**. s.146-177.
- El-Kiyani, N. (Tarih Yok). **Türkistan Geceleri**. Basım Yeri yok: Bürde Yayınları.
- Emiloğlu, A. (1973). "*Changes in the Uighur Script During the Past Fifty Years*". **CAJ**. C.XVII, S.1, s.128-129.
- Er, R. (2000). **İmparatorluk Coğrafyasında Diplomasi Koşturmak**. İstanbul: BKY.
- Esir Doğu Türkistan İçin-1, İsa Yusuf Alptekin'in Mücadele Hatıraları.** (2010). Haz. Ömer Kul, Ankara: Berikan Yayınevi.
- Esir Doğu Türkistan İçin-2, İsa Yusuf Alptekin'in Mücadele Hatıraları.** (2007). Haz. Ömer Kul, Ankara: Berikan Yayınevi.
- Esposito, B. J. (1974). "*China's West in the 20th Century*". **Military Review**. C.LIV, S.1, s.72.
- Etherton, P. T. (1924). "*Chinese Turkestan*". **The Asiatic Quarterly Review**. C.XX, s. 245-251.
- Ewing, T. E. (1978). "*Revolution on the Chinese Frontier: Outer Mongolia in 1911*". **JAH**. C.XII, s.101-119.
- Fedyshyn, O. S. (Nisan 1957). "*Soviet Retreat in Xinjiang*". **American Slavonic and East European Review**. C.XVI, S.2, s.127-145.
- Févre, G. L. (1935). **An Eastern Odyssey**. London: Gollancz.
- Filchner, W. (1939). **A Scientist In Tartary**. London: Faber and Faber.

- Fleming, P. (1936). **News From Tartary**. London: Jonathan Cape.
- Forbes, A. D. (Haziran 1981). **Muslim Separatism in Northwest China During the Republican Period, 1911-1949**. *Phd thesis School of History University of Leeds*.
- _____ (1990). **Doğu Türkistan'daki Harp Beyleri (Doğu Türkistan'ın 1911-1949 Arası Siyasi Tarihi)**. Çev. Enver Can, Münih: Doğu Türkistan Vakfı Yayınları.
- Fu-hsiang, L. (1973). **The Turkic-Moslem Problem in Sinkiang: A Case Study of the Chinese Communists, Nationality Policy**. *Phd thesis Rutgers Universty*. New Jersey.
- Gayretullah, H. (1977). **Altaylar'da Kanlı Günler**. İstanbul: Hamle Yayıncılık.
- _____ (2003). "*Osman Batur ve Millî Mücadelesi*". **Altay Kartalı Osman Batur**. İstanbul: Doğu Türkistan Göçmenler Derneği Yayını, s.7-43.
- _____ (Eylül 2008). "*Bir Asır Geciken İstila*". **İstiklâl Gazetesi**. s.5
- _____ (2009). **Uzaklara Balam**. İstanbul: Toker Yayınları.
- Golden, P. B. (2002). **Türk Halkları Tarihine Giriş**. Çev. Osman Karatay, Ankara: Karam Yayıncılık
- Goldman, B. (1934). **Red Road Through Asia**. London: Methuen.
- Goro, O. (1942). "*The Chinese Muslim Struggle in the Northwest*". **Moko**. C.IX, S.9, s.14-22.
- Göde. K. (Kasım 1992). "*Dünden Bugüne Kayseri'ye Gelen Uygur Türkleri*". **Türk Dünyası Tarih Dergisi**. S.71, s.43-49
- Göktürk, H. (2006). "*Doğu Türkistan'dan Anadolu'ya Göçler*". **Uluslararası Göç Sempozyumu, 8-11 Aralık 2005**. İstanbul, s.130-135.
- _____ (Tarih Yok). "*Mehmet Emin Buğra'nın Yurt Dışındaki Mücadelesi*". **Doğu Türkistan'ın Sesi**. S.46, s.22-26.
- Gözlek, D. (2006). "*Asya'nın Kalbi Doğu Türkistan-1*". **Gökbayrak**. S.71, s.21-25.

Gültepe, K. (Ekim 1996). “*Tutsak Doğu Türkistan ve Bitmeyen Çin Mezalimi-I*”. **Türk Dünyası Tarih Dergisi**. S.118, s.49-56.

_____ (Kasım 1996). “*Tutsak Doğu Türkistan ve Bitmeyen Çin Mezalimi-II*”. **Türk Dünyası Tarih Dergisi**. S.119, s.50-57.

Güngör, E. (1997). **Tarihte Türkler**. İstanbul: Ötüken Yayınları.

Hai, B. W.-I. (1956). **Muslim Minority in China**. *MA thesis, Columbia University*. New York.

_____ (1974). **Ta’rih al-Muslimin fi al Sin**. Tripoli: Incha Press.

Hambly, G., & Diğ. (1969). **Central Asia**. London: Weidenfeld & Nicolson.

Han-jen, K. (1960). **The Imam’s Story**. Hong Kong: Green Pagoda Press.

Haslund, H. (1935). **Men and Gods in Mongolia**. London: Kegan Paul.

Hayit, B. (1975). **Türkistan: Rusya İle Çin Arasında**. İstanbul: Otağ Yayınları.

_____ (1987). **Sovyetler Birliği’ndeki Türklüğün ve İslâm’ın Bazı Meseleleri**. İstanbul: TDAV Yayınları.

_____ (1991). “*20. Yüzyılda Türkistan’ın Millî ve Sovyet Devletlerinin Karakterleri*”. **X. Türk Tarih Kongresinden ayrı basım**. Ankara: TTKB.

_____ (1995). **Türkistan Devletlerinin Millî Mücadeleleri Tarihi**. Ankara: TTKB.

_____ (Ocak 1999). “*Doğu Türkistan’ın Türk Dünyası’ndaki Önemi*”. **Türk Dünyası Tarih Dergisi**. S.145, s.36-39.

_____ (2006). **Ruslara Karşı Basmacılık Hareketi Türkistan Türklüğü’nün Millî Mücadelesi**. İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılık.

Hedin, S. (1933). **Across the Gobi Desert**. London: Routledge & Sons.

_____ (1933). **Riddles of the Gobi Desert**. Londra: Routledge & Sons.

- _____ (1936). **Big Horse's Flight: The Trail of War in Central Asia**. London: Macmillan.
- _____ (1938). **The Silk Road**. London: Routledge & Sons.
- Hedin, S., & Diğ. (1945). **History of the Expedition in Asia, 1927-1935**. C.II, Stockholm: Elanders Boktryckeri Aktiebolag.
- Heissig, W. (1941). **Das Gelbe Vorfeld: Die Mobilisierung der Chinesischen Aussenlander**. Heidelberg: Kurt Vowinckel Verlag.
- Hogg, G. (1945). **I See a New China**. London: Gollancz.
- Holdsworth, M. (Ocak 1952). "Soviet Central Asia, 1917-1940". **Soviet Studies**. C.III, S.3, s.258-277.
- Hostler, C. W. (1957). **Turkism and the Soviets**. London: George Allen & Unwin.
- Hsü, I. C. (1965). **The Ili Crisis: A Study of Sino-Russian Diplomacy**. Oxford: Tho Clarendon Press.
- Hudson, E. (1938). **Kazakh Social Structure**. New Haven: Yale UP.
- Hultvall, J. (1981). **Mission och revolution i Centralasien**. Stockholm: Gummessons.
- Hunter, G. W. (1920). "The Chinese Moslems of Turkestan". **MW**. C.X, s.168-171.
- I-fan, Y. (1969). **Islam in China**. Hong Kong: Yayınevi Yok.
- İlku, A. K. (1997). **Çin-Türkistan Hâtıraları, Şanghay Hâtıraları**. Haz. Yusuf Gedikli, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- İsa, D. (1995). "Türk Dünyasında Doğu Türkistan'ın Rolü". **21. Asra Girerken Doğu Türkistan**. Haz. Yücel Hacaloğlu, Ankara: Türk Yurdu Yayınları.
- İslambekov K. (1999). **Halife Altay'ın Hayatı ve Eserleri**. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- İsmâil, M. S., & İsmâil, M. A. (19 Eylül 1960). "Moslems in the Soviet Union China". **JPRS**. S.3936, s.7-15.

- İzgi, Ö. (1987). “*Kao-Chang (Turfan) Uygurları*”. **Tarihte Türk Devletleri**. C.I, Ankara: A.Ü. Rektörlüğü Yayınları.
- Jackson, W. A. (1962). **The Russo-Chinese Borderlands**. Princeton: UP.
- Jefferson, R. (3 Mayıs 2008). “*1949-2007 Kazakistan ve Çin’de Osman Batur Mirası*”. **Uluslararası Osman Batur’u Anma Günü (Basılmamış Bildiri)**. DTGD.
- Kadirî, P. (2009). **(Ülke Tarihi) Baturlar: Doğu Türkistan Millî Mücadele Tarihi (1930-1949)**. Haz. Ömer Kul, Ankara: Berikan yayınevi.
- Kafesoğlu, İ. (1992). “*Asya Türk Devletleri*”. **Türk Dünyası El Kitabı**. C.I, Ankara: TKAE Yayınları, s.105-174.
- _____ (1983). **Türk Milli Kültürü**. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Kafli, K. (1966). **Türkiye’ye Göçler**. İstanbul: Çeltüt Matbaacılık.
- Kai-shek, C. (1947). **China’s Destiny**. New York: Macmillan.
- Kai-shek, C. (1970). **Soviet Russia in China: A Summing up at Seventy**. New York: Yayınevi Yok.
- Kalkan, M. (2007). “*Sovyetler Döneminde Kazakların Göç Hareketleri ve Anadolu’da (Altay Köyü’nde) İskân Edilişleri*”. **TÜBAR**. C.XXI, s.123-141.
- Kamal, A. (1940). **Land Without Laughter**. New York: Charles Scribner’s Sons.
- Kara, A. (2008). **Azattıktın Öşpes Ruvhı, Nurğocay Batırdın Estelikleri Cane Ospan Battır**. Almatı: Yayınevi Yok.
- Karahoca, A. (1960). **Doğu Türkistan Çin Müstemlekesi**. İstanbul: Fakülte Matbaası.
- Kazak, F. (1937). **Osttürkistan zwischen den Grossmachten**. Königsbrg: Forschungen NF.
- Kazakbalası, G. C. (1980). **Göçten Sonra**. İstanbul: Büyük Türkeli Yayınları.

Kesici, A. K. (Şubat 2003). “Doğu Türkistanlı Kazak Türklerinin Türkiye’ye Göçünün 50. Yılı Münasebetiyle-I”. **Türk Dünyası Araştırmaları Tarih Dergisi**. S.194, s.17-22.

_____ (Mart 2003). “Doğu Türkistanlı Kazak Türklerinin Türkiye’ye Göçünün 50. Yılı Münasebetiyle-II”. **Türk Dünyası Araştırmaları Tarih Dergisi**. S.195, s.17-22.

Khan, M. R. (1963). **Islam in China**. Delhi: National Academy.

Khân, Y. (1969). **A Record of the Memoirs of Yulbârs**. Taipei: Chuan-ch’i wen-hsueh chu-pan she.

Kocaoğlu, T. (1997). “Yaş Türkistan’ın Türkistan Basın Tarihindeki Yeri”. **Yaş Türkistan**. İstanbul: Yaş Türkistan Yayınları, s.16-20.

Kotov, K. F. (1959). **Mestnaya Natsional’nya Avtonomiya v Kitayskoy Narodnoy Respublike**. Moscow: Yayınevi Yok.

Krader, L. (1963). **Social Organization of the Mongol-Turkic Pastoral Nomads**. The Hague: Indiana UP.

Krist, G. (1939). **Alone Through the Forbidden Land**. Londra: Readers Union.

Kul, Ö. (2008). “Doğu Türkistan Kazakları Arasında İlk ve Tek Kadın Vali: Hadıvan Hatice Hanım (1897-1963)”. **İslam Öncesinden Çağdaş Türk Dünyasına Prof. Dr. Gülçin Çandarhoğlu’na Armağan**. Haz. D. D. Alan, & Diğerleri, s.533-548.

_____ (2009). **Osman Batur ve Doğu Türkistan Millî Mücadelesi (1911-1955)**. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi.

_____ (2011) **On Yıla Sığan Efsanevi Ömür Osman Batur Han**. İstanbul: DTGD.

- Kul, Ö., & Kırkıl, E. (Temmuz 2011). "*Doğu Türkistan Kazak Türk Liderlerinden Bir Portre: Hüseyin Teyci*". **Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**. C.I, S.2, s.103-130.
- Kurban, İ. (1992). **Şarki Türkistan Cumhuriyeti: 1944-1949**. Ankara: TTKB.
- _____ (1995). **Doğu Türkistan İçin Savaş**. Ankara: TTKB.
- Kuropatkin, A. N. (1882). **Kashgaria**. Calcutta: Thacker & Spink.
- Kurt, H. (1998). **Orta Asya'nın İslamlaşma Süreci**. Ankara: FECR Yayınları.
- Lamb, A. (1968). **Asian Frontiers: Studies in a Continuing Problem**. London: Pall Mall.
- Lattimore, E. (3 Mayıs 1944). "*Behind the Sinkiang Incident*". **FES**. s.78-81.
- _____ (11 Nisan 1945). "*Report on Sinkiang*". **FES**. C.XIV, S.7, s.77-79.
- Lattimore, O. (1928). "*The Chinese as a Dominant Race*". **JRCAS**. C.XV, s. 278-300.
- _____ (1930). **High Tatory**. Boston: Little, Brown&Co.
- _____ (1935). "*Chinese Turkestan or Sinkiang*". **The China Year Book**. s.36-44.
- _____ (Mayıs1938). "*The Kimono and the Turban*". **Asia**, C.XXXVIII, s.273-275.
- _____ (Aralık 1940). "*China's Turkestan-Siberia Supply Road*". **Pacific Affairs**. C.XIII, s.393-412.
- _____ (1950). **Pivot of Asia: Xinjiang and the Inner Asian Frontiers of China**. Boston: Little, Brown & Co.
- _____ (1962). "*Chinese Turkistan*". **Studies in Frontier History**, London: OUP, s. 200-217.
- _____ (1962). **Inner Asian Frontiers of China**. Boston: Beacon Press.
- _____ (1962). **Studies in Frontier History**. London: OUP.

- Lensen, G. A. (1956). "*Yalta and the Far East*". **The Meaning of Yalta**. s.127-166.
- Lias, G. (1956). **Kazak Exodus**. London: Evans Brothers.
- _____ (1992). **Göç**. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- _____ (1992). **Kazak Türklerinin Destanı**. İstanbul: Kuşak Ofset.
- Lieberman, H. R. (1 Şubat 1949). "*Nanking is Seeking a Deal With the Soviets*". **New York Times**.
- Ligeti, L., (1986). **Bilinmeyen İç Asya**. Çev. Sadrettin Karatay, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Lindbeck, J. M. (Ekim 1950). "*Communism, Islam and Nationalism in China*". **The Review of Politics**. C.XII, S.4, s.473-488.
- Liu, F. F. (1956). **A Military History of Modern China, 1924-49**. Princeton: UP.
- Lu, K. (1964). **Hsin-chiang yen-chiu**. Taipei: Chung-kuo pien-chiang li-shih yu-wen hsüeh-hui.
- Macartney, G. (10 Mart 1909). "*Eastern Turkestan: The Chinese as Rulers Over an Alien Race*". **Proceeding of the Central Asian Society**. 23. Bölüm.
- MacMurray, J. V. (1921). **Treaties and Agreements With and Concerning China**. Oxford: OUP.
- Maillart, E. K. (1937). **Forbidden Journey**. London: Heinemann.
- _____ (27 Ağustos 1938). "*Dictature doungane: Réarmement a Khotan*". **L'illustration**. s.553-556.
- Mannerheim, C. G. (1940). **Across Asia**. Helsinki: Oosterhout.
- Matsumura, J. (1957). "*Mindai Hami oke no kigen (On the Origins of the Roval Family of Kumul (Ha-mil) During the Ming Period)*". **Toyo Gahuko**. C.XXXIX, s.32-48.

- McLean, N. L. (Temmuz 1948). "*Sinkiang Today*". **International Affairs**. C.XXIV, S.3, s.366-386.
- McMillen, D. H. (1979). **Chinese Communist Power and Policy in Xinjiang, 1949-1977**. Westview: Colorado & Folkestone.
- Menon, K. (1947). **Delhi-Chungking**. Bombay: Cumberledge.
- Milliyet Gazatesi**. (2 Ağustos 1952).
- _____ (28 Ekim 1952).
- _____ (29 Kasım 1952).
- _____ (10 Ekim 1965).
- Mingulov, N. N. (1962). "*The Uprising in North-West Xin-jiang, 1944-1949*". **CAR**. C.II, S.2, s.181-195.
- Moore, H. L. (1945). **Soviet Far Eastern Policy, 1931-45**. Princeton: UP.
- Moseley, G. (1966). **A Sino-Soviet Cultural Frontier: The Ili-Kazakh Autonomous Chou**. Cambridge: Harvard UP.
- Myrdal, J., & G.Kessle. (1980). **The Silk Road**. London: Gollancz.
- Nazaroff, P. S. (1935). **Moved On From Kashgar to Kashmir**. London: Allen & Unwin.
- Nemchemko, M. (1931). "*Kolonial'nyi Rezhim i Agrarnye Otnosheniya v Sin'tsyane (The Colonial Regime and Agrarian Relations in Sinkiang)*". **Problemy Kitaya**. C.VIII-IX, s.179-188.
- Ning, M. (Kasım 1933). "*Su-lien yü Hsin-chiang sheng ti shang-yeh kuan-hsi*". **Hsin Ya-hsi-ya**. C.VI, s.41-50.
- Norins, M. R. (Aralık 1942). "*The New Sinkiang: China's Link with the Middle East*". **Pacific Affairs**. C.XV, S.4, s.457-470.
- _____ (1944). **Gateway to Asia: Sinkiang**. New York: John Day.
- North, R. C. (1953). **Moscow and Chinese Communists**. Stanford: UP.

- _____ (1966). **Chinese Communism**. London: Weidenfeld & Nicolson.
- Nyman, L. E. (1977). **Great Britian and Chinese, Russian and Japanese Interest in Xinjiang, 1918-1934**. Malmö: Esselte Studium.
- Oraltay, H. (1976). **Kazak Türkleri**. İstanbul: Türk Kültürü Yayını.
- Petro, W. (1933). “*Mongolia, Kansu and Sinkiang as Seen by a Member of the Haardt-Citroen Expedition*”. **JRCAS**. C.XX, S.2, s.205-219.
- _____ (1968). **Triple Commission**. London: Yayınevi Yok.
- Pu-sheng, M., Ping-yen, M., & Li-sheng. (2006). **Lishi shang de Xinjiang**. Urumçi: Yayınevi Yok.
- Qasim, A. (1950, Şubat). “*Wo men tsai min-tsu wen-t'i chung ti ihsieh ts'o-wu*” (*Some of Our Mistakes With Regard to the Nationalities Question*). **Hsin-Hua Yüeh-Paok**. C.I, S.4, s.883-885.
- Rásonyi, L. (1988). **Tarihte Türklük**. Ankara: Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü.
- Robertson, F. (1 Şubat 1948). **New York Times**.
- Roerich, N. G. (1931). **Trails to Inmost Asia**. New Haven: Yayınevi Yok.
- _____ (Tarih Yok). **Altai-Himalaya**. London: Jarrolds.
- Rossabi, M. (1975). **China and Inner Asia**. London: Thames & Hudson.
- _____ (1988). “*Xin-jiang*”. **Encyclopedia of Asian History**. C.IV, s.248-254.
- Sadri, R. (1984). “*The Islamic Republic of Eastern Turkestan: A Commemorative Review*”. **Journal Institute of Muslim Minority Affairs**. C.V, S.2, s.294-319.
- Saka, E. (2009). **Düşten Geleceğe Yolculuk Doğu Türkistan**. Ankara: TDV Yayın Mat. ve Tic. İşl.
- Saray, M. (1998). **Doğu Türkistan Türkleri Tarihi, (Başlangıçtan 1878'e Kadar)**. İstanbul: Kitapevi Yayıncılık.
- _____ (1999). **Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi**. Ankara: TTKB.

- Saydam, A. (1992). **Kırım ve Kafkas Göçleri 1856-1876**. Ankara: TTKB.
- Schomberg, R. C. F. (1929). “*The Ili District*”. **JRCAS**. C.XVI, S.4, s.456-459.
- _____ (1929). “Hami or Komul”. **JRCAS**. C.XVI, S.1, s.90-93.
- _____ (Tarih Yok). **A Second Turkestan Diary, 1930-31**. *Unpublished MS in the library of the Royal Society for Asian Affairs, Devonshire Street*. London.
- _____ (Tarih Yok). **A Turkestan Diary, 1926-29**. *Unpublished MS in the library of the Royal Society for Asian Affairs, Devonshire Street*. London.
- Schram, S. (1966). **Mao Tse-tung**. Harmondswarth: Penguin.
- Selvi, Z., Teyci, M., & Kara, A. (1996). **Kazakların Doğu Türkistan’dan Anadolu’ya Göçü ve Osman Taştan**. İstanbul: Kazak Türkleri Vakfı Yayını.
- Serebrennikov, J. (1930). **Veliki Otkhod (The Great Exodus)**. Harbin: Yayınevi Yok.
- Shah, I. A. (1934, Mayıs 5). “*The Crescent in Chinese Turkestan*”. **The New Statesman and Nation**. C.VII, s.671-672.
- Sheng, L. (2006). **Çin’in Xin-jiang Bölgesi Geçmişi ve Şimdiki Durumu**. Çev. X. Xinyue, Urumçi: Kaynak Yayınları.
- Shih-ts’ai, S. (1958). **Red Failure in Sinkiang**. East Lansing: Michigan UP.
- Sinor, D. (2002). **Erken İç Asya Tarihi**. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Skrede, W. (1954). **Across the Roof of the World (Over Verdens Tak)**. London: Staples Press.
- Skrine, C. P. (1926). **Chinese Central Asia**. London: Barnes & Noble.
- Skrine, C. P., & Nightingale, P. (1973). **Macartney at Kashgar: New Light on British, Chinese and Russian Activities in Xin-jiang, 1870-1918**. London: Methuen.
- Son Telgraf Gazetesi**. (7 Ocak 1952).
- Stettinius, E. R. (1950). **Roosevelt and the Russians: The Yalta Conference**. London: Jonathan Cape.

- Strong, A. L. (Ocak 1942). “*Airplane from the USSR*”. **Asia**. C.LXII, S.1, s.28-31.
- Sullivan, W. (30 Mart 1949). “*China’s Northwest Veering to Russia*”. **New York Times**.
- Suyin, H. (1997). **Sabah Tufanı-1, Mao Zedung ve Çin Devrimi 1893-1954**. Çev. Ceyhun Irmak, C.I, İstanbul: Berfin Yayıncılık.
- _____ (1999). **Sabah Tufanı-2, Mao Zedung ve Çin Devrimi 1949-1975**. Çev. Kürşat Bozkurt, C.II, İstanbul: Berfin Yayıncılık.
- Sügürbayev, P. (1995). **Altay Arpalıstarı**. Urumçi: Yayınevi Yok.
- Svanidze, B. (1953). **My Uncle, Joseps Stalin**. New York: Yayınevi Yok.
- Sykes, E., & Sykes, P. (1920). **Through Deserts and Oases of Central Asia**. London: Macmillan.
- Şemsettin, İ. (1995). “*Doğu Türkistan Ekonomisinin Yapısal Analizi*”. **21. Asra Girerken Doğu Türkistan**. Haz. Yücel Hacaloğlu, Ankara: Türk Yurdu Yayınları.
- Ta-chün, C. (1956). **Forty Years of Turmoil in Sinkiang**. Hong Kong: North Western Warlords.
- Tanrıdağlı, E. (Temmuz 1993). “*Çin Komünist Partisi’nce Yazdırılıp, Neşrettirilen ‘Uygurların Kısaca Tarihi’nin Hiçbir İlmî Kıymeti Yoktur*”. **Doğu Türkistan’ın Sesi**. S.38, s.8-10.
- Taşagıl, A. (Nisan 1997). “*Esarettteki Son Türk Yurdu*”. **Tarih ve Medeniyet**. S.37, s.21-24.
- Teichmann, E. S. (1937). **Journey to Türkistan**. London: Hodder & Stoughton.
- The China Year Book, 1924-25**. (1924). Tientsin: Yayınevi Yok
- The Times**. (1 Haziran 1939).
- _____ (31 Mart 1950)

- Thomsen, & J.Glover. (1937). “*Present Day Kashgaria*”. **JRCAS**. C.XXIV, S.3, s.437-453.
- Tuğ, K. (2004). **Doğu Türkistan’da Hocalar Dönemi**. Bişkek: Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Tien-fong, C. (1975). **A History of Sino-Russian Relations**. Westport: Greenwood Pres.
- Togan, Z. V. (1942). **Bugünkü Türk İli Türkistan ve Yakın Tarihi**. C.I, İstanbul: Güven Basımevi.
- Toprakoğlu, A. D. (1997). **İsa Yusuf Alptekin’in Hayatı ve Mücadelesi**. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Townsend, J. R. (1969). **Political Participation in Communist China**. Los Angeles: University of California Press.
- Tuna, A. (2012). **Doğu Türkistan’da Asimilasyon ve Ayrımcılık**. İstanbul: İHH İnsani Yardım Vakfı.
- Tung-fang, L. (25 Nisan 1945). “*Are the People of Sinkiang Turki?*”. **Altai**. C.I, S.2.
- Tung-hai, L. (16 Aralık 1933). “*Impressions of Sinkiang*”. **In The People’s Tribune**. C.V, s.10, s.531-538.
- Turan, A. Ş. (Mayıs-Haziran 2002). “*Vefatının 53. Yıl Dönümü Münasebeti İle Mesut Sabri Baykuzu (1887-1949)*”. **Gökbayrak**. S.47, s.5-6.
- Turan, E. (Temmuz 1988). “*Doğu Türkistanlı Bir Alim Halife Altay*”. **Türk Yurdu**. S.8, s.20-26.
- Türkdoğan, O. (Ocak 1998). “*Bir Kazak Halk Kahramanı: Ali Beg Hâkim*”. **Türk Dünyası Tarih Dergisi**. S.133, s.8-10.
- _____ (Tarih Yok). **Salihli’de Türkistan Göçmenlerinin Yerleşmeleri**. Ankara: Yayınevi Yok.
- Türkistan Şehitleri**. (1969). İstanbul: Doğu Türkistan Göçmenler Cemiyeti Yayınları.

- United States Relations With China, With Special Reference to the Period 1944-49.** (1949). Washington: US Department of State.
- Vahidi, H., & Uyguri, S. (1991). **Dr. Mesut Sabri Baykozi Hakkındaki Doğrular ve Hakikatler.** Çev. G. P. Baykozi, Almatı: Yayınevi Yok.
- Vakar, N. (1935). “*The Annexation of Chinese Turkestan*”. **The Slavonic and East European Review.** C.XIV, S.40, s.118-123.
- Vasel, G. (1937). **My Russian Jailers in China.** London: Hurst & Blackett.
- Vasel, G. (1 Şubat 1939). “*Durchdringungspolitik in Zentralasien*”. **Berichte des Asiens Arbeitskreises.** s.5-30
- Wales, N. (1935). **Inside Red China.** New York: Yayınevi Yok.
- Wang, D. D. (1999). **Under the Soviet Shadow The Yining Incident, Ethnic Conflicts and International Rivalry in Xin-jiang, 1944-1949.** Hong Kong: Yayınevi Yok.
- Wei, H. (1956). **China and Soviet Russia.** Princeton: UP.
- Wei-ping, W. (1959). **Hsin-chiang Wei-wu-erh tzu-chih ch’ü (The Sinkiang-Uighur Autonomous Region).** Pekin: Yayınevi Yok.
- Werth, A. (1964). **Russia At War, 1941-45.** London: Barrie & Rockliff.
- Wheeler, G. (1964). **The Modern History of Soviet Central Asia.** London: Weidenfeld & Nicolson.
- White, T. (25 Ekim 1943). “*Report from Turkestan*”. **Time.** s.27-28.
- Whiting, A. (15 Aralık 1944). “*The Story of Sinkiang*”. **Amerasia.** s.357-360.
- Whiting, A. A. (1958). “*Soviet Strategy in Sinkiang 1933-49*”. **Sinkiang: Pawn or Pivot.** Haz. S. Shih-ts’ai, & A. S. Whiting, East Lansing: Michigan UP, s.3-148
- Wiens, H. J. (Aralık 1963). “*The Historical and Geographical Role of Urumchi, Capital of Chinese Central Asia*”. **Annals of the Association of American Geographers.** C.LIII, S.4, s.441-464.

- Wingate, R. O. (1929). “*Education in Chinese Turkestan*”. **JRCAS**. C.XVI, s.319-327.
- Winner, T. G. (1958). **The Oral Art and Literature of the Kazakhs of Central Asia**. Durham N.C: Duke Universty Press.
- Wu-Ts’eng, W. (Şubat 1934). “*Su-o tui Hsin-chiang chih ching-chi ch’in-lüeh (Soviet Russia’s Economic Aggression against Sinkiang)*”. **Hsin Ya-hsi-ya**. C.VII, s.49-54.
- Yang, R. (1961). “*Sinkiang Under the Administration of Governor Yang Tseng-hsin, 1911-1928*”. **CAJ**. C.XI, s.270-316.
- Yarkın, İ. (1965). “*Doğu Türkistan Göçmenleri İle İlgili Bazı Meseleler*”. **Türk Kültürü Dergisi**. S.38, s.61-65.
- Yash Türkistan**. (1935). C.LXXI, s.19-25.
- Yeni İstanbul Gazetesi**. (7 Ocak 1952).
- Yesevî, İ. (Ağustos 2008). “*Altın Efsane Osman Batur*”. **Yesevî**. S.176, s.24-26
- Yücel, M. U. (2013). “*Yakup Bey*”. **Diyanet İslâm Ansiklopedisi (DİA)**. C.43, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, s.277-278.
- Yüksel, F. A. (Ağustos 2011). “*Peşaver Doğu Türkistan Kazak Muhacirler Derneği ve Yahya Kemal Beyatlı*”. **Türk Dünyası Araştırmaları Tarih Dergisi**. S.296, s.19-24.
- Zakenuli, T. (2003). “*Çin Kaynaklarında Osman Batur ve Doğu Türkistan Cumhuriyeti*”. **Şehadeti’nin 52. yılında Altay Kartalı Osman Batur**. Haz. Hızırбек Gayretullah, Çev. Meryem Kırımlı, İstanbul: DTGD Yayını, s. 44-63.

B. İNTERNET KAYNAKLARI

- Cengiz, İ. (tarih yok). “*Dünyanın Damı Ulu Pamir’den Erciş’in Ulu Pamir Köyüne Rahmankul Han Ata’nın Öyküsü*”. Kasım 23, 2014 tarihinde <http://www.iyigunler.net/rahmankul-han-atanin-oykusu-makale,1815.html>. adresinden alındı.

Türksoy, E. (Ocak-Şubat 1994). "*Hicret*", **Gökbayrak**, S.1. 30 Eylül 2014 tarihinde http://www.gokbayrak.com/dergi_oku.asp?id=6&sid=8. adresinden alındı.

Ülker, M., & Yüce, N. (Mayıs Haziran 2007). "*Doğu Türkistan'ın Sessiz Çılgılığı*", **Gökbayrak**, S.77. 30 Eylül 2014 tarihinde http://www.gokbayrak.com/dergi_oku.asp?id=46&sid=923. adresinden alındı.

EKLER

EK.1 Alibek Hâkim, Hamza Uçar, Hüseyin Teyci ve Doğu Türkistan sabık Genel Sekreter yardımcılarında Salis Emreoğlu'nun İsa Yusuf Alptekin'e gönderdiği mektup. Bu belge Ömer Kul'un özel arşivinden alınmıştır.

تتمتع باله اي تودوك ملتندك عالم رهبري ميه ايمن عيسى بدي
باشلما يرلداشلا رعا سلام
جنابلر گز فباشقا يرلداشلا رعا سلام بيلان يارلاق موسلمان ملتندك دولته
پاكستان مملكتيگه صلح سلامت يتيب چوقته حر سايده دانه وگزاره
بزله رسوله مملكتلراند كين صر تا يلاوره كد تشب تشيه ن تا عجا
هر تا يلاوره 800 كوي بيلان سلامت يتيب كليب حسايين تا يجله رايلا
بهره خشتك عثمان باقر جانم جانلوره كبلش دالده قورودور
اولار كبللاندن كين بىر تشىلات قوروب تشقامس
سز لىز چا پار قفمش ك چون دلمه لازم في ليم رديك باشقا احوالاتلر
مدرسه كمشين كوجنا ولسن
بىدان بىلاي جانلار بىلر لىز في ايسين تشاوماستن لىز قورداشلا رگز
عالمين جانلار بىلشلا وگز في بيلان بىلهر ك چون دولدعان يلاوره بون
تا يامه هستين چا وچي داؤله تله بيلان بىلر تشب بلوسن بىر تورمك بالاسر
بزله رفا نوزله وگز حسابلا ب كامر نىست طلاميرن قوتلشقا بىر چا
تیب بىر مشلا وگز في و هممه بىر له رعا وچي بار چا بار بىلر بىلر
نم كز في سور لىز بىلهر قانداق كرفن جانلور سىن قانداق
ماقله كرسقا وى نوزله وگز في كوتلمن

صورت بيلان

تاريخ

عاليه

يوله اشكر

تالان

حسايين تا يي

سلس

19.50/3

EK.2 Hüseyin Teyci'nin Amerikan Konsolosluğu'ndan gelen kişilere yardım etmesi sonrası 11 Şubat 1952 tarihinde Amerikan Konsolosluğundan gelen teşekkür mektubu.

THE FOREIGN SERVICE
OF THE
UNITED STATES OF AMERICA

ADDRESS OFFICIAL COMMUNICATIONS TO

American Consulate,
Isfahan, Iran,
February 11, 1952

Dear Husayin Effendim:

Your letter of January 23, expressing appreciation for the small contribution we could afford to make to assist our friends in Srinagar--what was it among so many? has moved us deeply.

The news about Mr. Mackiernan is very sad. He was killed by frontier guards at the Tibetan border, who did not know who he was, in the Spring, two years ago, as he was escaping from Reds. This must have been soon after he left your hospitality.

We hope some day to be able to interest powerful people in your unfortunate case. Above all we beg you not to lose heart. Never forget that you have friends who are working for you and will not easily become discouraged, so keep your spirits high as they were when we were with you last in Turkestan. The future may be brighter for you than you think.

Sincerely yours,

J. Hall Paxton

Mr. Husayin Tayji,
Sarai Safa Kadel,
Srinagar, Kashmir,
I n d i a.

EK.3 Mehmet Emin Buğra'nın 17.08.1951 tarihinde İsa Yusuf Alptekin, Polat Turfanî ve Abdülkerim Hacılara gönderdiği mektup. Bu belge Ömer Kul'un özel arşivinden alınmıştır.

117 اگست 1951

محترم قریزہ اشیم عیسیٰ افندی ، پولات افندی و عیدالکریم حاجی غه

سلام . دهلیدین بارغان مکتوبلری ونومبا یغه بورگنلیکلرینی بیلدورگن تلگرافلرینی
آلب سلا متلیکلریدین ممنون بولدو . اوزلری نیک اوی ایچی بوردا شلر آراسی ویزلر
ینجلیق . لادا خدین کلگن تلگرام و خطلرگه کوره اوکون کیرگن قزاقلرنی آرقاغه قایتورغان
ایمیش ، بیز بوخبرنی آگلاب کوب حیران بولما قداوقا یغورما قدامیز ، بوخبرداست یا لمان
ایکنلیکینی آگلاما اوچون حکومت اداره لریدین سوروشتوروب باقسان آچون بیر معلوما
آلادو ، من کتله لر بیله بوگون اره کورو شوب تولوق معلومات حاصیل قیلماق و اگر بو
خبر حقیقت بولسه امکان دایره سیده اویبارله لر نیک حیاتیینی قوتلوروش اوچون چالیشورمن
تلجارت اینی بولسه دوکان تیار اما مال یوق نوردور . حکومتکه بعضی ماللرنیک امتیازی
نی طلب قیلیب عرض یازدوردو ، اوز قولوم بیله برمکی من . هر حالده تورکستان مار
وبرلیگ مال دین آرتو لاما مال قاییب سالیب تیزدین دوکاننی آچما قچیدور .
اورومی رادیو خبرلری چه بوآی نیک 11 و 16 سی آراسیده قلاشورده 19 ، کوچادا
2 ، غولجده 6 و توقسوندا بیر بولوب جمی 48 کئینی آچون سو^{بیله} آغ اولتورودور ، بو
لرینک ایچیده غولجده اولتورولگنلرنیک همه سی سابقا کلرا ایمیش ، توقسوندا اولتورولگن
کئی سابقا معاون حاکم ظفر خوجه ایمیش ، باشقا خبرلر بولسه اعانه بیغمان و کوچمنلرگه
برداوی برمک دین عبارت دور . قالدی احوال خیریت .

محمد امین بوغرا
حرمتلر بیله محمد امین بوغرا

اشیم بوغرا

EK.4 Mehmet Emin Buğra'nın Kahire'de bulunan İsa Yusuf Alptekin'e gönderdiği 28.8.1951 tarihli mektup. Bu belge Ömer Kul'un özel arşivinden alınmıştır.

28 اغوستوس 1951

محترم قويندا شيم عيسى بگ افنديگه

سلام . 22 / 8 تاريخمليخ مکتوبلاريني آليب کوب ممنون بولدوم . بوميابده کي بوقصول بورتدا شلرنيش کيتا ليش امیدی پیدا بولغا نليهدين کوب ممنون بولدوم ، اغير بير قابضو دين قوبولغان بولا ميز . قراقلرنيش بيرينجي قسمنی قايتورودور ديگن خبر لا داخدين کلگن خرابدی . حاضر بوخيرا صلح بولوب چيقتی ، اولر حاضر شا بوق دين بير کونلوك بريدی کي دور بون قيصلاقی نيک او ستونده تاگسی ديگن بير يايلاغا ايکن ، يا قيندا سرينگرگ بورسه کون . ايکنجي مکتوبومدا قراقلرني مکه گه يولغه سا ليش اوچون حکومت نيک قراريدين بحث اتکن ايديم ، توناگون هياتگه هند خارجه وزاريدين بوروق کلگن ايميش مضمونی " مذکور قراقلرني بوميای بيله مکه گه يولغه سا ليش اوچون حاضر ليق کوروشلر " ديگن ايميش بوخطی عبدالله اخوند هرکيم گه اوقوتوب بورور ايميش اما مگا کورسا نمدی . آگلاشيجه اور بورورگه خط يازامن وحکومتگه جواب يازامن دبر ايميش با قالم ! مکامصلمت ساله بير ليکده چاره کورورميز اگراوزيجه ايش قيله ازينمو کورورميز .

منينک نکر ميجه هـ حکومتی قراقلرني مطلق خارجه چيفاريسن قراريدی بولسه کون ، سعودی حکومتی نيک بولرني قبول ايميش امیدی بوق ، تورکيه حکومتیگه التماس قيلسان بلکه قبول قيلور بو اوچون وزلری تورکيه گه بارغاندا قاتنيغ کيريمسه لر بلکه بير نتيجه بولور اميد بده من . بو قراقلر کنشیرگه ويح بولسه لا داخقه کلگنده بتر ليک معلومات آلورميز و اولر نيگه بيلدو . دورميز . بو حده کي فکر لرينی يازور لر . اگر بور قراقلر نيک حياتی اوچون بعضی بر لر گه مر ايجنده بونونغان بر لسلر اوچنده مو تولوق معلومات بورور لر چونکه منمو هيا تموبو حده حرکت گه نئيش ضرور بولوب دورغاندک .

اولر لری نيک اوی ايبي مکمل تينچليق . حمد تو خنه ماللرينی کراغه بير يب ماگيش غه تيار بولدی . قالدی احوال خيرست دور .

بوغرا

حرمتلر بيله محمد امين بوغرا

EK.5 Mehmet Emin Buğra'nın Mısır'da bulunan İsa Yusuf Alptekin'e gönderdiği 21.9.1951 tarihli mektup. Bu belge Ömer Kul'un özel arşivinden alınmıştır.

21 سېنتمبر 1951

محترم قريندا شېم عيسى بگ افندی گه

سلام . بومبا بدین ایکی قسیم مکتوبلری کلگندین بری نه ما کار جا غلریده ونجه دین یازغان مکتوبلری کلمدی ، بلکه آلدیو شلیق بولوب یازمشغه فرصتلری بولمغان بولسه . عرفا دین کین یازغان مکتوبلریغه منتظریمیز . حج فریغه سینی اقیلغان لرینی بریکلیمن و هرا سئلریده موفقیت تینیمن .

بویرده کی احوال شودور : اوزلری بویرده مار جا غدا لایاخ حدودیغه کیرگن 5 و نفر قزاق لاد اخیدین اوتوب کشمیر گه یورگن خبری کلدی اون بگرمه کومده کلیب قالسه کون . اولوشکون لاد اخیدین تلگرام کلدی ، مضمونی " 200 قزاق حدود غه کلدی و اولونیک لیدری دلیل خان جانییم خان اوغلی لاد اخیغه کلدی اما حکومت بولر گه کیرمیز اوچون اجازت برمدی " در حال دلیل خان غه تلگرام بریب سلامت چیققا نلیقیمی بریب اتمک بیله برابر اونیک اوچون کوشش قیلما قدا بولغا نلیقیمی بیلدوردوم ، توانا گون شیخ صاحب بیله کورو شوپ دلیل خان و مولدا شلریغه کیریشگه اجازت طلب قیادیم شیخ صاحب غه دیدیم که بومها جر لر هند تویر اقیدا اوزون مدت قالما بدور بولورنی تورکیه گه آیاریشگه کوشش قیلا میر عیسی افندی تورکیه حکومنی بیله سورلنمک اوچون او بر گه بارادور . شیخ صاحب " هندستان حکومتی کین کلگن قزاقلرنی کیرگوز مسلیککه قطعی قرار قیلغان بو اوچون من اجازت بیرالما یمن " . من امدی بو ایکی یور یوردان نی اولوم تهلکه سیدین قوتقوروش اوچون قولومدین کلگن کوشش نی قیلما فقه مجبور من بو اوچون دهلیغه بارامن اوزلری مو ممکن قدر یاردمده بولور لر دیدیم . شیخ صاحب کوب یخنی بولا دور دیدی . من ارته با اورگون دهلیغه یورمکی من . بیزدین کوشش الله دین موفقیت . اوزلری دین التماسیم شودور که : تیزراق تورکیه گه باریب بو بیچاره یوردان شلرنی او بر گه یوتکش اوچون جدی کوشش قیلور لر . اوتکن بیله تورکیه حکومتیگه مهاجر قبول قیلینینی التماس قیلیب برگن عرضیموز گه " تدقیق قیلما قدامتیز دیکن جوابنی سفیردین آگلاغان ایدوک و بوکا علاوه تورکیه غزه لری مو بوجده . حکومتی زور لاغان ایدی . بو اوچون کوششلری نیک نتیجه لیگ بولوشینی امید قیلا من . دهلیغه باریب سرکتلریم نیک نتیجه سینی مفصل یازارمن . اوزلری مو یات یاز مکتوب یازیب تورسه لر یخنی بولور ایدی .

اوزلری نیک اوی ایچی مکمل تینچلیق ، فاطمه خانیم خط کلمدی دیب اندیشه

قیلما قد دور .

چو یورت خبرلری قیسغه چه شودور : آغوستوس نیک باشیدین سبتمبر نیک 20 سینگه اولتورولکنلر 81 و قاما لغا نلر 372 کمنیدور . حلق نیک بوغدا یی نیک بوزده 70

EK.7 Mehmet Emin Buğra'nın Mekke'de bulunan İsa Yusuf Alptekin'e gönderdiği
13.10.1951 tarihli mektup. Bu belge Ömer Kul'un özel arşivinden alınmıştır.

محترم قریزدا شیم عیسی بد افندی و پولات افندیگه

سلام ، مکه دین 25 سپتمبر دین کیسین (تاریخ یازیلغان ایگین)
یازغان مکتوبلری نی آلیب سلامتلیکلرینی آتخلاب کوپ ممنون بولدوم
خذ مقلریده کی موقعیت اوچون ملت نامیغه تبریک و شخصیات شکر
قیلامن ، حجاز داینه بیر مدت توروش اوچون یورتدا اشترینک الله ای
کوپ قیمتلیگ دور اما هر حال د اتیزراق مصر و تورکیه گه باریک قایتیلری
لازم کورولمکه دور ، چونکه محمد رضا کوریا دین قایتی اوتوبرنیک
25 سیده استامبولغه باریشینی یازیدور بو اوچون من نوومبر
نیک اوتورلرید ا تورکیه گه ^{مانگا} دورغان بولدوم .
دهلیده 21 کون توروسب قالدیم هر حال د از حمتگه لایق نتیجه
چیقینی یعنی هند حکومتی دلیل خان باشلیغ صد کشتی اوچون اگر
کشمیر حکومتی راضی بوزسه رخصت بریشنی مکتا بیلدور دس ، بو اوچون
ان شاء الله ارته گه کشمیرگه قایتما چیمرم ، دهلیغه کلیشیده شیخ
صاحب هند حکومتی اجازت برسه هیچ قارشیلیق قیلا سلیقینی وعده
قیلان ایس ، بناء علیه امید لیکدور من ، سلطان شریف حسین
تایچی باشلیغ 25 کشتی سرنلرگه کلید صفا کدل سراید ایرلشیدور ،
مکتوبلا شتوق .

بو قزاقلرنی باشقا ملکگه یونکشتی هند حکومتی توصیه قیلا قد ا دور بو اوچون
کشمیر و دده نیدیرم یازغان ا مکتوبلریمدا اوزلری نیک تورکیه حکومتیگه الله ای
د ا بولوشلرینی تکرار ا اتها س قیلغان اییم ، ینه تکرار ایتمن .
بو کا علاوه من دهلیده تورکیه سفارت مصلحتگذا رسی اورخان بگ بیله

بیر نچین قیتم کوروشتموم ، رئیس جمہور جلال با یارعه و سفارتگہ اکیلی پارچه
 عرض یازید ، تا مذکور دوم ، یقین وعدہ لردہ بولوندا می ، بوہو اکیلی
 عرض نیلہ قیتمہ چہ مضمونی شود در : « یورتمیزگہ کومونیتہ استیلا
 قیلغانلید قیدیں اوئلرم ییل نیلہ باش مید ایتہ یوز قدر شہ ہندستانہ کلگی
 و ہند حکومتی بوہماجر نیلہ اکثریتی نیلہ باشقا مملکتگہ چیقید کتیشی نی
 ایستگرم ، بناء علیہ ہیر اوئلرم ییل مارتد اتورکیہ بولون اچیلکی غہ برگن
 عرضیمیزدہ اڈ آزاوچ تورت یوزماجر ہمیز نیلہ ، تورکیہ گہ قبول قیلینیشی
 نی التماس قیلغان ایڈوک ، بیرمدت سوکرا بولون اچی ہمیز نیلہ
 عرضیمیز نیلہ تکیشلگ مقاملرغہ تادیق اوچون توشور و گلنلیکی نی بیلدورف
 جواب کلنلیکینی ہمیز گہ بیلدورگرم ایڈاس ، اما تورکیہ نیلہ باشیغہ بولناریا
 مہاجر لری مسئلہ سی چیقید ، قالغانلید قیدیں ہمیز تورکیہ حکومتیگہ باش اغربی
 قیلشینی مناسب ، کورما می مہاجر ہمیز نیلہ حجازدہ یرلشتوروشگہ چالیشتوق
 و ۱۹۰۵ قدر کشی اویردہ یرلشتی ، ۱۰۰۰۰۰۰۰ امد می بوییل روس فرقہ لری طرفیدیں
 تارقانلیغان ملی چتہ چیلردیں ۵۰۰۰۰۰۰۰ کشی قوتولوب تیبیت یولی بیلہ ہند
 حد و ریغہ کلگندہ ہند حکومتی بولری ہند توپراقیغہ کیریشدیں توسوشغہ
 قرار بردی ، من بو ۱۹۰۵ و طند اش نیلہ جانینی قوتقوزماق اوچون ہند
 حکومتیغہ مراجعت قیلدیم و یالواردیم ، نتیجہ دہ قیتمہ ہیر زماندا باشقا
 مملکتگہ کملک شرطی بیلہ ہند حکومتی اولریغہ اجازت بردی ، امد می بوہماجر
 لرن یرلشتورمک اوچون تورکیہ دیر ہیرتا پالما می تورماقدامیز ، تورک
 عرفی ایچیدیں یالغوز مستقل تورکیہ نی ، جہنم دین قاچقان عرفد اش لریغہ
 اوز قوجا قید اوردون برگن یگانہ ہیر آتادیب بیلدیمیز ، بو اوچون بولری
 کوچمن شکلیدہ تورکیہ گہ قبول قیلماق لری نی تیلیم ، بو مسئلہ نی ہمیز

مفصل خالد ا حکومت، اربابینہ عرض آتمک اوچور، شرقی تورستان ملی لیدر
 لریدین عیسی آلتکیس تورکیه گه بارادور، ینه بوهاجر لتیبت ایچید
 دفعه لرچه کومونیت، هجومینخه اوچراپ یریمی ضایح بولوبدور و بولان مالان
 غه اوچراپ دور، بو اوچور قوللریده آرتوق بیر نرسه لری بولمه کرک،
 بو عرضنی اورخان بگ آلدید او فودی و کوپ، معقول کوردی،
 وینه بو قزاقلر غایتی اقتصادی یاردم سوراپ، امریکا ملتینگه بیر آلماس
 یازیب، بیر نچه غزته و مگنیر نیلر ده نشر آتمک اوچور امریکا سفارتینگه بریم،
 کشمیر گه بارغانیدین کیس احوالنی کوروسب، ینه علاحدہ یازارمن،

حرمتر بیلہ ۱۳/۱۰/۱۹۵۱

دلیل خان حاجینی موندین ۱۵ کون بورون لاد ا خدین آرقا غه یاندو
 نغان ایکس، کشمیر گه کلگنلر گه سلاملرینی تیکوز دوم،

EK.8 Mehmet Emin Buğra'nın Mısır'da bulunan İsa Yusuf Alptekin'e gönderdiği 21.10.1951 tarihli mektup. Bu belge Ömer Kul'un özel arşivinden alınmıştır.

سلام . بوگونگه چه مصرغه بارغا ندورلر . دهليدين مودن بولوب قايتقا نليغيمنى
بيلدوروب بارغان مکتوبومنى آلفا ندورلر . حسيب و سلطان شريف تايجيلر باشليغ
قزاق حكومت نيك امرى بويىنجه صفا كدل سرايغه توشوب اورونلاشقان ايكن هركون
كوروشوب توراميز ، اولردين بوگونگه حكومت يخنى خبر آليب يمك و سيني يتكوز و
بريب تورما قداور ، بو قزاقلر نيك يريميدن آرتوقى بك يوقسول ايكن .
دليلخان و قالى بك باشليغ 200 كنى نيك چيگارا دىن گيرگن خبرى كلد
بيرر آيدا كشميرگه كلسه كرن ، دهليدين كليلا شينغ صاحب بيله كوروشوب قند
قىلديم ، شينغ صاحب كيلا دورغان 200 كنى اوچون تورادورغان يروبا شفا اوگيا بليغلىر
گه حاضر ليق كورمك اوچون كشمير واليسى نيك رياستى آستيدا پيركوميته تشكيل
نيلاميز و مهاجرلردين ايكي كنى بو كوميته كه قوشولا دور ديدى ، چيقيب كمين مستلم
نيك سوريش آچيب ايديم ، حاضر ضرور ايمس ديدى .
من دهليدين كلسم فقير يورتدا شلر بيله هيات آراسيدا مجادله چيقيب دواغه
آبلا نيپ حكومت نيك آديغه توشوب نهايت رسواليفلر بولوب تورغان ايكن ، من
بو تون نور كستا نليغلر نيك آبروسى برباد بولمسون ديب حكومتگه باريب بودعوانى من
بينوروب باقاي ديب ايديم قبول قىليب مگنا توشوروب بردى ، بيطرف توروب فيصله
قىلىشقه چالينما قدامن .
قزاقلر نيك كلگنلىكى و اورن نيك احوالى حقيده يولبارسغه بارغان ايديم جوا
كندى ، اولرگه ياردم قىلىنسون و چوگلىرىنى فورموساغه قىچقىرىلسون ديب حكومت
ك تالريغه بارديم ديب دور .
دهليدين تاينار چاغيمدا بارغان مفصل 14 اكتوبر تاريخليغ مکتوبومنى
آلفا ندورلر ، اگر آلمان بولسهر بيلدورورلر تكرار بازارمن . اوزلرى نيك اوى ايجي مكمس
لينچليغ دور . بو تون يورتدا ش و دوستلر بيميزغه سلام يتكوزورلر .
بوغرا

EK.9 Mehmet Emin Buğra'nın Mısır'da bulunan İsa Yusuf Alptekin'e gönderdiği 29.10.1951 tarihli mektup. Bu belge Ömer Kul'un özel arşivinden alınmıştır.

51 / 10 / 29

مەسرم قوبىندا خىمىمى بىگ افندىگە

سەلام . نۆۋەتتە تارىختىن مەنۇبەلىرىنى آلىپ سەلا مەنۇبەلىرىنى آكلاپ مەنۇن بولۇم
مەسەرغە يىتىپ بارغان نەپەلىرىنى بىلدۈرگۈز بىلگۈنلەرى كىلىپ مەنۇنەتتەم آرتتى . واصلى افندى
آرقالى بارغان مەكتۇبومنى آلفا نەدورلر .

دەلىل خان و على بىكلر با شەلىخ قراقلىرىنىك يۈردىن آرتۇقراقى اوچقۇچ بىلە سەرمەنگۈ
گە يىتىپ كەلدى . قالغانى بول بىلە كەسە كۆك . بولرىنىك 8 000 قۇر قۇي و بىر قۇر نىوہ و
آتلرىنى چىگارا اوستىدە كى كۈنلەردە كومۇنىست عسكەرلىرى ھۇجۇم قىلىپ آلىپ كەتتىدۇر
وارچ كىشى شەھىد و اوچى بولالا نىبىدۇر ، شەھىدلىرىنىك بىرى كۆك آرتدىن قاينقان توردى تارى
ايكن . بونىك بىلە فەيرلاشقان ھالەدە كلىدۇر ، ھەمە سىنى ھۇكۇمەت صفا كۆل سەرايىفە
نوشوردى . سەرايداكى سوداگرلىرىنىك كۆپىنى تا شەھەرگە كۆچۈرۈپ تۇرما قىلادۇر ، ھەرقا لدا
بولۇرغە ھۇكۇمەت يەنى قىرما قىلادۇر ، بالغا ھە دەلىل خان ايكى اينىسى ، خانىمى و اوچ
آدمى بىلە ھىچ نەسە سى بول ھالەدە كلىدۇر ، اورار مەننىك ھىچ نەسە سى بول ايكن
سەرحال بارە مەنشىپ توردۇق .

سەھلىدە كى تۈنلەردە سەرمەنگۈدە يۈردە شەھەر آرا سىدە چىققان قىتئە و دەۋالرنى بو آرى
نىك 26 سىدە سەرايدا يۈردە شەھەرلىرىنى تۈبىلاب تۈگەتكەن بولۇق ، ھىيات ايس قىلما يدورغان
و اوزلرى كەلگەندە ھىيات نىك مەدراتىنى بىلگۈنلەرگە قۇر بولدى .

اوقۇغۇچىلر ھەقىدە يىگى بىر خىبەر بولغان نەپەلدىن اوتكەن مەكتۇبلىرىمدە بىر ھەدە بارمىغان
ابدىم . قزان برادرلەرگە سەلام لرىنى بىتكۈرۈپ قۇيۇم اولر مو اوزلەرگە سەلام عرض قىلادۇر .
مەد رىضا تۈركىيەگە قايتىپ كەلدى . مەن اۈدە كىلر بىلە ان شاء اللە نوۋمبەرنىك اون بىن
نەيدە كەشمىردىن بولۇرغە چىقارمەن ، اوزلرى بىلە غالىبا بولدا اوچرا شورمىز .

محمد امين بوغرا

ھەرمەتلر بىلە

EK.10 Hüseyin Teyci'nin Türkiye'ye iskânlı göçmen olarak müracaatına karşılık Yeni Delhi Büyükelçiliğinin vermiş olduğu cevap.

T. C.
Yeni - Delhi Büyük Elçiliği

Yeni-Delhi 24 Eylül 1952

No. 156
Lef. _____

Registered

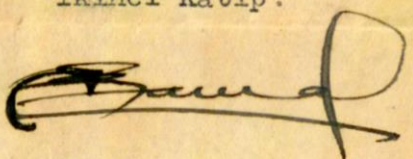
Hulâsa _____

Bay Hüseyin Teyci
Seraî Safakadal
Srinagar-Keşmir.

22 Eylül 1952 tarihli dilekçenize karşılıktır:

"İskânlı Göçmen" olarak Türkiye'ye muhaceret etmek üzere Büyük Elçiliğimiz Konsolosluk Şubesine müracaatta bulunanların dilekçeleri hakkındaki talimatın tesrii için Dışişleri Bakanlığına yeniden yazılmış olduğunu saygı ile bildiririm.

Konsolosluk İşlerini
Tevvire Memur
İkinci Kâtip.

EK.11 Doğu Türkistan'dan Türkiye'ye iskânlı göçmen olarak kabul edilen kişiler ile ilgili Bakanlar Kurulu kararı

T. C.
BAŞBAKANLIK
MUAMELÂT UMUM MÜDÜRLÜĞÜ
Kararlar Müdürlüğü

Karar sayısı
3

14595

KARAR

Doğu Türkistan'dan Hindistan'a iltica eden (350) Türk ile ayrıca Hindistan, Pakistan ve Suudi Arabistan'a sığınmış olan beş bin Türk'den (1500) kişi olmak üzere ceman (1850) Türkün iskânlı göçmen olarak yurdumuza kabulleri; Devlet Bakanlığının 10/3/-1952 tarihli ve 3232-C-3035/12765 sayılı yazısı üzerine; Bakanlar Kurulunca 13 / 3 /1952 tarihinde kararlaştırılmıştır.

CUMHURBAŞKANI

[Signature]

178 19 6
030 18 03

Başbakan *[Signature]* Devlet Bakanı Başbakan Yardımcısı *[Signature]* Devlet Bakanı ----- Adalet Bakanı *[Signature]*
Millî Savunma Bakanı *[Signature]* İçişleri Bakanı ve Dev. B. V. *[Signature]* Dışişleri Bakanı *[Signature]* Maliye Bakanı *[Signature]*
Millî Eğitim Bakanı *[Signature]* Bayındırlık Bakanı *[Signature]* Eko. ve Ticaret Bakanı *[Signature]* Sa. ve So. Y. Bakanı *[Signature]*
C. ve Tekel Bakanı *[Signature]* Tarım Bakanı *[Signature]* Ulaştırma Bakanı *[Signature]* Çalışma Bakanı *[Signature]* VE İşletmeler Bakanı V. *[Signature]*

EK.12 Hüseyin Teyci ile yola çıkacak kabilelerin iskânlı göçmen olarak kabul edilmişlerini ve yol için gerekli hazırlıkların neler olduğunu gösterir belge.

T. C.
Yeni - Delhi Büyük Elçiliği
No. 169.
Lef. 1 Liste
54 eşya beyannamesi

Yeni-Delhi 4 Ekim, 1952
Hulâsa Seyahatlarına müsaade edilen 101 kişi h.

Registered

Bay Hüseyin Teyci
Serai Safakadal,
Srinaggar - Keşmir

24 Eylül 1952 tarihli ve 156 sayılı yazımıza ektir:
"İskânlı Göçmen olarak Türkiye'ye hicret etmek için
Büyük Elçiliğimiz Konsolosluk Şubesine dilekçe vermiş olanlardan
ilişik listede adları yazılı 101 (yüz bir) kişinin seyahatlarına
müsaade edildiğine dair emir bugün gelmiştir.
Bu 101 kişinin yola çıkabilmelerini teminen gereken
muamelelerin bir an evvel ikmâl edilebilmesi için;
1- Adları kırmızı kalemle işaretlenmiş olanların doğum
yeri ve tarihleri ile sanatlarının öğrenilerek listedeki yerlerine
yazılmasını ve listenin iadesini,
2- Melfuf 54 (elli dört) adet eşya beyannamelerinden
her aile reisine üçer adet tevzi ederek beraberlerinde götürcek-
leri gerek kendilerine gerekse refakatlerinde seyahat edecek kim-
selere ait zat ve ev eşyalarıyla meslek ve sanat eşyalarını beyan-
namelerdeki hanelerine kaydetmelerinin teminini ve bu şekilde tan-
zim edildikten sonra beyannamelerin tasdik edilmek üzere Konsolos-
luk Şubesine iadesini,
3- Alâkadar Türk ve ecnebi makamlarının keyfiyetten
zamanında malûmattar edebilmek üzere işbu 101 kişinin hangi tarihte
Keşmir'den hareket edeceğinin, hangi limandan hangi vapurla
hareket edileceğinin, ve miteakip seyahat programı ile hangi hudut
kapısından hangi tarihte Türkiye'ye varılacağını bildirilmesini,
4- Türkiye'ye muvasalattan sonra orada yapılacak muame-
leler için istenecek dörder adet fotoğrafın, lüzumsuz gecikmeye
meydan vermemek için, şimdiden hazırlanarak yanınızda bulundurul-
masını,
5- Listede adları geçen herkese kolera ve çiçek aşısı
yaptırılarak aşı belgelerinin tedarikini ve yanlarınızda bulunduru-
lmasını,
6- Adları sayılan 101 kişinin "Seyahat Vesikaları" şim-
diden hazırlanmakta olup yukarıdaki malûmat ve vesikalar alınır
alınmaz derhal ikmâl edilerek aile reislerine imzalatılmak üzere
gönderileceğinden bunların acilen itması ile gönderilmesi lüzumu-
nun alâkadar dilekçe sahiplerine duyurulmasını, saygı ile, rica
ederim.

Konsolosluk İşlerini Tedvire
Memur İkinci Kâtip

Ahmet Asım Akyamaç

EK.13 Doğu Türkistanlı Göçmelerin Türkiye'ye gelişine yönelik olarak 2 Ağustos 1952 tarihli Milliyet Gazetesi'nde çıkan haberin kupürü.

02.08.1952, Milliyet, Sayfa 3

Çin Türkistanından 103 kişilik bir kabile geliyor

Srinagar, 1 (AP) — Batı Tibeti aşmak suretiyle Çin Türkistanı ve Moğolistan'dan buraya varan 103 Müslüman aşiret men subunun ilk grubu yakında Türkiye'ye hareket edecektir. Keyfiyet kabile ve aşiret reisi Hüseyin Tağı tarafından bildirilmiştir. Aşiret reisinin ifadesine göre, Türkiye 1850 Müslüman mülteciyi kabul muvafakat etmiştir.

EK.14 Doğu Türkistanlı Göçmelerin Türkiye'ye gelişine yönelik olarak 28 Ekim 1952 tarihli Milliyet Gazetesi'nde çıkan haberin kupürü.

28.10.1952, Milliyet, Sayfa 3

Türkiye'ye 103 kazak geliyor

Londra, 27 (Nafen) — Komünist rejimi yüzünden memleketlerini terk etmiş olan Müslüman kazaklardan 103 kişilik bir kabile Türkiye'ye yerleşmek üzere Keşmir'den hareket etmişlerdir.

Bu kazaklar, aşiret reisi Hüseyin Tağı'nın reisiği altındadırlar.

Bu Müslüman kazaklar senelerden beri hicret yollarındadırlar. Bunlar, komünizm merkezi Asyaya, buldukları yerlere geldiği zaman oradan hicret etmişler ve Çin Türkistanına Sinkiang'a gelerek yerleşmişlerdir. Fakat 1949 senesinde komünistler Sinkiang eyaletine de gelince bu Müslüman kazaklar komünist idaresi altına girmektense yeniden hicreti göze almışlar ve yola koyulmuşlardır.

Bu Müslüman kazaklar din ve din itibarıyla Türklerden farksız olduklarından, Türk hükümeti tarafından Türkiye'ye yerleşmek üzere davet edilmişlerdir.

EK.15 Hüseyin Teyci ile birlikte gelen 102 göçmenin isimlerinin yazıldığı liste.

GÖÇMEN OLARAK HUSİUNTA YCI İLE BİRLİKTE TÜRKİYEĞE VARUCI GÖÇMENLERİNİN TİZİMİ VE ENKİTİ										
No.	Adı	Vası	Atasın Adı	Anasın Adı	Tugum Yeri	Tugum Yılı	Seneti	Hind Hududı Diye Giren Günü	Karabet ve intisabi	
1	Hüsiun Teyci	50	Elkin Bay	Zagife	Bare Gol	1902	Carvacı	2-9-1951	Aıla Basi	kan
2	Fatima	40	Ulunçe	Cokkat	"	1912	"	"	Kadini	"
3	Bagila	25	Islam	Hedice	"	1927	"	"	"	"
4	Kuli	15	Hüsiun Teyci	Fatima	"	1931	"	"	Kizi	"
5	Mansur	9	"	"	"	1943	"	"	Oglu	1/2
6	Değige	4	"	"	"	1948	"	"	Kizi	"
7	Zalabay	38	Kara Molla	Damil	"	194	"	"	Sataf	kan
8	Kabin	40	Tolo Bay	Indigu	"	1912	"	"	Aıla Basi	"
9	Meki	38	Emri	Camba	"	1914	"	"	Kadini	"
10	Raziye	24	Navkin	Btila	"	1928	"	"	"	"
11	Rustem	27	Kabin	Meki	"	1925	"	"	Oglu	"
12	Zileyha	17	"	"	"	1935	"	"	Kizi	"
13	Kukin	8	"	"	"	1944	"	"	"	1/2
14	Raki	48	Kais Bay	Sakis	"	1904	"	"	Agasin Kadini	kan
15	Amina	13	Almau	Raki	"	1934	"	"	Rakinin Kizi	"
16	Kubda Bay	60	Kana Bay	Urum	"	1892	"	"	Ailabasi	"
17	Gayca	56	Bay Ke	Cakar	"	1894	"	"	Kadini	"
18	Zilayman	26	"	Kayca	"	1926	"	"	"	"
19	Kidir	32	Kubdabay	Gayca	"	1920	"	"	Oglu	"
20	Kablik	26	"	"	"	1926	"	"	Oglu	"
21	Sakaba	3	"	"	"	1949	"	"	"	"
22	Kara Molla	46	Burtan	Aid Bala	"	1906	"	"	Ailabasi	kan
23	Damiguy	38	Karciga	Nurcan	"	1914	"	"	Kadini	"
24	Zileyha	28	Camke	Cakila	"	1924	"	"	"	"
25	Sultan	6	Kara Molla	Damiguy	"	1946	"	"	Oglu	1/2
26	Tohtar Haci	40	Bortan Haci	Est Bala	"	1912	"	"	Ukesi	kan
27	Zainullah	2 mths	Tohtar Haci	(boy)	"	1952	"	"	Ukesi	"
28	Zufin	29	Karam Bay	Comur	"	1923	"	"	Tohtar Haci Kadini	kan
29	Ahmad	35	Alcabbar	Begze	"	1917	"	"	Aıla Basi	"
30	Kayin Camal	20	Bay Mergin	Ziba	"	1932	"	"	Kadini	"
31	Molla Can	27	Alcabbar	Begze	"	1925	"	"	Ukesi	"
32	Zileyha	14	Tohta Bay	Elogay	"	1938	"	"	Molla Cannin Kadini	"
33	Turap Bay	35	Ishak	Meriye	"	1917	"	"	Aıla Basi	"
34	Kasim Bay	40	Kocbay	Tilavi	"	1912	"	"	Akesi	"

35	<u>Minar</u>	30	Argarbay	Hazilman	Bare Gol	1922	Carvacı	2-9-1951	<u>Akesin Kadini</u>	<i>tan</i>
36	Koms kan	25	Tumsiye	Bulbul	"	1927	"	"	"	"
37	Abay	44	Yeksen Be	Mahta	"	1908	"	"	Yoldasi	"
38	Akiye	28	Muki	Sayip Camal	"	1924	"	"	Yoldasin Kadini	"
39	<u>Zilay Man</u>	10	Abay	Akiya	"	1942	"	"	<u>Abavnin Kizi</u>	<i>1/2</i>
40	Tayif	44	Aydulla	ZagifeBargol	"	1908	"	8-11-40	Aile Basi	<i>tan</i>
41	Zagife	38	Mukus	Kuncan	"	1914	"	"	Kadini	"
42	Abdrak	23	Tayif	Kazife	"	1929	"	"	Oglu	-
43	Zuhra Han	13	"	"	"	1939	"	"	Kizi	-
44	Cemile	7	"	"	"	1945	"	"	"	<i>1/2</i>
45	<u>Ali Rahman</u>	4	"	"	"	1948	"	"	<u>Oglu</u>	<i>1/2</i>
46	Kharman	40	Sulayman	Komuk	"	1912	"	5-1-51	Aile Basi	<i>tan</i>
47	Komdk	60	Nelkinbay	Zagife	"	1892	"	"	Anasi	-
48	Rafi	30	Nur Ali	Kita	"	1922	"	"	Kadini	-
49	Caden	15	Sulayman	Komok	"	1932	"	"	Ukesi	-
50	Muaviye	20	Kasin	Kokur	"	1932	"	"	Kuesin Kadini	"
51	Turde Khan	6 days	Muaviye	(boy)	"	1952	"	"	"	"
52	Mufikan	9	Kaharman	Bigafi	"	1943	"	"	Kizi	<i>1/2</i>
53	<u>Kurdul Kan</u>	3	"	"	"	1949	"	"	<u>Kizi</u>	-
54	Zengi	53	Sirce	Rahim	"	1898	"	"	Aile Basi	<i>tan</i>
55	Nur Camal	54	Sirce	Rahim	"	1898	"	"	Kadini	"
56	Saliman	18	Zengi	Nur Camal	"	1934	"	"	Kizi	"
57	Din Serif	10	"	"	"	1942	"	"	Oglu	<i>1/2</i>
58	Kasit	19	Korum Bay	Vazife	"	1933	"	"	Yoldesi	<i>tan</i>
59	Vazife	45	Inas	Ormek	"	1907	"	"	Yol Dasin Okesi	"
60	Sirgiz	16	Korum Bay	Vazife	"	1936	"	"	Yol Kizi	"
61	<u>Sirgayce</u>	11	"	"	"	1941	"	"	"	"
62	Efzelhan	30	Koyuk	Damit	"	1922	"	"	Aila Basi	"
63	Bat Mis	25	Ayasin	Batis	"	1927	"	"	Kadini	"
64	Abutalib	3	Efzelhan	Batmis	"	1949	"	"	Oglu	<i>1/2</i>
65	<u>Kaliye</u>	1	"	"	"	1951	"	"	<u>Kizi</u>	-
66	Magfir	35	Sidik	Mis	"	1917	"	"	Aile Basi	<i>tan</i>
67	Mariyam	2 mths	Magfir		"	1952	"	"	"	"
68	Zaynaf	25	Kubda Bay	Aziza	"	1927	"	"	Kadini	<i>tan</i>
69	Camd	5	Magfir	Zaynaf	"	1947	"	"	Oglu	<i>1/2</i>
70	Buzan	3	"	"	"	1949	"	"	"	<i>tan</i>

No	Nama	Umur	Tempat	Agama	Tgl. Kel.	Temp. Kel.	Temp. M.	Kategori	Catatan	
71	Bupay	28	Sidik	Miz	Bare Gol	1924	Garvaci	5-1-51	Ukesi	tan
72	<u>Kulen</u>	16	Ababekri	Turka	"	1937	"	"	<u>Ukesi Kadini</u>	-
73	Ostan	42	Cancu	Burvat	"	1910	"	"	Aile Basi	-
74	Murutkan	42	Karaz	Zagfrau	"	1910	"	"	Kadini	-
75	Kumer	30	Bazi	Baccan	"	1922	"	"	Yoldasi	-
76	<u>Ayman</u>	22	Ganabil	Zagila	"	1930	"	"	<u>Yoldasi Kadini</u>	-
77	Zaynaf	25	Mesin	Abid	"	1927	"	"	Kadini	-
78	Bakon	15	Bazi	Baccan	"	1937	"	"	Sinlesi	-
79	Kayca	14	"	"	"	1938	"	"	"	-
80	<u>Kan Tay</u>	4	"	"	"	1948	"	"	<u>Sinlesi</u>	1/2
81	Kadan	24	Comdabay	Camiye	"	1928	"	"	Aile Basi	tan
82	Camiye	42	Hakimi	Matabi	"	1910	"	"	Anasi	-
83	Mohemedali	29	Kubdabay	Gayca	"	1923	"	"	Yoldasi	-
84	<u>Gul Cemile</u>	25	Ramzan	Kukey	"	1927	"	"	<u>Yoldasi Kadini</u>	-
85	Kayin Camal	60	Hasen	Zukay	"	1892	"	"	Ailebasi	-
86	Mariye	35	Abulgace	Beyilkan	"	1917	"	"	Kilin	-
87	Mubarak	12	Rihan	Meriye	"	1940	"	"	Oglu	-
88	<u>Cacirur</u>	15	"	"	"	1937	"	"	<u>Kizi</u>	-
89	Cikan	47	Seksen	Katabay	"	1915	"	"	Aile Basi	-
90	Gayca	27	Yeni Bay	Gamal	"	1925	"	"	Kadin	-
91	Nurila	18	Seksen	Katabay	"	1934	"	"	Sinlisi	-
92	<u>Magrifa</u>	1	Cikan	Kayca	"	1951	"	"	<u>Kizi</u>	-
93	Katiran	20	Sulayman	Komuk	"	1932	"	"	Aile Basi	tan
94	Cami	25	Carilkasin	Muktiyar	"	1927	"	"	Kadin	-
95	Din Kan	7	Kaharman	Cami	"	1945	"	"	Kizi	1/2
96	<u>Bisenbay</u>	26	Nebi	Vihza	"	1926	"	"	<u>Yoldasi</u>	tan
97	Bgsayin	56	Nurhiz	Zavda	"	1896	"	"	Ailebasi	-
98	Ani	40	Tuggi Bay	Busayi	"	1912	"	"	Kadini	-
99	Altin	6	Begsayin	Ani	"	1946	"	"	Kizi	Wahid? + 1/2
100	Tole Gen	4	"	"	"	1948	"	"	Oglu	+ 1/2
101	Amir Ali	28	Nur Ali	Buran Sur	"	1924	"	"	Onin Kadini	tan
102	Kuley Kan	19	Begsayin	Ani	"	1933	"	"	"	-

EK.16 Doğu Türkistanlı Göçmelere Türkiye’de yapılan yardımlar ile ilgili 29 Kasım 1952 tarihli Milliyet Gazetesi’nde çıkan haberin kupürü.

29.11.1952, Milliyet, Sayfa 2

Dün 106 göçmene çamaşır verildi

Bir müddet evvel Türkistan-
dan memleketimize gelen 106
göçmen dün Sirkeci’deki göç-
men Misafirhanesinde çamaşır,
elbise ve palto verilmiştir.

Bu arada çocuklara da Ame-
rikadan gönderilen oyuncaklar
da dağıtılmıştır.

EK.17 7 Ocak 1952 tarihli Son Telgraf ve Yeni İstanbul Gazetelerinde İsa Yusuf Alptekin'in Türkiye'ye gelişi ile ilgili haberlere dair gazete kupürleri.

**D. Türkistan
G. sekreteri
uçakla gelci**

Türkistanın işgali üzerine Hindistana sığınan 2000 Türk yurda gelmek istiyor

Doğu Türkistan Genel Sekreteri Yusuf Alptekin dün saat 17 de uçakla şehrimize gelmiştir. Kendisi, Türkistanın işgalinden sonra Hindistana kaçarak burada yerleşen 2000 Türkün Türkiye'ye muhacir olarak kabulü ve aralarında bulunan talebelerin Türkiye'de okutulması ve diğer bazı hususlar için Ankaraya giderek temaslarda bulunacaktır.

Yusuf Alptekin, (sağda), Ruslar tarafından idam edilmiş çete şefi Osman Bekar ile beraber

Türkistandan kaçan bir Türk anlatıyor

"Türkistanın resmen Çin, fakat hakikatta Ruslar işğlidir. Zalim gören yüz binlerce Türklere 2000 kişi Hindistana sığınmış bulunmaktadırlar. Bunların Türkiye'ye kabul edilmeleri için temaslarda bulunacağız. Her atom tesisi Türkistanla bulunuyor. Bu yanlıyet memleketimizi bir cephaneliğe çevirmiştir.

Genel Türkistanın eski Genel Sekreteri Yusuf Alptekin dün saat 17 de uçakla şehrimize gelmiştir. Yusuf Alptekin Ankaraya giderek, Türkistanın işgalinden sonra Hindistana kaçarak burada yerleşen 2000 Türkün Türkiye'ye muhacir olarak kabulü ve aralarında bulunan talebelerin Türkiye'de okutulması ve diğer bazı hususlar için Ankaraya giderek temaslarda bulunacaktır.

Yusuf Alptekin muhtemelen temaslarda bulunacaktır. Rusların işgalinden sonra sığınmış bulunan 2000 Türkün Türkiye'ye muhacir olarak kabulü ve aralarında bulunan talebelerin Türkiye'de okutulması ve diğer bazı hususlar için Ankaraya giderek temaslarda bulunacaktır.

Yusuf Alptekin Türkistanda...

EK.18 İsa Yusuf Alptekin'in Türkiye'ye gelişi sonra Doğu Türkistan ile ilgili çıkan haber örneklerine dair gazete kupürleri.

Son Telgraf
piyango kuponu
8

OCAK 8 SALI 1952
Sayı 5436
Fiyatı : 15 Kurus

Son Telgraf

HALKIN VE HAKKIN GAZETESİ

Yüksek Kurumlar Cad. No. 54
Etiler - Beşiktaş - İstanbul - Posta Kutusu No. 503

Bugünkü Hindistan
Hindistan Hindistan istiklal, Hindistan Hindistan için...
Alayın bu emel bir kılıp ve her yerde aydınlar...
Fiyatı 15 Kurus

Mecliste iktidar Muhalefet kavgası

Başbakan, yargıç ve savcıların nakilleri hadisesinin Meclise getirilmesi yüzünden muhalefete karşı çok ağır hücumlar yaptı C. H. P. nin Başbakana cevabı

"Bu yol ancak kin ve iftira yoludur. Evlâtlarımızı birbirine düşürecek bu yoldan kaçınmamız lazımdır,"

Zümre tahakkümü devresi kat'i tasfiyeye uğramıştır

D. P. nin 6 ncı kuruluş yıldönümü vesilesiyle Menderesin beyanatı

Ankara, 7 (Pazartesi). — Demokrasi Partisi Kurulmuşundan Altın Menderes'in tahakkümüyle, Başbakan ve D. P. Başkanı Menderes, muhalefete karşı çok ağır hücumlar yaptı. Başbakan, yargıç ve savcıların nakilleri Meclise getirilmesi yüzünden muhalefete karşı çok ağır hücumlar yaptı. Başbakan, yargıç ve savcıların nakilleri Meclise getirilmesi yüzünden muhalefete karşı çok ağır hücumlar yaptı. Başbakan, yargıç ve savcıların nakilleri Meclise getirilmesi yüzünden muhalefete karşı çok ağır hücumlar yaptı.

Türkistanın ümidi TÜRKİYEDİR

Doğu Türkistan biz den yardım bekliyor

Türkistan heyeti genel sekreteri İsa Yusuf Alptekin'in gazetemiz beyanatı

Dün gazeteye haber verildi. Doğu Türkistan Genel Sekreteri İsa Yusuf Alptekin, İstanbul'da görüşen bir ar buluşmada, Türkiye'ye yardım bekliyoruz. İstiklal, hürriyet ve demokrasiyi Türkiye'ye kazandıran Türk milletine, Türkiye'nin kurtuluşuna katkıda bulunmasını rica ediyoruz. Türkiye'nin kurtuluşuna katkıda bulunmasını rica ediyoruz.

Orta Doğu rojesi ve Türk görüşü

F. Köprülü dün mecliste dedi ki

"Kırmız olmanın herhangi bir hal çaresinin bir kabalı ettirmesi baha mezu değildir."

Ankara, 7 (Pazartesi).

Son Telgraf
piyango kuponu
21

OCAK 21 PAZARTESİ 1952
Sayı 5439
Fiyatı : 15 Kurus

Son Telgraf

HALKIN VE HAKKIN GAZETESİ

Yüksek Kurumlar Cad. No. 54
Etiler - Beşiktaş - İstanbul - Posta Kutusu No. 503

Demirperde arkasında istiklal ve hürriyet için çırpınan bir millet nasıl boğuluyor ve Türkistan mücahidleri kızıl devlerle nasıl savaşıyorlar?

Bir işçi bankası kurulması istendi

Hararetili geçen kongrede, bir delegenin başkanlık divanını ithamı üzerine işçiler kendisini salondan çıkardılar

Bir dikkat Vazitesi

D. P. En. inönü ilçe kongresi yapıldı

Suriyede yeni bir ayaklanma oldu

Hür dünya milletlerine

Celâl Bayar deprem mintakasında

Cumhurbaşkanı felâketzedeler tarafından hararetle karşılandı

Kore harbi

Meclisin bugünkü gündemi

Ege denizinde fırtına var

Suriyede yeni bir ayaklanma oldu

Halepte tasevo ve halk askeri idareye karşı nümayiş yaptı

Yiğit bir millet nasıl yok ediliyor

Doğu Türkistanda işlenen milletlerarası cinayet

Doğu Türkistan, kızıl Çin ve Rusya gibi iki başlı bir canavar tarafından boğazlanarak medeni dünyadan koparılmış bir vatandır

Hür dünya milletlerine

EK.19 İskânlı Göçmen olarak kabulü sonrası Türkiye Hükûmeti tarafından Doğu Türkistanlılara verilen Muhacir Kâğıdına bir örnek.

T. C.
SAĞLIK ve İQTİMAI
MUAVENET VEKÂLETİ
İskân Umum Müdürlüğü

Asaportu...
/14595 sayılı
göçmen
Fis
2646-I

7/11/953 tarih
eye göre İskânlı
sıra numarası
456

Muhacir Kâğıdı

Eski tabiiyeti Tebasız Soy adı Sevinç Geldiği tarih 7/11/953
Irkı Türk Ana dili Türkçe Oturacağı yer Konya
Geldiği yer Pakistan-karacıkönüştuğu dil İskân şekli İskânlı

Tabiiyet beyannamesinin tarihi: 24/11/953 Numarası: 7470
Eşya ve hayvan kâğıdının : Numarası:

	Adı	Babası adı	Anası adı	Doğum yeri	Doğum tarihi	Medeni hali	San'atı
Aile reisi	Hudağildi	Koptaş	Aziya	Barkol	1929	Evli	Çiftçi
Karısı	Sahipcan	Batırak	Kadışe	Çatral	1935	"	"
Kızı	Rahime	Hudağildi	Sahipcan	Nevşehra	1953	Bekar	"
Üç nüfustür.							
Aile resim yeridir. Resmi mühür							

Yukarıda hüviyetleri yazılı göçmenler için 24/11/953 tarihine kadar doğum kâğıdı yerine geçmek üzere Doğu Türkistan göçmenlerinden Koptaş oğlu Hudağildi Sevinç'e verilmiş ve getirdiği eşya ve hayvanlarına ve yapılan tahkikata göre olduğu anlaşılmıştır. 24/11/953

İmza

İstanbul Toprak ve İskân Müdürü
Mehmet Eken
Resmi Mühür ve İmza

8/6/956

EK.20 İskânlı Göçmen olarak kabulü sonrası Türkiye Hükûmeti tarafından Doğu Türkistanlılara verilen Tabiiyet Beyannamesine bir örnek.

T.C.
TARIM BAKANLIĞI
İSTANBUL TOPRAK VE İSKÂN İŞLERİ
MÜDÜRLÜĞÜ

Paşaportunda yazılı 13/Mart/95I tarih ve
3/14595 sayılı kararnameye göre İskânlı
Göçmen

Şubesi
Genel No. :
Özel No. :
Eki: 271.272.277 2646-I

Fig 83 Sıra No. 456

Tabiiyet Beyannamesi

Eski tabiiyeti Tebasız Soyadı Sevinç Geldiği tarih 7/II/953
Irkı Türk Ana dili Türkçe Oturduğu yer Konya
Geldiği yer Pakistan-Karaçi Konuştuğu dil Türkçe İskân şekli İskânlı

Aile reisi	Adı	Babası adı	Anası adı	Doğum yeri	Doğum tarihi	Medeni hali	San'atı
	<u>Hüdağildi</u>	<u>Toprak</u>	<u>Azize</u>	<u>Barkol</u>	<u>1929</u>	<u>Evlî</u>	<u>Çiftçi</u>
<u>Karısı</u>	<u>Sahipsan</u>	<u>Batırok</u>	<u>Mediçe</u>	<u>Çatral</u>	<u>1935</u>	"	"
<u>Kızı</u>	<u>Rahime</u>	<u>Hüdağildi</u>	<u>Sahipsan</u>	<u>Nevehra</u>	<u>1953</u>	<u>Bekar</u>	"
<u>Üç Nufusdur .</u>							

Vize veren konsolosumuz Karaçi B.E.Konsolosluk şubesi Vize tarihi 13/10/953 Numarası 167

Yükarıya yazılan cevapların doğruluğunu ve Türk yurttaşlığına girmek üzere bu beyannameyi doldürdüğümüzü tasdik ederiz. 24 - II - 1953

ADRES Aile reisi Karısı Reşit çocukları

Hastakamede

24 - II - 1953

Beyannamenin alâkadarların ifadesine, hakikata ve gösterilen vesikalara uygun olduğu anlaşıl原因arak mukabilinde muvakkat 24/II/953 tarih 456 sayılı muhacir kâğıdı verilmiştir. 24 - II - 1953

Toprak ve İskân Müdürü
Mehmet Ersoy

İcra vekilleri heyetinin 29/II/1953 tarih 4/10009 sayılı kararile yurttaşlığımıza almıştır.

۵۱	داد حاج مسکین	۵-۰-۰	۱۱۰-۰-۰	عبد الرحيم حاج ايش
۵۹	نيار حاج پنج جی	۰-۰-۶	۲۰-۰-۰	۳۱۲ من حاج قزلباش
۵۵	قربان حاج ارتوش	۰-۰-۵	۰-۰-۳	۳۵ مولوی محمد ابراهيم
۶۰	فران قایل حاج خوش	۰-۰-۳	۱۱-۰-۱۵	۳۶ محمد حسن حاج
۶۲	اوزی قاری	۰-۰-۵	۰-۰-۹	۳۷ حیدر علی حاج خياط
۶۳	ما شيند عثمان حاجم کاسفر گده	۰-۰-۳۰	۰-۰-۱۱۰	۳۸ محمود محمد قزاق
۶۴	انتون اسد حاجم	۰-۰-۱۵	۰-۰-۳۰	۳۹ مولوی کمالی
۶۵	عبدالله حاجی آتچی	۰-۰-۱۰	۰-۰-۵	۴۰ میر علی حاجی
۶۶	تردی حاجم کریم	۰-۰-۱۰	۰-۰-۵	۴۱-۴۰ حاجی
۶۷	تردی حاجم کهرت	۰-۰-۱۰	۰-۰-۳	۴۲ حاجی
۶۸	محمد یوسف حاجم	۰-۰-۱۰	۰-۰-۵	۴۳ کریم حاجی
۶۹	ایش کریم حاجم	۰-۰-۵۰	۰-۰-۵	۴۴ صادق زتام
۷۰	ای حاجم فرزان	۰-۰-۲۰	۰-۰-۵	۴۵ قاضی حاجی
۷۱	سید آغا حاجم کموری	۰-۰-۵۰	۰-۰-۲۰	۴۶ یوسف حاجی
۷۲	کویار عبداله حاجم	۰-۰-۵	۰-۰-۱۰	۴۸ عبدالرحيم قاری
۷۳	تور سواد حاجم فرزان	۰-۰-۴۰	۰-۰-۲۵	۴۹ قزلباش حاجم
۷۴	داد حاجم	۰-۰-۵۰	۰-۰-۹	۵۰ یوسف حاجم
۷۵	کویار حاجی حاجم	۰-۰-۲۰	۰-۰-۱۰	۵۱ حیدر علی حاجم حسن
۷۶	عبدالرحيم حاجم مسیحی	۱۱-۰-۳۲	۰-۰-۱۵	۵۳ رفیق حاجم طبخ
۷۷	موسی حاجم	۰-۰-۱۰	۰-۰-۱۰	۵۴ ابوبکر علم اونوم
۷۸	محمد عثمان حاجم	۰-۰-۲۵	۰-۰-۱۰	۵۵ عثمان آصفال
			۰-۰-۱۰۰	۵۶ عبد الغفور جانوران کاشغری ایک التون و ایلان
			۰-۰-۱۵	۵۷ محمد حاجم صراف

۱۰۰ - ...
 ۱۰۸ - ...
 ۱۰۹ - ...
 ۱۱۰ - ...
 ۱۱۱ - ...
 ۱۱۲ - ...
 ۱۱۳ - ...
 ۱۱۴ - ...
 ۱۱۵ - ...
 ۱۱۶ - ...
 ۱۱۷ - ...
 ۱۱۸ - ...
 ۱۱۹ - ...
 ۱۲۰ - ...
 ۱۲۱ - ...
 ۱۲۲ - ...
 ۱۲۳ - ...
 ۱۲۴ - ...
 ۱۲۵ - ...
 ۱۲۶ - ...
 ۱۲۷ - ...
 ۱۲۸ - ...
 ۱۲۹ - ...
 ۱۳۰ - ...

۸۰ - ...
 ۸۱ - ...
 ۸۲ - ...
 ۸۳ - ...
 ۸۴ - ...
 ۸۵ - ...
 ۸۶ - ...
 ۸۷ - ...
 ۸۸ - ...
 ۸۹ - ...
 ۹۰ - ...
 ۹۱ - ...
 ۹۲ - ...
 ۹۳ - ...
 ۹۴ - ...
 ۹۵ - ...
 ۹۶ - ...
 ۹۷ - ...
 ۹۸ - ...
 ۹۹ - ...
 ۱۰۰ - ...
 ۱۰۱ - ...
 ۱۰۲ - ...
 ۱۰۳ - ...
 ۱۰۴ - ...
 ۱۰۵ - ...
 ۱۰۶ - ...

EK.24 Karaçi'deki Türkiye Büyükelçiliği'nin İsa Yusuf Alptekin'e 28 Haziran 1952 tarih ve 146/22 sayılı ve 30 Haziran 1952 tarih ve 385 sayılı gönderdiği yazı. Bu belge Ömer Kul'un özel arşivinden alınmıştır.

TÜRKİYE BÜYÜK ELÇİLİĞİ
KARAÇİ

Karaçi, 28 Haziran 1952

28.6.52

No. 146/22

Bay

İsa Yusuf Alptekin

Srinagar, Harmoni

3-Racibag

Komünist idaresinin teessüsü üzerine, Çin Türkistan'ından Hindistan ve Pakistan gibi bazı civar memleketlere sığınmak zorunda kalan 1850 kadar oldukları tahmin edilen Türk asıllı mültecinin «iskânlı göçmen» sıfatıyla Türkiye'ye kabullerine karar verilmiş ve işbu mültecilerin yurdumuza sevkleri hususunda Hükûmetten talimat alınmıştır.

Ancak Türkiye'ye kabullerine karar verilmiş olan bu mülteciler hakkında buraca gerekli bazı tahkikatın icrası icap eylemekte olduğundan, nazik bir mesele teşkil etmekte bulunan bu tahkikatta Büyük Elçilik Konsolosluk şubesine yardımda bulunmak üzere, Karaçi'de mukim olup kendisine tamamiyle itimat olunabilecek bir tercihan bir kaç şahsın isimleriyle sarih adreslerinin acele olarak Büyük Elçiliğe bildirilmesini rica eder, saygılar sunarım.

Karaçi B. Elçiliği Konsolosluk
Şubesini Tedvire memur
Başkâtip

EK.25 Yeni Delhi'deki Türkiye Büyükelçiliği'nin İsa Yusuf Alptekin'e Türkiye'ye iskânlı göçmen olarak gitmek için başvuran ilk kafileyle ilgili olarak yazmış olduğu 26 Temmuz 1952 tarih ve 56 nolu yazısına İsa Yusuf Alptekin'in 1 Ağustos 1952 tarihli cevabî mektup. Bu belge Ömer Kul'un özel arşivinden alınmıştır.

T.C.
Yeni - Delhi Büyük Elçiliği
No. 385
Lef 1. Mazruf

Yeni - Delhi, 30 Haziran 1952
Hulâsa 30.6.52

Bay İsa Yusuf Alptekin
Harmony No. 2
Raj Bagh
Srinagar - Keşmir.

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığında alınan bir yazıda, **Komünist idarenin Çin Türkistanında teessüsünden sonra buradan Hindistana iltica eden Türk soyundan 350 mültecinin** muayyen şartlar tahtında «iskânlı göçmen» olarak Türkiye'ye kabulüne Hükûmetçe karar verildiği bildirilmektedir. Türk topraklarına ayak bastıkları andan itibaren göçmenlerin bilumum iâşe, ibate ve nakil masrafları Hükûmetimiz tarafından deruhde edilecek ve iskân yerleri de alâkadar Türk makamları tarafından tayin edilecektir. **Buna mukabil Türkiye'ye kadar yol masrafları göçmenlerin kendileri tarafından karşılanacaktır.**

Keyfiyetin alâkalılara duyurulmasını ve isteklilerin **en geç 30 Temmuz 1952** tarihine kadar iki adet fotoğraf (Maaile göç edecekler için aile fotoğrafı) ve hüviyetlerini tesbite yarayacak vesikalarla birlikte «Konsolosluk Şubesi, Turkish Embassy, Maiden's Hotel - Delhi» adresine münferiden müracaat etmeleri lüzûmunun tebliğini rica ederim.

Konsolosluk İşlerini
Tedvire Memur
Ahmet Asım Akyamaç.

EK.26 İsa Yusuf Alptekin'in Alibek Hâkim ve Hamza Uçar'a kefil olduğuna dair Dünya Kiliseler Birliği Başkanı Donald E. Rugh'a 10 Mart 1954'te gönderdiği kefaletname

پهاتو آتسانده ايمه ن بديغه گوره قالي بايه كاخو نسته ديم
بكيده كاخو نسته له تا، شكا بو آدمي دي بونده كه براسو
فناجره ته هغه يفسه ن سوكونه قالي بگمان كاخو نسته ادا نسته
ن دياضو د كاخو نسته هغه له هاتو، اربو نياره ايمه
مفوه ادا له يني نه داگر بو - 10/3/54 بر شكا دود بجا ديم

EK.27 Hindistan Dışişleri Bakanlığı'nın 1 Ocak 1953 tarihinde İsa Yusuf Alptekin'e gönderdiği mektup. Bu belge Ömer Kul'un özel arşivinden alınmıştır.

ALPTKIN/ISA YUSUF DELHI

Ministry of External
Affairs
New Delhi.

D.O.No.D.5717-CJK/53.

December 1, 1953.

Dear Mr. Alptekin,

I hope you will kindly pardon this unavoidable delay in acknowledging your letter of 31st October, enclosing a petition to the Prime Minister, and your other letter of November the 11th. This is to assure you that we have referred the question of the extension of stay in Kashmir for all the Sinkiang refugees, urgently, to the Government of Jammu and Kashmir. The question of visas for the families of Ali Beg and Hanna is quite a separate issue and is also under examination.

Yours sincerely,

(Jaijamsi Naidu)

Mr. İsa Yusuf Alptekin
Harmon No. 2.,
Raj Bugh,
Srinagar.

EK.28 Alibek Hâkim ve Hamza Uçar'ın Türkiye'ye iskânlı göçmen olarak kabullerine dair Bakanlar Kurulu Kararı.

T. C.
BAŞVEKÂLET
KANUNLAR VE KARARLAR
Tetkik Dairesi
Karar Sayısı

4
12565

KARARNAME

13/3/1952 tarihli ve 3/14595 sayılı kararnameye ektir:
Pakistan, Hindistan ve Suudi Arabistan'da bulunan Türkistan menşeli 23 aileye mensup cem'an (66-altmışaltı) Türkün İskânlı Göçmen olarak yurdumuza kabulü; İmar ve İskân Vekâletinin 4/12/1959 tarihli ve 3237-2/10011/36798 sayılı yazısı üzerine, İcra Vekilleri Heyetince 13/1/1960 tarihinde kararlaştırılmıştır.

REİSİCUMHUR

Eki

Başvekil Devlet Vekili ve Başv. Yardımcısı Devlet Vekili Devlet Vekili Devlet Vekili
Adliye Vekili Millî Müdafaa Vekili Dahiliye Vekili ve Hariciye V. V. Hariciye Vekili Maliye Vekili
Maarif Vekili Nafza Vekili Ticaret, Vekili ve İmar ve İ. S. V. V. Sıh. ve İ. M. V. V. Güm. ve İnh. V. V.
Ziraat Vekili Münakalât Vekili Çalışma Vekili ve Sanayi Vekili Bas. Yay. ve Turz. Vekili
İmar ve İskân Vekili Koordinasyon Vekili
Dosya No : 112-28 / 1589 080 18 0 2 154 71 3

EK.29 Doğu Türkistanlı Göçmelerin Türkiye'ye gelişi ve sonrasında gazetelerde çıkmış haberlere dair gazete kupürleri.

06.07.1953, Milliyet, Sayfa 2

Çin Türkistan'dan 11 göçmen geldi

Çin Türkistanına mensup 11 kişilik bir göçmen kafilesi dün saat 15 te uçakla At'adan şehrimize gelmiştir.

07.07.1953, Milliyet, Sayfa 2

Türkistandan yeni bir muhacir kafilesi geliyor

Çin Türkistanı Türklerinden kaçarak, yeni bir mülteci kafilesi olarak önümüzdeki günlerde yurda gelecektir.

Gelenlerden M. Mustafa Ramafettin adında bir mülteci; dün kendisiyle görüşen bir arkadaşımıza, Türkistanda hayatın tahammül edilmez bir hal aldığı, orada Türkiye'ye gelmek için binlerce Türkün heyecanla kurtuluş gününü beklediğini anlatmıştır.

27.10.1953, Milliyet, Sayfa 4

telesi tamir ediyor

ş olan Kumei hisarı vapur bakesini tamir et-
s bağlanmıştır. Resimde tamir edilen iskele
192

avi
d ilerine bir-
r. Bu durum
çözüme içinde
li için çalışan

Koredeki birlikler boş durmuyor

Korede askarekerye eğitilmesine rağmen Birleşmiş Milletler
kurucuları daima bir boş bir eğitimde karşı hazırlanmaktadır.
Bu bekleme bir parçası olarak da daima eğitime dev-
vam edilmektedir. Resimde roket atışlarını helikopterle uaklı
eğitimi yapan bir helikopter görülmektedir.

Türkistandan gelen Türk göçmenleri

Türkistandan gelen bir Türk göçmen grubu dün kamyonlarla şehrimize gelmişlerdir. Re-
simde Ana yurda kavuşmadan büyük sevinçini taşıyan göçmenler görülmüştür

05.12.1953, Milliyet, Sayfa 2

Türkistandan bir göçmen kafilesi geldi

Türkistandan 33 kişilik bir
göçmen kafilesi dün uçakla
şehrimize gelmiştir.

Göçmenler şehrimizde bu-
lunan akrabalarının yanlarını
da kalacaklardır.

23.12.1953, Milliyet, Sayfa 6

Türkistandan bir göçmen kafilesi daha geldi

Türkistan göçmenlerinin
22 aileye mensup 88 kişilik
11 inci kafilesi de şehrimize
gelmiş bulunmaktadır. Bu su-
retle şehrimiz misafirhaneye-
rinde bulunan göçmenlerin sa-
dedi 1086 ya bulunmaktadırlar. Tuz-
lada 469, Sirkeci, misafirhane
sade 403, Zeytinburnu misa-
firhanesinde 213 göçmen bu-
lunmaktadır. Tuzla göçmen
misafirhanesinin su ve elek-
triği de temin edilmiş bulun-
maktadır. Bu sene misafirha-
nelerde çeşitli kurslar göre-
rek kalacak göçmenlerin sa-
yısı 1666 ya bulacaktır.

Çin Türkistanından gelen göçmen kafilesi

Çin Türkistanına mensup 40 kişilik bir göçmen kafilesi, dün saat 17 de uçakla şehrimize gelmiştir.

Göçmenler şehrimizde bulunan yakınlarının yanlarına gitmişlerdir.

119 göçmen daha geldi

Türkistandan gelip anavatanı kavuşan arkadaşlarımız göçmen misafirhanelerine yerleştirildi.

Dün Türkistandan şehrimize 119 göçmen gelmiş ve gerekli muameleleri yapılarak misafirhanelere yerleştirilmiştir.

Bu arada ildeki Hastahanesi doktorlarından üç kişilik bir heyet Zeytinburnu misafirhanesine giderek misafirhanede mevcut göçmenleri muayene eden göçmüşlerdir. Yapılan muayenede hiç bir sarı hastalık olmadığı anlaşılmıştır.

Ayrıca, İskân Müdürü, Kızılay Aşoakları Reisi ve Kızılay depo müdürü Tuzla misafirhanesine giderek göçmenlerin işe durumlarını gözden geçirmişlerdir.

Misafirhanelerde evvelce açılmış bulunan okuma yazma kursları da çalışmalarına devam etmektedir.

**Dün şehrimize 20 göçmen
daha geldi**

Çin Türkistanından ayrılan 20 kişilik bir göçmen kafilesi dün saat 15 te uçakla şehrimize gelmiştir.

Serbest göçmen pasaportunu taşıyan arkadaşlarımız, şehrimizde bulunan akrepçarı rihanelerine yerleştirilmiştir.

lara bağlanmıştır.

★ Türkistan'dan bugüne kadar yurdumuza gelen göçmenlerin sayısını 1482 yi bulmuştur.

Misafirhanelere yerleştirilmiş olan göçmenlerin, Varem Savag Derneğince radyografilerinin alınmasına başlanmıştır. Ayrıca; Göçmen ve mültecilere yardım birliği genel merkezince bunlara giyim eşyası da temin edilmiştir.

26.02.1954, Milliyet, Sayfa 2

Dün Çin Türkistanından 20 göçmen geldi

Çin Türkistanından ayrılan 20 kişilik bir göçmen grubu dün sabah saat 11,30 da uçakla Tokyodan şehrimize gelmiştir.

Serbest pasaportla gelen göçmenler, şehrimizde bulunan akrabalarının yanlarına yerleşmişlerdir.

Diğer taraftan, önümüzdeki günler içinde Çin Türkistanından yeni bir göçmen kafilesinin daha geleceği bildirilmektedir.

18.08.1954, Milliyet, Sayfa 2

40 Türkistanlı muhacir geliyor

Avrupa Hükümetlerarası Muhaceret Komitesi emrine Hollanda Kraliyet Hava Yolları tarafından tahsis edilen hususi bir uçakla Türkistan'ın Sikiang eyaletinden 40 Türkistanlı muhacir bugün 8.45 te Yesilköy Hava Alanına gelecektir.

EK.30 Doğu Türkistanlıların yerleştirileceği evlerin inşası için lazım olan malzemeler için hükümet tarafından alınan Bakanlar Kurulu kararları.

T. C.
BAS VEKÂLET
AMELÂT UMUM MÜDÜRLÜĞÜ
Kararlar Müdürlüğü
Karar sayısı
4
1451

KARARNAME

T. C.
BASBAKANLIK
CUMHURİYET PALATOSU

Kayseri Vilâyetinin Mushacılı, Sindelhöyük, Kocaba-
cılı, Karacaviran, Kocu ve İlyaslı köylerinde 100 Çin Türkistanı göçmen
ailesi için yaptırılacak evlere lüzümlü ceman 904 metreküp tomruğun
mezkûr Valilik emrine tahsisi; Tarım Vekâletinin 2/9/1953 tarihli
ve 4219-4/7285 sayılı yazısı üzerine, 3116 sayılı kanunun 5653 sayılı
kanunla değiştirilen 17 nci maddesine göre, İcra Vekilleri Heyetince
4 / 9 /1953 tarihinde kararlaştırılmıştır.

REİSİCUMHUR

[Signature]

Başvekil Devlet Vekili Devlet Vekili Adalet Vekili Milli Savunma Vekili
İçişleri Vekili Dışişleri Vekili Maliye Vekili Millî Eğitim Vekili
Bayındırlık Vekili Eko. ve İşleri Vekili Sa. ve So. Y. Vekili C. ve Tekel Vekili ve
Tarım Vekili Ulaştırma Vekili Çalışma Vekili İşletmeler Vekili

Fon No: 30 18 1 2 - Kutu No: 133 - Dosya No: 73 - Sıra No: 10

T. C.
BAŞVEKÂLET
KANUNLAR VE KARARLAR
Tetkik Dairesi

Karar Sayısı

4

7834

KARARNAME

Ekl : 1

Ceylanpınar'da iskan edilen Türkistan göçmenlerinden ilişik listede isimleri yazılı 92 aileye, inşa edecekleri evler için, hizalarında gösterilen miktarlarda cem'an 530,932 M³ kereste veya muadili 884 M³ tomruk verilmesi; Ziraat Vekâletinin 2/8/1956 tarihli ve 4853-7/3978 sayılı yazısıyla yapılan teklifi üzerine, 3116 sayılı kanunun 5653 sayılı kanunda değiştirilen 17 nci madde -sine göre, İcra Vekilleri Heyetince 18 / 8 /1956 tarihinde karar -laştırılmıştır.

REİSİCUMHUR

Başvekil Devlet Vekili Devlet Vekili ve Milli M.V.V. Devlet Vekili Devlet Vekili
Adliye Vekili Milli Müdafaa Vekili Dahiliye Vekili ve Hariciye V.V. Hariciye Vekili Maliye Vekili
Maarif Vekili Nafia Vekili İkt. ve Ticaret Vekili Sth. ve İc. Müv. Vekili Güm. ve İn. Vekili
Ziraat Vekili Münakale Vekili Çalışma Vekili İşletmeler Vekili

30 18 01 02 144 40 3

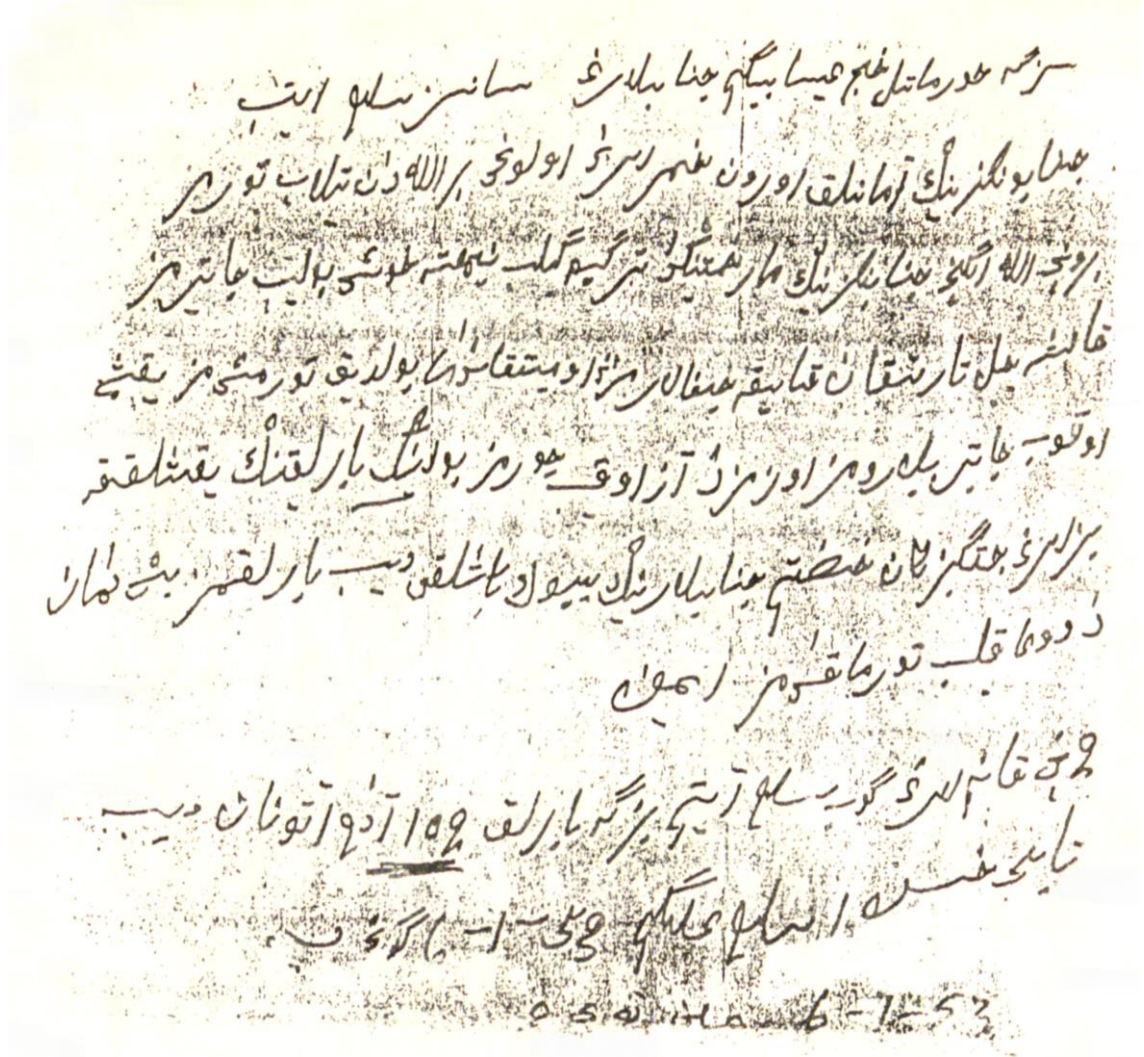
Dosya No :

46/43

7506

EK.31 Türkiye'ye yerleşen Doğu Türkistanlıların İsa Yusuf Alptekin'e gönderdikleri teşekkür mektuplarına örnekler.

Hüseyin Teyci'nin Türkiye'ye yerleştikten sonra İsa Yusuf Alptekin'e yazmış olduğu 6 Ocak 1953 tarihli mektup. Bu belge Ömer Kul'un özel arşivinden alınmıştır.

“Muhterem Hacı İsa Bey Hazretlerine,

Evvel Allah, sonra zat-ı âlinizin yardımları sayesinde Türkiye'ye gelip yerleşmiş olduğumuzdan son derece memnunuz. Yıllarca çekmiş olduğumuz sıkıntıları unutmuş gibi olduk. Durumumuz iyi. Çocuklar okuyor. Bizler de Anadolu Türk lehçesini öğrenmeye çalışıyoruz. Bizi bütün bu imkânlarla sahip kılan siz büyük liderimize beş vakit namazlarımızda, dualarımızla yâd etmekteyiz.”

Ömer, Kaynaş ve Tökeş isimlerindeki Kazak Türklerinin 25 Şubat 1953 tarihinde İsa Yusuf Alptekin'e gönderdiği mektup. Bu belge Ömer Kul'un özel arşivinden alınmıştır.

25-53.

ك

ھۆترەم سايىمى. سۆيىملىك. ۇستاز. ۇلى راھبارلار
عايسا بەك جىنا بى جانىبى عالىيادىڭىزعا
جىنا بىلگىزعا استان السىرە ئىن جانسىز داۋىسەن. ساغنا
سا لەمە رەھىز دى كوندۇرۇپ قالامىز. ئا جانى. جەكەننىڭ
كشە نە قارداشلىرىڭىز دىڭ دەن ساناماننىڭىز اللە دان
سۇراپ قالامىز.

جىنا بىلگىز دىڭ شاتتىق كورمەدى قالامىڭىز دىڭ
نورولداۋىلەن ۋى. ۋى. كۆنى جانىجان قاتلىڭىز دى ۋى. تەلى
ۋى. كۆنى تاپسىرىپ الەب مازمۇننا تولۇق تۇسىنىدەك
تۇۋاڭىز شاتتىق. داۋىسەن كارىيىلارنىڭ جاسا
باقتى ماقات تۇرمىش شىندە كۆن كە شىسىڭىز دە ئىن
دۇعا ۋى رىنى سىتە ھەكتە.

بۇل سىنا بىولەلى ھۇھا بىولە دىڭىز تۇگەل اما نىقتا
شاتتىق كۆڭل. باقتى ماقاتا كەتەن بارا جاتقاندا ۋا تالىم
تارىپىا سىتەرنە تۇگەل كىرىسىپ ۋى. كۆن شىندە ۋى. تەلى
بىتەرەن بىلىغان ۋى. كىتەن تارىنى ۋى. شىب ۋى. شقان تۇستاي
اۋەلەن اسىنا نىقتان. زۇمىرقا تاي كەتەن بارا جاتقاندا
ارنىنە بۇل تاپسىرىڭىز قوللىنىغا كەلۋەنە اللە ۋى. جىنا بىلگىز
دىڭ كورسەنەن چارداشلىڭىز كەنە ۋە دۇنياغا شىنە ھەمىز دەن
سىنا ما بىلگىز. جىنا بىلگىز دەن شىنا شىغان ۋى. كىندەك شاتتىق
دە بە بىلە ھىر.

25-2 كى

آیہ - شہسی کوزکستان قالقناغ وناغ ششودہ ستا شہولھا
 کہ تہن موہا بسلہ ردناغ . نرؤلم کامونوستان تارتقان فرؤلیم -
 دہک . کورغون اڈہ شلہ جا پالا رنانا . ڈا بزل جہرغی کہ تہن
 موہا بسلہ رکناغ باستا و نوا کلدی دہکن تاقور پتار مہن کوزی
 با یا ناتقارنی ، و ساجی ما قالا لاری سوزاب ، کونوہ لہک قالک
 اینا بی گانزوت جہرنا لہ اربہ تہنہ شہب جاتبا قتا
 اربینہ بیزدناغ سسک نلیک موہا بسلہ ردولیم کہ لئو کمنزہ ہمدا این
 عیسا یوسف الپتاکنہ جینا پتاریناغ پتقار تومہن کہ لہک دہب
 ایشیب بہردناغ . انشا اللہ ارسا رکمنزہ نہ ہرہ . نوسقا ڈا ر -
 کمنزہ عاسویہ نہ و تریب . اللہ بہ کسک و تانمزدایم . زؤلیم کانوی
 پالاغ قنزل کامونوستانغ ہز تونوہ جاتقان تو و صتا ردناغ
 تارتقان جا بر زؤلیم دقتارنی کہ لہ شہک ما یہ انندا ، بہتقان
 ہ سہ بئہ اللو کمنزہ ایوان اشق . III - ولسق ادابیات ، ولسق
 سوز . تاشا کورالسی ایستوستہ رنی جہرکنا بئہرہتہ . ڈا زؤل
 کامونوستان کورگن زؤلیم لہ ، قینشیلقتا رینزدی ساد سوادا
 سویاہ ب . یلہ تہ . (پالہ ستہ تہ تہ) الب جاتو دا .
 آیہ - انقارادان : و نیوہ رستہ تہ مدکہ بئہن پروفیسر : ساد اتقان
 حاشم کہ لہب ولسق ادابیات ، ولسق سوز جینا عن کہ لہتہ کی
 سوزادہ رد پتارنی جائزہب اکتہ . کاداری قالمزشا کہ لہب بار
 جاتبا قتا مہر .

EK.32 Kayseri’de Cumhuriyet Bayramı’na yöresel kıyafetleri ile katılan Doğu Türkistanlıların resimleri. Bu resimler Mehmet Cantürk’ün arşivinden alınmıştır.

EK.33 İsa Yusuf Alptekin'in Afganistan'da bulunan muhacirlerin Türkiye'ye iskânli göçmen olarak yerleştirilmeleri için yaptığı yazışma örnekleri. Bu belgeler Ömer Kul'un özel arşivinden alınmıştır.

T. C.
DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI

Kons. ve Muh. H. Dairesi Gn. Md.
No: 667.006 Kons/3 - 3566
Konu : Afganistan'a iltica eden
Doğu Türkistanlı soydaşlarımız Hk.

Ankara

19/10/1963

12-10-63

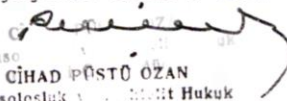
DOĞU TÜRKİSTAN GÖÇMENLER CEMİYETİ
BEYAZIT, TİYATRO CADESİ
AYDIN SARAY No.119
İSTANBUL

İlgi Başbakanlığa gönderilen 12.9.1963 tarihli yazı.

Komünist Çin'den Afganistan'a iltica eden 600 kadar Doğu Türkistanlı soydaşımızın durumu ile Bakanlığımız yakından ilgilenmekte olup bu konuda İçişleri Bakanlığı, İmar ve İskân Bakanlığı ve Kâbil Büyükelçiliğimizle yazışma devam etmektedir. Alınacak karşılık ayrıca bildirilecektir.

Başbakanlığa gönderdiğiniz yazıya karşılık selâmlarımla bildiririm.

DIŞİŞLERİ BAKANI V.Y.

180
CİHAD POSTU ÖZAN
Konsolosluk Hukuk
Dairesi Genel Müdürü

T.C.

İMAR ve İSKAN BAKANLIĞI
Toprak ve İskan İşleri
Genel Müdürlüğü

24-10-63

Şubesi: 2

3237/275-3615/28606

A n k a r a

24 Ekim 1963

Konu: Komünist Çin'den
Afganistan'a hicret
eden Doğu Türkistan'
lılar Hk.

24-10-63

Istanbul Valiliğine

Komünist Çin'den Afganistan'a hicret eden ve Türk Irkından bulunan 600 kişinin Yurdumuza göçmen olarak kabulleri hakkında Bayazıt Tiyatro Caddesi Aydın Saray No:119 da Doğu Türkistan Göçmenler Cemiyeti Başkanı İsa Yusuf Alptekin imzasıyla Başbakanlığa verilip bir örneği Bakanlığımıza gönderilen 12/9/1963 tarihli dilekçesi tetkik edildi

Adı geçen Türkistanlı soydaşlarımızın göçmen olarak yurdumuza kabulü hususunda Dışişleri Bakanlığı ile muhabere edilmekte olup hası olacak duruma göre gereği yapılacaktır.

Keyfiyetin dilekçesine cevaben Cemiyet Başkanlığına tebliğini rica ederim.

Ahmet Akşit

Genel Müdür Yardımcısı
İmar ve İskan Bakanı Y.

Aslı gibidir.

6/11/1963

Ş.D.

T.C.

İMAR ve İSKAN BAKANLIĞI

İ S T A N B U L

Toprak Ve İskân Müdürlüğü

840/4160

İ S T A N B U L

24.2.1964

Büro :2

Konu :İsa Yusuf Alptekin Hk.

Eminönü Kaymakamına

Meyazıt, Tiyatro Caddesi Aydın Saray No:119 da Doğu Türkistan Göçmenler Cemiyeti Başkanı İsa Yusuf Alptekin İmar ve İskan Bakanlığına 11/1/1964 tarihli mektupla müracaat ederek Kızıl Çin zulmünden kurtulmak gayesiyle yurtlarını terkleyip Afganistana hicret eden ve Türk İrkından bulunan 600 Soydaşımızın İskanlı Göçmen olarak Ana Yurda Kabullerini istemiştir.

İmar ve İskan Bakanlığınca cevaben alınan 18/2/1964 tarih ve Toprak ve İskan İşleri Gn. Md. Ş.2.3237-275-443/3187 sayılı emirde, Başis konusu soydaşlarımızın Yurda Gelmelerini temin için gerekli işlem yapılmakta olduğu bildirilmiş ve keyfiyetten adı geçene bilgi verilmesi emredilmiştir. Keyfiyetin bu suretle kendisine tebliğiyle tebellüğ ka-
ğının gönderilmesini rica ederim.

Lütfi Bilgin
Vali Muavini

İstanbul Valisi Y. rine

1049/4160

24/2. M.U.

EK.34 Doğu Türkistanlı Göçmelerin Türkiye'ye gelişine yönelik olarak 10 Ekim 1965 tarihli Milliyet Gazetesi'nde çıkan haberin kupürü.

10.10.1965, Milliyet, Sayfa 3

TÜRKİSTAN'DAN 200 GÖÇMEN GELİYOR

ANKARA, ÖZEL

Afganistan'dan yurdumuza gelecek olan 200 kişilik Doğu Türkistanlı göçmen grubunun ilk kafflesi 11 Ekim'de, ikinci ve üçüncü kafilelerin de 13 ve 16 Ekimde Afganistan uçaklarıyla Ankarada olacakları bildirilmiştir.

Afganistan ile Kızıl Çin arasında bir sınır düzeltmesi sonucu Afganistan hudutları içinde kalan Türkler, Türkiye'ye göç etmek için Afganistan Hükümetinden izin istemişler ve müsaade çıktıktan sonra, Birleşmiş Milletlerin yardımıyla yurdumuza gelmeleri mümkün olmuştur.

EK.35 1967 Göçü sonrası Doğu Türkistanlıların yerleştirileceği evlerin inşası için lazım olan malzemeler hakkında hükümet tarafından alınan Bakanlar Kurulu kararlarına bir örnek.

T. C.
B A Ş B A K A N L I K
KANUNLAR VE KARARLAR TETKİK DAİRESİ

KARARNAME

Sayı : 6/ 9911

1968 yılı inşaat programına alınmış olan ve eksiltme veya pazarlık suretiyle ihalesi mümkün olmayan Ankara ve Tuzla'daki göçmen kabul ve yetiştirme merkezleri, Zeytinburnundaki göçmen misafirhanesi, Muş ilindeki eğitim merkezi ile Doğu Türkistan'dan yurdumuza gelmiş bulunan göçmenler için Kayseri'de yaptırılacak meskenlerin (1968 malî yılına münhasır olmak ve muktezi malzemesi 3/12711 sayılı Kararnameye ilişkin yönetmelik esaslarına göre sağlanmak şartıyla) inşaat işlerinin emaneten yaptırılması; Maliye Bakanlığının uygun mütalâasına dayanan Köy İşleri Bakanlığının 3/4/1968 tarih ve 2171/10397 sayılı yazısı üzerine, 2490 sayılı Kanunun 50 nci maddesinin (E) fıkrasına göre, Bakanlar Kurulunca 27 / 4 /1968 tarihinde kararlaştırılmıştır.

CUMHURBAŞKANI V.

Başbakan
Devlet Bakanı
Devlet Bakanı
Devlet Bakanı
Devlet Bakanı

Adalet Bakanı
Millî Savunma Bakanı
İçişleri Bakanı
Dışişleri Bakanı
Maliye Bakanı

Millî Eğitim Bakanı
Bayındırlık Bakanı
Ticaret Bakanı
Sağ. ve Sos. Y. Bakanı
Gün. ve Tekel Bakanı

Tarım Bakanı
Ulaştırma Bakanı
Çalışma Bakanı
Sanayi Bakanı
Enerji ve Tabii Kav. Bakanı

Turizm ve Tanıtma Bakanı
İmar ve İskân Bakanı
Köy İşleri Bakanı

Dosya No :
6-36
573

30 18 01 02 218 30 5

EK.36 Doğu Türkistanlı Göçmelerin Türkiye'ye gelişine yönelik olarak 30 Mart 1967 tarihli Milliyet Gazetesi'nde çıkan haberin kupürü.

30.03.1967, Milliyet, Sayfa 3

Kızıl Çin'den kaçan 2 Türk ailesi geldi

Kızıl Çin'den kaçan iki Türk ailesi dün Beyrut üzerinden uçakla şehrimize gelmişlerdir. 13 kişilik iki ailenin reisleri 10 yıldan beri Türkiye'ye gelmek için çaba gösterdiklerini ve nihayet bu mücadeleyi kazandıklarına söylemişlerdir.

Aslen Türkistanlı olan iki aile 1957 yılında Türkiye'ye kaçmaya karar vermişlerdir. 1957 yılında Tokyo Büyükelçiliği ile temasa geçmeye muvaffak olan ailelerin Türkiye'ye gelme hazırlıkları Kızıl Çin ilgilileri tarafından öğrenilmiş ve aile reisleri olan Ethem Zekirhan ile Nimet Kâmil tevkif edilmiştir. Ethem Zekirhan 5 yıl, Nimet Kâmil ise 4 yıl hapisle kaldıktan sonra tahliye edilmişlerdir.

Tahliyeden sonra kaçma kararlarını 20 gün evvel gerçekleştirebilen aileler Şanghay'dan Beyrut'a geçmeye muvaffak olmuşlardır.

Ellerinde pasaport yerine Tokyo Büyükelçiliğinin verdiği kağıtlar bulunan Ethem ve Nimet Şanghaya geçiş ve oradan kaçış yollarını açıklamamışlardır.

SÖZLÜ TARİH GÖRÜŞME BİLGİ FORMU

Görüşmeyi Yapan: Tekin TUNCER
Tarih ve Saat: 4 Şubat 2014/ 13:30
Yer: İstanbul
Görüşülen Kişinin Adı-Soyadı: Salih GÜLTEKİN
Doğum Yeri ve Yılı: Barköl 1927

Görüşmeyi Yapan: Tekin TUNCER
Tarih ve Saat: 4 Şubat 2014/ 14:45
Yer: İstanbul
Görüşülen Kişinin Adı-Soyadı: Abdülcelil GÜLER
Doğum Yeri ve Yılı: Altay 1922

Görüşmeyi Yapan: Tekin TUNCER
Tarih ve Saat: 5 Şubat 2014/ 11:00
Yer: İstanbul
Görüşülen Kişinin Adı-Soyadı: Abdülcelil TAŞÇI
Doğum Yeri ve Yılı: Pakistan/ Karaçi 1945

Görüşmeyi Yapan: Tekin TUNCER
Tarih ve Saat: 5 Şubat 2014/ 13:33
Yer: İstanbul
Görüşülen Kişinin Adı-Soyadı: Sansızbay AKINCI
Doğum Yeri ve Yılı: Barköl 1928

Görüşmeyi Yapan: Tekin TUNCER
Tarih ve Saat: 5 Şubat 2014/ 15:45
Yer: İstanbul
Görüşülen Kişinin Adı-Soyadı: Azanbay ŞAHİN
Doğum Yeri ve Yılı: Altay 1925

Görüşmeyi Yapan: Tekin TUNCER
Tarih ve Saat: 5 Şubat 2014/ 17:15
Saat: 17:15
Yer: İstanbul
Görüşülen Kişinin Adı-Soyadı: Madalım ÇALIŞKAN
Doğum Yeri ve Yılı: Manas-Savan 1922

Görüşmeyi Yapan: Tekin TUNCER
Tarih ve Saat: 5 Şubat 2014/ 18:47
Yer: İstanbul
Görüşülen Kişinin Adı-Soyadı: Hüdageldi KOPTAŞOĞLU
Doğum Yeri ve Yılı: Köktogay 1929

Görüşmeyi Yapan: Tekin TUNCER
Tarih ve Saat: 15 Şubat 2014/ 12:20
Yer: İstanbul
Görüşülen Kişinin Adı-Soyadı: Mahmut RAHMANOĞLU
Doğum Yeri ve Yılı: Gulca 1941

Görüşmeyi Yapan: Tekin TUNCER
Tarih ve Saat: 15 Şubat 2014/ 21:40
Yer: İstanbul
Görüşülen Kişinin Adı-Soyadı: Hamit GÖKTÜRK
Doğum Yeri ve Yılı: Yarkent 1950

Görüşmeyi Yapan: Tekin TUNCER
Tarih ve Saat: 15 Kasım 2014/ 19:39
Yer: İstanbul
Görüşülen Kişinin Adı-Soyadı: Mansur TEYCİ
Doğum Yeri ve Yılı: Gasköl 1945

Görüşmeyi Yapan: Ahmet CANTÜRK
Tarih ve Saat: Bu görüşme çeşitli tarihlerde Mehmet Cantürk'ün oğlu Ahmet Cantürk tarafından yapılarak kayıt altına alınmıştır.
Yer: Kayseri
Görüşülen Kişinin Adı-Soyadı: Mehmet CANTÜRK
Doğum Yeri ve Yılı: Gasköl 1925

Kişisel Bilgiler İle İlgili Sorular:

1. Adınız-Soyadınız?
2. Doğum yeriniz ve tarihi?
3. Bize kısaca kendinizi tanıtır mısınız?

Siyasî Yapı ve Göç İle İlgili Sorular:

1. Doğu Türkistan'da yaşadığımız dönemdeki siyasî yapı hakkında bilgi verir misiniz?
2. Doğu Türkistan'dan hangi yıl göç ettiniz ve kabile başkanlığınız kimdi?
3. Göçe yaklaşık kaç kişi olarak katıldınız?
4. Hangi bölgelerden geçerek göç ettiniz?
5. Göç sırasında Çin saldırısı oldu mu?
6. Yol güzergâhı sırasında yaşadığımız sıkıntılar hakkında bilgi verir misiniz?
7. Kansu bölgesinde Tunganlarla yaşanan sıkıntılar hakkında bilgi verir misiniz?
8. Kansu'da durmayıp Hindistan'a göç etme nedenleriniz nelerdi?
9. Hindistan'a göç etmeyip geri dönen aileler hakkında bilginiz var mıdır?
10. Hindistan'a ulaşmak için geçtiğiniz yol güzergâhları nerelerdi ve bu yolda yaşadığınız sıkıntılar hakkında bilgi verebilir misiniz?
11. Hindistan'a ulaştıktan sonra nerelere yerleştiniz ve geçimlerinizi nasıl sağladınız?
12. 1949 yılında Komünist Çin'in Doğu Türkistan'ın işgali sonrası yaşanan göç toplantıları ile bilgileriniz nelerdir?
13. Komünist Çin'in işgali sonrası direniş gösterilmeyip göç etme nedenleriniz nelerdir?
14. Göç sırasında kabileler arasında yaşanan çekişmeler nelerdir?
15. Afganistan'a göç edilme süreciniz anlatır mısınız?
16. Afganistan'ın tercih edilme nedenleriniz nelerdi?

17. Pamir Dağları bölgesinde Kırgızların yardımları hakkında bilgi verebilir misiniz?
18. Afganistan'a yerleştikten sonra Afgan Hükümeti'nin yardımları söz konusu mudur?
19. Göç eden kabilelere kim ve kimler yardım etmiştir?
20. Göç edenlerin Türkiye'yi seçme nedenleri nelerdir?
21. Türkiye dışında başka ülkelere göç eden aileler de olmuş mudur?
22. Türkiye'ye iskânlı göçmen olarak kabul edilmek için ne gibi girişimlerde bulundunuz?
23. İskânlı göçmen olarak kabul edilmenizde kimler yardımcı oldular?
24. Türkiye'ye ne zaman ve hangi yolla geldiniz?
25. Türkiye'de nerelerde iskân edildiniz?
26. Türkiye'ye gelirken kaç kişi yola çıktınız?
27. Türkiye Hükümeti'nin iskân edilme sonrası sizlere yaptığı yardımlar hakkında bilgi verebilir misiniz?
28. Türkiye'ye yerleştikten sonra geçimlerinizi nasıl sağladınız?
29. İskân edildiğiniz yerlerden ayrılıp başka şehirlere neden yerleştiniz?
30. Göç ettikten sonra Doğu Türkistan'a hiç gittiniz mi?

HARİTALAR

